

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

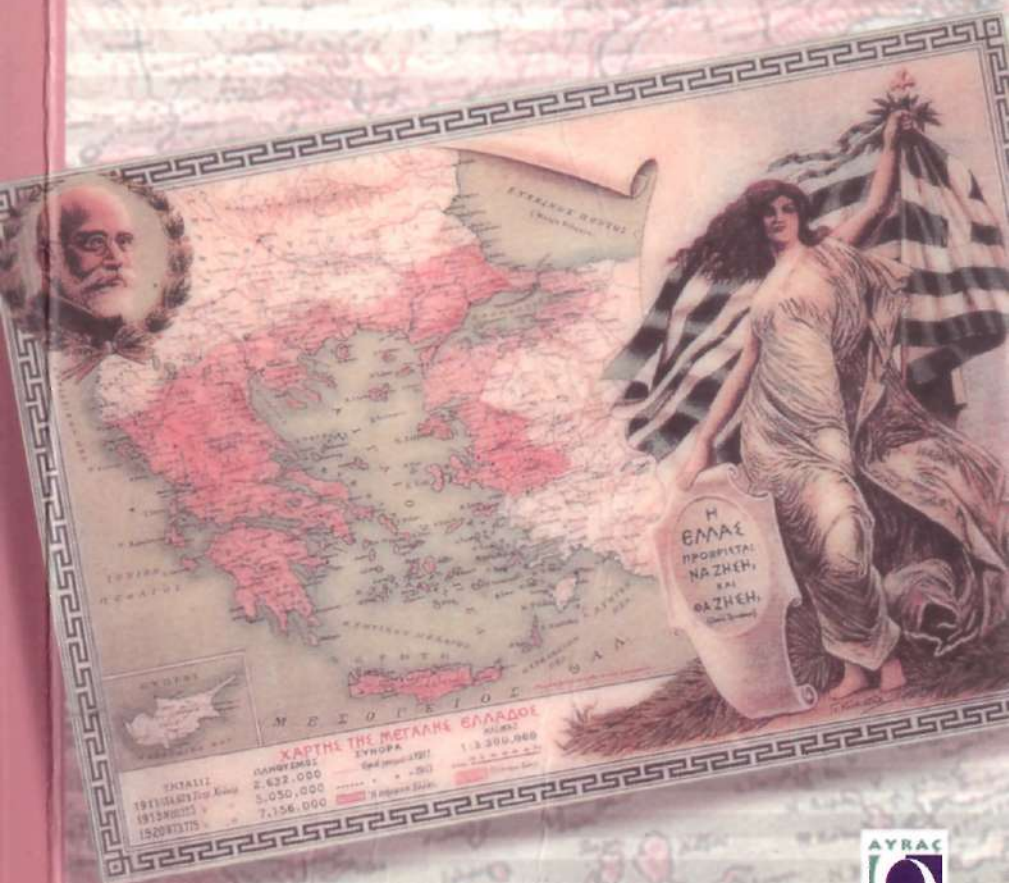
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

michael llewellyn smith

YUNAN DÜŞÜ

YUNAN DÜŞÜ

MICHAEL LLEWELLYN SMITH

Kapak Resmi: 1920'de yayımlanan Venizelos'un Büyük Yunanistan haritası. Kadının elinde tuttuğu levhada "Yunanistan yaşıyor ve yaşamaya devam edecektir" diye yazmaktadır.

Tarih Dizisi / 06

YUNAN DÜŞÜ

MICHAEL LLEWELLYN SMITH

Çeviren:
Halim İnal

AYRAÇ YAYINEVİ

Olgunlar Sokak 3/3 06640 Kızılay/ANKARA

Tel : (0 312) 418 22 63

Faks: (0 312) 417 01 82

YUNAN DÜŞÜ (*Ionian Vision*) • Michael Llewellyn Smith • Çeviri: Halim İnal •
© Bu çevirinin tüm hakları saklıdır • ISBN 975-8087-52-5 • Birinci Baskı: Şubat 2002
• Dizgi: Mesut Seven • Baskı: Şahin Matbaası

Ankara / 2002

Bu kitap bizi gerisin geri klasik çağlara götürüyor. Her yerde hazır bulunan kaderin ördüğü gerçek bir Yunan trajedisine. Her şeye karşın, Yunan ırkı Alcibiades çağından beri değişmeyen yeteneğiyle ve kanıyla kaderini değiştirebilirdi. Eskisi gibi bölünmeyi tüm öteki çıkarlara yeğlediler ve yine eskisi gibi bu krizli dönemde başlarında büyük adamlardan biri vardı. Yunanlıların siyasal partilere duydukları büyük eğilimle Venizelos'un üzerlerindeki etkisi bu trajedinin eylemini oluşturuyor. Sahne Birinci Dünya Savaşı; konu 'Yunanlıların düşlerinde ki imparatorluğu nasıl kendilerine karşı elde ettikleri ve uyandıklarında bunu nasıl yitirdikleri.'

Winston Churchill,
The World Crisis: The Aftermath (Dünya Krizi: Sonuç),
s. 379.

İÇİNDEKİLER

1. Büyük Amaç	15
2. Anadolu'daki Durum	40
3. Birinci Dünya Savaşı ve Milliyetçilik	59
4. Paris Barış Konferansı	96
5. İzmir'in İşgali	129
6. Yaşayan Türkiye	154
7. Maymunun Isırması	199
8. Yeni Rejim: Konstantin Dönüyor	233
9. Londra Konferansı	261
10. Yaz Saldırısı	285
11. Kış ve Umutsuzluk	341
12. Çıkışı Olmayan Çapraşık Bir Yol	381
13. Felaket	406
14. İhtilal-Altların Yargılanması	440
Kitapta Adları Geçen Başlıca Kişilerin Yaşam Öyküleri	471
Kaynakça	482
İndeks	491

ÖNDEYİŞ

Bu kitap, Yunanistan'ın Anadolu'yu İşgali, 1919-1922 ve Ulusal Bölünme başlıklı olup Oxford Üniversitesi'ne sunulan doktora tezinden kaynaklanmaktadır. Bodleian Kitaplığı'nda başvurulabilecek olan tez, bu yapıttan daha çok başvuru malzemesini ve daha uzun bir kitap listesini içermektedir. Ben, tezin metninde de temel değişiklikler yaptım ve birçok yeni olay ekledim.

Bütün Yunanca adlar, sadece ana metinde çeviri halinde verilmiştir; ama kitap listesinde hem Yunancaları (değişik alfabeyle) ve hem de İngilizce çevirileri sağlanmıştır. Türkçe ve Yunanca'nın başka bir alfabeyle yazılması sorundur. Uyumu sağlamak olasılığı vardır ama uyumu sağlayanlar da (örneğin Arnold Toynbee'nin *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Sorunu* adlı kitabında olduğu gibi) Gounaris adının Ghunaris olarak yazılması akla yakın olmakla birlikte, Gounaris adına alışmış okuyuculara garip görünmesi gibi karışıklıklara boyun eğmek zorundadır. Benim metnimde uyum yoktur, ama kolay anlaşılması sağlanmıştır.

Atina'daki Benaki Müzesi'nin, Ulusal Arşiv'in ve Parlamento Kitaplığı'nın müdürlerine ve memurlarına, A.J.P. Taylor'a ve Londra'daki Beaverbrook Kitaplığı'nın memurlarına, kocasının yayınlanmamış belgelerini görmeme izin veren Madame Marie Argyropoulou'ya, Dr. J. K. Campbell'e, Profesör D. Dakim'e, el yazılarını makinede yazan Bayan Lesly Duffield'e, Bay P. Gounarakis'e, fihristi hazırlayan Bayan Isobel Lawes'a,

babası Sir John Stavridi'nin belgelerini incelemek üzere veren Bay V. J. C. Stavridi'ye, Miss Joanne Stavridi'ye, Dr. Theodor Stephanides'e, Amiral Sir Bertram Thesiger'e ve Amiral Thesiger'in yayınlanmamış 'Denizcilik Anıları'nı kullanmama izin veren Lady Thesiger'e ve kanıma, yaptıkları yardımlar ve verdikleri öğütler için teşekkür etmek isterim.

Tarihçi ve iş adamı olan iki Yunanlıya da özellikle borçlu bulunmaktayım: Tarihsel konularda sakınmadan verdiği öğüt ve resimler üzerinde yaptığı olumlu yardım için Dr. Spyros B. Markezinis'e; verdiği cesaret, öğüt ve kişisel anıları için Bay A. A. Pallis'e; zengin koleksiyonundaki fotoğrafları kullanmama izin verdiği için Bayan Markezinis'e de çok şey borçluyum.

Birçok kişi de mektupla bana yardımda bulundular.

Bunlar arasında Bay Desmond Alhusen, Bay G. Apostolopoulos, Albay W.A. Asher, Bayan Ellen Buckingham, Bay Hugh Bulley, Bayan H. Rosamund Craies, Bayan Teresa Crosfield, Bay Edward Doylemesh, Dr. T. Doxiades, Bayan K.H. Johnston, Kıdemli Yüzbaşı P.K. Kemp, Lord Kinross, Binbaşı Kemal Kutluoğlu, Bay G.M. Lee, Bay H.N. Lyster, Bay Ian Lyster, Yüzbaşı F.P. Morris, Bayan Ethel O'carroll, Bay C.F.R. Routh, Bay Geoffrey Rowell, Bay W. Rusby, Bay T.A. Sanson, Deniz Binbaşısı R.H. Stokes-Rees, Kıdemli Albay F.H. Thompson, Bay David Tudor-Pole, Bay Denys J. Voaden ve Bay R. Wilkinson bulunmaktadır.

1. BÜYÜK AMAÇ (Megalo Idea)

*Yunanistan Krallığı, Yunanistan'ın değildir;
Yunanistan'ın sadece bir parçası, en küçük,
en yoksul bir parçasıdır.*

John Kolettis, 1844

2 Ağustos 1868'de, Yunanistan'ın genç kralı George'un karısı Olga'nın bir erkek çocuğu olmuştu. Prens başına geçeceği krallık yenilmez bir Yunan milliyetçilik ruhu ve isteksiz bir Avrupa siyasetiyle gevşemekte olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmış, yoksul ve Balkan topraklarına sıkışmış bir parçadan oluşuyordu. Bağımsızlık için verilen mücadelede Yunanlı savaş kışkırtıcılarının ve politikacılarının Avrupa'nın Büyük Kuvvetleri'nden koparabildikleri, sadece, en kuzeyde Arta'dan çekilen bir hatla batıda Volos'a ve doğuda Pelion Dağına kadar uzanan bir kaç yüz mil karelik ana toprak (Peloponez) ve bir avuç Yunan adasından ibaretti. Yunanlılar için bu yeterli değildi. Bu yıllar, yeni krallığın ileriye bakan ateşli yıllarıydı. Yunus balıklarının oynadığı Ege Denizi boyunca yeni bir görkemle yükselen Bizans'ın, yeniden canlandırılmış bir Yunan İmparatorluğu'nun "Büyük Amaç" yılları idi. Eski Yunan klasikleri doğrultusunda araştırma yaparak düş kuranlar, ulusun önünde açılmış olan yeni ufukları kapsayacak ulusal bir hitabet geliştiren kürsüdeki politikacılar, yol üzerindeki kahvelerde dedikodu ya-

panlar, istenilen Yunan dünyasının nasıl olması gerektiği konusunda sınır tanımıyorlardı. Girit, Tesalya, Epir, Makedonya, Trakya, Ege adaları, bunlar hep Helenizm damgasını taşıyan yerlerdi. Daha uzakta da, Kıbrıs, On İki Ada, Anadolu'nun Ege kıyıları, hatta Karadeniz'deki Pontus vardı.

Glucksberg Hanedanı'nın mirasçısı, işte bu düşlerin içine doğmuştu. Ona, milliyetçilik ilişkileri yönünden verimli bir ad olan Konstantin adı verilmişti. Düşsel altın çağı canlandıran ve Yunan ırkının söndürülemeyen vatan hasretini uyandıran büyük kent İstanbul'u Konstantin kurmuştu. Soyadı Paleologos olan başka bir Konstantin de, 1453'de Bizans kentini Türklere karşı savunurken ölmüştü. Yunanlıların inançlarına göre, bu, saldırmakta olan barbar akınına karşı Hristiyanlığın kahramanca ve fayda vermeyen bir savunmasıydı. Kral olacak genç prensin adı -kendisine Paleologos'un adının verilmeyip, Kraliçe Olga'nın sevgili erkek kardeşi ve dayısı Büyük Dük Konstantin Konstantinoviç'in adının verilmiş olduğu haklı olarak ileri sürüldüğü halde- gizli kalmış ırkçı anıları canlandırmaktaydı.

Konstantin'in daha bir aylıkken Sparta Dükü ilan edilmesi kararlaştırılmıştı. Bunda da simgesel bir şeyler vardı. Kral George'un hüküm sürdüğü ilk yıllarda getirilen yeni ve liberal Yunan Anayasası, Yunan uyruklulara soyluluk unvanı ya da nişan verilmesini yasaklıyordu. Yunan Parlamentosu'nda yapılan heyecanlı bir tartışma sonunda, durum olumlu karşılandı. Kralın yerini alacak olan prens hakkındaki ilk çekişmenin, anayasal bir sorun çıkarması çok ilginçti.

Yunanistan Kral Ailesi, kıraç Yunan toprağına derinliğine kök salmamış, Avrupalı ve kozmopolit bir aileydi. Bağımsız Yunanistan'ın ilk kralı olan kendinden önceki Bavyera Prensi Otto'nun birden tahttan indirilmesi üzerine gelen George'un Yunanistan'a ayak basışından bu yana daha beş yıl geçmemişti. George'un babası, Danimarka Kralı IX. Christian, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının Kral Aileleri Dayanışma Örgütü'nde baş yeri alıyordu. Oğullarından biri kendi yerine geçmiş, biri Kral Haakon adıyla Norveç tahtına oturmuş, biri de Yunanis-

tan tahtına çıkmıştı. Kızlarından en büyüğü Rus Çarı III. Alexandr'ın karısı Çariçe Maria'ydı, küçüğü Alexandra da, Galler Prensi Edward'la evlenerek İngiltere Kraliçesi olmuştu. Böylece George'un ve onun aracılığıyla Yunanistan'ın, Avrupa'nın yönetimini elinde tutan hanedanlarla sıkı bağları vardı. Çar II. Alexandr'ın en küçük erkek kardeşi Büyük Dük Konstantin'in kızı Olga'yla 1867'de evlenmesi, Rusya'yla yeni ve daha güçlü bağlar kurulmasını sağlamıştı.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Yunanistan, Yunan ulusunun geri alınmamış bölümünü de kapsayacak şekilde Krallığın genişletilmesi konusundaki kaçınılmaz tarihsel inarışın uyanmasıyla kaynaşmaya başlamıştı. Politikacı John Kolettis, Kral Otho'yla birlikte, "Büyük Amaç"ı sert bir siyasal yüzle temsil etmiş ve bu inancı Ocak 1844'de Ulusal Meclis'te şöyle dile getirmişti:

Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir; Yunanistan'ın sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece Krallık içinde oturanlar değildirler, aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'te, Serez'de ya da Edirne'de, İstanbul ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adası'nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizmin iki büyük merkezi vardır. Krallığın başkenti Atina'dır. İstanbul, büyük başkent bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur.¹

Yunanistan (eylem olarak henüz gerçekleştirilememiş ulkusal Yunanistan) fikrinin sadece krallığı değil, Yunan ulusunun oturduğu bütün yerleri kapsamına aldığı, 1864 Anayasası'nda yeni Kral I. George'a verilen "Helenlerin Kralı" (Yunanistan Kralı değil) unvanıyla simgelendirilmişti.

Beslenen bu amaç, on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Ortaçağ düşüncesine sahip olanların duygusal ürünü değildi; bu amaç, yönlerinden biri bakımından, yüzyıllarca eski ve Yunanlıların ulusal ve dinsel bilincinin derinliğine kök salmış bir

amaçtı. Bu yön de, İstanbul'u Hristiyanlık adına ele geçirmek ve 1453'te düşmüş olan evrensel Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı. O andan başlayarak Ayasofya'nın ve kentin kurtarılması fikri, Yunan Ortodokslarının yazgısı ve amacı olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Evrensel Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun tekrar kurulması fikri, Yunanlıların kafasında İstanbul'un geri alınması özlemi halinde kökleşmiş ve zaman geçtikçe, önceleri düşünüldüğü gibi belirli bir Bizans İmparatorluğu kurulması fikrinden yavaş yavaş vazgeçilmişti.

Yunan bağımsızlık savaşından önce oluşan ateşli yeni fikirler ve arkasından Yunan Krallığının kurulması, bu özleme yeni bir anlam vermiş, canlandırmış ve değiştirmişti. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim kademesinde yavaş yavaş büyük politik ve ekonomik güç elde etmiş olan ve kendilerine Fenerliler denilen İstanbul'daki eğitim görmüş Yunanlılardan bazılarının hevesi, İmparatorluğa içten nüfuz etmeyi tamamlamak ve Bizans'ı böylece canlandırmaktı. Ama Yunan Bağımsızlık Savaşı ve Yunan Devleti'nin kuruluşu, İmparatorluk içindeki Yunanlılara karşı Türklerin düşmanlığının kıskırtılmaması için ve yeni devletin Yunan enerjisinin odağı olarak davranmak zorunda kalması yüzünden Yunan yönetim dehasına gerek duyduğu göz önünde tutularak, hiç değilse gelecek yıllar için bu tür heveslere son vermişti.

Yeni Krallık, batı Avrupa politik kuramının etkisi altında, Batı modeline göre kurulmuştu; bu, çok uluslu Bizans (ya da Osmanlı) teokrasisinin karşı teziydi. Yunan halkının dinsel içgüdüsünde kökleşmiş olan İstanbul'u ele geçirme hevesine, şimdi, toprakların Yunan toprağı olduğu içgüdüğü, sınırlar konusundaki duygu, bir ulusun ya da ırkın yeni devletle uyum halinde olması ve bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milyonlarca Yunanlının "kurtarılması" gerektiği kanısı eklenmişti. Bütün bu duygular, çağdaş milliyetçilikle birleşiyordu.

Bu nedenle, Büyük Amaç, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında en azından üç ayrı yönü kapsamaya başlamıştı. Tam anlamıyla yorumlanınca Büyük Amaç, merkezi İstanbul'da olan

Bizans-Yunan İmparatorluğu'nu canlandırmaya yönelik romantik bir düştü. Daha gevşek bir yorumla Büyük Amaç, Yunan ulusuyla Türk ulusu arasında çatışmaya neden olmayacak doğal bir yoldan yavaş yavaş içten yıkılmasını sağlayacak şekilde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Yunan kültürel ve ekonomik egemenliğini sağlamak hevesiydi. Üçüncü olarak da, Büyük Amaç, çağdaş devlet açısından yorumlandığında dışardaki Yunanlıların üzerinde yaşadıkları toprakları geri alarak Yunan Krallığıyla birleştirmekti. Ama bu, Osmanlı İmparatorluğu'yla açıktan çatışmaya yol açacaktı. Bütün bu düşünceler yirminci yüzyıla kadar yaşamışsa da hepsini alt eden üçüncüsü olmuştu. Ülküsel dünya bir şeydi, gerçek dünya başka bir şey. Bu gösterişli heveslerin gerçekleşmesi yolunda ilk adımı atabilmesi için, bağımsız krallık, otuz yıldan daha fazla beklemek zorunda kalmıştı.

Prens George, daha on yedi yaşındayken ve politikada ya da Balkanlıların yöntemleri konusunda tecrübe sahibi değilken, Büyük Devletler'in (özellikle İngiltere'nin) kendisi için uygun buldukları tahta oturmak üzere 1863'de Danimarka'dan gelmiş ve İngiliz Hükümeti, İyonya adalarını yeni kralın drahoması gibi Yunanistan'a vermişti. Bu adalar dizisinin en seçkin mücevheri olan Korfu, iki spor kulübüyle (Byron ve Korfu Atletik) konuk İngiliz takımları arasında yapılan kriket karşılaşmaları, cincibir içen bu karşılaşmaların seyircileriyle hâlâ İngiliz yaşam biçiminin izlerini göstermekteydi.

1881'de Yunanistan'ın sınırı, Tesalya'nın zengin ovalarını kaplayacak şekilde kuzeye itilmişti. Bu yeni bir başarı olmakla birlikte, Yunanlılar için geçici bir yerleşmeden öte sayılmıyordu. Milliyetçi gündemde, bundan sonra Girit ve Makedonya toprakları yer almıştı.

Kral George, yumuşak ve kurnaz bir yöneticiydi. Çevresini sarmış olan düzenbaz Yunan politikacılarını bölerek ve gücünü kullanıp yöneterek, denetlenemeyecek bir tepki yaratmak için anayasayı mümkün olduğu kadar harfi harfine uygulayarak bu politikacılarla, başa çıkmayı çabucak öğrenmişti. Kral, o zamanların milliyetçi heves ve eğilimlerinden biraz telaştıydı. Dani-

marka Sarayı'ndaki yeğenlerini, halalarını ve amcalarını her yıl ziyaret etmesi, başta bulunma duygusunu sürdürmeye yardım etmişti. Sorunların çözüm yolu vardı; bunların, hepsi de aile içindeydi. Konstantin, Parnes Dağındaki soğuk ve geniş Tatoi sarayında büyüdüğü sıra, Yunan yaşamının dokusuyla yakından ilgilenmek zorunda kalmıştı. Yedi çocuk –Konstantin, George, Nicholas, Andre ve Christopher, Alexandra ve Maria– dadılar ve mürebbiyelerle büyütülmüşlerdi, evde İngilizce konuşurlardı ve genellikle kozmopolit, köksüz Atina yüksek sosyetesinin dar çerçevesi içinde dolaşırlardı. Konstantin, Askeri Akademi'de okumak için Berlin'e gitmiş, Alman askeri geleneklerine ve yaşam biçimlerine karşı hayatı boyunca hayranlık duymuştu. Bu ilişki 1889'da II. Kayzer Wilhelm'in kızkardeşi Sophia'yla evlenmesinden sonra daha da güçlenmişti. Belki de onun askeri tecrübesi çağdaş Yunan yaşamıyla çok yakından ilgilenmesine neden olmuştu. Yüzyılın son yıllarında, daha otuz yaşında bir gençken, olağanüstü askeri sorumluluklara hazır olduğu düşünülüyordu.

1897'de Girit'teki –hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı– Yunanlılar arasında zaman zaman ortaya çıkan ulusal duyguların galeyana gelmesi, Türk-Yunan çatışmasının yeniden başlamasına neden oldu. Giritliler ayaklanmış ve anavatanla birleştiklerini (ENOSİS) ilan etmişlerdi. Kamuoyu ve özellikle subaylar arasındaki milliyetçi duyguların baskısıyla, Yunan Hükümeti, bu meydan okumayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Yunanlılar savaşa hazırlanmışlardı. Nisanda başıbozuk Yunanlılar, Tesalya'yla Makedonya arasındaki sınırı geçtiler. Birkaç gün sonra da Türkiye ile Yunanistan savaşa başladılar. Doğu cephesindeki Yunan kuvvetlerine, Veliht Prens Konstantin komuta ediyordu.

Savaş, Yunanistan için küçük düşürücü bir felaket oldu. O sıralar bir Alman misyonu tarafından yeniden düzenlenmiş olan Türk birlikleri, Tesalya'daki Yunanlıları bir aydan daha kısa sürede silip süpürdüler ve Veliht Prens'in ordusunu bozguna uğratarak Larissa'yı işgal ettiler. Büyük Devletler tarafın-

dan zorla kabul ettirilen barış antlaşmasına göre, Yunanistan tazminat ödemek zorunda bırakıldı ve borçlarına sadık kalmasını sağlamak için Büyük Devletler tarafından Yunan maliyesini denetlemek amacıyla bir Uluslararası Maliye Komisyonu kuruldu. Ama Tesalya Türkiye'ye geri verilmedi. Bu nedenle de savaşın asıl etkileri, parasal ve psikolojik oldu. Yunan ordusu, Türkiye'yle doğrudan doğruya çatışmanın bir faydası olmadığını ve köklü bir düzenleme yapılması gerektiğini anladı. Kralın yerine geçecek olan Prens Konstantin'in ünü ve prestiji sönüverdi. Komutan olarak görevinin gerektirdiği sorumluluklarını taşıyacak durumda olmadığı anlaşılmıştı.

Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıl tarihinde Yunanlıların küçük düşürücü ve yararsız yenilgileri seyrek bile olsa başarıyla karışıktı. Yunanlılar tarafından yürütülen politik örnek de, "Büyük Amaç"ın yavaş yavaş gerçekleşmesini sağlayan bir başarı gibi görünüyordu. Önce İyonya adaları sonra da Tesalya, Krallık topraklarına eklenmişti. 1897'deki bozgun, ülke için fazla toprak kaybına neden olmamıştı. Yerel ve geçici başarısızlıklara karşın, genel bir tarihsel eğilim Yunanistan'dan yana çalışıyor gibiydi. Türklerin Avrupa'daki kaleleri çöküyor ve Asya'daki eski topraklarından sürülecekleri anlaşıyordu. Bu bir zaman ve sabır sorunuydu. Yine de, Yunanlılar sabırsızlanıyorlar ve düşüş ürünlerinin olgunlaşıp ellerine geçmesini beklemiyorlardı; çünkü Türklerin Avrupa'dan çekilmeleri kaçınılmaz görünmektaysa de, Makedonya'nın, Trakya'nın ve Epir'in mirasçılığına aday olan başkaları da vardı. Trakya ve Makedonya'daki Yunan halkının çoğunluğu Ege denizi kıyılarında toplanmıştı, iç bölümlerdeyse Slavlar ve Müslümanlar çoğunluktaydılar. Bu topraklara kimlerin sahip olması gerektiğini saptama konusunda bir ölçü yoktu; buraların sadece diplomatik beceriyle değil, aynı zamanda Yunan kanı da dökülerek tekrar ele geçirilmesi için savaşmak gerekiyordu. Bu gerçekleri bilen Yunanlılar, 1897'deki utanç verici yenilginin izlerini silip yok etmekte kararlıydılar. Ulusun durumunun ciddiliği herkesçe biliniyordu, bundan sonra geçen on yıl hazırlık zamanıydı ama Yunanis-

tan'ın politik kaynakları zamanın gereklerine uygun değildi. Yunanlıların hırsları, yeteneklerinin açık bir şekilde üstünde gitmekteydi ki, kurumlarında ve ordularında köklü reformlar yapmak zorunluluğunu duymuşlardı. Politika sahnesinde, derebeylik geleneğine bağlı eski liderlerden Theotokis, Rallis, Dragoumis, Mavromihalis'le ötekiler arasında kavga sürüp gidiyordu. Yüzeyin altında da, Yunan tarihine damgalarını vurmak isteyen yeni adamlar sıralarını bekliyorlardı. Ve Atina'daki politika kavgasından uzakta, Makedonya ve Girit gibi sınır topraklarında, krallığın genişletilmesi isteği daha da ileriye götürülüyordu.

İşte bu yıllarda Makedonya için yapılan çatışma doruk noktasına gelmişti. Bağımsız krallıktaki bazı Yunanlılar, Bulgar komitacılarına karşı koymak üzere çete örgütü kurmak ve Yunan Ortodoks topluluklarına milliyetçilik ruhunu aşılama için Makedonya'ya gitmişlerdi. Kitapta yer alacak olan bu Yunanlıların bir çoğu çatışmaya katılmışlar ve bunlar 1897 tarihiyle Balkan Savaşları arasındaki dönemde Yunan milliyetçilerinin yaratıcı gücünün ve ruhunun büyük bir bölümünü simgelemişlerdi. 1904'te, Anastasios Papulas adındaki genç bir Yunan subayı, Yunan gerilla hareketinin olanaklarını incelemek üzere gizli görevle bir heyete katılıp Yunan Hükümeti tarafından Makedonya'ya gönderilmişti. Sonradan Anadolu seferinde Papulas'ın emrinde görev alan yüzbaşı Alexandros Kontoulis, heyetin başındaydı. Tesalyalı olduğu ve bölgesi halkına ters düştüğü halde Doğu Trakya'nın bir köyüne öğretmen olarak gönderilen genç Georgios Kondilis, daha önce Makedonya'nın Kastoria bölgesinde çete reisi olarak savaşmıştı. Genç bir yazar ve Yunan milliyetçiliğinin filozofu olup, 1920'de Venizelos'un çeteleri tarafından öldürülen İon Dragoumis de 1902-1908 yılları arasında, konsolosluk görevlisi ve aslında çatışmanın kurmayı olarak, Manastır'da, Serez'de Philippupolis'de, Dedeağaç'ta ve İstanbul'da çalışmıştı.

Bu yıllarda Yunanistan'ın içinde de yeni bir kuşak yetişiyordu. Güç dağılımını tam anlamıyla yansıtmayan bir parti politikası sisteminden, burjuvazinin kuvvet kazanmasından usan-

mış, eyaletlerin de büyümeye başlaması sonucu her zamanki gibi "yeni adamlar"ın* özlemini çeken Yunanlılar, 1906'da parlamentodaki saldırgan taktikleri yüzünden Japon Grubu diye adlandırılan ve o sıralardaki Japon-Rus savaşında Japonların başvurdukları taktikleri anımsatan taktikleriyle genç radikaller grubunun meydana çıkmasını merakla seyreliyorlardı.

Bu ateşli grubun lideri, yakın işbirliği yaptığı büyük politikacı Charilaos Trikoupis'in eski meslektaşı yaşlı devlet adamı Stephanos Dragumis'di. Ama grup içindeki heyecanı körükleyen, parlamentoya 1902'de girmiş olan Dimitrios Gounaris adında Patrash genç bir avukat ve aydıdı. Almanya'da ve Fransa'da eğitim görmüş olan Gounaris, geniş kültürü olan ilerici bir adamdı. Bismark'ın Almanya'da sosyal refah alanında göstermiş olduğu başarıların çok etkisi altında kalmıştı. Yunanistan'ın dağınık politik yapısı, kendisine iyice gözden geçirilmesi gerektiği kanısını veriyordu.

Uzun boylu, sarı saçlı, sakallı ve bıyıklı, sağlam yapılı, kanca burunlu Gounaris, görüşlerine egemen oluşu ve güzel konuşma yeteneğiyle kamuoyunu hemen etkilemişti. Gounaris'in kusuuru, kendisini gündün güne dar görüşlü kılan küstahlığı ve doktrine olan eğilimidir. Ama ilk günlerde, kendisini sabırsız kılan içe dönük ve bölücü çalışmalarıyla, politika dünyasının dikkatini kendisine çekebilmişti. Arkadaşlarıyla konuşurken, büyük toprak sahipleriyle, Yunan ihtilalini yapanların çocuklarının oluşturduğu büyük politik ailelere bağlı ikinci sınıf kişi ve grupların eseri olan eski Yunan politikasını değiştirecek Avrupa'daki yeni fikirleri anlatırken zincirleme Yunan sigarası içerdi. Parlamentoda ve dışarıda Gounaris, çağdaşlarına üstünlük kazanmıştı ve geleceğin adamı kabul ediliyordu.

Politika yaşamı boyunca Gounaris'le çok yakın işbirliği yapan Petros Protopapadakis, Naxoslu sert, kaba saba, sakallı bir adamdı ve Paris'te mühendislik öğrenimi görmüştü. Döndüğü zaman Cyclades'den parlamentoya üye olarak katılmadan önce

(*) Bu kavram için Yunanca bir sözcük (*neandrismos*) bile vardır.

Korent Kanalı'nda çalışmış, Evelpides Askeri Akademisi'nde ders vermişti. Grubun öbür üyeleri, yumuşak, anlayışlı, politik sezgisi olan gazeteci Emmanuel Repulis, Yunan politikasında hiç görülmemiş bir şekilde 1906'da yirmi yedi yaşındayken Kar-
diça'dan milletvekili seçilen ve grubunun en genci olan Apos-
tolas Alexandris; Gounaris'in başka bir arkadaşı olan Chari-
laos Vozikis ve A. Panoiyotopoulos'du.

Bazıları çok önemsizdi ama bu adamlar, yine de politika bünyesinde bir maya görevi yaptılar. Olumsuz, yıkıcı ve eleştiri-
rici güç olarak gerek parlamentoyu, gerekse ülkeyi etkileri altı-
na aldılar. Bununla birlikte, özü ve siyasal programı bulunma-
yan bu kişiler sıkıntı çekiyorlardı. Yapıları ve geçmişleri ayrı ol-
makla birlikte durumdan hoşnut olmadıkları için birleşmiş, akıl-
lı, radikal altı genç adamdılar. Örneğin Gounaris, doktriner ve
milliyetçi bir aydıydı, Alexandris de eski moda bir liberal.

Grubun en büyük başarısızlığı, bir kimliğin bir siyasal da-
yanağının olmamasından değil –bu zaten kaçınılmaz bir haldi-
böyle bir kimliği ve siyasal dayanağı yaratmakta gösterdikleri
başarısızlıktı. Bu daha çok Gounaris'in kendisinde cesaret ol-
mamasından ileri geliyordu. Bir çokları tarafından Japon Gru-
bunun doğal lideri olarak tanınmış olmasına karşın, Gounaris,
yaşlı Dragoumis'in arkasına sığınmayı seçmiş ve böylece ken-
dini ve grubunu, bir ölçüde, itibarını yitirmiş olan kuşakla iş-
birliği yapmaya yöneltmişti. Gounaris, grubu daha büyük bir
şeyin –yeni bir radikal parti topluluğu– özü yapmak için hiç bir
çaba göstermemişti. O parlamento çerçevesinde çalışmaktan
hoşnuttu.

Sonunda da, peşinde gidenlerden oluşan kendi grubunu
Gounaris'in kendisi dağıttı ve radikal muhalefetin liderliğinden
kendi vazgeçti. Japon Grubunun çalışmalarını yakından izleyen
Başbakan Theotokis, 1908'de Gounaris'e Maliye Bakanlığını tek-
lif etti ve vergi reformuyla ilgili programını yürürlüğe koyma
fırsatını –genç ve hırslı olan bir aydının geri çeviremeyeceği bir
fırsat– verdi. Gounaris bu teklifi kabul etti. Bu, yerleşik yöneti-
min klasik bir baştan çıkarma olayıydı. Bir kaç ay sonra da

Gounaris istifa etmeye zorlandı.

Bir süre sonra Alexandris şunları yazıyordu:

*Benim görüşüme göre Gounaris'in politik cesareti ve
dürüstlüğü vardı. Gounaris, Theotokis'in kendisini seyme-
diğini ve parti içinde sevilen N. Kalogeropoulos'un daha o
günden Theotokan partisinin başkanlığına aday gösterilmiş
olduğunu çok iyi biliyordu. Ama Gounaris, Theotokis'in leh-
te oy kullanması nedeniyle, programının olduğu gibi kabul
edileceğine... ve böylece de ülkenin ekonomik kalkınmasının
gerçekleşeceğine inanıyordu. Bundan sonra da, birden gir-
miş olduğu Bakanlığı yine birden ve politikada daha yüksek
bir yer ve ün kazanarak bırakabilirdi.²*

Gounaris, daha tecrübeli bir adamın yapılamayacak diye
tanımlayacağı bir amacı gerçekleştirmek için bakanlığı kabul
etmişti. Ne kadar büyük amaçlarla hükümete girmiş olsa da, Ja-
pon Grubunu terk ederek bu grubun birleşik gücünü yok etmek
isteyen Theotokis tarafından oyuna getirilen Gounaris eski siya-
sal partilerin damgasını taşımayan yeni bir kuvveti, Yunan ka-
mu yaşamında en sağlıklı ve en etkin olamı kapsayacak bir kud-
reti temsil etme hakkını kaybetmişti. Daha güçlü bir başka mü-
cadelenin yolu açılmıştı.

Bu mücadele 1910'da su yüzüne çıktı. Eleftherios Venize-
los, Girit'in güçlü taşra politika okulundan, Yunan politika sah-
nesine birden atlamıştı ve kendisinden önce hiç kimsenin yap-
madığı biçimde bir kaç ay sonra Yunan siyasal yaşamına ege-
men oluverdi. Bir çıkmazdan kurtulmayı sağlamak için çağrı
üzerine gelmişti. Politikacıların ve Kral ailesinin tutumundan
hoşnut olmayan bir subay grubu, Atina yakınlarındaki Goudi'-
de bir darbe başlattılar ve hükümetin tam anlamıyla elini kolu-
nu bağlayarak başarı elde ettiler. Politikacılar, devleti yönetme-
ye hazırlıklı olmayan, ne yapılması gerektiğini hiç bilmeyen as-
kerlerin denetimi altında ve onların izniyle çalışmaya zorlandılar.
Venizelos, bu karışıklığı çözmek için getirilmişti.

Atina'ya geldiği ve 1910 yılında Yunanistan başkentinde politikaya girdiği zaman, Venizelos, nerdeyse kırk altı yaşındaydı ve uzun boylu, çerçevesiz gözlüklü, sert yüzü, bıyıklı, sakalları ağarmaya ve saçları dökülmeye başlamış bir adamdı. Sırasıyla Girit'in Osmanlı yöneticileriyle, Büyük Devletler'le, ada özerkliğine kavuştuğunda ilk Yüksek Komiser olarak atanan Konstantin'in erkek kardeşi Prens George'la başarıyla mücadele etmiş, milliyetçi ve devrimci olarak geniş üne sahip bir kişiydi. Adanın Yunanistan'la birleşmesi için sürdürülen bu mücadeleler yoluyla, Venizelos, Yunan sahnesinde kendisine daha büyük bir ad yapmıştı. Küçük politika oyunlarına katılmamış, buharanlı zamanlarda birden ortaya çıkıveren kişiler gibi Yunan sahnesine çıkıvermişti.

Venizelos, 1864 yılında Girit'in batısındaki Hanya kenti dolaylarında, oldukça zengin ve güçlü bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu. Babası, kusursuz milliyetçiliğiyle tanınmış bir tüccardı. 1866'daki büyük Girit ayaklanmasının arifesinde Girit'ten kovulması üzerine ailesini, Eleftherios'un (kurtarıcı) ilk eğitimini yaptığı Cyclades takımadaları arasındaki Syra Adasına götürmüştü. Venizelos, Atina Üniversitesi'nde okudu ve avukat oldu. Girit'e dönerek 1889'da politikaya atıldı, 1866 devriminden sonra Türklerden koparılan anayasayla kurulmuş olan Girit Meclisi'ne seçildi. O tarihten Girit'in bağımsızlığına kavuşmasına kadar, Venizelos, adanın çalkantılı politikasının ön safında bulundu ve "Girit Sorunu" konusunda müttefiklerle, düşmanlarla ve Büyük Devletler'le nasıl entrika çevrileceğini öğrendi. Diplomasi ve tartışma yolları kapanınca devrim başlamıştı. Girit'te her zamankinden fazla baskı ve kargaşalığın olduğu 1897'de Venizelos, Hanya dolayındaki Akrotiri yarımadasında devrimci karargahını kurdu ve bir bildiri yayınlarak Yunanistan'la derhal birleşmesi için çağrıda bulundu. Böylece Yunan Hükümeti bu işin içine sürüklendi. Büyük Devletler, işe karışmak, savaşçılarını ayırmak ve bir uzlaşma ortamı bulmak için bir filo gönderdiler. Türk egemenliği altındaki özerklik statüsünün devamında ve Yunanistan'ın gemileriyle askerlerini Girit-

ten geri çekmesi konusunda ısrar ettiler. İtalyan Amirali Canevara komutasındaki uluslararası filo asileri kuşatmıştı. Giritliler ıkiye ayrılmışlardı. İlimliler pazarlık temeline dayanan özerkliği kabul ediyorlar, aşırıları Yunanistan'la birleşme dışında hiçbir şeye evet demiyorlardı. Venizelos, ikinci grubun lideriydi.

Aşırıların ve Yunan ordusundaki Girit davasına yakınlık duyanların karşı konması güç baskıları üzerine, Yunan Hükümeti, Büyük Devletler'in isteklerine zamanında boyun eğemedi. Bunun sonunda da, Osmanlı İmparatorluğu 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti. Büyük Devletler de harekete geçmeden beklediler ve Yunanlıların sabırsız milliyetçiliklerinin ürünü, daha güçlü, daha iyi donatılmış bir kuvvet tarafından acı bir yenilgiye uğratılmak yoluyla toplamalarına seyirci kaldılar.

Sonunda patlak veren bir olay, Büyük Devletleri Türklere baskı yapmaya ve Girit'i adalılara vermeye zorladı. 1898 eylülünde birtakım Türkler, İngilizlerin bir deniz müfrezesine saldırdılar ve İngiliz Konsolos yardımcısıyla denizcilerden bazılarını öldürdüler. Bunun üzerine Büyük Devletler, vakit geçirmeden, adanın denetimini ellerine aldılar ve iki ay içinde Türk askerleri Girit'i bırakıp gitmek zorunda kaldı. Yunan Prensi George, Büyük Devletler'in Girit adasındaki Yüksek Komiserliği'ne atandı. Birleşme için olmasa da, gerçek özerklik için verilen savaş kazanılmıştı. Daha önceki sert mücadelelerindeki gibi şimdi de, Venizelos, kendini yeni Yüksek Komiser'le politik bir savaşa adayabilirdi. İşte bu mücadeleler, 1905'te silahlı bir ayaklanmaya, Prens George'un istifasına, daha sonra da kaçınılmaz olan Girit'in Yunanistan'la birleşmesi için bazı manevralara yol açtı ve 1913'te Girit Yunanistan'la birleşti.

Bütün bu olayların sonucu olarak, Eleftherios Venizelos'un adı 1910'da Yunanistan'da iyice biliniyordu. Devrimci mücadelelerin ateşinde sınanmış bir politikacı olan ve enerjisini daha geniş alanlarda uygulamaya hevesli bulunan Venizelos, durumu gözden geçirmek, Askeri Birlik'in devrimci üyeleriyle görüşmek ve ülkenin sorunlarına siyasal bir çözüm bulunmasına yardım etmek için Ocak 1910'da Atina'ya hareket etti.

Zaman kendinden yanaydı. Birkaç ay içinde siyasal çıkmazı yok etmiş, Askeri Birlik'in kendi kendini ortadan kaldırmasını kabul ettirmiş, politika dünyasına Venizelos adını zorla benimsetmişti. Venizelos, Başbakan olarak zenginleşmekte olan burjuvazinin serbest meslek ve tüccar kesimine dayanan yerel kuruluşları, Liberal Kulüpleri ve yeni kurduğu Liberal Parti aracılığıyla, ülkenin siyasal yaşamına komuta eden bir yer sağlamıştı. Anayasal reform, toplumsal yasalar ve ordunun yeniden düzenlenmesi konularında ateşle çalışan bir döneme başkanlık etti.

1912'de de yurtsever Yunanlıların 1897 yılından beri bekledikleri an geldi. Venizelos, komşularıyla yaptığı sabırlı pazarlıklar sonucu, Türkiye'ye hiç değilse güvenle karşı gelebilecek bir Balkan İttifakı kurdu. Kasım ayında Karadağ'ın Türklere karşı saldırıya geçmesiyle genel savaş kışkırtıldı. Osmanlı İmparatorluğu on beş gün içinde, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'la savaş durumuna geldi. Müttefik saldırılarının asıl yükünü Bulgar kuvvetleri çekti ve Türkler, Kırklareli'yle Lüleburgaz'da yenilgiye uğratıldılar, Trakya'da İstanbul'un gerçek kapısı olan Çatalca hattına kadar sürüldüler. Bu arada Sırp kuvvetleri de aynı şekilde başarı kazandılar; eski Sırbistan, Türk askerlerinden arındı, Veliht Prens Alexander'ın komutasındaki Birinci Ordu, batı Makedonya üzerine yüklendi ve Manastır'da bir Türk ordusunu yenilgiye uğrattı. Sıkıştırma, Yunanlıların Tesalya'dan Makedonya yoluyla kuzeye doğru yaptıkları başarılı bir ilerleme sonucu tamamlandı. Yunanlılar, Yanya'yı kurtarmak için Epir'e bir ordu daha gönderdiler ve Ege'yi Türk filosundan temizleyerek Müttefik davasına büyük yardımda bulundular.

Türkler'in en büyük armağanı olan boşaltılmış Selanik'i ele geçirme yarışında, Yunanlılar yirmi dört saatten daha kısa bir farkla Bulgarları geçtiler. Müslümanların, Yunanlıların, Slavların ve büyük bir öge olan İspanyol Yahudilerinin* karışık bir halde oturdukları bu eski kentte, Kral I. George, 1913 Martında bir

(*) İspanya'daki engizisyon baskısından yüzyıllar önce kaçan bu Yahudilerle birlikte, İslamı seçen ve günümüzde de Selanikli diye adlandırılan bir grup yaşıyordu bu kentte.

katilin kurşunuyla öldürüldü ve Yunan ordusunun son başarılı seferinde ününü tekrar pekiştiren Konstantin tahta oturdu.

Balkanlar'daki savaş, İngiliz liberalleri arasında Türklere karşı hoş olmayan kötü bir duygu yarattı ve boyunduruğu silkip atan baskı altındaki uluslara karşı da sıcak bir sevgi uyandırdı.

Balkan ülkeleri ordularının ilk başarıları, sevinç duygularını kamçılardı. Türk orduları, Makedonya'dan ve Trakya'dan hızla geri çekilirken, beş yüz yıl sonra, Osmanlıların Avrupa'da ayak bastıkları yerlerden sökülüp Asya'daki anayurtlarına sürüldükleri açıkça görülmüyordu. 10 Kasım 1912 Pazar günü artık sonuçtan kimsenin kuşkusunun kalmadığı bir sıra, Londra'daki genç bir Yunanlı yeni günlüğüne şu heyecan verici satırları yazıyordu:

Bu akşam Downing Street 11 numarada yemek yedim, yemekte Lloyd George, Masterman, Spender Roberts ve iic hanım vardı. Konuşma, hep savaş konusundaydı. Akşam yemeğinde Lloyd George şampanya getirtti ve şu sözlerle kadehini kaldırarak şampanyayı içti: 'Bu gece temsilcilerinden biri aramızda olan müttefiklerin şerefine ve Türk'ün Avrupa'dan atılması, geldiği yere gönderilmesine içiyorum.'³

Günlüğü tutan Yunan asıllı John Stavridi genç bir avukattı. Galli politikacı Lloyd George'la avukatlık yaptığı sıra dostluk kurmuş ve Londra'ya Yunan Başkonsolosu olarak atanmıştı. Reuter Ajansı'nın muhabiri olarak edinmiş olduğu tecrübe, Yunan politikası üzerinde çok etkin olan Rallis ailesiyle yakın ilişkileri, iyi iş adamı oluşu, Yunan ve İngiliz politika dünyaları arasında aracılık yapması çok iyi bir yere gelmesini sağlamıştı. Milliyetçi Liberal Kulüp'ün hevesli liberal çevresi, Yunan milliyetçi politikasının ateşli dünyası, gemi sahiplerinden, tüccarlardan, bankacıardan oluşan Londra'daki Yunan kolonisinin sağlam ve refah içindeki dünyası arasında kolayca ve rahatlıkla dolaşabiliyordu.

O gece Lloyd George hep Balkanlar'daki savaştan söz etmişti. Lloyd George'a sonraki on yıl için yön veren ilgilerin ve

önyargaların ilk ışığı işte bunlardır. O, Türk'ün tasını tarağını toplayıp Avrupa'dan atılmasından yanaydı:

Şahsen ben Türk'ün İstanbul'u elinde tutmasını bile istemiyorum. Ama bu, çözmek zorunda olduğumuz en güç sorundur. Benim fikrime göre en iyi çözüm yolu, İstanbul'u, Çanakkale Boğazı'nı uluslararası bir statüye kavuşturmaktır.

Lloyd George, birlik olmanın gerekliliği konusunda Stavridi'yi uyardı:

Müttefikler için tek önemli şey kenetlenmiş olmaktır. Müttefikler bunu yaparlarsa, pek çok zorluk ortadan kalkacak ve size karşı gelecek hiç kimse kalmayacaktır. Ganimetleri paylaşmak için kendi aranızda kavga etmeye başlarsanız, öbür devletlere işe karışmak fırsatını vermiş olursunuz.

Yunanlılara gelince, Lloyd George şöyle konuşmuştu:

1897'nin anılarını silip süptürdünüz, gerektiği gibi silahlandırıldığınız, eğitildiğiniz ve yönetildiğiniz zaman ne yapabileceğinizi gösterdiniz. Şimdi, sizinle fetihleriniz arasına kimsenin girmesine izin verilmeyecektir. Müttefikler aralarında anlaşırılsa, Türkiye'nin Avrupa'da kalan bölümünü düşündükleri en iyi şekilde paylaşabilirler... Girit'i şimdiden kendinize ait sayabilirsiniz. Girit'i almanıza engel olabilecek tek devlet İngiltere'dir ve İngiltere, Girit'i almanızı engellemek için ne bir kurşun atacak, ne de tek bir gemi hareket ettirecektir.

Stavridi, Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan son savaşta İtalyanların Ege adalarını işgal etmeleri sonucu Yunanistan'ın bu adaları ele geçirmesine haksızca engel olduğunu ileri sürmüştü. Lloyd George içtenlikle şu tepkiyi gösterdi:

Bu bir yüzkarasıdır. İtalya, savaşın sonu gelmeden çırpıp gitmezse, Yunanistan, bütün adaların kendisine verilmesini barış koşulu olarak ileri sürmelidir. Ama sizin de, basın, açık hava toplantıları ve çeşitli yayınlar aracılığıyla İngiltere'de bir kamuoyu yaratmaya yardım etmeniz gerekir. İngiliz Hükümeti bugünkü durumda resmi bir yardımda bulunamaz, ama Yunanistan adaların kendisine bırakılmasını barış koşullarından biri olarak ileri sürerse, İngiltere buna karşı çıkmak için hiçbir şey yapmayacaktır.

Stavridi şöyle yazıyordu:

Lloyd George, karşılaşacağım bütün güçlükler için diletiğim zaman ve sık sık kendisini görmemeni istemiş, elinden gelen yardımda bulunacağını söylemişti.

Böylece, başkalarını kandırmaya ve yaltaklanmaya gerek kalmadan Yunanistan bir koruyucu kazanmıştı. Bu akşam yemeği toplantısından dört gün sonra, Stavridi, konuşmaların bir özetini Başbakan Venizelos'a gönderdi. Daha sonraki konuşmaları da, Stavridi, ilk toplantıdaki esaslara dayanarak yürütmeyi başardı. Yunanistan'ın, İngiltere'ye yararlı olacağı açıkça anlaşılmıştı. Deniz Bakanı olan Churchill, büyük bir deniz kuvvetine Yunanistan'ın sağlayabileceği kolaylıklarla ilgilenmişti. Stavridi, 18 kasım günü, Avam Kamara'sında Lloyd George ve Churchill'le buluştu:

Winston Churchill doğrudan doğruya sorunun özüne inmişti. Savaşın yeri, müttefiklerin son ve tam başarı umudu hakkındaki yeni haberler konusunda birkaç soru sorduktan sonra, İngiliz donanmasının Akdeniz'deki durumunu ve Fransız donanmasıyla birlikte nasıl iş göreceğini anlattı. Devletler gruplaştıklarına göre, düşmanlar İtalya ve Avusturya'ydı. İleride yapılacak bir savaşta Adriyatik Denizini kapatabilirlerse, Avusturya donanmasının tümüyle İtalyan

donanmasının bir bölümünü sıkıştırabilirler ve bundan sonra da herhangi bir başka düşman gemisiyle başa çıkabilirlerdi. İngiltere'nin Adriyatik Denizine yakın bir üssü olursa, bu denizi kapamak kolaylaşacaktı. Bütün elverişli yerler arasında Deniz Bakanlığı'nın yeğleyeceği tek yer Kefalonya Adasındaki Argostoli'ydi.

Bundan sonra Churchill, barış ya da savaş sırasında İngiliz Hükümeti'ne donanması için Kefalonya Adasını kullanma hakkını veren bir anlaşmaya varılmasını önerdi. Buna karşılık Yunanistan ne alacaktı? Argostoli'de sağlanması önerilen kolaylıklarla, savaşın sonunda başlayacak barış müzakerelerinde Yunan isteklerinin İngilizler tarafından desteklenmesi Stavridi'nin birbirine bağlamaya çalıştığı koşullar oldu. Yunanistan, Selanik ve Ege adaları konusunda yardıma gerek duyuyordu. Lloyd George, böyle bir anlaşma yapılması konusundaki güçlüklerle değindi. Lloyd George'un da kabul etmiş olduğu Churchill'in fikri, karşılık olarak Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakmaktı. Churchill'in Kıbrıs ziyaretini Stavridi şöyle anlatıyor:

Halk, sesi kısılıncaya kadar bağırıyordu ve devamlı Yunan bayrağını salladı. Bu ateşli karşılanmadan ne denli hoşnut kaldığını valiye söylediği zaman, "Yaşasın Yunanistan" ve "Yaşasın Enosis" yaygaralarındaki heyecanın kendisi için değil, Yunanistan'la birleşmeye yardım edeceği umuduyla ortaya konulduğu anlatıldı. Yunanistan'la birleşilmesinde bu kadar ısrar edilmesi onu etkilemişti; İngiliz Hükümeti'ne karşı hemen hemen hiç bir yakınıma yoktu, sadece anavatanla birleşme konusunda çok büyük bir istek vardı ve olanak bulabilirse adaletin yerine getirilmesini sağlayacaktı.

Burada Yunanistan için kazanılacak bir ödül vardı gerçekten. Konuşmayı Venizelos'a bildirmeye can atan Stavridi, Lloyd George ve Churchill, Asquith ve Sir Edward Grey'e danışınca ya kadar sabırsızlığını frenlemek zorunda kaldı. Churchill ayrı-

larken de, "Byron sağ olsaydı, böyle bir gün onu ne kadar sevindirdi," sözünü söylemekten kendisini alamadı.

Bundan sonraki toplantıda -Lloyd George'ın çok iyi bilinen sabah kahvaltısı toplantılarından birinde- Stavridi, Argostoli'deki deniz üssü sorunu dışında, İngilizlere Ege adalarını da kullanma yetkisi verecek şekilde Yunanistan'la daha genel kapsamlı bir anlaşma yapmanın yararlı olacağını öneren, Churchill'in önerilerini daha da genişletmeye gayret etti:

Yunanistan'la, ileride büyük olacağına göre Büyük Yunanistan'la yapılacak genel kapsamlı bir anlaşma, İngilizlerle, bütün gemilerini düşmana karşı bir savaşta kullanma olanağını sağlayacak, denizlerdeki polislik ve İngilizlerin ticaretini korumak ödevini de bize bırakmış olacaktı. Donanmamızı güçlendirmeyi, İngiltere'nin önderliğinde yeni gemiler yapmayı, her konuda İngiltere'yle birlikte davranmayı taahhüt edeceğimiz önerisinde bulunmuştum. Önerinin yerinde olduğu ve düşünmeye değer bulunduğu, Winston Churchill'le, Başbakanla ve Grey'le de bu konuyu görüşeceğim cevabını verdi. Bu arada, önceki gibi, her şey gizli kalacaktı.

İşte burada Yunanistan'ın yeni dış politikasının özü ilk kez açıkça anlatılmış oluyordu. Evrile çevrile 1916'da Selanik'e, 1919'da İzmir'e, 1922'de de felakete giden yolun ilk adımı işte bu oldu. Yunanistan'da yapılan zafer şenliklerinin taptaze sevinci içinde 12 Aralık 1912 günü Victoria İstasyonu'na ayak basan Venizelos'un, İngiliz yanlısı politikasının temelleri atılmıştı.

Lloyd George bile Venizelos'un Londra'ya gelmesinde acele ediyordu. Stavridi'ye, "Yunanistan'ın geleceği Atina'da değil, Londra'da kararlaştırılacaktır. Sizin için bir ölüm kalım sorunudur," demişti. 16 aralık pazartesi günü iki adam, Downing Street 11 numarada ilk kez buluştular. Venizelos, o güne kadar yapılan müzakereleri onayladığını söylemekte gecikmedi ve müzakereleri sürdürmeye hazır olduğunu bildirdi... Argostoli-

Kıbrıs pazarlığını tartıştılar. Stavridi, genel bir İngiliz-Yunan anlaşması fikrini yeniden ortaya attı:

Venizelos, bu sorunu da müzakere etmek istediğini, ama Kıbrıs-Argostoli anlaşmasından ayrı tutmak yanlısı olduğunu söyledi. Yunanistan'ın bütün ulusal eğilimlerinin İngiltere'yle daha sıkı bir işbirliği yapmaya yöneldiğini, Kral'dan başlayıp en basit yurttaş kadar Yunanistan'da herkesin böyle bir anlaşmayı sevinçle karşılayacağını açıkladı. Gerek Lloyd George gerekse Isaacs (Sir Rufus Isaacs) bunun her iki ülke için de hayırlı olacağını kabul ettiler. Lloyd George, İngiltere'nin hiç bir ülkeyle anlaşması olmadığına ve aramızdaki anlaşmanın Fransa'yla yapılacak anlaşma esaslarına uyması gerektiğine işaret etti; başka bir deyişle, her iki ülkenin dışişleri, birbirleriyle sürekli ve içten bağlantı kuracaklar güçlük ya da başka uluslarla savaş durumunda karşılıklı yardımlaşacaklardı.

Venizelos bunu kabul etti ve sorunu müzakere etmeye hazır olduğunu söyledi.

Sonraki günlerde Yunanlıların pohpohlanması iyiden iyiye arttırıldı. Churchill, o sıra Almanya'da Vulcan gemi tezgahlarında yapılmakta olan zırhlının yapımının, hâlâ bir olasılık varsa durdurulmasını ve yerine daha küçük gemilerin sipariş edilmesini Venizelos'a önemle öğütledi. Deniz Bakanı, Battenberg Prensi Louis tarafından desteklenen Churchill, başka bir sabah kahvaltısı toplantısında Fransa ve İngiltere'nin müttefiki olarak katılacağı bir savaşta Yunan donanmasının oynayacağı rolle ilgili görüşlerini anlattı. Argostoli'den ve Malta'dan harekete geçen İngiliz filosu, büyük ana gemileriyle Avusturyalıların ve İtalyanların Adriyatik Denizi'nden çıkmalarını önlerken, Yunanlılar da küçük ve hızlı gemileriyle Doğu Akdeniz'de, adalarda polis görevi yapacaklardı. Asquith ve Grey, zamanı geldiğinde yapılan anlaşmanın açıklanması gerektiği kanısındaydılar; aksi halde Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini İngiliz kamuoyu önün-

de doğrulama olasılığı kalmayacaktı. Bu nedenle, Balkan Devletleriyle Türkiye arasındaki barış müzakerelerinin sonuçlanması ve İngiliz-Yunan anlaşması haberinin duyurulması arasında bir sürenin geçmesi gerekliydi.

Churchill Paris'e gitti, orada Delcassé'yle buluştu, Yunanistan ve anlaşma konusunu konuşmuştu. Bir hafta sonra, 29 ocak günü, Churchill, Lloyd George, Prens Louis, Venizelos ve Stavridi, Avam Kamara'sında buluştular. Churchill, Yunan donanmasının rolü konusunda hazırlamış olduğu bir muhtıranın kopyalarını Venizelos'a ve Stavridi'ye verdi. Churchill, gizliliği tam anlamıyla korumak için, muhtıranın altındaki Deniz Bakanlığı'ndan çıktığını gösteren bölümü kesmişti. Churchill, bütün denizcilerin büyük gemileri yeğlediklerini bildiğinden Yunan donanma komutanlarının baskısına karşı, küçük hızlı gemi yaptırmaları ve aldatıcı olan büyük zırhlılardan vazgeçmeleri için Yunanlıları bir kez daha uyardı.

Sorunu düşündükçe Deniz Bakanı, Argostoli-Kıbrıs anlaşmasının tek başına yapılamayacağına daha geniş çaplı anlaşma üzerine uyum sağlamak gerektiğine inandığını Venizelos'a söylemişti. Askeri işbirliğiyle ilgili gizli maddeleri bulunan, açık bir İngiliz-Yunan Antlaşması olabilirdi bu. Fransız Bakanları önerilen antlaşmadan yanaydılar. Selanik'e gitmek üzere İngiltere'den ayrılmakta olan Venizelos, konuşmaları Kral George'a bildirmek için sabırsızlanıyordu:

Churchill duraklamadan buna karşı çıktı. "Hayır, hayır kesinlikle olmaz. Böyle bir şey yaparsak bütün müzakereler tehlikeye girer, konu herhalde ortalığa yayılır ve işin sonu gelir." Venizelos, Kralın ağzının çok sıkı olduğuna işaret etti... Lloyd George da, "Oysa biz, burada, aynı yeri işgal eden kişi için aynı şeyi söyleyemeyiz," demişti. Bunu Churchill ve Prens Louis de onayladılar.

Venizelos'un, Krala, ama bir tek Krala, bir İngiliz-Yunan antlaşması olasılığının temellerinin atıldığını ve müzakerelerin ba-

rış imzalandıktan sonra sonuçlandırılacağını söylemesi konusunda anlaşılabilir. Venizelos, gelişmelerden çok hoşnuttu. Yunanistan'a gitmeden önce, Stavridi'ye izlenimlerini özetlemişti:

Venizelos, müzakerelerin İngiltere ve belki de Fransa'yla yapılacak bir anlaşma ile sonuçlanacağını, Yunanistan'ın eskisi gibi yalnız başına, kimsenin desteklemediği, başına geleceklerden üzülecek tek dostu olmayan bir ülke durumundan kurtulacağını düşünerek mutluluk duyuyordu. Şimdi Yunanistan güçlü bir donanma kuracak, demiryollarını ve ticaretini geliştirecek, İngiltere ve Fransa'nın yardımıyla Doğu'da kimsenin küçümseyemeyeceği bir kuvvet olacaktı.

Lloyd George'dan söz ederken, Venizelos, onu Tevrat'taki peygamberlerle kıyaslanmış, insanlar ve olaylar hakkında büyük yeteneklerine ve duru görüşüne duyduğu büyük hayranlığı dile getirmişti.

Lloyd George da aynı ölçüde etkilenmişti. Venizelos'un ayrıldığı gün, Lloyd George, Stavridi'ye şöyle diyordu: "O büyük bir adam, çok büyük bir adam." Venizelos iş başında olduğu sürece Yunanistan güvenilir ellerde olacaktı.

Lloyd George'un Yunan davasına olan yakınlığı, sadece denizcilik konusundaki konuşmalarla kalmıyordu. Yunanistan'ın bütün uluslararası sorunlarının her yönü hakkında Stavridi'ye öğüt vermeye hazırdu. Bu sorunların en önemlisi Ege adalarının durumuydu. Adalardan savaş sırasında Yunanistan tarafından işgal edilmiş olanlar yeteri kadar güvence altındaydı. Ama, İtalya tarafından işgal edilmiş olan on iki ada ne olacaktı? Lloyd George, bu adaların İtalyanların elinde kalmasına izin verilmeyeceğini Stavridi'ye ısrarla söylemişti. İyi yönetileceği konusunda kesin güvence alınarak, belki bu adaların Türkiye'ye geri verilmesi bile kabul edilecekti. Stavridi böyle bir şeyin felaket olacağını ileri sürerek karşı çıktı. Buna Lloyd George ustaca bir cevap verdi.

Stavridi'nin hakkı vardı. Bizim böyle bir şeyi önleyebileceğimizi düşünüyordu. Türkler dönmeden önce İngiltere adaların boşaltılmasını sağlayabilirdi. Bundan sonra da biz her adada bir ayaklanma hazırlayabilir, halkı silahlandırabilirdik ve hemen adalar egemenliklerini ilan edecekler, tek bir Türkün adalara ayak basmasına izin vermeyeceklerini Büyük Devletler'e bildireceklerdi. Kan dökülmesini önlemek için de İngiltere araya girecek, Türklerin adalara ayak basmalarını engelleyecek, bundan sonra da sorun değişik bir temele dayanılarak çözümlenecekti.

Lloyd George'un siyasal düşünce ve eyleminin tıpatıp Yunanlılarınkine benzemesine neyin etken olduğunu burada görmek garip. Kişisel eğilimlere dayanarak, sorunlara spekülatif, dinamik, sinsice yaklaşmak; bir aşk serüveninin gelişmesinde görülen, iki tarafın her zaman başvurduğu insan inceliğine ve saflığına dayanan bir inançla davranmak tuhaf değil mi? Bu andan sonra ve gelecek on yıl boyunca Yunanlılar, kendilerine pahalıya mal olacak bir biçimde, inandırma konusunda şaşırtıcı bir güce sahip olan Lloyd George'un, İngiltere'nin yönetici sınıflarıyla parti liderleri arasında yankı uyandırmayacak bir politikayı hiçbir zaman tek başına uygulayamayacağını gözden uzak tutmuşlardı.

Türklerle karşı güdülen ortak dava sayesinde geçici olarak yatışmış bulunan Balkan müttefikleri arasındaki gerginlik, pek de yüzeyin altında değildi. Bulgarların bütün Balkanlar'a göz dikmesinden çok kuşkulananmakta olan ve o günlerde elde ettikleri kazançlara sınırsız sarılmaya kararlı bulunan Sırlarla Yunanlılar, 1913 Haziranında üçüncü bir devletin saldırısı halinde birbirlerine yardım etme zorunluluğunu getiren gizli bir savunma antlaşması imzalamışlardı.⁴ Bu üçüncü devletin Bulgaristan olduğu açıktı. Böylece özenle uzak durmaya çalışılan savaş, geniş bir cephede Bulgarların Sırlara ve Yunanlılara saldırmasıyla Haziran sonunda patladı. Önceleri yer yer bozguna uğrayan iki müttefik Bulgarları durdurdular ve sert bir savunma

karşısında büyük cesaretle savaşmış olan Yunanlılar, Gevgeli'den, Doiran üzerinden Strumca Ovası'na kadar ilerlediler. Bu arada Türkler, durumdan yararlanarak Doğu Trakya'yı tekrar ele geçirdiler. Romenler de Kuzeyden Bulgaristan'a girerek, Dobruca yöresini topraklarına kattılar. Savaşın patlamasından bir ay sonra, yenilen Bulgaristan barış istedi.

Yunanistan'ın iki Balkan savaşında elde etmiş olduğu kazançlar, Venizelos'un politikasını haklı gösterecek görkemli kanıtlardı: Selanik ve zengin tütün bölgesi olan Kavala'yla birlikte Makedonya'nın kıyı kesimi, Yanya ve Güney Epir, Girit (en sonunda *enosis* resmen tanınmıştı), Midilli, Sakız ve Sisam adaları, ülkenin halkıyla yüzölçümünü neredeyse iki kata ulaştırmıştı.

Bu zafer, Büyük Amaç'ın gerçekleşmesinde geçici bir duraklamaya neden oldu. Hızlı genişleme, Yunan ekonomisinin ve yönetiminin kaynaklarını sınırına kadar zorladı ve 1913 Bükreş Antlaşması'nın getirdiği toprak düzenlemeleri, Balkanlar'da geçici bir denge ortaya çıkardı. Genişleme döneminin arkasından, artık barışçı bir kalkınma ve ilerleme döneminin gelmesi gerektiğini Venizelos'un kendisi de kabul etti.

O güne kadar Yunanistan, sınırlarını, bağımsız krallığın asal sınırlarından Tesalya'ya, oradan Epir'e ve Makedonya'ya kadar dışa doğru genişletmişti. Tesalya kazanılmış ve Makedonya Balkan müttefikleri arasında paylaşılmış olduğuna göre, mantıklı bir tahminle bundan sonra Yunanlılar için gözde olan yöreler Kuzey Epir ve Trakya olacaktı. Ancak bu yöreler Yunan Krallığı'na katıldıktan sonra, İstanbul'a ve Anadolu'ya göz koymak akılca bir iş olurdu. Venizelos'un bir benzetmesi uyarınca, genişleme Yunanistan'ın belkemiğini –ele geçirilecek topraklarda destek olacak bir sağlam Yunanlı topluluğunun yaşaması zorunluydu– hırpalayacak ya da kıracak şekilde acele ve rastgele yapılmamalıydı.*

(*) 'Belkemiği' sözcüğünün kökeni, Birinci ve İkinci Balkan Savaşı sırasında, 1913 yılının Mart ayında Venizelos'un Meclis'te yaptığı bir konuşmadadır. O sıra Bulgar ordularının işgalinde bulunan Doğu Makedonya (Drama ve Kavala dahil) ve Trakya'da yaşayan Yunan halklarının Yunanistan'a katıl-

Bu tarihe kadar Yunanistan'ın genişlemesi sonucunda sınırlarının içine çoğunluğu Yunanlı olan halk girmişti. Yine de, Epir ve Makedonya'ya da ayak basması sonucunda, Yunanistan, Amavutlulardan, Makedonyalı* Slavlardan ve Müslümanlardan oluşan oldukça büyük azınlıkları da içine almıştı. Daha fazla genişleme halinde, azınlıklar sorunu iyice ağırlaşacaktı. Yunanlılar, Trakya'da, İstanbul'da ya da Batı Anadolu'da ezici çoğunluğa sahip değillerdi. Yunanlıların bu topraklara yayılması halinde, halkın Yunanlı olmayan kesimi karşı çıkacak, uzun bir hazırlık döneminden geçilmedikçe ve mücadelede bulunulmadıkça, yüzyılın ilk yıllarında Makedonya'da yapıldığı gibi zemin hazırlanmadıkça başarı umudu olamayacaktı. Batı Anadolu'da böyle bir mücadele verilmemişti.

NOTLAR

- 1 Markezinis'in *Political History of Modern Greece* adlı kitabı, s. 208. Büyük Amaç kavramı için Zakythinos'un *Political History of Modern Greece* adlı kitabının ikinci baskısının "Modern Yunanlıların Ulusal ve Siyasal Yaşamı" başlıklı üçüncü bölümüne bak.
- 2 Alexsandris, *Political Memoirs*, s. 16.
- 3 Stavridi Belgeleri arasında bulunan Sir John Stavridi'nin 1912-1915 anılarında, görüşmeler ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Yapılan görüşmelerde Stavridi başından sonuna kadar hazır bulunmuştur.
- 4 *Livre Blanc Grec*, Paris, 1918, No. 2.

ma isteğini dile getiren çağlarına karşılık olarak, Venizelos bu bölgelerin Bulgaristan'a bırakılması gerektiğini söylemişti. "Çünkü coğrafi nedenler bizi buna itiyor, Müttefikler oradaki Yunan halklarını da içerecek biçimde sınırlarımızı o yönde genişletmemize hazırlanmakta olduklarını söylediler bile, sorumlu Bakan olarak ben çok tehlikeli olduğu gerekçesiyle bu öneriyi geri çeviririm. Kabul etmek zorundayım ki... sınırları başka bir yönde genişlerken Yunanistan'ın belkemiğini sağlamlaştırmadan sınırlarını kıyı boyunca genişletmek istemesi zayıflamasına yol açacaktır..." I. Mallosis, *The Political History of Dimitrios Gounaris* (Dimitrios Gounaris'in Siyasal Öyküsü), Atina 1926, s. 255-256. Balkan Birliğini korumak niyetinde olduğu o sıralar böyle bir şey söylediği için, Venizelos amansızca eleştirilmişti.

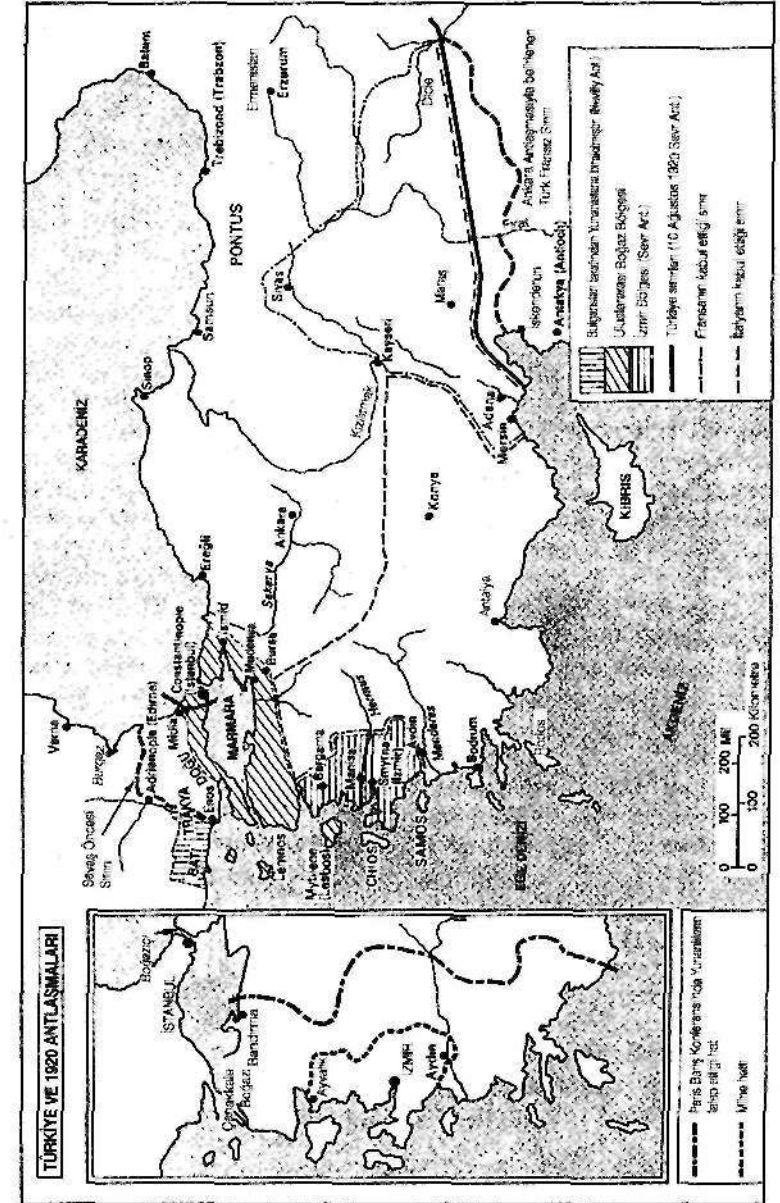
- (*) 1913 yılındaki durum Yunanlılara ancak Yunanistan Makedonyasında Müslümanlara oranla göreceli bir çoğunluk sağlıyor. Yunanlılar nüfusun aşağı yukarı yüzde 44'ünü oluşturmuyorlardı. (Yunanlılar 528.000, Müslümanlar 465.000, Bulgarlar 104.000, Yahudiler 98.000) A. A. Pallis, '1912-1924 yılları arasında Balkanlar'da Göçler', *Geographical Journal*, XV, No. 4 Ekim 1925.

2. ANADOLU'DAKİ DURUM

Kilise, okul ve ticaret, Yunan uygarlığının ve Büyük Amacın meşalesini ateşliyordu.

G.Sakkas, HISTORY of the GREEKS of
TRIPOLIS in PONTUS,
(Pontus Rumlarının Tarihi) Atina, 1957, s. 26

Eski Yunanistan bir devlet olmadığı ve başta dil olmak üzere bazı ortak yanları bulunan şehir devletlerinden meydana geldiği için, sınırları yoktu. Bu nedenle, Eski Helenizmin sınırları, değişmekteki dil sınırlarından oluşuyordu. Yunanlıların, sömürgeci, kaşif ve yiyici olarak ilk girdikleri yerler, Anadolu'nun İyonya kıyıları (Ege bölgesi) olmuştu. İyonya kentleri milattan önce dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bir birlik kurmuşlardı. Batı kıyısında ve Sisam, Sakız gibi kıyıya yakın adalarda bulunan Yunan sömürgeleri ve ticaret merkezleri, Karadeniz kıyısı boyunca Sinop, Trabzon ve öteki merkezlerde mantar gibi bitiyordu. İzmir, Efes, Bodrum, Miletos, Ildır, Edremit, Foça, Bergama gibi Anadolu'nun kıyı kentleri kültür ve dil yönünden Yunanlı olarak kalmışlardı. Anadolu'da, Yunanlılardan önce ya da Yunanlılarla birlikte var olan Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar ve Karyalıların, kültürleriyle dilleri zamanla silinmişti. Yunan uygarlığı ve kültürü, İskender'in fırtınalı zaferleri, Helen kralıkları ve Anadolu'nun Roma İmparatorluğu tarafından işgalin-

den Doğu Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve Türk istilalarına kadar ayakta durabilmişti.

İskender dönemine kadar Yunanlıların Anadolu'daki varlıkları, kültür ve ticaret yönünden canlı, dağınık bir azınlık olarak, Batı Anadolu ve Karadeniz kıyılarında toplanmış ayrı ayrı şehir devletlerinden oluşuyordu. Bu şehir devletleri büyük İran İmparatorluğu'nun eline geçti. İskender, Anadolu üzerinden Mısır'a, İran'a ve Hindistan'a giderken buraları "kurtardı". İskender, Eskişehir yakınlarındaki Gordion'dan geçerken, efsaneye göre, çözecek olanın Asya'yı eline geçireceği söylenen ünlü düğümü kılıcıyla kesmişti. Bununla birlikte, Makedonyalılarla Yunanlılar İskender'in peşinden Ganj nehrine kadar gittikleri, doğuda yeni Yunan şehirleri kurdukları ve böylece Helenizmin sınırlarını genişlettikleri halde, İskender'in doğudaki "İmparatorluğu"nda, pek küçük bir Yunanlı azınlık vardı. İskender'in yerine geçen ve Asya'daki topraklarını miras yoluyla ele geçiren Selösy Krallığı zamanında, iç ve kıyı yöreleriyle birlikte Anadolu'nun Helenleştirilmesi başarıldı. Helenizm döneminde de Yunan şehir devletine hâlâ kuramsal olarak iç ve dış politikasını kendisi düzenleyen, özerk, kusursuz politik ve sosyal bir "doğal" bütün gözüyle bakılıyordu. Ama gerçekte İskender, bu şehir devletlerini kendi keyfi kuvvetine boyun eğdirmişti. İskender'in yerini alanlar, miras yoluyla bu gücü ele geçirdikten sonra şehir devletlerini klasik şehir devletlerinden çok bugünkü millî devletlere ya da mutlak rejimlere benzeyen, merkezileştirilmiş, bürokrasiye dayalı, mutlak kudrete sahip bir devlet reisi çevresinde toplanmış krallıklara çevirdiler.

Değişik dilleri konuşan, değişik ırklardan ve değişik kültürlerle sahip insanlardan oluşan bu krallıklar birleştirici bir ilkeye gerek duyuyorlardı. Selösy Kralları birleştirici ilkeyi Helenizmde buldular. Yunanca resmi dildi, Yunanlıların ve Makedonyalıların göçü teşvik ediliyordu. Kilikya, Babil, Suriye, Medya ve öteki ülkelerde yerli halktan çok az olmalarına karşın yönetim ve kültür Yunanlıların ellerindeydi. Eğitimli yerli halk, Yunan adetlerine uyar olmuşlar; Yunan adları almışlar, Yunanca

öğrenmişlerdi. Böylece de Anadolu yavaş yavaş Helenleştirilmişti.

Anadolu'daki Helenizmin Hristiyanlık öncesi tarihi, çağdaş Yunanlıların Helenizmin coğrafi ve kültürel sınırlarını saptamalarına yardımcı olmuştu; bu da Yunanlıların, ülkelerinin geleceği konusunda güttükleri amacın bir ögesi idi.

Anadolu'nun Hristiyanlık dönemi tarihinden çıkarılan ulusal duygu, ayrıca Bizans'ın kamçıladığı heyecan bu ögeyi daha da önemli kılıyordu. İmparatorluğun yönetici sınıfının kaynağı, ordusuna önemli bir asker toplama bölgesi ve İmparatorluğun tahıl ambarı olan Anadolu, Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'nun kalbiydi. Balkanlar, barbar Slav istilaları altında ezilir ve çiğnenirken, Anadolu'ya sataşan olmamıştı. Bu koşullarda Helenizmin ağırlık merkezinin, Eski Yunanistan'dan İstanbul'a ve Anadolu'ya kayması doğaldı.

Aynı dönemde, Bizans İmparatorluğu'ndaki Yunanlı unsurların ağırlığı, görkemli Hristiyan ve İmparatorluk anıtlarıyla İstanbul'u Yunan ve de Hristiyan İmparatorluğu'nun merkezi yapmıştı. Kuramsal olarak İmparatorluk evrensel, dini Hristiyan ve çeşitli ırkların bir araya gelmesinden oluşmuştu. Uygulamada Helenizm egemendi ama Ortodoks Kilisesi, Yunan kültürüyle, diliyle ve ayinleriyle damgalanmıştı. Karşı konulması olanaksız bir sel gibi Asya'dan gelen ve önemsiz sayılabilecek saldırılarıyla bile küçülmüş İmparatorluğu sarsan Osmanlı Türklerinin akınları sonucu 1453'te İstanbul'un düşmesinden önce, İmparatorluğun yıkılacağını sezmiş olan ve İmparatorluk bilincine karşı dil ve ulus yönünden ayrılık bulduğu bilincine sığınan Yunanlılar vardı.¹ İstanbul'un 1453'te Türklerin eline geçmesinin ardından, Ortodoks Bizanslılar, kentin geri alınması, zamanla ve Tanrı'nın yardımıyla İmparatorluğun tekrar canlandırılması özlemini beslemeye koyuldular. Bu özlem, kuram olarak bütün Ortodokslara ait ve gerçekte daha çok Yunanlıların yüreklerinde yaşayan birçok öykü, dinsel adet, halk türkülleri ve şiirler ortaya çıktı.² Bu olasılık gerçekleşebilir gibi görünmeye başlayınca da, özlem, daha değişik olan çağdaş

milliyetçilik ve ulusal kimlik kuramlarıyla iyice birbirine karıştırıldı.

İstanbul'un düşmesi ve Türklerin Anadolu'nun dört bir yanına yerleşmeleri sonucu Yunan unsuru sindi ve kıyı yöreleri dışında tutamağını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. İç bölgelerde köylüler, Türk dilinin ve adetlerinin etkisi altında kaldılar ve Hristiyanların büyük çoğunluğu Müslüman oldu. Ama on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Yunan ticaret burjuvazisinin gücünün ve zenginliğinin artması sonucu, Batı Anadolu'da Helenizmin ekonomik ve kültürel kudreti gelişmeye başladı. Batı sermayesinin Anadolu'da sömürme olanakları aramakta gösterdiği artan ilgiyle bu gelişme desteklendi ve çabuklaştırıldı.

Helenizmin Anadolu'da tekrar canlandırılmasının can alıcı noktası eğitimdi. İngiliz uyruklu bir Rum olan Pantoleon Sevastopoulos, 1733'te, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yabancı okulların baskı altında tutulduğunu bildiğinden, İzmir'de bulunan Ruhban Okulu'nu İngiliz Konsolosluğu'nun koruyucu kanadı altına soktu. Basılmış ve el yazması nadir kitaplardan oluşan güzel kitaplığıyla bu okul, Batı Anadolu'da Yunan kültürünün övünç kaynağıydı. Ruhban Okulu'nun büyümesine koşut olarak, bütün Anadolu'da Yunan okulları kurulmasına devam edildi. Uygulanan eğitim, çağdaş, yüzyılın konularıyla ilgili, Yunanlılarda milliyetçilik duygusunu, ana dilleriyle övünmeyi, eski Yunanlılarla ve klasiklerle özdeşleşmeyi öğretmeye yönelik bir eğitimdi.

1773'te, Ayvalık'taki Yunan topluluğuna geniş yerel özerklik sağlayan ve topluluk sınırları içinde hiç bir Müslümanın oturmasına izin vermeyen bir imparatorluk fermanı çıkarılmıştı.³ Bundan sonra Ayvalık, Yunanlıların Batı Anadolu'daki girişimlerine ve yeteneklerine açılan olanakların örneği sayıldı. Ve yerleşmek amacıyla Mora'dan, adalardan Yunanlılar gelmeye başladılar. Ayvalık kasabası, zeytinyağı ve sabun ticaretiyle büyüdü, zenginleşti. İlk Yunan girişiminin bir örneği olarak, Yunan Kurtuluş Savaşı'nın patlamasında ve 1917 yılında Türklerin

misillemesini üzerine çekti. Bu misillemeler sırasında uğranılan can ve mal kayıplarına karşın, kasaba kendini yine toparladı ve yeniden iskan edildi ve refaha kavuşturuldu.

Bağımsız Yunanistan'ın kurulması, Batı Anadolu sorununu kamçılıyordu. Yunanistan örnek olarak alınıyor ve hâlâ kurtarılamamış olan topluluklar için bir amaç sayılıyordu. Aynı dönemde, batı kıyılarındaki Yunan topluluklarının ekonomik yönden gelişmeleri kısmen anayurttan Yunanlıların göç etmesine bağlı olduğundan, göç çekici bir hale geldi. Maden işlerinde tecrübe sahibi olan Lavrionlu ve Midilili Yunanlılar Bergama'daki ve Balya'daki⁴ maden ocaklarını işletmek için harekete geçmişlerdi. İzmir Körfezi'nin yanında bulunan Erythrai yarımadasına, Sakız adasından gelen Yunanlılar 1821'de yerleşmişlerdi. Zagorili Yunanlılar Aydın'a, Maniotslu Yunanlılar balık dolu ve meyva bahçeleriyle çevrili bir gölün yanında kurulmuş olan Apollonia'ya yerleşmişlerdi. Toynbee'ye göre, 1921 yılında Kula kasabasındaki halkın ortalama yarısı yerli halktan, yarısı da Sakız Adasıyla öteki adalardan göçmenlerden oluşmuştu.⁵

On dokuzuncu yüzyıl Yunan göçü sadece Yunanlıların girişimciliğine ve hareketli olmalarına bağlı değildi; aynı zamanda, batı sermayesinin girişiyle Anadolu'nun batı ticaretine açılmış olmasına da bağlıydı. 1850'lerde demiryolları içerilere doğru yılan gibi kıvrılarak uzanıp gitmeye başlamıştı ve bunlar Avrupa'nın teknolojik siyasal üstünlüğünün simgeleri idi. 1856'da imtiyazı verilen İzmir-Aydın demiryolu bir İngiliz kuruluşuydu. Bu demiryolu, İzmir'den güneye doğru ilerleyen ve birden içeri, Aydın yönüne dönen, sonra da Nazilli'yi ve kuzeydeki Denizli'yi geçerek Menderes ovasını tırmanan, Eğridir'de kalan bir demiryoluydu. Bu demiryolunun Anadolu'nun ekonomik yaşamı üzerindeki etkisi hayli önemli olmuştu:

İzmir, Türkiye'deki, dışarıya yolladığı malların değerinin dışardan gelen malların değerinden daha fazla olduğu birkaç limandan biridir ve işlerinin bu duruma gelmesi daha çok İzmir-Aydın demiryolu sayesinde... Bu demiryo-

İzmir'in ihracatını artırmakla kalmamış, aynı zamanda iç ticaret yönünden büyük bir kıskırtıcı olmuştur. Demiryolu çevresindeki yörelerden tahsil edilen ondalıkların (aşarın) demiryolu şirketinin kuruluşundan bu yana ortalama on üç kat artmış olduğu on yıl önce resmen açıklanmıştı. Bu demiryolu civarında birçok fabrika ve yeni sanayi kuruluşları ortaya çıkmış, yörede barış ve güvencenin hüküm sürmesi nedeniyle de Hristiyan halkın sayısında önemli artışlar görülmüştür.⁶*

Bu yararlı etkiler, 1863'te imtiyazı verilmiş olan, İzmir-Kasaba demiryoluyla da görüldü. Bu demiryolu İzmir'den içeriye doğru, Manisa, Kasaba ve Alaşehir'den geçerek, Uşak yamaçlarını aşıp Afyonkarahisar'a kadar uzanır. 1910'da da, bu demiryolunun kuzeye doğru Marmara denizi kıyılarındaki Bandırma'ya uzatılması amacıyla İzmir-Soma ek hattının yapılması için imtiyaz verildi. Bu Fransız girişimi konusundaki Dışişleri Bakanlığı'nın kararı şöyle özetlenebilir:

Bu demiryolları... Manisa, Alaşehir ve Soma yörelerine büyük hizmetlerde bulunmuş ve İzmir-Aydın demiryolunun payı da katılırsa İzmir'in ihracatının genişletilmesi bu demiryolları sayesinde olmuştur. Başta üzüm ve zeytin olmak üzere, meyva üretimini çok artırmıştır. Savaşın önceki yıllarda bu demiryolları çevresinde oturan ve çoğunluğu Yunanlı olan halk o güne kadar görülmemiş bir bolluğa kavuşmuştur.⁷

Boğaziçi'nden başlayarak Eskişehir yoluyla Ankara'ya ulaşan ve ek hattı Eskişehir'den başlayarak Afyonkarahisar yoluyla Konya'ya giden Anadolu demiryolu, on sekizinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında yapılması tamamlanmış olan ve Konya'dan başlayarak Tarsus yoluyla Adana'ya

ulaşan Bağdat demiryolu, Batı Anadolu'da önemli stratejik ve ekonomik değeri bulunan bir ulaşım sistemini tamamlamıştı. Yeni fırsatlardan yararlanmakta gecikmeyen Yunanlılar, demiryolları boyunca içerilere sızdılar, ticaret merkezleri kurdular, İzmir'de büyük Avrupa ticarethanelerinin küçük şubelerini açtılar ya da temsilcilikler aldılar.⁸

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Anadolu Yunanlıları, aynı türden birleşik bir topluluk değildi. Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Pontus'dan gelen ve çok eski bir Yunanca konuşan bir Ortodoks topluluğu vardı. İçerilerde ve özellikle Konya vilayetinde, Yunancadan çok Türkçe konuşan bir Ortodoks topluluğu bulunuyordu. Yunan dili yerine Türkçe konuşulması, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri üzerine başlamış, on dokuzuncu yüzyılda Yunan milliyetçiliğinin ve eğitiminin yaygın bir şekilde ve bilinçli olarak canlanması üzerine durdurulmuştu. Bunlar, Konya vilayetinin Karaman ilçesinde yaşayan Karamanlı Hristiyanlardı. Sadece Yunan alfabesini biliyorlardı, kitapları da Yunan alfabesiyle yazılmış Türkçe kitaplardı.⁹ Kıyı yörelerindeki Ortodoks Yunanlıların tersine, bunlar, Müslümanlardan ne meslek, ne de ırk yönünden ayırt edilebilirlerdi ve sadece dinleri ayrıydı.

Yunan dilinin Türkçe karşısında ortadan kalkması çok eskilerde başladı, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar da sürdü. Anadolu'yu 1880'de ziyaret eden seyyah Leake, "Kapadokya Yunanlıların çoğunluğu kendi dillerini bilmiyor ve kilise ayinlerinde Türkçe kullanıyorlardı"¹⁰ diye yazmıştı. Bir gazete muhabiri, 1816'da, kutsal kitapları yayınlamak için on iki yıl önce kurulmuş olan İngiliz ve Yabancı İncil Derneği'ne yazmış olduğu bir yazıda, "Ankara Hristiyanları arasında geçerli tek dil Türkçedir ve bunu da doğru dürüst okuyamamaktadırlar. Bu nedenle Ermeni ve Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe inciller burada çok makbule geçecektir"¹¹ diyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Anadolu'nun batısındaki bir çok kasabada Türkçe konuşan Karamanlı Hristiyan toplulukları vardı.¹² On dokuzuncu yüzyılın milliyetçi, eğitim-

(*) 1908-1909 yılları.

sel ve kültürel canlanması, bunlardan değil, daha çok İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde Yunan dilini konuşan burjuva topluluklarından gelmiştir. Karamanlı topluluklar, Yunanca konuşan Yunanlılar için ana dilin ilk ve en başta öğretildiği bir ham-madde olmuşlardır. Karamanlılar öğrenmeye hevesliyediler. Is-parta'daki yerel bir öğretmenin sınıfına davet edilmiş olan bir Fransız seyyahı, "Kır sakallı, yoksul ihtiyarların, babaların ve büyük babaların öğrenci olarak okula geldiklerini, torunlarıyla birlikte ana dillerinin alfabetini hecelediklerini"¹³ görmüştür.

Anadolu'daki üçüncü Yunanlı topluluğu, İzmir'de ve tarihsel kentlerin bulunduğu kıyılarında oldukça toplu bulunan halktı. Bu, bağlarda, zeytinliklerde çalışan çiftçilerden başlayarak orta sınıfı oluşturan katiplere, mağaza sahiplerine, avukatlara ve milliyetçi hareketin can damarını oluşturan, İstanbul'da, İskenderiye'de ya da Liverpool'daki benzerleriyle içerde yaşayan Karamanlı Yunanlılardan çok daha fazla ortak noktaları bulunan refah içindeki tüccarlardan oluşma değişik bir topluluktur. Çoğunlukla Yunanistan Krallığı'ndan göç eden bu adamlar yoluyla, Yunan dili ve Büyük Amaç propagandası yapılmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyıl seyyahlarının Anadolu'daki Yunan topluluklarını tanımlamaları, düzenli, dine dayalı belli bir hiyerarşik ve toplumsal kuruluş çerçevesinde enerji ve canlılık dolu bir yaşamları olduğu izlenimini bırakıyordu. Yunanlıların yaşam biçiminin temeli, Osmanlı Devleti'nin *Rum Milleti* için koyduğu sınırlar içinde, olabildiği kadar kendi kendini yöneten bir topluluk düşüncesine dayanıyordu. Yerel papazın, onun aracılığıyla İstanbul'da bütün kiliseleri temsil eden Patrik'in yönetimi ve yetkisi altında topluluğun kendi temsilcileri, anlaşmazlıkları ve Osmanlı yönetimiyle ilişkileri düzenleyen köy ihtiyar kurulları ya da yargıçları, para işlerine bakan veznedarları, öğretmenleri seçen, programları ve ders kitaplarını saptayan, yardımları yöneten *ephors* adlı kurulları vardı. On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Yunan toplulukları, topluluğun ve gelecek kuşakların yararına toplu hareket etmekte çı-

kar olduğuna inanan ve disiplin içinde çalışan topluluklardı. Sadece zengin iyilikseverlerin cömertliği ve Yunan halkının kendiliğinden yapmış olduğu yardımlarla okullar ve hastaneler kuruldu, yaşatıldı. *Eranos* denen, hayır işleri ve sosyal amaçlar için toplanmış fon, her Yunan kasabasının ya da köyünün yaşamının bir simgesiydi. Toynbee'nin belirttiği gibi, Yunanlıların toplu hareket etmedeki dehaları, aynı zamanda kulüpler kurmakta da kendini gösteriyordu.¹⁴ Sadece İzmir değil, aynı zamanda taşradaki küçük merkezler de, kulüpler, edebiyat dernekleri ve çeşitli yardım kurumlarıyla doluydu.

Yunanlılar, yabancı konuklar üzerinde, her zaman olumlu sayılmasa da hareketli oldukları izlenimini bırakıyorlardı. Murray, çoğunlukla Yunanlı ya da Yahudi ve "ilke sahibi olmayan, eğitilmemiş" bazı İzmirli tercümanların, yabancıların öteki yabancılara karşı tanıklık yaptıklarını söylediklerine işaret etmiştir.¹⁵ Aynı zamanda Yunanlılar, her şey satan büyük mağazaların sahibi olarak da iyice yerleşmişlerdi:

*Her kasabada, ekmek, peynir, soğan, pırasa, şeker, kahve, kaba tuz, sabun, zeytinyağı, turşu, toplu iğne, dikiş iğnesi, çivi, sicim, kibrit, İngiltere'den ithal edilmiş birçok mal ve bu malların Almanya'dan ithal edilmiş taklitlerini satan Ermeni ya da Yunanlı bir bakkal bulunurdu.*¹⁶

Çoğunlukla taşra kökenli olan Yunanlı bir bakkal, genç yaşında Galata'ya ya da Pera'ya gider, ticareti öğrenir, kentin kozmopolit havasından kapma bilgiler, milliyetçi fikirler edindikten ve Yunan dilini öğrendikten sonra, öğrendiklerini yaymak için köyüne dönerdi.

Türklerin *Gavur İzmir* dedikleri İzmir, Batı Anadolu'da Helenizmin yüreyiydi. Anadolu demiryolu şebekesinin kurulmasından çok yararlanmış olan İzmir limanının, on dokuzuncu yüzyılda çok genişlemesiyle kentin nüfusu artmış ve ticareti büyümüştü. Bundan başka, nüfusun Yunanlı oranı 1800'de üçte birden daha azken, Balkan Savaşları öncesinde hemen hemen yarı-

ya yükselmışti. Böylece on dokuzuncu yüzyılda Yunanlıları sürekli olarak Türk unsurunu aştılar. Yüzyılın sonlarında da haklı olarak İzmir'in bir Yunan kenti olduğunu ileri sürebilirlerdi. İzmir'in yabancılarla olan ticareti de, nüfusun çoğalması sonucu artmıştı. Başlangıçta Levant Company tarafından açılan iç ticaret, yeni demiryollarıyla genişledi ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İzmir'in ihracatı, İstanbul limanı da dahil olmak üzere Türkiye'nin bütün öbür limanlarından yapılan ihracatı geçti.¹⁷ İç bölgelerdeki mallar, işlenmek ve ihraç edilmek üzere büyük nehirlerin vadileri üzerinden demiryoluyla İzmir'e gönderilmekteydi. İngiltere ve Fransa'nın büyük bölümünü aldığı başlıca ihracat malları, kuru incir, kuru üzüm, arpa, zeytinyağı, palamut, afyon, meyankökü, yün, halı, pamuk, tütün, deri ve civadan oluşuyordu.¹⁸ Büyük ticarethanelerin çoğunun sahibi yabancıları. C. Whittall and Company, meyankökü ticareti yapan MacAndrews and Forbes, Oriental Carpet Manufacturers gibi ticarethaneler büyük ve etkili olmakla birlikte, sayıları azdı ve kent ticaretindeki payları büyümekte olan Yunanlılarla başa çıkacak gibi değildi.

Anadolu'daki Türk-Yunan ilişkileri üzerinde kaçınılmaz yansımaları olan Yunan Kurtuluş Savaşı'yla bu yüzyılın ilk yılları arasında Yunanlılar, çoğalmayı, yerleşmeyi, içeriye sızmayı becermişler, yeni işler kurmuşlar, Osmanlıların çok az müdahalesiyle karşılaştıkları halde milliyetçilik propagandası yapmayı becermişlerdi. Üstelik geniş çapta bir kıyımla da karşılaşmamışlardı. Bunun kısmen de olsa nedeni, Anadolu'daki eğitim görmüş Yunanlıların, kuramsal olarak Yunan milliyetçiliğine yakınlık duydukları halde bu yakınlığın Yunanistan'la birleşmesi gibi kesin bir siyasal isteğe kadar uzanmamış olmasıydı. Bu tür bir istek, uygulanabilecek bir politikanın dışında kalıyordu.

Yine de Jön Türkler devrimiyle 1908 ve 1914 yılları arasında Balkanlar'da başlatılmış olan büyük karışıklık, İzmir yöresindeki Yunanlıların durumunda büyük değişikliklere yol açtı ve Türkiye'yle Yunanistan arasında bir ara neredeyse savaşa kadar varacak bir "sorun" haline sokuldu. Jön Türk devriminin

parlamentoyu ve anayasayı getirmesi sonucu Hristiyanlar arasında olumlu duygular ve umutlar –İon Dragoumis'e göre, İmparatorluğun "birlikte yöneticisi" olmak düşü- uyandırmıştı. Ama bu hevesler Jön Türklerin, azınlıkları Osmanlılaştırma politikasıyla çarçabuk ve tehlikeli bir şekilde kursaklarda kaldı. Düşmanlıklar ve anlaşmazlıklar daha sert bir hal aldı, Jön Türklerin militan milliyetçiliği ve Türk olmayan unsurları bir Türk havanında ezip hamur etme politikası, Yunanlıların umutla Atina'ya bakmalarına yol açtı. Bundan sonra da Balkan Savaşı başladı ve bu savaşta Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ Avrupa'daki Türklerin üzerine çullandı.

Balkan Savaşı'nın, Türklerle Anadolu'da bulunan Yunanlılar arasındaki ilişkiler üzerinde, 1821'deki Yunan Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi, psikolojik etkileri olmuştu. Türkler, doğal olarak Yunanlıları Osmanlı yapmak istiyorlardı. Oysa Yunanlılar, Türklerin kapılarına kadar gelmiş olan Eski Yunanistan'daki dindashları için içten yakınlık besliyorlardı. Batı Anadolu'daki Müslümanlarla Hristiyanlar arasında artan bu gerginlik dışında, göçmenler olayı yüzünden Türk-Yunan ilişkileri yirmi yıl kadar alt üst oldu.

Balkan müttefik orduları Makedonya ve Trakya'da ilerledikleri sıra, yoksul Müslüman göçmenlerinin ilk dalgalarını önlere katıp sürmüşler, barış antlaşması yapıldıktan sonra da bu göçmenler İstanbul'a akın etmeye devam etmişti. * Bulgar ordusunun 1912'deki ilerlemesinden önce Doğu Trakya'dan 100.000'den fazla Müslüman göç etmişti, aynı yıl içinde de ortalama 10.000 Müslüman Makedonya'dan ayrılmıştı. Türk-Bulgar Antlaşması gereğince yaklaşık 50.000 Müslüman Batı Trakya'dan 1913'te ayrılmışlardı, bundan sonra da, 100.000'den fazla Müslüman Makedonya'yı boşaltmıştı.¹⁹ Avrupa'daki Müslüman topluluk-

(*) Toynbee Osmanlı yetkililerinden aldığı şu rakamları veriyor:

	1912-13	1914-15
Balkan Savaşı'nda Osmanlıların yitirdikleri topraklardan gelen göçmenler.....	177.352	120.566
Balkan Savaşı'nda Yunanlıların Osmanlılardan aldıkları topraklardan gelen göçmenler	68.947	53.718

ların tedirgin edilmesi, Anadolu'daki Hristiyanlara misilleme yapılmasının nedenlerini oluşturdu. Bu nedenlerden biri, öç almak arzusuydu. Bunun dışında bir de pratik neden vardı. Bu da, kovulan bir Hristiyan ailesinin bıraktığı boş yere bir Müslüman göçmen ailesinin yerleştirilmesi olasılığının doğmasıydı.

Türklerin 1914'teki misillemeleri daha çok Batı Anadolu'daki Yunan toplulukları üzerine yöneldi. Başibozuk çeteler (bunlar Makedonya'daki komitaların²⁰ Türkler tarafından kurulan benzerleridir) tarafından Osmanlı yetkililerinin hoşgörüsüyle yapılan saldırılarla sistemli bir şekilde kıyı yörelerindeki Yunanlı topluluklar yerlerinden atıldı, evlerine ve topraklarına el konuldu, şiddet kullanılarak kaçmaya zorlandılar. Arnold Toynbee'ye tipik bir olay anlatılmıştı:

1914 baharında bir sabah, yerel Osmanlı yetkilileri, Bergama'daki Yunanlılara, aynı gece kasabada kalırlarsa güvenliklerini sağlamayacaklarını bildirdiler. Yunanlılar, taşıyabildikleri eşyalar dışında her şeyleri bırakarak karanlık basmadan Dikili iskelesine vardılar ve kendileri için taşıt bulur bulmaz, Midilli adasına kaçarak orada altı yıl kaldılar.²¹

Buna benzer ve bundan daha kötü olaylar, Batı Anadolu kıyılarında tekrarlanmıştı.

Birçok adam öldürme, ırza geçme, yakıp yıkma olayı vardı ama bunların hiç biri "yığın halinde bir kıyım" sayılamazdı. Yunanlıların 'diogmos' dedikleri bir baskıydı bu. Fransız tanıklar, 9.000 kişilik bir kıyı kasabası olan Eski Foça'da 1914 Haziyanında geçen olayı şöyle anlattılar:

"11 Haziran günü Foça çevresindeki köylerde oturan Yunanlılar, birden Foça'ya indiler ve köylerinin Türklerin saldırısına uğradıkları haberini yaydılar. Ertesi gün saldırı Foça'ya da yayıldı ve kıyım başladı.²² Bir gün bir gece yıldı ve yağma devam etti. Kasabaya saldıran Türk çeteleri, eski Gras ve süvari tüfekleriyle donatılmışlardı.

Her yönden, Hristiyanlar, sandal bulup kaçmak için rıhtımlara koşuyorlardı. Gece oluncaya kadar hiç biri kalmamıştı. Korku çığlıklarıyla silah sesleri birbirine karışıyordu. Panik o kadar büyüktü ki, bir kadın çocuğuyla birlikte 60 santim derinliğindeki suda boğuldu... Biz, kapıların kırılarak evlere girildiğini ve atlarla eşeklerin yağma edilmiş mallarla yüklü olduğunu gördük. Bu durum bütün gün devam etti. Akşama doğru küçük bir tepeye çıktığımda, yüz devenin yağma edilmiş mallarla yüklü olduğunu gördüm.²³

Yunanlılar, Midilli ve Sakız adalarına, daha da uzaklara sığınmışlardı. Foça bir hayalet kente dönüşmüştü.

Anadolu'daki Türk-Yunan ilişkilerinin kötüleştiğini gösteren bu tür olaylar, Anadolu Yunanlılarının davalarını benimsemeleri için Yunan politikacılarına yaptıkları baskıyı ve Yunanlıların da kendi sorunların çözmek için enosis yönelmelerini açıklamaktadır. Kıyılardaki Yunanlılara yapılan Osmanlı baskısı ve Yunanlıların ülkeden kovulmaları, Ege adalarına sahip olma konusundaki anlaşmazlık nedeniyle Yunan Hükümetine baskı yapmak ve Osmanlılaştırma politikasının başarıya ulaşmasını sağlamak için tasarlanmış sistemli politikanın bir parçasıydı. Başarıyla sonuçlanmış olan Balkan Savaşları, Jön Türklerin Osmanlılaştırma politikaları ve Venizelos'un kişiliğinde Yunanistan'ın Büyük Yunanistan'ı gerçekleştirebilecek bir lider bulunduğu kanısı, Batı Anadolu'daki daha romantik ve düş tutkunu Yunanlıları, yardım için umutlarını Eski Yunanistan'a bağlamaya yöneltmişti.

Doğal olarak Venizelos, Yunanlılara yapılan işkenceyi sert bir dille protesto etti ve Türkiye'yle Yunanistan arasında bir savaş çıkarsa Yunan-Sırp savunma antlaşmasını nasıl yorumlayacağını Sırbistan'a sordu. Bununla birlikte, Venizelos, sırf Anadolu Yunanlılarına karşı olan yakınlığı nedeniyle enosis davasını kamuoyuna açıklamaya ya da başka bir nedenle, Türkleri kıştırmaya pek hevesli değildi. Venizelos, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkları, Türkiye'nin Midilli, Sakız, Si-

sam* adaları üzerinde Yunan egemenliğini kabul etmesi koşulu-
na dayalı olmak üzere, barış yoluyla çözümlemek istiyordu.
Böyle bir anlaşma, dış engeller olmadan Yunanistan'a kalkınma
ve ilerleme için bir süre sağlayacaktı. Gerçekten de Venizelos,
Anadolu'daki Yunanlıların çözülmemiş durumları konu-
sunda o kadar mantıklı düşünüyordu ki, Batı Anadolu Yunan-
lıları sorununu kökünden çözebilecek bir anlaşmayı müzakere
etme yoluna bile başvurmuştu. Venizelos, Türk Trakyasındaki
bir Anadolu'nun Aydın vilayetindeki Yunanca konuşan halkın,
Yunan Makedonya'sındaki ve Epir eyaletindeki Müslüman halk-
la kendi isteklerine bağlı olarak değiş tokuş edilmeleri için Babı-
ali'yle bir anlaşma yapmıştı.²⁴ Milli azınlıklar konusunun çözüm-
lenmesinde yeni ve köklü bir adım olan bu anlaşma** karma bir
komisyonun gözetimi altında azınlıkların düzenli ve rahat bir
şekilde değiş tokuş edilmesini, göçmenlere ait taşınmaz mallara
değer biçilmesini ve bunların tasfiye edilmesini öngörüyordu.
Anlaşmanın müzakere edilmeye başlanması, Anadolu'daki Yu-
nanlıların durumunu hemen rahatlatmıştı; ama Türkiye'nin Bi-
rinci Dünya Savaşı'na girmesiyle komisyonun öncelikle yapacağı
işler aksadı, göçmenlerin bu anlaşmadan faydalanarak göçmek
isteyip istemedikleri ya da göç etmeye zorlanıp zorlanmayacakla-
rı konuları saptanamadı ve anlaşma onaylanamadı.

(*) Türkiye'yle Yunanistan arasındaki Ege Adaları olayı, Balkan Savaşı'ndan
sonra Büyük Devletler'in İmroz ve Bozcaada dışında bu adaları 1914 Şu-
batındaki bir kararla Yunanistan'a vermeleri üzerine başlamıştı. Türkiye,
Midilli, Sakız ve Sisam adaları için bu kararı kabul etmedi, ileri sürdüğü
gerekçe de stratejik durumları ve Anadolu'daki kalabalık Rum toplulukla-
rına yakınlıklarıydı. Yunanistan bir oldu bittiyle adaları işgal etti. 2. Dün-
ya Savaşı'nın sonucu da bu durumu yasallaştırdı.

(**) İkinci Balkan Savaşı sonunda Türkiye'yle Bulgaristan arasında yapılan
antlaşma, Bulgar ve Müslüman halklarla Trakya'daki ortak sınırın on kilo-
metrelik bir kesimindeki taşınmaz mallarının değiş tokuşunu öngören bir
protokolu da içeriyordu. Ama bu antlaşma geriye de gidiyor, Balkan Sa-
vaşı süresince yapılan göçlerle ilgili ayrıntıları da ele alıyordu. Türk-Yu-
nan antlaşması, önleyici olarak halkların yer değiştirmesini öncelikle ileri
sürmekteydi. Amaç devletler arasındaki ilişkileri düzeltmek ve çıkacak
sorunları azınlıklar dışında çözümlemektir. Pentzopoulos, *The Balkan Ex-
change of Minorities* (Balkanlarda Azınlıkların Değiş Tokuşu), s. 54-55.

Böylece bir kaç yıllık bir süre içinde, Batı Anadolu'daki Yu-
nan topluluklarını durumu ve yapılacak işlem, hiçbir Yunan Hükü-
meti tarafından savaşılanamayacak bir sorun haline geldi.
Birinci Dünya Savaşı bu sorunu daha da alevlendirdi. Bir Yu-
nan Hükümeti için iki olasılık vardı. İyonya Helenizmini yeni-
den gerçekleştirmek için savaşın biricik fırsat olduğunu Veni-
zelos gibi kabul etmek bunların ilkiydi; çünkü Türkiye'nin Mer-
kezi Devletler arasında yer almasına karşılık Yunanistan'ın Müt-
tefikler safına geçmesi, İzmir'in Türkiye'den geri alınması için
İngiltere'yle Fransa'nın Yunanistan'a maddi ve manevi yardım
yapmasını sağlayacaktı. Böyle düşünenler için, Yunanistan'ın
Türkiye'ye karşı savaş açmasıyla Anadolu Yunanlılarının kar-
şılaşacakları sıkıntılar ve işkenceler, ilerde umulan *enosis* ödü-
lünün bedelinden başka bir şey değildi.

Öte yandan, beklenmedik koşulların bir araya gelmesi dı-
şında, Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yerleşmeyi umut edeme-
yeceği de tartışılabilir. Bu nedenle Anadolu Yunanlılarının
yararına olarak, Türkiye'ye karşı savaşa girmekle bu ülkeyi mi-
sillelemeye ve işkence yapmaya kışkırtmaktan kaçınmak akla ya-
kın geliyordu. Batı Anadolu'daki Yunanlıların bu durumu, Ve-
nizelos'a karşı olanlar tarafından Yunanistan'ın tarafsızlığının
gerekçesi olarak gösterilebilirdi.

Bu iki ayrı varsayımın sonuçları sonraki bölümde araştırıla-
caktır. Bir süre ara verildikten sonra Osmanlılar tarafından Yu-
nan topluluklarına yapılan baskının 1916'da daha geniş çapta
ve daha sistemli bir şekilde yeniden başlatılmış olduğuna bura-
da sadece değinmekte yarar vardır. Kıyı yörelerindeki topluluk-
lar, büyük bir şiddetle, türlü acılar ve kayıplarla İç Anadolu'ya
sürüldüler. 1917 Martında tüm Ayvalık halkı evlerinden çıkarıl-
dı, Balıkesir'e ve öteki iç merkezlere gönderildi. Sonra da, Av-
rupa'daki yitirilmiş Türk vilayetlerinden gelen Müslüman göç-
menler kasabaya yerleştirildi. Ayvalık'taki, Bergama'daki, Di-
kili'deki ve öbür kasabalardaki Yunan kiliseleri, okulları, hasta-
neleri ve evleri sürgünden sonra yağma edildi.²⁵ Türkler, sür-
günlerin, düşman olan ve söz dinlemeyen Yunan halkından kı-

yıların temizlenmesi gerektiği zorunluluğunun yol açtığı askeri bir önlem olduğunu ileri sürüyorlardı ve bu gerçektir; çünkü Batı Anadolu'daki Yunan halkı Müttefik Devletler hesabına catusluk yapıyordu. Binlerce Yunanlı'nın sürgün edilmesi ya da korku içinde göç etmesiyle sonuçlanan Türk baskısı* Yunan topluluklarında öç alma isteğini artırdı, Yunanistan'la birleşme, bu konuyu Venizelos'un ve hükümetlerinin kafalarında canlı tutma sonucunu doğurdu.

NOTLAR

- 1 Campbell ve Sherrard'ın *Modern Greece* adlı kitabı s. 21-23. Bu görüşlerin asal anlatıcısı, İmparator II. Manuel'e Peloponez'de ulusal "Helen" devletinin yeniden kurulmasını ve Eski Yunan din ve felsefe geleneğine dönüşmesini öneren George Gemistos Pletho'dur.
 - 2 Örneğin, bkz. N. Politis'in *Selections from the Songs of the Greek People* kitabının 4. baskısı, Atina 1958, s. 12-13.
 - 3 Bkz. Finlay'ın *History of Greece* ve G. Sakkaris'in *History of Kydonies* adlı kitaplarından söz eden Toynbee'nin *The Western Question in Greece and Turkey* adlı kitabı, Atina 1920, s. 122-123. *Kydonies*, klasikleşmeciler tarafından ortaya atılmış halis Yunanca addır; anlamı da Türkçe *Ayvalık*, 'Ayva Ağaçlığı'yla ayırdır.
 - 4 Bu ve *Le Caractère Grec de l'Asie Mineure*, Paris 1919, s. 79-93'te sözü edilen A. Philipson'un *Reisen und Forschungen in Kleinasien*, (Gotha, 1910-1915) adlı kitabında verilen örnekler. Bu yapıtların ikincisi, Yunan davası yararına olan yazarların tanıklıklarını ortaya koyan bir propaganda yapıtıdır. Bonn Üniversitesi'nde coğrafya profesörü olan Dr. Philipson, Barış Konferansı'nda Venizelos'un bildirisinde çok destek aldığı bir otoriteydi. Philipson çok iyi bir coğrafyacı olabilirdi ama, Yunanlıların yararına ve Türk-
- (*) İzmir'deki Yunanistan Yüksek Komiserliği'nin Genel Sekreteri Gounarakis, savaş sırasında Yunanistan'a sürülenlerin sayısının 105.000, Anadolu içlerine sürülenlerin sayısının da 50.000 olduğunu tahmin ediyor; *Documents of the British Foreign Policy* (İngiliz Dış Politikasıyla İlgili Belgeler), birinci seri, XV, no. 21, s. 182-184. Ama bu rakamlar Sevr Antlaşması'yla Yunanistan'a bırakılan kesimle ilgilidir. Tüm Batı Anadolu'yu ilgilendiren sürgünlerin sayısı çok daha yüksek olmalıdır. Doğu Trakya (Türk Trakyası) Yunanlıları da acı çekmişlerdir. Bkz. Pallis, 'Ulusların Göçü', *Geographical Journal*, lxi, no. 4, Ekim 1925.

lere karşı tam anlamıyla yan tutmuştu ve örneğin Türklerin her zaman Yunanlılara bel bağlayacaklarını, "Türk her zaman Yunanlıların gölgesinde ve onlarla birlikte yaşamış, yaşamakta ve yaşayacaktır", diye yazmıştı. Bkz. adı geçen eser, s. 83.

- 5 Toynbee, s. 123.
- 6 Bkz. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın çıkardığı *Peace Handbooks X*, no. 59, *Anatolia* adlı bölüm, s. 50. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarih Dairesi tarafından Barış Konferansı'na gidecek İngiliz temsilcileri için hazırlanmış olan bu el kitabı, Anadolu'nun ekonomik ve insan coğrafyasına ait çok güzel ve kısa bilgi içermektedir.
- 7 A.g.e., s. 53.
- 8 Bkz. Toynbee, s. 122-123 ve *Peace Handbooks X*, no. 59'un tamamı.
- 9 Karamanlı Hristiyanlar için, R. Clogg'a, 1850'den önce İngiliz ve Yabancı İncil Derneği tarafından basılmış ve dağıtılmış Karamanlılara ait metinlere ve *Journal of Ecclesiastical History* XIX, no. 1 ve 2, 1968'e bkz. Başlığı korkutucu olmasına karşın bu makale, Karamanlılar ve onlarla ilgili edebiyat yönünden ilgi çekicidir.
- 10 Clogg'un adı geçen eserinin 66. sayfasında sözü edilen W.M. Leake'in *Research in Greece*, Londra 1815 adlı kitabında, s. 87'ye bkz.
- 11 Clogg'un 58. sayfada sözünü ettiği, İngiliz ve Yabancı İncil Derneği'nin 13. Raporu, 1817, s. 23'e bkz.
- 12 Örneğin 1834'te bir gezi sırasında Rahip J. Brewer tarafından ziyaret edilen Afyonkarahisar, Kula, Alaşehir, Konya, Isparta, Burdur, Denizli ve Mihalıçık'ta Yunan harfleriye basılmış İncil Derneği'nin bütün yayınları dağıtılmıştı, Clogg, s. 188.
- 13 Gaston Deschamps tarafından verilen ve Paris'te 1919'da yayınlanan *Le Caractère Grec de L'Asie Mineure* adlı kitapta çıkan *Anadolu'daki Helenizm* hakkındaki konferansı, s. 40-41'e bkz. Karamanlı olayının kaynağı hakkında Deschamps'a herkesin bildiği şeyler söylenmiş ve dağınık bilgiler verilmiştir: "Birbirlerinin ana dillerini öğrenmemeleri için bütün bir kuşağı oluşturan kadın ve erkeklerin dilini kesmişlerdi." İncil Derneği'nden Pinkerton da aynı öyküyü anlatmıştı ve bu da, Karamanlıların Yunan dilini bilmemelerine karşın, ulusal duygularının ne kadar güçlü olduğunu simgelemektedir. Clogg, s. 60'a bkz.
- 14 Bkz. Toynbee, s. 125.
- 15 Bkz. Murray'ın *Turkey in Asia* adlı el kitabı (1870 baskısı?) s. 18.
- 16 A.g.e., s. 17.
- 17 *Peace Handbooks X*, No. 59, s. 196, 1910-1911 için rakamlar vermektedir. *Helenizm in Asia Minor* (Yerlerine Dönemeyen Yunanlılarla ilgili Londra Komitesi tarafından 1919'da yayınlanmış küçük kitap) İzmir'in Fransa'yla ve özellikle Marsilya'yla on yedinci yüzyıldan beri yaptığı ticaret hakkında ilgi çekici bilgi vermekte, 1887'de İzmir'den yapılan ticaretin İstanbul'dan

- yapılan ticaretten daha fazla olduğunu göstermektedir.
- 18 *Peace Handbooks* X, No. 59, s. 107-108.
- 19 A.A. Rallis'in *Geographical Journal* lxxvi, No. 4, Ekim 1925'te yayınlanan (1912-1924 yıllarında Balkanlar'daki Irksal Göçler) yazısı görkemli bir araştırmadır.
- 20 Toynbee'nin *The Western Question* adlı kitabında çetelerin ve bu deyim tanımıyla ilgili araştırmaya bkz. s. 278-280.
- 21 Toynbee, s. 140'ta Bergama Yunanlıların öyküsüne dayanarak bir tasvir yapmaktadır.
- 22 Félix Sartiaux'un *The New Europe*'da yayınlanan makalesine bkz. xiv, No. 175, 19 Şubat 1920.
- 23 Görgü tanıklarından biri olan M. Manciet'nin, Horton'un *The Blight of Asia* adlı kitabının 47-48. sayfalarında aktarılan raporu. Horton, Yunan işgali sırasında İzmir'de Amerika Birleşik Devletleri Konsolosu'ydü ve Yunan davası yanlısıydı.
- 24 Bkz. Pentzopoulos'un *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece* adlı kitabı, s. 56.
- 25 Bkz. Toynbee, s. 143-144.

3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLİYETÇİLİK

*Sir Edward Grey'in öğütlediği gibi,
Yunanistan'a Anadolu'da verilecek imtiyazların,
Bulgaristan yararına bazı özverilerde bulunmayı
kabul etmemiz halinde, Balkan Savaşlarından galip çıkarak
iki kat büyüyen Yunanistan'a, aynı büyüklükte ve
daha az zengin olmayan bir Yunanistan'ın
eklenmesini sağlayacak kadar geniş olacağı kanısındayım.*

Venizelos tarafından Kral Konstantin'e yazılmıştır.
30 Ocak 1915

23 Ocak 1915'te, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Atina'daki İngiliz Elçisi Sir Francis Elliot'a telgraf çekerek, Yunanistan'ın Müttefikler yanında savaşa katılması halinde, "Yunanistan'a Batı Anadolu kıyılarında çok önemli toprak ödünü verileceği" önerisinde bulunması için talimat yollamıştı. Grey, "Mr. Venizelos kesin bir söz isterse bunun verilmesinde bir zorluk olmayacağına inanıyorum", cümlesini de telgrafına eklemişti.¹

Grey, İzmir'i Yunanistan'a nasıl sunabilirdi? Savaşın başlarında, Balkanlarda, Sırp topraklarındaki korkunç Sırp-Avusturya ordularının çatışması sırasında Yunanlıların işbirliği yapmaları, Bulgar ve Türk tarafsızlığını ya da işbirliğini tehlikeye düşürmemek koşuluyla Müttefik Devletler tarafından yararlı

bulunmuştu. Ağustos 1914'te İngilizlerin girişiyle, Venizelos'un Yunanistan'ın bütün gücüyle işbirliği yapma yolundaki fevkalade önerisi, Yunanistan'ın savaşa girmesi sonucunda Türkiye'nin ve belki de Bulgaristan'ın kışkırtılıp tarafsızlıktan vazgeçecekleri, Merkezi Devletler'e katılacakları gerekçesi öne sürülüp Müttefik Devletler tarafından geri çevrildi.

Türkiye'nin savaşa girmesiyle, Müttefik Devletler, bu çekimserlikten kurtuldular; ama Bulgarların sorunu hâlâ ayakta duruyordu. Artık Grey'in amacı, Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı ve Romanya'yı (devamlı olarak Avusturyalıların saldırılarını karşılama yükünü üzerine alacak olan) Sırbistan'la Merkezi Devletler'e karşı işbirliği yapmak için kandırmaktı. Bunun sonucunda Yunanistan doğrudan doğruya işe karışacak, Bulgaristan da hiç değilse tarafsız olarak kalacaktı. Bu politika, Yunanistan'ın gelişmesi için doğal topraklar olan Makedonya ya da Trakya topraklarını, Bulgaristan'ın karşı grupla birleşmesi korkusuyla, İngiltere'nin Yunanistan'a öneremeyeceği sonucunu vermişti. Müttefikler, Bulgaristan'a sadece Trakya'nın Türklerin elindeki bölümünü önermek durumundaydılar, oysa Bulgarların amacı Makedonya'da yayılmaktı. Bulgaristan'ın işbirliği yapmasına ya da tarafsız kalmasına İngiltere tarafından öncelik verildiğine göre, Makedonya'da Bulgaristan'a imtiyaz tanımları için Sırbistan ve Yunanistan'ı kandırma zorunluğu ortaya çıkmıştı. Balkan cömertliğine uymayan böyle bir atılımın gerçekleştirilebilmesi için de, Yunanistan'a başka yerde bir toprak önermek gerekiyordu.

Toprak ödünleri konusunda yapılacak öneri, şimdi haritaya bir bakışta anlaşılabilirdi. Yunanistan'a kuzey sınırında ödün vermek Sırbistan'la Bulgaristan'ın da bu topraklarda gözleri bulunduğu göre, söz konusu olamazdı. İstanbul ve Boğazlar yöresinde ya da Kuzey Anadolu'da ödün vermek de Rusya'nın almış olduğu durum dolayısıyla olasılık dışı kalmaktaydı. Rusya'nın yüzyıllarca süren düşü, kendi suları olan Karadeniz'den Akdeniz'in ılık sularına geçit veren, Rusların ticari ve stratejik çıkarları için hayati bir yol olan Boğazlar'a egemen

olmaktı. Savaş, bu ödünü elde etmek için Ruslara bir fırsat vermişti. Çarın Dışişleri Bakanı Sazonov, Yunanlıların yollarını tıkmalarına izin vererek durumu tehlikeye sokamazdı.

Bunun dışında adalar kalıyordu. Çoğunlukla Yunanlıların yaşadığı şirin On İki Ada'yı Yunanistan'a önermek uygun bir yol olurdu. Ama 1912'den beri bu adalar İtalya'nın işgali altındaydı. Ve bu sırada Müttefikler, İtalya'yı İttifaka girmesi için kandırmaya çalışıyorlardı. İtalya'yla yapılmakta olan görüşmeler, yalnız On İki Ada'nın değil, İtalyanlar, Arnavutluk'taki Epir'i de kendi nüfuz alanları saydıklarından çok sayıda Yunanlının yaşadığı kuzey Epir'in (şimdi güney Arnavutluk) de ele alınmasına olasılık bırakmamıştı.

En sona, halkının yüzde sekseni Yunanlı olan Kıbrıs kalıyordu. Ama Kıbrıs da İngilizlerdeydi. Ayrıca da başkalarına ait olan şeyleri sunmak daha kolaydı. Kıbrıs, İngiliz Hükümeti'nin en son oynamaya hazır olduğu bir kozdu. Bu kozun oynanmasına gerek kalmadan önce ortada İzmir ve yöresi vardı. Buraları düşman olan Osmanlılara aitti ve "en önemli toprak ödünü" olan bu yerleri başkasına kolaylıkla vaat etmek olasılığı bulunuyordu.

Venizelos'un, İngiliz-Yunan antlaşması konusundaki isteği savaştan önce belirtilmişti. Fransız Kara Kuvvetleri heyetinin ve İngiliz Deniz Kuvvetleri heyetinin Yunanistan'a gönderilmeleri, Venizelos'un, Yunan çıkarlarının İngiliz ve Fransız çıkarlarıyla aynı olduğunu kabul ettiğini gösteriyordu. Stavridi aracılığıyla Londra'da Lloyd George ve Churchill'le yapılan gizli görüşmeler, Venizelos'un Doğu Akdeniz'deki İngiliz kuvvetlerine Yunan amaçlarının birleştiği olasılığına inanmasını sağlamıştı. Bu amaçlar sonucunda, Doğu Akdeniz konusunda yapılacak İngiliz-Yunan antlaşması fikri Lloyd George'un üretken kafasında yer etmiş ve hiçbir zaman bu fikri kafasından çıkarmamıştı. (O sıralar genel bir konu olan İngiliz-Yunan antlaşmasından çok İyonya adalarındaki deniz üssüyle ilgili özel durumu düşünen ve İtalyan donanmasının zorlu tehdidiyle ilgilenen Churchill için sorun aynı değildi. Churchill, Balkan Savaşları sırasında bile,

Lloyd George kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu gözden çıkarma yanlısı değildi.) Venizelos, Yunan çıkarlarının Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın İngiltere (bunun doğal sonucu olarak da Fransa) ile tam bir işbirliği yapması gerektirdiğine yürekten inanarak görüşmeden ayrılmıştı.

Venizelos'un politikası iki yönlüydü: Olabildiği kadar Yunan halkını içine alacak şekilde Yunan Devleti'nin topraklarını genişletmek ve Yunanistan'ı Akdeniz'de önemli bir devlet haline getirmek. Bu iki amaç birbirini tamamlamaktaysa da, aynı değildi. Balkan Savaşlarından sonra ikinci amaç öncelik kazanmıştı. Venizelos, Yunanistan'a ait sınırların beklenen genişleme olasılığını yaratacak bir barış ve kalkınma dönemini, böylece de Yunan kaynaklarının çoğalmasını ve Yunan yönetiminin gelişmesini ummaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birinci amaç öncelik kazanmıştı. Venizelos'un kafasında savaş, toprak genişletmek için savsaklanamayacak bir fırsat olarak yer alıyordu. Bu fırsattan faydalanılması durumunda, Yunanistan yeni ekonomi ve insan kaynaklarına sahip olacak, zamanla bunlar Yunanistan'ı bir hiç olmaktan çıkaracak ve önemi bulunan "ikinci sınıf bir devlet" durumuna sokacaktı.

Aynı zamanda da, politika bilincine sahip olan bütün Yunan dünyasına milliyetçilik fikrinin verilmesi halinde, umulan sonuç bakımından eleştirilemez bir politika olurdu bu. Asıl anlaşmazlık yaratacak şey, bir amaca ulaşmak için başvurulacak araçlardı.

Venizelos'a karşı olanlar, sadece Venizelos'a karşı oldukları için bir araya gelen ve kendi aralarında anlaşamayan, çeşitli politikacılardan ve askerlerden oluşmuş bir topluluktur. Düşmanları tarafından bunlara verilen bir çok ad arasında, Kralcılar, Gericiler, "Eski Politikacılar" başlıcalarıydı ama bunları tanımlayacak en uygun şey sadece "Venizelos'a karşı" olduklarını söylemektir. Aralarında büyük diplomat George Streit gibi Kralın danışmanları ve dostları; Venizelosculuğun karşı konulmaz bir biçimde büyümesiyle kenara atılmış olan eski politikacı grubunun düş kırıklığına uğramış, yaşlanmakta olan Dragou-

mis, Rallis, Mavromichalis, Theodorakis gibi tanınmış liderleri, Gounaris gibi Venizelos'un yaşıtı olan adamlar vardı. (Eski Japon Grubundan olan Repoulis ve Alexandiris, Venizelosculara katılmışlar, ötekiler muhalefette kalmışlardı.) Akıllı bir avukat olup Venizelos'un partisine girmiş, bakanlığa kadar yükselmiş, yolsuzlukları nedeniyle istifaya zorlanmış olan Nikolaos Stratos olayı ilgi çekicidir. Bu olay üzerine Stratos muhalefete geçmiş, su götürmeyen yeteneklerini boşa harcayarak 1922'ye kadar muhalefette kalmıştı. Compton Mackenzie'nin 1915'te İtalya'ya giderken Spatsai adlı vapurun merdivenine dayanmış olarak görüldüğünde kendisini düşünmeye iten adam Stratos'du:

Eski liderinin politikasına yürekten inanması, ama kişisel nefreti nedeniyle tasarlayabildiği her türlü uygunsuz yola başvurarak muhalefet etmek için vicdanını satması Stratos'un felaketi olmuştu. Stratos, kara sakallı, iri yapılı bir adamdı ve gözlerinde ters bir anlam vardı. Güvertede Stratos'dan ve benden başka kimse yoktu. Kendi hayalimin kurbanı olsaydım, koca adamı bacaklarından tutup denize atmak yürekliliğini kendimde bulmam gerekirdi. Stratos müttefiklerin düşmanı, Yunanistan'ın düşmanı, hatta kendi kendinin düşmanıydı. Bir karar anında, Stratos, uçsuz bucaksız karanlık deniz boyunca uzanan beyaz köpüklerin arasında boşuna çabalayabilirdi.²

Bütün bunlarda melodramatik bir hayal gücünün işlediği görülüyor. Stratos, kurnaz, haris ve yetenekliydi ama trajik bir kahraman değildi.

Venizelos'a karşı olanlar, savaşın kazanılması için İngiltere'nin desteklenmesinin yanlış atı desteklemek olduğunu ya da hiç değilse desteklenmesi gereken atın desteklenip desteklenmeyeceğini bilmemek olduğunu ileri sürüyorlardı. Sonunda Müttefikler savaşı kazansalar da, kaybetseler de, Venizelos'un Yunanistan'ın toprak bütünlüğüne Bulgaristan tarafından gelecek yakın tehlikeyi göz önünde tutmadığını söylüyorlardı. Müt-

tefikler savaşı kazansalar da, Asya'daki Türkiye topraklarını parçalamayı gerçekleştirecekleri konusunda yazılı güvence vermedikleri sürece Venizelos'un diplomatik yöntemleriyle Anadolu'da bir toprak ödününün gerçekleşmesi olasılığı yoktu. Son olarak da, Venizelos'un Türkler için bir sır olmayan politikası, savaştan sonra kesin olmayan *enosis* umuduna karşın, Anadolu'daki Yunan topluluklarını yakın bir gelecekte bazı baskılarla karşı karşıya bırakacaktı.³

Venizelos yanlılarıyla Venizelos'a karşı olanlar arasındaki farklı diplomatik görüşler, Venizelos'la ona karşı olanlar arasındaki psikolojik farkı yansıtıyordu. Venizelos'un politikası, İngilizlerin galip geleceklerine ve Doğu Akdeniz'de İngiliz ve Yunan çıkarlarının aynı olduğuna tam anlamıyla inanmasından ileri geliyordu.⁴ Bu inancın körleştiren ışığı altında, Yunan müdahalesinin ne zaman yapılacağı ve bu müdahalenin ülkeye nasıl kabul ettirileceği önemli görülüyor, ayrıntılar ve pratik hesaplar sonuç olarak ilgisiz bulunuyordu. Yapılan hesaplara göre, böyle bir müdahale halinde Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması ve Anadolu'daki Yunanlılara daha fazla baskı yapılması tehlikeleri ortaya çıkabilirdi, ama bu tehlikeler gerçekleşse bile, savaş sonunda elde edilecek görkemli ödümler hepsini karşılayacak ve haklı gösterecekti. Dolayısıyla Venizelos kesinlikle müdahale fırsatını aradı. Bu, bir hayalcinin ve bir kumarbazın politikasıydı.

Venizelos'a karşı olanlar ne hayalciydiler, ne de kumarbazdılar. Müdahale sorununa yaklaşımları pazar yerindeki dükkan sahiplerinin kuşkusunu taşıyordu. Bunların savaşa karşı tutumları olumsuzdu. Bazıları 1915 yılında savaşın en çok beklenen sonucunun ya bir dengeleme ya da bir Alman zaferi olacağına inanıyorlardı. Ama bu inanç kendilerini Merkezi Devletlerle işbirliği yapmaya yöneltmemişti. Zaten İngilizlerin Akdeniz'deki donanmalarıyla denizden yapacakları baskıya Yunanistan karşı duramayacağı için böyle bir şey söz konusu olamazdı. Venizelos'a karşı olup akıllıca düşünenler, Yunanlıların birçok önemli isteklerinin Müttefik Devletler tarafından karşılanacağı

açıkça anlaşılmadıkça tarafsız kalmayı benimsemişlerdi. Müttefiklerin, Yunanistan'ın toprak bütünlüğü konusunda güvence vermeleri (Yunanistan'ın Bulgaristan'a toprak vermesi kesinlikle söz konusu değildi) ve bundan başka Bulgaristan tarafından yapılma olasılığı bulunan istilaya karşı da Yunanistan'ı askeri yönden desteklemeleri gerekirdi. Savaşı kazanmayı ve "Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmeyi" başlıca amaçlardan biri olarak benimsedikleri konusunda inandırıcı kanıtlar göstermeleri de zorunluydu.⁵ Pratik deyimle 1915 yılında bunları istemek, ayın kendilerine verilmesini istemek demekti.

Savaşın talihî değiştiği, Venizeloscuların ve Venizelos'a karşı olanların durumları da her gün değişiyor ve bu arada Yunanlılar tehdit ediliyor, Yunanlılara rüşvetler veriliyordu. Bir bakıma, inançlarında kararsızlığa düşmeyen tek bir Yunanlı politikacıya rastlamak olasılığı pek azdı. Yunan politikasının asıl amaçlarından vazgeçmemekte direnen Venizelos'un kendisi bile savaşın ilk aylarından bu yana fazlasıyla döneklik göstermişti. Savaşın bunalımlı zamanlarında toplantıya çağrılan politikacılar ve eski devlet adamlarından oluşma "Krallık Meclisi" toplantılarından birinde, Venizelos, Yunanistan'ın Almanya'yla pazarlığa oturma haklarının saklı tutulmasını Krala önerecek kadar ileri gitmişti.⁶ "Venizelos'a karşı olanların dönecliği de, 'Krallık Meclisi' toplantılarında parti liderleri tarafından verilen öğütlerle ve özellikle yaşlı, ters biri olan Dimitrios Rallis'in Yunan müdahalesini olanca gücüyle" kışkırtması sonucu açığa çıkmıştı.⁷ Ülkenin bölündüğü bir zamanda, 1915 olaylarından sonra, Venizeloscular, Alman yanlısı bir tarafsızlık politikası yürüten sağlam bir Kralcı blokun var olduğu efsanesini yaratmışlardı. Gerçekte Venizelos'a karşı olanlar, dış dünyaya besledikleri kuşkular nedeniyle birbirlerinden kopmuşlardı ve Venizelos önkilerine İstanbul gibi yemler atınca milliyetçilik duyguları uyanmıştı.

Venizeloscular, Alman yanlısı olma girişimleriyle çok şey elde etmişlerdi. Tarihsel olarak, Yunanistan'ın liberal Batı demokrasileriyle olan ilişkileri, Almanlarla olanlardan daha güç-

lüydü, ama Yunanistan'da politikayla ilgilenenler kültür alanında daha çok Fransa ve Almanya'ya dönük bulunuyorlardı. Bu dönemde sivrilen politikacılar arasında birçoğu, Yunanlıların deyimleriyle, eğitimlerini hayranlıkla, "Avrupa'da tamamlamışlardı. Almanya'dan çok Fransa'ya gitmişlerdi bunlar. Liberal olanların Paris'e, Kral yanlılarının Berlin'e gittikleri konusunda kesin bir örnek yoktu. Gerçekte, Venizeloscuların çoğu Berlin'de okumuşlardı.⁸ Venizelos'a karşı çıkanlardan, Alman yanlısı oldukları konusunda peşin yargıya varmayı gerektirebileceklerin sayısı da pek fazla değildi.

Askerlere gelince, belki de askeri eğitimde milliyetçilik duygusunun ağır basması nedeniyle, eğitim gördükleri ülke ve o ülkenin siyasal görüşleriyle ilişkilerinin daha sıkı olduğu izlenimi uyandırabilirdi. Her ikisi de Kral yanlısı ve Venizelos'a tam anlamıyla karşı olan Metaxas ve Xenophon Stratigos, Kral dahil Kral yanlısı ve Venizelos'a karşı olan hiç kimsenin yapmadığı gibi, Berlin Askeri Akademisi'nde okumuşlardı. Danglis, Paraskevopoulos, Pangalos ve bütün önde gelen Venizelos yanlıları eğitimlerini Fransa'da yapmışlardı.

Sadece Almanya'ya yakınlık duymak bir suç olmadığı gibi, Müttefik Devletler'e sevgi göstermek de bir erdem sayılmazdı. Gunaris'in, Bismark'ın getirmiş olduğu sosyal sigorta yasalarına ve on dokuzuncu yüzyıl Almanya'sının kültür ve felsefe alanlarındaki başarılarına hayranlık duyması, Haldane'in İngiltere'deki davranışıyla karşılaştırılabilir. Ama Almanya'ya yakınlık duymak, Metaxas'la başkalarının Alman askeri gücünü ve diplomatik iyi niyetini abartmalarına yönelen olasılıklara ve çıkar hesaplarına etki ediyordu. Böylece Alman yanlısı olmak Venizelos'a karşı çıkanların kararlarını etkilediği gibi, Venizelos'un İngiliz dostu olması da kendi politikasının tehlikelerini önemli ölçüde küçümsemeye yöneltmişti onu. Bu olayın önemi, Kralın kararlarını büyük çapta etkileyen Ioannis Metaxas'la Georgios Streit gibi iki adamın yargılarının güçlü bir biçimde etkilenmesinden geliyordu.

Bereket, hem Streit hem de Metaxas anılarını yazdılar. İki

anının da havası çok farklıdır; Streit'in anıları hesaplardır ve kişiliğini gizlemektedir; Metaxas'ınkiler duygusaldır, yoksunluğunu, gururunu, bencilliğini ve hırsını saklayamaz. Metaxas, diplomaside ve politikada daha az tecrübesi olan bir askerdir; Streit bilgili ve tecrübeli eski bir diplomattır. Kendisine çok önem veren, kısa boylu, fıçı gibi bir adam olan Metaxas, asrımızın ilk on yılında en büyük aşamayı yapan Yunan kurmay subaylarının en kurnazıdır. Almanya'da gördüğü eğitimin sonucunda Prusya disiplininin ve Alman militarizminin gücünün etkisinde kalmıştı. Metaxas'ın düzen tutkusu kişiliğine de yansımıştı. Kurmay olarak Metaxas birinci sınıf bir subaydır. Victor Dousmanis'le birlikte Balkan Savaşlarında çok önemli bir rol oynamıştır.

Metaxas'ın savaşa karşı takındığı durum karmaşıktı. Savaş, kazananlarla yenilgiye uğrayanların aynı ölçüde zarar göcekleri bir felaket diye bakıyordu ve Yunanistan'ın savaşın dışında kalmasının doğru olduğuna inanıyordu. Ancak dinine bağlılığı, o günkü toplumun ve ahlakın durumundan hoşnut olmayışı, insanlığın ancak bu büyüklükte bir felaket sonucu yükselebileceğine onu inandırmıştı. Metaxas, başlangıçta, Almanların karada üstün gelmelerini, İngilizlerin denizdeki egemenliklerini korumalarını, sonunda da kendi koşullarını kabul ettirecek savaşın bir çıkmaza girerek bitmesini beklemişti. 17 Ağustos 1914'te, Venizelos'la aralarındaki anlaşmazlığın ilk belirtileri ortaya çıktı.

Son zamanlarda Venizelos, Almanya'ya karşı içtenlikle beslediği düşmanlık yüzünden bir kenara atılmıştı, hatta gerektiğinden de fazla unutulmuştu. Gerçekten, Almanya'nın kazanması çıkarlarımıza uymaz... Tek olumlu şey, İngiltere'nin karşısında olmamamızdır. Bereket, bunu herkes anladı.⁹

Günler geçtikçe, Metaxas'ın Alman ahlak değerlerine ve askeri etkinliğine karşı olan hayranlığı kendini fazlasıyla gösteriyordu:

Ödev ve Tanrı'ya boyun eğme duygusuyla yaşamda her şeyi ciddiye alan sağlam Alman ruhu, manevi gelişim bakımından çocuksu olan Yunanlıların hoşuna gitmez...

Alman ruhunu anlamış olanlar, kendi ruhumuz yerine Alman ruhunu almadan ve Yunanlı yeteneğimizle özelliklerimizi, Yunanlı olduğumuzu gösteren şeyleri silkip atmadan ruhumuzu Almanların ruhu gibi şekillendirenlerimiz mutludurlar.¹⁰

Bu görüş, Metaxas'ın, "şımarık ve sapık çocuklar" dediği Fransızlara karşı olan nefretiyle damgalanmıştı:

Disiplin ve düzen, yüksek manevi değerleri ve bireyciliği her zaman alt eder. Bireycilik sanatçı ırkları meydana getirir, ileri ve uygar ırklar değil... Tersine, bireycilik parçalayan bir öğedir ve akıllı ırklar büyük ırklar değildirler... Akıllı insanlar derine gitmezler, derine giden insanlar da akıllı değildirler...

Fransızların özelliği bölünmüş olmak, disipline gelememek ve bencilliktir, bireycilik değil; akıllıdır, hem ne yazık ki büyük ölçüde, ama akıllılıkları sadece güzel sözler etmeye, kibarlığa ve güldürülere yarar.¹¹

Bu tür görüşler Metaxas'ın askeri ve siyasal yargılarını etkilemişti. On dokuzuncu yüzyılda bir Alman kurmay subayının yazmış olduğu anılar, 26 Ağustos'ta Metaxas'a *parlak bir fikir vermiş*, Metaxas da bu fikri not etmiş ve sonra arkadaşları Dousmanis'le Streit'e aktarmıştı. Bu fikir, "Yunanistan'ın güvenliği, Almanya'nın kazanması halinde güvence altındadır" dan¹² ibaretti. Venizelos'un, "Yunanistan'ın geleceği Müttefik Devletlerle el ele vermesi halinde güvence altına girer," düşüncesine karşıydı. Her iki düşüncede de ahlaka aykırı bir yan yoktu. Ama Metaxas'ın görüşü, ülkesinin Almanya'nın müttefiki olan Türkiye lehine yüzyıllık genişleme emellerinden (hiç değilse geçici bir süre için) vazgeçmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle de

Metaxas'ın görüşü, o sıralar Yunan halkının çoğunluğunun düşüncelerine doğrudan doğruya aykırı düşüyordu. Metaxas'ın bu sözleri, daha sonraları Venizelos yanlılarının "küçük ama dürüst bir Yunanistan"ın Kral yanlısı politikası, dar kafalı tüccarların korkak politikası diye niteledikleri şeyin bilinçli olarak kabulü anlamına geliyordu.¹³

Metaxas, Almanya'nın tam anlamıyla yenilgiye uğrayacağına inanmadığı gibi böyle bir şeyin olmasını da istemiyordu; böyle bir şey olursa, İngiltere, Doğu sorunlarını düzenlerken dilediği gibi davranmakta özgür kalacaktı. Metaxas'ın Almanya'ya ve Almanya'nın askeri üstünlüğüne beslediği hayranlık, kendisini, Venizelos'un sonunda Müttefiklerin savaşı kazanacakları ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etme durumuna girecekleri konusundaki iyimserliğinden kuşku duymaya yöneltmişti. Alman askeri gücünün Batı Avrupa'da ve Rus cephesinde (Müttefiklerin toparlanmaları üzerinde durulmayarak) kendini kanıtlaması ve Müttefiklerle yapılan uzun çekişmelerde Müttefik devlet adamlarının Yunanistan'ın Bulgaristan korkusunu ciddiye almak istemediklerinin ortaya çıkmasıyla Metaxas'ın görüşleri daha çok kesinlik kazanmıştı.

Kişisel nedenlerle Metaxas, Venizelos'dan uzaklaşmaya hazırdı. Sinirli bir şekilde ona tepeden bakıyordu. Metaxas, daha yaşlı adamların dostluk ve iyi niyetlilik konusundaki gösterilerine değer veriyor, ama Venizelos'a dönek ve kararsız gözüyle bakıyordu ve Venizelos'un kendisini "kullanarak" tarafsızlığına ve bağımsızlığına yapabileceği saldırı gösterilerinden çok içerliyordu. Her zaman Venizelos'tan ve ötekilerden ayrılarak kendi ayakları üzerinde duracağını söylüyordu.¹⁴

Venizelos'a gelince, o da Metaxas'ın ve Dousmanis'in öğütlerinden hiçbir zaman tam anlamıyla kurtulmuş değildi ve kuşkuları da bundan ileri geliyordu. Venizelos, bunların iş başından uzaklaştırılmalarıyla Yunanistan'ın en yetenekli ve en tecrübeli iki kurmay subayından yoksun bırakılacağını biliyordu. Ama politikasını tehdit eden Kral üzerindeki etkilerinden olu-

şan kaynağı da yok etmek istemiyordu.*

George Streit'in tutumu da bununla benzeşiyordu. Büyük-babası Kral Otho zamanında Yunanistan'a gelmiş ve bir Yunanlı kadınla evlenmiş olan bilgili diplomat Streit, Kralı, taparcasına seviyordu. Kral için şöyle diyordu: "İçtenlikli ve en ufak hilesi olmayan derin ve ince bir zeka, Tanrı onu Yunanistan'ın selameti için korusun."¹⁵ Viyana'da Yunanistan elçisi olarak hizmet ettiği ve Alman kökenli olduğu için, Streit, Mihver Devletlerinin temsilcileriyle iş yapmayı kolay buluyordu. Kuşkucu, çekingen, hatta büyüklük taslama eğiliminde olan Streit, Venizelos'un dengesiz dehasını kuşkuyla karşılıyor ve Kralın tarafsızlığı kabul ettirmeye çalışmakta hakkı olduğuna inanıyordu. (Streit ve işbirliği yaptığı kimseler, bunun Yunan halkının çoğunluğunun isteklerini yansıttığı anlamına geldiğini söylüyorlardı.) Streit, Kralın tarafsız kalma konusunda zaman zaman sarsılan kanısını desteklemekle, 1915 Martında Venizelos'un yerine gelen ve güvenoyu alamayan Gounaris hükümetinin Yunanistan'ı Müttefik Devletler'e fazlaca yaklaştırmasını önlemekte önemli rol oynamıştı. Streit'in politikasının temeli, Balkanlar'da tarafsız bir birlik meydana getirmektir. Bunun nedeni de Müttefik Devletler'le Mihver Devletleri'nin düşmanlığını çekmemektir. (Venizelos'un savaşanlar blokuna katılma düşüncesine karşıydı bu.)

Streit, Rus elçisi Demidov'la yaptığı görüşmede durumunu şöyle anlatmıştı.

Ben ne birinden, ne öbüründen korkuyorum. (Yani ne Prusya'nın militarizminden, ne de Slav tehlikesinden)... Küçük uluslar, Büyük Devletler arasında denge olması için dua etmelidirler, bu da doğal bir yasa gibi işlerin tabiatından doğar ve kendi kendini düzenler... Müttefik Devlet-

(*) Venizelos, 1915 Şubatında, kendisine karşı geldiği için Dousmanis'i görevden aldı. Ama bu, Kralın hoşuna gitmeyince onu yeniden aynı göreve getirdi.

ler'in kazanma olasılığı bulunduğuna inandığım doğrudur. Benim Alman yanlılığımın ölçüsü budur.¹⁶*

Sonuç olarak, Venizelos dışında bir politikayı zorla kabul ettirebilecek etkinliğe ve saygınlığa sahip tek politikacı Kraldı. Kral, daha tutarsız ve daha az anlayışla Streit'in ve Metaxas'ın görüşlerini paylaşıyordu. Ama daha çok Venizelos'un güzel konuşmasının etkisi altındaydı; İstanbul düşüyle daha kolay sürüklenebiliyordu ve Yunan politikasının son hakemi olmak nedeniyle de yüklenmiş olduğu sorumluluğu biliyordu. Kralın iki amacı, Yunanistan'ın tarafsızlığını korumak ve Venizelos'un görevden alınmasıyla politik ve anayasal bir krizin yaratılmasını önlemektir. Sonuç olarak bu amaçların birbiriyle uyuşmadığı anlaşıldı ve tarafsızlığın korunması için Venizelos istifa etmeye zorlandı.

Venizelos'a karşı olanların tutumlarının kişisel olarak ele alınması, politikanın saptanmasının birkaç kişinin elinde kalmasından ileri gelmiştir. Metaxas, 1914 Ağustosunda, dümenin Kral, Venizelos, Dousmanis ve kendisinden oluşan topu topu dört adamın elinde olduğunu yazmıştı; bu biraz abartılı bir savdı. G. Theotokis, D. Rallis, Zaimis, S. Dragoumis gibi parti liderlerinden ya da eski devlet adamlarından hiç biri kesin rol oynayamamıştı. Ne parlamento, ne de "ülke" sorunların çözülmeceği bir forum değildi. Halkoyuna başvurmanın çok az anlamı vardı. Sadece 31 Mayıs/13 Haziran 1915 seçimlerinden sonra, üç yıl içinde ilk kez, Venizelos haklı olarak politikasının onaylanmasını isteyebilirdi. Oyun Atina'da, Venizelos'a karşı olan Kral, kurmaylar, Streit, Gounaris ve birkaç kişiyle büyük seçmen çoğunluğunun ülkenin yazgısını eline bıraktığı Venizelos arasında oynanmıştı. Sir Edward Grey'in 1915 Ocakındaki önerisine Venizelos'un kendisi yol açmıştı. Sir Francis Elliot 6 Ocak'ta Venizelos'u görmüş, Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etmesini önermişti. Venizelos, sadece Sırbistan yüzünden Yunanis-

(*) Streit her zaman böyle düşünmemiştir.

tan'ın savaşa katılma olasılığı bulunmadığını, ama Küçük Asya'daki Yunan azınlığının durumunun umutsuz olduğunu, Türk-Yunan ilişkileri bir an önce kesilebilir ve Türkiye'yle savaşa girilirse ortaya konabilecek "görmekli ödül"ün kamuoyunu yeterince harekete getirerek Yunanistan'ın Müttefik Devletler safında savaşa girmesini sağlayacağı cevabını verdi. Bu cevap üzerine, Elliot, hükümetine danışacağını belirtti.¹⁷

Bu görüşmenin ışığında, Müttefik Devletler, 24 Ocakta yapmış oldukları öneriyi hazırladılar. Bu öneri, Bulgar isteklerinin parlamentodaki yorulmak bilmez destekçileri Buxton'ların, basın ve Londra'daki Balkan Komitesi'nin öğütlerine dayanıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Balkanlar'a yapmış olduğu geziler sonucu bu yörelerin politikasıyla yaşamı boyunca ilgilenmiş olan Noel Buxton, Balkan Birliğini sağlamak ve Balkanları Osmanlı yönetiminden kurtarmak için bu komiteyi 1903'te kurmuştu. Lloyd George ve Churchill'in önerisiye, Bulgaristan'ın işbirliğini ya da tarafsız kalmasını sağlamak için, savaşın başlarında kardeşi C.R. Buxton'la birlikte Balkanlar'da resmi olmayan bir görev üstlenmişti. İki kardeş 1915 Ocağında, Grey tarafından 23 Ocakta benimsenmiş politikayı yansıtan ve Bulgaristan'ı Müttefik Devletler safına alabilmek için tek yolun Yunanistan'a Anadolu'da ayrıcalıklar tanımak ve böylece Bulgaristan'a da Makedonya'da ayrıcalıklar sağlamak olduğunu öneren "Balkan Devletleri Hakkında Notlar" hazırlamışlardı.¹⁸ Bu sıralarda Noel Buxton, Bakanlar Kurulu üyeleriyle ilişkideydi ve Bulgaristan'ın müdahalesini önlemek ya da olumlu tarafsızlığını sağlamak için Balkan politikasının genel olarak saptanabilmesi amacıyla Venizelos'un Anadolu hakkındaki görüşlerini başarıyla bu üyelere aşılamıştı.¹⁹ Bu nedenle 24 Ocak tarihli öneri Venizelos'a hiç yoktan yapılmamıştı; bu öneri, Buxton'un "Balkan Bloku" politikasının Venizelos tarafından daha önceden kabul edilmesine dayandırılmıştı.

Yunanistan'a yapılan "öneri" incelenmekteyken, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, Yunanistan'a başka yerlerde sağlanacak ödüller karşılığında Kavala'yı Bulgaristan'a bırakmasını iste-

di.²⁰ Kuzey Ege denizindeki ormanlık Taşoz adasına bakan küçük ve işlek Kavala limanı, İkinci Balkan Savaşı sırasında Yunan ordusu tarafından alınmıştı. Kavala, büyük bir tütün merkeziydi. Ama sorun olan nokta bu değildi. Önemli olan nokta Yunan kanı dökülerek "geri alınmış" olan Kavala'nın verilmesinden söz etmenin vatan hainliği gibi görülmesiydi.

Sazonov'un önerisi Buxton planıyla uyuşum halindeydi. Ama Grey, ünlü telgrafını 23 Ocak günü Elliot'a gönderdiğinde Bulgaristan'a tanınacak ayrıcalıklar söz konusu edilmemişti. Grey, Müttefik Devletler'e katılmasını ya da tarafsız kalmasını sağlamak için, Bulgaristan'a, Makedonya'da iyi bir ödül verilmesi konusunda Müttefiklerin güvence sağlamalarının "çok istenilen birşey" olduğunu yazmıştı. Elliot'dan, Bulgaristan'a verilecek ödülün "daha çok Sırları, ilgilendirdiğini" ve Yunanistan'ın rolünün Sırlara tanınacak ayrıcalıklara itiraz etmemesi olduğunun Venizelos'a söylemesi istenmişti.* Kavala'dan söz edilmiyordu. Yunanistan'ı ve Balkanlar'ı ilgilendiren bütün görüşmelerde hükümeti dürtüklemekte olan Lloyd George, Yunanistan'ın Kavala'yı Bulgaristan'a geri vermesi diye bir şeyin artık söz konusu olmadığına dair Venizelos'a güvence vermesini Stavridi'ye söyledi.²¹

Venizelos, Kavala'yı Bulgaristan'a bırakacağına söz vermeden, Müttefiklerden dilediği öneriyi koparmıştı. Ancak geriye bakılınca çok acele davranılmış olduğunu gösteren şey, 24 Ocak günü Venizelos'un Kral'a yazmış olduğu uzun muhtıradaki Kavala sorununu kendisinin ortaya atmış olması ve bu muhtıradaki Yunanlıların bir koşulu olan Balkan bloğunun gerçekleşmesi halinde, Müttefik Devletler tarafından yapılan önerinin kabul edilmesinde diretmesiydi.²² Sadece Sırbistan'dan verilecek ayrıcalıkların Bulgaristan'ı doyurmayacağını belki de anlamıştı ve

(*) Fikir, Sırbistan'ın batıdaki (Dalmaçya, vb.) kazançlarına karşılık Manastır - Ohri kesiminde ödün vermesiydi. Sırların Makedonya'da Bulgarlara herhangi bir ödün vermelerinin Balkan Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da kurulan dengeyi bozacağı, askeri ve siyasal çevrelerde Venizelos'un da paylaşıacağı bir güçlü muhalefet yaratmıştı.

bu nedenle Yunanistan'ın, Grey'in önerdiğinden daha ileri gitmesi gerektiğine karar vermişti. Venizelos, bundan böyle Yunanistan'ın tarafsız kalması için sağlam nedenler olduğunu Krala yazıyordu:

Ama şimdi koşullar çok açık bir şekilde değişmiştir. Bugün Anadolu konusundaki ulusal görüşlerimizin gerçekleşmesi olasılıkları önümüze serilmişken, böyle görkemli bir ulusal politikanın başarıya ulaşmasını sağlamak için Balkanlar'da bazı özverilerde bulunabiliriz.

Her şeyden önce, Vardar nehrinin sağ kıyısına kadar uzansa bile, Sırbistan'ın Bulgaristan'a bırakacağı topraklarla ilgili itirazlarımızı geri çekmeliyiz.

Bununla birlikte, toprak kazancı Bulgaristan'ı eski müttefikleriye işbirliği yapmaya ya da hiç değilse eski müttefiklerine karşı hoşgörülü bir tarafsızlık politikasına yöneltmeye yetmezse, ne kadar acı olursa olsun, Türkiye'deki Helenizmi kurtarmak ve uzun tarihi boyunca Helenizmin hareketli olduğu bütün toprakları içeren gerçek Büyük Yunanistan'ın yaratılmasını sağlamak için, Kavala'yı gözden çıkarmayı önermekte duraksamayacağım.

Yine de bu özveri, sadece Bulgaristan'ın tarafsız kalmasının bedeli değil, Bulgaristan'ın öbür müttefikleriyle birlikte gerçekten savaşa katılmasının karşılığıdır.

Bu görüşüm kabul edilirse, Müttefik Devletler'in araya girmesiyle, Bulgaristan'a bırakılacak topraklarda oturanlara ve Yunanistan sınırları içerisine göçmek isteyenlere ait mülklerin Bulgaristan tarafından satın alınacağı konusunda kesin güvence sağlanması gerekecektir. Aynı zamanda, Bulgaristan sınırları içinde oturan Yunan halkıyla Yunanistan sınırları içinde oturan Bulgar halkının değiş tokuş edilmesi, iki devlete ait boşaltılmış mülklerin karşılıklı satın alınması konularında da bir anlaşmaya varılacaktır... Böylece de Balkanlar'daki etnolojik yerleşme kesinlikle tamamlanmış ve Balkan Federasyonu fikri de gerçekleştiril-

miş olacaktır. Ayrıca bu devletler arasında karşılıklı güvence anlaşmaları imzalanacak, ekonomik konularda işbirliği yapılarak gelişme için birbirlerini desteklemeleri sağlanacaktır.

Krala yazılmış olup ancak ufak bir bölümü aktarılmış olan bu muhtıra, Venizelos'un erdemleriyle kusurlarını açık seçik göstermektedir. Venizelos'un kafasında, bir yandan dost devletlerin Federasyon halinde birleşmeleriyle Balkanlar'daki yerleşme sorununun kesin olarak çözülmesi; Balkan devletlerinin karşılıklı kuşkularının ortadan kaldırılması; politikasını savaşın koşullarına çabucak uydurması; milli azınlıklar sorunları çözülmedikçe Balkanlarda kesin bir anlaşmaya varılamayacağını kabul edilmesi vardı.

Öbür yandan da, yapılan önerilerin çoğu Yunan halkının büyük bölümünün eğilimlerine bakılırsa hiç de gerçekçi görünmüyordu. Venizelos, Balkan "dengesi" doktrinini tam anlamıyla ters çeviren bir öneride bulunuyordu. Bu nedenle önerileri, Balkanlar'da kesin bir anlaşmaya varılabilmesi amacıyla Bulgaristan'ın yatıştırılmasının, yayılma yanlısı Bulgar milliyetçiliğine cesaret vereceği görüşünde olan Genelkurmay'ın ve Kral'ın düşüncelerine karşıydı.²³ İkinci olarak da, Venizelos'un planı, Yunanistan'ın Batı ve Doğu Makedonya'ya yayılma olasılığını ortadan kaldırıyordu. Tarihsel olarak Helenizmle ilgili bütün toprakları içeren daha büyük bir Yunanistan yaratmak iddiasının gerçeğe ilgisi yoktu. Venizelos'un önerisi Anadolu'da daha zor ve tehlikeli olan bir yayılma konusundaki kuşkulu umutlara karşı, ilerde Balkanlar'daki genişleme umudundan Bulgaristan yararına özveride bulunmayı kapsıyordu. Üçüncü olarak da, Venizelos, Balkan Savaşları sırasında kazanılmış olan zengin ve değerli Yunan topraklarının bırakılmasını öneriyordu. Venizelos kendisini destekleyenleri buna inandırabilirdi, ama muhalefetin kanını beynine çıkaracağı da kuşkusuzdu.

Venizelos, ertesi gün Londra, Paris ve Petrograd'daki Yunan elçiliklerine çektiği telgrafta daha ölçülüydü.²⁴ Grey tarafından yapılan önerinin Yunanistan'ca kabul edilmesi, Bulga-

ristan'la Romanya'nın durumlarına bağlıydı. Kavala, hiç söz konusu edilmemişti. Karışık ve koşula bağlı planın Balkan devletlerinin tutumları nedeniyle yürümemesi hayret verici değildi.

Ama Venizelos yenilgiye uğratılmamıştı.

Politikasına yöneltlen gerçek tehdidin, dış politikaya biçim vermekte baş rolü oynamak gücüne sahip olan ve geçmişteki örneğe göre buna yetkisi bulunan Kraldan geldiğini biliyordu. Bu rolün kesin sınırları tanımlanmamıştı. Asıl önemli olan, iki siyasal güç arasındaki denge ve bu güçlerin herkes tarafından sevilmesiydi.

Bu nedenle Venizelos, bütün inandırma gücünü Kralın kendisi ve Kralın en yakın danışmanı Albay Metaxas üzerinde toplamıştı. Bu sırada Genelkurmay Başkanlığı görevini yapmakta olan Metaxas, kendisi de dahil olmak üzere yüksek rütbeli yakın arkadaşı Dousmanis ve bütün kurmay subaylarına yöneltlen siyasal disiplinsizlik suçlarından birisiyle karşı karşıya bulunuyordu. Venizelos, 26 Ocak günü Metaxas'a Grey'in önerisinden söz etti ve "Kavala'nın Bulgaristan'a geri verilmesinin artık söz konusu edilmediğine" dair Metaxas'a güvence verdi.²⁵ Yapılan önerinin getirebileceği askeri sorumlulukların ne olabileceğini araştırırken, Metaxas, Türkiye'nin kimin tarafından ve nasıl tasfiye edileceğini ve Yunanistan Anadolu'da savaş halindeyken Avrupa'daki sınırlarının Bulgaristan'a karşı kimin tarafından ve nasıl savunulacağını sormuştu. Venizelos, bu plan için Bulgaristan'ın Yunanistan ve Müttefik Devletler'le işbirliği yapmasının temel koşul olduğu cevabını verince, Metaxas bu işlemin dikkate alınabileceğini kabul etmeye yanaşmıştı.

Ertesi günü Metaxas, Venizelos için çok ayrıntılı bir muhtıra²⁶ hazırlamıştı. Bu muhtıranın sonunda, herhangi bir gücün Batı Anadolu'ya devamlı yerleşmesinin çok zor olduğu belirtilmişti. Metaxas'ın deyiimiyle Batı Anadolu şöyle tanımlanmıştı:

Anadolu, coğrafya, ekonomi, tarih ve etnik yönlerden birbirine sınıksız bağlı parçalardan oluşmaktadır.

Huzursuzluk yaratmaksızın bu toprakları politik ba-

kımdan parçalamak olasılığı yoktur. Böyle bir huzursuzluk, sonunda, ekonomik ve etnik alanlara yayılarak önlenme olasılığı olmayan sürtüşmelere yol açacaktır. Bu da, parçalanmış toprakları birleştirme konusunda çatışmalar ortaya çıkaracaktır.

Metaxas, varmış olduğu bu sonucu tarihsel birçok örneklerle desteklemiş²⁷ ve Batı Anadolu'da ayrılacak bir bölgeye uygun bir sınır saptama olasılığının bulunmadığına işaret etmişti. Metaxas, coğrafya ve ekonomi yönünden en uygun sınırın, Karadeniz Ereğlisi ve Sinop arasındaki bir noktadan başlayıp dağlık bölgelerden geçerek Ankara yöresinden Akdeniz'e uzanan ve Anadolu'yu ikiye ayıran bir çizgi olduğunu savunmuştu. Bu sınır, hiç değilse, Anadolu'yu, ortasındaki Tuz gölüyle, Doğu ve Batı Anadolu olarak ikiye ayıracaktı. Bu durumda da Yunanlıların eline geçecek Batı bölgesi, ezici çoğunluğu Müslüman olan halkı içine alacaktı.

Metaxas, önemli bir noktaya değinmişti. Anadolu'nun askeri coğrafyasını Toynbee'den daha iyi kimse tarif edemez. Toynbee'ye göre sorun, İzmir'den başlayarak düz ovalara uzanan demiryolu şebekesine sahip Batı Anadolu'yu ele geçirmek değil, onu elde tutmaktır:

Batı Anadolu'nun iç bölgesinde bir çöl parçasının bulunduğu gerçektir, ama öngörülen bu sınır Batı kıyısından ortalama 250 mil den daha uzaktır... Bundan başka, çölün her bitim noktasında Kuzey ve Güney sınırlarından Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun geniş olan iç kesimlerine götüren geçitler vardır. Ülkenin batı kesimini eline geçiren zafer kazanmış biri için, Anadolu'daki çölün, bir sınır olması bakımından değeri fazla abartılmamalıdır.

İzmir'in batı kıyısından yayla civarından başlayarak iki nehir (her ikisi de demiryoluyla geçilen Gediz ve Menderes nehirleri) vadisini izleyerek içeriye ve doğuya doğru giderken, istilacının, ilk ağızda yüz mil ya da buna yakın uzun-

luktaki açık bir nehir vadisini geçmesi gerekir. Bundan sonra dikine yükselen bir yaylayla karşılaşır ve bu yaylaya tırmandıktan sonra, çıplak, Lincolnshire kırıkları gibi dümdüz, özellikle kışın boş tarlaları, bataklık, donmuş ya da karla örtülmüş olan 150 millik bir araziye aşmak zorundadır. Bodur palamut fundalıkları ve yer yer düzensiz olarak dağlara doğru sıvrılan kayalıklar, tekdüzeligi ve arazinin açıklığını önleyememektedir. Buralarda karayolları ve demiryolları hemen hemen yok gibidir, bunlar olmadıkça da arazi ulaşım yönünden elverişli değildir. Var olan karayolları ve demiryolları da dolambaçlıdır...²⁸

İstilacının karşılaçağı başka bir sorun da, Anadolu yarımadasının önemli bölümünü kaplayan ortadaki yaylanın savunular için, istilacıların kanatlardan saldırıda bulunmalarına elverişli dağlarla çevrilmiş olmasıdır. İç bölgeyi Ege denizinden ve Karadeniz'den ayıran sıradağlar "düz toprakları çevirerek bunları Ege denizine dikey gelecek biçimde batıya doğru uzatıp gitmektedir." Kuzey'de, Simav ve Kütahya'daki dağlar, İzmir'den Afyonkarahisar'a ve İzmir'den Marmara denizi kıyısındaki Bandırma'ya giden demiryollarına tepeden bakarlar. Uludağ'ın büyük yığını Bursa'ya, Marmara kıyısındaki Mudanya'dan ve Bursa üzerinden Eskişehir'e giden hayati yola egemen durumdadır. Bu dağ yığınları yaylanın batı noktalarında istilacının kanatlarla bağlantılarını engellemektedir.

Toynbee'nin gözlemlediği gibi bu coğrafyayla ilgili öğeler Anadolu'nun istilası halinde iki hattan birinde bir cephe meydana getirir:

Birinci hat... Sağ kanadı Simav'a ve sol kanadı Muğla dağlarına dayalı, yaylanın inişlerinin batısına yakın bir yerde kuzeyden güneye giden hattır. Bu hat savunmacı tarafından tutulduğu sürece, istilacı batıdaki düz topraklar üzerinde sıkışıp kalır, Antalya ve Marmara üzerinden toplu hareket olasılığını kaybeden bağlantıları, gerilla savaşla-

ıyla tedirgin edilir. 150 mil daha doğuda olan ikinci hat da, çölin ortadan kestiği yaylanın kuzey ve güney yönlerindeki dağlar dolayısıyla kuzeyden güneye uzanan hattır.

İkinci hattın, istilacı için birinci hattan daha elverişli olduğunu Toynbee ortaya koymuştur; Yunanlılar da 1920'de aynı şeyi kanıtlayacaklardır. Bu hat, savunular cephesini ikiye bölmektedir ve istilacıya, İzmir yoluyla batı kıyılarından ve Marmara yoluyla kuzey batı kıyılarından faydalanabileceği birleşik bir cephe vermektedir. Aynı zamanda bu hat, Eskişehir Afyonkarahisar arasında demiryolu ve karayoluyla yaylanın yanlarından rahat bir ulaşım sağlamaktadır. Ama öbür yandan, bu hat, istilacının yollarını uzatmak ve fiziksel bakımdan savunulması kolay olmayan çok uzun bir cephe oluşturarak, ciddi sorunlara yol açmaktadır. Toynbee'nin yazdığı gibi, bu iki cephe arasındaki stratejik fark, aralarına düşen yaylanın batı şeridinin Anadolu'ya girmek için askeri bir anahtar olması, yarımada savaşın ve hükümetin odak noktası yapılması için yeterlidir. Bu tarihsel düşünceler savaştan sonra Yunanlıların deneyiyle geniş bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Metaxas'ın en sonunda yaptığı "ehveni şer"i seçmek oldu, Antalya körfezinin çevresindeki sıradağlardan başlayarak Marmara denizinde Gemlik'in batısındaki bir noktaya uzanan cepheyi seçti. Metaxas, bu hattın, Ege deniziyle iç bölgeyi birleştiren doğu-batı ovalarını birbirinden ayırmadaki keyfi bir coğrafi hat olduğunu kabul etmişti; bu doğal ekonomik ve politik yolların birbirinden ayrılmasının sonucu da, Yunanlıları daha içerilere çekmek olabilirdi.

28 Ocakta Venizelos, Metaxas'ı tekrar gördü. Bu kez de, Yunanistan'ın müdahalesini sağlayacak olan Balkan blokunu gerçekleştirebilmek için gerekirse Drama'yı ve Kavala'yı Bulgarlara vereceğini söyledi. Metaxas buna bütün gücüyle karşı koydu.

İlk olarak Başbakan, Yunan topraklarından özveride bulunmaya ne kendisinin, ne de başka birinin hakkı olmadığı

ğını, böyle bir özveride bulunulması halinde ulusal birliğin bozulacağı ve devletimizin temellerinden sarsılacağı konusundaki görüşümü anlattım.

Bundan sonra, Anadolu'da Yunan azınlığına karşı büyük bir Türk çoğunluğu bulunduğu yönündeki düşüncemi geliştirdim. Bizim Anadolu'ya yerleşmemiz halinde Yunan Krallığının özü gözle görülür biçimde değişecekti ve burada oturan halka çekici kılmak için uzun hazırlık çalışmalarından sonra böyle bir şeyin yapılması istenebilirdi. Bundan başka, Yunan devleti, bugün böylesine geniş toprakları sömürge olarak yönetmeye ve sömürmeye hazır değildi.* Ayrıca, içten gelecek direnmelere karşı devletin güvenliğini ve savunmasını sağlamak için hemen hemen bütün Yunan ordusu yıllar boyu savaşarak eriyip gidecekti. Yerli halkı aske- re almak ve bunlardan yeterli bir ordu kurmak için uzun bir zaman gerekecekti. Böylece de, devletin geri kalan olanakları ve kaynakları yok edilecekti. Bu nedenle Avrupa'daki durumumuz uzun süre için zayıflamış olacak ve bir Bulgar saldırısı halinde böyle bir durum büyük tehlikeler gösterecekti. Bulgarları ve Sırları etkisiz hale getirerek Avrupa'daki durumumuzu güven altına alırsak, devletin varlığı tehlikeye sokulmadan Anadolu'ya uzanmak göze alınabilirdi. Makedonya Kralı Philip'in buna benzer bir politika izlediğini de anlattım.

Müttefik Devletler'in, Türkiye'yi tasfiye ederek bizi desteklemelerinin söz konusu edilemeyeceğini, Sırların yapmış oldukları seferden sonra tarafımızdan yapılacak yeni

bir seferin Müttefikler tarafından desteklenmeyeceğini anlattım. Böylece, Sırbistan'la savaşmak ve Drama'yla Kavala'dan vazgeçmek tehlikelerini göze alıp karşılığında elimizin boş kalması olasılığı vardı.²⁹

Bu çok önemli birkaç gün içinde, Metaxas, Venizelos'un Anadolu politikasına karşı bir çok itiraz öne sürdü. Ama Venizelos bunların hiçbirine yüz vermedi. İki adam, karşılıklı zoraki bir saygıya dayanan dört yıllık huzursuz işbirliğinden sonra, yaşamları süresince çözümleyemeyecekleri anlaşmazlıklarla birbirlerinden ayrılmışlardı. Ne biri ne de öbürü, o sıra tutmuş olduğu yoldan bir daha ayrılmayacaktı. Aralarındaki çatışma sadece her ikisinin kanıtlarını güçlendirmeye yardım etmişti. Anadolu serüvenine karşı ve bu serüvenden yana olan kanıtlar hiçbir zaman böylesine açık seçik ortaya atılmamıştı, karşılığında da kişisel düşmanlıkların, parti ve hiziplerin acımasız sularında kirletilmiş, tahrif edilmişti.

Metaxas'ı kandırmayı başaramayınca, Venizelos, başka bir muhtırayla yeniden Krala başvurdu.³⁰

Kavala'nın elden çıkarılması kuşkusuz çok üzücü bir özveridir ve ben de böyle bir öğütte bulunmakla en derin acıyı kendi içimde duyuyorum. Ama bu özveri sonucu elde edilecek ulusal kazançları hesaba kattığım zaman, böyle bir öneride bulunmakta duraksama göstermiyorum. Sir Edward Grey'in öğütlediği gibi Yunanistan'a Anadolu'da verilecek topraklar –kuşkusuz bizim Bulgaristan'a karşı bir özveride bulunmamız halinde– o kadar geniş olacaktır ki, Balkan savaşlarından iki kat büyümüş olarak çıkan Yunanistan'a, aynı büyüklükte ve daha az zengin olmayan bir Yunanistan eklenecektir.

Venizelos, Yunanistan'ın Müttefik Devletler'den Anadolu'da haklı olarak istemeyi umduğu toprakların, Finike burnundan başlayıp Edremit körfezine kadar uzanan ve 125.000 kilo-

(*) Venizelos'a karşı olanların Anadolu politikasını 'sömürgeci' olarak tanımlamaları, vatan hainliği diye suçlanmıştı. Ama Metaxas'ın sömürge sözcüğünü kullanması; Yunanistan'ın Anadolu'da savunabileceği bir sınır kurmasının burada büyük bir Türk çoğunluğu bulunduğunu kabul etmesine bağlı olduğunu söylemesiyle doğrulanmaktadır. Atina'daki İtalya Büyükelçisi Kont Bosdari, 1915 yılında Gounaris hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak Zografos'ta yapılan bir konuşmayı aktarmaktadır. Bu konuşma sırasında, Zografos, Anadolu'da verilmesi düşünülen ödünleri, 'hayati' olarak tanımlamıştır. A. Bosdari, *Delle guerre Balcaniche, della Grande Guerra* (Balkan Savaşından Dünya Savaşına), Milano, 1917, s. 120.

metrekarelik iç bölgeyi de kapsayan bütün batı kıyıları diye tanımlamıştı. Buna karşı vazgeçilecek topraklar (Drama, Kavala ve Sarışaban kazaları) sadece 2.000 kilometrekareydi. Drama ve Kavala yöreleri zengindi, ama Anadolu'da istenilen toprakların zenginliğiyle karşılaştırılmazdı. Halka gelince, Yunanistan Anadolu'daki 800.000'den fazla yeni Yunanlıyı kazanacaktı ve öbür yandan Kavala yöresindeki 30.000 kadar Yunanlı Yunanistan için kayıp sayılamayacaktı. Çünkü Venizelos bunları değiş tokuş etmeyi tasarlamıştı. Venizelos, Doğu Makedonya'dan ayrılacak Yunan halkının değiş tokuş edilerek bunların Anadolu'ya göç etmelerini sağlamayı, böylece de İzmir yöresindeki Yunan unsurlarını güçlendirmeyi planlamıştı.

Venizelos, böyle bir fırsatın ikinci kez ele geçemeyeceğini savunuyordu. Yunanistan savaşa girmeyecek olursa, Anadolu Yunanistan için tam anlamıyla kaybedilmiş olacaktı. Venizelos, verimli ve refah içindeki yöreleriye Ege bölgesinde egemen güce sahip daha büyük bir Yunanistan'ın iç açıcı bir görüntüsünü Krala sunmuştu. Venizelos, Genelkurmay Başkanlığının temkinli davranışından kuşku duyuyordu:

Genelkurmay, umulmadık bir biçimde bu görüşleri pek iyi benimsememiş görünmektedir. Bir yandan bu kadar geniş yeni toprakları yönetmek zorunluluğuyla karşılaşacağımızdan, öbür yandan da savaşa girmekle Bulgarlardan daha çok yıpranacağımızdan, savaştan sonra bu durumdan faydalanarak Bulgarların bize saldıracağından korktukları söylenmektedir.

Venizelos birinci zorluğu kabul etmekte, ama Anadolu'nun yönetiminin Yunan devletinin gücünün dışında olmadığını ileri sürmekteydi. Venizelos, yeni ele geçirmiş oldukları toprakların yönetimiyle meşgul olacakları için Bulgarların saldırısı korkusunu silip atıyordu. Düşüncesinden bir tek noktada ödün vermemekteydi:

Daha büyük Yunanistan'ın seferber edilebilmesini sağlayacak yeni kaynaklara dayanılarak bütün askeri gücümü zü düzenleyinceye kadar Balkan yarımadasında savaş çıkması halinde, birkaç yıl için birliklerimizin bir bölümünü Anadolu'da ayaklanma olasılığını ortadan kaldırmak için kullanmak zorunda kalacağımız doğrudur. Böyle bir ayaklanma olasılığı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun tam anlamıyla tasfiyesi sonucu Müslüman uyruklarımız uysallaşacakları ve yasalara bağlı kalacakları için ortadan kalkacaktır. Kaldı ki, böyle bir amaç için kullanılacak kuvvetler çok kısa süre içinde Anadolu'daki Yunan halkı tarafından sağlanacaktır.

Bu şaşırtıcı iyimser sözler, Venizelos'un, Osmanlı Devleti'nin tam anlamıyla tasfiye edilmesi halinde gerçekleşecek olan Yunanistan'ın güç kazanması ve Türkiye'nin gücünü yitirmesi gibi sakat ama çekici bir gerekircilik kuramının etkisi altında kalmış olduğunu göstermektedir.

Venizelos, Kavala'nın önüne yem olarak atılmasının belki de Yunanistan'ı kandıramayacağı olasılığının bulunduğunu kabul ediyordu. Bu durumda da yapılan önerinin değeri, Yunanistan'ın Müttefik Devletler'den elde edeceği iyi niyete ve desteğe bağlı kalıyordu. Anadolu'da verilecek topraklarla yeni Yunanistan'ın güç kazanacağına "bazı devletler" ve özellikle İngiltere inanmıştı. İngiltere, Yunanistan'ı şimdi "Türk devletinin tasfiyesi sırasında Doğuya yeniden şekil verme konusunda asal bir unsur olarak" kabul ediyor, Yunanistan'ın birden genişlemeyi başarabilmesi için gerek duyacağı ekonomik ve politik desteği vermeye hazırlanıyordu.

Batı Anadolu düşü Venizelos'u, önerdiği davranışın askeri tehlikelerini ve Kavala önerisinin ulusal bütünlük üzerinde yapacağı yıkıcı etkileri görmeyecek duruma sokmuştu. Çünkü Kavala, liberallerle, ilerde "ulusal grup" (*ethnikos dichasmos*) olarak tanımlanacak muhalifler arasında artmakta olan anlaşmazlığın simgesi haline gelecekti. Kralın müttefik devletlerin Gelibolu

seferine bir tümen verip yardım ederek Yunanistan'ı savaşa sokma girişimini onaylamaması üzerine Venizelos 6 Mart 1915'te istifaya zorlanınca, yeni Gounaris hükümeti Kavala konusunu Venizelos'un yüzüne vurmaktan kaçınmamış, Venizelos da cevap vermekten geri kalmamıştı.³¹

Aralarındaki sert ve hiç de ağırbaşlı olmayan tartışma iki tarafın ilişkilerini kökünden sarsmış, ilerde işbirliği yapma olasılığını da ortadan kaldırmıştı. Ama anlaşmazlığın kökeni başka yerdeydi. Venizelos'a karşı olanların inançlarına göre, sonunda koşullar ne olursa olsun, Venizelos Yunanistan'ı savaşa sokmakta kararlıydı. (Bu inanç Venizelos'un Kavala konusundaki tutumuyla perçinlenmiş görünüyordu.) Venizelos yanlılarına göre de, koşullar ne olursa olsun Yunanistan'ın tarafsızlığını korumak gerekiyordu. Tarafsızlıktan vazgeçmek için uygun gördükleri koşullar göz önünde tutulursa her iki görüşü de akla yakın bulma olasılığı vardı, ama 1915 yılının ilk yarısında her iki görüşü tam anlamıyla benimsemek de kolay değildi.

Seçimle işbaşına gelmiş olan o günkü hükümete karşı da görüşlerini desteklemek için Venizelos düşmanlarının ve Kralın kararlılığıyla duygular harekete getiriliyordu. Ve anlaşmazlık parti politikasıyla besleniyordu. 1910'dan beri ganimetlerden yoksun bırakılmış olan Venizelos'a karşı olanların bu ganimetlerden paylarını almaları isteği ve Liberallerin de, Kralın kişiliğine ve Kralın danışmanlarına "karşı koyma"yı kökünden halletmek arzusu ile besleniyordu. Fakat anlaşmazlığın kökeninde, savaşa girmek ya da tarafsız kalmak yatıyordu. Bu Venizelos'un genişleyen ve İngiltere ile işbirliği halinde dinamik bir Yunanistan hayalini taşıyanlar ile dış dünyaya karşı görüşleri dar, kuşkulu ve savunma halinde olanların psikolojileri arasındaki geniş anlaşmazlığı yansıtıyordu.

Venizelos'un düşmesiyle Müttefik Devletler'in Yunanistan'ı savaşa sokma girişimleri son bulmamıştı. İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilme önerisi 1915 Nisanında Gounaris hükümetine yeniden yapılmıştı. Yeni hükümetin Müttefik Devletler'le pazarlıkları da hiçbir zaman hararetli değildi. Genelkur-

may'dan cesaret alan Kral, Streit ve Gounaris, Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün Müttefik Devletler tarafından güvence altına alınmasında diretmişlerdi. Müttefik Devletler ise, Bulgaristan'ın durumu belirsiz kaldığı sürece böyle bir güvence veremeyi ciddi olarak göze almamışlardı.

Venizelos'a karşı olanların Müttefik Devletler'in iyi niyetine besledikleri inançtan arta kalan da, Müttefiklerin Kavala konusundaki uygunsuz davranışlarıyla ortadan kalkmıştı. 29 Mayıs'ta Müttefik Devletler Bulgaristan'ı baştan çıkarma amacıyla, Yunanistan'ın Anadolu'da alacağı topraklara karşılık Kavala'yı Bulgaristan'a bırakması için çalışacaklarına söz verdiler.³² Yunan hükümeti bunu protesto etti. Bu zarara bir de hakaret ekleyerek, Müttefik Devletler, 3 Ağustos günü Yunanistan'a Anadolu'da herhangi bir toprak kazancı sağlanmasının Kavala'nın ve Yunanistan'ın başka yerlerde kazanacağı topraklarla orantılı olarak, çevresinin Bulgaristan'a bırakılması koşuluna bağlı bulunduğunu belirterek Bulgaristan'a güvence verdiler.³³ Gounaris, çok sert bir notayla, böyle bir düşünüş biçimini bir kez daha geri çevirdi. Bu notada, Yunanistan'ın "kan dökerek elde ettiği, kendi etinden olduğu için kardeşleri sayılacak insanların üzerinde yaşadığı" ulusal topraklarının bir bölümünü bile Bulgaristan'a veremeyeceği belirtiliyordu.³⁴

Balkanlar'da toprak düzenlemesi yapma peşindeki Müttefik Devletler, Balkan halkının son zamanlarda kan dökerek ele geçirdiği topraklara ne denli güçlü bir duyguyla bağlı olduğunu hiç bir zaman anlayamamışlardı. Bir Balkan blokunu gerçekleştirmek için acemice yapılan bu girişim, Gounaris hükümetiyle görüşmeleri durdurdu. Kralın hastalığı ve Gounaris yanlılarının ellerinden geldiği kadar iktidarda kalmak istemeleri yüzünden neredeyse iki ay gecikmiş olan yeni Yunan Meclisi'nin toplantısı birkaç gün sonra yapıldı. 13 Haziran genel seçimlerinde 317 milletvekilliğinden 184'ünü kazanmış olan Venizelos, tekrar iktidarı eline geçirdi.

Anadolu'da Yunanistan'a toprak verilmesi sorunu, savaş sırasında bir daha söz konusu edilmedi. Yunan çıkarlarının odak

noktası Çanakkale Boğazı'ndan, İstanbul'dan ve Anadolu'nun batı kıyılarından, Selanik'e ve kuzey sınırına çevrilmişti. Burada Yunanistan'ın müttefiki Sırbistan'ın orduları Avusturyalılara karşı savaşıyor ve şimdi de Bulgarlara karşı saldırmayı umuyorlardı.

Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesinden ve savaşın başlamasından sonraki ilk haftalarda, Avusturya askerleri Drina'yı geçerek Sırbistan'a girmişler ve Sırplar tarafından yiğitçe durdurularak Sırp topraklarından kovulmuşlardı. Üç ay sonra yapılan bir saldırıda, Avusturyalılar, Sırbistan'ın başkenti Belgrat'ı 1914 Aralığının başlarında ellerine geçirmişlerdi. Kolubara nehri boyunca karşı saldırıya geçen Sırplar, Belgrat'ı kurtarmışlar ve Avusturyalıları yeniden Sırp topraklarından çıkarmışlardı. Küçük ama yürekli, tifüsten kırılgan ve donanımlı yetersiz Sırp orduları, Tuna boyunca yerini almış, Merkez Devletleri'nin müttefikleri Türkiye'yle ulaşımını kesmişlerdi. Almanlar bu engeli sürüp atmaya karar verdiler. O güne dek, Sırpların karşısında yalnız Avusturyalılar vardı. 1915 Eylülünde Almanlar ve Avusturyalılar, Balkan savaş alanında Bulgaristan'la birlikte hareket etme konusunda anlaştılar. Alman ve Avusturya orduları kuzeyden Tuna ve Sava nehirlerinden aşağıya doğru ilerlerken, Bulgarlar da güneydoğudan Sırbistan üzerine yürüyeceklerdi. Böylece Sırp ordusu büyük bir tuzağa düşecekti. 22 Eylülde Bulgar orduları sefere hazırlanmaya başladı. On beş gün sonra da saldırıya geçildi, Sırp ordusu dağlık araziden kahramanca çekilerek Adriyatik Denizi'ne ulaştı, oradan da Korfu adasına sığındı. Bu olayların Yunanistan üzerinde etkileri önemli oldu.

Bulgaristan'ın niyetleri açıklığa kavuşunca Yunanistan sorununu, artık Müttefik Devletler'le birlikte Türkiye'ye karşı savaşa girmek ya da girmemek olmaktan çıktı, tersine, Bulgaristan Sırbistan'a saldırırsa Sırbistan'a yardım etmek ya da etmemek haline geldi. Bunun ölçüsü, 1913 tarihli Yunan-Sırp antlaşmasıydı.³⁵ Venizelos yanlılarına göre, Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı savaşa girmesi antlaşmada öngörülmüş bir durumdu; Venize-

los'a karşı olanlara göre, antlaşma Balkanlarda çıkacak karışıklıklar için yapılmış olup, Avrupa'daki genel bir savaşa uygulamazdı. Antlaşma üzerindeki kavga, Venizelos yanlılarıyla Venizelos'a karşı olanlar arasındaki anlaşmazlığın büyümekte olduğunun başka bir işaretiydi ve bu anlaşmazlık Anadolu serüveninde de ortaya çıktı, Yunanistan'da 1922'de ve daha sonralara kadar yürütülen iç politika koşullarını oluşturdu.

Bulgaristan'ın seferberlik ilanı, 1915 Eylülünde Kralla Venizelos arasındaki ikinci büyük anlaşmazlığa neden oldu. Yunanistan, hemen ordusunu seferber etti. Yunan-Sırp antlaşmasına göre, Yunanistan Sırbistan'ı antlaşma hükümlerine uymaya davet ederse Sırplar, Bulgaristan sınırında 150.000 asker bulundurmamak zorundaydılar. Sırbistan'ın tam anlamıyla eli kolu bağlıydı ve böyle bir şey yapabilme olasılığı yoktu. Bu nedenle Venizelos, noksanın Müttefik askerler tarafından kapatılmasını önerdi, önerisi de İngiltere ve Fransa tarafından kabul edildi. Kral ve Venizelos'a karşı olanlar, Müttefik askerlerin Selanik'e çıkarma yapmalarının Yunanistan'ın tarafsızlığını çiğnemek olacağını ileri sürerek buna karşı koydular. Venizelos Meclisten güvenoyu aldı; ama Kralın Venizelos'un politikasına devamlı karşı çıkması yüzünden Venizelos 5 Kasım'da ikinci kez istifaya zorlandı. Artık Selanik'e çıkarma yapmakta olan Müttefik kuvvetleri –"Selanik Bahçıvanlarını"– durdurmakta çok geç kalmıştı. Bu kuvvetler, Selanik'i geniş bir transit merkezine çevirdiler, Ohri'den başlayarak Orfano Körfezi'ne kadar uzanan bir hat üzerinde siper kazarak yerleştiler ve Sırp ordusunu kurtarmakta geç kaldırlarsa da, Alman ve Bulgar ilerlemelerine başarıyla karşı koydular.

Ertesi yıl, Müttefik Devletler'in Yunanistan'ın tarafsızlığını devamlı ve açık bir biçimde çiğnemeleriyle geçti. Bu iş, hem Selanik'teki zorba General Sarraile, hem de Atina'daki Müttefik Devletler temsilcileri tarafından yürütüldü. Sarraile ordularının koruyucu kanadı altında, Pomihos Zymbrakakis, Georgios Kon-dylis ve sadık birkaç yandaş 1916 Ağustosunda Selanik'te Ulusal Savunma diye adlandırdıkları Venizeloscu devrim hareketi-

ni (*Ethniki Amyna*) başlattılar. Bunlar Atina'daki Kral yanlısı hükümetten kendilerini kopardılar ve Makedonya cephesinde Müttefik ordularla birleşmeleri için Yunanlılara çağrıda bulundular. Bunlar Sarraıl'in koruyucu kanadı altında, Yunan garnizonunun çoğunluğunu kendi yanlarına çektiler. 25 Eylülde, Venizelos, devrimci harekete damgasını vurmak için Girit'e gitmek üzere Atina'dan ayrıldı. Girit'ten sonra, Ege adalarından geçerek 9 Ekim günü Selanik'e vardı. Burada Venizelos, cumhuriyetçi değil, ama devrimci "Geçici Hükümeti" kurdu ve böylece Yunanistan'ın yarısını savaşa soktu.

Ülkenin iki cepheye ayrılması ulustaki derin ve bağdaştırılma olasılığı bulunmayan psikolojik bölünmenin simgesi oldu. Geçici hükümetin Selanik'te kurulması, Venizelos yanlısı yönetimin ve politika düzeninin Atina'dakine koşut olarak kuzey Yunanistan'da gelişmesi anlamını taşıyordu. 1916'da Yunanistan'da iki devletin bulunması olayı, 1917'de Kralın Müttefikler tarafından sınır dışı edilmesine, Venizelos Atina'ya döndüğü zaman da iki devletten birinin öbürünü ortadan kaldırmasına, böylece de aradaki düşmanlığın artmasına ve daha da güçlenmesine yol açtı.

Ordudaki görünüm çok açtı. Venizelos'un devrimci hükümeti, Yunanistan'ı açıkça Müttefik Devletler safında savaşa sokmak amacıyla kurulmuştu. Bu nedenle 'Geçici Hükümet' daha ilk günden bir orduya gerek duyuyordu. Bu hükümet, ivedi ve bazen de acımasız davranarak Ulusal Savunma Ordusunu savaşan etkin bir güç haline getirdi. Yunanistan'daki her subay böylece ya Selanik'teki Ulusal Savunma Ordusuna katılma ya da Kral'a ve Atina hükümetine bağlı kalarak Eski Yunanistan'da kalma yollarından birini seçmek zorundaydı. Kesin bir kanıya sahip olmayanların seçimlerini çoğunluk coğrafi duruma göre ya da yan tutarak vermeleri kişi için önemliydi; çünkü ilerdeki aşamalar bu kararlara bağlı olacaktı. Böyle bir seçim yapmak hem kişilerin meslekleri yönünden, hem de Yunanistan'ın yarısını için verimli olacaktı. Ulusal Savunma Ordusuna katılmak üzere Selanik yolunu tutan subay, Kral yanlısı subayın ter-

sine, artık Venizelos yanlısı politikada çıkarlarını aramak zorundaydı. İki yandan birinin seçimi subaylar için, karşı tarafın ya da grubun egemen olması halinde, kâdemin yok olması anlamına gelecekti. Bu da meslek yönünden ciddi bir gerileme ve belki meslekten atılma sonucuna varacaktı. Bu nedenlerle Venizelos ve Konstantin arasındaki "ayrılığı gidermek"ten söz etmek artık olumlu görülmemeye başlanmıştı. Düşmanlık topunu bir kez yuvarlamaya başlattıktan sonra durdurmak olasılığı hemen hemen yok gibiydi.

Bu görüş, iki devlet birleştirildikten sonra Venizelos yanlısı rejimin, muhaliflerine karşı takınmış olduğu tavırla tam anlamıyla kanıtlandı. İktidarı yeniden eline geçirdikten sonra, Venizelos, 1917 Haziranında Atina'ya döndüğünde, Müttefik birlikler, "yabancı süngüleri"yle muhaliflerini alaya aldılar. Kral Konstantin, kesin olarak bırakmamakla birlikte tahtından çekilmeye zorlandı, İsviçre'ye çekildi ve yerine ikinci oğlu Alexandr kral oldu. Yirmi üç yaşında bir çocuk olan Alexandr, sürgüne babasıyla birlikte giden Veliâht Prens George yerine Venizelos yanlılarınca daha kolay kullanılabileceği için seçilmişti.

Venizelos hükümetinin ve müttefik destekleyicilerinin ilk önlemleri muhalefeti ortadan kaldırmak ve ülkeye bir çeşit Venizelos yanlısı parlamento sağlamaktı. 1915 Aralığındaki genel seçimler sonunda kurulmuş olan Meclis, seçimleri boykot etmiş olan Venizelos yanlıları için geçersizdi. Bu nedenle Venizelos, "31 Mayıs Meclisi" ya da "Lazarus Meclisi" olarak bilinen ve 13 Haziran 1915'te kurulmuş olan Meclisi tekrar işbaşına çağırarakta diretti. Bu tutum ölü bir Meclisin garip bir biçimde ortaya çıkarılması oldu. Lazarus Meclisi'nde Venizelos yanlıları ezi- ci bir çoğunluğa sahiptiler. Son iki yıldaki kargaşalıklardan sonra, bu Meclisin ülkenin görüşünü yansıtmıyıp yansıtmadığını söylemek olasılığı da yoktu. Ama Venizelos, sonradan kabul ettiği gibi, Liberallerin kaybetmelerinden korkarak yeni bir genel seçim yapılması yoluna başvurulmasını istememişti.³⁶ Ulusun egemenlik haklarının bekçisi tavrını takınmış olan Liberal Parti, savaşa katılma konusunda Kral ve Venizelos arasındaki ikinci kez

ortaya çıkan anlaşmazlıktan sonra, 31 Mayıs Meclisi'nin anayasa aykırı olarak Kral tarafından dağıtıldığı doktrinine dayanarak ölü Meclisin tekrar canlandırılmasına gerekçe buldu.

Lazarus Meclisi'nin 11 Ağustos 1917 tarihli oturumunda 198 milletvekilinden 188'i Venizelos'a güvenoyu verdi. (On bakan çekimser kaldı, muhalifler oylamayı boykot ettiler.) Bu arada muhalefet, liderlerinden yoksun bırakılmıştı. Gounaris, Dousmanis ve Metaxas'ı da içine alan ve Venizelos'un Alman dostu olarak tanımladığı otuz kişilik bir liste hazırlanmıştı. Politik bir dergide makale yazdığı için İon Gragoumisde son anda listeye eklenmişti.³⁷ Bu adamlar Korsika'ya gönderildiler ve burada Fransızların gözetimi altında iki üç yıl kaldılar. Stephanos Dragoumis, Skouloudis, Lambros ve Baltazis gibi Venizelos'a karşı olan önder politikacılar grubu, Hepadakylos'un da aralarında olduğu bir çok tanınmış subay, polisin gözetimi altındaydı. Kendi isteğiyle Kralla birlikte giden Streit, sürgün edilmek ve evinde hapsedilmek yoluyla küçük düşürülmekten yakasını kurtardı. Kralın akrabaları ve aileleri de ülkeden ayrılmak zorunda kaldılar. İlmüli olan N. Stratos ve D. Rallis, yola getirilme olasılığı bulunmayan Alexander Zaimis (sürgünler sırasında başbakanı) dışında Venizelos'a karşı olan çok az insan Yunanistan'da bir şey yapabilmiş ve özgür kalabilmişti. Gözönünden kaldırılan adamların güçlü ve açıkça Venizelos'a karşı olmaları, "Müttefik Devletlere Düşman" olmaları kadar önemli bir nedendi sürülmeleri için. "Müttefik Devletlerin Düşmanı" deyimi, İon ve Stephanos Dragoumis gibi adamlar için kullanıldığı zaman tek başına bir anlam taşımazdı.

Bu önlemler hır çıkaran elebaşları ortadan kaldırmış ve muhalefeti de liderden yoksun bırakmıştı. Hükümet mekanizmasına ve kamu hizmetlerine kesinkes ve köklü olarak yeni bir şekil verdikten sonra, Venizelos rejimi, kökleşmeye ve Kralcılık "hastalığını" söküp atmaya çaba harcadı. Hükümet adalet mekanizmasının devamlılığını askıya aldı, Geçici Hükümet tarafından daha önce işten atılmış olan yargıçların ve savcılarının azlini geriye giderek onayladı.³⁸ Adalet Bakanlığı'na, adliye gö-

revlileri hakkında tam bir temizlik yapma yetkisi verilmişti.

Memurlar arasında yapılan temizlik de geniş tutulmuştu. Bir kararnameyle şubesi ya da kıdemi ne olursa olsun bütün kamu görevlilerinin devamlılığı askıya alınmıştı. Başka bir kararname de, sivil memurlardan herhangi birinin derecesinin düşürülmesine ve başka bir yere atanmasına yetki veriyordu. Üniversite öğretim üyeleri, belediye başkanları, köy muhtarları ve öbür memurlar da temizlik hareketinden nasiplerini aldılar.³⁹

Ulusun herhangi başka bir kesimi gibi Ortodoks Kilisesi de bölünmekten kurtulamamıştı. Anayasaya uygunluğu kuşkulu olan yasalar çıkarılarak, 25 Aralık 1916'da Venizelos'un afaroz edilmesi olayı gibi Venizelos'a karşı yapılan gösterilere katılmış olan Atina ve Larissa başpiskoposlarıyla bir çok başka piskoposu yargılamak için yeni dinsel mahkemeler kurulması öngörüldü.⁴⁰ Bu din adamları sorumlu bulundu ve dereceleri düşürüldü. Bazıları da ıssız manastırlara kapatıldılar. Venizelos yanlısı olarak bilinen Meletios Metaxakis, Atina Başpiskoposu olarak Theoklitos'un yerini aldı.

Böylece parlamento, ordu, kilise ve kamu hizmetleri, Venizelos'a karşı olan önemli öğelerden temizlenmişti. Yalnız Gounaris, Metaxas ve Theoklitos gibi başta gelen adların temizlenmeleri ve sürülmeleriyle yetinilmemiş, aynı zamanda ya parti-nin hınç almasını sağlamak ya da kamu hizmetlerinde Venizelos yanlılarına yer açmak için pek çok küçük memur işlerinden atılmışlardı.⁴¹ Böylece işlerinden olanların sayısı kesinlikle bilinmese de sayıları epey fazlaydı.

Liberal olmayan bu önlemler, totaliter eğilimin ya da tek partili devlet kurma girişiminin işaretleri değildi. Bu önlemler, daha çok Yunan politika mekanizmasını "doğal" haline döndürmek için alınmıştı. Bu doğal durumda, bir siyasal parti kendisini destekleyenlerin ve yandaşlarının gereksinmelerini karşılamak için ayakta durabilirdi.⁴² Bu durum, zamanın garip koşullarında ortaya çıkmıştı. Savaşın önceki "Eski Partiler" in tasfiye edilmesi ve politikada Venizelos yanlılarıyla Venizelos'a karşı olanların iki güç biçiminde gelişmesi, bütün halkı dolaylı etkisi al-

tında bırakan bir rejim değişikliğine neden olmuş ve ulusun yaşamında tam anlamıyla bir karışıklık meydana getirmişti. Bundan başka, Atina'da ve Selanik'te iki düşman hükümetin, iki düşman ordunun ve yöneticilerin bulunması, 1917'de bu iki devletin birleşmesi sonunda kökten bir yeni düzenlemeyi zorunlu kılmıştı. Son olarak da iki taraf arasındaki ideoloji ayrılığı, Venizelos-Kral çekişmesi ve savaşın ortaya çıkardığı sorunlarla beslenen kişisel ve anayasal ayrılık arasındaki düşmanlığı artırmış, Venizelos yanlılarına, düşmanlarına dinsel denebilecek bir inançla karşı koymak fırsatını vermişti. Venizelos yanlıları, Kralcılık "hastalığını" ortadan kaldırmaktan söz etmeye başlamışlar ve liderlerini içten bir bağlılık ateşiyle onurlandırmışlardı.⁴³

Venizelos, hem aşırı sağ ve hem de aşırı solu etkisiz bırakmak, sonunda kendi partisini genel seçim sınavına sokmak yoluyla Yunan politikasının merkezine yerleşmek ve orada kalmak amacını güdüyordu. Bu arada da, savaşın ulusal tehlike olduğuna dayanan Venizelos, baskı ve öç alma hareketlerine hoşgörüyle bakmaya hazırdı. Kendinden hemen önceki rejimlerin ölçülerinden daha yumuşak olan bu baskı ve öç alma hareketleri, yine de Venizelos'a karşı olanların iktidarda bulundukları zamankilerden daha az yaygın ve yumuşak değildi. Venizelos yanlılarının bazı baskı önlemleri, Venizelos'a karşı olanların mevcut rejimin yasallığını kabul etmemeleri, ordudaki karşı koyma hareketinin vatan hainliğine kadar götürülmesi yüzünden gerekli görülüyordu. Ama birçok önlem bu nedenlerle bile haklı gösterilemezdi.

Bu, toplumu kökünden sarsan ve Yunan politika yaşamını yirmi yıldan fazla bir süre boyunca acı etkisi altında bırakan, bugün bile izlerine raslanan bir düşmanlıktı.

NOTLAR

- 1 İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, Seri 371, Cilt 2242, Grey'den Elliot'a, Ocak 23, 1915.
- 2 Bkz. Compton Mackenzie'nin *First Athenian Memoirs* başlıklı anıları, Londra 1931, s. 320-321.

- 3 Bu tartışmalar ve bu konudaki değişik düşüncelerle savaşın ilk aylarında Venizelos'a karşı olanların tepkilerini günü gününe en iyi anlatan iki yapıt: *Streit'in Anıları* (3. cilt, özellikle ii, A'ya bkz.) ve *Metaxas'ın Anıları*, ii'ye bkz.
- 4 Bu durum en açık bir şekilde, Venizelos'un Krala verdiği 17 Şubat-2 Mart 1915 tarihli üçüncü muhtıra ve Merkezini'sin *Political History of Modern Greece* adlı kitabında (iii, s. 376-378) anlatılmaktadır.
- 5 Bu koşulların gelişmesi ve oluşması Streit'in Anılarından izlenebilir, i ve ii, A ve B.
- 6 Bkz. Frangulis'in *La Grèce, son statut international, son histoire diplomatique* adlı yapıtı, 2. baskı, i, s. 184. D. Rallis bunu vakit yitirmeden bezirganlık olarak suçlamıştır.
- 7 Frangulis, i, s. 186-187; Streit, ii, A, s. 29-31.
- 8 Doktora tezindeki ayrıntılar, s. 59.
- 9 Bkz. Metaxas'ın Anıları, ii, s. 338, 17 Ağustos 1914'teki önsöz.
- 10 A.g.e., ii, s. 348, 3 Eylül 1914.
- 11 A.g.e., ii, s. 366-367, 21 Eylül 1914.
- 12 A.g.e., ii, s. 340, 26 Ağustos 1914.
- 13 Politis'in, 26 Mart 1915'te Streit tarafından verilen muhtırayı anlatışına bkz. 26 Ağustos 1917'de Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Balkanlar'daki her düzenleme olasılığının "bir kasaba bakkalının bütçesine" benzeceğine dair özenle hesaplar yapmıştır, *The Vindication of Greek National Policy*, s. 52.
- 14 Metaxas'ın yazdığı, ii, 4, 5, 13, 15, 30, 31 Ağustos 1914 tarihli önsözlere bkz.
- 15 Bkz. Streit, ii, A, s. 64.
- 16 Bkz. a.g.e., ii, A, s. 49-50, 6/19 Mart 1915 tarihli önsöz.
- 17 İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 371, Cilt 2241, Elliot'tan Grey'e, 7 Ocak 1915.
- 18 Stavridi Belgeleri, 1915, (Balkan Devletleri Hakkında Gizli Notlar) Ocak 1915, N. ve C.R. Buxton tarafından yazılan i. ve ii. bölümleri, "Eğer savaşın sonunda Kavala'nın devredilmesi hakkında bir karar verilecekse, bu karar İzmir'in verilmesi vaadiyle birlikte verilmelidir", i. bölüm, s. 4. Buxton'lar böyle bir politikayı "Balkanlar'ın birleşmesi sorununun gerçek çözüm yolu" olarak görmüşlerdir.
- 19 Bkz. Stavridi Belgeleri, 1915, Stavridi'den Venizelos'a, 22 Ocak 1915.
- 20 İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Seri 371, Cilt 2242, Petrograd'daki Buchanan'dan Grey'e, 22 Ocak 1915.
- 21 Bkz. Stavridi Belgeleri, 1915, Stavridi'den Venizelos'a, 22 Ocak 1915.
- 22 Bkz. metin Merkezini'sin'de, iii, s. 372-374.
- 23 Bulgaristan kuşkusu, Genelkurmay'ın ve Kral ailesinin kafalarına egemen-di. Prens Nicholas (Konstantin'in kardeşi) tarafından 1915'de yazılan ve Price eliyle Lloyd George'a gönderilen mektuplara bkz. L.G. Belgeleri, Dosya D, 20/2/26.

- 24 Bkz. Metin Streit'in, ii, A, s. 181-182.
- 25 Bkz. Metaxas, ii, s. 385.
- 26 A.g.e., ii, s. 386-390. Bu sırada Metaxas'ın görüşleri için, aynı zamanda Palis'in *Greece's Anatolian Adventure and After* adlı kitabına bkz., s. 20-28.
- 27 *The Western Question* adlı kitabında Toynbee'nin istila girişimine ve Anadolu'nun işgaline ait tarihsel oluşum hakkındaki tartışmalarıyla karşılaştırınız, s. 220-224.
- 28 Bkz. Toynbee, s. 214-215.
- 29 *Metaxas'ın Anıları*, ii, s. 391-392. Metaxas notlarını 19 Ocak ve 1 Şubat 1915'te yaptığı görüşmeler üzerine yazmıştı.
- 30 Metin Merkezini's de iii, s. 374-376, 30 Ocak 1915 tarihli muhtıra.
- 31 Venizelos'la Gounaris arasındaki sert yazışmalar için bkz. Merkezini's, iii, s. 378-380.
- 32 Driault ve Lhéritier'nin *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours* adlı yapıtında s. 191'e bkz. Aynı zamanda da L.G. Belgeleri'ne, C 25/II/I bkz.
- 33 Bkz. Driault ve Lhéritier, s. 194.
- 34 Bkz. L.G. Belgeleri, C 25/II/I, aynı zamanda Streit'in bütün metni, Anılar ii, B, s. 155-157.
- 35 Bkz. 1 Haziran 1913 tarihli İttifak Antlaşması'nın metni, Yunan Beyaz Kitabı, ii, 1920, No. 2, evvelce sözü edilen Askeri Antlaşma metni, No. 4. Burada Antlaşma ve Yunanistan'ın yükümlülükleri geniş olarak tartışılmıştır. Karşıt iki görüş için Sakellaropoulos'un *The Shadow of the West* adlı yapıtına (2. baskı, s. 419-424 ve Vintiris'in *Greece* adlı yapıtına (1910-1920, s. 391-394) bkz.
- 36 Bkz. George Vintiris'e yazılan 3 Mayıs 1931 tarihli mektup, Vintiris, ii, ek 4, s. 418.
- 37 Bkz. *Politiki Epitheorisis*'de yayınlanan ve Yunan egemenliğinin çığnemesinden yakınan makale, 1917, s. 705.
- 38 İlgili kararnamelerden Malainos'un *History of Foreign Interventions* yapıtı söz ediyor, s. 5-6'ya bkz.
- 39 A.g.e., V, s. 7'ye bkz.
- 40 A.g.e., V, s. 7-9.
- 41 Malainos (V, s. 10) profesörleri ve belediye başkanlarını içeren sivil bakanlıklardan 7.332 memurun atıldıklarını hesaplamaktadır. Bunların çoğu öğretmendi. (Eğitim ve Kültür Bakanlığı'ndan 3.149 kişi) Merkezini's, haklı olarak bu rakamlar hakkında kuşkucu olunması gerektiğine işaret etmektedir, iv, s. 231'e bkz. Merkezini's'e bkz. iv, s. 231. Burada Merkezini's, dolaylı olarak değindiği gibi Malainos'un Resmi Gazete'den çok Frangulis ve ikinci derecedeki kaynaklardan yararlandığına işaret etmektedir. Venizelos, *Journal of Debates*'de (1920, s. 775-776) sayıları tabiatıyla çok daha düşük tutmaktadır. İnandırıcı bir değerlendirmede bulunabilmek için

Resmi Gazete'ye ve ilgili bakanlıkların arşivlerine dayanılarak tam bir araştırma yapılmasını beklemek zorundayız. Malainos, Ordudan ve Savunma Bakanlığı'ndan atılanları 3.000 subay ve 3.000 jandarma olarak saptamaktadır.

- 42 Yunan siyasal partilerinin nitelikleri hakkında Campbell ve Sperrard'un *Modern Greece* adlı yapıtına bkz., s. 390-394; Legg'in *Politics in Modern Greece* yapıtına bkz., s. 125-162.
- 43 Meclis Başkanı Sophoulis, Müttefik Devletlerin zaferini kutlamak için 23 Kasım 1918'de yaptığı toplantıda, Venizelos'u "Yunanistan'a layık, Büyük Anavatana layık ve Helenizmin ulusal minnettarlığına layık" olarak tanımlamıştı, Merkezini's, s. 258.

4. PARİS BARIŞ KONFERANSI

*Bütün gücü ellerinde tutan,
tam anlamıyla cahil üç adam,
oturmuşlar ve sadece bir çocuğun
önderliğinde kıtaları parçalamaktadırlar.*

A.J. Balfour'dan Harold Nicolson'a...

Venizelos'un Atina'ya yerleşmesiyle Yunanistan, savaşta kendisine düşen rolü Müttefik Devletler yanında oynama durumuna gelmişti. Müttefik Devletler'in eğitim ve donatım yardımlarıyla, Selanik hareketindeki Ulusal Savunma Ordusu 1918 sonbaharında korkunç bir ordu haline getirilmişti. Yunan birlikleri, Bulgar cephesini yaran, Merkez Devletlerinin çökmesine ve Birinci Dünya Savaşı'nın birden sonuçlanmasına yol açan Müttefik Devletlerin 1918 Eylülündeki toplu saldırısının ön safhalarında bulunuyorlardı. 30 Ekimde Amiral Calthrope, Osmanlı İmparatorluğu'nu Müttefik Devletler'in insafına bırakan bir ateşkesi Türklerle Mondros'ta imzaladı.¹

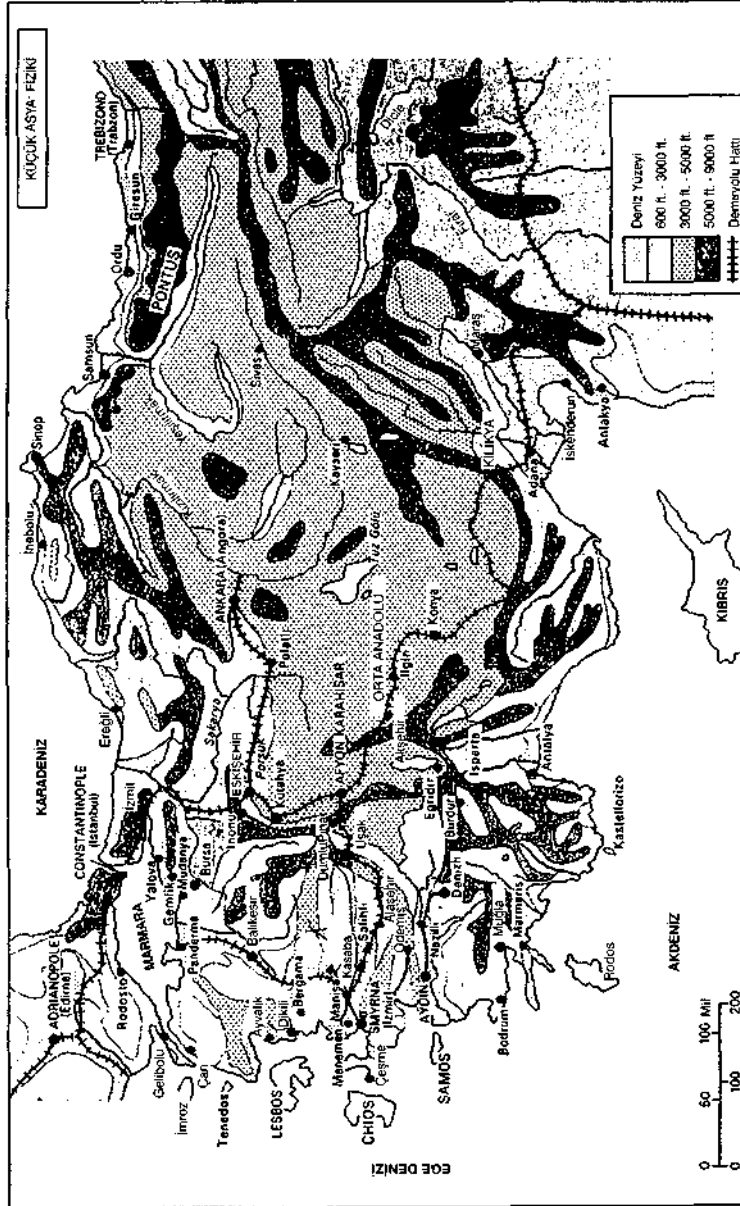
Barış görüşmeleri sırasında Yunan istekleriyle ilgili kampanyasına başlamak için, Venizelos acele Batı Avrupa'ya gitmişti. Venizelos, İngiliz devlet adamları, gazetecileri ve Yunan dostlarıyla ilişki kurmak, ileride verilecek uzun mücadele için Yunan propaganda mekanizmasını düzenlemek amacıyla, ekim ve kış aylarının önemli bölümlerini Londra'da geçirdi.

Masum Avrupalıların gözlerine perde çekmekte tecrübe sahibi olan Balkan Devletleri için, propaganda yeni bir oyun değildi. Ama Yunanlılar, bu alanda belki hasımlarından da ustaydılar ve daha çok doğal üstünlükleri vardı. Geç de olsa savaşa galipler safında katılmışlardı (ve savaş çabasına Yunanlıların yapmış oldukları katkının değerini Batı kamuoyuna göstermek için büyük bir çaba harcanmıştı). Venizelos, propaganda savaşının önemini tam anlamıyla kavramıştı ve bu iş için geniş kaynaklar ayırmıştı. Ama Yunanistan'ın en iyi kozu ve propagandası Venizelos'un kendisi ve devlet adamı olarak sahip olduğu ündü. Venizelos, bütün zamanını ve enerjisini yılmadan ülkesinin "simgesini" yaygınlaştırma işine ayırmaya hazırды.

Avrupa başkentlerinde Yunan kulüpleri ve hayırseverleri kararlar almışlar, para toplamışlar, konferanslar düzenlemişler, Yunanlıların her zaman çoğunlukta olduklarını gösteren Balkanların etnografya haritalarını bastırmışlar, makaleler ve kitapçıklar yayınlamışlardı. Yunan milli marşını ve Solomos'un Özgürlüğün İlahisini İngilizceye çevirmesi için Rudyard Kipling'i ikna etmişlerdi. Bunlar *Daily Telegraph* gazetesinde yayınlanmıştı.² Liberal İngiliz kurumlarındaki Yunan dostları, Harold Spender, Lord Bryce, Londra Kraliyet Koleji'nden Ronald Burrows bu dava uğruna çalışmışlardı.

Venizelos, Londra'da Lloyd George'la öğle yemeği yedikten ve ilerde Türkiye ile yapılacak anlaşma hakkında kendisine uzun bir muhtıra verdikten sonra, Barış Konferansı'na hazırlanmak için Paris'e geçmişti.³ Yunanistan'ın konferansa sunulacak istekleriyle ilgili resmi raporu eliyle hazırlamıştı. Kendi görüşünü Müttefiklerin devlet adamlarına kabul ettirmek için canla başla çalışmaya koyulmuştu. Ama Müttefik Devletler'in, Türkiye ve Balkanlar'ın durumuyla ilgili peşinde koşacakları kendi çıkarları vardı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, bazıları barış çağında rahatsız edici olabilecek yükümlülükler altına girmişlerdi.

Bu ilk günlerde İngilizlerin, kendilerine özgü biçimde kararlaştırılmış bir Anadolu politikası yoktu. Kafalarından hâlâ atamadıkları Gelibolu olayı yüzünden barış ve savaş durumunda

boğazları açık tutmayı gerçekleştirmenin asal bir çıkar sağlayacağı anlamışlardı. Lloyd George, Yunanlılara çok yakınlık duyuyor ve Türklerden hiç hoşlanmıyordu. 1918 Ocağındaki ünlü konuşmasında pek çok taahhüte girmişti:

Biz Türkiye'yi başkentinden ya da ırk bakımından çoğunluğu Türk olan Anadolu ve Trakya'nın namli zengin topraklarından yoksun bırakmak için savaşıyoruz... Türk ırkının başkenti İstanbul olmak üzere Türk İmparatorluğu'nun vatani topraklarda kalmasına karşı çıkmamakla birlikte Akdeniz'le Karadeniz arasındaki geçit uluslararası bir statüye sokularak tarafsızlığı sağlanacaktır görüşümüze göre, Arabistan'ın, Ermenistan'ın, Irak'ın, Suriye'nin, Filistin'in ayrı ayrı birer ulusal birlik olarak tanımlanmaları gerekmektedir.*

Savaş amaçları konusunda yapılan bu açıklamaların bağlayıcı hiç bir yanı yoktu. Barış Konferansı'nda her şey kaypak ve pazarlığa elverişliydi, pek çok şey de satışa çıkarılmıştı. Savaş sırasındaki konuşmalarda söylenilen birkaç söz Lloyd George'u bağlamıyordu. Ama kendisine de sık sık hatırlatılmaktaydı.

Dışişleri Bakanlığı'ndaki masasında oturan, Paris'e çok seyreken giden ve olayların yüzeyinde kalan Lord Curzon, Yakın Doğu hakkında Lloyd George'un hiçbir zaman öğrenemeyeceği kadar bilgi sahibiydi. Bundan öte, ne yapmak istediğini de ayrıntılı olarak biliyordu. Ona göre Türkler, sonsuza dek İstanbul'dan ve Avrupa'dan atılmalıydılar. Lord Curzon, daha 1918 Ocak ayında Türkiye sorununun çözümünü ana çizgileriyle bir kağıt üzerine harita olarak çizmişti. "Yaklaşık beş yüzyıl Avrupa politikasında entrika ve yolsuzluk kaynağı olan" Türklerin Avrupa'dan kovulmaları gerekiyordu. Türkler, Arap ve Ermeni topraklarını bırakmalıydılar. Ama Türkler, Anadolu'yu da tümüyle ellerinde tutmalıydılar. İstanbul ve Boğazlar uluslararası bir sta-

(*) Bu, Lloyd George'un coğrafya konusundaki büyük gaflarından biridir.

tüye sokulmalıydı.⁴ Bu çözüm hem adaletli, hem de pratik olurdu. Curzon Türkleri sevmezdi ve pek çok çağdaşı gibi, bir tek "Türk" varmışcasına Türkleri tekil olarak adlandırır, Türk'ü bozuk ahlaklı, sıkıcı, entrikacı diye nitelerdi. Ama Yunanlılara da hiç inancı yoktu, onların da yönetme yeteneği bulunmadığına ve ahlaksız olduklarına inanırdı. İtalyanlar konusundaki görüşü de böyleydi. Curzon'un sevdiği çok az yabancı vardı.* Curzon'un tarafsız ve anlayışlı nefreti, doğu konusundaki engin tecrübesi, önerilerine bir çeşit haklılık kazandırıyordu.

Haberden yoksun bırakılmış ve genellikle fikri alınmayan Curzon, Balfour'un çekilmesini sabırsızlıkla bekleyerek, Dışişleri Bakanlığı'nda Dışişleri Bakan Vekili olarak bir şey yapamadan üzüntü içinde otururken, Balfour, en iyi yardımcılarıyla birlikte Barış Konferansı'na katılmak üzere Paris'e gitmekteydi. Curzon'un değil de Balfour'un Paris'teki olayları etkileyebilecek ve Lloyd George'un kaypaklığını dengeleyebilecek gücü vardı. Ama bu arada Balfour, hangi çözüm yolu kabul edilirse edilsin, pek önemsemez bir uyuşukluk içine gömülüydü. İki adamın sorunu ele almaları arasındaki fark –Balfour'un soğukkanlı ve sarsılmaz bir adam olmasına karşın, Curzon sinirli, kendini beğenmiş, yaptığı her şeyin doğru olduğuna inanan bir insandı– Selanik'te bulunan General Milne'nin Kafkasya'daki İngiliz genel politikasının ne olduğunu soran telgrafına verilecek cevabın Bakanlar Kurulu Doğu İşleri Komitesi'nde yapılan tartışması sırasında, açıklıkla özetlenmişti:

Balfour: Dünyanın uzak köşelerinde konsolosluk görevi yapmakta olan memurlarımızın gereksiz merakları insanı şaşırtmaktadır... Bu yerlerle ilgili bir politikamız olmasının bizim işimiz olduğunu sanmıyorum.

Lord Curzon: Bir politikamız olmazsa, çok kötü durumlara düşebiliriz. Ne amaçla çalıştığımız konusunda bir fikrimiz olması gerektiği kanısındayım.⁵

Uluslararası işlerin sağlıklı olmayan dünyasındaki bu tür bir soğukkanlı esenlik, zarif tavırlarla ve düşüncesiz bir alaycılıkla birleşince, Curzon'un üstüne kötü adam gözüyle bakması-na yol açıyordu.

Fransa'nın, Anadolu'da, İngiltere'den daha az önemi olan uzun süreli stratejik çıkarları vardı, ama Yakın Doğu'yla duygusal bağları aynı orandaydı. Fransızlar Doğu Akdeniz üzerindeki kültürel egemenliklerini, Tütün Tekeli ve Düyunu Umumiye gibi Osmanlı kurumlarındaki parasal çıkarlarını korumaya kararlıydılar. Fransızlar, Yakın Doğu ve Orta Doğu'yu Müttefik Devletler arasında parçalayan Skyes-Picot Antlaşması'nın savaş sırasında öngördüğü ekonomik ganimetlerdeki paylarından, İngiliz manevraları sonucu yoksun bırakılmamakta da kararlıydılar.⁶

Fransa'nın başında, sararmış fildişi rengi tenli, sarkık uykulu gözlü, Fransa'nın çıkarına uzun uzun susan ya da kısa konuşmalar yapan cins bir adam, yaşlı kaplan Georges Clemenceau vardı. Ev sahibi ülkenin temsilcisi olarak Konferansa başkanlık ediyordu. Yıllar önce Yunanistan'ı ziyaret etmiş olan Clemenceau klasik Yunanistan'ın hayranıydı, çağdaş Yunanlıları da eski Yunanlıların bozuk ahlaklı, piç torunları olarak görür ve küçümserdi. Karşılıklı yapılan hizmetler nedeniyle iyi bir çalışma bağı kurmuş oldukları halde, Clemenceau'nun Venizelos'la ilişkileri pek rahat değildi. Konferans masasında, Fransa'nın sonuz çıkarlarının koruyucusu olarak gri eldivenleriyle uyanık ve sessiz, Yunanistan'dan kuşkulananlıkla birlikte yüzeysel sorunlara karşı ilgisini kaybetmiş halde oturuyordu. Ve Yunanistan işleri, Almanya, Ren Havzası, savaş tazminatı, hatta Suriye konusuyla karşılaştırıldığında yüzeysel kalıyordu.

Konferansın bilinmeyen ögesi Amerikalılardı. Başkan Wilson'un, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan ulusların kendi kaderlerini saptamalarını destekleyeceğini herkes biliyordu. Amerikalıların Yakın Doğu'da hangi sorumlulukları üstlenmek isteyeceklerine gelince, bu konuda kimse bir şey bilmiyordu. Örneğin, İstanbul ve Boğazlar'ın ya da egemen bir ulus

(*) Görüldüğü kadarıyla bunun bir istisnası Bulgar politikacısı Stambuliski'ydi. Curzon onun köylü kökenli oluşunu ve kaba saba davranışlarını severdi.

olarak kendi başına ayakta duramayacak olan, Amerika Birleşik Devletleri'yle eğitim ve yardımlaşma yönünden sıkı ilişkisi bulunan Ermenistan'ın yönetimini bir süre üzerine alabilecek miydi? Amerikalılar, Eski Dünya Devletleri'nin "sömürgeci" girişimleri sonucunda Türkiye pazarından yoksun bırakılmamakta da kararlıydılar.

Bu üç büyük liderin desteğine Venizelos'un ihtiyacı vardı, o da bu desteği sağlamaya koyulmuştu.

Mercedes Oteli'nde konuklarını büyüleyen, önemli heyetlerin nispeten küçük üyeleriyle dostluk kurmak için zaman ayırabilen, hep el altında bulunan ve her zaman kandırmayı beceren Venizelos, Konferansın yıldızlarından biri olmuştu. Harold Nicolson babasına şöyle yazıyordu: "Venizelos'un burada sahip olduğu yeri size anlatamam! Avrupa'da iki büyük adam varsa bunlar Venizelos'la Lenin'dir."⁷ Konuşması, "sevimliliğin, çeteciliğin, dünya politikasının, yurtseverliğin, cesaretin, edebiyatın garip bir karışımı gibiydi ve her şeyin üstünde, Venizelos, gözlüklerinin altından gülümseyen gözleri pırıl pırıl, başında siyah ipek takkesiyle iri yarı bir adamdı."⁸

Venizelos, ılımlı, zeki ve iyi devlet adamı olarak hızla ün kazanmıştı. Ateşli bir içtenliğe ve irade gücüne dayanan bu ün, büyüleyici davranışlar ve politik hünerle birlikte, Venizelos'a Yunan isteklerini son noktasına kadar götürme olanağını sağlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'yla ikincil konularda (Amerikalılarla, Milletler Cemiyeti konusunda; Fransızlarla, Fransa'nın güney Rusya'daki takıntıları konusunda; İngilizlerle de Kıbrıs konusunda) işbirliği yaptığı görüntüsünü vererek, Yunanistan'ın İtalya'ya ve başkalarına yönelik isteklerinin onlar tarafından tam anlamıyla destekleneceğini, umuyordu. Charles Seymour adındaki genç bir Amerikalı, Venizelos'un tekniğini şöyle tanımlamıştı:

Büyük devlet adamı ününü nasıl kazanmış olduğunu anlayabiliyorum. Clive Day'in gerçeğe masal arasındaki farkı bildiğini çok çabuk sezmışti sanıyorum. Dürüstlüğüne

inanmamızın en güçlü kozu olduğunu anlayan Venizelos, bütün isteklerini açıkça ortaya koymuş, tam anlamıyla açık kalplilikle konuşmuş, böyle yapmayı yeğ görmüştü. Bu politika akıllılık yönünden hemen hemen Bismark'ın politikasına uymaktaydı. Başkaları gibi iki yüzlü davranmış olsaydı bir yarar sağlayamazdı; şimdi bizim yakınlığımızı kazandı. Onun politikası ılımlı olmaktı.⁹

1963'te Seymour yukarıda aktarılan sözlerinin altına "Venizelos ve ılımlılık ha?" diye bir not düşmüştü. Bu ılımlılığın asal değil, daha çok biçimsel olduğu doğrudur. Harold Nicolson, saydam olmayan garip sözlerle Venizelos'u savunduğu sıra bunu kabul etmeye yanaşmamıştı neredeyse. Venizelos'u kuşkusuz bir emperyalist, ama aynı zamanda da "herkesten insan-cıl, her an saldırmaya hazır bir zeka, uygulamada hemen hemen öldürücü bir nezaket" diye tanımlamıştı. Anladığım kadarıyla, centilmen bir emperyalist demek istiyordu.

Fransızların Güney Rusya'ya asker göndermelerine karşı takınmış olduğu tavır Venizelos'un önceliklerini ve yöntemlerini anlamak bakımından önemlidir. Fransız hükümeti, Ukrayna'daki Bolşeviklere karşı Denikin'in Beyaz Ruslarına yardım etmek için çok sayıda asker yollamaya karar verdiğinde ve adam kıtlığıyla karşılaştığında, Clemenceau Yunanlılara başvurdu. Duraksama göstermeyen Venizelos, destekleme vaadinde bulundu. Fransız askerleri 1918 Aralık ayında Odessa'ya çıktılar, ocak ayında da iki Yunan tümeni peşlerinden gitti. Bu sefere katılanlar büyük bir felaketle karşılaştılar ve birkaç ay sonra kargaşalık içinde bozguna uğradılar. Batı Avrupa'da savaş bittikten epey sonra Fransız birlikleri bu dava uğruna savaşılmaya hazır değillerdi. Yunanlılar gereğince savaşmışlardı. Ama Kırım'da birtakım Yunan toplulukları varsa da, bu savaşta Yunan çıkarları söz konusu değildi. Yunanlıların girişimleri Rusya'daki Yunanlıları etkiledi, yaşamlarını daha zor bir duruma soktu. Venizelos, sırf Paris Barış Konferansı'nda yapılan önemli pazarlıklarda isteklerini Fransızlara kabul ettirmek için ordusunu savaşa sürmüştü.

Bundan sonra Paris'te, Başbakanları Orlando ve dış politikalarının karamsar mimarı Baron Sonnino tarafından temsil edilmekte olan İtalyanlar kalıyordu. Müttefik Devletler'den ayrı olarak, İtalya'nın Anadolu'da Yunanlıların istekleriyle doğrudan çatışan sömürgeci istekleri söz konusuydu. Yunan ve İtalyan tutkularıyla çıkarlarının doğrudan doğruya çatışması, Venizelos için üç büyük devlet adamının desteğini önemli duruma sokuyordu.

İtalya'nın istekleri savaş sırasında yapılmış gizli anlaşmalara dayanıyordu. Savaştan çok önce, İtalyan milliyetçileri Güney Anadolu'daki Antalya yöresini bir çıkar alanı olarak görmüşlerdi. 1912'den sonra da İtalyanların Anadolu'daki ticareti ve parasal girişimleri hayli genişlemişti. Atina'daki İngiliz Elçisi, savaş sırasında çevrilen İtalyan entrikalarından ince bir dille şöyle söz ediyordu:

*Ne Rodos olmalı ellerinde ne de Stampalia
Bu nedenle genç bir adam gönderdiler Antalya'ya,
Genç şimdi orada sıkı çalışmaktadır
Türk'ü kandırmak için
'Yaşasın, yaşasın İtalya' diye bağırarak için.¹⁰*

İtalya'nın Müttefik Devletler safında savaşa girmesinden önce yapılan pazarlık, Türkiye'nin yenilmesi halinde toprak isteklerini ileri sürme fırsatını verecekti. İtalya'nın ganimetlerden ne pay alacağını belirleyen Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması'yla, "Türkiye'nin parçalanması halinde Antalya vilayeti civarındaki yöreden İtalya'ya toprak verilmesi" kararlaştırılmıştı.¹¹

Bir yıl sonra, Sir Mark Sykes ve Fransız Georges Picot, İtalyanların haberi olmadan, aynı adı taşıyan ve savaş sonrası Anadolu'daki İngiltere, Fransa ve Rusya'nın etki alanları ile verilecek toprakları tanımlayan gizli antlaşmayı müzakere etmişlerdi. Trabzon, Bitlis, Van ve Erzurum vilayetleriyle Güney Kürdistan'ın bir bölümü Rusya'ya verilmişti. (Daha önce 1915 tarihli İstanbul Antlaşması'yla İstanbul ve Boğaziçi yöresi Rusya'ya

verilmişti.) Fransa, Suriye kıyı şeridini, Adana vilayetini ve Anadolu'nun Suriye-Mezopotamya'yla yeni Rus toprakları arasındaki bölümünü alacaktı. İngiltere de Bağdat'la birlikte güney Mezopotamya'yı elde edecekti.

Skyes-Picot Antlaşması'nda, İtalya'ya Türkiye'den verilecek payla çelişen hiçbir şey yoktu. Ama Grey sonunda gizli antlaşmanın koşullarını İtalyanlara açıklayınca, Sonnino, İzmir'i, Konya'yı, Adana'yı ve Mersin'i Antalya'yla birlikte istedi. Buraları, ilk bakışta, Londra Antlaşması'ndaki "Antalya vilayeti civarındaki yöre"ye girecek bir biçimde yorumlanabilirdi.

Çelişkili istekler, Lloyd George'la Fransız Başbakanı Ribot'un 1917 Nisanında Sonnino ve İtalyan Başbakanı Boselli'yle toplandıkları Fransız Savoie'sında küçük bir kasaba olan St. Jean Maurienne Antlaşması diye bilinen antlaşmayla uzlaştırılmıştı. St. Jean Maurienne görüşmeleri, İtalya'nın Adana ve Mersin'den vazgeçmesini öngören daha sonraki bir antlaşmanın esaslarını koymuş. İtalya da böylece Skyes-Picot Antlaşması'nı tanımıştı. Bu ödüne ve Kral Konstantin'in Yunan tahtından atılması hakkında Sonnino'nun daha önceki anlaşmadan vazgeçmesine karşılık, İtalya'ya Anadolu'da, yalnız Konya'yı değil, İzmir'i de içeren açık ve kesin şekilde saptanmış bir yöre verilmişti.¹² Boselli bu konuda, "biz İzmir'e karşılık onlara bir kral verdik" diyecekti.¹³

İtalya'nın, geniş çapta ulusal gurur duygularına dayanan ve milliyetçi baskılarla ayakta tutulan Anadolu politikası, fazla gelen insan gücüne iş alanı açmak, kömür ve buğday elde etmek için yabancı topraklara gereksinme duyması nedeniyle ekonomik ve sosyal bir temele de dayanıyordu. İtalyanların kafalarında Anadolu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Afrika'nın yerini almıştı. Konya ve Aydın'a verimli tahıl ambarları, el değmemiş kaynakları olan topraklar gözüyle bakılıyordu:

Burada iklim göçmenlerimize çok uygundur, bire elli mısır ürünü alındığına göre de verimliliği çok iyi bilinmektedir; bir de, işlenmemiş geniş toprakları bulunduğu, kent-

ler dahil kilometrekareye bugün yirmi yedi kişi düşmesiyle kanıtlanmaktadır; böylece halk, İtalyan sömürgeciliğiyle çok şey kazanacak ve hiçbir şey kaybetmeyecektir.¹⁴

Yunan ve İtalyan çıkarları, İzmir dışındaki iki noktada daha çatışıyordu. On İki Ada'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi (Londra Antlaşması'yla onaylanmıştı bu) Yunanlıların bu adalar konusundaki haklı istekleriye doğrudan çelişiyordu. Yunanlıların "Kuzey Epir" üzerindeki istekleri de, İtalyan istekleri ve İtalyan askerlerinin Arnavutluk'ta bulunması nedeniyle tehlikeye girmişti. İtalyan işgal ordusunun komutanı General Ferraro, 3 Haziran 1917'de, İtalya'nın koruyuculuğu altında Arnavutluk'un "Birliğini ve Bağımsızlığını" ilan etmişti.*

Venizelos, İtalyanlarla anlaşmaya hevesliydi ama yalnız Epir ve On İki Ada konusunda görüşmeye hazırды. İzmir konusunda tartışmak bile istemiyordu. Venizelos, 1918 Aralık ayında Roma'dan geçerken ve bir ay sonra Barış Konferansı öncesi Paris'te iki taraflı bir anlaşma yapılmasını ileri sürmüştü. Sonnino dışındaki İtalyanlar bu isteğin etkisi altında kalmışlardı. "Ama Sonnino görüşünde diretmisti."¹⁵ Sonnino, Londra Antlaşması'yla 1917 Ağustosundaki antlaşmanın metinleri üzerinde duruyordu. İki ülkeden hiç birinin İzmir'den vazgeçmeyeceği açıklığa kavuşunca, İtalyanlarla Yunanlıların ilişkileri birden kötüledi.

İtalya'nın Anadolu üzerindeki niyetleri, hiç değilse ilk zamanlar, İngilizler tarafından hoşgörüle karşılanılmaktaydı. Balfour, 1917 Nisanında İtalyan elçisine bir mektup yazarak çalışkan İtalyan çiftçilerinin yerleştiği Güney Anadolu'nun kır yaşamının düşsel bir tasvirini yapmıştı:

İtalya'nın, Akdeniz tarımını uygulamakta usta, geniş bir nüfus fazlası vardı. Bu insanlar, güneybatı Anadolu'da gereksinimlerine çok uygun bir toprak ve iklim bulacaklar-

dır... İtalyan devlet adamlarının göz önünde tuttıkları asıl amaç sömürüyse (anladığım kadarıyla bana öyle geliyor) önerilen alandan daha uygun yer dünyanın hiçbir köşesinde bulunamaz.

Osmanlı istilacı Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmadan önce Doğu sularındaki İtalyan kentleri Batı uygarlığını sürdürüyorlardı. Bu savaş Türk'ün gücünü parçalarsa, birleşmiş bir İtalya'nın, uzun süreden beri Türk'ün boş bırakmış olduğu komşu topraklarda uygarlığı yeniden kurmak için büyük bir payı üstlendiğini görmekten sevinç duyacağım.¹⁶

Balfour'un kır yaşamını tasvir edişinde, Skyes-Picot Antlaşması'yla Fransızlara önerilmiş olan topraklardan –Mersin ve Adana'yı içeren– vazgeçmeleri için harcanan bir çaba da vardı. Çeşitli koşullar dolayısıyla 1919 Kasımında bu mektubu görmüş olan Curzon şöyle bir not düşmüştü:

"Düşüncelerimin, Balfour'un mektubundaki gereksiz ve acıklı bulduğum neredeyse bütün önerilerle uyuşmadığını söylemekten üzüntü duyuyorum." Curzon, İtalyan emperyalizmine değil de İngiliz emperyalizmine inanıyordu.

Lloyd George da, İtalyanların Güney Anadolu'yu sömürge haline getirmelerine ilke olarak karşı değildi. Ama iki rakip ulus İzmir'i alamazdı. Bu ödülü kimin alacağı, isteğin haklılığına ve barış yapanların zekasına değil, koşulların bir araya gelmesine ve barış konferansı koridorlarındaki kişilerin birbirlerini etkilemelerine bağlıydı. İşte bu noktada Venizelos çok güçlüydü.

Venizelos'un Türklerle yapılacak barış antlaşması konusundaki görüşleri, Londra'da bulunduğu sıra Lloyd George'a göndermiş olduğu muhtıradan uzun uzadıya belirtilmişti.¹⁷ Bu muhtıradan, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına dair planlar da vardı. Suriye'nin, Filistin'in ve Mezopotamya'nın koparılmasını oldu bitti sayan Venizelos, Anadolu'da bağımsız Ermenistan devletini de içeren üç yönlü bir düzenleme yapılmasını öneriyordu. Buna göre, Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında

(*) Bu, Londra Antlaşması'nın çiğnenmesi demektir.

İstanbul ve doğu Trakya'yı birleştiren egemen bir devlet kuracak, Boğazlar'ın özgürlüğü sağlanacak ve batı Anadolu Yunanistan'a katılacaktı.

Venizelos büyük bir inançla Anadolu'da istediği geniş toprakların "hiç bir güçlük çıkmadan" kolaylıkla sınırlandırılabilirceğini yazıyordu. 800.000 Yunanlı, Yunan bölgesi dışındaki Anadolu'da kalabilecekti, ama Yunan bölgesi "aynı oranda Osmanlı halkını da içerecek şekilde kurulabilirdi". Barış antlaşması da, Yunanlıların, Yunan bölgesi dışından, Türklerin de bu bölge içinden karşılıklı ve isteğe bağlı olarak göç etmelerine cesaret verecek biçimde kaleme alınmalıydı.

Böylece, Venizelos Anadolu'yu, halkları bir arada yaşayabilen Türk, Yunan ve Ermeni bölgelerine ayrılmış olarak tasarlıyordu. Venizelos 1914'te de buna benzer bir çözümü boş yere aramıştı.¹⁸ Amacı Anadolu'da sürtüşme nedenlerini ortadan kaldırmak, içerden yıkılmayacak ve savunulma olanakları bulunan, güçlü bir Yunan bölgesi yaratmaktı.

Venizelos, Yunan isteklerini anlatmak ve haklı göstermek için 3 ve 4 Şubat günü on kişilik kurul önüne çıktı. Venizelos'un açıklaması, on iki saat kesintisiz çalışmayı gerektirecek biçimde Yunanca hazırlanmış,¹⁹ 1918 Aralıkta İngilizce ve Fransızca yayınlanmış *Barış Konferansı Öncesinde Yunanistan*²⁰ başlıklı uzun ve resmi bir kitapçığa dayanıyordu.

Bu kitapçıkta Venizelos isteklerini yüksek tutmuştu. Venizelos sağlam gerçeklere dayandırarak Türkiye'nin elinde bulunan Ege adalarını ve altı yıldan beri İtalyanların işgalindeki On İki Ada'yı istiyordu. 200.000 nüfuslu ve çoğunluğu Arnavutça konuşan hemen hemen bütün kuzey Epir'i de kültürel ve tarihsel nedenlerle istiyordu. Batı Trakya'yı (Bulgaristan'da) ve Yunan istatistikleriyle de çoğunluğunun Müslüman olduğu kabul edilen Türklerin elindeki doğu Trakya'yı istiyordu. Venizelos, İngilizlerin alınganlıklarına karşı incelik göstererek ne Kıbrıs konusunda, ne de uluslararası çıkarlar bulunduğu söz konusu olduğu için İstanbul konusunda resmi bir istekte bulunmuştu. Daha sonra on kişilik kurul önünde isteklerini tekrarlamışsa da

Kıbrıs konusuna yine değinmemişti:

Kıbrıs adası konusunda niçin belirli bir isteğin ileri sürülmemiş olduğu sorulabilir. O (Venizelos) bunu çeşitli nedenlerle yapmıştır, bu nedenlerden en önemlisi de İngiliz hükümetinin savaş sonunda yeteri kadar gönül yüceliği göstererek Kıbrıs'ı, Yunanistan'a vereceğine inanmış olmasıdır. Özetlemek gerekirse, Yunanistan, Kıbrıs dahil doğu Akdeniz'deki bütün adaları istiyordu.²¹

Venizelos, Pontus Yunanlıları tarafından ortaya atılan sorunu, Yunanlıların en kalabalık olduğu Trabzon vilayetini yeni Ermenisten devletiyle birleştirerek çözümlemeyi öneriyordu. Bu çözüm yolu Yunanistan'ı, anayurdun çok uzağındaki birtakım Yunanlıların korunması sorumluluğundan ve Yunanistan'ın kendini Türklere karşı savunmada zayıf düşmekten kurtarıyordu. Venizelos, Pontus Yunanlılarının Pontus'u egemen bir Yunan Cumhuriyeti'ne dönüştürme isteklerini akıllıca geri çeviriyordu.²²

Venizelos Kuzeybatı Anadolu'da, Marmara kıyılarında Bandırma'nın batısından başlayarak Meis adasının karşısına düşen güney Anadolu kıyılarındaki noktaya kadar uzanan şerit içindeki toprakları istiyordu. Bu şerit İzmir'i ve Aydın vilayetinin önemli bir bölümünü içine almaktaydı.

1912'de Fener Patrikhanesi tarafından yaptırılmış sayıma göre, Yunanlılar tarafından istenmekte olan bölgede, bir milyondan biraz daha fazla Türke karşılık 800.000'den biraz fazla Yunanlı, 100.000 kadar Ermeni, Yahudi ve tek tük başka uluslardan kişiler yaşıyordu. Venizelos, işine gelmeyen bir sayımın etkisini azaltmak için bölgeye komşu adalardan İmroz'u, Bozcaada'yı, Midilli'yi, Sakız'ı, Sisam'ı, Nikaria'yı, Rodos'u ve On İki Ada'larla Meis'i (25.000 Türke karşı 370.000 Yunanlı yaşıyordu buralarda) ekliyordu. Venizelos, ekonomik ve coğrafi bakımlardan bu adaların Türkiye topraklarının bir parçası olduğunu ileri sürerek yaptığı manevrayı haklı göstermek istiyordu. Gösteri-

len bu neden, Balkan savaşlarından sonra Türklerin, Ege adalarının Yunanistan'a verilmesi sırasında ileri sürdükleri nedendi. (Venizelos, bu nedenden çıkması gereken garip sonucu kestirememişti. Yunanistan'ın batı Anadolu'yla ilgili isteğinin geri çevrilmesi halinde, Türkler, Venizelos'un sözlerine dayanarak kıyıya yakın adaların geri verilmesini isteyebilirlerdi!) Kıyıya yakın adalar eklendi mi, Venizelos bu bölgede Yunanlıların çoğunlukta olduğu ileri sürülerek batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini isteyebilirdi. Venizelos, aynı zamanda batı Anadolu'nun ekonomik ve coğrafi yönden orta Anadolu yaylasından ayrı olduğunu da ileri sürmekteydi. Ege havzası, iklim ve yapı olarak Ege bölgesinin bir parçasıydı. Zeytinlikleri ve bağları, Akdeniz'in ılık iklimi ve bitkileriyle, Anadolu'nun sert iklimli steplerinden çok ayrıydı. Venizelos, savaş sırasında sürülmüş ve kovulmuş 450.000 Yunanlının da yerlerine geri gönderilmeleri gerektiğini ileri sürüyordu. Bunlardan yaşamakta olanların kendi evlerine ve ellerinden alınmış topraklarına yeniden yerleştirilebilmelerinin, Osmanlı egemenliğinin ortadan kaldırılmasına bağlı olduğunu savunmaktaydı.

Bütün bu nedenler, Venizelos'a, sadece nüfus gerekçesiyle elde edebileceğinden daha büyük bir bölge isteme fırsatı veriyordu. Etnolojik nedenlerle bir tek İzmir sancağını isteme hakkı olabilirdi ancak. Hem de başvurulacak sayımlar 1918-1919 yıllarının değil, 1914-1916 baskı döneminden önceki sayımlar olmalıydı. Sadece tarihsel ve coğrafi dayanaklı görüşler de kuşkusuz kesin bir sonuca götürmüyordu. Buna karşılık romantik olmayan, ama inandırıcı karşı savlar da vardı.* Ama Venizelos'un görüşleri herhangi bir başka ilgilininkinden daha fazla kuşku uyandırmayan istatistik bilgilerle desteklenip birleşince Büyük Yunanistan'ın sürükleyici amacı ortaya çıkmıştı. Bu amacın

(*) İzmir, Anadolu ürünlerinin doğal çıkış yoluyla. Bu nedenle İzmir ve çevresinin Yunanistan'a bırakılması iç bölgelerin ekonomisini felce uğratabilirdi. Toprak Komitesi'ndeki Amerikalıların Yunan isteklerine karşı çıkan görüşleri bu noktada toplanıyordu. Venizelos, batı kıyısında bir Açık Liman kuracağına söz vererek bu itirazı yatıştırdı.

gerçekleşmesiyle, Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar uzanan, Akdeniz'in bağlarıyla zeytinliklerini ve klasik tapınakları içine alan çok eski zamanlardaki Helenizm ocağı tarihsel sahiplerine dönmüş olacaktı. İnanmak isteyenler için, bu amaç karşı durulacak gibi değildi.

Bu durumda Türkiye ne olacaktı? Türkiye, Kastamonu, Ankara ve Konya vilayetlerini içine alan, acınacak haldeki küçük bir Anadolu tahıl ambarına dönüştürülecekti. Türkler, yenilgiye uğramış düşmanlar gibi, Barış Konferansı'na katılmamışlardı. Zaman zaman tümünden unutulmuş gibiydiler. Bununla birlikte, Venizelos davasını Paris'te savunurken bile, ateşkesi uygulamak, silahların toplanmasını ve teslim edilmesini denetlemek için Anadolu'nun geniş topraklarını dolaşmış olan Müttefik subayları, bu ateşkesin yenilgiden ileri gelen bir boyun eğmeye dayalı zayıf temeller üzerinde durduğunu açık seçik anlamaya başlamışlardı. Bu boyun eğmenin altında, her an patlayabilecek ulusal nefret duyguları yatıyordu. Anadolu'nun denetlenemeyen iç bölgelerindeki saklı silahlar ortaya çıkarılacak ve yepyeni bir Türk Anka savaşın külleri arasından doğup yükselecekti.

Venizelos, Yunan isteklerinin anlatılması konusunda on kişilik kurul üzerinde olumlu etki yapmıştı. Gallilerin şivesine çalan konuşmasına değinerek Lloyd George'u pohpohlamış, Kuzey Epir'deki Amerikalı öğretmenlerin erdemlerinden söz ederek Wilson'a iltifat etmiş, On İki Adalar'da yapılan sünger avcılığına ait fotoğrafları göstererek Kurul'da iyi hava yaratmıştı.²³ Ama istekte bulunan birçok küçük ulus liderinin boyun eğmek zorunda kaldıkları gülünç işlem daha çok dinsel bir törene benzemekteydi. Bu istekler konusunda hiçbir karara varılmamıştı.

Venizelos, Yunanistan'da kendisine vekalet eden Repoulis'e yazdığı bir mektupta, Dört Büyükler üzerinde yapmış olduğu olumlu etkiyi anlatmış ve Paris görüşmelerinin sonucu üzerine ilk kez iyimser düşünme hakkını kendinde görmüştü:

İzmir ve Ayvalık'ın, bugün tam anlamıyla sınırlarını çizemeyeceğim iç bölgeleriyle birlikte bize verileceğine hemen

hemen kesin gözüyle bakabiliyorum. Aynı zamanda, bir ya da iki adayla Kuzey Epir'den vazgeçersek Kıbrıs ve On İki Ada'nın durumuna da kesin gözüyle bakabilirim... Kuzey Epir'den ve On İki Ada'nın bir bölümünden vazgeçmek, İtalya'yla ilişkilerimizi normalleştirmemizin ve Batı Anadolu'ya yerleşmemizden sonra İtalya'nın göstereceği tepki-ye bir son vermenin bedeli olacaktır.²⁴

Lloyd George'un önerisi üzerine, 4 Şubat günü yapılan on kişilik kurul toplantısında, Yunan istekleri, "Karar verilmek üzere sorunların en dar sınırlarına indirilmesi ve haklı bir anlaşma için önerilerde bulunulması" amacıyla bir uzmanlar kuruluna havale edilmişti.²⁵ Yukarıda sözü edilen terimlerin hem dar hem de çapraşık anlamı vardı; çapraşık anlamı vardı çünkü Yunan isteklerinin "haklılığını" saptamak için hangi ölçünün kabul edileceği konusunda bir belirti yoktu; dar anlamlıydı, çünkü Türk ve Bulgar antlaşmalarının genel çerçevesi hariç tutularak Komite'ye sadece Yunan isteklerinin saptanması görevi verilmişti.²⁶ Konferans tarafından atanan toprak komiteleri arasında yalnız bu komite verilen süre içinde işini tamamlamıştı, ama oy birliğini sağlayamamıştı. Geniş anlamda, İngiliz ve Fransız delegeleri Yunanistan'ın isteklerine hoşgörüyle yaklaşmıştı; Amerikalılar daha az cömerttiler ve Yunanlıların Batı Anadolu'yla ilgili isteklerini kabul etmemişlerdi; İtalyanlar da her Yunan isteğine şiddetle karşı koymuşlardı.*

Fransa ve İngiltere, Venizelos'un istediğinden daha küçük olmakla birlikte Yunanistan'ın batı Anadolu'da büyük bir bölgeye sahip olması konusunda anlaşmışlardı. Amerikalılar anlaşmaya yanaşmamışlardı, çünkü ellerindeki istatistikler İzmir kentinin dışında her sancakta Yunanlıların azınlıkta olduğunu gösteriyordu ve İzmir bölgesinin iç bölgelerden ayrılmasını ekonomik nedenlerle uygun bulmuyorlardı. İtalyanlar böyle bir is-

teğin görüşülmesine bile karşı çıkıyorlardı. İtalyanlar, İzmir bölgesinin, Anadolu için yapılacak genel anlaşma dışında ve tek başına ele alınarak görüşülmesinin haklı olmayacağını ileri sürüyorlardı. Aynı zamanda İzmir konusunun, Yunan istekleri ve önceliği bulunan bazı kararlarla (Londra Antlaşması ve St. Jean Maurienne antlaşması) çatıştığı konusunda diretiyorlardı.

Toprak Komitesi'nin raporu, Yunan isteklerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmamıştı. Toprak komitelerinin çeşitli raporlarını incelemek üzere kurulmuş olan koordinasyon komitesi, ilk verilen raporda uyum olmadığını ortaya koymuş ve Amerikalıların, Yunanlıların Trakya konusundaki isteklerine karşı çıkmalarını göz önünde tutarak, anlaşmazlığın daha da ileri olduğuna işaret etmişlerdi.²⁷ Bununla birlikte, mart sonlarına doğru Amerikalılar, Anadolu'da Yunanlılara bir bölge verilmesinin uygun olacağı fikrine yanaşmış göründüler.²⁸

Böylece 1919 yılı ilkbaharında her şey havadaydı ve hiçbir sorun çözülmemişti. Yüksek Konsey, Türkiye ile yapılan antlaşmayı ciddi olarak ele alıncaya kadar kesin hiçbir karar verilemeyecekti. Yunanistan'ın İzmir'de bir bölgeye sahip olma isteği Toprak Komitesi'ndeki İngiliz ve Fransız temsilcileri tarafından kabul edilmişti. Clemenceau, İtalya'yla olan ilişkileri nedeniyle Fransa'nın İzmir'in Yunanistan'a verilmesi konusunda ilk adımı atamayacağını, ama Yunanlıların Anadolu konusunda besledikleri duyguları anladığını, öteki devletlerin peşinden gideceğini Venizelos'a söyledi.²⁹ Kendilerine güvenen genç barış uzmanları bir Yunan bölgesi meydana getirilmesi halinde ortaya çıkacak pratik zorlukları anladıkları zaman kuşkular başladı.

Örneğin, nisan ortasında İngiliz heyetinin iki yetkilisi Harold Nicolson ve Arnold Toynbee, soruna çözüm bulmak için bir araya geldiler ve aşağıdaki anlaşmaya vardılar:

(1) Arkasında oldukça geniş bir bölge olmadıkça, kimse İstanbul'u bir süre vekaleten yönetemez. Öbür yanda geniş bir bölge Yunan halkını içine alacak ve aynı zamanda ilerde kurulacak Türkiye'nin Marmara'yla bütün ulaşımını ke-

(*) Fransızlar, komitede Yunanlılardan yana bir çizgi benimsediler. Kuzey Epir'deki Goriça'nın İngilizlerin itirazlarına karşın Yunanistan'a verilmesi için ilk girişim onlardan geldi. 30 Mart tarihli komitenin son raporuna bakınız.

secektir. (2) Biz askerlerimizi çarçabuk terhis ettiğimize, hal-kımız da usanmış bulunduğuna göre, Yunanlıları İzmir'e sokmamızın olanağı yoktur. Yani İzmir'de kalabilmelerini sağlamayı demek istiyoruz. Müttefik Devletler'in desteği olmadıkça ya da geride kalan Türkiye toprakları Müttefik Devletler arasında paylaşılmadıkça, Yunanlılar İzmir'de tutunamazlar. Yine de, Yunanlılar İzmir'i alamazlarsa Venizelos iktidarda kalamayacaktır. (3) Bu nedenle biz kördüğümü çözmeyi öneriyoruz. Türkler, Anadolu'yu ellerinde tutsunlar. Yunanlılara yalnız Türkiye'nin Avrupa'da kalan bölümü verilsin. Ve Boğazlar, Tuna Komisyonu'nun sahip olduğu yetkilere benzer yetkiler verilerek bir "Boğazlar Komisyonu" tarafından devamlı denetlensin.

Böyle bir çözüm yolunun hiç değilse kesin olmak gibi bir niteliği bulunacaktır. Bütün öteki çözüm yolları ileride anlaşmazlıklara yol açar. Biz bunları bir kağıt üzerine koyalım, imzalarımızı atalım ve yerine göndereyim. Ama dikkate alınmayacağını da bilelim.³⁰

Bu akla yakındı. Sir Eyre Crowe, kabul edilmesi isteğiye bu planı Balfour'a gönderdi. İngiliz yetkilileri Anadolu konusunda aydınlığa kavuşmaya başladıkları, Amerikalıların Trakya konusunda direndikleri (bu Amerikalıların Bulgaristan'a duydukları yakınlıktan ileri geliyordu) ve İtalyanların anlaşmaya yanaşmak istemedikleri bir sırada, Yunan isteklerinin anlaşma yoluyla çözüme bağlanması çok uzak görüyordu. Ama Mayıs ayının ilk on beş gününde her şey birden ve şaşırtıcı bir biçimde değişiverdi.

Bunalımın bir an önce ortaya çıkmasına İtalyanlar sebep oldular. Anadolu sahnesinde, barış konferansının bu konuda vereceği kararlardan önce davranmak gibi görünen birtakım girişimlerde bulundular. Aynı zamanda, Adriyatik'te Fiume konusunda Cumhurbaşkanı Wilson'la içine düştükleri anlaşmazlık uç noktaya geldi. 24 Nisanda Orlando, İtalyan heyetiyle birlikte barış konferansından ayrıldı ve Üç Büyüğün Adriyatik

sorununu ele alışlarını protesto ederek Paris'i de bırakıp ülkesine gitti. Zamana gelince, İtalyanlar, Paris'e dönmek zorundaydılar. Ama İtalyanların bulunmadıkları sıra, Müttefik Devletler liderlerinin ve özellikle Wilson'un İtalyanlara karşı göstermiş oldukları kuşku ve düşmanlık neredeyse isteriye dönüşmüştü. İşte bu öfkeli ve gergin hava içinde Başkan Wilson, 2 Mayıs günü, İtalya'nın İzmir'e iki kruvazör gönderdiği konusunda bir rapor alınca şöyle konuştu:

Fiume'ye ve İzmir'e gemi gönderdiklerini görüyorum. Ben en büyük kruvazörümüz olan George Washington'u Fiume'ye ya da İzmir'e gönderebilirim... Böyle yaparsam kötü bir sonuç verebilir ve bu sonucun savaş olmasını hiç istemem. Ama İtalya'nın tutumu kuşkusuz saldırgan bir tutumdur ve İtalya barışı tehdit etmektedir.

Lloyd George: Bay Venizelos'tan aldığım bir haber, İtalyanlarla Yunanlılara karşı yıldırma politikasına yeniden başlayan Türkler arasında Anadolu konusunda bir anlaşma olduğunu göstermektedir. Bay Venizelos, İzmir'e bir savaş gemisi göndermemizi istiyor ve kendisi de bir Yunan gemisi göndermeyi öneriyor... Benim görüşüm üçümüzün de İzmir'e gemi göndermemiz gerektiği yönündedir.

Clemenceau: Milletler Cemiyeti için iyi bir başlangıç doğrusu.³¹

Aynı gece Venizelos, Harold Nicolson'la yemek yedi ve İtalya bunalımının Yunan istekleri üzerindeki etkilerini görüştü. Nicolson, İtalya'nın Adriyatik'te vazgeçeceği yerler karşılığında Anadolu'da ödün vermeyeceğinden korkuyordu. Venizelos derin derin içini çekti, Lloyd George'la Wilson'dan destek ve güvence sağladığını bildirdi. Nicolson, Anadolu'da üstünlük kazanmak için çaba harcamakla İtalyanların Yunanlılara akılsızca yardımda bulunmuş olduklarını anlatmıştı. Venizelos, daha zafere ulaşmadan ileriye dönük planlarını geniş bir şekilde anlattı. "Hiç bir politika adamı benim sahip olduğum saygınlığa sahip

değildir" dedi Nicolson'a.³²

İtalyanların Anadolu'daki girişimleri 5 Mayıs günü Yüksek Kurul'da yeniden ele alındı. Başkan Wilson, Rodos adasında İtalyanların vahşetinden ve giriştikleri kıyımdan yakınan Yunan halkından bir dilekçe aldığını açıklamıştı. İtalyanlara ve "Doğu Akdeniz'de giriştikleri geniş çaptaki eylem"e karşı sert bir eleştiri yöneltme sırası Lloyd George gelmişti. Lloyd George, İtalyanları, Bulgarların komşularına saldırıda bulunmalarını kö-rüklemekle iç bölgelerle Marmaris'e asker çıkararak Antalya iş-galini genişletmekle suçladı:

Kendimizi bir oldu bittiyle karşı karşıya bulacağız, İtal-yanlar Anadolu'ya yerleşmiş olacaklar. Bunu durdurmanın tek yolu, bir süre manda yönetiminde kalacak yerler soru-nunu ve kısa zamanda çözümlemek ve Batı Anadolu'nun işgalini de hemen gerçekleştirmektir. Bu bize, Kafkaslar'dan çekilmek ve Bulgaristan'a asker göndermek olanağını sağla-yacaktır; Amerikalılar İstanbul'u, Fransızlar da Suriye'yi işgal edeceklerdir. Biz Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine izin vermeliyiz. İzmir'de kıyım başlamakta ve Yunan halkı-nı kimse koruyamamaktadır.

Clemenceau: Şu sıra İzmir yöresinde İtalyanların kaç gemisi olduğunu biliyor musunuz? Yedi tane.

Lloyd George: En iyi şey, bu işi İtalyanlar dönmeden ön-ce aramızda karara bağlamaktır. Yoksa İtalyanların bize bu işi kabul ettireceklerine inanıyorum.

*Clemenceau: Ben dilediğiniz gibi hareket etmeye hazı-rım.*³³

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, bu toplantıya katılmış ve anılarında şöyle bir yorumda bulunmuş-tu: "Bu şeylerin yarısına bile inanmıyorum, ama Lloyd George çok heyecanlanmıştı."³⁴ Kuşkusuz bu heyecanın bir bölümü yap-macıktı ve Başkan Wilson'un İtalyanlara karşı olan artmış öfke-sinden faydalanmak ve böylece daha soğukkanlı dönemlerinde

kuşkuyla karşılayabileceği İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali-ni güvence altına almak amacıyla bu heyecan gösterilmişti. Bazı değişik durumlarda (gerçekten de on gün sonra) Lloyd George, İtalyanların güney Anadolu'da geniş bir yöreyi ellerine geçir-meleri olasılığına daha soğukkanlılıkla bakmıştı.

Bu konu Üç Büyüklerin 6 Mayıs'ta yapmış oldukları top-lantıda daha derinliğine ele alındı. Ertesi gün Orlando ve Son-nino toplantıda hazır olacakları için vakit geçirmemek gerekir-di. İtalyanların sinsiliği On İki Ada'yı İtalyanlara veren 1915 Londra Antlaşması'nın haksızlığının ve Amerikan askerlerinin Türkiye'nin herhangi bir bölümünü işgal etme olasılığının söz-konusu edildiği uzun ve sonuca varılmayan görüşmelerin orta-sında Lloyd George birden araya girdi:

İtalya'nın bizi Asya'da bir oldu bittiyle karşı karşıya getirmesine izin vermeyeceğimiz konusunda bir kez daha diretiyorum. Biz Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmalarını kabul etmeliyiz.

Başkan Wilson: İtalyanları bir serüvene girişmekten ala-koymanın en iyi yolu paradır.

Lloyd George: Her zaman parasızlık çekmiş oldukları hal-de biz, Türkleri ve Balkan devletlerini savaştan hiç ala-koyabildik mi? Bence, biz Venizelos'a İzmir'e asker gönder-mesini söylemeliyiz. Nerede karışıklık ya da kıyım tehlikesi varsa Yunanlıların oraya asker çıkarmalarına izinvermeleri konusunda amirallerimize talimat yollayacağız.

Başkan Wilson: Niçin onlara şimdiden asker çıkarmala-rını söylemiyorsunuz? Buna bir itirazınız var mı?

Lloyd George: Hiç bir itirazım yok.

Clemenceau: Benim de itirazım yok. İtalyanları uyarma-lı mıyız?

*Lloyd George: Bence, hayır.*³⁵

Böylece, kaçınılmaz olan tarihsel karar rastgele alınmıştı. Başkan Wilson, İtalyanları uzak tutmayı başarabilecek şeytani

bile İzmir'e sokabilirdi. Yunanlıların isteklerine daha derin bir yakınlık duymasa, İtalyanların İzmir'e girmelerine sevinçle izin verebilirdi. Clemenceau daha kararsızdı. Söz vermişti, ama sonra kararını değiştirecek ve pişmanlık duyacaktı.

Yüksek Kurul'un tarihsel toplantısı sabah saat on birde yapıldı. Öğle yemeğinden sonra, Lloyd George, Venizelos'a telefon etti ve konferansın Alman Antlaşması'yla ilgili koşulların onaylanacağı öğleden sonraki oturumundan önce Fransa Dışişleri Bakanlığı binasına gelmesini istedi. Venizelos, öğleden sonra 2.45'te geldi. Lloyd George'un kendisine nasıl başvurduğunu anılarında şöyle anlatıyor:³⁶

"Hazırda askeriniz var mı?"

"Evet, var. Ne yapmak için?"

"Başkan Wilson, Bay Clemenceau ve ben bugün İzmir'i işgal etmenize karar verdik."

"Biz hazırız."

Lloyd George, İtalyanların entrikalarının bu kararın verilmesine neden olduğunu Venizelos'a anlattı. İki adam konferans salonuna girdikten sonra toplantının başlamış olduğu ilan edildi. Karara şekil verildiği sıra Venizelos, büyülenmiş gibi bakıyordu. General Sir Henry Wilson, Lloyd George'a yaklaştı ve arkasına oturdu, iki adam bir süre konuştular. (Lloyd George'a, bu kararın başka bir savaşı başlatmak olacağını bilip bilmediğini soran general, ilk kez ve şiddetle kararı protesto ediyordu. Lloyd George, generalin protestosu üzerinde durmadı).³⁷ Wilson, Amiral Hope'un yanına gitti. Hope, Lloyd George'la konuşmuştu. Başkan Wilson da General Bliss'le. Böylece de haber ortalığa yayılmıştı. Arkalarından, asker olan kara ve deniz danışmanları, Venizelos'la Astroia Oteli'nde toplanmak ve Yunan çıkartmasının ayrıntılarını saptamak için konferans salonundan ayrıldılar.

General Wilson, bunun Yunanlıları ilgilendiren bir iş olduğunu ve Yunanlıların komutasında yapılacağını, İtalyanların ve

Türklerin karşı koyma tehlikesi bulunduğunu ve bu iki hükümete haber verilmesi gerektiğini söyleyerek direnmişti. "Kurbağalar" diye adlandırdığı üç politikacı tarafından gizlice düzenlenen herhangi bir plana hiç inancı olmayan General, anılarında bu işi "elbette bütün bunlar delilikti" diye yorumlamıştı.³⁸

Karar alınmıştı ve ayrıntıları hazırlanmaktaydı. Planın iki yapıcısı artık biraz dinlenmeye çekilebilirler ve uzun vadeli koşulları düşünebilirlerdi. Lloyd George, 9 Mayıs günü Venizelos'la akşam yemeği yedi ve yemekte coşkuyla konuştu:

Yunanistan, Yakın Doğu'da büyük olanaklara sahiptir ve bu olanaklardan faydalanabilmek için askerlik yönünden olabildiğince güçlenmeniz gerekir. Biz Birleşik Amerika'nın İstanbul'da bir süre için yönetimi kurmayı üzerine almasını sağlamaya çalışıyoruz. Birleşik Amerika'nın İstanbul'a yerleşmesi, zamanı gelince kentin egemenliğiniz altına geçmesine hiçbir şekilde engel olamaz. Başkan Wilson bu düşünceye karşı değildir, ama Amerikan kamuoyunun ve bu nedenle Senato'nun kabul edip etmeyeceğinden kuşku duyulmaktadır. Kabul etmemeleri halinde İngiltere'nin benimseyeceği tek çözüm yolu İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi olacaktır.³⁹

Bu akşam yemeğinden sonra Venizelos, bütün kritik anların günlüğünü tutmaya karar vermişti.⁴⁰ Bu dramatik ve heyecanlı günleri dile getiren kısa ve öz cümleler, Venizelos'un kendisi ve gizli yaşamı hakkında hiçbir şey anlatmamaktadır.

İtalyanlara ve Türklere ne cevap verileceği konusundaki önemli sorun daha çözümlenmemişti. Başkan Wilson, Lloyd George ve Venizelos, İtalyanları bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakma yanlısıydılar.⁴¹ Sonunda, Kurul'un 12 Mayıs sabahı yapılan toplantısında, Clemenceau kararı Orlando'ya bildirdi ve Yunanlıların İzmir'e asker çıkaracaklarını, kentte askeri bir güç bulunduracaklarını açıkça anlatarak İtalyanları Müttefik Devletler tarafından İzmir'e yapılacak çıkarmaya katılmaya çağırdı.

Kararın temel nedeninin, İtalyanları İzmir'den uzak tutmayı istemek olması, tartışmalara biraz da ikiyüzlülük katmıştı. İtalyanların onayını sağlamak için, Clemenceau asker çıkarılması-nın barış konferansının İzmir'in geleceği konusundaki kesin kararın ters etkisi olacağı üzerinde önemle durmuştu. "Asker çıkarma, Anadolu'daki toprakları işgal etmek ya da paylaşmak anlamına gelmez, sadece halkı korumak demektir."⁴² Orlando, Sonnino'ya danışmak için kendisine bir süre tanınmasını istedi. Yüksek Kurul, o gün öğleden sonra toplandığında da teslim oldu. Clemenceau, vermiş olduğu sözü tekrarlamıştı: "Bugün İzmir kimseye ait değildir, bu kentin geleceği konusunda karar vermek bir sorun olamaz, asıl sorun geçici girişimleri belirli bir amaçla yapmaktır."⁴³ Böylece Yunan çıkarmasına karşı daha fazla koşul ileri sürüp itiraz eden kalmamıştı.

Balfour, Üç Büyüğün Anadolu'ya karşı davranışını, "Bütün gücü ellerinde tutan, tam anlamıyla cahil olan üç adam, oturmuşlar ve sadece bir çocuğun önderliğiyle kıtaları parçalamaktadırlar" diye tanımlamıştır.⁴⁴ Yunanlıların Anadolu'ya gönderilmeleri konusundaki karar, aceleyle, uluorta ve büyük bir gizlilik içinde, Venizelos'un kışkırtması üzerine Üç Büyükler tarafından kendi girişimleri sonucunda ve uzmanlara danışılmadan ya da sonuçları düşünülmeden alınmıştı. Venizelos'un vermiş olduğu bilgiye dayanarak, Lloyd George, bu kararın mimarı olmuştu. Yunan Toprak Komitesi'nde bulunan Amerikalı uzmanların görüşlerini dikkate almayan Başkan Wilson, İtalya'yı sıkıntıya sokmak için bu plana kapılmıştı. Clemenceau da bu işte, yardımcı bir rol oynamıştı.

Dolaylı yoldan anlaşıldığı gibi karar, Anadolu'yu kapsayan planın bir parçası değildi.⁴⁵ Üç Büyükler, ancak karar alındıktan sonra, 13 Mayıs günü, Anadolu'da bir süre manda yönetiminde kalacak yerler ve etki altına alınacak bölgeler konusıyla ilgili sorunu ciddi olarak ele almaya başlamışlardı.⁴⁶ Harold Nicolson'un, Nitot sokağında o gün tanık olduğu görüntü, Üç Büyüklerin çok önemli bir işi ne kadar bilgisizce ele aldıklarını başarıyla anlatmaktadır:

Umduğum gibi, Anadolu'da İtalya'ya verilecek ödünler fikri çok önde geliyordu... Ben büyük haritayı yemek masası üzerine sermiştım, herkes de çevresine toplanmıştı. Lloyd George, A.J. Balfour, Milner, Henry Wilson, Mallet ve ben. Lloyd George, Orlando'yla Sonnino'nun birkaç dakika sonra geleceklerini söyledi ve kendilerine ne önerebileceğini bilmek istediğini sordu. Ben de Antalya bölgesinin İtalyanlara, güney Anadolu'nun geri kalan bölümünün de Fransızlara verilmesini önerdim. Milner, Mallet ve Henry Wilson buna karşı çıktılar, A.J. Balfour çekimser kaldı.

Kararsız Orlando'yla inatçı Sonnino yemek salonuna aldıkları sıra biz hâlâ tartışıyorduk. Herkes haritanın başına oturmuştu. Böylece dağıtılmak üzere olan pastanın görünüşü büyütülmüştü. Lloyd George, ne önerdiğini İtalyanlara gösterdi. İtalyanlar, Kuşadası'nı da istediler. "Hayır! Alamazsınız, orası Yunanlılarla doludur!" dedi Lloyd George. "Makri'de de Yunanlılar var, İskenderun'a kadar bütün kıyılarda Yunan toplulukları var" diye konuşmasını sürdürdü. "Yok, hayır! Orada fazla Yunanlı yok" diye kulağına fısıldadım. "Tam tersine, yeşile boyanmış olduğunu görmüyor musun?" diye yanıtladı Lloyd George. O zaman Lloyd George'un, haritamı bir etnoloji haritası sandığını, yeşilleri ovalar yerine Yunanlılar ve kahverengileri de dağlar yerine Türkler kabul ettiğini anladım. Lloyd George kusurağını büyük bir olgunlukla düzeltmeyi bilir. Şeytan gibi de kurnazdır. Bu düzeltmeyi de büyük bir keyifle yaptı.

Bu arada Orlando'yla Sonnino aralarında İtalyanca konuşurlar ve Ereğli kömür madenlerini istediler. Artık bu konu hakkında gerçekten yeterince bilgi sahibi olan Lloyd George, "Kömür çok kötü, zaten fazla bir şey de kalmamış" dedi. Sonnino bu görüşü Orlando'ya çevirdi. Orlando da "Evet, evet, ama bir moral etkisi olur!" diye yanıtladı.⁴⁷

Sonunda İtalyanlar, Antalya'da bir süre manda yönetimi kurmayı kabul ettiler. Biri Milletler Cemiyeti Antlaşması'nun

manda yönetimi konusunda, "İlgili halkın onayını ve isteğini" almayı koşul olarak ileri sürdüğüne işaret etti. Bu söz büyük bir alay konusu oldu. Genç, idealist olan ve sarsılmış bulunan Nicolson, Orlando'nun yanaklarının kahkahadan sallandığını ve şiş gözlerinin sevinç yaşlarıyla dolduğunu görmüştü.

Anadolu'nun durumunun genel bir anlaşmaya bağlanması konusunda yapılmış olan bu ilk girişim, o an gelen esinin etkisinde kalmıştı. Aynı gün öğleden sonra, Üç Büyükler, sabahki işlerini Başkan Wilson'un evinde pekiştirdiler. Clemenceau, mavi eldivenli ellerini sarı benizli bir goril gibi haritanın üzerine koydu ve sandalyesinin kenarında sessizce oturduğu sırada Lloyd George, kararlarını Harold Nicolson'a anlattı.⁴⁸ Nicolson, hemen Astoria Otel'i'ne döndü ve gerekli yazıları yazdırdı.

14 Mayıs'ta durum şöyleydi: Yunanistan, aşağı Menderes ovasını da içine alan İzmir-Ayvalık bölgesini elde edecekti. Anadolu kısa süre için mandayla yönetilmek üzere üç bölgeye ayrılmıştı: Yunanlılar, Aydın vilayetinin geri kalanında; İtalyanlar güney Anadolu'da; Fransızlar da kuzey ve orta Anadolu bölgelerinde kısa süre manda yönetimini ellerine alacaklardı. Amerikalılar da, Ermenistan'da kısa süreli bir manda yönetimi kuracaklardı. Nicolson, karısına şöyle yazıyordu:

Son iki aydır kurulun bir plan hazırlamak için bize zaman tanımamasına dua ederken ve yalvarırken, milyonlarca insanın esenliği hakkında böylesine karar verilmesi ne korkunç değil mi?

Bunların vermiş oldukları kararlar, ahlaka uygun olmadığı gibi pratik de değil. "Ama delikanlı, ne yapılmasını istiyorsun? Bu işi sonuçlandırmak gerekir!"

İşin garip yanı benim Yunanlıları tutmuş olmamdır. Oysa bunlar, en aşırı olduğum zamanlar önerdiklerimden çok ileri, hem de tehlikeli bir biçimde ileri gittiler.⁴⁹

Nicolson, bu düşüncelerini A.J. Balfour'a açıkladığı zaman büyük adam yorgun ve sakindi. "Bütün bunlar doğrudur" de-

di. "Ama sevgili delikanlı, şimdi Paris Konferansı'nda olduğumuzu unutuyorsunuz, söylediklerinizin tümü sadece estetikle ilgili."⁵⁰ Yine de, Balfour, Lloyd George'un önerilerine karşı çıktı ama söyledikleri hemen bir kenara itiliverdi.* Görüşmelerin ahlaksızca aceleye getirilmesi nedeniyle Nicolson üzüntü duyuyordu, yine de Türkiye'ye ilgi anlaşmanın geniş çizgileriyle ele alınmasına kadar yaklaşık bir yıl geçti.

Anadolu'ya verilecek biçim konusunda açık bir görüşü olmayan Lloyd George, başka koşullarda Amerikalıların ve Fransızların karşı koymalarıyla eriyip gidecek bir sonucu elde edebilmek için İtalyanların velvelesinden faydalandı. Lloyd George, Yunan çıkarması olasılığını ortadan kaldıracabilecek olan Anadolu konusundaki katı anlaşmanın bir an önce yapılmasını sağlamak için, Yunanistan'ın gizlilik içinde ve acele çıkarmayı başlatmasında direnmişti. Kışkırtıcı Venizelos'tu, Lloyd George kendi isteğiyle suça ortak oluyordu; Churchill'in deyişiyle de, "Venizelos'un, İzmir'e girmekle en büyük dört devletin vekili olarak davrandığını ileri sürmeye hakkı vardı. Ama bir ördeğin yüzme-ye başlaması gibi hemen İzmir'e gitti."⁵¹ Venizelos'un güdülleri

(*) 17 Mayıs günü Lloyd George, Anadolu'nun paylaşılması konusunda o zamana kadarki tutumunun tersine davranmaya başladı. Balfour, eleştirel bir muhtıra vermiş, Montagu ve Müslüman Hint Delegasyonu o günkü Yüksek Kurul toplantısından önce Anadolu'nun paylaşılmasına olanca güçleriyle karşı çıkmışlardı. Mantoux, *Les Délibérations du Conseil des Quatre* (Dörtler Kurulu'nun Oturumları), no. 81 ve 82, Nicolson, *Peacemaking 1919* (Barış Yapmak) 1919, s. 273-274.

19 Mayıs'ta, Lloyd George İtalyanları Anadolu'ya sokmanın sadece karışıklık yaratacağını öne sürdü; tüm Anadolu üzerinde Fransız manda yönetimi kurulmasını önerdi, Mantoux, II, no. 83. Aynı gün yapılan Bakanlar Kurulu toplantısı da Balfour, Montagu, Milner, Curzon ve Churchill arasındaki görüş ayrılıklarını ortaya koydu ve Lloyd George'un yeni ortaya attığı hoş karşılanmayan paylaşılma önerisini güçlendirdi; Nicolson, *Peacemaking*, 1919, s. 281.

21 Mayıs'ta, Yüksek Kurul'un uzun süren oturumunda, Lloyd George paylaşılma görüşünden vazgeçti ve görüşlerindeki bu değişikliği Hint Müslümanlarının görüşlerinin önemine, bir de İngiliz kabinesinin kararına bağladı. Anadolu üzerinde kurulmasını önerdiği manda yönetiminin Fransızlara değil de, Amerikalılara bırakılmasını istedi. (Bu yeni görüş değişikliği, Türkiye dışında sayılan Yunan kesimini ve Ermenistan'a verilecek toprakları etkilemiyordu.) Mantoux, II, no. 86.

gözle görülüyordu, davranışları da açıktı. Ama Lloyd George'u bu zor ve tehlikeli karara hangi neden yöneltmişti?

Lloyd George durumun farkındaydı ve danışmanlarının kendi görüşüne aykırı görüşler ileri sürmelerinden üzüntü duymuyordu. Curzon, İzmir bölgesinin Yunanistan'a verilmesine karşı olduğunu açıkça söylemişti.⁵² General Sir Henry Wilson, Yunanlıların İzmir'e gönderileceği kararı kendisine bildirilince, bu girişimin ne sonuçlar vereceği konusunda Lloyd George'u uyarmıştı. Bakanlar Kurulu'nun beyni olan ve Yüksek Kurul'un 7 Mayıs toplantısında hazır bulunan Sir Maurice Hankey, uykusuz bir gece geçirmiş ve Yunan serüveni hakkındaki ciddi kuşkularını Lloyd George'a bir mektupla bildirmek için sabah saat beşte yataktan kalkmıştı. Bu mektup Lloyd George tarafından hemen Venizelos'a gönderilmişti ve Venizelos mektupta yazılanlara inanmamıştı.⁵³ Savaş Bakanı olan Winston Churchill, kararı hayret ve kaygıyla karşılamıştı.⁵⁴

Yapılan uyarılar boşunaydı. Yüksek Kurul'un gizli görüşmeler yapması, sonuçları derinliğine düşünülmeden karar alınmasına yol açmıştı. Kararı uygun bulmayan askeri uzmanlar, bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakılmışlardı.* Lloyd George, Yunanlıları Anadolu'ya göndermek istiyordu ve dolayısıyla buna karşı olan hiçbir fikri dinlemek istemiyordu.

Lloyd George, Balfour'un, Eyre Crowe'un ve Harold Nicolson gibi ikinci derecedeki uzmanların Yunanistan'ın isteklerine duydukları yakınlıkta zayıf bir destek bulmuştu. Lloyd George'un Yunanlıları desteklemesi, zayıf, can çekişen, güven veremeyen Türkiye yerine, canlı, kudretli ve genişleyen bir ulus olan Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de güçlü bir devlet haline geldiği inancına dayanıyordu. Her fırsatta Venizelos tarafından körüklenen böyle bir Yunanistan'ın yeniden doğması düşüncesi

karşısında, Türk dostu danışmanların ve politikacıların uyarılarını göz önünde tutmama olasılığı vardı. Lloyd George, Yunanlıları desteklemeyi daha akılcı hale sokmaya kendisini zorlamış olsaydı, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarını koruyabileceğini, Hindistan'la İngiliz İmparatorluğu ulaşım yolları ya da Boğazlar tehlikeye girdiğinde İngiltere'nin desteğine inanabileceği bir güç olacağını ileri sürebilirdi.⁵⁵ Bu çok tehlikeli çekici düş, Türkiye'nin zayıf olduğu gibi bir ön yargıya dayandırılmıştı.

Mayısın o ateşli ve çılgın ilk on beş gününde, Lloyd George, Kıbrıs ve İstanbul'u içine alan⁵⁶ Boğazlar'a egemen, Korfuda adasından İzmir'e kadar büyük bir çemberle Ege Denizini saran ve kendisini eleştirenlerin o ana kadar sandıklarından daha büyük bir Yunanistan'ı aklına koymuştu. Lloyd George'la Venizelos'un paylaştıkları bu düşte bir olağanüstü yan olduğu düşünülse bile, iki adamın yalnızlığında da ürktücü birşey vardı. Clemenceau'nun çekingenliği, Amerikalıların güvensizliği, İtalyanların kızgınlıkları, askeri danışmanların çekimserlikleri derdin başlamak üzere olduğu konusunda ilgilileri uyarmalıydı.

NOTLAR

- 1 Bkz. Haword, *The Partition of Turkey*, 1966 baskısı, s. 208-209. Frangulis'in yapıtında, Ateşkes'in Fransızca metni, ii, s. 14-16.
- 2 Bkz. Kitsikis, *Propagande et pressions en politique internationale, la Grèce et ses Revendications à la Conférence de la Paix*, Paris 1963, s. 181.
- 3 Bkz. L.G. Belgeleri, F 55/1/II, Lloyd George'un *The Truth about Peace Treaties* yapıtı hakkında bilgi veren mektubu, ii, s. 1128-1231.
- 4 Bkz. Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 76-81.
- 5 Doğu İşleri Komitesi 42. toplantısı, 9 Aralık 1918, CAB 27/24.
- 6 Bkz. J. C. Hurevitz'in Princeton Üniversitesi tarafından 1956'da yayınlanan *Diplomacy in the Near and Middle East* adlı yapıtı, ii, s. 19.
- 7 Bkz. Nicolson'un 1919'da yayınlanan *Peacemaking* adlı yapıtı, s. 221.
- 8 A.g.e., s. 205.
- 9 Bkz. Seymour'un *Letters from the Paris Peace Conference* adlı yapıtı, s. 56.
- 10 Bkz. L.G. Belgeleri, F 55/3/2, Elliot'dan Hardinge'e, 9 Nisan 1917.
- 11 Cmd 671, Madde 9'a bkz.
- 12 Bkz. D.B.F.B. iv, s. 640-641'de çoğunlukla St. Jean de Maurienne Antlaş-

(*) General Wilson'un 10 Mayıs tarihli güncesinden: "Bunların tümü çılgınca ve kötü... Venizelos, üç büyükleri kendi amaçları için kullanıyor. Onlar gittikten sonra, Bliss, Le Bon, Fuller ve ben... saçma şeyler yapacağız." Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson*, (Feldmareşal Sir Henry Wilson), II, s. 192.

- ması diye anılan 18 Ağustos tarihli İngiliz-Fransız-İtalyan antlaşmasının metni. Nisan ayında St. Jeanne de Maurienne'de yapılan görüşmeler için, aynı yapının 638-639. ve Lloyd George'un *Peace Treaties* adlı yapının ii, 773 ile sonraki sayfalarına bkz. 18 Ağustos tarihli antlaşmanın önsözünde "Rusların muvafakatı kaydıyla" kelimeleri vardı, bu daha sonra Lloyd George'a rahat bir kaçamak yolu hazırlamıştı. F.R.U.S. 1919, 484 ve 720. sayfalara bkz.
- 13 Bkz. Seton-Watson'un *Italy From Liberalism to Fascism* adlı yapıtı, s. 464, no. 3.
- 14 Bkz. D.D.I. (İtalyan Diplomatik Belgeleri) 6. seri, i, No. 393, s. 195-200, Ordu Genelkurmaylığı'nın hazırladığı savaş sonundaki sömürgecilik programı hakkındaki 18 Kasım 1918 tarihli muhtıra.
- 15 Bkz. L.I.G. Belgeleri, Dosya 56/2/16, Roma'da İngiliz elçisi olan Rood tarafından 19 Aralık 1918'de Balfour'a yazılan ve Venizelos'un Nitti ve İtalyan Kabinesi hakkındaki sözlerinin etkisini anlatan özel mektup. Rodd, İtalyanların Rodos dışında On İki Adalar'dan ve Kuzey Epir'den vazgeçmeleri yolunda büyük bir olasılık bulunduğu sonucuna varmaktadır. D.D.I. 6. Seri, i, s. 423. Paris'teki İtalyan elçisi Bonin Longare'nin Sonnino'ya yazdığı 6 Ocak 1919 tarihli yazı.
- 16 Bkz. D.B.F.P. (İngiliz Dış Politikasıyla İlgili Belgeler), iv. no. 573, n. 3, s. 848-851.
- 17 Bkz. L.I.G. Belgelerindeki muhtıra ve 2 Kasım 1918 tarihli mektup, F 55/I/II.
- 18 Bkz. Pentzopoulos'un *The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece* adlı yapıtı, s. 55-56.
- 19 Bkz. *Greece before the Peace Congress*, Londra, 1918. On kişilik komisyon huzurunda Venizelos'un yaptığı beyanlar için F.R.U.S. (Birleşik Amerika'nın Dış İlişkileri Konusundaki Belgeler) 1919, iii, s. 856-875'e bkz.
- 20 Barış Konferansı'nda Yunan müzakereleri için Talbot'un raporuna bkz. F.O. 421/298, no. 6. Talbot, Yunan heyetine irtibat subayı olarak katılmış ve Venizelos'la sıkı ilişkiler kurmuştur.
- 21 Bkz. Onlar Konseyi'nden önce Venizelos, 3 Şubat 1919, F.R.U.S. 1919, iii, s. 861.
- 22 Bkz. A.g.e., s. 872-873. Pontus Yunanlıları isteklerini sürdürmekte direnmişlerdir. *The Pontus Question* adlı yapıtta Trabzon Başpiskoposu Chrysanthus'un başkanlık ettiği Pontus Heyeti tarafından 10 Mart 1920'de barış konferansına verilen muhtıraya bkz. Pontus Yunan heyetleri tarafından 1920 ve 1922'de Venizelos'a yapılan başvurmalar için Venizelos Belgeleri, s. 315 ve 316'nın çeşitli yerlerine bkz.
- 23 Bkz. Nicolson, *Peacemaking* 1919, s. 208-209.
- 24 Bkz. Venizelos'un Repoulis'e yazdığı 4 Şubat 1919 tarihli mektup. *Tachydromos*, no. 793, 21 Haziran 1969. *Tachydromos*, No. 788-802'de (2 Mayıs-22 Ağustos 1969) Paris'te bulunan Venizelos tarafından Atina'daki Repoulis'e yazılmış birçok mektup Venizelos'un Mayıs 1919 anılarının özeti. İzmir ve

yöresine yapılan çıkarma hakkındaki olayları anlatan ve G. Roussos tarafından yazılmış yazı vardır. Bunlar şimdilik yayınlanması yasak bulunan D. Lambakis'in arşivlerinden aktarılmıştır.

- 25 Bkz. F.R.U.S. 1919, iii, s. 875.
- 26 Bkz. Nicolson, *Peacemaking*, 1919, s. 105-106. Nicolson, Yunan Komitesi'ne uzman teknik danışman olarak katılmış ve kesin raporu hazırlamıştır.
- 27 Bkz. Frangulis, ii, s. 48-49. Trakya sorununun gelişmesi konusu için Venizelos'un Repoulis'e 9 Ağustos 1919'da yazdığı mektuba bkz. *Tachydromos*, no. 795-796 ve 4 ve 11 Temmuz 1969.
- 28 Bkz. Nicolson, *Peacemaking*, 1919, s. 236-237.
- 29 Venizelos'un Repoulis'e yazdığı 27 Şubat 1919 tarihli mektup için 792 sayılı ve 13 Haziran 1969 tarihli *Tachydromos*'a bkz. İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/298 no. 6 (Talbot'un Barış Konferansı'ndaki Yunan müzakereleri hakkındaki raporu).
- 30 Bkz. Nicolson, *Peacemaking*, 1919, s. 255-256.
- 31 Bkz. Mantoux, *Les Deliberation du Conseil des Quatre*, i, s. 455-456.
- 32 Bkz. Nicolson, *Peacemaking*, 1919, s. 264.
- 33 Bkz. Mantoux, i, s. 486.
- 34 Bkz. Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson: His life and Diaries*, ii, s. 188.
- 35 Bkz. Mantoux, i, s. 499.
- 36 Venizelos'un Anıları, *Tachydromos*, no. 788, 16 Mayıs 1969 (karş. 40. not ve sonrası).
- 37 Bkz. Callwell, ii, s. 190.
- 38 A.g.e.
- 39 Venizelos'un Anıları, s. 10-11.
- 40 6-19 Mayıs 1919 olaylarını abartmadan anlatan bir anı, *Tachydromos*, no. 788-791 ve 16 Mayıs-6 Haziran 1969'da yayınlanmıştır. Venizelos başlangıcı şöyle anlatmaktadır: "Akşam yemeğinden sonra bütün bunları yazmaya karar verdim. Bunlar ulusun yarını için çok önem taşımaktadır. Mümkünse bunalımın sonuna kadar anılarımı yazmayı sürdüreceğim. Geç de olsa yerinde bir karar. Acaba sürdürebilecek miyim? Kuşkuluyum. Daha şimdiden bu kadarını yazmak için bir saatten fazla zaman harcadım ve böyle yapmakla uykumu kaçırdım. Bu koşullarda, yarın fazla bir şey ya da iyi bir şey yapmak gücünü kendimde bulamayacağım."
- 41 Mantoux, i, 66, Venizelos'un Anıları, s. 14.
- 42 Mantoux, ii, no. 75, s. 49 ve sonraki sayfalar. Clemenceau, Yunan işgalinin her zaman geçici bir nitelik taşıdığında, Venizelos'a ve Lloyd George'a karşı ısrar etmiştir.
- 43 Bkz. Mantoux, ii, no. 6, s. 51.
- 44 Bkz. Nicolson *Peacemaking* 1919, s. 280. Nicolson, kendisinin çocuk gibi davrandığından kuşku duymuştu.
- 45 Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 93.

- 46 Mantoux, ii, no. 77.
47 Bkz. Nicolson, *Peacemaking 1919*, s. 272-273.
48 A.g.e., s. 274.
49 A.g.e., s. 276.
50 A.g.e., s. 277.
51 Bkz. Churchill, *The World Crisis: the Aftermath*, s. 366.
52 Bkz. Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 79-80.
53 Bkz. Venizelos'un Anıları, s. 9-10.
54 Bkz. Churchill, s. 367.
55 Lloyd George'un politikasının haklı olduğu 20 Aralık 1920 tarihli zabıta Nicolson tarafından iyice anlatılmıştır, D.B.F.P., xii, no. 488.
56 Venizelos'un Anıları, İstanbul konusunda, s. 10-11, Mantoux ii, s. 59, Kıbrıs konusunda yapılan 13 Mayıs 1919 tarihli toplantı.

5. İZMİR'İN İŞGALİ

Akıllı ve ileri görüşlü oldukları, konuşma sanatını da bildikleri için en zor sınavlarda arkadaşlarından üste çıkmış olan Wilson, Lloyd George, Clemenceau ve Venizelos gibi Paris'te ün sahibi devlet adamlarının, böyle telaşlı ve öldürtücü bir adım atmaya nasıl kandırılmış olduklarını bugüne kadar anlamış değilim.

Winston Churchill, *The World Crisis: the Aftermath (Dünya Krizi: Sonuç*, s. 369)

Ateşkesin başından beri Yunanlılar, İzmir'de etkin bir propagandaya girişmişlerdi. Propaganda yapmakta etkin rol almış olan Yunanlı gazeteci, Michael Rodas, Yunanlılar, İtalyanlar ve Türkler arasında üste çıkmak için yapılan çabaları şöyle anlatmıştı:

O sıra İzmir, gizli bir savaş görüntüsü vermeye başlamıştı. İngilizler durumu kavramışlardı ve açıkça bizim yanımızı tutuyorlardı. İngiliz Konsolosu İzmir'e gelmiş, bütün Hristiyanları serbest bıraktırmış, Erythrai'yi ziyaret etmiş... yıkık Hristiyan kasabalarını ve köylerini görmüş, dönüşünde Türk liderleriyle sert konuşmuş ve Hristiyan-

lara karşı davranışlardan onları sorumlu tutmuştur. Fransızlar, bize yardım etmekten kaçınmamışlardır. Ve İtalyanlar, Türk unsurlarla birlikte çatışmaya katılmışlar, bize suç yüklemek ve İzmir'den bizi atmak için ellerinden geleni yapmışlardır.¹

İzmir'de, Girit adasının Yunan Krallığıyla birleştiği sıralar adadan ayrılmış, Yunanca konuşan ve Müslüman olan çok sayıda Giritli Türk halkı vardı. Venizelos, Anadolu'da bir Yunan hükümeti kurulması fikrini bunlara aşılacak için Makrakis adında Giritli bir politikacıyı göndermişti. Makrakis bu görevinde başarılı olmuştu. Giritli Türklerin köy meydanlarında küçük gruplar halinde oturdukları, nargilelerini fokurdattıkları ve Makrakis'le birlikte Girit'teki eski yaşamlarını özlemle anımsadıkları görülmüştü.

İzmir'de doğrudan doğruya Atina'daki Dışişleri Bakanlığı'na sorumlu bulunan bir Yunanistan Temsilciliği kurulmuştu. Bu temsilcilik, Ermeni ve Yahudi liderlerinin desteğini kazanmış olduğunu ileri sürmekle birlikte, ne Levantenler –bunlar Akdeniz'in doğu kıyılarında doğmuş ve büyümüş Avrupa asıllı kişilerdir– ne de Türkler üzerinde bir etki yaptığını kabul etmişti. Türkçe *Köylü* ve Fransızca *Liberté* gazetelerine yapılan yardımlar önemli bir sonuç vermemişti. Levantenler, Türkiye'de, Yunan sermayesinin çıkarlarını destekleyecek olan ve denenmemiş bir Yunan yönetiminden çok kapitülasyonlarla ticari ve ekonomik ayrıcalıklarla eski yönetimin yabancı çıkarlarına daha iyi hizmet edeceğinin farkındaydılar.

Yunan Temsilciliği Atina'ya göndermiş olduğu raporunda, yola getirilme olasılığı bulunmayan Türkler'i saf bir biçimde tanımlamıştı:

Türkler, toprak sorunu (bunun çözülmesi ne onların ve ne de bizim elimizdedir) ne şekilde çözümlenirse çözümlensin, Arnavutların, Giritlilerin, Lazların ve cezaevi kaçını oldukları söylenen kişilerin en kötülerini içine alan

çeşitli kuruluşlar ve gazeteler yoluyla mücadeleyi sürdürecek eski ve yeni duyguların yığılmasının, artık hemen hemen kapatılma olasılığı kalmayan ara açıklığının daha ziyade derinleştirilmesinin iki ırk için de zararlı olduğunu ve çıkarlarına uygun gelmediğini anlamamışlardır... Türkler, bizim politika sistemimizin liberallğine ve adalet yanlısı olduğuna inanmamaktadırlar.²

Bu temsilciliğin başarı gösterememesi şaşılacak şey değildi. Temsilciliğin varlığı, Yunanistan'ın bu toprakları kendi topraklarına katma politikası güttüğünün bir kanıtıydı.

Birden Müttefik Devletler'in harekete geçtikleri görüldü, önemli gelişmeler olacağı konusunda bazı haberler ortalığa yayıldı.

Müttefik Devletler'in niyetleri konusunda Vali İzzet Bey'e haber verildikten sonra, 14 Mayıs günü Müttefik Devletler'e bağlı birlikler, Amiral Calthorpe'un komutasında İzmir kışlasına el koymak için çıkarma yaptılar. Kentin Yunanlılar tarafından işgal edileceği yolunda bir haber ortalığa yayılmıştı. Öğleden sonra Leon gemisinin kaptanı ve ateşkesten beri Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi Mavroudis, Yunan topluluğunun liderlerini bir araya topladı ve Venizelos'un büyük heyecanla karşılanmış olan bildirisini okuyarak, Yunan ordusunun yola çıktığı haberini verdi.³ Bu haber birden ortalığa yayıldı. Gece binlerce Türk, Yahudi mezarlığının yanındaki Bahribaba sırtlarında toplanıp büyük bir gösteri yapmak amacıyla ateşler yaktılar ve davullar çaldılar.* Aynı gece, çoğunluğu Türk olan yüzlerce mahkumun cezaevlerinden kaçmalarına, Türk yetkilileri ve Müttefik Devletler tarafından cezaevlerinin denetlenmesiyle görevlendirilmiş olan-

(*) Yunanlılar bu gösterinin işgale direnme amacıyla yapıldığını söylüyorlardı. Müttefiklerarası Soruşturma Kurulu da, Yunanlıların İzmir'e ayak basmasından sonra çıkan olayları İzmir'de Türklerin öteki yabancı unsurlardan çok daha kalabalık olduğunu kanıtlamak amacına bağladı. Bkz. D.B.F.P.'deki komisyon raporuna, I. seri, ii, no. 17, ek A; Türklerin bu konudaki açıklamaları ve niyetlerinin barışçı bir direnme olduğu konusundaki bildirilerinin çevirileri için bkz. Toynbee, s. 404-405.

ların başındaki İtalyan binbaşının suç ortaklığıyla göz yumuldu. Bunlardan bazıları, kışlanın yanındaki depolardan silah almayı başardılar.

Ertesi sabah, 15 Mayıs günü hava açık ve güzeldi. Binlerce Rum, kordonda toplanmış çene çalıyordu. Mavi beyaz Yunan bayrakları kordonda sallanıyor, kordon boyundaki evlerde dalgalanıyordu. İzmir Rumları için bu, çok önemli bir olay, bir düşün gerçekleşmesiydi. Hiç kimsenin işgalin kalıcı olduğundan kuşkusu yoktu. İlk sabah güneşi altında dalgalanan bayraklarla ortalığı bir bayram havası kaplamıştı. Yunan askerlerinden oluşan küçük bir birlik, çıkarma noktalarını korumak için önceden karaya çıkmış, ama kalabalığı geride tutmayı başaramamıştı. Yaklaşmaktaki gemilerin ilk işareti ufuktaki birkaç duman bu-

lutu oldu. Saat yedide nakliye gemileri körfezin girişinde göründüler. Yarım saat sonra *Patris* gemisi kordona yaklaşıyordu. Geminin kaptan köprüsünde bir boru sesi duyuldu. Vapurlar düdüklerini öttürmeye başladılar.

Yunan birlikleri karaya çıkmaya başladığında Başpiskopos Hrisostomos kutsamak için öne fırladı. Gemilerden ilk çıkan askerler silah çattılar ve kordonda hora teptiler. Kalabalık bunları alkışladı ve gözyaşı döktü. Saat dokuz buçukta işgal ordusunu oluşturan Birinci Tümen'in üç alayı da karaya çıkmıştı.

Bir gün önce Müttefik Devletler'e bağlı birlikler karaya çıkmıştı ama, şimdi karada tek komuta Yunanlılardaydı. 4 ve 5. Piade Alayları, kentin kuzey ve doğusunu işgal etmek için yürüyüşe geçtiler. Verilen emirlerdeki karışıklık yüzünden, Karantina'nın güneyinde karaya çıkarak kenti işgal için mahalle arasından ilerleyecek olan 38. Efzun Alayı, tam kordonun ortasında karaya ayak bastı. Bu nedenle de belirtilen yere ulaşabilmek için heyecanla kalabalığın önünden geçerek güneye doğru yürümek zorunda kaldı. Bu yol, birliği, hükümet konağının ve düzenli Türk birliklerinin kapatılmış oldukları kışlanın önünden geçmek zorunda bıraktı. Saat ona doğru yanları sıra yürüyen ve peşlerinden gelen çılgına dönmüş Rumlarla birlikte 38. Efzun Alayı, Kordon boyunca yürüyüşe geçti. Alay, kışlayı geçer geçmez de biri ateş açtı.*

Kargaşa baş gösterdi. Konak meydanındaki bahçede bulunan Yunan birlikleri birden yayılım ateşe başladılar, kışladaki Türk subayları teslim oluncaya kadar yarım saat süreyle kışlayı kurşun yağmuruna tuttular.

Türkler, teslim olduklarını göstermek için elleri havada kışladan çıkmaya koyuldular. Ateş başladığı sıra *Whittall and Co.*'ya ait yazıhanenin balkonunda bulunan Donald Whittall, sayıları az olan tarafsız gözlemcilerden biriydi. "Tutsak Türkler çok

(*) İlk silahı kimin ateşlediği bilinmiyor. Toynbee (*The Western Question*, s. 396-400) ayrıntılı soruşturma yaptı. Uluslararası Komisyon ilk olarak, kimin ateş ettiğinin saptanmasının olanaksız olduğunu, ama Yunanlıların önce ateş açmayıp, açılan ateşe karşılık verdiklerini kabul etti.

hırpalanmış ve itilip kakılmışlardı”, diye yazacaktı. Yunanlılar kıladaki ve çevre binalardaki bütün Türkleri bir araya topladıktan sonra, Konak meydanından Kordon boyunca yürüttüler ve cezaevi olarak kullanılan *Patris* gemisine götürdüler.

Whittall, yazıhanesinden çıkmış ve alayın peşine takılmıştı. Yolun bir yerinde disiplin kalmadı. Whittall’un tahminine göre otuz kadar tutsak boğazlandı. Canavarlıkların büyük bölümü alayın peşinde giden sivil Rumların eseri idi. Ama, Yunan askerlerine de baskı yapmak gerekmiş ve “tutsakları öldürmemeleri için subaylarının zor kullanması gerekmişti.”

Savaş gemilerinin güvertelerindeki Müttefik subayları, Türklerin, elleri başlarında ve Yunan askerleri tarafından süngülenerek yürütüldüklerini seyrediyorlardı. Bazıları yere düşürülmüş, süngülenmiş ya da öldürülmüş, üstlerindeki değerli eşyalar soyularak alındıktan sonra denize fırlatılmıştı. İngiliz Deniz Kuvvetleri’ne bağlı *Adventure* gemisinin komutanı, bir Türk subayının elleri başında yürürken gruptan ayrıldığını görmüştü. Bir Yunan askeri dipçiliğiyle bu subayın başına vurmuştu. Türk ayağa kalkınca tekrar kafasına vurulmuş ve süngülenmişti. Sonunda da başı uçurulmuştu. *Adventure* gemisinin yanında kordona bağlı olan bir Türk savaş gemisini Yunan birlikleri sarmış, ateşe vererek tayfalarından ikisini ağır yaralamışlardı. Tutsaklar “Çok yaşa Venizelos” ve “Çok yaşa Yunanistan!” diye bağırmaya zorlanmışlardı. Sonunda da bütün tutsaklar *Patris* gemisine kapatılmışlardı.⁴

Kentin başka yerlerinde de düzen bozulmuştu. Bir çok Türk eline silah geçirmişti. Hepsi de Rum olmayan birtakım siviller, düzensizlikten faydalanarak Türk evlerini talan etmişlerdi. Birtakım Rumlar bir Türk deri atelyesinden binlerce İngiliz lirası değerinde deri alıp götürmüşlerdi. Rastgele geçmekte olan bir Yunan devriyesi bunlara engel olmak istemişti ama devriye ayrılınca onlar yine yağmayı sürdürmüşlerdi. Ertesi gün de düzen sağlanamamıştı. Amerikan Kız Koleji’nde bulunan Amerikalı tanıklar, çevrelerindeki bütün Türk evlerinin talan edildiğine yakından tanık olmuşlardı.

İlk gün Türkler 300-400, Yunanlılar ve Rumlar da öldürülen iki Efzun askeriyle birlikte 100 kadar ölü ve yaralı vermişlerdi.⁵ Uzun süre geçmeden adam öldürmeler ve yağmalar kentin her yanını sarıp civar köylere kadar yayılmıştı.

Bu yürekler acısı olaylar, sadece Yunanlıların disiplinsizliklerinden ve kıskırtıcı ulusal duyguların gemi azağına almasından değil, aynı zamanda Yunan işgalinin niteliği konusunda Müttefik Devletler’in ikiye bölünmüş davranışlarından da ileri gelmişti. Amaç gerçekten barışı korumak ve kıyımı önlemekse, işgalin biçimsel olarak değil, gerçekten Müttefik Devletler’ce yapılması gerekirdi. Hem Venizelos, hem de Paris’te bulunan Müttefik politikacılar ve askeri danışmanlar, her biri kendi yönünden, Yunanlıların 15 Mayıs günü diledikleri gibi davranmaları konusunda diretmişlerdi. Asker bulunan yerlerin işgal edilmesi simgesel bir davranış olmaktan ileri gitmemişti. Amerika Birleşik Devletleri’nin İzmir’deki yüksek rütbeli bir deniz subayının, kentin 14 Mayıs günü İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan birlikleri tarafından gerçekten işgal edilmesi, 15 Mayıs günü de Yunanlılara devredilmesi hakkındaki önerisi geri çevrilmişti.⁶

Yunanlılar da kendi yönlerinden gereken önlemleri almamışlardı. İşgal, adamlarının gözlerinin yaşına bakmadan kendini kabul ettirecek bir üne ya da iradeye sahip olmayan bir albayın eline bırakılmıştı. Yunan Yüksek Komiseri altı gün sonra gelmiş –bu gecikme Venizelos’u çok üzmişti⁷– ve çıkarmanın bir ay sonrasına kadar İzmir’e bir Yunan generali ayak basmamıştı. Bu arada Yunanlılar, İzmir’den dağılarak Aydın, Ayvalık ve öteki önemli taşra kentlerini işgal edip yerlerini sağlamlaştırmışlardı. İşgalin genişlemesiyle, Türklerin ve Yunanlıların kıyım ve taşkınlığa girişmeleri bekleniyordu. Aydın, Yunanlılar tarafından 27 Mayıs günü işgal edilmiş, korkunç görüntülerden ve olaylardan sonra 29-30 Mayıs günleri boşaltılmış, 4 Temmuzda tekrar işgal edilmişti. Kent tüten bir yıkıntı halinde bırakılmıştı, üçte ikisi yerle birdi.

Sonunda Venizelos, şubat ayında İzmir’e bir vali seçti. Sisam adasından Themistocles Sophoulis adlı bir liberal politika-

cının bu işi istediği biliniyordu. Geleneksel Yunan politika sisteminde taşra valiliklerini daha çok taşrada politik hırsı olan adamlar ellerine geçiriyorlardı -Sophoulis daha önce Makedonya'da genel valilik yapmıştı- bu nedenle de Atina'daki politika sahnesine tepeden bakan adamlar valilik yapıyorlardı. Venizelos, bu geleneği kabullenmedi ve hayret uyandıran bir seçim yaptı. Elli sekiz yaşında bir avukat olan ve o sıra Epir Genel Valiliğini yaptığı için devlet memuru sayılan Aristeidis Stergiadis'i seçti.

Stergiadis, Girit'in başkaldırdığı günlerinden Venizelos'un arkadaşıydı. İslam hukukunda uzman olduğu kabul edilen bir adamdı ve savaştan önceki Atina Antlaşması'nın, Müslümanları ilgilendiren sorunlarının maddelerini hazırlamakla liberal hükümete yardımcı bulunmuştu. Epir'de, sağlam ve tarafsız bir kişi olarak ün yapmış, soygunculuğun önlenmesinde büyük başarı göstermişti.

İzmir'e geldiğinde Stergiadis'in hemen gerçekleştirmek zorunda olduğu iki amacı vardı. Yasaları ve düzeni yeniden ege-men kılmak, 15-16 Mayıs olaylarının kötü etkilerini silmek ve askeri işgal koşulları altında yeni baştan etkin bir yönetim kurmak. Stergiadis, Atina'dan ve Epir'den getirmiş olduğu genç yöneticilerden oluşma bir "çocuk bahçesi"nin yardımıyla, tehdit ederek, zorbalığa başvurarak, sağduyusunu kullanarak bu ödevleri başardı.*

Düzeni yeniden kurmak olan ilk ödev, İzmir'in içinde çabucak sağlanmıştı. 15-16 Mayıs başlıca sorumluları askeri mahkemece sert bir şekilde cezalandırıldılar. Ve Stergiadis, vakit geçirmeden, Müttefik Devlet temsilcilerinin de yer aldığı bir karma komisyonun saptayacağı zararları esas alarak Yunanistan'ın zarar görenlere tazminat ödeyeceğini ilan etti. Bu önlemlerin etkisi de hemen görüldü.

Stergiadis, Türklere karşı girişilecek düzen bozucu davranışları ya da Müttefik Devletler temsilcileriyle nazik ilişkilerini güçleştirecek herhangi bir davranışı şiddetle bastırdı. Örneğin nasıl olursa olsun Türkleri kıskırtacak bir davranıştan kaçınması hakkında yerli basına yasak koyduğu halde haftalık *Kapnos* dergisinde Jön Türklerle alay eden bir şiir basılınca sansür şefini işinden attı ve daha sert talimat vererek yerine yeni bir sansür şefi atadı.⁸

Etkin ve tarafsız bir yönetim kurmak olan ikinci görevini yerine getirmesi daha uzun zaman aldı. Kuramsal olarak Türk egemenliğine işgal nedeniyle de olsa dokunulmadığına göre, Türk yönetimi devam etmekteydi. Uygulamada ise, yönetim Yunanlıların denetimi altındaydı. Stergiadis, daha küçük işlerde çalışan Türk memurları yerlerinde alakoymuş, bunları eski Yunan Konsolosluğu binasına yerleşmiş olan Yunan Yüksek Komiserliği'nin yönetim mekanizmasının emri altına almıştı. Yüksek Komiserliğin on dört şubesinden İslam işleriyle uğraşan tek şubesinin başına, daha önce Drama valiliği yapmış olan Ali Naipzade adında Girit'li bir Müslüman Türk'ü getirmişti. En önemli noktalara Atina'dan getirilmiş olan sivil memurlar yerleştirilmişti ve bunların gözetimi altında yerli Rumlardan toplanmış memurlar işlerini öğreniyorlardı. Yunan yönetiminin, Eski Yunanistan'da bile yetiştirilmiş personel kaynaklarının zorlandığı ve koşulların uygun olmadığı bir zamanda, hiç yoktan kurulması gerekiyordu. Başta gelen sorun, işgal edilen yeni yerlerde güvenliği sağlayacak yetiştirilmiş jandarma sıkıntısıydı. Venizelos bu sorunu anlamış⁹, Anadolu'nun önceliğini düşünmesi de Stergiadis'e adamlarını dilediği gibi seçme olasılığı sağlamıştı.

Stergiadis sert ve sinirlerine hakim olamayan bir adamdı. Dış görünüşüyle etkileyici bir yanı yoktu. Altın çerçeveli gözlüklerinin arkasından dünyayı gözleyen, geleneksel ve oldukça zevksiz giyinen bu adam, herkesten uzak bir aydının kendini beğenmiş görünüşünü yansıtıyordu. Toplumsal hayattan nefret ediyordu ve gerekli olmadıkça odasından çıkmıyor, İzmir'in yerli sosyetesine kendini sevdirmek için hiçbir çaba harcamıyor-

(*) Örneğin, Epir'de Stergiadis'le çalışan P. Gounarakis, İzmir Yüksek Komiserliği'nin Genel Sekreteri olacaktı. Toynebee, üzerinde olumlu etki bırakan iki başka yöneticiden de söz ediyor: Aydın'da G. Vasilikos ve Soma'da I. Nabouris (s. 166).

du. İnsanlarla bir araya gelmek zorunda kaldığı zamanlar, ara sıra genç meslekdaşlarıyla kendinden geçip çok çekici ve parlak konuşmalar yapıyordu, ama genellikle ters davranır ve herkesin kendisini dinlemesini isterdi.¹⁰ Bir çeşit “ahlak güzelliği” bulduğu Venizelos’a hayrandı.¹¹ Ama meslekdaşlarının birçokları gibi kendi yararına entrikalara girişecek zamanı yoktu. 1913 yılında bir genç gazeteci Venizelos’un siyasal değeri konusundaki düşüncesini sorduğu zaman, biraz düşündükten sonra şu karşılığı vermişti: “Ben bir tek şey söylemek isterim. Venizelos’un kaderini etkileyen bir yıldızı, büyük bir yıldızı var!” Bunu söylerken belki de ileride herkesin dediği gibi Venizelos’ta şeytan tüyü olduğu efsanesini ortaya atıyordu.¹²

Yaradılışının politika oyunlarına uygun düşmediğini bilen Stergiadis, politikaya atılmak için her türlü kışkırtmaya karşı koymuştu. 1915 Haziran seçimlerinde, Venizelos’un Heraklion’dan adaylığını koymasını istediği kendisine iletildiğinde Stergiadis şu yanıtı vermişti: “Sınırsız olan düşünsel ve ruhsal yeteneklerine değer verdiğim Venizelos’la dostluğumu bozmamanın tek çaresi politikaya girmememdir. Politikacı olursam hemen kavgaya tutuşuruz.” Bu, akıllıca bir değerlendirmeydi.¹³ Metaxas, 1914 yılında Stergiadis ile tanıştığı zaman, Stergiadis hakkında, “akıllı ve kendine hakim, hizmetleri bütün ayrıntılarıyla inceleyerek hazırlanan bir adam”¹⁴ izlenimini edinmişti.

Stergiadis, Yunanistan’ın siyasal ve yönetsel mekanizmasının zayıflığını ve olgunlaşmamış olduğunu biliyordu. Yönetimi doğru olarak kurabilmek için devletin, yeni alınmış topraklara en iyi ve özellikle genç memurlarını göndermesi gerektiğini savunuyordu. Bu genç memurların yeni topraklarda işlerini bitirebilmeleri için uzun süre oralarda kalmaları gerekirdi. Bu, hızla genişlemekte olan bir ülke için önemli bir sorundu. Yeni kurtarılmış Makedonya’da 1913-1914 yıllarında Maliye Müfettişi olarak hizmet eden Alexander Pallis de, aynı sorunu aynı terimlerle dile getirmişti:

O sıralar yeni ele geçirilmiş topraklar, valilerin sık sık değiştirilmelerinden çok zarar görmüştü. Bu sadece hükümetin değil, aynı zamanda o yerlere atanmış olan adamların da kusuruydu. Herhangi bir vilayette gerçekten iş yapmak isteyen bir valinin, yaşamının birkaç yılını orada geçireceği konusunda bir karara varması gerekirdi. Yeni ele geçirilmiş toprakları yönetmek için gönderilen çeşitli politikacılar, sadece genel vali unvanını almakla ilgileniyorlar ve sonra da en kısa bir zamanda Atina’ya dönmeyi düşünüyorlardı. Merkezi Drama kenti olan doğu Makedonya’ya 1918’de genel vali olarak atanmış olan Patrash yaşlı bir politikacının, görevi başına giderken Selanik’te, Drama’daki ve Kavala’daki “Türklerin sorunları”yla uğraşmak için Patras’daki seçmenlerini bırakmak zorunda kalmasının kendisine neye mal olduğunu, gadre uğramış bir adamın yakınan edasıyla bize nasıl anlattığını hatırlarım! Böyle bir düşünceye sahip olan adamdan ne beklenebilir?¹⁵

Stergiadis, bu sözleri paylaşırdı. “Stergiadis, Selanik’te Argyropoulos’un ve Midilli’de Yorgo Papandreou’nun yaptıkları gibi, gittikleri yerlerde yerel bir parti kurmaya başlayan genel valileri ayıplardı.”¹⁶ Stergiadis, tarım bakanı olarak büyük toprakları parçalamak için tarımsal bir yasa getiren Andreas Michalakopoulos’un yasanın uygulandığını kanıtlamak için Makedonya’ya gitmesinin ve orada beş yıl kalmasının doğru olmadığını Michael Rodas’a söylemişti. Bu görüşler, Stergiadis’in İzmir’deki tutumu bakımından önemli görüşlerdi.

Stergiadis, çalışkanlığına, kişisel gücüne, İslam işlerindeki uzun tecrübesine ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki tarafsızlığına (tabii bir Yunanlının olabileceği kadar), işgalin ilk sıralarında, Müslüman Yunan işbirliğini, kültürel ve toplumsal bir Yunan uyanışı konusundaki kesin düşünüyü de etkilemişti. En çok üzerinde durduğu tasarı, İzmir’de bir İyonya Üniversitesi kurmaktı. Göttingen Üniversitesi’nin aydınlık kafalı matematik profesörlerinden K. Karatheodoris, bu üniversiteyi yönetmek

için İzmir'e gelmişti.¹⁷ Stergiadis'in birçok kez, Yunanistan'ın Anadolu'da "üçüncü ya da dördüncü Helen Uygarlığını" yaratacağını söylediği iştirilmişti.

Manchester Guardian gazetesi adına Anadolu'daki durumu incelemek amacıyla C.P. Scott tarafından gönderilmiş olan Arnold Toynbee, Stergidais'in çalışmalarını yakından görmüş ve kendisiyle de zaman zaman görüşmüştü. Arnold Toynbee, Stergiadis'in yöntemleri konusunda faydalı bir rapor hazırlamıştı:

Stergiadis'in çok gergin, yaratıcı ve yürekli ama öfkeli bir yaratılışı vardı ve yönetim metodu, zayıf bir davayı savunuyormuş ya da umutsuz bir düello yapıyormuş gibi beklenmedik anlarda sert hareket etmekte. Saldırıları, hileleri, karşısındakinin saldırılarını ustalikle önlemek yoluyla yürütülen bu yönetim biçimi, Batılı ve özellikle İngiliz usullerine uygun değildi. Ayrıca, Bay Stergiadis'in emrinde bir Hindistan vali yardımcısının sahip olduğu araçlar da yoktu. Daha baştan, devamlı olarak paraca sıkıntı içindeydi, çünkü Yunan hükümetinden yardım görmeden masraflarını karşılaması gerekiyordu. İzmir'in iç bölgeleriyle olan ilişkisi kesilince yerel gelirler azalmıştı, kapitülasyonlar (geçici bir süre için yürürlükte kalmıştı) da yeni kaynaklar aramayı zorlaştırıyordu. Mahkemelere ve sivil yönetime egemen değildi. Askeri durum daha ciddi bir hal almaya başlayınca, zor yönetilen askerlere karşı tek başına durmak zorunda kalmıştı. Atina'dan destek alabileceğine emin değildi... Sevr Anlaşmasının getireceği rejim uygulanmaya başlanıncaya kadar, her şeyin çaresini tek başına bulmak zorundaydı.

İzmir'deki yönetimiyle sorunu olan insanlar, Stergiadis'i kolaylıkla yola getiremeyeceklerini biliyorlardı. Stergiadis, Batılı konsoloslar ve hangi uyruktan olursa olsun kendisine başvuranlar tarafından sevilmezdi. İlerde yapılacak başvuruları önlemek için istediklerinden fazlasını yapmak yoluyla şaşırtmayı düşünmediği sürece, kendisine gelenleri hiçe saymaktaydı. Yerli halk arasındaki çeşitli unsurları dengeli

tutabilmek için bu şekilde bir elçabukluğuna başvurmaktan çok hoşlanırdı. İzmir Rumları arasında biraz gözden düşmüştü, ama Batılı konuklar ve Türklerle Yunanlılar anlaşmazlığa düştükleri zamanlar özellikle Türkler yararına göze görülecek kadar tarafsız davrandığını bilen yerli halk arasında saygınlık kazanmıştı. Yunan askerlerinin, jandarınasının, sivil yönetimin memurlarının ya da yerli görevlilerin göz yummaları sonucu İzmirli Rumlar tarafından sık sık yapılan büyük ve küçük haksızlıklara engel olamıyor ya da engel olmak, verilen zararları onarmak istemiyordu. Belki de bu o günkü koşullar içinde yapılabileceği en etkin davranıştı.

Toynbee raporunu şöyle sonuçlandırıyor:

Sıkıntılar denizinde sadece su üstünde kalabilmek yerine daha kötü bir başlangıç ya da cambazlık yapmayı göze alamazdı... 1912'de Selanik'teki iyi niyetli bir Osmanlı Valisi ya da 1921'de İrlanda'da liberal düşünceli bir İngiliz Kral Naibi gibi olmuş olsa çabaları nasıl insafsızca boşa gidecekse, iki ulus arasındaki düşmanlık da onun çabalarını boşa çıkarmıştı.¹⁸

Ulusal bir heyecan patlamasını hemen bastırması, keyfi yöntemlere başvurusu ve yaradılışının sertliği yüzünden, Stergiadis, yerli Rumlar, ordu komutanlığı ve kiliseyle çabucak çekişmeye girmişti. Başpiskoposla ilişkileri özellikle bozuktu. Müttefik Devlet konsoloslarının ve İzmir'in önde gelen bütün kişilerinin hazır bulundukları resmi bir ayin sırasında Stergiadis, tehlikeli politika alanlarına buluşturıldığı düşüncesiyle Başpiskopos Hrisostomos'un yönettiği töreni birden durdurmuştu.¹⁹ Bu sadece öfkeli yaradılışından gelmiyordu; siyasal liderlikte öteden beri rol oynayan, halkı boyun eğdirmekte büyük bir etkiye sahip olan ve aynı zamanda güçlü ulusal duygular besleyen kiliseden bile gelse, kendi alanında hiç bir baskı tanımamakta kararlı olduğunu da gösteriyordu. Ortodoks papazlarının Türki-

ye'deki ünleri ve durumları karşısında bu, tehlikeli bir davranıştı.

Yerli Rumlarla ilişkilerinde, soğukkanlılığını kaybettiği zamanlar Stergiadis'in şiddet kullanma eğilimi bile vardı. Akılsızları ve uzlaşmaya yanaşmayanları dövdüğü bir sopa taşırdı ve sopayla yönetme niyetlisi olduğundan kıvançla söz ederdi.

Bu dönemde Stergiadis'in sivil halkla çatışmasından çok, askerlerle kavgaları daha önemliydi. Sivil ve askeri güçler arasındaki gerginliğin, ikisi de büsbütün ayrı amaçlara yönelik olduklarından, ortadan kaldırılma olasılığı yoktu. Yüksek Kurul, iyi yönetimle, Müttefik Devletlerle iyi ilişkilerin sürdürülmesiyle ve Yunanistan'ın olumlu bir "örnek" olmasıyla ilgileniyordu. Askerler, İzmir yöresinin güvenliği ve gizliden gizliye bu yörenin genişletilmesi peşindeydiler ve bu amaçların gerçekleştirilmesi konusunda fazla titizlik göstermiyorlardı. 15-16 Mayıs günleri İzmir'de, daha sonra da Aydın'da yapılan göz yumulmuş canavarlıklar dışında, Yunan birliklerinin, alışılmış görevlerini yerine getirirken, Venizelos ve Stergiadis tarafından verilmiş talimata aykırı davrandıkları bir çok olay vardı. Bu olaylar, Stergiadis'e karşı olmadıkça belirli nedenlerle Yunan kaynaklarında genellikle yer almıyordu. O sıra 42. Efsun Alayı'nda binbaşı olan ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında komünistlerin egemenliğindeki direniş ordusu ELAS'a komuta eden Saraphis, Yunan dikenli tellerinin kesilmiş olduğu anlaşıldığında adamlarının bazı Türkleri nasıl dövdüklerini şöyle anlatmaktadır:

Türkler, silahlarını teslim etmeye çağırılmışlardı, ama sadece işe yaramaz silahlar teslim edilmişti. Dikenli tel olayı, Türk halkının düşman olduğunu ve ciddi bir hareket durumunda arkamdan hançerleyeceğini bana anlatmıştı. Schinas (Aydın'ı işgal eden Yunan birliklerine komuta eden subay) gibi acı çekmektense, bir emre karşı gelmekle cezalandırılmayı yeğ buldum.²⁰

Stergiadis'in emrine aykırı olarak çıkarılan bir başka olayda, Yunan birlikleri, Türk çetelerinin gözetleme yeri olarak kullanıldığından kuşkulandıkları bir minareyi topa tutmuşlar ve yıkmışlardı.

Sivil ve askeri güçlerin birbirlerine bağlı olmamaları yüzünden, ilişkiler karışık bir hal almıştı. Örneğin, Yüksek Komiser, askeri mahkemelerden faydalanmak zorunda kalmıştı, çünkü duyguları kamçılayacak davaları Türk mahkemelerine vermeye hazır olmadığı gibi, İzmir'in kesin olarak Yunanistan'a verilmesine kadar da Yunan mahkemelerini kuramıyordu.²¹ Askeri mahkemelerin çalışmalarına karışması da orduyu sıkıyordu.²² General Miliotis adının -okunuşu gibi yumuşak bir yapıya sahipti- batı Anadolu'daki birliklerin komutasını eline aldığı zaman, Stergiadis, askeri atamalara da karışacak kadar ileri gitmişti.²³ Yunan ordusunun başkomutanı Paraskevopoulos, Stergiadis'in kendi yerine başkasının atanması, büyük bir entrikacı ve Venizelos yanlılarının ajanı olup ilerde diktatörlüğe oynayacak Kurmay Başkanı Theodoros Pangalos'un yerinden atılması için bazı tertipler üzerinde çalışmakta olduğundan kuşkulandı.²⁴ Zaman zaman herkes, iğrenç ve kuşkusuz güç sahibi Pangalos'tan kurtulmak istiyordu. Bunun üzerine Venizelos, araya girmek ve Yüksek Kurul'la ordu komutanlığının yetkilerini kesin olarak sınırlandırmak zorunda kalmıştı.²⁵

Karaya asker çıkarılmasından hemen iki ay sonra, Stergiadis'in yöntemlerinin ve huyunun ortaya çıkarmış olduğu kırılganlık yüzünden meydana gelen bir olay, Venizelos'un şahsen araya girmesini zorunlu kıldı. 14 Temmuz 1919'da aynı kuşku terimlerle, Repoulis ve Politis Paris'teyken Dışişleri Bakanlığı'na vekalet eden Alexander Diomedis, Venizelos'a ve Politis'e Stergiadis hakkında telgraf çekmişlerdi.²⁶ Bu telgrafta, Stergiadis'i, İzmir'deki Rumlara hakaret etmek ve onları küçük düşürmekle suçluyorlar ve Venizelos'un araya girmesini istiyorlardı. Yüksek Komiserin zorbalık yöntemleri üzerinde duran telgraf- lar çok ağır bir dille yazılmıştı. Repoulis, Stergiadis'in "hasta bir kişi" olmasından korkuyordu. Stergiadis'in, ortada bir neden

yokken gazetecilere nasıl hakaret ettiğini, Atina'daki arkadaşlarına duydukları yakınlığı göstermek için dayanışma grevi yapmak isteyen Atina Bankası memurlarının grev yapmalarını yasaklayarak onları nasıl gücendirdiğini ve herkesi dövmekle korkuttuğunu da anlatmaktaydı:

Stergiadis'in İzmir'deki çalışmaları hakkında size acıklı bilgiler göndermek zorunda kaldığım için büyük üzüntü duymaktayım [diye yazıyor Diomedis]. Stergiadis'in sinir hastalığı doruğuna varmıştır. Kimse onunla konuşmaya cesaret edemiyor ya da Yüksek Kurul'a şikayet edemiyor, bir bilgi veremiyor... Hemen hemen bütün Müttefik Devletler temsilcileriyle kavgalı olup kendileriyle yazışarak ilişki kurmaktadır. Bize en yakın davranan B. Amerika temsilcisinin bile Stergiadis ile arası bozuk. Genel olarak Rumlar ve yabancılar Stergiadis hakkında çok kötü bir izlenime sahip, bu da Yunanistan'a zarar vermektedir. Anlaşıldığına göre, küçük düşürmek için Rumlara yabancılar önünde hakaret ediyor. En azından bu izlenimi bırakıyor. Yetkili memurlarımız görev yaparken bir Türkü ya da bir Yahudiyi kusurlu bulurlarsa, Yüksek Komiser'in öfkesiyle karşılaşılıyorlar. Stergiadis, açıkça kamçılar ve dövmek tehdidiyle herkesi ürktürmektedir.*

Ve Diomedis kanıt olarak; kilisede tumturaklı bir söylev veren Başpiskopos Hrisostomos'un konuşmasını birden ters bir edayla kesmesi de dahil bir çok olay sıralamaya şöyle devam ediyor:

Atina'ya gelen Yunanlılar olayları anlatmakta, davamız henüz bir sonuca ulaşmış olmadığı için de İzmir'deki bu

(*) Ama B. Amerika Konsolosu Horton, daha sonra Stergiadis için, "insanüstü bir işi başarmak için çok çaba harcayan büyük adam", diyecekti (*The Bright of Asia*, s. 82).

tutuma karşı tepki gösteremediklerini ekleyerek çok sert konuşmaktadırlar. Durum kaygı vericidir ve bir sinir hastasıyla uğraştığımızdan kuşku duyduğuma göre, öncelikle ele alınması gerekmektedir. Görev yapma konusunda üzüntü veren uzun bir mücadeleden sonra, dikkatinizi bunlara çekiyorum.*

Ne Repoulis ne de Diomedis, Stergiadis'in değiştirilmesini doğrudan doğruya istemişlerdi ama İzmir'deki birçok Yunanlı gibi onlar da²⁷ Stergiadis'in ayrılıp gitmesinden mutluluk duyacaklardı ve bu açıkça belli oluyordu.

Venizelos bu patlamaları Stergiadis'in aşırı davranışlarını önlemeye çalıştığı askerlerin kızgınlıklarından ve düş kırıklığına uğramış dar kafalı küçük politikacıların hırslarından doğan ve kişisel olarak Stergiadis'e yönelen saldırılar diye kabullenmişti. Venizelos, Diomedis'e yazmış olduğu uzun bir mektupta Yunan milliyetçiliğinden esinlenen İzmir işgalinin yine aşırı milliyetçilikten ne kadar büyük zararlar göreceğine inandığını göstermektedir.

Sizinkinden önce Repoulis'in telgrafını aldığımında, Stergiadis'in olayların baskısı altında gerçekten aklından bir rahatsızlık geçirmiş olmasından kaygılanmışım. Ama telgrafınızı alır almaz neler olduğunu anladım. İzmir'de olanlar, bütün askerlerimiz ve İzmir'deki politikacılarımız arasında durumu açık seçik anlayan tek kişinin Steriadis olduğunu göstermektedir. Belki zaman zaman sinirlerine egemen olmayarak karşı koyduğu için gerçekten rahatsız olanlar tarafından dengesiz görülen Stergiadis, durumu çökmekten kurtarmaya çalışmaktadır. Telgrafta dile getirdiğiniz yakınmanın Paraskevopoulos'dan aldığımız bilgiye dayandığını çok iyi anlıyorum. Stergiadis'ten Paraskevopoulos'la ters düştiklerini belli eden hiçbir haber almadığıma da dikkatinizi

(*) Repoulis'in cümlesinin tıpatıp eşidir.

çekerim. Siz, 'yetkili memurlarımız görev yaparken bir Türkü ya da bir Yahudi'yi kusurlu bulurlarsa, Yüksek Komiser'in öfkesiyle karşılaşılır' diye telgraf çekiyorsunuz. Sadece bu suçlamanız, Stergiadis'in Türklerin ve Yahudilerin adamı olduğunu kanıtlamaz. Talihsiz Yüksek Komiserimizin, yetkililerimizin genellikle suçları haksız olarak Türklerle ya da Yahudilere yüklemeye çalıştıkları zaman bu eğilime karşı koymak istediğini anlıyorum.

Ama iş bu kadarla kalmıyor. Bu zor görevin kendilerine verilmesini isteyen birçok kişinin Atina'da bulunduklarını uzaktan görüyor ve biliyorum. Bu adamlar –bunlardan birisi belki de Parlamento Başkanıdır– Stergiadis'in görevinin zorluklarını sömürmekte, yerine başkasının atanması için ona karşı Atina'da bir kamuoyu yaratma yollarını aramaktadırlar. Stergiadis'in yeteneksizliği nedeniyle değil, ordumuzun ve oradaki çeşitli uluslardan sayısız düşmanımıza olanak sağlayan beyinleri çürümüş meslektaşlarının aşırı davranışları yüzünden İzmir'deki durumumuzun her gün siyasal yönden daha tehlikeli bir noktaya geldiği sıra adamların dar kafalarını gördüğümde, umutsuzluğa düşüyor ve batı Anadolu politikamızla alay edenlerin, böylesine büyük bir görevi yerine getirmekte çapımızın çok küçük kaldığını söyleyenlerin haklı olup olmadıklarını düşünmeye başlıyorum.

Tepemizde bir fırtınanın kopacağını zavallı Stergiadis çok önceden görmüş ve sezmişti, ben de aynı şeyi çok yakın çevrelerde görmüş bulunuyorum. Sadece Atina'da olan sizler hiçbir şeyi görmüşe benzemiyorsunuz, bir de İzmir'deki askerler. Büyük Devletler'in Yunan ordusunun aşırı davranışları konusunda inceleme yapmak üzere İzmir'e bir komiser göndermeye karar vermiş olduklarını dinlemek için Yüksek Kurul'a çağırılmış olduğum bugün fırtına kopmuştur.* Aynı zamanda, General Milne'nin İzmir'e gönderile-

ceği ve Yunan ordusuna konuta etme yetkisi alacağı da bana bildirilmiştir... Başlangıçta askeri işgalin yalnız Yunanlılar tarafından yapılacağı düşünülüyordu halde, şimdi bu niteliğini kaybetmekte ve tam anlamıyla Müttefiklerin işgaline dönüştürülmektedir. Akıllıca davranmazsak ve özellikle İzmir'deki askerlerimiz, içine düşmüş oldukları sarhoşluktan kendilerini kurtaramaz, yeni aşırılıkları önlemek ve bugüne kadar bütün olanları gereken sertlikle cezalandırmazlarsa, sonunda İzmir'den utanç içinde ve başımız öntümüze eğik kovuluruz. Sadece altmış gün önce, Müttefik Devletler'ce İzmir'in bir tek Yunanlılar tarafından işgal edilmesi-ne karar verildiği ve o sıra haklı olarak bu Yunan büyüklüğü için yeni bir dönemin başlangıcı sayıldığı halde, bugün sadece Yunanistan'ın perişan durumunu ortaya çıkaran geçici bir başarı olduğunu kanıtlayacaktır.²⁸

Venizelos, mektubunu, Diomedis'in İzmir'i ziyaret etmesini ve Paraskevopoulos'u "uyarmasını" isteyerek bitiriyordu. İzmir'deki Yunan ileri gelenleriyle en sert şekilde konuşması için talimat vererek kendi sekreteri K. Markantonakis'i daha önce benzeri bir görevle İzmir'e göndermişti.

Bu sert ve kesin mektup, Venizelos'un, Müttefik Devletler'in eleştirileri karşısında Yunan ordusunu haklı göstermek için içine düştüğü devamlı baskıyı açığa vurmaktadır. Bununla birlikte, kıskanç ve gözü dönmüş meslektaşlarının Stergiadis'i sarsmaya uğraştıkları belki de doğrudur. Ama bu suçlamalardan, Stergiadis'in izlediği politikadan çok kişisel davranışlarına ve ters huyuna karşı olanlar haklıydı. Stergiadis'le birlikte ya da onun emrinde çalışmak zorunda olmayan Venizelos için en önemli şey Stergiadis'in kişisel davranışları değil de politikasıydı ve bu nedenle Stergiadis onun hem desteğine, hem de güvenine sahipti. Gerektiğinde Rumlara karşı insafsızca sert bir politika gütmek, Müslümanlara karşı da dürüst davranmak konusunda başka kimseye güvenemeyeceği yolundaki içgüdüğü belki de doğrudur. Meslektaşlarının hiç birisindeki nitelikler, Stergiadis'i seç-

(*) Bu olaylar daha sonra, 6. Bölüm'de anlatılacaktır.

mesine neden olan niteliklerle boy ölçüşemezdi. İzmirli Rumların hoşnutsuzluğuna karşılık bu nitelikler için bir bedel ödemesi gerekiyorsa, Venizelos'a göre bu bedeli ödemeye değerdi.

Stergiadis yerinde kalmıştı. İlk aylardaki başarıları büyüktü. Yüksek Kurul'un görevlerinden en başta geleni, 1914-1916'da sıkıştırılarak evlerini bırakmaya zorlanan ve Yunanistan'a sığınan binlerce Rumun tekrar evlerine yerleşmelerine yardım etmektir. 100.000'den fazla Rum tekrar evlerine yerleştirilmiş, cömertçe kredi sağlamak, tarımsal yöntemler konusunda bilgi vermek, tarım araçları dağıtmak yoluyla yerleşmeleri güven altına alınmıştı. Makinalarla tarım yapma yöntemleri konusunda araştırma ve uygulama yapmak için bir deneme çiftliği kurulmuştu. Bu çiftliği ziyaret eden ve müdürüyle görüşen Toynbee, etkilenmişti:

Müdür, çiftliği, bakımsızlıktan harap olmuş, sundurmaları pislğe boğulmuş, asmaları otlar sarmış ve budanmamış, incir ağaçlarının soysuzlaşmaya bırakılmış halde bulmuştu. Beraberinde iki eski traktör getirmişti... Traktörlerle tek adamın bir yılda on hektar toprağın tarımsal işlemlerini yapabileceğini hesaplamaktadır... Müdürün kafasındaki (kendisini atamış olan Bay Stergiadis'in kafasındaki) sorun, Tepeköy'deki en önemli şey olan eğitim sorunudur. Bu örnekle çiftçiler -Türkler ve Yunanlılar arasında fark gözetmeksizin- İzmir yöresinin tarımsal zenginliklerinden faydalanacaklar. Ama Tepeköy'deki deneme, yerel olmaktan çok daha büyük bir anlam taşıyor. Çünkü bu yolla bütün Anadolu'da durum değişebilir.²⁹

Genel sağlık alanında da Yunanlılar, Anadolu'yu kasıp kavuran frengi, kuduz, çiçek hastalıklarıyla öteki hastalıklara karşı zorlu bir savaş açan bir mikrobiyoloji laboratuvarı ve bir Pastör Enstitüsü kurmuşlardı. Çalışmaya başlayacak üniversitede ilk bölüm, Sağlık Bölümü olacaktı.³⁰ Yüksek Kurul, Hristiyan ve Müslüman yoksullara ilaç dağıtılmasını ve ekonomik yar-

dım yapılmasını gözetmekteydi. İzmir Belediye yönetimi ilk kez, etkin bir şekilde düzene sokulmuştu.

Bu ve buna benzer işler, Stergiadis'in, Yunanistan'ın "uygarlaştırmadaki özel görevi"ne yapmış olduğu yardımlardır. Ama böyle bir amaca karşı çalışan ögeler o kadar çoktu ki, sadece düzen ve ilerleme bir gösteriden ileri gitmiyordu. Yunan göçmenlerinin evlerine dönmeleri, işgalin ilk günlerinde Yunan ordusunun sert önlemlere başvurması, birçok Müslümanı Yunan kesimini bırakmaya itmiş ve göçmekte olan Türklerin çoğalmasına yol açmıştı.³¹ Küçük memurların ve yerli Rumların Türklerle yapmış oldukları ufak tefek haksızlıklar kısa süre için bastırılsa bile, Müslümanların düşmanlığının ayakta durmasına yardım etmişti. Bir gözlemcinin görüşüne göre, Yunan yönetimi "bir teraziye vurulduğu zaman açık vermektedir."³² Ama böyle durumlarda teraziye vurma olasılığı yoktu. Yunanlıların bir kuşku havası içinde Türkleri yönetmeyi üstlenmiş olmaları, iki tarafta milliyetçi duyguların içten içe yaşaması, durumu çıkmaza sokuyor ve yönetimin başarıları silinip süpürülüyordu.

NOTLAR

- 1 Rodas, *Greece in Asia Minor*, I. Bölüm.
- 2 Bkz. İzmir'deki Yunan Yüksek Komisyonu'nun Arşivleri (Bundan sonra Y.K. Belgeleri olarak geçecektir), Dosya 4, rapor 11/24 Nisan 1919.
- 3 Venizelos'un orduya ve İzmir halkına dağıttığı bildiriler için Yunan Genelkurmayı'nın *The Asia Minor Expedition*, I, ve *Greek Army in Smyrna, May 1919-May 1920*, ek 2 ve 3'e bkz.
- 4 Bu ve öteki olaylar için bkz.: Toynbee, s. 270-273, 390-405. Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun Raporu, D.B.F.P., 1. seri, II, no. 17, ek A, F.O. 406/41, bu olayların ve yapılan zulmün Amerikan deniz subayları, İzmir'deki İsveç Konsolostuğu'na bağlı bir görgü tanığı ve Y.M.C.A. Sekreteri gibi tarafsız gözlemcilerin raporlarını içeren Balfour'un Curzon'a yazdığı 18 Haziran 1919 tarihli mektup, L.G. Belgeleri, F. 206/4/5, Curzon'un talimatı üzerine Savaş Kabinesi için hazırlanmış olan Yunanlılarla Türklerin İzmir'de ve Aydın'da yaptıkları taşkınlıkların özetini veren ve Yunanlıların İzmir işgaline ait 26 Ağustos 1919 tarihli muhtıra.
- 5 Bkz. Müttefikler Arası Soruşturma Komisyonu'nun Raporu, s. 241; Toynbee, *The Western Question*, s. 272, 392, 394.

6. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 406/41, no. 56, *Manley* adlı geminin komutanının tanıklığı.
7. Bkz. *Tachydromos*, no. 795, 4 Temmuz 1969, Venizelos'un Repoulis'e yazdığı 27 Mayıs 1919 tarihli mektup.
8. Müttefiklere ait sansürle Yunan Yüksek Komisyonu arasındaki sürtüşme nedeniyle, Müttefiklere ait sansüre paralel olarak ve bu sansürü kontrol etmek amacıyla, Yunan sansürü kurulmuştur, D.B.F.P. ii, no. 20, ekler B ve C. Çıkarılan birçok dergi dışında İzmir'de en azından sekiz Yunan, yedi Türk, dört Ermeni ve iki Yahudi gazetesi vardı. Daha önce belirtilen nedenlerle, Skepheris'in atılmasından sonra, sansür işi Michael Rodas'a verilmiş, o da *Greece in Asia Minor* adlı yapıtında İzmir gazetelerini ve sansürü tam anlamıyla anlatmıştır. s. 116-118, 141-142 ve öteki bölümlere bkz.
9. Jandarmaların ve memurların alınmaları ve yetiştirilmeleri konusundaki görüşleri için 21 Haziran 1919 tarihli *Tachydromos*'un no. 793 ve Venizelos'un Repoulis'e yazdığı 4 Şubat 1919 tarihli mektuba bkz.
10. Bkz. Rodas, s. 173; Markezinis, *Political History of Modern Greece*, IV, ekleri, s. 58-60'da G. Athanasiadis'in yayınlanmamış anılarına değinmektedir.
11. Bkz. Rodas, s. 126.
12. Bkz. Markezinis, iv. ek. s. 59.
13. Bkz. Zavitsianos, *Recollections...*, ii, s. 146.
14. Bkz. Metaxas'ın Anıları, ii, s. 356, 10 Eylül 1914.
15. Bkz. Pallis, *Greeks Abroad*, s. 155.
16. Bkz. Rodas, s. 173-174.
17. Bkz. 'İzmir'de Yunan Üniversitesi'nin Kuruluşu ve Çalışmaları' hakkındaki 2251 sayılı ve 14 Temmuz 1920 tarihli yasa, 1920 tarihli Resmi Gazete, A, ii, s. 1347.
18. Bkz. Toynbee, s. 113-117. Bütün bölüm çok önemlidir.
19. Bkz. Horton, *The Blight of Asia*, s. 80.
20. Bkz. Saraphis'in Anıları, i, s. 182-187. Yunan halk dilinde yazılmış olan Saraphis'in kitabı, generallerin ve politikacıların daha resmi anlatımlarından yola çıkarak işgalin daha değişik bir görünümünü anlatmaktadır.
21. Bkz. D.B.F.P., ii, no. 20, ek B.
22. Bkz. Paraskevopoulos'un Anıları, s. 228-230.
23. Bkz. a.g.e., s. 245. Paraskevopoulos, abartılmış iyi huyu ve kendisini çevreleyenlere büyük güveni oluşu dolayısıyla ve uygun olmadığını bilmesine karşın kudemi nedeniyle Miliotis'i iş başına getirmesi yüzünden kısmen suçluydu.
24. Pangalos'un çalışmaları hakkında Mazarakis, s. 255-283, Danglis'in Anıları, s. 253-256'ya bkz.
25. Bkz. Paraskevopoulos, s. 249-251.
26. Bkz. Repoulis'in Venizelos'a, Diomedis'in Dışişleri Bakan Yardımcısı Politis'e yazdıkları 1/14 Temmuz 1919 tarihli yazılar, Mazarakis'in metinleri,

iv, ek, s. 58-61, A. Diomedis'in arşivlerinden.

27. Örneğin, Anadolu'da hizmet etmekteyken Mazarakis, Stergiadis'in yerine Lambros Koromilas'ın ya da A. Michalakopoulos'un getirilmesini önermişti. Bkz. Mazarakis'in Anıları, s. 266-267.
28. Bkz. Markezinis, iv, ek, s. 62-64, Venizelos'un Diomedis'e 18-31 Temmuz 1919 tarihinde yazdığı mektup.
29. Bkz. Toynbee, s. 201-204.
30. Bkz. Horton, s. 85-87.
31. Bkz. Toynbee, s. 169. Osmanlı Göçmen Bakanlığı tarafından 1921 baharında yapılan araştırmaya göre Yunanlıların 200.000 ile 325.000 arasında olduklarına işaret edilmektedir.
32. Bkz. Toynbee, s. 167. Toynbee, köylerde Türkçe bilmeyen Yunan jandarmalarına rastladığından söz etmektedir. Söylediği gibi bunda tembellikten daha fazla bir şey vardır, çünkü gerektiği zaman Yunanlılar dil öğrenmeye yatkındırlar.

Οι στατιστικές αυτές, που δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, είναι οι πρώτες που δημοσιεύονται στην Ελλάδα. Η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, που είναι η επίσημη εφημερίδα της Κυβερνήσεως, δημοσιεύει τις στατιστικές αυτές, που είναι οι πρώτες που δημοσιεύονται στην Ελλάδα. Η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, που είναι η επίσημη εφημερίδα της Κυβερνήσεως, δημοσιεύει τις στατιστικές αυτές, που είναι οι πρώτες που δημοσιεύονται στην Ελλάδα.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας.

6. YAŞAYAN TÜRKİYE

*Bununla birlikte, Barış Konferansı'nın Türkiye'ye karşı bütün tutumu o kadar katıydı ki, şimdi 'Haklılık' yer değiştirmişti. Galipler meclislerinde hiçbir zaman görülme-
yen adalet karşı tarafa geçmişti... Paris'in halılar ve yaldızlarla süslenmiş salonlarında, dünyanın kanun yapıcıları toplanmıştı. İstanbul'da, Müttefik Devletler'e ait donanmaların toplarıyla korunmakta olan kukla bir Türk Hükümeti iş başındaydı. Anadolu'nun (Türk vatanının) çorak tepelerinde ve ovalarında, bu işin böyle düzenlenmesini kabul etmeyen adamlar oturuyordu ve bunların ordugahlarında yaktıkları ateşler, o sıra paçavralara bürünmüş yoksul bir göçmen gibi duran soylu Hakça Mücadele Ruhunu tutuşturmuştu.*

Winston Churchill, The World Crisis:
the Aftermath (Dünya Krizi: Sonuç), s. 368.

Stergiadis, birçok ırktan oluşan bir toplumda Yunan Hükümeti kurmanın sorunlarıyla uğraşırken, Venizelos, Yunan ordusunun silah gücüyle genişlettiği ve pekiştirdiği durumu diploma-si yoluya savunmak zorunda kalmıştı. Meslektaşlarının ve ordusunun üzerine yüklediği yüklerden çoğunlukla düş kırıklığına uğrayan Venizelos, Müttefik Devletler'in Yunanistan'ın "geçi-

ci" yönetimine son verme eğilimi göstermeleri olasılığı yüzün-den, Müttefik Devletler karşısında güvenli görünmek zorun-daydı. Böylece Venizelos, Türklerin direnmede kararlı oldukla-rını küçültmek ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'da "tek başına" hareket etmekteki gücünü abartmak yoluna itilmişti. Bu yolla Venizelos, Müttefikleri, Yunanistan'ı kendi kaynaklarıyla başba-şa bırakmaya ve Yunan işgalinin devamlı bir Türk antlaşması ola-sılığını ortadan kaldırdığı konusundaki diplomatik ve askeri da-nışmanlarının raporlarına önem vermemeye kıskırtmıştı.

Artık Türkler, Müttefiklerin isteklerini zorla kabul ettirebilecekleri boyun eğen bir düşman değildi. Korkunç yenilgiyle kısa bir süre için sönmüş olan milliyetçilik ateşi, 1919'da tekrar alevlenmişti. Türkler, Müttefiklerin bir süre sıkı denetimi sürdürme-lerini ve İmparatorluklarının Türk olmayan parçalarını kaybet-meyi kabul etmekten kaçınmışlardı. Türkler, Anadolu'nun göbe-ğindeki toprak parçalarını yitirmeyi hoşgörüle karşılamaya ha-zır değillerdi, özellikle yüzyıllık düşmanlarının istilasını.

Ve Türkler yeni bir lider bulmuşlardı. Mustafa Kemal o sıra otuz sekiz yaşındaydı, ordunun tecrübeli, savaşta pişmiş bir su-bayı, sarı saçları, ürpertici mavi gözleriyle sert ve dengeli bir in-san. Selanik'te doğmuş, Osmanlı Harp Okulu'nu bitirmiş, Jön Türkler'in 1908 devriminden önce, yıkıcı yeraltı politikasına ka-tılmıştı. Gelibolu'da bir tümene komuta ederken, sert döğüşen asker diye ün kazanmıştı, daha sonra da Rusya Cephesi'nde ve Suriye'de hizmet etmişti. Savaşın sonra Mustafa Kemal, Mütte-fikler Türkiye'ye küçük düşürücü silahsızlanma ve işgal uygu-larlarken eli kolu bağlı ve seyirci kalmaya zorlanmış, düş kırıklı-ğına uğramış ve cesaretleri kırılmış subaylar topluluğuna katıl-mıştı. Damat Ferit'in Müttefik yanlısı ve askerler, yoksun bira-kılmış hükümetinin gözünden düşen Mustafa Kemal, pek çok-ları gibi talihsizliğe uğramış görünüyordu.

Bu sırada bir talih ışığı parladı. Yasayı uygulama, düzeni ko-ruma ve resmi olmayan orduları dağıtma görevinde başarı gös-teremese bile, hiç değilse ayak altında dolaşmayacağını düşü-nen hükümet, Mustafa Kemal'e Doğu Vilayetlerinin Müfettişli-

ği görevini önerdi. Bu, Mustafa Kemal için, İç Anadolu'ya gitmek ve zorla kabul ettirilen küçük düşürücü bir barışa karşı gelmek amacıyla oluşan ulusal bir direniş hareketini destekleyecekleri toplamak bakımından bir fırsattı. Türklerin haklarını savunmak için, 1918 sonlarına doğru Anadolu'da ve doğu Trakya'da yerel gruplar ortaya çıkmıştı. Tutuşturulmuş ateş oradaydı. Bir liderin kıvılcımına gerek duyuyordu.

Mustafa Kemal, Yunanlıların hemen hemen İzmir'e çıkarma yaptıkları gün, görevi başına gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı.

19 Mayıs'ta, Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ayak bastı, Türk haklarını ve Türk topraklarını yabancı müdahalesine karşı savunmak için Ulusal Hareketi düzenlemeye koyuldu. Bu andan sonra, İstanbul'da Müttefik topraklarının koruyucu kanadı ve denetimi altındaki Sultan'ın hükümeti ve İç Anadolu'da her an merkezi değişen Ulusal Hareket olmak üzere, Türkiye'de iki güç merkezi vardı.* Birincisi çöktükçe, ikincisi güven ve kuvvet kazanıyordu.

Milliyetçilerin Sultan Hükümeti üzerindeki zaferi başlangıçta kesin değildi; hiç kuşkusuz, Kemalistler birçok umutsuzluk bunalımları geçirdiler. Bununla birlikte, büyümekte olan ulusal hareketin varlığı, 1919 yazının başlarından sonra barış yapanlarca göz önünde tutulması gereken bir gerçektir. Ulusal Hareket, İstanbul hükümeti ya da Yunanlılar tarafından bir kez bastırılınca Müttefikler'e karşı direnişin ortadan kalkacağını uman İngiliz Dışişleri Bakanlığı –Lord Curzon bile– Türk milliyetçiliğini “Kemalizm” olarak yanlış yorumlama eğilimindeydi. İtalyanlar, Mustafa Kemal'in dinamik bir yeni öge olduğunu çabucak anlamışlardı ve Anadolu'da göz diktikleri ekonomik ayrıcalıkları savaşmadan ele geçirmek umuduyla, Milliyetçilerle anlaşmalar yapmaya girişmişlerdi. Doğu Akdeniz kıyılarında İngilizlerin yürüttükleri faaliyetlerden çok kuşkulanan Fransızlar, İngiliz görüşünden çok İtalyan görüşüne yanaşmaktaydılar. Ama Mus-

(*) Merkez, Erzurum'dan (Temmuz / Ağustos 1919 tarihli Kongre) Sivas'a (Eylül 1919 tarihli Kongre), oradan da Ankara'ya (Aralık 1919) geçti.

tafa Kemal yanlısı Milliyetçi Hareket'in kutsal ve vazgeçilmez Türk toprağı diye –Anadolu'nun güney doğusundaki Adana yöresi (Kilikya)– ilan ettiği toprağın bir parçasını Fransızların istemeleri üzerine bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Ateşkesten sonra, Suriye'yle birlikte Kilikya, Allenby'nin yetki alanına girmiş ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmişti. 1919 Eylülünde Lloyd George'la Clemanceau arasında yapılan bir anlaşma sonucunda da İngilizlerin yerini Fransızlar aldı. General Gouraud, Suriye ve Kilikya'nın Fransız Yüksek Komiseri olmuştu. 1919 sonlarına doğru, Mustafa Kemal, Fransız işgal kuvvetlerini sıkıştırmaya başladı ve 1920 Ocağında Maraş üzerine bir Milliyetçi saldırı başlattı. Fransa, Kilikya'daki sömürgecilik görevini ciddiye aldığı sürece, Türk milliyetçileri için bir anlaşma olasılığı yoktu.

Türklerin uzlaşmaz bir tutumda diretmeleri, ateşkes uygulaması konusunda Müttefiklere karşı doğrudan doğruya yapılan ilk meydan okuma olmuştu. Örneğin, Doğu vilayetlerinde, Albay 'Toby' Rawlinson'un tecrübeleri Türk birliklerinin terhis edilmeleri ve silahtan arındırılmalarıyla görevlendirilmiş Müttefik denetim subaylarının karşılaştıkları sorunları göstermekteydi. Sultanın doğudaki ordu karargahlarını ziyaret etme yetkisi veren fermanı da dahil olmak üzere, etkileyici bir tomar evrakla birlikte, Rawlinson, Trabzon'dan başlayarak engebeli yollardan geçip 1919 Nisanının sonunda Erzurum'a vardı. Kent, 2.500-3.000 metre yüksekliğindeki dağların arasındadır ve mayısta eriyen karlar yüzünden çamur içindeydi.

Burada rüzgar büyük bir hızla esmekte, ciğerlere işleyen soğuk bütün kürklere meydan okumaktadır... 50 millik yörede kesilip yakılacak ya da ne biçim olursa olsun bir sığınak yapmaya yarayacak ağaç ve çalı bulmak olasılığı yoktur. Bütün bu yöreyi anlatmak için, kaçınılmazcasına 'kasvetli', 'sıkıntılı', 'ıssız', 'kötü' gibi sözcükler kullanılmak gerektir. Elde edeceğimiz sonuç Türklerin gelecekteki niyetlerini kestirmenizi sağlayacağı için, bu tatlı(!) inzivadaki işimiz önemlidir. Denetlemelerim sırasında her türlü kolaylık gös-

terildi ama silahsızlanma yolunda hiçbir gerçek ilerleme olmadığını ya da hiç bir ilerleme yapılmamış olduğunu, kuşkusuz bir ilerleme niyeti bulunmadığını daha ilk gündən anladım ve rapor ettim.¹

Rawlinson'un almış olduğu talimat, pek azı dışında Türk bataryalarını işlemez hale getirmek ve makinalı tüfekleri, küçük silahları, cephaneyi de aynı oranda azaltmaktı. 100.000 ya da daha fazla tüfekten sadece 15.000'i (bir tümen için 3.300 adet) Türklere bırakılacaktı. Silahların nerede olduğunu saptamak bile bir sorundu. Trabzon yöresinde kırktan fazla modern silahın saklanmış olduğu bir yerin bulunması yüreklendiriciydi, ama Türklerin silahlarını teslim etmedikleri kuşkusunu da perçinlemişti. Küçük bir görevli topluluğunun ve Gürcistan'da arayıp bulduğu George adlı iri yarı ve çok başarılı buluş sayılan bir çoban köpeğinin yardımıyla, Rawlinson, Türkiye sınırına kadar uzanan ve önemli bir şekilde tahrip edilmiş dekovil hattından gerektiğinde Türkiye sınırları dışına çıkarmayı umduğu topların kama ve kapaklarını toplama ve listeye geçirme gibi olanaksız bir işi yapmaya koyulmuştu.

Toplar, kamalar ve tüfeklerin kapak takımları toplanmış, sandıklara konmuş, bir bölümü develerle Trabzon'a gönderilmiş, bir bölümü de onarılmakta olan demiryolunda hâlâ hareket ettirilmeyen vagonlara yüklenmişti. Görünüşe göre bu iş hızla ilerliyordu. Ama zaman geçtikçe, Rawlinson, demiryolunda epey kuşku "olaylar" geçtiğinin farkına vardı. Rawlinson, Türklerin silahlarının önemli bir bölümünü teslim etmek niyetinde olmadıkları ve elden geldikince Müttefiklerle aralarında çıkabilecek bir anlaşmazlığı geciktirmek istedikleri sonucuna varmıştı.

Bu arada, İstanbul'a dönmesi için Sultan'ın vermiş olduğu emirleri dinlemeyen ve bu nedenle rütbesi elinden alınan Mustafa Kemal, Erzurum'a giderek Milliyetçi Kongre'yi düzenlemeye başladı. Doğudaki IX. Ordu'nun komutanı Kazım Karabekir gibi Mustafa Kemal de Rawlinson'u etkilemişti.

Durum, temmuz sonlarına doğru bunalıma döndü. Demiryolu tümüyle onarılmış gibiydi. Rawlinson'un topladığı silahlar, demiryoluyla Türk-Ermeni sınırında bir kayanın düşmesiyle kapanmış olan noktaya kadar götürüldü. Ermeni sınırındaki trenler, hazır bekliyorlardı. Yapılacak iş, demiryolunun kapanmış olduğu noktadan silahları sınıra kadar taşımaktı. Rawlinson, silahların Türkiye'den çıkarılmasına yardım etmesi için Kazım Karabekir'e telgraf çekti. Kazım Karabekir, yardım isteğini kibarca geri çevirdi. Milliyetçilerin devrimci kişiliklerini ve toprak isteklerini saptamaya çalışan Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi toplantı halindeyken, Kazım Karabekir'in yardım isteğini geri çevirmesi hayret uyandırmamıştı. Rawlinson, Kazım Karabekir kararında diretirse bunun ateşkesin sonu olacağını hemen söylemişti. Ama bu da bir blöftü. Müttefikler silahları yitirmişler, Türk milliyetçilerinin hiçe saydıkları ateşkes ayakta kalmıştı. Tüpler ürperten birçok serüvenden ve "Milli Misak"ın kabul edildiği, haberinin verildiği Erzurum Kongresi kapandığında Mustafa Kemal'le bir görüşme yaptıktan sonra, Rawlinson İstanbul'a ve oradan da raporunu vermek üzere Londra'ya döndü.

Rawlinson'un raporu gibi, denetim subaylarının raporlarının da Londra'ya ulaşması hayli zaman almıştı. Bununla birlikte, Anadolu'daki ve İstanbul'daki İngiliz temsilcileri, 1919 yazının başlarından sonra devamlı olarak, yavaş yavaş artan bir önem ve güçle Anadolu'daki anarşi ve devrimin tehlikelerine parmak basıyor, Yunan istilasıyla manevi yönden beslenen Müttefiklere karşı Milliyetçi hareketin tehdidi ve hemen bir barış yapılmasının önemi hakkında İngiliz Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı. 23 Haziranda Amiral Calthrope, ilk kez Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu vilayetlerindeki özel görevine ve "ulusal ve yabancı düşmanı duyguların merkezi" olacağına değinmişti.² Bundan hemen sonra da yardımcısı Amiral Webb, Türklerle Yunanlılar arasındaki çatışma tehlikesinin gitgide artmakta olduğunu şöyle anlatıyordu:

Durum şimdi çok ciddileşmiş ve bu, Yunan birliklerinin İzmir'i işgal etmeleriyle başlamıştı... İzmir'e asker çıkarılmasına değin bu işi çok iyi başarıyorduk. Türkler epey zorluk çıkarıyorlardı ama biz, kötü valileri, mutasarrıfları yerlerinden yavaş yavaş atıyorduk ve kanımca barış yapılmaya kadar büyük bir zorlukla karşılaşmadan başarı gösterebilecektik... Ama, şimdi durum oldukça değişmiştir. Türkler ve Yunanlılar, Aydın vilayetinde birbirlerini toptan öldürüyorlar. Mustafa Kemal, Samsun yöresinde uğraşmaktadır ve bugüne kadar boyun eğmeyi kabul etmemiştir. Rauf Beyle birkaç kişi daha, Bandırma yöresinde çok çalışıyorlar. İstanbul'daki Savunma Bakanlığı'nın görüşüne göre, kargaşaların düzenlendiği merkezin burası olduğu sanılmaktadır.³

27 Temmuzda, Calthrope, ateşkesten bu yana olayların akışını Lord Curzon'a özetlerken, Kemalizmin "Anadolu'da bağımsız ve belki de bağımsız, Avrupa düşmanı ve İstanbul'un yetkisiyle Sultan'ın egemenliğini kabul etmeyen bir hükümet kurma"⁴ tehlikesi konusunda kendisini uyarıyordu.

1919 Mayısına kadar Türkiye'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gelen raporlara göre, Anadolu'da her şey yolundaydı. "Durum genel olarak sadece hoşnutluk verici değil, aynı zamanda her an iyiye doğru gidiyordu."⁵ Ateşkes koşulları genellikle Türkler tarafından kabullenilmişti. Müttefik denetim subaylarına boyun eğiliyor ya da hiç değilse onlara karşı gelinmiyordu. "Merkezi hükümetin yetkisi, oldukça iyi yerleşmişti."⁶ İngilizler, Türklerin bu uysallığını, haklı olarak yenilginin vermiş olduğu uyuşukluğa ve hatalı olarak İngilizler tarafından verilecek emirleri kabul etme isteğine yoruyorlardı.

Bundan sonra sıra İzmir'e asker çıkarılmasına geldi ve arkasından, Türklerin ateşkesin yol açtığı kararsızlığa son verilmesi konusunda Müttefikler tarafından kesin bir karara varılması bekledikleri bunalım dönemi başladı. Paris'ten hiçbir şey çıkmamış, Yunan yönetimiyle Müttefiklerin emirlerine karşı ko-

yabilmek için Yunan işgalinden yararlanan milliyetçi subaylar ve bazı gruplarca yönetilen Milliyetçi hareket yaz başlarında gerçekten körleşmeye başlamıştı. İngiliz Yüksek Komiseri, "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, savaşın kıskırtabildiği yurtseverliklerin belki de en gerçeği olan Türk yurtseverliğini ortaya çıkardı"⁷ diye yazıyordu.

Olay yerindeki İngilizlerin öğütleri şu çözümlemeye dayanıyordu. Önce, hemen bir barış antlaşması yapmak. "Gerçekler her gün yapılacak antlaşmayı daha da zorlaştırmaktadır."⁸ Barış ne kadar çabuk yapılırsa, Türkler, sert koşulları daha kolay kabul edeceklerdir." Daha sonra Anadolu'nun hiçbir bölümünün Yunan denetiminde kalmayacak şekilde, Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak Webb'in raporunda belirttiği gibi, Anadolu'da bir Yunan bölgesinin bulunması ya da Anadolu'nun yabancılar yönetimindeki bölgelere ayrılması koşullarına bağlı bir barış, İstanbul Hükümeti'nin yetkisi altında bulunan vilayetler tarafından da kabul edilmeyecekti. Böyle bir durum karşısında, barış koşullarından herhangi birinin uygulanması Müttefikler tarafından "büyük çapta askeri önlemlere girişilmesi" sonucunu doğuracaktı.⁹ Hem Mustafa Kemal hareketinin genişlemesini, hem de "barış" biçimini saptamak için Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerini kimse ileri süremezdi. Ama Mustafa Kemal'in başarısından çıkarılacak dersleri anlamakta Müttefiklerin bir çoğu uzun süre zorluk çekmişlerdi. Müttefikler, Türkiye'yi, Almanya gibi sınırsız isteklerine boyun eğecek bir düşman gibi görmeyi sürdürüyorlardı.

Bu arada Venizelos'un müttefikleriyle bir derdi vardı. Anadolu konusunda İtalyanlarla Yunanlılar arasındaki sürtüşme Paris Barış Konferansı'nda ortaya atılmıştı. İtalyanlar, Yunanlıların Dörtlü Konsey¹⁰ tarafından saptanmış olan işgal sınırlarını çiğnediklerinden ve Menderes ovasındaki mevzilerini top ateşine tuttuklarından yakınıyorlardı.

Buna karşı da Venizelos, Anadolu'daki İtalyanların Türkleri Yunan işgaline karşı direnmeye kıskırttıklarından yakınmaktaydı. İtalyan askeri yetkililerinin suç ortaklığıyla, rahatsız edil-

meksizin Menderes ovasının güneyine çekilebileceklerinden emin olan Türkler, İtalyan kesimini Yunan kesimine saldırılar yapmak için üs olarak kullanıyorlardı. Türklerin hemen ezilmeleri gerektiği yolundaki görüşünü perçinlemek için Venizelos, doğuda savaşın yeniden başlaması tehlikesini canlandıran ve doğu sorunlarının çözülmesini olanaksız bırakan Türk askeri gücünün yeniden büyüdüğü yolunda telaş verici haberleri yakınmalarına eklemişti. “Konya yakınlarında aşağı yukarı 60.000 askerin daha şimdiden toplanmış olduğunu” ve “belki de çok yakında 300.000 kişilik bir ordunun savaş durumuna sokulacağını”¹¹ ileri sürüyordu. Bu yakınmalar korkunç bir şekilde abartılmıştı.

16 Temmuzda Konseyin önüne çağrılan Venizelos, ya Yunan işgal bölgesinin kesin sınırlarının saptanmasını ya da Yunan birliklerinin hareketlerinde özgür bırakılmalarını istedi.¹² İtalyanlarla Yunanlılar arasında gerçek bir işbirliği olsa ve Türkler bunun böyle olduğunu görseler o zaman zorluk çıkarmayacaklarında direndi. Venizelos, Türk ve Yunan ileri karakolları arasına küçük Müttefik birliklerinin yerleştirilmelerini de önerdi. “Bunun moral etkisi büyük olacak ve belki de anlaşmazlık çıkmasını önleyecekti.” İzmir’e Yunan askeri çıkarılmasının bir barışı koruma işlemi olduğu yolunda Yüksek Konsey’in ileri sürmüş olduğu bahanenin örtülü olarak kabulü demekti bu; çünkü Venizelos artık bir bölük Müttefik askerinin birkaç Yunan tümenin yapacağı işi yapabileceğini kabul ediyordu. Konsey, asker sağlanması konusundaki öneriyi geri çevirdi. Ama, Venizelos’la İtalyan Dışişleri Bakanı Tittoni’nin güneydeki İtalyan ve Yunan kesimlerinin sınırları konusunda anlaşmalarına karar verdi.

Venizelos’la Tittoni, on beş gün içinde sorunlarını daha geniş çapta sonuçlandırdılar. Temmuzun sonunda da, İtalyan ve Yunan toprak istekleriyle ilgili anlaşmazlıklar konusunda kapsamlı bir anlaşma yaptılar.¹³ İtalya, Trakya’da ve kuzey Epir’de Yunan isteklerini desteklemeyi, Rodos dışında işgal altındaki Ege adalarından vazgeçmeyi kabul ediyordu. Aynı tarihte yapılan ayrı bir anlaşmayla da, İngiltere Kıbrıs’ı Yunanistan’a bırak-

maya karar verdiği gün; Rodos’un özerkliğine (*enosisi* seçebilirlerdi) kavuşması konusunda fikir birliğine vardılar. Yunanistan, İtalya’nın Arnavutluğu geçici bir süre için yönetmesini desteklemeyi, Trakya’daki ve Epir’deki istekleri yerine getirilirse, Menderes ovası da dahil olmak üzere, Batı Anadolu’daki isteklerinin bir bölümünü İtalya’ya bırakmayı üstlenmişti. Bu Yunanistan’a uygun düşen, ama çok çabuk bozulabilecek bir anlaşmaydı.

Ama Venizelos, sadece İtalyanlarla çekişme halinde değildi. Yunan işgalinin akıllıca bir iş olup olmadığı konusundaki Fransız kuşkularının ilk belirtileri de ortaya çıkmıştı. 15 Mayıs kıyımı konusunda Yüksek Konsey’in sorumluluğunu kabul ederek İzmir’e Müttefiklerarası bir Soruşturma Kurulu’nun gönderilmesini öneren Clemenceau’ydu.¹⁴ Ağustos başlarında Yunanistan’ın askeri gücü hakkında Venizelos’u sorguya çeken ve Yunanlıların Anadolu’da kendi hesaplarına bulunduklarını sert bir şekilde açıklayan yine Clemenceau’ydu. Fransa’nın, yeni bir Balkan seferine girişmeye niyeti yoktu.¹⁵

Venizelos iyimserdi. “Venizelos, Büyük Devletlerin barışı kendisi için yürütmeyi üstlenmeyeceklerini çok iyi anlamıştı.” Clemenceau, gerektiğinde Yunanistan’ın Anadolu’da ve Trakya’da aynı zamanda savunma yapabiliş yapamayacağını sormuştu. Venizelos bunun olanaksızlığını kabul etti, ancak Yunanistan’ın böyle bir durumla karşılaşmayacağını ileri sürdü. Venizelos bu sözlerini garip bir tarihsel dayanakla şöyle bağladı:

Yunanistan’ın doğudaki biçimi yüzünden, doğu sınırının savunulmasının olanaksızlığı çoğunlukla ileri sürülmüştür.

Venizelos, Helen dünyasının toprak dağılımının yüzyıllar boyu, Yunan Delegasyonu’nun istemekte olduğu toprakların aynı olduğunu bir atlas yardımıyla göstermişti.

Kuşkusuz Konsey aydınlatılmıştı. Ama gösterilen neden, savaş sonu yapılacak antlaşmanın gerçeklerine aykırı düşüyordu. Yunan Krallığı’nın kurulmasından önce, değişik dinlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğu’nda yüzyıllar boyu oturmuş Or-

todoks Rumların, bu topraklarda kalmayı sürdürmemeleri için bir neden yoktu. Batı Anadolu'da Ortodoks Rumların bulunması, Kemalistlerin Yunan işgal ordusunu söküp atmaya niyetli oldukları bu sırada, Helenizmin tarihsel sınırının (bu zaten her zaman değişen bir sınırdı) savunulabilir olduğunu ileri sürmenin gerekçesi olamazdı. Ama Venizelos, o sıra, Batı Anadolu'daki Yunan bölgesinin uygun düşen sınırıyla ilgili sorunu layık olduğu ciddiyetle ele almamıştı. Venizelos, batı Anadolu'daki Türk ve Yunan topraklarının sınırları içinde bulunan Türk ve Yunanlıların değiş tokuşu yoluyla sorunun çözülebileceğine inanıyordu. Barış antlaşmasına değgin kağıt parçası, Türk Milliyetçiliğinin ateşiyle yanıp kül olmadan önce, İzmir bölgesi değiş tokuş yoluyla tam olarak Yunanlı ve savunulabilir bir hale sokabilecek miydi? İşte bu, Venizelos'un ününü ve Yunan askerleriyle Anadolu'daki Ortodoksların hayatlarını ve esenliklerini tehlikeye sokan bir kumardı.

Yunanistan'ın karşılaştığı zorluklar, Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'yla Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Milne tarafından yazın sürdürülen iki ayrı soruşturma sonucu ortaya çıkarılmıştı. Milne'nin soruşturması, Yüksek Konsey'in Menderes ovasındaki İtalyan ve Yunan çalışma alanlarının sınırlarını saptamak yoluyla İtalyan Yunan sürüşmesini hafifletmeye çaba harcamasıyla ortaya çıktı. Milne, görevli İtalyan ve Yunan generalleriye görüşmek üzere subaylar gönderdi. Soruşturma, kaçınılmaz bir şekilde, daha çok, Yunanlıların stratejik durumları üzerinde toplanıyordu. Milne'nin son raporu, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında bir savaş durumunu açıkça ortaya koymaktaydı:

Türk kuvvetlerinin çoğunluğu, Yunanlıların tarafından köylerinden atılan ve Yunanlıların daha fazla ilerlemelerini engellemeye kararlı silahlı köylülerle takviye edilmiş düzenli çetelerden oluşmaktadır. Askeri birliklerden gizlice takviye alan bu silahlı kuvvetlerin önemli bir gücü vardır.

Yunanlıları Anadolu'dan sürüp atmaya and içmiş bu

kuvvetler üzerinde Türk Hükümeti'nin hiç bir kontrolü yoktur ve bu nedenle de Türk Hükümeti bu kuvvetlerin kararlaştırılmış bir çizgiye çekilmelerinde direnememektedir.

Sadece Türklerin bulunduğu ve koşulları çok zor topraklara doğru ilerlemiş Yunan kuvvetleri, taktik yönden çok kötü durumdadırlar ve daha iyi mevziler elde etmek için daha fazla ilerleme halinde, büyük bir şiddetle karşı konulmaya yol açacak ve ancak sert bir mücadeleden sonra başarı sağlanabilecektir.¹⁶

Milne, Yunanlıların, taktik durumlarında sadece küçük düzeltmeler yaparak bulundukları mevzilerde kalmalarını önermişti. Milne'nin raporunu okurken satır aralarında, insan Yunan işgaline üzüntülü ve tehlikeli bir hata gözüyle bakıldığını anlıyordu. Milne, "Yunan askeri Sancak'ta kaldığı sürece gerilla savaşı sürdürülecek ve herhangi bir ilerleme daha büyük tehlikeler yaratabilecektir"¹⁷ diye yazmıştı. Bununla birlikte, Yüksek Konsey, 7 Kasım günü raporu ele aldığı anda, bu uyarıcı karışıklıkları gözönünde tutmamış ve tüm Yunan kesimini saptayan "Milne Hattı"nı kabul etmişti.

General Milne'nin yazdığı gibi, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaş durumu sürdükçe, Yunanlıların keyfe göre saptanmış bir çizgiyi geçmemeleri konusunda Yüksek Konsey'in yüklediği zorunluluk, dar bir şerite bağlı kalacak olan Yunanlılar için çok zor olacaktı. Ama bir gücün, denetlenemeyecek hale gelmesi olasılığından korkan Yüksek Konsey, Yunan işgalini sınırlamakta kararlıydı. Yunanlılara sadece, Türk saldırılarına karşı kendilerini savunmak için karşı saldırıda bulunmak ve sonradan eski mevzilerine dönmek koşuluyla Milne Hattı'nın üç kilometre ilerisine kadar düşmanı kovalama hakkı verilmişti.¹⁸ Verilen bu izin, Türk çeteleri sorununu çözümlemeyecekti.

Mayıs olayları konusundaki Müttefiklerarası Soruşturma Kurulu'nun soruşturması, Yunanlılar için Milne'nin soruşturmasından daha önemliydi. Bu soruşturmanın konusu siyasal yönden oldukça yüklüydü ve Kurul tarafından uygun olmayan

bir rapor verilmesi halinde, Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasında Yunanlıların İzmir'le ilgili isteklerine ters etki yapabildi.

Amerika Birleşik Devletleri adına Amiral Bristol'dan, Fransa adına General Bunoust'dan, İngiltere adına General Hare'den, İtalya adına General Dall'olio'dan ve Yunanistan adına oy sahibi olmayan ve gözlemci olarak katılan Albay Mazarakis'ten oluşan Kurul, ağustosta çalışmaya başlamıştı.* Bu Kurul, değişik uluslardan 175 tanık dinlemek; İzmir'i, Aydın'ı, Nazilli'yi, Ödemiş'i, Menemen'i, Manisa'yı, Ayvalık'ı ve İtalyan kesimindeki Kirova'yı ziyaret etmek yoluyla kırk altı oturum yaptı. Bu kurum, soruşturması çok geniş bir alanı, özellikle de Türklerle Yunanlıların çelişkili tanıklık yaptıkları konuları kapsıyordu ve güven verebilmek için de Fransız, İngiliz, İtalyan tanıklar da dinlenmişti. Sürdürülecek tek yoldu bu. Ama, daha sonra Venizelos'un işaret ettiği gibi, bu yol gerçeği güvence altına almıyordu, çünkü "İzmir'deki bir çok Avrupalı, eşitlik rejimi olan Yunan rejiminin yerleşmesinden çok, yabancılara özel haklar tanıyan bir rejim olan Türk rejiminin sürdürülmesini yeğ tutuyorlardı."¹⁹ Özellikle İtalyanlar için bir gerçektir bu.

Kurul, ekimde raporunu verdi. Bu rapor Yunanlılara çok karşıydı.²⁰ İzmir çıkarması sırasında çıkan olaylardan, Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi sırasında iç bölgelerdeki düzensizlikten ve kan dökülmesinden Yunanlıları sorumlu tutuyordu. Kurul üyeleri Yunan işgalinin içyüzünü araştırmış, Yunanlıların yaptıklarının 'toprak ilhaki' olduğunu kabul etmişlerdi.²¹ Vardıkları sonuçlar şunlardı:

(a) Ülkenin askeri işgalinden tek amaç güvenliği ve halkın esenliğini sağlamaksa, bu işgal görevi Yunan askerlerine değil, batı Anadolu'da Müttefik Yüksek Komutanlığı'nın emrindeki Müttefik askerlerine verilmelidir.

(*) Venizelos'un üstelemesiyle Kurul'a yakın olan Mazarakis, Türk tanıkları varlığıyla ürküteceği gerekçesiyle toplantılardan çıkartıldı. Bu gelişmeler üzerine Venizelos, iki kere Yüksek Konsey'e katıldı. Mazarakis, Kurul'un kararlarına ters düştü ve azınlıkta kaldı. (Mazarakis, *Memoirs*, s. 263-265).

(b) Barış Konferansı, ülkenin tam anlamıyla ve kesinlikle Yunanistan'a katılmasına karar verdiğini ilan etmedikçe, sadece Yunan işgalinin sürdürülmemesi gerekir.

(c) Yukarıda işaret olunduğu gibi, sadece toprak ilhaki, uluslara saygı gösterilmesi hakkındaki ilan edilen ilkeye aykırıdır, çünkü, İzmir ve Ayvalık dışında, işgal edilmiş bölgelerde Rumdan çok Türk çoğunluğunun bulunduğu yadsınamayacak kadar açıktır.

Daha şimdiden direnişini ortaya koymuş bulunan Ulusal Türk duygusunun, bu ilhaki hiçbir zaman kabul etmeyeceği gerçeğine işaret etmek Kurul'un görevidir. Bu duygu yalnız güç karşısında, yani tek başına Yunanistan'ın başarıyla yürütme olasılığı bulunmayan bir askeri sefer karşısında boyun eğer.²²

Bu nedenle Kurul, Yunan askerlerinin tümünün ya da bir bölümünün yerine, çok daha az sayıda Müttefik askerinin mümkün olan hızla getirilmesini önermişti. Bu yapıldıktan sonra da, Müttefik askerleri çekildiğinde, bütün bölgede düzeni sağlayacak Türk jandarmasının önceden Müttefik subayları tarafından yeniden eğitilmesi gerekiyordu.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komisyonu'nun yaptığı gibi, bu Kurul'un yaptığı, Yunan işgaline son verilmesinden ve Yunanlıların Anadolu topraklarındaki isteklerinin geri çevrilmesinden başka bir şey değildi. Çıkarmadan bu yana Yunanlıların Anadolu'dan atılmaları için belki de ilk fırsattı bu; çünkü rapor, saygınlıklarını yitirmeden Müttefiklere Yunanlıları Anadolu'dan tekmeleyip atmaları için bir bahane sağlamıştı. Kurul raporu 8 Kasım'da tartıştığı sıra²³ Clemenceau, Yunanlıların Anadolu'da bulunmalarının istenilip istenilmediğini ilk kez ortaya attı. Yunanlıların kendi çabalarıyla İzmir'de kalamayacakları yolundaki kurul görüşüne işaret eden Clemenceau, Yunanistan'ın Müttefiklerin yardımı olmadan ve Türkiye tam anlamıyla yatıştırılınca kadar gereken askeri ve parasal çabaları harcamayı harca yamayacağını Venizelos'tan sordu. Venizelos, on iki

tümenlik bir orduyla, Yunanistan'ın, Mustafa Kemal'in 70.000 kişiyi aşmayan adamlarından korkması için bir neden olmadığı cevabını verdi. Bu itiraf bir parça da zor kullanılarak koparılmıştı çünkü, Venizelos durumun ne kadar ciddi olduğunu anlamış ve bunu Lloyd George'a söylemişti.* Ama Clemenceau konuyu daha ileriye götürmedi. Eyre Crowe, Krul'un Yunan işgalindeki ana amacı araştırmak yoluyla verilen talimatın dışına çıktığını ileri sürerek Yunan davasını destekledi.

Soruşturma Kurulu doğrudan doğruya, Milne de dolaylı olarak Yunanlıların İzmir'de kalmalarının akılcıca bir iş olup olmadığı konusunda kuşkuluydular. Clemenceau da artık Yunanlıların İzmir'e çıkarılması kararından pişmanlık duymaya başlamış ve Kurul raporuna dayanarak Konsey'in edinmiş olduğu görüşü fırsat bilerek, Venizelos'a yazdığı bir notta işgalin geçici nitelikte olduğu üzerinde durmuştu.²⁴

Venizelos, büyük bir tepki gösterdi. Türkiye'yle acele barış yapılmasına Yüksek Konsey'i kandırmaya hevesli olan Yunan devlet adamı, verdiği yanıtta Yunan kesimi sınırlarındaki düzensizliğin ve olayların Yunan işgalinden değil, Barış Konferansı'nın kararsızlığından ileri geldiği bildirilmişti. "Karışıklık çıkarmakta destek bulma umudunu yitirmeleriyle, Türkler, yenilgiye uğradıklarını gerçekten anlayacaklar" ve o zaman düzen sağlanacaktı.²⁵ Bu, Venizelos'un Yunan işgaline karşı Türk direnişinin niteliğini açıkça kabul etmekten kaçındığı örneklerden biriydi. Ama Venizelos, Yüksek Konsey'in kendisini içine sokmuş olduğu zorluğu haklı ve insafsız bir açıklıkla şöyle anlatıyordu:

Yüksek Konsey, İzmir işgalinin sırf siyasal nedenlerle kararlaştırılmış olduğunun ve bu işgalin ileride bir hak doğurmayacağını farkındadır. İzmir'e Yunan askerlerinin gönderilmesine karar verilmesiyle ilgili nedenler ne olursa olsun, Yunan askerlerinin gönderilmesini Yunan Hükümeti'nin ve halkının haklı nedenlere dayanarak nasıl yorumla-

*makta olduğunu anlatmakta Yüksek Konsey'in hata etmeyeceğine işaret etmek isterim. İzmir ve civar bölgeler üzerindeki Yunan isteklerini herkes bildiği gibi, aynı zamanda bu istekler konferansa resmen sunulmuş, Yi' sek Konsey önünde uzun uzadıya savunulmuş ve Yunanistan'ın Toprak İsteklerini Araştırma Kurulu tarafından içtenlikle kabul edilmişti.**

İzmir'i işgal etmekle, Yunanistan, henüz yasal olarak değilse bile moral yönünden bu topraklara hak kazanmıştır. Yunanistan, daha önce Rusya'ya yaptığı gibi, askerlerini yabancı bir ülkeye sadece yurtsünler diye göndermemiştir, gerçekten büyük bir ülkede düzeni kurmak için geçici bir yönetimin başarısını sağlayacak ögeler olarak gönderilmiştir. Bu nedenle, her ne kadar İzmir'in işgali sırf yasal bakımdan Yunanistan çıkarına yeni bir hak doğurmamakta ise de, gerçekte gözden uzak tutulmaması gereken yeni bir durum yaratmıştır. Bu durum Yunanistan'ın daha önce İzmir üzerinde sahip olduğu ve Yunan İşleri Komitesi'nce kabul edilmiş haklarını genişletemez, ama bu hakları onaylar ve Barış Konferansı'nın vereceği son karar konusunda Yunan ulusunun haklı güvenini güçlendirir.²⁶

Anadolu üzerindeki Yunan umutlarını tehlikeye düşüren anlaşmazlık, sonuçlandırılmamıştı. Clemenceau, görüşünde ısrar ediyordu.²⁷ Venizelos, İngiliz desteğine başvurmuştu. Venizelos, Crowe'a yazarken, İzmir'e Yunanlıların gönderilmeleriyle ilgili kararın, "Batı Anadolu'nun bir bölümünün Yunanlılara verilmesi için ilk adım"²⁸ olduğunu ileri sürmüştü. Venizelos haklıydı. Ama Clemenceau da haklıydı. Bunun açıklaması kolaydı. Lloyd George, Venizelos'la bir türlü konuşmuştu, Clemenceau İtalyanlarla başka türlü konuşmuştu. Crowe, Curzon'a yazarak olayların Venizelos tarafından yapılan yorumunu desteklemişti.²⁹ Moral bakımından Yunanistan'ın hiç değilse hâlâ bir dostu vardı.

(*) Daha sonra bkz. s. 170.

(*) Sadece İngiliz ve Fransızlar tarafından, bkz. 4. Bölüm.

1919 sonbaharında Yunan işgalinin yönetsel ve askeri temeli sağlam olarak atılmıştı. Raporu gizli kalan Soruşturma Kurulu'nun kopardığı fırtınayı Venizelos yatıştırmıştı. Temmuz 1919 tarihli Venizelos-Tittoni anlaşmasıyla Venizelos, İtalya'yla geçici ve her zaman bozulabilecek bir durum sağlamıştı. Ama Trakya ve Kuzey Epir sorunları karara bağlanamamıştı ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'da karşılaştığı zorluklar, Müttefikler'in Türk Barış Antlaşması'nı yapmakta gecikmeleri yüzünden daha da kötüleşmişti. Bu gecikme, Yunanistan'ın seferberlik yükünü artırmış, Liberal Parti'nin Yunanistan'daki durumunu belirsiz kılmıştı. 27 Ekim tarihli uzun bir mektupla Lloyd George'a içini döken Venizelos'a³⁰ bu sorunlar artık ağır gelmeye başlamıştı.³¹ Venizelos, "Türkiye'yle ateşkes imzalanmasından bu yana tam bir yıl geçti" diyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin üzerinde manda yönetimi kurulmasını kabul edip etmeme konusundaki kararsızlığı yüzünden hâlâ çabuk bir Barış Antlaşması yapılması umudu olmadığını ileri sürmüştü. Bu gecikme ciddi tehlikeler yaratıyordu. Önlenmezse Milliyetçi Türkiye dört beş ay içinde kayda değer bir orduya sahip olabilirdi. Müttefikler'in daha fazla beklememeleri ve Türkiye'yle barış yapmaları gerekiyordu. Yapılacak antlaşmanın niteliğine gelince, artık Venizelos'un, İtalyanların ya da Fransızların güney Anadolu'da geçici bir yönetim kurmalarına itirazı yoktu ve tersine, Hristiyan halkın korunması için bir araç olarak öneriyordu bunu. Ayrıca, Venizelos, daha önce ileri sürdüğü gibi, Türklerin İstanbul'dan ve Boğazlar'dan atılmalarını, Müttefik Devletler'den birinin geçici yönetimi altında Pontus'u içeren bağımsız bir Ermenistan kurulmasını, geriye kalacak küçük Türkiye'yle Anadolu'daki yeni Yunanistan ve Ermenistan topraklarındaki halk arasında değiş tokuş yapılmasını öneriyordu.*

(*) Venizelos değiş tokuşun isteğe bağlı olması gerektiğini yazdığından, bunun önüne hiç bir şeyin geçemeyeceği konusunda kesin inançlı olduğundan hafif kuşku duyulabilir. 1920'de Paraskevopoulos ve Stergiadis'le yaptığı bir konuşmada, başka bir görüşle ortaya çıktı: "Daha büyük bir güvenlik sağlamak için, Venizelos Yunan devletinin sınırları içinde, Anadolu'nun verimli iç bölgelerinde Yunan ırkının en iyi ve en sağlıklı temsilcilerinden oluşan etnolojik

Venizelos, önerdiğinden daha yumuşak bir antlaşma yapılması halinde, konferansın Türkiye'deki milyonlarca Hristiyanın yok edilmesinden doğacak moral sorumluluk altında kalacağını, Jön Türkler'in yıkıcı girişlerine yeniden başlayacaklarını, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki savaşın kaçınılmaz şekilde sürdürüleceğini ve böylece yaratılacak durumun Mezopotamya gibi kurtarılmış Arap topraklarını devamlı tehlike içine sokacağını öne sürerek Lloyd George'u uyardı.

Son olarak da, Venizelos, Türkiye'yle yapılacak antlaşmanın çabuklaştırılması için iki neden ileri sürmüştü. Bunlardan birincisi, Türkiye için elverişli bir barış yapılmasını düzenleyen Fransa iş çevrelerinin sistemli bir şekilde harcamakta oldukları çabalara tek başına karşı durabilecek olan Clemenceau'nun Fransız hükümetinin başında olmasıydı.* İkincisi de, Barış Konferansı kararlarını Türkiye'ye zorla kabul ettirmek için kullanılabilecek savaş durumundaki on iki tümenlik Yunan ordusunun varlığıydı. Türkiye'yle antlaşma yapılması daha fazla uzatılırsa, Venizelos, ordunun Yunanistan'a yüklediği parasal yükü hafifletmek için, Bulgaristan Antlaşması'nın** imzalanmasından sonra bu ordunun yarısını salıvermek zorunda kalacaktı. Böylece, doğuda kurulmuş olan yeni askeri denge, konferans tarafından ilerde verilecek kararlara Türklerin etkin bir şekilde karşı durmaları olasılığını sağlayacaktı.

Bu mektupta kullanılan telaşlı dil, kamuoyu önünde inançlı görünmek zorundaki Venizelos'un, Türk Milliyetçilerinin Yunanlıların Anadolu'daki durumlarına karşı bir tehdit olduğunu kabullendiğini gösteriyordu. Büyük heyecanlara kapılan, bazen

etnolojik bir duvar çekmeyi düşünüyordu. Acarnania, Etolia ve Arkadya gibi verimsiz topraklarda kendileriyle ailelerini doyurmak için çırpınan halk, bu verimli bölgelerde hem özgürlüğü, hem de toprağı işlemek için en uygun ortamı bulacaklardı." Paraskevopoulos, *Memoirs* (Anılar), s. 362.

(*) Venizelos, daha sonra mart ayında bu görüşü tekrarlayarak yeni Başbakan Millerand'ın Fransa'daki bu iş çevrelerinin etkisinde kaldığını belirtirdi. (Franguis, *La Grèce, son Statut...*, s. 140).

(**) 27 Kasım 1919 tarihli Nemilly Antlaşması, Bulgarların güney sınırını çiziyor, Ege Denizi'ne çıkarmıyor ama denize bir çıkış noktası bulmayı öngörüyordu. Müttefiklerin işgal ettiği Batı Trakya'ya Mayıs 1920'de onların yerine Yunanlılar yerleşti.

en karanlık bunalımların içine düşen, çoğunluk abartılmış bir hoşgörülle su yüzüne çıkan Venizelos, o sıralar umutsuzluğa kapılmış görünmekteydi. Bu mektubu yazdıktan bir gün sonra, Sir Henry Wilson, Venizelos'un üstesinden geldi:

İzmir'e gitmekle ülkesini ve kendisini perişan ettiğini yüzüne karşı söyledim; zavallı adam bunu kabullendi, Paris Türk'ü ortalıktan silmediği ve Türkle barış yaptığı için böyle oldu, dedi... Venizelos, Türke karşı çok acımasızdı ve Türkü silip süpürmek istersek on iki tümeni de kullanma olasılığımız var, dedi. Umutsuz bir durumda olduğunu anlamıştı ve şimdi de on iki tümenini satışa çıkarmaya çalışıyordu. Hem kendisinin, hem de Yunanistan'ın yıkıldığını Lloyd George'a söylemem için bana yalvardı. Söylerim, dedim ben de. İhtiyar adam bitikti.³²

Venizelos'un politikasında başta gelen ilke, İngiltere ve Müttefikleriyle işbirliğiydi. Bu nedenle Müttefiklerin izni olmadıkça, Yunan ordusunu, Kemalist kuvvetleri arayıp bulmak ve yok etmek için içerilere gönderemezdi. Kaldı ki, Yunan ordusu Kemalistlerle üç cephede, batı Anadolu'da, Ermenistan'da ve Kilikya'da başa çıkamayacak kadar küçüktü, kara ve deniz araçlarından yoksundu. Venizelos, başlangıçta, Müttefik garnizonlarının bulunması ve Türk ordusunun etkin bir şekilde silahtan arındırılmasına Türklerin karşı koymaktan vazgeçeceklerini ummuştu. Bu umut kalmamıştı artık. Dolayısıyla Türkler "yok edilmeliydiler". Bu, Müttefiklerin çok sert barış koşullarını uygulamaya karar vermeleri anlamına geliyordu. Belki de üç noktada birden seferber olmayı gerektirecekti. Fransızların Kilikya'da Kemalistlere karşı koymalarını, Yunanlıların İzmir kesiminden ilerlemelerini ve yeni Ermenistan'ı savunmak için Müttefiklerin etkin bir saldırıya geçmelerini gerektirecekti. Müttefiklerin böyle enerjik önlemleri ne alma, ne de onaylama istekleri vardı. Ama bunların dışında da hiç bir şey Kemalistleri güçten düşüremezdi.

İlerleme emri verilmiş olsaydı, İzmir kesimindeki altı Yunan tümeni Yunan hatlarının önündeki cepheyi temizleyebilir, Yunanistan için aylar ya da yıllar boyu soluk alma olasılığı sağlayabilirdi. Ama tek başlarına Yunanlılar, Milliyetçilerin direnme isteklerini kıramayacakları gibi, tüm Anadolu'yu da ele geçiremezlerdi. Bu nedenle de sorun tek başına çözülemezdi. Venizelos, ilk kez 1919 Ekiminde bu yalın hakikatleri anlamaya başladı. Olayların mantığı, Venizelos'u, kendisine karşı koyanların 1915'de Yunanistan'ın savaşa katılması için ilk koşul olarak ileri sürdükleri gibi, "Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmek için çaba harcamaya" Müttefikleri kandırmaya yöneltiyordu.

Yunanistan için artık geri dönme olasılığı da yoktu. Yunan askerleri 15 Mayıs'ta İzmir'e ayak bastıkları zaman zar atılmıştı. Venizelos'un Yunanistan'daki durumu Anadolu serüveninin başarıyla sonuçlanmasına bağlıydı. Tabii Venizelos, Anadolu'ya dar görüşlü siyasal nedenlerle gitmemişti ama bir kez gidildikten sonra ülkesindeki saygınlığını yitirmeden geri çekilemezdi. Kaldı ki, 1915'den beri yüreğini ve kafasını koyduğu siyasal amacı bulunan bir serüvenden vazgeçmeyi düşünmesi de yadılgısına uygun değildi. Geri dönülemez bir girişim ve bunun her gün büyüyen zorluklarıyla tehlikeleri karşısında oluşan gerilim, Venizelos'un bir yandan hoşgörülü olması ve güvenini belirtmesi,* öte yandan da umutsuzluğa düşmesi ve Lloyd George'a başvurması gibi iki uca yönelik kararsızlığına yol açmıştı.

Venizelos'un, barış antlaşmasını sağlayabilmesi için daha on ay geçecekti. Görüşmeler, 1919-1920 kışında ve kıştan sonra gelen ilkbaharda sürüp gitmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan Wilson, felce tutulmuş ve artık olaylar üzerinde etkili olabilecek durumda değildi. Kabuğuna çekilme politikasını yeniden benimseyen Amerika Birleşik Devletleri'nin artık, Türkiye konusunda büyük bir sorumluluğu kabul etmeyeceği belli olmuştu, ama henüz açıkça kabul edilmemekteydi ve Amerikalıların kararsızlığı, bir antlaşma yapılmasını geciktirmek için

(*) Yüksek Konsey'den on gün önceki tutumu konusunda, bkz. s. 170.

hem bir bahane, hem de bir neden oluyordu. Sorunların çözülmemesi, çeşitli çıkarların bulunuşu, başbakanların konferans halinde toplanmalarına bağlı politika nedeniyle vakit ve inanç kaybı, görüşmelerin sürüp gitmesini sağlıyordu.

En sonunda İngilizlerle Fransızlar, 1919 yılı sonlarına doğru, Türkiye sorunlarını ele almak için ciddi bir girişimde bulundular. Bir antlaşma temelleriyle ilgili noktalar üzerinde uyum sağlayan ve Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan bir dizi görüşmeye Lord Curzon başkanlık etti.³³ Türkler Avrupa'dan atılacaklardı ve İstanbul'da uluslararası bir düzen kurulacaktı. İtalyanlara ve Yunanlılara, ekonomik ayrıcalıklarla başka ayrıcalıklar verilerek iki ülke ikna edilecek ve Anadolu'dan askerlerini çekecek, Anadolu'daki Türk egemenliği de sağlanacaktı.

Önde gelen yöneticiler, kendi başlarına bırakılırlarsa, artık gerekli antlaşma taslağını geciktirmeden hazırlayabilirlerdi. Ama bu konuda başkalarının da söyleyecekleri vardı. İngiliz Bakanlar Kurulu'nda, Hindistan Bakanı genç ve akıllı Edwin Montagu, Türklerden yana güçlü bir çizgi benimseyerek karşılarına çıktı. Meslektaşlarının yetki alanlarına el atmaktan korkmayan ve mücadeleci bir konuşma yapan Edwin Montagu, Türklerin İstanbul'dan atılmaları konusunda öfkeyle tartıştı, Curzon'u kışkırtarak çok uzun ve tımtıraklı biçimde bir yanıt vermesine yol açtı.³⁴ Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, her iki tarafın ileri sürdükleri nedenlerin de garip bir biçimde gerçeklere uymadığı anlaşılıyor. Bir yandan Montagu, Sultanın İstanbul'dan atılmasının Müslüman Hintliler üzerinde kötü etki yapacağını ve bunun tehlikeli biçimde kışkırtılmış bir İslam dünyasının Doğuda İngiltere için huzursuzluk yaratacağını ileri sürüyordu. Lord Curzon, Hindistan'la ilgili görüşü alaya aldı. Buna karşı da, Türkiye İstanbul'u yitirmedikçe bunun Doğu gözünde Türkiye'nin savaşı kaybetmediğinin kanıtı olacağı ve Müttefiklerin İstanbul gibi önemli yerler için kesin karar almaları halinde Milliyetçi hareketin ortadan kalkacağı gibi aynı ölçüde gülünç görüşler ileri sürdü. Başka bir deyimle, iki taraf da, geçerli olmayan görüşlere dayanarak Mustafa Kemal'in Türk Milliyetçiliği-

nin gücünü ve niteliğini yanlış anlamışlardı.³⁵ Ama Montagu hiç değilse İngiltere Türkiye'yle sürekli bir anlaşmaya varmak istiyorsa, bunun yolunun İstanbul'un Türkiye'nin elinden alınması olmadığını görmüştü.

Bu konu, Yakın Doğu anlaşmasıyla ilgili Curzon-Berthelot tasarısıyla birlikte 6 Ocak günü Bakanlar Kurulu'na getirildi. İstanbul'un geleceği, bir çeşit elle dokunulabilir ve pek çok kişinin üzerinde fikir sahibi olduğu kolaylıkla anlaşılacak bir konuydu ve bu nedenle İngiliz Bakanlar Kurulu gibi herhangi bir başka kurulun da gereğinden fazla zamanını alabilirdi. Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları kabul edilirse, gelecekteki Türk Devleti'nin başkentinin Konya mı, Bursa mı (her iki kent de geçmişte başkent olmuştur) olmalıdır; Sultanın İstanbul'da İslamlığın Vatikan'ı gibi özel bir bölgesi olmasına izin verilmeli midir ve böylece siyasal merkezle Müslüman Türklerin manevi merkezi birbirinden ayrılmalı mıdır; 1453'te Türklerin gelmesinden önce Ortodoks Bizans İmparatorluğu'nun Katedrali Büyük Ayasofya Camii Hristiyan kilisesi mi, İslam camii mi, yoksa hiç bir dine bağlı olmayan bir müze mi olmalıdır, gibi siyasal ağırlık taşıyan bu tür sorularda bir kişinin görüşünün, başka birinin görüşü kadar doğru olduğu ileri sürülebilirdi. Montagu işini iyi yapmıştı. Lloyd George'la Balfour'un Curzon tasarısını desteklemelerine karşın, Bakanlar Kurulu tasarını geri çevirdi.

Böylece olağanüstü bir durum ortaya çıktı. Türklerin başkentlerinin kendilerinde kalmasında daha önce direnen Fransızlar olmuştu ve Downing Street'de yapılan konferansta Clemenceau bu konuyu Lloyd George'a, Balfour'a ve Curzon'a açtı. Ama Fransızlar, anlaşma için bütün önerilerin bir arada ele alınması konusunda Curzon'un görüşünü kabul etmişlerdi. Ve şimdi, İngiliz Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanı'nın önerisini geri çeviriyordu. Tekerlek dönmüş, aynı yere gelmişti. Lord Curzon, kararların kısa görüşlü ve sakıncalı olduğundan meslektaşlarına acı acı yakındı. Ama Montagu ile Savaş Bakanlığı'nın birlikte, Curzon, Lloyd George ve Venizelos'a karşı direndikleri açıkça anlaşıldı.

Artık yaşlı Clemenceau iktidardan düşmüştü ve 12 Şubat günü Londra'da Doğu işleri görüşüldüğü sıra, Başbakan olarak radikallerden Alexandre Millerand, Fransa adına konuşuyordu. Türklerin İstanbul'u ellerinde tutmalarıyla ilgili karar onaylandı. Bunun dışında, görüşmelerde, Ermenistan, Türkiye'nin parasal denetimi ve Anadolu'daki nüfuz bölgeleri ele alındı. Bütün görüşmeler sırasında Lloyd George, Yunan davasını Fransızların ya da İtalyanların baskılarına karşı desteklemişti. Aralık ayında Clemenceau, hem İtalyanların ve hem de Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmalarını istemişti.³⁶ Şimdi de yeni Başbakan Millerand, 14 Şubat'ta Türkiye'yle sürekli bir barış yapılmak isteniyorsa Yunanlıların, İzmir'den ayrılmaları gerektiğini öneriyordu.³⁷ Lloyd George, Venizelos'la birlikte Fransızların ayrılmasına karar verdi, ama bu bölgede de sözde Türk egemenliği korunacaktı.³⁸

Beklenmedik bir zamanda, General Gouraud komutasında Kilikya'daki Fransız askerlerinin Türk Milliyetçi kuvvetleri tarafından ciddi bir yenilgiye uğratıldığı ve Maraş yöresinde binlerce Ermeninin öldürüldüğü yolunda gelen haber üzerine görüşmeler kesildi.³⁹ Bu haber, görüşülmekte olan bu tür bir barış anlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmenin olanaksız değilse bile güç olacağını kesinlikle gösteriyordu. Fransızların gururu can evinden vurulmuştu, İngilizler de Türkiye'den güvenceler isteme konusunda ellerine fırsat geçtiği için sevindiler. Bu nedenle konferans, resmi Türk hükümetine baskı yapmak için İstanbul'u işgal etmeye ve Savunma Bakanlığı'na el koymaya karar verdi. İstanbul 16 Martta işgal edildi.⁴⁰ İstanbul'daki Türk Milliyetçileri Mustafa Kemal'e katılmak için Anadolu'ya kaçıklarından, bu işgal, Kemalist hareketi zayıflatacağına güçlendirdi.⁴¹

Venizelos, Türkleri korkutmak için Müttefikleri daha ileri gitmeye kışkırtıyordu. Kemalist kuvvetlerin dağıtılması için Türk Hükümeti'ne bir haftalık süre tanınmasını (bu yerine getirilme olasılığı bulunmayan bir koşuldur) ve bu yapılmazsa Yunan ordusunun Kemalistleri kovalayıp yok etmesine izin verilmesini istedi. Tabii Venizelos Kilikya'yı ele geçirmeyi düşün-

müyor, sadece Yunan mevzilerinin karşısındaki Kemalistleri dağıtmayı amaçlıyordu. Yunan ordusunun böyle bir ilerlemede bulunmasının konferans kararlarını etkilemeyeceği konusunda güvence vermesine karşın, önerisi kabul edilmedi.⁴²

Daha sonra Lloyd George'a yazarken, Curzon, "askerlerinin ilerlemesine izin verilmesi konusunda Yüksek Konsey'e yaptığı başvuruyu, "Stergiadis ve General Paraskevopoulos tarafından çekilen telgrafların ele geçirilmesiyle kanıtlanmış olduğu gibi, Venizelos'un abarttığından" yakınıyordu.

Maraş ve Kilikya olayları, İstanbul'un işgali, başta İstanbul'daki Yüksek Komiserler olmak üzere, uzman danışmanlar tarafından Müttefiklere durmadan anlatılmak istenen şeyi, yani İzmir'i Yunanlılara veren ve bağımsız bir Ermenistan yaratan barış antlaşmasına Türklerin karşı koyacaklarını en sonunda Müttefiklerin kafasına sokmuştu.⁴³ Bu nedenle, Türkiye'nin kabul etmeyeceği bir barış antlaşmasının hangi yollarla yürürlüğe konulabileceği hakkında Mareşal Foch'un Versailles'daki Kara ve Deniz Komisyonu'na danışılarak bilgi alınmasına karar verildi. Foch'un 30 Mart tarihli raporu yirmi yedi tümen askerin bu iş için gerekli olduğu sonucuna varıyordu ve hayal gücü ne kadar geniş olursa olsun, böyle bir kuvveti düşünme olasılığı bile yoktu.

Türkiye Antlaşması hakkında karar verecek olan San Remo Konferansı'ndan kısa bir süre önce, Churchill, Wilson ve Curzon, Foch raporuyla doğrulanan tehlikelere işaret etmeye çaba harcadılar. 19 Martta Churchill ve Wilson, Londra'da Venizelos'u yola getirmeye çalıştılar. Churchill, İngiltere'nin Trakya'ya ve Anadolu'ya asker yardımında bulunamayacağını, ama silah ve savaş gereçleri olarak ne isterse vermeye hazır olduğunu Venizelos'a söyledi.⁴⁴ Wilson, daha da açık konuştu, "küçük ordumuzun yapacağından çok fazlasını üstlendiğimiz için, Venizelos'a, Yunanistan'a ne insan ne de para yardımında bulunabileceğimizi açıkça söyledik. Kendisine küçük ülkesini uçuruma sürüklediğini bildirdim... Venizelos, bir sözcüğümü kabul etmediğini açıkladı."⁴⁵ Wilson, Venizelos'a, Türkiye'yle Yunanistan arasında on on beş yıl sürebilecek ve Yunanistan'ı kötürüm yapabile-

cek bir savaş olabileceğini söylemişti. Her iki adam da, Venizelos'un, İngiltere'nin son anda işe karışarak Yunanistan'a yardım edeceği umuduna bel bağlamış olduğundan kuşkulıydılar. Bu uyarılar Venizelos'u sarsmadı. Venizelos, Yunanistan'ın İzmir'i ve Trakya'yı alacağına inancı olduğunu söylüyor ve aynı zamanda, Yunanlıların üreme yetenekleri nedeniyle, yüzyılın bitiminden önce İzmir Rumlarının sayısının bütün Türk İmparatorluğu'nun nüfusunu aşacağı gibisinden acayip bir kehanette bulunuyordu. Venizelos, yapılan konuşmaları yüreklendirici saymıştı. Ve bunda biraz hakkı da vardı. Churchill, Türkiye antlaşmaya karşı çıkarsa, Yunanistan'ın antlaşmayı Trakya'da ve Anadolu'da uygulamayı üstlenip üstlenmeyeceğini sormak için Lloyd George adına Venizelos'la bir görüşme yapmak istedi. Böylece, Wilson'la Churchill'in Venizelos'u uyarmaya çalıştıkları bir sıra, Venizelos, Lloyd George adına kendisiyle görüşme istenmesini, dolaylı olarak Lloyd George'un Yunanistan'ın antlaşmayı uygulayacak güçte ve dilekte olup olmadığı güvencesi istediğini sandı. Venizelos, danışmanlarının görüşlerini her zamanki gibi bir yana atan Lloyd George'un ilgi ve yakınlığına güveniyordu. Venizelos şöyle demekteydi: "Antlaşma koşullarının uygulanmasının bir İngiliz-Yunan işbirliği sorunu olduğunu anlatmama gerek yoktur... Eğer Türkler antlaşmayı imzalamaktan kaçınırlarsa, başta önerilen koşullardan daha ağır koşullar uygulamaya konacaktır."⁴⁶

İstanbul'daki danışmanlar da, Müttefiklerce düşünüldüğünü bildikleri sert barış koşullarının yaratabileceği tehlikeleri ellerinden geldiğince ortaya koymuşlardı. Barış yapanlara karşı de Robeck sabırsızlığını zorlukla gizleyebiliyordu. Elinde üç ölçüt vardı: Barış koşulları (a) Müttefiklerin uğrunda savaştıklarını söyledikleri ilkelerle bağdaşabilir olmalı; (b) sürekli bir barışın temellerini atmalı ve (c) Müttefiklerin daha fazla kan dökmelelerine ve özveride bulunmalarına gerek kalmadan uygulanabilmelidir. Müttefiklerin barış koşulları her üç noktada da başarısızlığa uğradı. Bu koşulların anlamı, çoğunluğunu Türk halkının oluşturduğu insanların yaşadığı toprakları "Türklerin yüz-

yıllık düşmanlarının buyruğu altına sokmaktı. Bu, kanımca Yüksek Konsey'in de kabul ettiğini sandığım ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptamaları ilkesini çiğnemektir." (b) koşuluna gelince, İzmir'in geçici olarak Yunanlılar tarafından işgali 1919 Mayısından beri Yakın Doğu'nun yarası olmuştu. De Robeck, "kesin ilhakin daha büyük yara açacağı açıktır ve bu sürekli bir kışkırtma bahanesi olacak, Anadolu'da yıllar boyu kan dökülmesine yol açacaktır" diye yazıyordu. (c) koşuluna gelince de, görünüşe göre ileri sürülecek koşulların zorla yürürlüğe konacağını Yüksek Konsey anlamıştı:

Yüksek Konsey'dekilerin hakları vardı. Koşullar öyleydi ki hiçbir Türk bu koşulları kabul edemezdi. Böylece yeniden bir genel savaş yapmaya, ilan ettikleri ve değer verdikleri ilkeleri yıkmak için zor kullanmaya, Yakın Doğu'da sürekli kan dökülmesine izin vermeye hazırlanıyorlardı, ama bütün bunlar niçindi? Eşyanın tabiatı gereği birkaç yıldan fazla sürmeyecek bir dönem uğruna Bay Venizelos'u Yunanistan'ın başında tutmak için. Böyle bir oyunun zahmete değip değmediğini düşünüp hayretle karşılamaktan kendimi alamadım. Bay Venizelos ölümsüz olsaydı şaşmamam gerekirdi, ama ölümsüz değildi ve geçiciydi. Yalnız geçici değil, Yunanistan için olağanüstü bir şeydi. Bununla, kendisinden sonra yerine gelecek aynı çapta bir adam olmadığını anlatmak istiyorum. Başka bir deyimle, Bay Venizelos, Yunanistan demek değildi.⁴⁷*

De Robeck, Türkiye vilayetlerini Yunanistan yararına parçalama önerisinin, geri kalan Türkleri Bolşeviklerin kucağına atacağına işaret ediyordu. "Onlar, belki de yüz binlerce İngiliz kökenli kişiyi ve onların dostlarını öldürmek, canlı canlı derilerini yüzmek ve değişik şekillerde işkence etmekten sorumludurlar" diyordu. Bu görüş Savunma Bakanlığı üzerinde etki ya-

(*) Konsey'i harekete getiren nedenlerin kaba bir biçimde basite indirgenmiş biçimi.

pabileceği için, Lord Curzon, ustaca yazılmış bu mektubu Bakanlar Kurulu'nda dağıttı. Sonunda da, kesin barış antlaşmasını düzenlemek için San Remo'ya gitmek üzere olan Lloyd George'a karşı çıktı Lord Curzon. Hasta yatağından, Fransızlara, Foch raporuna, Genelkurmay'a⁴⁸ ve yerel uzmanlara karşı çıkabilmek için çok güçlü nedenler bulunması gerektiği konusunda Lloyd George'u uyarıyordu.⁴⁹ Curzon, kendisini "yolundan sapmayan bir eleştirici ve Türklerin düşmanı" olarak tarif ediyordu. "Ama ben Anadolu'da bir çeşit barış yapılmasını istiyorum; Yunanlılar İzmir'de bulundukça, Yunan tümenleri Venizelos'un Anadolu'da ilerleme planlarını uyguladıkça ve her yerde Türklerle savaşı sürdürdükçe böyle bir barış olanaklı bulunmadığını da biliyorum." Curzon aceleyle yatağından kalkmış, eleştirici ve küskün gözünü Başbakan üzerinde tutmak için Manş'ı geçmişti.

Türkiye antlaşmasının koşulları, San Remo'da nisan ayında kararlaştırıldı.⁵⁰ Bu koşullar, sonuçları bakımından Türk egemenliği için çok zorlayıcıydı ve Müttefiklerin yetenekleriyle güçleri yönünden de gerçeklere hiç uygun değildi. 11 Mayıs günü açıklanan bu koşullar, yalnız Türk hükümetini değil, aynı zamanda Türkiye'deki İngiliz temsilcilerini de düş kırıklığına uğrattı. Bu koşullarda, Foch raporu hiç göz önüne alınmamıştı. Ama bu koşulları içeren antlaşma imzalanmadan önce, Anadolu'daki durum birden değişiverdi.

Yunan ordusu sabırsızlanıyordu. Bu ordu, sınırlandırılmış İzmir kesiminde bir yıldan beri oturuyor, Milne hattını birkaç kilometre geçerek Türk çetelerini izlemekten ve yeniden üslerine dönmekten başka bir şey yapamıyordu. Söz konusu durum, sinirleri bozmaktaydı ve moral yönünden de kötüydü.

Türk milliyetçileri kaslarını güçlendirdikleri, Yunanlılar da hareketsiz bekledikleri sıra General Milne'nin Karadeniz'deki İngiliz ordusunun gücü ateşkesten beri devamlı azalmıştı. 1919 sonunda Milne, Türkiye'deki asker sayısının İstanbul yöresinde 4.469, İzmit'ten Afyonkarahisar'a uzanan Anadolu demiryolu üzerinde 2.272 ve Çanakkale Boğazı'nda 657 kişiden oluştuğunu bildirmişti.⁵¹ Bu askerler, İstanbul'da ve Trakya'da olmak

üzere altı Fransız taburuyla Milne'nin komutasında olmayan bir Fransız tümeniyle takviye edilmişti. İngiliz danışmanları, bu kuvvetlerle isteksiz Türkiye'ye barışın zorla kabul ettirilemeyeceğini bildirmekte gecikmediler.

Şimdi de 14-15 Haziran 1920 gecesi Milliyetçiler, ilk kez İngiliz ordusuna doğrudan doğruya meydan okuyorlardı. Milliyetçi askerler, İzmit yöresinde konaklayan bir İngiliz taburuna saldırmışlardı. Müttefiklerin İstanbul'daki ve Boğazlar bölgesindeki mevzileri ilk kez tehlikeye girmişti. İstanbul Boğazı'ndaki büyük gemilerin desteğinde olan birkaç tabur, Milliyetçilerle şehir arasında bulunuyordu. Elden geldiği sürece, Müttefiklerin hiçbirisi bu küçük garnizonu pekiştirmek istemiyordu.

14'ünde Londra'ya varan Venizelos'u, Lloyd George hemen çağırdı ve Türklerle zorla antlaşmayı kabul ettirmek için Yunanistan'ın Müttefiklerden yardım beklememesini bildirdi. Antlaşmanın uygulanmamasına İtalya sevinecekti. Fransız kamuoyu, Türkiye'ye asker gönderilmesini kabul etmezdi. Ve Lloyd George'un kendisi de, Dışişleri Bakanlığı'yla askeri çevrelerdeki Türk yanlısı eğilim yüzünden zorluklarla karşılaşmıyordu. Bu nedenle Yunanistan'ın antlaşmayı uygulayıp uygulayamayacağını Venizelos'a sordu. "Venizelos, hiç duraksamadan Yunanistan'ın gerekli güce sahip olduğu yanıtını verdi ve ben iki Batı devletiyle ya da hiç değilse İngiltere'yle işbirliği yaparsa Yunanistan'ın gerekli çabayı göstereceğine inandım."⁵² Lloyd George, Venizelos'a Churchill'i görmesini ve bu konuda onu ikna etmesini söyledi. İki başbakan, Türklerden gelecek direniş olasılığının askerlerce abartıldığı konusunda anlaşmışlardı.

Churchill'in ve şimdi de Lloyd George'un uyarılarına karşın, Venizelos, Türkiye serüveni konusunda bir işbirliği ummuyordu. Venizelos, ağır koşulları içeren bir antlaşmanın Türkiye tarafından geri çevrilmesi halinde, Yunanistan için daha iyi koşullar elde etmek olasılığı üzerinde de kumar oynuyordu. Anadolu'da genişletilmiş bir bölgeyi, hatta bağımsız bir Pontus-Ermenistan Federasyonu'nu düşlemekteydi. Bu sonuncunun, elde etme olasılığı bulunan ganimetler arasına girmesini ummak

gerçeklere hiç uymuyordu.⁵³

Venizelos'un, şimdi, Milliyetçi Türkiye'yle savaşı haklı gösterebilmek için, Türk antlaşmasının olabilecek en ağır koşullarla yapılmasını istediğini söylemek abartma sayılmazdı. Yunanistan, daha şimdiden Türk çeteleriyle yer yer savaş etmek durumundaydı. Venizelos, bu düşmanlıkların durdurulabileceği ya da Müttefiklerin sadece moral gücüyle desteklenecek bir barış antlaşmasıyla Türklerin Yunanistan'ın Anadolu'ya yerleşmesini kabul edecekleri umudunun kalmadığını artık anlamıştı. Bu çıkmazdan kurtulmanın tek yolu vardı, bu yol da Türklere ezici bir darbe indirmektir. Antlaşmanın, Türkler tarafından geri çevrilecek çok ağır koşulları içermesini, Yunanlıların Türk Milliyetçilerinden daha güçlü bulundukları bir sırada antlaşmayı uygulamak için yetki alınmasını ve Venizelos'un Müttefikler adına savaşa girdiğinin haklı gösterilmesini sağlamak Yunanistan'ın çıkarlarına uygun düşüyordu. Müttefikler adına hareket eden Yunanistan, kendi ordularıyla da olsa, İngiltere'den araç-gereç ve para yardımı bekleyebilirdi. Hele Müttefiklerin savaşa katılmaları sağlanabilirse, Yunanistan için daha iyi olurdu.

Türk Milliyetçilerinin direnişlerini yoğunlaştırmak ve Yunanistan'ın kazandığı toprakları bedel olarak ortaya koymak yoluyla barış antlaşmasını zorlaştırma olasılığını düşünen Müttefiklerin, Yunanlıların ilerlemelerine rıza göstermemeleri, bugüne kadar Yunanlıları ileri gitmekten alıkoymuştu.⁵⁴ Ama Lloyd George, Dışişleri Bakanlığı'na ve Genelkurmay'a askeri nedenlerle haklı gösterebilse buna içtenlikle izin verecekti. Şimdi bunu yapabiliyordu. Deneme niteliğinde olmakla birlikte, İzmir yarımadasındaki Türk saldırısı Boğazlar kesimindeki zayıf Müttefik birliklerini tehdit anlamını taşıyordu. General Milne, hemen telgrafla takviye kuvvetleri istedi. Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, istemese de eldeki askerlerin sadece Yunan askerleri olduğunu fark etti.* 18 Haziran tarihli Bakanlar Kurulu toplantı-

sında, Wilson, İstanbul'un savunulması için bir Yunan tümeninin kullanılmasını önerdi. Bu iş için Venizelos çağırıldı, o da batı Trakya'daki tümenlerinden birini önerdi.

Bir tümeni böyle ödünç almak, Anadolu'da ilerlemeye izin vermek demektir. Lympne'de 20 Haziran günü yapılan ve resmi olmayan bir konuşma sırasında, Lloyd George ve Millerand ilerlemeye izin verilmesini kararlaştırdılar.⁵⁵ Ertesi gün, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın Foch raporu hakkında alaycı söylemleri arasında, bu karar Yüksek Konsey tarafından onaylandı. Yunanlılar General Milne'ye bir tümen asker göndereceklerdi, aynı zamanda Yunanlıların "İzmir bölgesinde toplu harekatta" bulunmalarına izin verilmişti.⁵⁶ Bu izin, Yunanlıların İzmir kesiminde İzmir-Bandırma demiryolu üzerinden kuzey doğuya ilerlemeleri ve Marmara Denizi kıyısındaki Bandırma'nın işgali anlamına geliyordu. Üzerinde anlaşmaya varılan şey, Boğazlar kesimindeki Müttefik garnizonu üzerinde baskıyı hafifletmek için yeni yerlere sınırlı bir ilerleyişti. Yunan ordusu tarafından Anadolu'da doğuya doğru büyük bir ilerleme yapmak ya da Kemalistleri yok edecek bir darbe vurmak değil.* Ne olursa olsun, Venizelos rahat bir soluk almış ve sevinmişti. Çünkü antlaşma koşulları son anda yumuşatılamazdı.

Venizelos, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 23 Haziran tarihli, çok sık değinilen telgrafında, Boulogne'da alınan karar bil-dirmişti. Telgrafında, antlaşma koşullarını zorla uygulamayı üst-

tümüne düşsel değerlere dayanıyor." 17 Haziran: "Yunanlıların Doğu Trakya'yı alacaklarını ve Bandırma üzerinden İzmir'e inceklerini görüyorum. Ama bütün bunlar Türkiye ve Rusya'yla savaş demektir." Calwell, *Sir Henry Wilson*, s. 243-244.

(*) 25 Haziranda Paraskvopoulos'u doğuya doğru fazla ilerlememesi için özellikle bir kez daha uyarmıştı; Yunan Genelkurmay Başkanlığı, *The Asia Minor Expedition* (Anadolu Seferi), ii, ek 13. Anlaşıldığı kadarıyla dayandığı nedenler, önce Yunan hatları arasında büyük bir uzaklık bırakmamak, sonra da Doğu Trakya'da yardımcı bir harekate yetecek kadar kuvveti elde bulundurmaktır. Bu hareket başlangıçta sınırlı diye düşünülüyor, Yunanlıların başarılarından telaşa kapılan Fransızlarla İtalyanların ilerlemenin durdurulması için üstelikleri yolundaki yaygın inanış da bir temele dayanmaz görünüyordu (bunun için bkz. Nicolson, *Curzon: the Last Phase*, s. 251).

(*) 15 Haziran: "Lloyd George Yunanlıların Akdeniz'de, hem karada hem de denizde büyük güç olabileceklerine inanıyor ve onlarla dost olmak istiyor. Lloyd George'un tüm dış politikası kanışık, insanlar ve sorunlar konusunda

lenmek ya da Fransız, İtalyan ve İngiliz askeri çevrelerinin baskıları karşısında Yunan isteklerinin silinip gitmesini görmek arasında bir seçim yapmaktan başka çare olmadığını anlatıyordu. Bu nedenle, "ülke tarihindeki bu dönüm noktasında" İngiltere, İzmit için bir tümeni ödünç vermeyi ve Müttefiklerden ekonomik yardım bile istemeden Yunan hatları karşısındaki Türk birliklerini silip süpürmeyi üstlenmişti. Türkler bundan da ders alıp antlaşmayı imzalamazlar ve uygulamazlarsa, Yunan ordusunun gücünü o kadar arttıracaktı ki, bu ordusu Türkiye'deki İngiliz askerleriyle birlikte antlaşmayı zorla uygulayacaktı. Ama bu durumda İngilizlerin ekonomik ve araç gereç yardımına gerek duyacak ve Türkiye'nin Orta Anadolu yaylasına sığınacak kadar küçültülmesini isteyecekti. (Bu, Türkiye İstanbul'u, belki de Pontus'u kaybedecek demeye gelecekti.) "Bu önerileri Lloyd George'un kabul etmesini sağlamayı başardım, onun sayesinde de Boulogne'da izni almayı başardık."⁵⁷

22 Haziranda, Yunan birlikleri Milne Hattı'nı geçerek İzmir kesiminde üç koldan ilerlemeye başladılar.⁵⁸ I. Ordu'ya bağlı birlikler Alaşehir'e kadar ilerledi. Bu ilerlemeyi destekleyen ve Menderes ovasından güneye giden bir koşut ilerleme daha vardı. Kuzeyde, İzmir Ordusu birlikleri, Manisa'dan Akhisar ve Soma demiryolu üzerinden kuzeye doğru gidiyordu. Bandırma işgal edilmişti. En sonunda Paraskevopoulos, altı tugay önde olmak üzere, Adalar tümenini Bandırma'nın doğusundaki Bursa'ya gönderdi ve 8 Temmuz günü Bursa ele geçirildi. Yunanistan, Bursa-Bandırma demiryolu ve Alaşehir'i içine alan çok genişletilmiş bir cepheyi (ya da bir çok cepheyi) kurduktan sonra ilerleme durduruldu. Yunanlılar, ağustosta yaylaya tırmanarak Anadolu yaylasının kenarındaki Uşak'ı işgal ederek bu hareketi sonuçlandırdılar.

Harekatın sonu belli olmaya başladığında, Paraskevopoulos, 1 Temmuz günü iki olasılığı daha özetleyerek Venizelos'a telgraf çekti: Birincisi, o güne kadar işgal edilmiş mevzilerde sıkı sıkı durmak, doğu Trakya'yı işgal etmek için batı Anadolu'daki birtakım kuvvetleri ayırmak ve "Türklerin Kemalist Milli-

yetçi hareketini toptan yok etmek için daha genel bir hareketle" Anadolu seferini yeniden başlatmak. İkincisi de, Trakya'dan vazgeçerek düşmanı yok edinceye kadar Anadolu'daki hareketi sürdürmek.⁵⁹ Paraskevopoulos, ikinci yolu yeğlemişti. Venizelos, Anadolu'da yeniden ilerlemeye başlamadan önce, Türkleri suçlu duruma düşürmek hevesindeydi; böylelikle antlaşma koşullarının daha da ağırlaştırılmasını Lloyd George'dan isteyebilirdi. Bu nedenle birinci olasılığı yeğ tutmuştu. 7 Temmuzda Spa'da toplanan Yüksek Konsey'e, Yunan birlikleri başarılı saldırılarını tamamladıktan sonra, Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar bulundukları yerde kalacaklarını söyledi.⁶⁰

Şimdi Venizelos büyük şeyler bekliyordu. Wilson'a Yunanlıların doğu Trakya'yı ve gerektiğinde daha sonra Bursa'yı, Eskişehir'i, Afyonkarahisar'ı, İstanbul'u, hatta Trabzon'u işgal edeceklerini söyledi.⁶¹ Wilson, İzmir'e bağlı hareketin Yunan komutasında; İstanbul'a bağlı hareketin Milne komutasında kalmasını önerdiği zaman, Venizelos, bu öneriyi hemen kabul etti. Yunan birliklerinin İngiliz komutasında harekate girişmesi yoluyla ittifakı pekiştirmeleri ve İngilizlerin ilerde destek olmaktan kaçınmalarını zorlaştırmaları kadar hiçbir şey Yunan çıkarlarına uygun olamazdı.

Türklerin antlaşmayı uygulamayı kabul etmemeleri halinde, Venizelos, Eskişehir-Afyonkarahisar hattına kadar ikinci bir ilerleme düşünüyordu.⁶² Milne ve Paraskevopoulos'un İngiliz komutasında Eskişehir'e ve Yunan komutasında Afyonkarahisar'a yapılacak ilerlemeler için planlar düzenleyecekleri konusunda Wilson'un onayı olduğunu Venizelos anlamıştı.* Bu iki hareket için üç tümen daha getireceğini, bu tümenlerin ve genel olarak hareketin donatımı için de gerekli araçların listesini yapmasını Paraskevopoulos'tan istediğini Wilson'a söyledi.⁶³

(*) Burada bir yanlış anlama söz konusu olabilir. Üç hafta önce, Yunanlıların Eskişehir ve Afyon üzerine yeni bir ilerleme tasarladıklarını öğrenen Wilson öfkeyle buna tepki göstermişti. Venizelos Papers, (Venizelos Belgeleri), s. 315; Wilson'dan Stavridi'ye, 30 Temmuz 1920.

İşte bu, Venizelos'un içli dışlı İngiliz-Yunan işbirliği düşüncesinin gerçekleştiği son noktadır. Geçen haziranda Kemalistlerin İzmir'i tehdit ederek yarattıkları bunalım önlendikten sonra, Venizelos, İngiliz Genelkurmayıyla pazarlık yapacak gücü yitirmişti. Yunan harekatı şimdi Trakya'da da başlamıştı. Temmuz sonlarına doğru, İzmir tümeni ve G. Kondylis'in 3. Piyade Alayı Bandırma'dan Tekirdağ'a götürüldüler. Doğu Trakya'da, Türk Milliyetçilerinin lideri Cafer Tayyar'ın zayıf ve düzensiz kuvvetleri, Yunan kuvvetleri arasına sıkıştırıldı ve kolayca dağıtıldı. Cafer Tayyar tutsak edildi. Yunan kuvvetleri 26 Temmuzda Edirne'ye girdiler. Atina'da bayraklar asıldı, 101 pare top atıldı ve bu olay Katedralde Şükran İlahisi'yle kutlandı.⁶⁴

Bu kadar geciken Barış Antlaşması en sonunda 19 Ağustos 1920 günü Sèvres'de imzalandı.⁶⁵ Son dakikada Yunanistan ile İtalya arasında yeni gecikmelere yol açabilecek bir kavga çıkmış, ancak bu kavga Venizelos'la İtalyanlar arasında çabucak yapılan bir anlaşmayla yatıştırılmıştı.⁶⁶ Güzel ve narin porselenin yatağı Sèvres adının bir simge olduğunu ilk görenlerden biri, ağırbaşlı Fransız avukatı ve politikacısı Ryamond Poincaré olmuştu.⁶⁷

Sultan hükümeti tarafından zorla imzalanan ve Ankara tarafından tanınmayan bu antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkıyordu. Çatalca hattına kadar uzanan bir şerit verilerek Türkiye Anadolu'nun ortasına itilmişti. Antlaşma, özgür ve egemen bir Ermenistan devletini, doğuda bağımsız bir Kürdistan'ı öngörüyordu. İzmir ve çevresi Türklerin elinden alınmıştı. Türklük duygusunu yatıştırmak için, Yunanistan tarafından yönetilmek üzere İzmir bölgesi beş yıl için sözde Türk egemenliği altında kalacaktı. Bu süre sonunda yerel parlamento tarafından ya da yapılacak halk oylaması sonunda karar verilirse İzmir bölgesi Yunanistan'a katılacaktı.

Boğazlar uluslararası statüye sokulacak ve buralardan geçiş Büyük Devletler'in oy üstünlüğü sağladığı bir komisyon tarafından denetlenecekti. Büyük Devletler'in Türk Maliyesi üzerinde on dokuzuncu yüzyıl içinde oluşturdukları baskı, birtakım sert hükümlerle artık kurumlaştırılmıştı. Sevr'le birlikte ya-

pılan üç yönlü bir antlaşmaya göre Anadolu ekonomik etki bölgelerine ayrılarak parçalanmıştı. Fransa Kilikya'yı, İtalya Antalya, güneybatı ile Ereğli kömürlerinin işletme hakkını alacaktı.⁶⁸ Aynı gün yapılan başka bir antlaşmayla, Trakya, Yunanistan'a katılıyordu.⁶⁹

Bu, Venizelos'un en iyi anı olmalıydı. 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de imzalanan bir dizi antlaşma, Yunanistan'a, hemen hemen bütün Trakya'yı, Çanakkale Boğazı'nın ağzındaki İmroz ve Bozcaada'yı, Rodos dışındaki On İki Ada'yı (Rodos'u da almak için bir umut vardı) ve beş yıl geçtikten sonra kesinlikle Yunanistan'a geçecek büyük bir İzmir bölgesini kazandırmıştı. Yunanistan'ın en büyük çıkarı olan bölgelerden, sadece Epir, Kıbrıs, İstanbul, Boğazlar kesimi ve Pontus, bu antlaşmanın dışında bırakılmıştı ve Venizelos bunlardan, Kuzey Epir dışında hiçbirini için yasal bir istekte bulunmamıştı. Sèvres'de imzalanan ve Venizelos'un neredeyse iki yıl sabırla sürdürdüğü yorucu politikanın doruğu olan kağıt parçaları, Türkiye'yle ilgili devamlı bir antlaşmanın zerresini bile gerçekleştiremeyen kağıt üzerinde kazanılmış zaferlerden başka bir şey değildi. Milliyetçi Türk kuvvetleri, Paris'teki devletlerin emirlerine karşı durmaya kararlı olarak savaş alanında bekliyorlardı. Yunanistan, Venizelos diplomasisinin ürünlerini toplamak istiyorsa, antlaşma koşullarını Yunan ordusunun uygulaması gerekiyordu. Artık Venizelos, kendisini bekleyen görevin zorluğunu anlamıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanması üzerine, Stergiadis, İzmir bölgesinin yönetimini Türklerden resmen almıştı.⁷⁰ Yunanlılar için duygusal bir tören olmuştu bu. Yunan topluluğu arasındaki güven çok büyüktü ve Stergiadis'in yönetimi konusunda Avrupalı ziyaretçilerle temsilciler tarafından verilen olumlu raporlar batı Avrupa'ya ulaşıyordu. İzmir'i ziyaret eden ve 1920 Eylülünde Stergiadis'le konuşan yüksek rütbeli bir deniz subayı, Yunan yönetiminin İzmir'de hoş görülmediğini ve hiçbir zaman hoş görülmeceğini kendisine özgü bir dille anlatmıştı: "Bununla birlikte, Stergiadis'in yönetiminde herkese hoşgörü ve eşit davranmada başarılı olduğu genel olarak kabul ediliyor. Artık Yu-

nan yönetiminin İzmir’de kesin olarak yerleştiği görülmektedir.” Bu yazar Stergiadis’den “baskı altına alınamayan bir yarıdılışın sinir nöbeti” diye söz etmiş ve onu “bir Yunanlının olabileceği kadar namuslu” diye tanımlamıştı.⁷¹

Yunan birlikleri, otuz beş gün içinde doğu Trakya’ya ve Bursa-Alaşehir hattına kadar batı Anadolu’yu temizlemişlerdi. Anadolu demiryoluna doğru büyük bir saldırıya geçerek üstünlüğünü pekiştirme hevesindeki Paraskevopoulos, Trakya’daki birlikleri aceleyle geri getirmeye başladı. Milne ve de Robeck bu plana karşı çıktılar ve Milne, “Yunan birliklerinin içerde takılıp kalmalarından, bu yüzden kurtarmak için bizim askeri yardımda bulunmanızı gerektirmesinden” korkuyordu.⁷²

Ağustos sonlarına doğru, Paraskevopoulos, Venizelos’a bir rapor göndererek harekete geçilmesini istedi.⁷³ Paraskevopoulos, Mustafa Kemal’in antlaşmayı tanımayacağını ileri sürüyordu. Bu nedenle Kemalist hareketin, iki dönemli büyük bir sefer yaparak yok edilmesi gerekliydi. İlk olarak Eskişehir ve Afyonkarahisar alınacak, sonra da Ankara’ya ve belki Konya’ya ilerlenecekti. Bu önemli demiryolu kavşaklarının ele geçirilmesi, Mustafa Kemal’i gerekli destekleri sağlamaktan alakoyacak, Ankara’nın ele geçirilmesiyle de, “düşmana büyük bir moral darbe” vurulacaktı. Anadolu’nun ortasındaki tuz çölü, Kemalistleri çok uzak iki parçaya bölecek, ulaşımı aksatacak ve uzatacaktı. Bu nedenle de Mustafa Kemal mücadeleyi bırakma zorunda kalacak ya da direnişini sürdürmesi halinde, birlikleri Yunan ordusu tarafından kolaylıkla yok edilebilecek düzensiz küçük parçalara bölünecekti.

Ön cephenin yararları elbette büyüktü. Bununla birlikte, rapor yanlış görüşlere dayanıyordu. Paraskevopoulos, Milliyetçilerin direnme ve dayanma isteğini alay edercesine önemsiz saymıştı. Paraskevopoulos, raporunu, para toplama yüzünden Anadolu köylüsünün önemli bir bölümünün Kemalistlerden hoşnut olmadıkları yollu doğru görüşe ve kurtarıcı Yunan ordusu nereye giderse gitsin iyi karşılanacağı yollu sakat görüşe dayanarak hazırlamıştı. Paraskevopoulos, bu nedenle de, direnişin

büyümesini ve ulaşım yolları çok genişlemiş olan Yunan hatları gerisindeki sabotaj sorununu göz önünde tutmamıştı. (Yunan generalleri, arka arkaya yaptıkları her ilerlemede, yerli Müslüman ve Ortodoks halk tarafından minnet ve heyecanla karşılandıkları hakkındaki savlarla sürekli olarak aldatılmışlardı. Çünkü Balkan ve Anadolu halkının kurtarıcı ordular ile yetkeleri “hoş karşılama” konusunda büyük tecrübeleri vardır.) Bundan başka, Paraskevopoulos, Kemalistler Sivas’a doğru çekilirlerse Yunanlıların onları nasıl yok edeceklerini anlatmıyordu.

Paraskevopoulos, batı cephesindeki Milliyetçi kuvvetlerin hâlâ bel bağlanamayacak düzensiz çetelerden oluştuğunu kabul ediyordu. Bu nedenle planı ne kadar çabuk uygulanırsa o kadar iyi olurdu. Ama bu arada, iç politikayla ve yeni tümenleri cepheye sürmek yerine eski tümenleri terhis etme gibi sorunlarla uğraşan Venizelos, altı ay içinde Türkiye antlaşmayı uygulamazsa planı yürürlüğe koyacağına söz vermekten başka şey yapmadı. Bundan sonra da birden düşüncesini değiştirdi. Kararsızlıkla geçirilen birkaç ay uçup gidivermişti. Venizelos, 5 Ekimde, Lloyd George’a şu uzun telgrafi gönderdi:

Siyasal ve parasal yönden sınırsız bir süre savaş halinde tutulma olasılığı kalmayan ve yakın gelecekte hemen kullanılması söz konusu olmayan orduyu, çok yakında terhis etmek konusunda kararlar almak zorundayım.

Türk Hükümetinin Mustafa Kemal’i yola getirecek gücü olmadığına ve Milliyetçileri tehlikeli bir şekilde kuvvetlendireceğinden yeni tümenler kurulması için istenilen izin verilmesinin çok sakıncalı olacağına inanıyorum. Anadolu’da işlerin bugünkü haliyle uzatılması, ilerisi için tehditlerle doludur. Müttefiklerin harekete geçmemeleri Mustafa Kemal’i yüreklendirecek, Hristiyan halkın yok edilmesini tamamlayacak, Doğuda barışı bozmak için Mustafa Kemal’i ve Bolşevikliği kullanmak isteyen bazı devletlerin entrikalarına olanak sağlayacaktır.

Aşağıdaki çift sonuca varmak için tek kölü çare, Mil-

liyetçi Kuvvetleri Ankara ve Pontus bölgelerinde kesinlikle yok etmeye yönelik yeni bir hareket başlatmaktı:

1. Boğazlar bölgesiyle birlikte ayrı bir devlet oluşturmak, bu devletin varlığıyla Boğazlar'ın özgürlüğü konusundaki tek etkin güvencenin sağlanması için Türkleri İstanbul'dan atmak.

2. Yerlerinde kalmış Rumlarla, sayıları 800.000'i bulan ve son elli yıl içinde Türklerin baskısından kaçarak Güney Rusya'ya göçmüş Rumlardan Pontus'da ayrı bir devlet kurmak. Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği yapacak olan bu devlet, İslamlığa ve gerektiğinde de Rus emperyalizmine karşı sağlam bir engel olacaktır. Bugün Yunanistan'ın elindeki kuvvetler, yapılacak bu hareketi tam bir başarıya götüreme güvencesini sağlamaya yeterlidir. Ama siyasal ve parasal nedenlerle, geçen haziranda olduğu gibi, Yunan Hükümeti, tek başına yapılacak bu harekate başlamak ve sorumluluğunu üstlenmek durumunda değildir. Bununla birlikte, İngiltere, daha önce belirtilmiş amaca ulaşmak için hareketi başlatma girişiminde bulunur ve Yunanistan'a bu amaçla gerekli parasal yardım yaparsa, kuvvetlerimiz işbirliğine hazırdır.⁷⁴

Venizelos, birkaç hafta içinde kış mevsimi başlayacağı ve böyle bir harekate olanak bırakmayacağı için, çok çabuk bir karar verilmesi isteğiyle telgrafını tamamlıyordu. Olumlu bir karar verilmezse Yunan Hükümeti, siyasal nedenlerle terhis planını uygulamak zorunda kalacaktı ve bundan sonra da birkaç ay içinde yeni asker toplama olanağı kalmayacaktı.

Bu çok ilgi çekici başvuru, Venizelos'un, günden güne direnişleri artan sivil ve asker dostlarının çelişkili baskılarına yanıtıydı. O günkü Yunan cephesinden hoşnut olmayan Paraskevopoulos ve askerler, vurup kaçan Milliyetçileri izleyip bulmak ve yok etmek girişiminde bulunma umuduyla, Anadolu'da ilerlemek istiyorlardı. Ama genel seçimin yaklaştığı bir sırada Venizeloscu politikacılar, hiç değilse askerlerin bir bölümünü ter-

his etmek peşindeydiler. Bu iki isteği bağdaştırmak olasılığı yoktu, çünkü o sıra düşünülen çapta bir harekate girişmek askerin terhis edilmesini yıllarca değilse bile aylarca sürüncemede bırakabilirdi. Ama bu sırada askerin terhis edilmesi, Yunan cephesini Türk Milliyetçilerin saldırısı karşısında zayıf bırakacak ve sonunda Yunanistan'ın Anadolu'daki durumunu tehlikeye sokacaktı.

Şimdi Venizelos, cesaretle bir askeri çözüm yoluna başvurmuştu. Askerin terhisi ertelenecekti, buna karşılık düşmanın yok edilmesi, Pontus'un kurtarılması ve İstanbul'un alınması olasılığı* konusunda yeni bir dinsel savaş yapılmasını alkışlayacak ulusal bir heyecan vardı. Yine de uzun süreli askeri ve siyasal sorunlar, Yunanistan'ın Anadolu'da böyle bir girişimde bulunmasıyla çok daha ağırlaşacaktı.

Venizelos'un başvurusu ivedi ve kesin bir yanıtı gerektiriyordu. Belki de Venizelos'un şansına, böyle bir yanıt verilmedi. Konuyla dağınık bir şekilde uğraşıldı, ama Yunan genel seçimlerinden önce bir yanıt alınamadı. Venizelos tarafından çekilen telgrafın bir kopyası, Lloyd George'un bu telgrafa, "herhangi bir şekilde karar verilmesi halinde, Mustafa Kemal'in saldırı hazırlıkları yapmak için zaman kazanmamasını sağlamak yönünden önemli olduğu nedeniyle, özellikle gizli tutulması" gerektiği gözüyle baktığını bildiren ve Sir Maurice Hankey tarafından yazılan bir mektupla birlikte 12 Ekim gün Dışişleri Bakanlığı'ndaki Crowe'a verildi.⁷⁵ Sir Henry Wilson'un daha fazla bilgi istemesi üzerine, Yunan Genelkurmayı'nın Eskişehir ve Afyonkarahisar'a varmak için on güne ve Ankara'ya varmak için daha üç haftaya gerek duyduğu bildirildi.⁷⁶ Bu bir aylık süre içinde Pontus da ele geçirilebilirdi. Venizelos, Milne komutasında bulunan İzmit'te-

(*) Venizelos'un kafasında, önerdiği hareketin kendisine seçimleri belirsiz bir tarihe erteleme fırsatı verebileceği düşüncesi olabilir. Bu konuda elle tutulur bir kanıt yoksa da, bu görüş bana çok çekici gelmekte. Ama bu büyük hareketin, Milliyetçi Türkiye ile savaş durumunu ve barışın henüz sağlanmadığını kabul etmeyi içerdiğinden, seçimi hazırlaması için kendisine temel sağlayacağı kuşkusuzdu. Aslında, Venizelos'a karşı olan birtakım yazarların belirttikleri gibi, Anadolu'da kaçınılmaz olduğunu gördüğü felaketin sorumluluğundan kaçmak için ve seçimleri kaybedeceğini bile bile seçimlere gittiği yolundaki akıl almaz varsayımdan çok daha akla yakındır bu.

ki İngiliz askerleriyle birlikte Manisa'daki tümenin, Yunanlıların ilerlemesi sırasında Sakarya nehri üzerindeki hattı korumasını istemişti. 200.000 çift yün çorap ve don çorap (kesinlikle gerekli) verilmesi, ayda ortalama 3 milyon İngiliz lirası ödenmesi ve çeşitli savaş gereçleri sağlanması isteğinde bulunan Venizelos hayli ileri gitmişti. Bu gereçlerin kış basmadan önce gelmesi de çok kuşkulu görünüyordu.

Sonunda Venizelos, başvurusunun ortaya çıkardığı sorunların ve kuşkuların yanıtı olarak Lloyd George'a 16 Ekim günü son mesajını gönderdi.⁷⁷ Milliyetçilerin, Yunan birliklerinin ilerlemesi karşısında belki geri çekilebileceklerini kabul ediyordu. "Bu nedenle bizim Ankara'ya ulaşmamız kesin bir zafer olmayacaktır, çünkü işgali uzun süre devam ettirmek gerekmektedir." Durum böyleyken Müttefikler öngördüğü bu köklü çözüme kabul etmeye hazır değillerse, Venizelos, kaçınılmaz bir önlem olarak Türk ordusunu ve jandarmasını Sevr Antlaşması'nda belirtildiği gibi yeniden düzenlemek için hemen Müttefikler arası bir komisyon kurulmasını önerdi.

Daha 1919 yazında, Türk Milliyetçileri, Müttefik denetim subaylarını hiçe saymaya ya da tutuklamaya başlamışlardı. 1920 Ocağında, Milliyetçiler Gelibolu yarımadasında Fransızlar tarafından korunan Osmanlılardan kalma silah ve savaş gereçlerinin bulunduğu depoyu başarıyla bastılar.⁷⁸ Milliyetçiler, şubat-ta Kilikya yöresinde Fransız askerlerini ağır bir yenilgiye uğratırlar. O günden beri, Türk toprakları üzerindeki yabancı çıkarlarına karşı yöneltilen tehditler azalmak bilmedi. Buna karşın Venizelos, Türk kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesi için Müttefikler arası bir komisyon kurulmasını öneriyordu ve böyle bir düzenleme yapılması halinde düzene sokulmuş kuvvetlerin Milliyetçilere katılmaları olasılığı da vardı. (Venizelos bile 5 Ekim telgrafındaki tehlikeyi anlamıştı.) Geniş kapsamlı bir harekati başlatmak nasıl çare değilse, şimdi Venizelos'un önerdiği şey de çare olamazdı. Bununla birlikte, Anadolu'da Yunanistan'a karşı toplanmış kuvvetler ve Doğudaki savaş sonu huysuzluğu karşısında acınacak bir anlayışsızlık gösteren Venizelos, başvurusu-

nu şu sözlerle tamamlıyordu:

Böylece, Anadolu'nun sindirilmesi kısa sürede bu kuvvetlerce (Müttefikler arası kurulacak komisyon tarafından düzenlenecek kuvvetler) sağlanabilecek ve bu kuvvetler Kemalist askerleri dağıtmak için yeterli olacaktır. Anadolu'daki Müslüman halk, Milliyetçilerin başvurdukları yöntemlerden bıkmıştır ve bir süre için sadece barış istemektedir. Kendisine Milliyetçi diyen ve Milliyetçilikle hiç ilgisi olmayan kuvvetlerin para toplamasından ve baskısından kurtarmak için ordularımızın ilerlemesini isteyen Anadolu'nun yerli halkının, askerlerimizi kurtarıcı olarak kabul etmeleri de bunu kolaylıkla kanıtlamaktadır.

Bu başvuru bile bir yanıt verilmesini sağlayamamıştı. Haftalar sonra, 14 Kasım günü, Venizelos iktidardan düştü.

NOTLAR

- 1 Bkz. Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918-1922*, s. 180.
- 2 Bkz. D.B.F.P., iv, no. 433, n. 5.
- 3 A.g.e., iv, no. 433, Webb'in 28 Haziran 1919'da Sir R. Graham'a yazdığı mektup.
- 4 A.g.e., no. 467, Calthrope'un 27 Temmuz 1919'da Curzon'a yazdığı mektup.
- 5 A.g.e., no. 506, Webb'in 7 Eylül 1919'da Curzon'a yazdığı mektup.
- 6 A.g.e.
- 7 A.g.e., no. 500, de Robeck'in 18 Kasım 1919'da Curzon'a yazdığı mektup.
- 8 A.g.e.
- 9 A.g.e., no. 506.
- 10 Bkz. D.B.F.P., i, s. 84, 12 Temmuz 1919.
- 11 Bkz. D.B.F.P., i, s. 106.
- 12 A.g.e., no. 12.
- 13 Bkz. Frangulis'in *La Grèce...* adlı yapıtındaki 29 Temmuz 1919 tarihli 'Venizelos-Tittoni Anlaşması'nın metnine ve aynı yapıt, s. 100-101.
- 14 Bkz. D.B.F.P., i, s. 130, 152, 18 Temmuz 1919.
- 15 A.g.e., i, s. 330, 5 Ağustos 1919.
- 16 A.g.e., s. 879.
- 17 A.g.e.

- 18 Bkz. D.B.F.P., ii, s. 349.
- 19 A.g.e., s. 263.
- 20 Raporun Fransızca metni ve Mazarakis'in azınlıklar hakkındaki raporu, D.B.F.P., ii, no. 17, ek A, s. 237-258. F.R.U.S. 1919, ix, s. 47-73.
- 21 F.R.U.S. 1919, ix, 71.
- 22 A.g.e., ix, s. 72.
- 23 D.B.F.P., ii, no. 17, s. 229.
- 24 A.g.e., s. 295-296.
- 25 A.g.e., s. 352, 15 Kasım 1919 tarihli mektup.
- 26 D.B.F.P., ii, s. 352-353, Venizelos'un 15 Kasım 1918 tarihinde Clemenceau'ya yazdığı mektup.
- 27 Bkz. L.I.G. Belgeleri, F 92/12/6, Clemenceau'nun 18 Kasım 1919 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 28 Bkz. L.I.G. Belgeleri, F 92/12/6, Venizelos'un 20 Kasım 1919 tarihinde Crowe'a yazdığı mektup.
- 29 Bkz. L.I.G. Belgeleri, F 92/12/6, Crowe'un 26 Kasım 1919 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 30 Bkz. L.I.G. Belgeleri, F 82/12/4, 5 Eylül 1919 tarihinde Clairefontaine Manon'da Lloyd George ile Venizelos arasındaki görüşme, Venizelos'un 19 Eylül 1919 tarihinde Repoulis'e yazdığı mektup. *Tachydromos*, no. 796, 11 Temmuz 1969.
- 31 Bkz. L.I.G. Belgeleri, F 55/1/126.
- 32 Callwell, *Sir Henry Wilson*, ii, s. 213.
- 33 D.P.F.P., iv, no. 631-633, 22-23 Aralık 1919.
- 34 A.g.e., no. 646, 4 Ocak 1920.
- 35 Nicolson, *Curzon: the Last Phase*, s. 100-102.
- 36 D.B.F.P., ii, no. 55, 11 Aralık 1919.
- 37 D.B.F.P., vii, s. 54.
- 38 A.g.e., s. 186, 2 Şubat 1920. Bir kez karar alındıktan sonra, Millerand, Yunanistan'a vaadlerde bulunulduğunu öğrenmesi üzerine düşüncesini değiştirdiğini söylemiş ve bundan sonra da Venizelos'a saygılı davranmıştır; a.g.e., no. 25 ve 26, s. 230-239.
- 39 D.B.F.P., vii, no. 36-38, 28 Şubat; Maraş olayı hakkında da Lord Kinross'un *Atatürk* adlı yapıtına bkz., s. 203-204; Paillarès'in *Le Kémalisme devant les Alliés* adlı yapıtına bkz., s. 107-116.
- 40 D.B.F.P., vii, no. 38, 50, 55.
- 41 Kinross, *Atatürk*, s. 205-209.
- 42 D.B.F.P., vii, s. 452-454, 10 Mart 1920.
- 43 Bkz. İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'in Ağustos 1919'dan sonra gönderdiği haberlere; D.B.F.P., vi, no. 486, 513, 597 ve özellikle xii, no. 17, 9 Mart 1920.
- 44 19 Mart 1920 tarihinde İngiliz Savunma Bakanlığı'nda yapılan bir görüşme hakkındaki nota bkz. L.I.G. Belgeleri, F 199/9.
- 45 Callwell, *Sir Henry Wilson*, ii, s. 230.
- 46 Stratigos, *Greece in Asia Minor*, 19 Mart 1919 tarihli mektup, s. 88-89.
- 47 D.B.F.P., xiii, no. 17, de Robeck'in 9 Mart 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 48 Genelkurmay Başkanlığı askeri nedenlerle Yunanistan'ın Anadolu'daki emelleri konusunda her zaman kuşkulu olmuştur; aralarında İngiliz liberalleri gibi Türkleri sevmeyen olmadığı için de, siyasal nedenlerle Lloyd George'un politikasına karşı olumsuz bir eğilim göstermişlerdir, D.B.F.P., xiii, no. 23; Türkiye'deki durum hakkında Genelkurmay'ın 15 Mart 1920 tarihli muhtırası; L.I.G. Belgeleri, F 206/4/19, Foch raporu hakkında, Genelkurmay'ın 7 Nisan 1920 tarihli yorumu; Churchill'in Genelkurmay'ın Aralık 1919 tarihli muhtırasından söz eden *The World Crisis: The Aftermath* adlı yapıtı, s. 371-372.
- 49 L.I.G. Belgeleri, F. 12/3/24, Curzon'un 9 Nisan 1920 tarihinde Lloyd George'a yazdığı mektup.
- 50 D.B.F.P., viii, s. 1-252.
- 51 D.B.F.P., iv, no. 635.
- 52 Venizelos'un 15 Haziran 1920 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektup, Stratigos, s. 111-112.
- 53 Aynı mektup.
- 54 Yetki verilmeden yapılacak bir saldırının Yunan emellerine zarar verebileceği konusunda uyarıda bulunan Curzon'un 24 Şubat 1920 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektuba bkz. D.B.F.P., xiii, no. 7.
- 55 D.B.F.P., viii, no. 26 (2. Hythe Konferansı zabıtları).
- 56 A.g.e., no. 33, s. 349 (1. Boulogne Konferansı zabıtları).
- 57 Stratigos, *Greece in Asia Minor*, s. 116-117. Bu telgraf Lloyd George'la yapılan özel görüşmeden söz etmektedir ve Yüksek Konsey Türkiye'nin bölünmesi konusunda bir anlaşmaya razı olmamıştır.
- 58 Yunan Genelkurmay'ının *The Asia Minor Expedition* adlı yapıtı, ii; Toynbee'nin *The Western Question in Greece and Turkey* adlı yapıtı, s. 228-229.
- 59 Yunan Genelkurmayı, ii, ek 19.
- 60 D.B.F.P., viii, no. 47, s. 444.
- 61 Callwell, *Sir Henry Wilson*, ii, s. 248-249, 252; 4 ve 10 Temmuzdaki görüşme.
- 62 Yunan Genelkurmayı, ii, ek 25.
- 63 "Yunan ve Polonya orduları için elde olan malzeme" hakkında 13 Ağustos 1920 tarihli Savunma Bakanlığı'nın muhtırasına bkz. L.I.G. Belgeleri, F 9/2/39.
- 64 Yunan Genelkurmay Tarihi, *Operations in Thrace (1919-1923)*, Atina 1862, s. 45-62; Paraskevopoulos'un *Anıları*, s. 328-336; İzmir tümenine komuta eden Nazarakis'in *Anıları*, s. 272-276; Atina'daki tepkiler hakkında, D.B.F.P., xiii, no. 108.

- 65 Antlaşma Serileri no. 11 (1920). Türkiye ile 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de imzalanan barış antlaşması, Cmd. 1964.
- 66 Metin Frangulis'de, ii, s. 109-111, Venizelos-Tittoni Antlaşması'nda olduğu gibi, İtalya, Rodos dışında On İki Ada'nın Yunanistan'a bırakılmasını ve Rodos'un yazgısının Kıbrıs'la çözülmesini kabul etmiştir. Bu antlaşma da Sevr Antlaşması'yla aynı tarihte yürürlüğe girecektir ve bu nedenle sadece kağıt üzerinde kalmış ve On İki Ada'yı İtalya elinde tutmuştur.
- 67 Poincaré, *Histoire politique: chroniques de quinzaine*, I, s. 264: "Şimdi Sèvres kentinin de barış tacında çiçekleri vardır. Türk antlaşması ulusal ürün olan bisküviler ve süsen çiçekleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmanın kendisi de, bir vazanın kırılması gibi bozulabilir. Sakın dokunmayınız."
- 68 Antlaşmalar Serisi, no. 12 (1920). *Tripartite Agreement between The British Empire, France and Italy repsecting Anatolia*, Cmd. 963.
- 69 Antlaşmalar Serisi, no. 13 (1920). *Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Greece*, Cmd. 960. Batı Bulgaristan Trakyası, 1919 tarihli Neuilly Antlaşmasıyla Müttefik Devletler'e bırakılmıştı ve şimdi Müttefiklerce Yunanistan'a verilmişti. Doğu Türkiye Trakyası da, Sevr Antlaşmasıyla Yunanistan'a bırakılmıştı.
- 70 Rodas, *Greece in Asia Minor*, s. 179-180, yapılan töreni anlatmaktadır. Yunan yetki ve görevleri 2493 sayılı kanunla belirtilmiştir. *Resmî Gazete*, ser. A.İ., 10 Eylül 1920. Yüksek Komiser olarak Stergiadis'e Bakanlık payesiyle birlikte bölge içinde gerçekten mutlak yetkiler verilmiştir.
- 71 F.O. 406/44, no. 183.
- 72 D.B.F.P., no. 102, Robeck'in 28 Temmuz 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 73 Yunan Genelkurmayı, *The Asia Minor Expedition*, ii, s. 27.
- 74 D.B.F.P., xiii, no. 152; Venizelos aynı gün, Henry Wilson'a "acele ve gizli" bir telgraf (Stavridi Belgeleri, 1920) göndermişti, ama özellikle resmi olarak İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na değil.
- 75 D.B.F.P., xii, no. 152.
- 76 Stavridi Belgelerindeki Wilson'un soruları, 1920, Caclamanos'un 5 Ekim 1920 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup. Venizelos'un yanıtı, Stavridi Belgeleri, 1920, Venizelos'un 12 Ekim 1920 tarihinde Caclamanos'a yazdığı mektup.
- 77 Stavridi Belgeleri, 1920, Lloyd George'a verilmek üzere Venizelos'un 16 Ekim 1920 tarihinde Londra'daki Yunan Elçiliği'ne yazdığı yazı.
- 78 Toynbee, *The Western Question*, s. 227.

Albay Stylianos Gonatas.

Dimitrios Gounaris.

Kral Konstantin köpeği Fritz'le Packard marka arabasının direksiyonunda.

General Paraskevopoulos.

Kral Konstantin. 2. Balkan Savaşı sırasında genelkurmayını oluşturan subaylarla. Masada oturanlar, soldan sağa, Xenophon Stratigos, Konstantin, Victor Dousmanis ve Metaxas. Ayaktakiler, soldan sağa, Kral'ın kardeşleri Nicholas (eski Kent Düşesi Marina'nın babası), Andre (Kraliçe Elizabeth'in kocası Prens Philip'in babası), Christopher ve Kral'ın ortanca oğlu Alexander.

kral Alexandr, Yunan politika sahnesinin ortasına çıkarılmıştı.

Tahta çıkarıldığı günden beri Alexandr'ın liberallerle olan ilişkileri gergindi. Kral, babası eski kralın kusurlarını oğluna söylemekte hiç fırsat kaçırmayan Venizelos'tan anayasal uygulama konusunda uzun uzun nutuklar dinlemek zorunda kalmıştı.⁴ Yönetim engellediği için babasının eski yardımcıları ve dostlarıyla görüşmesi yasaklanan kral, arkadaşlarına sarayda gerçekten hapsedilmiş olduğundan yakınıyordu. Sık sık istifa edip özel yaşamına çekileceği tehdidinde bulunuyordu. Alexandr'ın, amcası Nicholas ve ailesindeki birçoklarının ilgilendikleri kamu işleri ve politikayla hiç ilgisi olmadığı ve merakının hızlı otomobillere yöneldiği bir gerçektir.

Kralın tahtından vazgeçmesi, krallık sorununu bir kez daha ortaya çıkaracağı için, Venizelos ve yardımcıları, fırsat buldukça Kralın duygularını yatıştırmak sıkıntısını üstleniyorlardı. Alexandr'ın hükümete karşı başlıca silahı, imza etmesi için kendisine getirilen kararnameleri ya imzalamamak ya da imzalamayı geciktirmekti. Kralın, 1918 Mayısında yeni Kamu Görevlileri Kanun Tasarısı'na karşı çıkması ve bunu imzalamayı red etmesi, neredeyse "ivedi ve öldürücü bir patlama"yla sonuçlanacaktı.⁵

Kralla hükümet arasındaki anlaşmazlığın başlıca nedeni beklenilmeyen bir şeydi. Kral, kralcı bir aileden gelen güzel ve irade sahibi Aspasia Manos adlı genç bir kızla evlenmek istiyordu. Kralla Aspasia Manos arasındaki aşktan daha 1917'de Venizelos'un yardımcılarının ve yabancı devlet büyükelçilerinin haberleri vardı. Lord Granville, bu evlenmeye karşı konulması halinde kralın tahtını bırakmak için kışkırtılacağı ve krallığın ortadan kaldırılacağı gerekçesiyle bu evliliği olumlu karşılıyordu; İngilizler de evlenmelerini uygun buluyorlardı.⁶ (Bundan başka, Avrupa'nın taç giymiş ya da taç giyecek başları arasında Alexandr'a uygun bir gelin bulmak zordu.) Ama Yunan hükümeti bu evliliği onaylamıyordu.

Venizeloscular, her zaman Konstantin'in "Prusya Metodları"ndan ve Alman karısından yakınmışlardı; bu durumda, bu evliliği niye uygun bulmadıkları gibi bir soru ortaya çıkıyordu.

Resmi Liberal Parti gibi krallığı kurum olarak kabullenmiş bir parti için en kolay yol, krallığın yabancı bir kurum olduğu ve hiçbir zaman tam anlamıyla Helenleştirilemediği konusundaki yakınlara bir son vermek için kralın Yunanlı bir karısı olmasına izin vermektir. Venizeloscular çıkış yolunu böyle görmüyorlardı. Bu evlilik, Aspasia Manos ve akrabaları yoluyla, Kral ve Kralcılar arasında bir bağ kurulmasına yol açacaktı. Bunun yanı sıra, Konstantin yanlıları, Venizelos yanlıları ve hatta Venizelos partisindeki cumhuriyetçilerden oluşan Atina "sosyetesini", Kralın halktan biriyle evleneceği düşüncesini kabul etmeye hazır değildi.⁷ O zamanın davranış usulleri ve düşünceleri, saygın bir ideolojik tarihe sahip bulunan cumhuriyetçiliğin böyle bir evlilikten daha hoşgörüle karşılanabileceği doğrultusunda idi. Bu nedenle Venizelos, Krala, bu evliliği ülkenin kabul etmeye henüz hazır olmadığını söylemişti.

İngiltere, bir "denge" unsuru olduğundan ve cumhuriyetçi bir Yunanistan'ın, Fransa'nın etkisinde kalacağı için, krallığı destekliyordu. Bu nedenle, "Kralın evlenmesinden yana etkin girişimlerde bulunmak üzere" Lord Granville'e Londra tarafından yetki verilmişti.⁸ Granville de Venizelos'la konuştu. 17 Mayıs 1918'de toplanan ve iki saat süren Bakanlar Kurulu'na Venizelos şu soruyu yöneltti:

Evliliği uygun bulup bulmadığınızı değil (çünkü Venizelos hiçbirinin bundan hoşlanmadığını biliyordum), iki kötülükten hangisini yeğ tuttuğunuzu soruyorum. Önerilen koşullarda evlenmeye (yani Kralın halktan birisiyle evlenmesine) izin vermek ya da durumun içinden çıkılmaz bir hale gelmesi ve Kralın tahttan ayrılmak zorunda kalması üzerine Millet Meclisi toplanıp bir karar alıncaya kadar devletin başına bir Kral Naibinin getirilmesine göz yummak.

Venizelos, Bakanlar Kurulu üyelerine soruları teker teker sormakta diretti. Üç üye (Koundouriotis, Negropontis ve Sypridis) Kral Naibliğinden yana oylarını kullandılar. Geri kalanların

hepsi, evliliği yeğ tuttular ama tüm Bakanlar Kurulu evliliğin ertelenmesi konusunda diretiyordu. Sonunda, genç çifti yatıştırmak ve erteleme nedenlerini anlatmak için Granville'in aracılık etmesi istendi. Aspasia da, dertlerini unutmak için hastabakıcı olarak cepheye gitti.

Yedi ay sonra Granville, evliliğin suya düştüğü yolunda çıkan dedikoduları bildirdi. Kral Paris'e gitmek üzereydi ve bu yolculuk "amatörce tecrübelerini arttırmak" ve Aspasia'ya olan sevgisini unutmaya çalışmak şeklinde yorumlanıyordu.

Buradaki genel görüş, sıcak yaz aylarında aynı çatı altında yaşamının genç çift için çok zor olduğu ve dilediği sonucunda elde etmesinin Kralın ateşini soğuttuğu yolundadır... Genç kız için bu çok kötü olmuştur ve Kral kötü bir insan gibi davranmıştır. Korkarım, olaylar Venizelos'un haklı ve benim haksız olduğumu kanıtlamıştır.⁹

Granville, yanılmıştı. Kral düşüncesini değiştirmede. Mayıs 1919'da Paris'ten Venizelos'a şöyle yazıyordu: "Ulusal sevinçle (İzmir'in işgalinin sevinci) özellikle benim için mutlu olan bir olayın yarattığı sevinci birleştiriyorum. Krallığı 'ulusal' bir kurum yapmak istediğiniz yolunda tekrar tekrar söylediğiniz düşüncenizle bu duygular uyum halindedir." Konuya incelikle yaklaşmaktı bu. Kral, resmi olmayarak gelecek ay Aspasia'yla evlenmek niyetinde olduğunu açıklıyordu.¹⁰

Venizelos, Krala acele etmemesi için yalvardı. Atina'ya döndüğü zaman iyi niyet göstererek durumu Kral yararına inceleyeceğine söz verdi.¹¹ Kral, Venizeloscuların, tahttan çekilmesini önlemek için işi uzattıklarından ve yakın gelecekte evlenmelerine izin vermeyeceklerinden kuşkullanmış olmalıydı. Cevabı, blöflerini görmek oldu. 1919'da, büyük bir gizlilik içinde Aspasia'yla evlendi. Venizelos'un tepkisi, oldu bittiyi gönlü yücelikle kabul etmek değil de, "halkın alışması için, haberin yavaş yavaş ortalığa yayılmasına izin vermek" oldu.¹²

Genç çiftin sıkıntıları henüz bitmemişti. Karı koca olarak

Tatoi Sarayı'nda birlikte yaşamalarına bile izin verilmiyordu. Hükümet, subay sınıfında tehlikeli "kaynaşma"lar olduğu gerekçeyle, Aspasia'ya boşanmasını önerdi. Aspasia, Kralla görüşmesine izin verilmesi için Paris'ten Venizelos'a şöyle yazmıştı:

"Bu ayrılığın ikimize de ne kadar acı verdiğini anlıyorsunuz değil mi, Sayın Mösyö Venizelos?"¹³

Eylül 1920'de durum bu noktadaydı. Gizlice evlenildiği haberi, 1920 yılının ilkbaharında sızmaya başladı.¹⁴ Venizeloscuların çok gördükleri olumlu karşılama hiç bir zaman onaya dönüşmedi. Bütün bu serüven, liberallerin krallığa karşı takındıkları tavrın çok ilginç bir yorumudur. Granville'in sözlerine göre, "Kralı güçlendirmek ve Kralın daha akıllıca davranmasını sağlamak",¹⁵ Yunanistan'daki krallık kurumunu Helenleştirmek fırsatı ele geçtiği halde, en güçlü isteğine karşı gelerek Kralı basit bir insan durumuna düşürmüşlerdi. Takındıkları bu tavrın sonuçlarının ne olabileceğini kestirme olasılığı yoktu. Çünkü bu sırada kader ağlarını ördü, Venizeloscuları olabilecek sonuçlardan, Kralı da hiç üzerine almak istemediği bir yükten hiç görülmemiş bir şekilde kurtardı.

30 Eylül sabahı, güneşli bir günde Kral Alexandr, Fritz adındaki kurt köpeğiyle Tatoi Sarayı'nın bahçesinde yürüyüşe çıkmıştı. Yürüyüş sırasında köpek birden bir çalıya atladı. Köpeğin havlamasını ve dalaşma seslerini duyan Alexandr koştu, köpeğin evcil bir İspanyol maymununu ağzına aldığını ve şiddetle sarstığını gördü. Maymunu kurtarmaya çalıştığı sırada, Kral, maymunun erkeğinin saldırısına uğradı ve baldırından kötü bir şekilde ısırıldı. Yaralar temizlendi ve sarıldı ama iki gün sonra Kralın ateşi yükseldi. Üç hafta süren bir yaşam mücadelesinden sonra, Alexandr, 25 Ekim günü kan zehirlenmesinden öldü.¹⁶ Genç Kralın büyükannesi Kraliçe Olga, Adriyatik denizindeki kötü hava yüzünden, ölümden hemen önce gelebilmişti. Kraliçe Olga, Venizelos hükümeti tarafından, ölmek üzere olan Kralı ziyaretine izin verilen tek akrabaydı.

Alexandr'ın ölümü karşısında Venizelos'un aldığı ilk önlem Meclisi toplamak oldu. Meclis de, Amiral Koundouriotis'i Kral

Naipliğine seçti. Seçimler 14 Kasım (bir hafta) ertelendi. Bu durumda anayasal sorun ortaya çıkıyordu. Alexandr veliaht bırakmamıştı, bıraksa bile, liberallerin, beş aylık gebe olan Aspasia Manos'la evlenmesine karşı takındıkları tavır doğacak oğullarını kral kabul etmeleri olasılığını ortadan kaldırıyordu. Bu nedenle Venizelos'un elindeki olumlu seçenekler ya cumhuriyeti ilan etmek ya da Glucksberg krallık ailesinden vazgeçip İngiliz kral ailesinden yeni bir kral seçmek, tahta geçmesi için de Alexandr'ın erkek kardeşlerinden birini çağdırmaktan ibaretti.

Kısa vadedeki seçenek, Prens George'u ya da Prens Paul'u çağdırmak, seçimlerin sonuna kadar bu sorunu ertelemeye karar vermektir. Kral Konstantin'in tahta dönmesi konusunda çıkacak tartışmaları önlemek için sorunu hemen çözme sıkıntısı içerisinde olan Venizelos, Alexandr'ın ölümünden önce, tahta geçmesi için Konstantin'in daha genç olan oğlu Prens Paul'a çağrıda bulunmaya karar vermişti.¹⁷

Prens Paul, babasıyla birlikte İsviçre'de sürgündeydi. Prens Paul, babasının ve ağabeyinin taht üzerindeki haklarından kendisinden önce vazgeçmediklerini ileri sürerek Venizelos'un önerisini geri çevirdi.

Bu red cevabı, Venizelos'un içinde bulunduğu çıkmazı açıkça ortaya koyuyordu. Venizelos, anayasal bir krallık istemekteydi. Cumhuriyeti ilan ederek İngilizleri gücendirmek istemiyordu¹⁸ ve kral yanlısı oyların çoğalmasına yol açmak korkusuyla seçimlerden önce zaten böyle bir şey yapamazdı. (Venizelos, cumhuriyetçi fikirlerin halk tarafından çok az destekleneceğini, Yunan halkı bu konuda 'eğitilmeden' cumhuriyetin kurulmasına karşı girişimlerde bulunulacağını biliyordu.)* Alexandr'ın ölümü üzerine, Venizelos, kendisine karşı olanların seçim kampanyasını, eski kralın diktatörce yetkilere sahip olmamak koşuluyla

geri dönmesi kampanyasına dönüştürmelerini önleyemezdi ve Venizelos böyle bir şeyi hiç istemiyordu. Bu nedenle, birçok zorluktan kurtulmak için "Seçimler ya Konstantin ya da Venizelos için yapılacaktır" şeklinde kesin bir seçeneği ortaya atmak zorunda kaldı.

Hem Yunanistan'da hem de dışarda, seçimleri genellikle Venizeloscuların kazanacakları kanısı vardı. 1920 yılının yaz başlarında İngiltere Dışişleri Bakanlığı o kadar güvenli değildi. Sir Eyre Crowe, Dışişleri Bakanlığı'nun Venizelos hakkındaki kesin görüşünü şöyle açıklamıştı:

Venizelos, Yunanistan'ta olup bitenlerin hoşnutluk verici olmadığını çok iyi bilmektedir. Bugüne kadar hemen bütün dikkatini dış politikaya yöneltmek zorunda kalmış olan Venizelos, bu kez dikkatini ülkesinin iç işlerine yöneltebilmek için barışın kesinlikle sonuçlandırılmasını umutla beklemektedir. Venizelos, ülkenin hükümet sorununu çözmek için sekiz on yılı daha olsa, hem eski ve hem de yeni Yunanistan topraklarındaki yönetimi sağlam ve uygun temelle oturtabileceğini bana kaç kez söylemiştir.¹⁹

Curzon'un bu konuda kuşkusu vardı. Curzon, Yunanlıları hiç bir zaman sevmemişti:

Ben, bize vaat edilen Helenizmin yeniden doğmasını hiç istemiyorum. Çünkü, 1) Ben Yunanlıların yönetim bakımından bozuk ve yeteneksiz olduklarına inanıyorum. 2) Ülkesini düzene sokmasını sağlayabilmek için Venizelos'a sekiz on yıl verilmesi gerektiğine inanmak şöyle dursun, bütün belirtilerin, Yunanlıların daha şimdiden Venizelos'u eski Kralla değiştirmeye hevesli olduklarını gösterdiğini sanıyorum.

Atina'daki Granville'in de kuşkuları vardı:

Barış konferansı kararlarının Yunanistan'dan yana olması halinde, Venizelos'un seçimlerde çoğunluğu –belki de büyük çoğunluğu– elde edeceğine her zaman inanmıştım.

(*) 1922 Kasımında Politis'i uyarak yeni Cumhuriyetçi Parti'nin "rejimi değiştirip cumhuriyeti güçlü ve azınlıktaki bir muhalefete karşı basit bir çoğunluk temeli üzerine oturtmaya kalkarsa çok büyük bir siyasal hata yapar... Cumhuriyetçi Parti'nin ilk görevi halkı eğitmek olmalıdır" dedi. (Venizelos Papers, s. 268; Venizelos'tan Politis'e, 3 Kasım 1922).

Son birkaç gün içinde bu inancının çok sarsılmış olduğunu itiraf etmeliyim: Bir çok insan, Venizelos'a ve özellikle hükümetteki çalışma arkadaşlarına karşı ilkede çok kötü duygular beslendiği hakkında bana öyküler anlatmaktadırlar.²⁰

Bununla birlikte, Venizelos'un inandırıcı sevimliliği bütün kuşku­ları yatıştırmıştı. Curzon'un bir kez söylediği gibi, Venizelos'un bir cevap için açık kapı bırakmayan tükenmez bir dil ustalığı vardı.

Venizelos, talihini iki yoldan denemeyi planlamıştı. Politis, 1920 Şubatında, yeni ele geçirilmiş topraklardaki insanların da yapılacak seçimlere iştirak etmelerinin kesinlikle gerekli olduğunu Venizelos'a öğütledi. Türkiye'yle ilgili barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, tüm Yunanlıları ve Yunan uyruğuna girmek isteyen Müslümanları kapsayan geçici listelerin iki üç ay içinde hazırlanması olanak dışı değildi.²¹ Trakya'da ve Anadolu'daki Yunan halkı Venizelos'a kurtarıcı göz­üyle bakıyordu. Ayrıca, bu topraklar asker işgali altında bulunduğuna göre de, buralarda aşırı bir direnmeyle karşılaşmayacakları için ciddi bir kampanyaya girişime zorunluluğu da yoktu. Bu kurnazca verilmiş bir öğüttü. Trakya, 1920 Eylülünde Yunanistan'a katılmıştı, böylece de buradaki Yunan halkı oy kullanma hakkından faydalanabilirdi.²²

Partinin seçimleri kazanma umudunu arttırmak için Venizeloscuların başvurdukları ikinci önlem de, büyük bir grup oluşturan ve hükümetin politikasıyla yakından etkilenen orduyu oy hakkından yoksun bırakmamak için askerlere de oy hakkı tanı­maktı.²³ Zaten gereğinden fazla politikayla uğraşan subay sınıfı arasındaki bölücülüğü kışkırtacak olan bu karar, ılımlı siviller ve bazı subaylar tarafından büyük bir hata olarak eleştirildi.²⁴ Küçük rütbeli subaylardan bir grup, muhalefeti ayakta tutabilmek için daha 1919'da bir Askeri Dernek kurmayı planlamışlardı.²⁵ Bu arada seçimlerin yapılmasına karar verilmesi ve orduya oy hakkı tanınması, siyasal duyguları doruk noktasına ulaştırmıştı. Venizelos yanlısı yüksek rütbeli subaylar, hükümetten yana oy

kullanmaları konusunda birliklerine baskı yaptıkları gerekçesiyle açık açık suçlandılar.²⁶ Seçimlerin ertelenmesini ya da hiç değilse subaylara oy hakkı tanınmamasını Venizelos'a öğütleyen Trakya'daki bir tümen komutanına, "haklı" sonucu elde etmeye çaba harcaması söylendi.²⁷ Kötü ruhlu Genelkurmay Başkanı ve geleceğin diktatörü Pangalos, seçimlerde Venizeloscuların yenilgiye uğramaları halinde kurulması düşünülen askeri hükümette; General M. Mazarakis'e İçişleri Bakanlığı'nı önerdi.²⁸ Yüksek rütbeli ve "tarafsız" bir subay olan Spyridonos, Anadolu'daki karışıklığı şöyle anlatıyordu:

*Seçimler öyle bir yola yönelmişti ki, piyade alayı komutanı olan bir albay (ileride Yunanistan Kral Naibi olacaktır!) emirleriyle alayındaki seçim sonuçlarında yapılan sahtekarlığı anlayan askerlerinin kızgınlıklarından kurtulmak için gece alayından kaçmak zorunda kaldı. * Seçimlerden önce parti temsilcileri birlikleri ziyaret etmek ve konuşmaya geldikleri zaman, muhalefeti destekleyen grupların çekirdekleri kurulmuştu; yıllar boyu silah altında birçok zorlukları göğüslemiş olan ve süresiz silah altında kalmaktan kurtulmak isteyen birçok Venizeloscu da bu gruplarla anlaşmıştı. Bu adamlar ya oylarıyla ya da çekimser kalarak Venizelos'a karşı olanların durumlarını güçlendiriyorlardı. Seçim sonuçlarına hile karıştırılması girişimi orduda gürültü koparmış ve bir ara disiplinin çökeceği tehlikesi bile ortaya çıkmıştı.²⁹*

Venizeloscuların seçim kampanyası iki temele dayanıyordu. Birincisi "Ulusal Sorun"du ve bu sorun, Venizelos'un politikasıyla dehası sayesinde başarıyla sonuçlandırılmıştı. İkincisi de savaş ve siyasal bölünmeler çağında önlenmesi olasılığı bulunmayan ama yine de bağışlanmaları gereken ülkenin iç işlerinde yapılmış bütün hatalardı.

(*) Georgios Kondylis, 3. Piyade Alayı Komutanı.

Venizeloscu konuşmacılar ülkenin iç durumuna da değiniyorlardı, ama biraz daha alçak sesle. General Danglis, Epir'de yaptığı bir seçim konuşmasında Venizeloscuların soruna bakışlarını şöyle özetlemişti:

Ülkenin iç durumunun böyle fırtınalı bir dönemde pespembe olmadığını ve olamayacağını kabul ediyorum. Karaborsanın iğrenç kafasını kaldırdığını ve her türden malın fiyatının yükseldiğini kabul ediyorum ve yönetimin ülkenin bütün gereksinmelerini tam anlamıyla karşılayamadığını kabul ediyorum. Yönetimin çeşitli dallarındaki birçok memurun bulundukları yerlerin gereksinmelerini karşılayacak durumda olmadıklarını da kabul ediyorum. Ama bu kötülüklerin yalnız Yunanistan'da değil, bütün savaş halindeki ve hatta tarafsız ülkelerde görüldüğünü, bazılarında daha da fazla olduğunu göz önünde tutarsanız ve bunların korkunç dünya savaşının kaçınılmaz sonucu olduğunu düşünürseniz, asıl ulusal sorunla uğraşan Başbakan'ın sürekli ülkeden uzak kaldığını ve Bakanlıkların, gereken deneye sahip bulunmayan bir sürü memurla doldurulmuş ve çeşitli kollara ayrılmış şubelerle sarıldığını dikkate alırsanız, vereceğiniz kararlarda daha hoşgörülü olacaksınız ve göreceli olarak böylesine basit sakıncalara karşın ulusal sorunda elde edilen büyük kazançlar için Tanrı'ya dua edeceksiniz.³⁰

Venizelos'un sonuçlar hakkındaki görüşü daha karmaşıktı ve bazı hallerde o gün yapılmakta olan mücadeleyle ilgisi yoktu. Bolşevik devriminin etkisi altında kalan, Liberal Parti içinde Papanastasiou gibi sosyalistlerle burjuva kökenli merkezçiler arasındaki gerginlikten kaygı duyan Venizelos, merkezci bir liberal partinin görevini ve liberalizmle "genel sosyal ve siyasal çıkarlara" nasıl hizmet edebileceğini tanımlamakla uğraşıyordu. 1918-1919 yıllarında, toprak sorunu ve sermayeyle emek arasındaki ilişkiler konusunda aldığı birtakım notlarda, Venizelos, Bolşeviklerin dayandığı acımasız sınıf savaşı kuramına karşı "sosyal

bağımlılık" felsefesini tanımlamıştı.³¹ Sanayi, ilişkileri ve toprak sorunu konusunda ılımlı bir reformcu yaklaşımı özetledikten sonra, şu sonuca varıyordu:

Sağa ya da sola dönmeyi kabul etmezsem, partinin hem sağ ve hem de sol kanatlarının birbirinden ayrıldığını görme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumu çok iyi biliyorum. Umarım bu, sadece aşırı sağ ve aşırı sol için söz konusudur. Ve geride kalacak ana gövdenin, Yunan halkının çoğunluğunun desteğini sağlamayı başaracağına inanıyorum.

Orta yolculara vermiş olduğu sözü de göz önünde tuttuğumuz zaman, Yunan Merkezçilerinin ilk sıralar tanımlanmış felsefesi şöyleydi: Venizelos'un da kabul ettiği gibi, küçük iş sahipleri topluluğuna, ücretli işçilere ve küçük toprak sahiplerine (toprak sorunu çözülünce) seslenen felsefesi tutucuydu. Gounaris'in de paylaştığı bu felsefe, Yunanistan'da bölgesel çıkarları temsil eden partilerin sömürülen sınıflar tarafından desteklenmediği yollu bir anlayışa da dayanıyordu. Sanayi işçileri sınıfı sayıca çok azdı ve örgütlenmemişti; köylü sınıfı çok dağılmıştı, kendi çıkarlarını koruyacak güçlü yerel patronların düşünce biçimine bağlıydılar.

Venizelos, 1920 Kasım seçimlerinde bu felsefeye dayanarak seçim kampanyasını yürüttü. Ulusal sorunun Yunanistan yararına çözümlenmiş olduğunun kabul edileceğini göz önünde tutarak, çabasını, partisinin temsilcilik görevini yaptığı konusunda uzun uzun açıklamaya yöneltti.³² Partisinin tarım politikasındaki, sosyal refahı sağlamadaki ve iş yasasındaki başarılarını açıklayarak oy kazanmak, dikkatini de hoş olmayan krallık sorunundan uzaklaştırmak ve böylece de milliyetçilerin bölünmesini önlemek istiyordu. Eğer niyeti buysa, girişim başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Seçimlerin sonuçlarını belirleyecek nedenler, Danglis gibi Venizelos'u destekleyenlerce ve Venizelos'a karşı olanlarca ileri sürülen gerekçelerden oluşuyordu, bu gerekçeler Krallık sorunu ve ülkenin iç yönetimi idi. İç yönetim konusu hak ve

haksızlık gibi moral terimlerle tartışıldığı sırada, asıl önemli olan hükümetin halka ne verdiği gizlice tartışılıyordu.

Venizeloscular, seçmenlere, içerdeki düş kırıklığına ve zorluklara karşılık Sevr Antlaşması'nı gösteriyorlardı. Venizeloscuların seçim kampanyasında dürüst olmayan bir şey vardı; bu da, Venizelos Anadolu'da karşılaşılabilecek zorlukları çok iyi bildiği halde, ulusal sorunun henüz kesin olarak çözülmediği konusunda hiçbir açıklama yapılmamasıydı. Kendilerine özgü nedenlerle, Venizelos'a karşı olanlar Venizeloscuların davasında ki bu zayıf noktaya dokunmamışlardı. Bu nedenle seçmenler, Anadolu sorununun çözülmemiş olduğu kanısı gibi korkunç bir inanca yöneltmişlerdi.

1920 Martında Venizelosculara karşı olanlar, "Birleşik Muhalefet" adıyla on altı kişilik bir komite kurdular.³³ Bu komite, Venizelosculara karşı olan çeşitli gruplarla, Liberal Parti'nin solundaki küçük sosyalist ve komünist gruplar dışında kalan ve genellikle kral yanlısı olanları birleştirmek için, Kalogeropoulos, Stratos, Çaldaris ve başkaları tarafından aylarca süren çabalar sonunda kurulmuştu. Yaşlanmakta olan D. Rallis ve sürgünde olan Gounaris komitede yakın siyasi dostları tarafından temsil ediliyorlardı. Bu, muhalefet grupları arasında mücadele olmayacağı, tersine seçimlere birleşmiş olarak, üzerinde anlaşmaya varılmış parlamento adaylarının listesiyle girecekleri konusunda Venizelosculara bir uyandı. Her ikisi de Makedonya savaşının kahramanları olan İon Dragoumis ve G. Bousios'ın muhalefette bulunmaları, yapılacak seçim mücadelesinde milliyetçilik tekelinin haklı nedenlerle kendilerinde olduğunu ileri sürmeyecekleri yolunda Venizelosculara yapılan başka bir uyarıydı.

Acı bir olay sonucu bu komitenin gücü birden azaldı. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra, 12 Ağustos 1920'de Yunanistan'a gidecek trene Paris'in Lyon garından binmek üzere olan Venizelos, kendisine karşı olan kral yanlısı iki Yunan subayı tarafından açılan ateşle yaralandı. Venizelos hafif yaralarla kurtuldu. Ama olayın Atina'daki yankıları hemen görüldü

ve heyecan yarattı. Haber yayılır yayılmaz, Venizelos yanlısı kalabalık, gerginlik sıralarında olduğu gibi muhalif gazetelere saldırarak kırıp döktü. Daha da kötüsü, otomobiliyle Kiphissia'daki evinden Atina'ya gitmekte olan İon Dragoumis yolda güvenlik kuvvetleri tarafından durduruldu ve vurularak öldürüldü. Bu, bölünme yıllarının asla bağışlanamaz cinayeti idi.

Birleşik Muhalefet, başlıca iki gerekçeyle seçim kampanyasına katılmıştı. Venizeloscuların zulmüne son vermek ve Kral Konstantin'in geri gelmesini sağlamak. Aynı zamanda muhalefet, Yunanistan'ın ulusal isteklerine ve Sevr Antlaşması hükümlerine karşı olumlu tavır takınmaları için Büyük Devletleri inandırmaya çaba harcıyordu. Muhalifler, Fransız ve İngiliz devlet adamlarının kendilerine Alman dostu ve Müttefik Devletlerin davasına "ihanet eden kişiler" gözüyle baktıklarını biliyorlardı. Bu devlet adamları, Avrupa ve Yakın Doğu'da çok güçlü görünüyorlardı artık. Olanak varsa, savaş sırasında ne Venizelos'un, ne de Müttefik Devletlerin haklı olduklarını kabul etmeden durumunu düzeltme zamanı gelmişti.

1919 Nisanında Başkan Wilson'a yazılan bir açık mektupta, Stratos ve Kalogeropoulos, Yunan hükümetinin barış konferansında ileri sürdüğü isteklerinin tüm Yunanlıların görüşünü temsil ettiğini onaylıyorlardı:

Tüm Yunan halkı, sadece iç politikaya ilgili herhangi bir görüş ayrılığı dışında, yalnız ulusal istekleri gerçekleştirmek amacını beslemekte ve Helenizmi ilgilendiren Doğu sorunlarının hakça çözülmesinin, tek bir ulusal Yunan devletinin kurulması –Bu Yunan Devleti, bugünkü krallık toprakları, Kuzey Epir, İstanbul'la birlikte Gelibolu yarımadasını da içine alan Trakya, Aydın ve Bursa vilayetleri, İzmit ve Çanakkale kazaları, Oniki Ada ve Kıbrıs topraklarından oluşmaktadır– ve Pontus'da özgür bir politika yaşamına kavuşacakları konusunda Yunanlılara güvence verilmesi olduğuna inanmaktadır.³⁴

İon Dragoumis'in, Korsika ve Skopelos'da sürgünde bulunduğu sıra barış konferansına gönderdiği iki muhtıradaki aynı noktalar üzerinde durulmuştu.³⁵

Bu tür notlar ve muhtıralar, ulaşması istenen devlet adamlarının ellerine geçmiş olsa bile (ellerine geçme olasılığı yoktu), Müttefik Devletlerin, Venizelos'a karşı olanlar hakkında besledikleri kuşkuyu ortadan kaldıracak şekilde hesaplanmıştı. Bu notlar ve muhtıralarda, Müttefik Devletlerin savaş sırasında Yunanistan'da uyguladıkları politikaya ve bunun sonucu olarak gösterilen Venizelos "zorbalığı"na karşı çok sert saldırılar vardı. Bunlar, Müttefik Devletlerin hatırlatılmasını istemedikleri konulardı. Ve bunları yazanların Yunan istekleri hakkında dayandıkları nedenler, Müttefik Devletlerin görünüşüne göre ağır basacak nedenler değildi. Bu istekler, Cumhurbaşkanı Wilson'un On Dört İlke Bildirisi'nde kabul edilen, küçük ulusların ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik grupların haklarından başka şey değildi. Bunlarda, İngiliz ve Yunan çıkarlarının bir olduğu, toprak verilmesine karşı Doğu'daki İngiliz çıkarlarının benimseneceği hakkındaki Venizeloscuların tezinin hoş karşılandığı konusuna hiç değinilmemekteydi.

Birçoğu sürgüne gönderilmek ya da hapse atılmak yoluyla olayların akışından uzaklaştırılmış olan muhalifler, savaş sonu gerçeklerini kavramakta zorluk çekiyorlardı. Metaxas dışında, Wilson'un ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptamaları yolundaki görüşüne kapılan, Yunan umutlarının yararına yorumlanması halinde bu görüşün ne anlam taşıyacağını farkında olan hemen tüm Yunanlılar, Yunanistan'ın işlerine yabancıların karışmasının ve bundan doğan Venizeloscu rejimin ne kötülükler yaratabileceği konusundaki öğütleri Müttefiklere vermekten kendilerini alamamışlardı.³⁶

Birleşik Muhalefet kuruluşundan hemen sonra 4 Haziran 1920'de Atina'daki Müttefik Devletlerin elçilerine resmi bir bildiri göndererek, yürütülecek dış politikayı açıklığa kavuşturmuştu. Bu bildiride ulusal istekler konusunda "Yunan Ulusunun düşüncede birlik olduğu" ve Yunan halkının Müttefiklere ve işbirli-

ği yaptığı Devletlere dostluk ve bağlılık duyguları taşıdığı yolunda Müttefik Devletlere güvence veriliyordu.³⁷

Ama bu güvence, Venizelos'un sürdürdüğü dış politikaya içtenlikle destek olunduğunu içermiyordu. Muhalifler, Venizelos'un dış politikasının "fırsatçı" olduğunu öne sürerek eleştirilmesini sürdürmek zorundaydılar. Çünkü Venizelos, elde edilecek ödüller için Müttefik Devletlerden kesin güvence almadan Yunanistan'ı savaşa sokmuştu. Elde edilecek ödüller herkes tarafından görülebilecek şekilde ortaya çıkınca, Venizelos'a karşı olanlar bunların Venizelos'un politikası ya da zekası nedeniyle değil, Yunan ordusunun ve halkının erdemleri* ve barış konferansının ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptaması hakkını tanımasıyla kazanıldığını ileri sürmeye başladılar.

Gounaris'in kendisi, üç yılı aşkın bir süre sürgünde kalmıştı. Haziran 1917'de Müttefik Devletlerin yardımıyla Venizelos'un Atina'da iktidara gelmesi üzerine, Gounaris, Metaxas, Dousmanis, İon Dragoumis, G. Pesmazoğlu ve Venizelos'a karşı olanların başta gelenleri Korsika'ya sürülmüşlerdi. Bunlar Korsika'da can sıkıcı bir boşluk içinde yaşamakla birlikte, rahatlık içinde ve Fransa'nın istenmeyen konukları olarak Ajaccio'daki Grand Hotel Continental'da yaşıyorlardı. Gounaris'in ilk işi bir kitaplık satın almak ve kitapla ilgilenen rahat bir çevre yaratmak olmuştu. Zamanının bir bölümünü Clemenceau'ya protesto muhtıraları hazırlamakla geçiriyordu. 1918 yılı sonlarına doğru, sürgündekilerin, Venizelos rejimince duruşmaları büyük gösterilerle yapılmak üzere Fransızlar tarafından zorla Yunanistan'a gönderileceklerinden kuşkulanan Gounaris, Metaxas ve Pesmazoğlu, bir balıkçı kayığıyla önce Sardunya'ya sonra da İtalya'ya tehlikeli bir yolculuk sonunda kaçmışlardı. İtalya'da, Gounaris, siyasal çalışmalarını sürdürmeyi ve İsviçre'deki kralcı çevrelerle

(*) Markezinis bu tutumu zekice, 1940 yılında Yunanistan'ın Arnavutluk'ta sağladığı başarıları ordu ve halka mal ederek bu başarıların temellerini atan Metaxas ve İl. George'un rollerini görmezlikten gelen Metaxas'ın muhaliflerinin tutumuyla karşılaştırıyor. (Markezinis, *Political History of Modern Greece*, iv, ek, s. 88, n. 853.)

ve doğrudan doğruya Yunanistan'la ilişki kurmayı başardı. Sür-
günde olmak, yıllar önce başlamış kırılganlığı doruk noktasına ge-
tirmişti. Gounaris, artık Venizelos'a ve rejimine karşı derin ve
mantıklı bir gerekçeye dayanmayan nefretle dolmuş, kendisi-
nin kesinlikle haklı olduğuna inanmıştı.

Dönmesi halinde tutuklanma tehlikesi kalmayınca da, 23
Ekimde Korfu'ya ayak bastı ve seçim yörenesi Patras'dan Atina'ya
geçerek Kral Alexandr'in ölümünden az sonra başkente vardı.

Korfu'da yaptığı ilk konuşmasında, Gounaris, Yunanistan'-
ın, "ünlü kahramanlarımızın görkemli çabaları sayesinde özgür
yaşamın eşliğindeki çocuklarımıza kollarını açtığından"³⁸ söz
ederek, dış politikaya çok üstü kapalı olarak ve tımtımlı söz-
lerle değinmişti. Bu tür sözler, tam olarak bilmezlikten gelinme-
si olasılığı bulunmayan bir konuyu kabul etmek demekti. Ama
kral yanlısı politikacılar, seçim kampanyası sırasında Anadolu
sorununun tam anlamıyla ortaya atılmasıyla Sevr Antlaşması'n-
daki Venizelos'un gözleri kamaştıracak başarısı ortaya çıkacağı
için, dış politika üzerinde fazla durmak istemiyorlardı.

Muhalefetin, ülkenin kararına sunduğu iki büyük sorun-
dan biri, anayasal sorun ya da krallık sorunu, öbürü de hükü-
metin diktatörce eğilimleriydi. Konstantin'in dönmesi, Venize-
los'a karşı olanların kralın zorla Yunanistan'dan çıkarılmasın-
dan beri asıl istekleri olmuştu, ama hükümet, sıkıyönetim yasa-
sı ve gazetelerdeki sansürle desteklenen "Mevcut rejime karşı
çıkmayı yasaklayan" 755 sayılı yasayla, bu konunun açıkça tar-
tışılmasını önlemekte başarı gösterdi. Ama sıkıyönetimin kaldı-
rılması ve Kral Alexandr'in ölümüyle durum değişti. Gounaris,
Venizelos'un tahta geçmesi için Prens Paul'u çağırma isteğine
karşı çıkarak 31 Ekimde basına bir açıklamada bulunup muha-
lefetin krallık konusundaki tutumunu saptadı ve bu sorun için
referandum yapılmasını istedi.³⁹

Venizelos'un, sorunu hemen çözmek için muhalefetle "gö-
rüşmede bulunma" isteğini belirtmesi ve Prens Paul'un hemen
çağırılması yolundaki yanıtı, muhalefet tarafından geri çevrildi.⁴⁰
Böylece de Krallık sorunu birden alevlendi. Gounaris, muhalefe-

tin 7 Kasımda Atina'daki büyük toplantısında yaptığı konuşma-
da, iki konuyu birleştirip tek konu olarak ortaya attı:

*Aslında, ortada krallık sorunu diye bir sorun yoktur.
Tahtın yasal sahibi vardır. Helenlerin kralı Konstantin'dir.*

*Halkın kendi kararını vermesini niçin gerekli gördüğü-
mün gerekçesi şunlardır. Karşımızda olanların lideri şöyle
söylüyor: Halkın büyük çoğunluğu Kral Konstantin'i iste-
miyor. Biz şu yanıtı veriyoruz: O halde halka sorulsun. Mu-
halefet lideri, böyle bir sorunun halka sorulması konusunda
Anayasada bir hüküm yoktur diyerek isteğimizi garip bir
biçimde geri çeviriyor. Bu doğrudur. Ama Kralın hakların-
dan kuşulanılması hakkında da Anayasa'da bir hüküm ol-
madığı aynı ölçüde doğrudur. Referandumu istememekle so-
runun seçimlerle çözümlenmesini dilemektedirler. Bu adam-
lar, sadece, seçimlerin seçilen politikacılara krallığı ortadan
kaldırmak yani Kralı yerinden etmek ya da Krala birtakım
koşullar kabul ettirmek yetkilerini veren bir kuralın yerleşti-
rilmesini istiyorlar.*

*Çünkü bu adamlar seçimlerde başarı gösterirlerse, bunu
yapacaklarını söylüyorlar. Bunlar Konstantin'i tahtından in-
direcekler ve krallarına kendi koşullarını kabul ettirecekler-
dir. Seçimlerde hangi parti başarı gösterirse, kralı o parti-
nin basit bir uşağı haline sokacak böyle acıklı bir kurala bül-
tün gücümüzle karşı koymak görevimizdir.*⁴¹

Konstantin, taht üzerindeki haklarından hiçbir zaman vaz-
geçmediğine göre, seçimleri muhalefetin kazanması halinde re-
ferandum yapmaya bile gerek kalmayacağını ve kralın tahta otu-
ması için sadece çağrılacağını öne sürmek daha akıllıca bir dav-
ranış olurdu. Artık Yunan Krallığı'nın yazgısının seçim sonuçla-
rına bağlı kalacağı apaçık ortadaydı.

Muhalefetin ikinci konusu, Venizeloscuların "zorbalığı"y-
dı. Sıkıyönetim mahkemelerinin sürgünleri ve duruşmaları, san-
sür, sıkıyönetim yasası ve "755 sayılı Yasa"yla ilgili haksızlıklar,

Venizelos rejiminin ve "Lazarus Meclisi"nin yasa dışı oluşunun kanutlarıydı. Gounaris'in Atina'da yaptığı konuşma saldırının türünü gösteriyor:

Sizlerden zorla uaklaştırıldığım zamanın üzerinden üç buçuk yıl geçti. Bu yıllar içinde şiddet ve keyfi yönetim bütün ülkeyi sardı. Bütün kişisel ve siyasal özgürlükler, tarih boyunca görülmemiş bir şekilde, utanç verici biçimde çiğnendi. Anayasa yırtılıp bir kenara atıldı... Adalet ve yasa kavramları ortadan kaldırıldı... Yüz yıllar boyunca ulusal ülkülerin koruyucusu olan kilise yıpratıldı... Her özgür toplumun kalesi adalet, Anayasal güvence altında bulunmasına karşın, zorbalığın vahşi heveslerinin çamuruna sürüklendi... Anayasanın güvencesi altında bulunan basın özgürlüğü, acımasız zorbalığın hedefi oldu... Cezaevleri, niçin hapse atıldıklarını bilmeyen yurttaşlarla dolduruldu... Zorbaların hoşuna gitmeyen namuslu yurttaşların yüzlerce hatta binlercesi uzaklaştırılarak Ege adalarına sürüldüler... Düşüncelelerinden kuşku duyulan memurlar ve subaylar görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bunlar hepimizin bildiği olaylardır.⁴²

Birleşik Muhalefetin seçim sırasındaki mücadele konusu, Venizeloscuların zorbalığından uzun süredir çeken halkı bu zorbalıktan kurtarmak ve Kralı geri getirmektir. Seçim kampanyasının bayağılıklarının ara sıra üstüne çıkan iki politikacı vardı. Bunlardan biri, partisini Yunan politikasının merkezine oturtma girişiminde bulunan Venizelos'du. Öbürü de 10 Ekimde Patras'ta yaptığı uzun konuşmasında,⁴³ nisbi temsili (bu, toplumun tarımda ve sanayide çalışan emekçi azınlığının da temsil edilmesini güvence altına alacaktı), kadınlara oy hakkı verilmesini ve seçim usulünde reform yapılmasını öneren ve Yunan politikasında yapılacak reform programını özetleyen Gounaris'di.* Ama bu ko-

nuşma da alışılmış bir siyasal programı kapsamıyordu ve Yunan politikasının içinde bulunduğu çerçevede anayasal reform yapmayı öngören önerilerden başka şey değildi. Gerçekten bu önerilerin 20 Ekim 1920 heyecanı ile ilgiliydi.

Seçim dönemi başlamıştı. Adaylar, seçim bölgelerine gitmek üzere Atina'dan ayrıldılar. Eğitimini Eton'da ve Oxford'un Balliol Koleji'nde yaptıktan sonra Yunanistan'a dönen ve Venizeloscu rejim adına göçmen sorunlarıyla uğraşmak üzere bir süre Selanik'te kalan Alexsander Pallis, Selanik bölgesinden adaylığını koymuştu. Bu genç adamın yazmış olduğu satırlar, Venizeloscuların seçim kampanyasındaki yetersizliklerine ışık tutmaktadır:

Öyle bir iyimserlik havası vardı ki, adayların pek çoğu taşraya gitmek zahmetine bile katlanmamıştı. Hemen hemen tek başıma köyden köye geçerken, her yerde, kesin gücü anlaşılmayan gizli bir direnişle karşılaştım. Muhalefet, yığın halinde toplantılar yapmaktan kaçınmış ve seçim kampanyasını büyük bir gizlilik içinde yürütmüştü. Uzun süren savaş döneminde denetlenmediği için kötü alışkanlıklar edinmiş olan jandarmanın zorbalıkları yüzünden, halk gerçek duygularını saklıyordu. Halkın tümü Liberal Parti toplantılarına geliyor ve konuşmaları hiç kesmeden dinliyordu. Çok ileri gidildiği zaman, genellikle eski Yunanistan'dan bir avukat ya da emekli bir subay, konuşmanın sonunda kalıyor ve bir soru soruyor ya da tartışmaya başlıyordu.

Yalnız tek bir köyde, Langada civarındaki Drimynklava köyünde, kuşkusuz besledikleri duygular nedeniyle köylüler toplantımızdan ayrıldılar. Bu köydeki havanın bize karşı olduğunu biliyorduk, çünkü Selanik ihtilalinden sonra 1917'de, bu köyde oturanlar askere alınmaya karşı çıkmışlardı ve bunları cezalandırmak için Kondylis askeri bir birlik göndermiş, köydeki bütün ambarları yakmıştı. Beş, altı aday gece bu köye varmıştık ve halkın bizi dinlemesi için okulda toplanmasını istemiştik. Halk toplandığı zaman, adaylar-

(*) Bu konuşmadan sonra N. Kampanis'in öğütüne uyularak Gounaris'in partisinden adı *Laiikon* (Halkçı) oldu. Eski adı *Enikophron*'du (Milliyetçi).

*dan sevilen ve iyi konuşan Alexander Letsas, Venizelos'un asıl olarak dış politikadaki başarıları hakkında konuştu. Halk konuşmayı ses çıkarmadan sonuna kadar dinledi. Ama konuşma biter bitmez, hep birden "Yaşasın Konstantin" diye bağırarak ayağa kalktı ve salonu toplu olarak terk etti.*⁴⁴

Savaşın etkileri, Venizeloscular için Makedonya'da çok ağır olmuştu. Selanik'teki tüccarlar ve müteahhitler Müttefik ordularından çok faydalanmışlardı; ama köylülerin önemli bir bölümü, Kondylis ve adamları tarafından zorla askere alınmış, mallarına el konmuştu. Bu arada hükümetin her zamanki gibi ihmali de söz konusuydu. Genellikle seçimlerde yerel sorunlar söz konusu edildiği zaman, halkta, Venizelos'a karşı olanları destekleme eğilimi vardı. Çünkü savaş ve ablukadan ileri gelen her ekonomik sıkıntı, memurlar ya da askerler tarafından askere almaktan ya da mallara el konmasından, işlere müdahale etmekten ileri gelen kişisel her düşmanlık, kısa aralarla on yıl iktidar da kalmış partinin borç hanesine yazılıyordu.

Seçimler, 14 Kasım, Yunanistan'da her zaman olduğu gibi pazar günüydü. Halk, geleneksel biçimde oylarını atmak üzere düzenli olarak oy sandıklarının bulunduğu yerlere akın akın gelmeye başlamıştı. Her aday için EVET ve HAYIR işaretini taşıyan ve iki bölmeden oluşan birer sandık vardı. Zeytin dalı simgesiyle kral yanlıları ve kendilerine güvenen Venizeloscular, ilk sonuçların akşama doğru ortaya çıkmasını bekliyorlar ve seçimlerin sakini geçiyordu.

Sonuçlar şaşırtıcı oldu. Maliye Bakanı Negropontis tarafından seçim gecesi verilen bir partiye giden İngiliz Büyükelçisi Lord Granville, bakan işlerin iyi gitmediğini söylediğinde kendisiyle şaka edildiğini sandı. Diplomatların ve politikacıların çoğunluğunun şaşkınlıklarına yol açacak şekilde, daha sonra gelen haberler ilk haberi pekiştiriyordu. İngiliz Büyükelçiliği'ndeki görevli gösterişsiz ikinci katip Hudson, sonucu doğru kestiren tek yabancıydı ve onun bu fikrine elbette önem veren olmamıştı.⁴⁵ Seçimlerden bir gün sonra, tüm eski Yunanistan'ın Venizelos'a

karşı olduğu, Peloppones'de hiçbir Venizeloscu adayın kazanmadığı haberi yayılmıştı. O gece Granville, Londra'ya şu telgrafı çekti: "Venizelos, umulmadık bir yenilgiye uğradı."⁴⁶

Venizeloscular, 369 sandalyeden sadece 118'ini kazanmıştı. Liberal Parti adayları, Venizelos'un doğum yeri olan Girit'te, Midilli, Sakız, Spetsai* ve Hydra (bu adada Venizelosculara karşı aday yoktu) adalarında ve Yunanistan'ın batısında Arta'da, Preveze'de, General Danglis'in Venizelos'u desteklediği Yanya'da bütün sandalyeleri kazanmışlardı. Trakya'nın doğu ve batısındaki altı yeni seçim bölgesinde Venizelosculara karşı çıkan olmamıştı ve böylece Venizeloscular elli iki sandalye kazanmışlardı. Öbür tek başarıları da, Makedonya'nın Drama bölgesinde on üç milletvekilliği kazanmalarıydı.⁴⁷

Sonuçlar coğrafya yönünden anlamlıydı. Venizeloscular, Balkan Savaşları'ndan önceki eski Yunanistan'da bulunan seçim bölgelerinden sadece Hydra, Arta ve Spetsai bölgelerinde kazanmışlardı. Venizelosculuk, Girit'te eski haline dönüşmüş, Epir'de, Ege'deki Sakız ve Midilli adalarında küçük parçalar halinde ve bir de Trakya'da kalmıştı.

Venizeloscular milletvekilliklerinin üçte birinden azını kazanmalarına karşın, kullanılan tüm oyların yüzde 33'den çok daha fazlasını almışlardı.** Bu dönemde Yunan seçimlerinin yeterli istatistikleri bulunmadığı için, bu rakamlar kesin sayılamazdı. Kasım 1920 seçimleri 1887'de değiştirilen 1864 Kanunu'na göre yapılmıştı.⁴⁸ Bu sistemde, bir bölgeye ayrılmış sandalye sayısı kadar milletvekili seçilebilen çok adaylı bölgeler söz konusuydu. Seçmenler ellerine verilen listeyle seçime katılıyorlardı ve

(*) Spetsai'deki sonuçlar seçime hile karıştırıldığı gerekçesiyle iptal edilmiş, yinelenen seçimlerde üç milletvekilliği Venizelosculara kaybettirilmişti.

(**) Daphnis (s. 132) aşağıdaki rakamlar hakkındaki kuşkusunu da belirterek Papanastasiou'dan alarak aktarıyor (*Democracy and Electoral System*, (Demokrasi ve Seçim Sistemi), Atina, 1923).

Eski Yunanistan: Venizeloscular 172.717 (% 40.3)

Birleşik Muhalefet 255.437 (% 59.7)

Yeni topraklarda 1915'de yapılan seçimler de şu sonuçları vermişti:

Venizeloscular 292.822 (% 44.1)

Birleşik Muhalefet 368.678 (% 55.9)

her seçmen o bölgeye ayrılmış her aday için "evet" ya da "hayır" demek zorundaydı. Böylece mevcut sandalyelerden daha fazla adaya oy verme olasılığı vardı, çünkü seçmen bütün adaylardan yana ya da onlara karşı oy kullanabiliyordu. Seçmenler arasında tam anlamıyla bir parti düzeni ve parti bağlılığı sağlanması halinde, her seçmenin kendi partisine ait listedeki adaylardan yana ve öteki parti adaylarına karşı oy kullanması beklenebilmeydi. Ama gerçekler bu ülküye uymuyordu, çünkü partiye bağlılık ruhu ilkel bir haldeydi ve bu sistem, sosyalistlerin adaylıklarıyla öteki bazı azınlık gruplarının, etkileri partiler üstüne çıkan ve (ya bağımsız ya da partilerden birinin listesinde aday olan) o yerde tanınmış olan kimseler yüzünden pek işe yaramıyordu.* Bu sistem ve seçim bölgelerine ait istatistiklerin geçerli oyları değil de sadece kullanılan oyları kapsamı nedeniyle, sonuçları genel olarak yorumlamaktan başka çare yoktu.

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, seçim mücadelesi birbirinden tam anlamıyla ayrı konularda yapılmıştı. Venizeloscular dış politikaya dayanarak yeniden seçilmek istiyorlardı ve muhalefet Venizelos'un içerde sürdürdüğü zorbalığa dayanarak seçim kampanyasını yürütüyordu. Bu nedenle iki taraf, krallık dışında hiçbir konuda asal bir mücadele yapmamıştı. 1 Kasım 1920 seçimlerini yorumlarken, asal bir konu üzerinde mücadele yapılmamış olması insanı zor duruma düşürmektedir. Venizelos'un kendisi bile, sonucu savaş yorgunluğuna bağlıyordu. Venizelos,

Lloyd George'a, "Savaştan yorulmuş olduğu açıkça anlaşılan Yunan halkının sorumlu tutulmaması gerekir, çünkü ateşkesten sonra seferberliği iki yıl daha uzatmak zorunda kaldığım ve daha iki yıl için askerleri salıverme olasılığı bulunmadığı bir gerçektir" diye yazdı.⁴⁹

Bu yoruma göre, "14 Kasım oylaması bir barış oylamasıydı."⁵⁰ Böyle olsa, seçimlerden sonra Anadolu'daki savaşı sürdürme konusunda alınan karara karşı halkın hoşnutsuzluğunu gösteren bir kanıtın bulunmaması ve hiç değilse seçimlerde savaş ya da barış sorununun çok az rol oynaması garipti.

Venizelos efsanesine göre, muhalefet "Askerin salıverilmesi"ni slogan yaparak, savaşa son verilmesi yolunda seçim kampanyasını yürütmüştü. Zavitsianos şöyle yazmıştır:

Seçimlerden önceki dönemde yeni meclisin çoğunluğunu oluşturanlar, hem iç hem de dış politika olmak üzere Venizelos'un tüm politikasına çok sert bir şekilde saldırmışlardır. Kendi deyimlerine göre "küçük ama dürüst bir Yunanistan" programını destekliyorlardı. Kendilerine verilse bile Batı Anadolu'yu almak istemiyorlardı. Batı Anadolu'nun önemli bir bölümünde Yunanistan'a düşman yabancılar oturuyorlardı. Yunanistan'ın, düşmanlarının oturduğu topraklar ne kadar zengin ve verimli olursa olsun, bu kadar geniş toprakları yönetecek güçte olmadığını söylüyorlardı. Yeni Yunanistan'ın elde edeceği sınırlar, sadece çok yaygın olması nedeniyle kolaylıkla saldırıya uğrayabilecekti. Bu nedenle de Yunanistan sınırlarını koruyamayacaktı. Daha ilk savaşta, büyük Yunanistan denilen tüm kuruluş çöküverecekti. Kaldı ki Yunanlılar bitkindiler. Ortalama sekiz yıldır sürekli savaşıyorlardı. Ve böylece Venizelos'a karşı olanlar, halkı ve özellikle orduyu harekete getiren askeri salıverme konusunda herkese hoş gelen sloganı seçmişlerdi.⁵¹

Bu açıklamalar, Venizelos'un politikası hakkında Venizelos'a karşı olanların çeşitli zamanlarda duydukları kuşkuları

(*) Bir örnek K. Zevitsianos'un 1920 yılında Korfu'daki adaylığıdır. 21.721 seçmen dışında 10.842 kişi Zavitsianos'a oy vermiştir. Ortalama 13.000 kişi kralcı adaylara, kalan aşağı yukarı 8.000 kişi de Venizelosculara oy kullanmıştır. Bu sonuçta da Birleşik Muhalefet adayları seçilmiştir. Venizelos'la daha önce çalışmış olan Zavitsianos, iç politika konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden Venizelosculardan kopup bağımsız olarak seçime katılmıştı. Kendisine verilen oyların çoğunun 'kişisel saygı'ya bağlı olduğunu ve görüşleri için verilmediğini kabul etmekteydi. Ama bu seçimde Zavitsianos'a verilen oylardan kaçının ideolojik nedenlere, kaçının kişiliğine verildiğini söylemek olanaksızdır. Bu nedenle de Zavitsianos gibi ünlü bir kişi parti adayı olarak seçime katıldığında, aldığı oylardan kaçının partisine ve kaçının kendisine verildiğini saptama olanağı yoktur. Zavitsianos, *Recollections of the Historic Dispute of King Constantine and E. Venizelos* (Kral Konstantin'le Venizelos arasındaki Tarihsel Kavga) ii, s. 87.

açıkça ortaya koymakla birlikte, 1920'de Venizelos'un politika-sının gerçekleşme olasılığı belirlediği zaman muhaliflerin görüş-lerinin ne kadar yanlış olduğunu da göstermektedir. Daha önce gördüğümüz gibi muhalefetin resmi politikası, Venizelos tara-fından barış konferansında ileri sürülmüş Yunan isteklerini ol-duğu gibi kabul etmektir.

Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, muhalefeti zor ve nazik bir duruma sokmuştu. Venizelos'u dövmek için gerekli her sopayı ele geçirmek hevesinde olan muhalifler, İzmir'in işgalinin ulu-sal bir başarı ve Yunanistan'ın gerçekleşmesini beklediği düş- olduğunu kendilerinden bile gizleyemiyorlardı. Kısa bir süre için Metaxas bile, haberi işittiği zaman önceden yaptığı eleştiri-leri bırakmıştı. "Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Bu askeri işgal-dir. Yunanistan İzmir'i gerçekten alacaktır (yani barış anlaşması kesin biçimini bulduğunda). Her şey olup bitmiştir. Biz politika bakımından kesinlikle yenildik, ama Yunanistan'ın büyümesini ve refaha kavuşmasını isteriz... Siyasal yaşam artık kesinlikle so-na ermiştir."⁵² Haber geldiği sırada Metaxas'la birlikte Sardun-ya'da bulunan Gounaris, gösterdiği tepkide daha da cömert dav-ranmıştı.⁵³

Venizelos'a karşı olanların Venizelos hükümetine her fırsat-ta saldırma istekleri, Birleşik Muhalefetin resmi politikasıyla aşırı Venizelos düşmanlarının resmi olmayan davranışları ara-sında bir açıklık bırakmakla sonuçlanmıştı. Birleşik Muhalefet, askerin salıverilmesi ya da savaşın bırakılması konusunda res-men bir söz vermemişti. Ama pek çok Yunanlı ve özellikle as-kerler, savaşa son verileceği umuduyla Venizelos'a karşı oy ver-mişlerdi.* Belki de bunu, muhalefetin geleneksel politikası olan yabancı devletlerle çekişmeye girmemek ve Müttefik Devletler-le olan kötü ilişkisi nedeniyle barış yapmak zorunda kalacağı düşüncesiyle yapmışlardı. Muhalefetin resmi olmayan temsilci-lerinin sorumsuzca askerin salıverileceği vaadinde bulunmaları

olasılığı da vardı. Ama böyle bir vaadin yapıldığını gösteren ke-sin bir kanıt olmadığı da söylenebilir.

Seçmen çoğunluğunun Venizelos'un iç politikasından hoş-nut olmadığı ve Konstantin'in geri dönmesini istediği, belki de aynı zamanda sürmekte olan savaş durdurmaya kararlı olmak-tan çok Birinci Dünya Savaşı'nın Yunanistan'daki etkilerini anım-sadığı için Venizelos'a karşı oy kullandığı daha olağan görün-mektedir. Tek kelimeyle seçimlerin sonucunu belirleyen, Venize-loş'la Kral arasında düşünsel ve kişisel kavga halinde başlayıp tüm ulusu ikiye ayıran bir uçuruma dönüşen hizipleşmedir. Yıl-lar geçtikçe de, sayıları günden güne çoğalan birçok seçmen Ve-nizelos'dan uzaklaşmıştır. Yardımcılarının baskı önlemleri, savaş sırasında ve savaş sonrasındaki güç ekonomik koşullara karşı Ve-nizelos yönetiminin çare bulmakta başarı gösterememesi ve ateşli Venizelosculara ödünler verilmesi yüzünden, Venizelos, kendisi-ni içtenlikle destekleyenleri düş kırıklığına uğratmıştı.

Bu durum, Venizeloscu Ulusal Savunma hareketi, 1917'de emekli olan kralcılar, *Capotaktoi* diye bilinirler, bu iki uç arasın-da kalan tarafsızlar, *Paramenantes* diye bilinirler, olmak üzere üçe bölünmüş olan orduda daha açıklıkla izlenebilir.⁵⁴ Sonuncu grup, "yüzen oylara sahip" seçmenlerden oluşan bir gruptu. 1921-1922'de Savunma Bakanlığı'nın kralcılara ayrıcalıklar tanıması taraf-sızları nasıl Venizelos yanlısı yapmışsa, Kondylis ve Plastiras gibi Ulusal Savunma hareketine bağlı subaylara terfi konusunda ön-celikle tanınması ve Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanı Pangalos'un partizanca davranışları, söz konusu taraf-sızları günden güne artan bir şekilde karşı kampa itmişti. Or-duda görülen bu sempati değişikliği, belki de, kamu hizmetle-rinde ve seçmenlerin hükümetin korunmasına sığındığı yerler-de de oluşuyordu. Böylece Venizeloscular, "günden güne artan kişisel sıkıntılara karşı çare bulunmamasının, hükümetin vaad-lerini yerine getirememesinin kurbanı olmuşlardı ve anlaşılan Yunanistan'da uzun süre iktidarda kalan bir parti sevimliliğini yitiriyordu."⁵⁵

Seçim sonuçlarını etkilediğine göre, Batı Anadolu'daki sa-

(*) Theodore Stephanides bana, kendisiyle birlikte Anadolu'da çalışan bir arka-daşının, utana sıkıla yine de Venizelos'a oy verdiğini açıkladığını anlattı. (Argyropoulos, 7. Dosya, s. 1'de benzeri durumlardan söz ediyor.)

vaşın Venizelos'a karşı işlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Muhalefetin resmi politikasına karşın, Venizelos'a karşı olanlar, kesin güvence olmadan dış serüvenlere girişilmemesini her zaman ileri sürmüşlerdir. Seçmenler bunu biliyorlardı ve akrabaları aske-re alınan seçmenlerin de başta gelen çıkarları savaşa bir an önce son verilmesi olduğu için, savaşın bitirilmesini Venizelos'dan değil de muhalefetten bekliyorlardı.

Venizelos'un birçok dostu ve yardımcısı, Kasım 1920'de, Batı Anadolu, Kuzey Epir ve Trakya'yla ilgili çok önemli sorunların çözülmediği bir sırada seçimleri yaptığı için Venizelos'u suçluyorlardı.

Dış politika sorunları çözülmeden seçimleri ilan etmek ve yapmakla, Venizelos, insanların yaşamında ortaya çıkan bazı sorunların geçici bir çoğunluğun kararıyla çözümlenemeyeceğini görmediğini ortaya koymuştur... Anayasanın üstünde bile, ulus, halk ve ırk vardır... Uluslar sonsuzluğa dek yaşarlar, insanlarsa gelip geçerler.⁵⁶

Venizelos, bu eleştirileri yıllar sonra dostu George Ventiris'e yazdığı mektupla yanıtlamıştır:

Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra, seçimleri daha fazla ertelemek için artık haklı bir gerekçe olmadığına karar verdim. Politikanın sonuçları, imzalanan ve savaşa son veren antlaşmalarda gerçeğe uygun olarak yansıtılmıştır ve bu nedenle halk politikamın ürünlerini görme olasılığına sahip olmuştur. Seçimlerin sonuçlarından biraz rahatsızlık duyduğumu yadsımamakla birlikte, Repoulis ve yardımcılarımla çoğunluğuyla birlikte, halkın yapıları onaylayacağı konusunda güçlü umutlarım vardı.

Sevr Antlaşmasının uygulanması için gerekli girişimlerde bulunabileyim diye politikamın halk tarafından onaylandığı konusunda kesin bir fikrimin olması zorunluydu.⁵⁷

Barış antlaşmalarının savaş haline son verdiği ve normal yaşama döndüğü gerekçesiyle İngiltere ve Fransa'nın da savaştan sonra seçimlere gitmeleri, Venizelos'un ileri sürdüğü gerekçeyi destekliyordu. Venizelos'a karşı olanlarsa normale dönülmediğini savunuyorlardı, çünkü Yunan ordusu sefer halindeydi ve Anadolu'da önemli harekate girişmişti.

Her zamanki iyimserliğine karşın, Venizelos, "normal" durum olmadığını pek iyi biliyordu. Ama bazı psikolojik nedenlerin, Ventiris'in çıkardığı sonucu çıkarmasını engellemişti. Venizelos zorbalıkla suçlanıyordu. Kendisine karşı olanlar, halk tarafından sevildiği yolundaki iddiasının kamuoyuna başvuru olarak sınanması için tekrar tekrar meydan okumuşlardı. Bu meydan okumanın arkasında, Venizelos'un bir zorba olduğu için bu yola gitme yürekliliğini gösteremeyeceği düşüncesi yatıyordu. Suçlama Venizelos'u incitmişti. Savaş koşullarında bile, ulusun bölünmesi ve yardımcılarının basit düşmanlıklar sonucu zorbalık ve haksızlık yapmalarına karşın, Venizelos kendisinin bir zorba olmadığını biliyordu. Ventiris'e, "Ben, diktatörlerin mayasından gelmediğimi tekrar tekrar anlattım... Halkın isteğine karşın, kendimi başkalarından daha iyi sandığım için iktidarda kalmayı sürdürdümse kendimden nefret ederim" dedi.⁵⁸ Bu nedenle de, kendisine meydan okuyanlarla mücadeleyi göze aldı. Yine de Venizelos, krallık sorununda yanlış davrandığı konusundaki eleştirilerin haklılığını kabul ediyordu:

Kusurum, bana yöneltile suçlamadan bambaşka bir kusur oldu. Krallığı ortadan kaldırmamam bir kusur değildi. Benim kusurum, Alexandr öldüğü zaman, Anayasaya göre tahta geçmesi gereken veliaht George'un tahta geçirilmesini Konstantin ve Müttefik Devletlerle görüşmek amacıyla seçimleri ertelememektir. Bu çözüm yolu Konstantin tarafından kabul edilebilirdi. Müttefik Devletler, Konstantin'i tahttan inmeye zorladıkları ve George'un yerine geçmesini önledikleri zaman, belki de ben Müttefik Devletlerin karşı konulamayacak bir direnişiyi karşılaşmayacaktım. Ama bu görü-

şti bana çok büyük güvenleri olduğunu sandığım yardımcılara söylediğim zaman soğuk karşılandım. Aynı zamanda, bu çözümün orduda büyük huzursuzluklar yaratacağı yolunda da uyarıldım. Böyle bir çözümü Konstantin'in kabul etmesine yardım edebilecek Romanya Krallık Ailesi'nin girişiminde bulunması için Take Ionesco'ya zaten bir mektup yazmıştım, ama bütün bu etkenler mektubu yırtmama neden oldu.

Bu benim en büyük, belki de sizin bağışlanamaz diyeceğiniz kusurum oldu. Gerçekleştirebilseydim, bu çözümle ulusal birlik sağlanmış olacak ve seçimlerin sonucu, büyük bir olasılıkla, tam anlamıyla değişecekti. Ama seçimler aynı sonucu verseydi –gerçekten de vermiştir– Konstantin'in tahta dönmesi yüzünden Müttefik Devletler'le ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıkmayacaktı.⁵⁹

Bu açıklamalar içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmasını sağlayacak başka bir yol bulunduğu konusunda Venizelos'un duygularını yatıştırmak için sonraki yıllarda ortaya atılmış olduğu görüntüsünü vermektedir. George'un da, Paul gibi olumsuz yanıt vereceği anlaşılmaktaydı. Ama Venizelos, muhaliflerin tutumlarının da farkında değildi. Muhaliflere göre, Paul kadar George da artık "tahtın Anayasal mirasçısı" değildi, çünkü taht boşalmamıştı. Konstantin, zorunlu nedenlere boğun eğerek sadece tahttan inmişti. Bunun için muhalefet, George'un tahta geçmesi gibi bir çözümü kabullenmeyecekti. Yalnız ilke olarak değildi, bunu kabul etmemeleri aynı zamanda Konstantin'in kendilerinin en güçlü seçim silahı olduğunu bilmeleriydi. Bu nedenle Alexandr'ın ölümü, Venizelos'a manevra yapmak, müzakerede bulunmak ya da anlaşmaya varmak olasılığı bırakmamıştı. Venizelos, muhaliflerin 1917'den beri krallık sorunu konusundaki tutumlarının mantığı karşısında, seçim sonunda Kral Konstantin'in sürgünden döneceğini bilerek ya seçimleri yürütmek ya da kendisini de üzen zorbalık ve keyfi hareket ettiği suçlamalarına yolu açık bırakarak, seçimleri bir kez daha ertelemek zorunda kalacaktı.

Alexandr'ın krallıktan vazgeçmesi, Prens George'un tahta çıkması ve Kral Konstantin'in kesinlikle tahtı bırakması yolunda kralcılarla Venizeloscular arasında bir 'uzlaşma'ya varılması için çeşitli zamanlarda öneriler yapılmıştı. Bütün bunlar boşa gitti. Venizelos yanlısı politikacı Apostolos Alexandris tarafından, Romanya Kraliçesi Marie aracılığıyla 1918 sonlarına doğru böyle bir girişimde bulunuldu.⁶⁰ Venizelos, bu girişime karşı çıkmasını en yakın yardımcılarının itirazlarına ve orduda Konstantin'e karşı olanlar bulunmasına bağlamıştı. Kralcılardan Streit, Nikolaos Theotokis ve D. Maximos çeşitli zamanlarda başarısızlıkla sonuçlanan benzer önerilerde bulunmuşlardı.⁶¹ E. Demertzis, A. Christomanos, G. Christakis Zographos, Leonidas Embirikos ve K. Zavitsianos'u da içeren ılımlı ve seçkin bir grubun, ulusal birlik programıyla "üçüncü bir parti" kurma girişimi de aynı şekilde verimli olmamıştı.⁶² Bu adamların birçoğunun Venizelos'la sağlam ilişkileri vardı. Ama Venizelos, onların görüşlerine hâlâ yanaşmıyordu.

Bu öneriler ya Krallığın yazgısıyla yakından ilgilenenler ya da Venizelos'un dış politikasına inanmayı sürdürmekle birlikte ülkenin iç işlerini yönetmesine karşı inancını yitirmiş ve hizipleşme tehlikesini anlamış olan Liberaller tarafından yapılmıyordu. Bu iki gruptan hiç birinin Venizelos'u etkileyecek siyasal ağırlığı yoktu. Hizipleşmenin yaygınlaşmasının dış politikasını ve seçimlerdeki umutlarını gerçekten tehdit ettiğini kabul etmedikçe, Venizelos'un uzlaşmaya yanaşması için bir neden yoktu. Venizelos, buna hiç inanmamıştı. Yalnız bir kez, Mayıs-Haziran 1920'de⁶³ çok sınırlı ve kısmi bir uzlaşma fikriyle oynamıştı.*

(*) Venizelos, dış politika konusunda bir 'ulusal cephe' kurulmasının, D. Rallis'e uygun düşen birtakım görevler ve hükümette sandalyesiz bakanlık vermekle, hükümetin dış politikasını destekleyip iç politikada bağımsız kalmasını kabul etmekle sağlanabileceğini önerdi. Yine Venizelos, 'ulusal sorunlar' konusunda hükümetle görüşmek için muhalefeti üç kişilik bir komite seçmeye çağırabileceğini de belirtti. Bu öneriler Venizelos'un muhalefetin uzlaşmaz tutumundan ürüp bu tutumun Anadolu'daki durumun gerektirdiği yedeklerin askere alınmasını engellemesinden ve İngiltere'nin Yunanistan'ın isteklerinin kesin barış antlaşmasıyla sınırlandırılmasını öğütleyebilmesinden korktuğu sırada ortaya atılmıştı.

Konstantin yanlıları tarafından yaratılan efsanenin ne kadar güçlü, Alexandr'ın krallığının da ne kadar zayıf temellere dayandığını Venizeloscular biliyordu. Onlar, krallık konusunun ortaya atılmasını önlemek için her çareye baş vurmuşlardı. Ulaşmanın ortaya çıkardığı tehlike, krallık sorununu yeniden ortaya atmak ve önceden kestirilemeyen sonuçlara yol açmaktı. Zaten Venizelos'un kendi 'Kralı' Alexandr'ı tahttan indirmesi çok zor olacaktı.

Venizelos uzlaşmayı geri çevirme gerekçesi olarak orduyu gösteriyordu.⁶⁴ Ama kendisi de hizipleşme efsanesinin dışında kalamamıştı ve bundan yakınmaktaydı. Bu nedenle de çalışma arkadaşlarının görüşlerini paylaşıyordu. Kudurmuşcasına Krala karşı çıkan savcı Joseph Koundouros, o yılların gösterişli duruşmalarında, Kral Konstantin'e "soylu hayvan"⁶⁵ diyerek herkesin önünde hakaret etmesi üzerine, Alexandr özür dilenmesini istediğinde Venizelos'un tepkisi, kendine özgü bir anlam taşıyordu. Venizelos, Koundouros'u resmi şekilde azarlamış, ama aynı zamanda da "eski kralın işlenmesine yol açtığı cinayetlerin anısının kendisinde uyandırdığı kızgınlığı" anladığını ve hoş gördüğünü özel olarak bildirmişti. Venizelos, Repoulis'e, "Onun yerinde olsaydım, ben de kendimi tutabileceğimden pek emin değilim" diye yazmıştı.⁶⁶

Bu durumda iki taraf bir uzlaşmaya gidemeyecek kadar birbirinden ayrılmıştı. Ortak bir dış politika izlemenin sağlayacağı çıkarın, Krallık sorunu konusunda parti politikaları arasındaki anlaşmazlıkların üstünde tutulması gerektiğine ve Venizeloscular ve ne de Gounarisciler inanıyorlardı.

Venizelos'un, elindeki kozları daha ustaca kullanmış olsa seçimleri kazanabileceği yolundaki görüşler akla yakın değildir.* Liberaller, açık bir şekilde ve tam anlamıyla yenilgiye uğ-

ramışlardı. Savaş sonu ikiye ayrılmış olan Yunanistan'daki liberal kuramla zor dönemlerdeki liberal olmayan uygulamanın rahatsızlık veren karışımının ortaya çıkardığı tuzağa düşmüşlerdi. Geniş bir halk yığınına çekebilmek için çok zorbalık ve baskı gerekirdi. Venizeloscular çağdaş totaliter yöntemlerle seçimleri kazanabilmek için yeteri kadar baskıya başvurmamışlardı. 14 Kasım Yunanistan'ın dış emelleri yönünden talihsiz bir gün olmakla birlikte, açık bir sosyal ve siyasal sistemin hâlâ ilkel olan çalışmasını pekiştirdiği anlamını taşımaktaydı.

NOTLAR

- 1 Markezinis, *Political History of Modern Greece*, iv, s. 310.
- 2 A.g.e., s. 319-320.
- 3 *Resmî Gazete*, seri A, i, 11/24 Eylül 1920.
- 4 Örneğin, Venizelos Belgeleri, s. 267 ve Venizelos'un 15 Haziran 1917 tarihinde Alexandr'a yazdığı mektuba bkz.
- 5 L.I.G. Belgeleri, F 55/3/5, Granville'in 19 Mayıs 1917 tarihinde Hardinge'e yazdığı yazı.
- 6 L.I.G. Belgeleri, F 55/3/4, Granville'in 3 Kasım 1917 tarihinde Hardinge'e yazdığı mektup.
- 7 Venizelos yanlılarıyla ötekilerin evlenme konusunda takındıkları tavır hakkında ilginç çözümler vardır, L.I.G. Belgeleri, F 94/3/41, Irene Noel Baker'in, milletvekili J. Allen Baker'e yazdığı 6 Nisan 1918 tarihli yazıda Venizelos, "kişisel olarak evlenme yanlısı olmakla birlikte halkın bunu hoş karşılamadığına inanmakta olduğu ve evliliğin süresiz olarak ertelenmesini önerdiği" sonucuna varılmaktadır, ama Bakanlar evliliğin yapılmasına tam anlamıyla karşıdırlar.
- 8 L.I.G. Belgeleri, F 55/3/5, Granville'in 19 Mayıs 1918 tarihinde Hardinge'e yazdığı mektup.
- 9 L.I.G. Belgeleri, F 55/3/6, Granville'in 27 Aralık 1918 tarihinde Hardinge'e yazdığı yazı.
- 10 Zalogostas, *Alexander*, s. 128.

coboeotia'da seçimi kazanmak için başka bir yol tutulabileceğini söylüyor. Pek akla yakın gelmemekle birlikte, Müslümanlarla Yahudilerin kendi temsilcilerini ayrı ayrı seçmeleri (1915 seçim kanunu tasarınsın olanak vermesi koşuluyla) Venizeloscuların Yunan Makedonyasında tüm milletvekillerini elde edebileceğini böylece çoğunluğu sağlayabileceklerini de öne sürüyor.

(*) Zavitsianos (II, s. 84-85), Atticoboeotia yöresinin, Venizelos'a önerdiği gibi iki seçim bölgesine ayrılabilirliğini yazıyor. Bu durumda Liberallerin (Venizelos'un kendisi dahil) kentlerde aşağı yukarı on altı milletvekilliği alabileceği ve kırsal yöreleri muhalefete bırakabileceği tahmin ediliyordu. Sonuçta, muhalefet tek seçim bölgesinin yirmi iki milletvekilliğinin tümünü kazandı. Pericles Argyropoulos, yayınlanmamış anılarında (Dosya 7, s. 3-4) Atti-

- 11 Venizelos Belgeleri, s. 267; Venizelos'un 6 Haziran 1920 tarihinde Alexandr'a yazdığı yazı; Markezinis, iv, s. 315.
- 12 L.G. Belgeleri, F 55/3/8, Granville'in 3 Aralık 1919 tarihinde kime yazdığı belli olmayan mektup.
- 13 Venizelos Belgeleri, s. 315; Aspasia Manos'un 16 Mart 1920 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 14 Markezinis, iv, s. 315.
- 15 19 Mayıs 1918 tarihli mektup, L.G. Belgeleri, 55/3/5.
- 16 Zalogostas, s. 188 ve devamı, olayın bütün ayrıntılarını içermektedir. Zalogostas, Kralın dostuydu. Hoş olmayan söylentiler, çıkarılmıştı, örneğin bkz. Sarouphis'in Anıları, s. 200'de: "Kurt köpeğiyle elindeki dişi maymundan bir yavru elde edip edemeyeceğini görmek istiyordu ve erkek maymun kiskanarak kendisini ısırdı" deniyordu.
- 17 D.B.F.P., xii, 497; Maslahatgüzar Russell, 25 Kasım 1920 tarihinde Curzon'a şöyle yazıyordu: "Bugün kaçınılmaz olarak görülen Kral Alexandr'ın ölüm halinde, Prens Paul eski kralın resmi olarak tahttan vazgeçmesi koşuluyla kral olarak ilan edilecek ve tahta geçmeye çağrılacaktır."
- 18 Savaşın son dönemlerinde Venizelos, İngiliz, Rus ve İtalyan görüşlerine saygı göstererek, bir cumhuriyet kurulması olasılığını ortadan kaldırmıştı. Ventiris, *Greece 1910-1920*, ii, s. 417.
- 19 D.B.F.P., vii, s. 377-378.
- 20 D.B.F.P., xii, no. 335, s. 405.
- 21 Venizelos Belgeleri, 315; Politis'in 14-27 Şubat 1920 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 22 Resmi Gazete, 1920, Seri A, i, Trakya'da parlamento seçimleri hakkındaki 7 Eylül tarihli ve 2485 sayılı yasa, Trakya, Imroz ve Bozcaada'nın Yunanistan'a eklenmesi hakkındaki 10 Eylül tarihli ve 2492 sayılı yasa. Barış Antlaşması henüz onaylanmadığı için bu yasaların geçerliliği kuşkuluydu.
- 23 Resmi Gazete, 1920, seri A, i, 10 Eylül tarihli ve 2484 sayılı yasa.
- 24 Örneğin, Mazarakis'in Anıları, s. 283 ("korkunç bir hata"); Zavitsianos, ii, s. 84.
- 25 Vakas, *Venizelos as War Leader*, s. 248. Vakas, sözkonusu subaylardan birisiydi ve yapıtında planın boşa gittiğinden yakınmaktadır.
- 26 Bu tür suçlamalar için, parlamentodaki 1-14 Şubat 1920 tarihli tartışmalara ve Ethnikos Kiryx'in *Speeches of the Greek Parliament 1909-1956* adlı yapıtına Atina 1958, 2'inci dönem, vi, s. 51'e bkz.
- 27 Malainos, *The Asia Minor Disaster*, s. 77-78; bu yapıtta tümen komutanı General K. Mazarakis'in yayınlanmayan notlarından söz edilmektedir.
- 28 Mazarakis'in Anıları, s. 283.
- 29 Spyridonos, *War and Freedom*, s. 104.
- 30 Danglis'in Anıları, ii, s. 377-378; radikal Venizelos yanlılarının güzel bir örneği için Papanastasiou'nun *Studies, Speeches, Articles* adlı yapıtı, s. 282-286'ya bkz.

- 31 Venizelos Belgeleri; tarih atılmamış elyazısı notlar.
- 32 Seçim kampanyası sırasında Venizelos'un nutuklarından özetler ve özellikle 28 Kasım'da Atina'da toplanan halka verdiği son nutuk, Markezinis'in yapıtında yayınlanmıştır, iv, ekler, s. 41-47.
- 33 Markezinis, iv, s. 316'da üyelerin adları vardır.
- 34 Calogeropoulos ve Stratos, *Notes on the Greek Question addressed to the President Woodrow Wilson*, s. 6.
- 35 I. Dragoumis, *Mémoire sur les affaires de Grèce adressé à la Conférence de la Paix à Paris*, s. 3. Dragoumis, Yunan isteklerinin "sömürgeci amaçlara dayanmaktan çok uzak olduğuna, hakkaniyete ve uluslar ilkesine göre bunların hak kazanılan asgari istekler" olduğuna işaret etmektedir. I. Dragoumis, *Community Nation and State* adlı yapıttaki Yunan sorunu hakkında Paris Konferansı'na verilen ikinci muhtıra, P. Dragoumis tarafından 1923'te Atina'da yayınlanmıştır.
- 36 Dragoumis, "İkinci Muhtıra" da (s. 31-32) Müttefik Devletleri "Yunanistan üzerinde bir himaye yönetimi kurmayı istemekle" suçlamaktadır. Calogeropoulos ve Stratos'un yapıtı, s. 56.
- 37 Stratigos, *Greece in Asia Minor*, s. 114-115.
- 38 Kampanis, *Dimitrios Gounaris and the Greek Crisis of 1918-1922*, s. 292.
- 39 18/31 Ekim 1920 tarihli *Kathimerini* gazetesi.
- 40 A.g.e., 19 Ekim/1 Kasım 1920.
- 41 Markezinis, iv, ekler, s. 39-40.
- 42 A.g.e., ekler, s. 36.
- 43 Kampanis'deki metin, s. 293-298.
- 44 Pallis, *Greeks abroad*, s. 176-177.
- 45 D.B.F.P., xii, no. 437; Granville'in 19 Kasım 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 46 A.g.e., no. 428.
- 47 Daphnis, *The Greek Political Parties 1821-1961*, s. 131-132.
- 48 Korisis, *Die politischen Parteien Griechenlands*, s. 76. Gizli oy sisteminin değiştirilen 1911 Anayasası'yla kaldırılmasına karşın son kez Kasım 1920 seçimlerine kadar uygulanmıştır.
- 49 Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, ii, s. 1346.
- 50 Alastos, *Venizelos*, s. 206.
- 51 Zavitsianos, ii, s. 100.
- 52 Metaxas'ın Anıları, ii, s. 506.
- 53 Triantaphyllou, *Asia Minor Disaster*, s. 152.
- 54 Phessopoulos, *The Disputes of Our Officers and the Dissolution of our Army in Asia Minor*, s. 22 ve devamı.
- 55 Campbell ve Sherrard, *Modern Greece*, s. 267'de Karamanlis Hükümeti'nin 1963'te düşüşü hakkında görüşler ileri sürmektedirler.

- 56 Zavitsianos, ii, s. 83; benzer görüşler için Ventiris, ii, s. 362-363 ve Triantaphyllou, s. 110-112'ye bkz.
- 57 Ventiris, ii, s. 418-419, Venizelos'un mektubu olaydan çok sonra, Nisan 1931 tarihinde yazılmıştır.
- 58 Ventiris, ii, s. 420.
- 59 A.g.e., s. 419.
- 60 Alexandris, *Political Memoirs*, s. 63-66. Krallık aileleri arasındaki dayanışma dışında Romanya Krallık Ailesinin çıkarı, Prens George'un Romanya Prensesi Elizabeth'le evlenmesindeydi.
- 61 Alexandris, atılan kitap: Venizelos Belgeleri, 314; Bern Başkonsolosu B. Dendramis'in 3/16 Eylül 1919 tarihinde Venizelos'a yazdığı ve Theotokis'le yaptığı konuşmayı anlatan mektup.
- 62 Zavitsianos, ii, s. 49; Venizelos Belgeleri, 315; Politis'in Prens George yararına tartışan Embireikos'la yaptığı bir konuşmayı aktaran ve 16/29 Eylül 1920 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup. Embireikos ailesinin Venizelos'a yaptığı yardım için Kitsikis'in *Propagande et pressions en politique internationale* adlı yapıtı, s. 312-322, 393'e bkz.
- 63 Stratigos, s. 11-12'de aktarılan Venizelos'un 2/12 Haziran 1920 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektup.
- 64 Paraskevopoulos, s. 368'de bu sorun hakkında kendi görüşünün alınmadığını yazmaktadır. Konstantin'in yerleşmesine karşı aşağıdan, Venizelos yanlısı olmaktan faydalanmış ve Kral yanlısı rakiplerini kamu yaşamından ve ticari fırsatlardan uzak tutmakta çıkarları olan politikacılar, subaylar, memurlar ve iş adamları tarafından baskı yapıldığı gerçektir.
- 65 "Vasilikon Ktinos"; ktinos sözcüğü, İngilizcedeki "hayvan" sözcüğünden daha ağır bir sözcüktür.
- 66 Markezinis, iv, s. 314.

8. YENİ REJİM: KONSTANTİN DÖNÜYOR

Bizim görüşümüze göre, halkının isteklerine ve çıkarlarına karşın, kişisel ve ailesel nedenlerle ülkesini, yenik düşman tarafına atmış ya da atmaya çalışmış bir hükümdar vardı... Konstantin geri döndüğü için Müttefiklerin Yunanistan'a bağlılıkları kopmuş ve yasal olanlar dışında tüm sorumlulukları ortadan kalkmıştı. Gerçekten Yunanistan bir kurtarıcı olmuştu. Gereksinmelerinin en çok olduğu ve girişimleri kendisiyle başkaları için en karmaşık bulunduğu bir sırada, Yunanistan, kendi özgür isteğiyle kara tahtayı süngerle silmişti. Moral yönden alacaklı olanlar, desteklemeye her zaman o kadar istekli değillerdi.

Winston Churchill, *The World Crisis: the Aftermath (Dünya Krizi: Sonuç)* s. 387-388.

Sevr Antlaşması ne pahasına olursa olsun kurtarılmalıdır.

Venizelos, 20 Kasım 1920, Nice.

Seçimlerin sonuçları açıklanır açıklanmaz Venizelos, yeni Mecliste yenilgiye uğramayı beklemeden istifa etmişti. Birleşik

Muhalefetin resmi bir "lideri" yoktu. Bu olay, Kral Naibi Amiral Koundouriotis'e yeni başbakanın seçimi konusunda etkili olmayı sağladı. Muhalefet liderleri başarılarının sonuçlarını tartıştıkları sırada, Kral Naibi, Venizelos'un onayıyla, çok sayıda milletvekili tarafından desteklenmemesine karşın, büyük tecrübesi ve ılımlı görüşleriyle muhalefet koalisyonunda etki sahibi olanlara oranla Müttefiklerce daha olumlu karşılanması olasılığı bulunan Dimitrios Rallis'i çağırmaı soğukkanlılıkla kararlaştırdı. Muhalefet, bu çözümü kabul etmekle yetindi. Rallis'e ve Bakanlar Kurulu'na Koundouriotis tarafından yemin ettirildi,¹ bundan sonra da kendisine Kral Naipliğinden istifa etmesi bildirildi. Kral I. George'un dul karısı Kraliçe Olga, Kral naipliği yapmak üzere çağrıldı ve Bakanlar Kurulu'na bir kez de Kraliçe Olga tarafından yemin ettirildi.²

Bu gülünç tutum, kralcıların, eski rejimin anayasal olduğunu toptan red etmelerine uygun düşüyordu. Konstantin kralısa, Koundouriotis anayasaya göre kral naibi olamaz, bu nedenle de yeni bir hükümete yasal olarak yemin ettiremezdi. Bundan sonra, politika yönünden gelişmemiş bir ülkedeki rejim değişikliğinin tipik örneklerini veren bir tutum ortaya çıktı. Konstantin ve Sophia'nın resimleri resmi dairelerin duvarlarındaki eski yerlerine yeniden asıldı ve mahkemelere kararlarını Kral adına vermeleri bildirildi. Kralın dönüşü sorununu çözmek amacıyla 5 Aralık günü referandum yapılacağı ilan edildi. Rallis Hükümeti, vakit geçirmeden, Yunanistan'ın dış politikasında değişiklik yapılmayacağını, Venizelosculara karşı misilleme uygulanmayacağını ve siyasal suçlar için bir af çıkarılacağını ilan etti.

Bu arada, Atina sokaklarında herkes delirmiş gibiydi:

Büyük halk toplulukları sabahdan akşama kadar sokaklarda saflar halinde dolaşıyorlar ve Konstantin yanlısı gösteriler düzenliyorlardı. Stade Sokağındaki ve Omonia Alanındaki eski Kralın ve eski Kraliçe Sophia'nın fotoğraflarını satan her dükkan korkunç para yapmıştı ve geçen hafta her dükkanı süsleyen Venizelos'un resimleri Konstantin'in re-

simleriyle yer değiştirmişti. Eski kralın çiçeklerden ve zeytin dallarından oluşma çelenklerle süslenmiş büyük resimlerini taşıyan insanlarla dolu arabalar, otomobiller, sokaklarda gösteri yapıyorlar, yaya kaldırımlarını dolduran insanlar da heyecanla bağırişıyorlar ve arabalara çiçekler yağıdırıyorlardı. Öğleden sonra Omonia Alanında büyük bir kalabalık toplandı; gösteriye başlayan bu kalabalık "Kartalın Oğluna İlahi"yi söyleyerek ve "Yaşa Konstantin" diye bağırarak kentin bütün geniş sokaklarında gösteri yaptı. Gösteri yapanlar arasında, tam teçhizatlı askeri birlikler ve yürüyüşe katılan subaylar da göze çarpıyordu. Askerler ve denizciler, sevinç işareti olarak tüfeklerini ve tabancalarını havaya sıkıyorlar, sivil halk da onları taklit etmekten geri kalmıyordu. Öyle ki, bütün kenti büyük bir uğultu kaplamıştı.³

Ortalık, heyecan ve sevinçle birlikte şiddet ve kin havasına da bürünmüştü. Bazı öldürme olayları olmuş, sokaklarda sık sık kavgalar çıkmıştı. Politis'in evinin camları serseriler tarafından kırılmıştı. Venizeloscular sessizce sokaklardan kaybolmuşlar, kralcılarını gösterileriyle başbaşa bırakmışlardı. Müttefiklerin davranışları üzerinde kötü etki yapacağını farkında olan Hükümet,⁴ düzeni çabucak sağlamayı becerdi.

Yunanistan'da Müttefikler tarafından hiç beklenmeyen rejim değişikliği, Doğu sorunu konusunda Fransa'yla İngiltere arasında ciddi görüş farkları olduğunu ilk kez meydana çıkardı.

Fransa, güçlü ve kararlı bir yol tutmuştu. Fransızlarla İngilizlerin Yunan Hükümeti'ne en ağır baskıyı yaptıkları sıralar Fransız denizcilerinin Kral yanlısı askerler tarafından Atina'da öldürüldükleri 1916 yılından beri, Fransızlar için Alman İmparatoru neyse Konstantin de oydu, yani bir umacı. Venizelos'un yenilgiye uğradığı haberi yayılır yayılmaz, Fransız basını Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için bir kampanya açtı. Birkaç gün sonra, Fransız Hükümeti, İngilizlerle görüşme yapılmasını ve eski Kralın hiçbir zaman geri dönmeyeceği konusunda iki hükümetin ortak bir bildiri yayınlamasını önerdi.⁵

Çok geçmeden, Fransızların, sadece Konstantin'in dönmesini önlemek (ya da Konstantin dönerse Yunanlıları cezalandırmak) için değil, aynı zamanda Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek yoluyla Türkiye'yle ilişkilerini düzeltmek için de bunu fırsat bildikleri açıkça anlaşıldı.

Vezinelos'un iktidardan düştüğü haberi, İngiltere'de bir yandan Lloyd George'la Dışişleri Bakanlığı arasındaki, öbür yandan da Churchill'le Savunma Bakanlığı arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmıştı. Savunma Bakanlığı, doğudaki askeri durum hakkında bir muhtıra hazırlamakta gecikmedi. Bu muhtırada, Türk Milliyetçileriyle Rus Bolşevikleri arasındaki yakınlaşmanın ilerlemekte olduğu yolundaki korku belirtiliyordu.⁶ Ruslar, yaz aylarında Mustafa Kemal'le temkinli bir biçimde ilgilenmeye başlamışlardı. Ortak sınır alanlarındaki yerel anlaşmazlıkları etkileyen Müttefik Devletleri uzaklaştırma konusunda iki tarafın da çıkarı vardı. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın yazgıları, güç ve pazarlık karışımıyla yerinde çözümlenmişti. Ermenistan, iki ülke arasında paylaşılmıştı. Petrol limanı Batum Ruslara, Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmıştı. Bağımsız bir Ermenistan'ın ortadan kaldırılmasıyla Türkiye ve Rusya arasındaki doğrudan yol açılmış, Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'yla General Frunze komutasındaki Sovyet askeri heyetinin gönderilmesi ve 1922'de Mustafa Kemal'e Rus silahlarıyla altınlarının sağlanması yolları hazırlanmıştı.⁷

Bu gelişmeler önceden belli olmakla birlikte, 1920 Kasımında Türkiye ve Rusya, bağımsız Ermenistan'ın kalıntıları konusunda hala birbirlerini dikkatle izliyorlardı.

Müttefik Devletler'in müdahalesine karşın Bolşeviklerin Be-yaz Rus direniş hareketini bastırmayı başarmaları Churchill'in ve İngiliz Genelkurmayı'nın korkularını artırmıştı. Kolçak, Yudeniy ve Denikin ezilmişlerdi. Şimdi de 1920 Kasımında umudu kırılmış bu komutanların sonuncusu General Wrangel de Rus topraklarını bırakmak zorunda kalıyordu. Geriye kalan aç ve dağınık Beyaz Rus ordusuyla Wrangel, Kırım'dan İstanbul'a

geldi ve Müttefik yönetimini bu insanlara yardım etmek gibi büyük bir sorunla karşı karşıya getirerek Güney Rusya'yı Kızıl Ordu'ya bıraktı.

İngiliz Genelkurmayı, Kemalistlerin "Rus silahlarını ve cep-hanelerini ele geçirme heveslisi olmakla birlikte, Rusların Anadolu'ya sızmalarına izin verme konusunda tam anlamıyla birleşmediklerini" doğru olarak saptamıştı. Bu nedenle, onları bir-birlerinin kucağına atmak yerine Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki farklılıklar üzerine oynamak gerekliydi. İngiliz Genelkurmayı, "Wrangel'in ortadan kalkması, Ermenistan'ın teslim olması, Gürcistan'a karşı açık bir tehdit bulunmaması ve Venzelos'un iktidardan düşmesi, bizi Yakın Doğu'da yeni bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır ve politikamızda bir değişiklik yapmadıkça bu durumla savaşmak gücümüzün üstündedir" şeklinde bir yorum yapıyordu. Artık, "Müttefiklerin Türkiye'deki durumunu Yunan ordusunun eline bırakmaya bel bağlamak güvenceli olmadığına göre", İngiliz Hükümeti'nin ya İstanbul'daki durumunu güçlendirmesi ya İstanbul'dan çekilmesi ya da Yakın Doğu politikasını yeniden gözden geçirmesi gerekiyordu. Genelkurmay üçüncü yolu daha uygun buluyordu: "İzmir, Kars vilayeti, belki de Trakya konusunda Sevr Antlaşması'nın toprak koşullarını önemli bir şekilde yeniden gözden geçirmek, Türk Milliyetçilerini Sovyet Hükümeti'nden ayırmaya yöneltebilir."

Hazırlanan muhtıra, İngiltere'nin Yakın Doğu politikasını Rusya'nın olduğu yerde tutulması temeline dayanmak yönünde Churchill'in heyecanla ileri sürdüğü görüşü yansıtıyordu. Muhtırayı Bakanlar Kurulu'na öğütlerken, Churchill, özellikle Fransa'yla daha sıkı bir işbirliğine girilmesini ve böylece İngiltere'nin Mustafa Kemal'le iyi bir barış yapabileceğini, Yakın Doğu'da İngiliz politikasının her zaman anahtarı olan Türkiye'nin "Rusya'nın isteklerine karşı bir engel olması" durumunun yeniden yaratılmasını sağlayabileceğini ileri sürüyordu.⁸ Mustafa Kemal'le yapılacak barış, İngilizlerin İstanbul'daki çıkarlarını güvence altına alacak, aynı zamanda da Mısır'daki, Mezopotamya'daki ve Hindistan'daki durumu rahatlatıacaktı. Böylece

Churchill, Mustafa Kemal'in İzmir konusundaki isteklerinin yerine getirilmesi halinde, doğudaki bütün İngiliz mevzilerine her yandan saldırılar yapılacağı yolundaki Lord Curzon'un çekimserliğini tam anlamıyla tersine çevirmişti. Kemalizmin niyetinin genişleme olmadığını (Milli Misak dışında Türklerin toprak isteği olmadığını) gören Churchill, yatıştırmaya karşı klasik itiraz yolunu burada uygulamasına yer olmadığını anlamıştı.

Lloyd George ve Dışişleri Bakanlığı bu tür ikna yollarına karşı durdular. Dışişleri Bakanlığı, Sevr Antlaşması'nı etkilemek koşuluyla, Konstantin konusundaki gerekli önlemler hakkında Fransızlarla birlikte hareket etmeye hazırды. Curzon şöyle yazıyor:

"Yunanlılarla ilişkiyi kesin. Yunanlıları İzmir'den ve Trakya'dan atın. Mustafa Kemal'le dost olun. Sevr Antlaşması'nı yırtın ve göreceli olarak daha hoşnut ve güçlü bir Türkiye yaratmak için yeni bir Antlaşma yapın" diyen bir taraf var. Ama bunu bugün yapabilir miyiz? Konstantin'in Yunanlılar tarafından yeniden tahta çağırıldığını, Konstantin'in dış politikasının Venizelos'tan çok Venizeloscu olduğunu ve askeri birlikler tarafından da desteklenmediğini varsayalım, o zaman Konstantin ne olur? Kağıt olmadığı için devam edemiyorum.⁹*

Belki Curzon, "bir kurban" diye yazacaktı. "Yapabilir miyiz?" sorusu, hayır cevabını da birlikte getiriyordu. Curzon, Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerinin korkunç bir hata olduğuna olan inancı ile büyük zorluklarla sonuçlandırılmış Barış Antlaşması'nı bozmak ve bir ara "dünyanın en sömürgeci ulusu" dediği Fransızlara boyun eğmemek isteği arasında bocalıyordu.¹⁰ Bu çelişkili duyguların sonucu hareketsizlik politikası olmuştu.

Sürekli Müsteşar Sir Eyre Crowe, Venizelos'u seviyor ama Kral Konstantin'in dönüşünü engelleme olasılığı bulunmadığını da biliyordu:

(*) Bonar Law da Churchill gibi aynı çizgiye gelecekti. Roskill, *Hankey, Man of Secrets* (Hankey, Gizlerin Adamı) II, s. 199-200.

Konstantin'in dönmesi halinde, Müttefiklerin destekte bulunmayacaklarına ve Yunanlıların tehdit edileceklerine karşı ciddi itirazlar olacağını biliyorum. Böyle bir şey yapılırsa, İzmir'den Selanik'e kadar tüm cephelerde Türklerin ve belki de Bulgarların saldırıya geçmelerine yol açılacaktır. Yunanistan'ın hiç değilse doğu ve batı Trakya'da kalması halinde büyük kazancımız olacak...

Bu nedenle Crowe, Yunanistan'daki referanduma karışılmamasını ve İngiltere'yle Fransa tarafından şöyle bir bildiri yayınlanmasını öneriyordu:

İngiltere ve Fransa'nın Konstantin yanlısı Yunanistan'a karşı davranışı, tam anlamıyla Yunanistan'ın uygulayacağı politikaya bağlı olacaktır; ama Müttefiklerin güvenini yenisinden elde etmek istiyorsa, yeni hükümetin akılcı ve etkin davranması gerekeceği gibi zamana ve doğru yoldan sapmayan davranışa da gerek gösterecektir.¹¹

Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nı uygulamayı sürdürmesi koşuluyla, Crowe, durumu olduğu gibi tutmak ve Yunanistan'ı desteklemek yanlısıydı. Curzon, Fransızlarla aynı yolda yürüyordu.¹²

İktidardan düşmüş Kral ve iktidardan düşmüş Başbakan, sırasıyla, Lucerne'deki ve Nice'deki çadırlarına oturuyorlardı. Lucerne'deki Konstantin, tutumunun, Atina'daki hükümetin tutumuyla aynı olduğunu ilan etmişti. Dış politikada değişiklik yapılmayacak, iki devletle sıkı ve sadık işbirliği sürdürülecekti.¹³ İngiliz-Fransız Konferansı'ndan bir gün önce, Venizelos'un görüşünü almak üzere Curzon tarafından Nice'e gönderilen Sir John Stavridi, telgraf çekerek Prens George'un tanınmasını ve Konstantin'in tahttan vazgeçmesinin sağlanmasını, bu olmazsa, Sevr Antlaşmasını uygulamayı üzerine alması koşuluyla Konstantin'in tanınmasını yeğ bulduğunu bildirdi. Venizelos'un görüşüne göre "ne pahasına olursa olsun, Sevr Antlaşması'nın

kurtarılması gerekti.”¹⁴

Konferans, 26 Kasım'da Downing Street’de toplandı.¹⁵ Fransızlar durumlarını hemen açıkladılar. Fransızların önerdikleri, Konstantin’in dönmesini önlemek için müttefiklerin alabilecekleri dört engelleyici önlemden biri “Müttefiklerin Yakın Doğu’daki önemli stratejik yerleri dost olmayan bir hükümetin elinde bırakmayacaklarını” Yunan Hükümeti’ne bildirmektir.¹⁶ İzmir bu yerlerden biriydi. Lloyd George ve Curzon, Sevr Antlaşması’nın yeniden gözden geçirilmesiyle ilgili bu ilk adımın atılmasına şiddetle karşı koydular.

Ertesi gün, Lord Curzon, Konferansta uzun bir not dağıttı. Curzon’un notu, Kralın Yunanistan’a dönmesini engelleyecek önemleri değil, dönmesine hangi koşullarda Müttefikler tarafından izin verilebileceğini öngörüyordu.¹⁷ Bu koşullar arasında, “Venizeloscuların izlenmesinden ve Venizeloscular hakkında kovuşturma yapılmasından kaçınılacağı konusunda kesin güvence vermek ve bütün siyasal suçlular için af çıkarmak”, borçlanmalar sırasında ve siyasal ya da askeri antlaşmalar yapılırken Müttefiklere veto hakkı tanıyarak Yunanistan’ın siyasal ve ekonomik özgürlüklerine kısıntılar koymak da vardı. Bu notun özü basına sızdı, koşulların az buçuk değiştirilmiş şekilleri Atina basınında yayınlandı.¹⁸ Venizeloscu basın da dahil, bu koşullar Atina’da çok iyi karşılandı. Bu koşullar umulandan çok daha ılımlıydı. Anlatılmak istenilen şey çok açıktı: Yunanlılar ülkeğinde akılcı bir ılımlılıkla davrandıkları ve Sevr Antlaşması’nı destekledikleri sürece, İngiliz desteğini bekleyebilirlerdi.

Curzon, Sevr Antlaşması’nın yeniden gözden geçirilmesine karşı, garip bir şekilde kapalı ve savunucu şöylesi bir görüşle notunu bitiriyordu:

Şimdilik Sevr Antlaşmasını desteklemek ve onaylanmasını çabuklaştırmak, ama Yunanistan’ın zorunluluklarını yerine getirmemesi ya da askeri birliklerini ayakta tutamaması halinde Antlaşmanın bozulacağını ve çökeceğini düşünüp böyle bir fırsattan yararlanarak Türklerle daha iyi ko-

şullarla anlaşma yapmak iyi olmayacak mı?

Örneğin Yunanistan kendi isteğiyle İzmir’den çekilirse o zaman Antlaşmayı kendi bozmuş olacaktır ve biz de bozulmuş Türklerle birlikte onarabiliriz. Böylece, uzun gecikmelere ve sıkıntılara katlanarak anlaşmayı bugün yeniden ele almak yerine, pek çoklarının sandığı gibi Yunanlılar zayıf düşmüş, ihanet içinde ya da savaş yorgunuydular, antlaşmanın kendiliğinden bozulduğunu varsayarak, adım adım gözden geçirilmesi olasılığı ortaya çıkacaktır.¹⁹

Bu politikada öngörülen, bile bile hareketsiz kalmaktı. Yunanistan ayakta tutabileceğini kanıtlayabilirse Sevr Antlaşması ayakta tutulacak, Fransızların duygusalılıkları da Curzon tarafından önerilen ve Yunanistan’ın askeri ve ekonomik yeteneklerini maddesel zararlara uğratmayacak “koşullar”la yatıştırılacaktı. Ama Sevr Antlaşması’nın ayakta tutulması yolundaki görüşünü kabul ettiren Curzon, Yunanistan’ı parasal bakımdan desteklememeyi içeren başka konularda Fransızlara boyun eğmek zorunda kalmıştı.

2 Aralıkta yaptıkları toplantıda, üç Müttefik Devlet, Venizelos’un iktidardan düşmesiyle durumun değiştiğini hemen ortaya koyan ortak bir bildiri üzerinde anlaştılar:

İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleri, öteden beri Yunan halkına karşı iyi niyetli davrandıklarının kanıtını göstermişlerdir. Bu nedenle, son zamanlarda Yunanistan’da çıkan olaylar karşısında üzüntü ve hayret içine düşmüşlerdir.

Yunanistan’ın içişlerine karışmak isteğinde değillerdir. Savaş sırasında Müttefiklere karşı içten bağlılık göstermeyen hareketleri ve davranışlarıyla Müttefikleri şaşırtan, kayıplara uğramalarına yol açan bir Kralın tekrar Yunan tahtına getirilmesine, Müttefikler, düşmanca davranışlarının Yunanistan tarafından onaylanması gözüyle baktıklarını açıkça belirtmek zorundadırlar. Atılan bu adım Müttefiklerle Yunanistan arasındaki ilişkilerde yeni ve olumsuz bir

*durum yaratacaktır, bu nedenle üç hükümet, yaratılan durum karşısında kendilerini tam anlamıyla özgür saymaktadırlar.*²⁰

Bu bildiri 3 Aralık günü üç Müttefik Devletin temsilcisi tarafından Atina'da Rallis'e verildi. Arkasından da resmi bir notayla Kral Konstantin'in dönmesi halinde Yunanistan'a parasal yardım yapılmayacağı bildirildi.²¹

Bu notlar, İngiliz ve Fransız görüşleri arasında bir uzlaşma olduğunu gösteriyordu. Sevr Antlaşması ayakta tutulacak ama Yunanistan zarara uğrayacak, Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nı ayakta tutma ve uygulama gücü, Müttefiklerin parasal ve moral desteklerinin kaldırılmasıyla zayıflayacaktı.

Müttefik Devletler tarafından verilen notaların "moral" etkilerinin, dış ilişkilerinde her zaman Büyük Devletlere bel bağlayan ve halkı, herhangi bir serüvenin başarısı ya da başarısızlığının Büyük Devletlerin keyfine bağlı olduğuna inanan bir ülke için çok önemi vardı. Bu notalar, bölünmenin ateşini daha da körüklemişti. Venizeloscular, Kralın dönmesinin ve Müttefik Devletlerin davranışlarında kendilerini "özgür" saymalarının, Yunanistan'ın 1920 Kasımından sonra çektiği bütün siyasal ve askeri tersliklerin sonucu olduğunu ileri sürüyorlardı.²² Bu davranışın etkilerinin nasıl ortaya çıktığını gelecek iki yıl içinde göreceğiz. O sıralar Venizeloscular, Müttefik Devletlerin başvurusu üzerine hükümetin referandumdan vazgeçmesi, süresiz ya da hiç değilse Müttefik Devletlerle iyi ilişkiler yeniden sağlanıncaya kadar Kralın dönüşünü ertelemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı.²³ Hatta işlendikten sonra bile, hükümetin, Kralın (Kral hâlâ Müttefik Devletler hükümetlerince tanınmamıştı) varlığının Yunanistan'ın davasını ne kadar ciddi bir şekilde zarara uğrattığını anlaması ve ülke yararına Yunanistan'dan ayrılmasını öğütlemesi gerektiği öne sürülmekteydi. Böylece Yunanistan'ın ittifaktaki yerini yeniden alacağı, Müttefik Devletlerin 1920 Kasımında yaptıkları başvuru üzerine kesilen maddi ve moral desteğin yeniden kazanılacağı umutla bekleniyordu.

Bu inanılmaz bir savdı. Fransa'nın ve İngiltere'nin Yakın Doğu konusundaki görüşleri, sadece ve asal olarak Kral Konstantin'in Yunan tahtına oturması ya da oturmamasıyla saptanamamıştı. Ama Konstantin'in dönüşü, Müttefiklerin politikasını değişikliğe uğratan bir etki yapmıştı. Kasım 1920 olayları, Fransızların Yakın Doğu'daki çıkarları konusunda görüşlerinin *belirlenmesine* yardım etti ve Müttefiklerin politikasından hoşnut olmadıklarını günden güne artan bir şekilde ortaya çıkardı. Bu olaylar, Fransızlara, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan aleyhine yeniden gözden geçirilmesi konusunda kolaylıkla baskıda bulunmak ve Venizelos iktidarda kalsa yavaş yavaş ve zorlukla yaptırılacak işleri hızla ve açıkça yapmak olasılığı sağladı. Müttefik çıkarları için, yeni rejimin niyetlerine ve askeri gücüne de inandıklarından, bu olaylar, Yakın Doğu politikasını uygulayabilme konusunda güvenlerini yitirmiş olan İngilizlerin Yunanistan'ı desteklemelerinin artık daha kuşkulu ve güvenilmez bir hal almasına yol açmıştı.

Müttefik Devletlerin sınırlı parasal ablukayı getiren ikinci notaları, Yunanistan üzerinde anlamlı ve pratik etkiler yaptı. Savaşta kendi rolünü oynayabilmesi için 1918-1919'da Yunanistan'a açılmış kredileri bloke etmekle²⁴ İngiltere ve Fransa ortalama 600 milyon drahmiyi karşılıksız bırakmış ve bunları zorla piyasaya sürülen kağıt paraya dönüştürmüştü. Bunun sonucunda drahmiye duyulan güven yavaş yavaş yitirilmiş ve borsalarda değerinin düşmesi çabuklaşmıştı. Aynı zamanda bu ekonomik abluka, Yunanistan'ın uzun vadeli kredi karşılığı askeri yardım sağlama umutlarına da son verdi. En sonunda da, 1918-1919 ekonomik anlaşmasıyla Yunanistan'ın kabullendiği yükümlülükler uyarınca, Müttefikler, yeni hükümet başka yabancı kaynaklardan para sağlama olasılığına sahip olsa bile, bunu engelleyebilirlerdi.

Uyarıcı enflasyon belirtileri ve para değerinin düşmesi Venizelos hükümetinin son aylarında ortaya çıktığı için parasal desteğin kesilmesi Yunanistan'ın en kötü zamanına rastlamıştı. 1921-1922'deki parasal durumda, hangi hükümet olursa olsun, Müt-

tefiklerden yardım ve destek bulmakta güçlük çekerti. Hele Konstantin rejimi için böyle bir şeyin hiç olasılığı yoktu. Müttefiklerin geri kalan kredileri bloke etmeleri, Yunanistan'ın kendine güveni üzerinde önemli bir etki yapmış, Küçük Asya'daki savaşın büyük giderleri karşısında Yunanistan'ın parasal ve ekonomik tükenmesini hızlandırmıştı.

Böylece Müttefikler, Harold Nicholson'un daha önce dediği gibi, "yapılan barış antlaşmalarını sürekli olarak ortadan kaldıracak ve Yunanistan'ı üçüncü sınıf bir devlet haline sokacak" yolu seçmişlerdi.²⁵ Yunanlıların Batı Anadolu'ya gönderilmesinden duyduğu üzüntü ve Sevr Antlaşması'nın bozulması isteği arasında kalan, Yunanistan'daki yeni rejimin akılcı ve etkin olduğundan haklı olarak kuşku duyan ve İngiliz görüşünü Fransızlarla ilişkiyi kesecek noktaya getirmekten kaçınan Curzon, Sevr Antlaşması'nın geçici bir süre için bozulmasını sağlamak amacıyla Fransız isteklerinin esası kabul etmeye inandırılmıştı. Böylece de sert kararlar verilmesi ertelenmişti.

Müttefiklerin Yunanistan'a verdikleri notaların açık amacı, Kral Konstantin'in dönmesini engellemektir. Ama birinci nota ancak 4 Aralık günü basında çıktı ve ertesi gün yapılacak seçimlerden önce halkın bilgisine ulaşamadı.²⁶ Venizelos yanlısı basın, hükümeti, referandumu iptal ederek kralın dönüşünden vazgeçmeye kışkırtıyordu. Ama Müttefiklerin ilk notasının yaratmış olduğu bunalımdan sonra, Kral yanlıları kendilerine geldiler ve bildirinin bir blöf olduğunu, İngiltere'nin sırf Fransızları hoşnut etmek için buna katıldıklarını ileri sürdüler.

Referandum, 5 Aralık pazar günü yapıldı. Herkesin önceden bildiği gibi büyük çoğunlukla Kralın sürgünden dönmesinde yana sonuçlandı. Kralı karşılamak üzere Yunanistan'da hazırlıklar yapıldığı için Müttefikler, Kral geldiği zaman nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili çapraşık sorunu çözmekle uğraşıyorlardı. Elçilerini geri çekmek ve izne göndermek ya da eskisi gibi davranmak ve Kral'la tam ilişki kurmak. Zorunlu değerlendirmelerden sonra, elçilerin kalmasına, ama Konstantin ve sarayla hiçbir resmi ya da kişisel ilişkiye girmemeye karar verildi. Müt-

tefiklerin Yunanistan'daki deniz, kara ve jandarma heyetleri de Yunanistan'da kalacaktı. Bu zor verilen protokol kararları, kısa sürede gülünç sonuçlara yol açtı.

Kral, Lucerne'den vapurla Venedik'e gitmiş ve oradan *Averoff* gemisiyle Yunanistan'a geçmişti. Coşkun gösteriler arasında, Kral, 19 Aralık günü trenle Korent'den Atina'ya vardı. Müttefik heyetleri, resmen çağrılı olmadıkları için kabul resminden ve Kralın dönüşü için yapılan dinsel törenden kolaylıkla kurtulabildiler. İtalyan jandarma heyetinin başında bulunan kişi, sadece seyretmek için "gündelik giysileriyle" törenlere katıldı.

Granville'le yardımcıları, teknik yönden Yunan memuru sayılan Müttefik heyetlerin başında bulunanların Kralın defterine adlarını yazmalarına karar vermişlerdi.²⁷ İngiliz deniz heyetinin başında olan Amiral Kelly'nin, adını deftere yazmasına ve sonra da Kral nezdinde ilk ödevi yaptıklarını ve "gereksiz olarak açığa vurulmamaları" için gerekli önlemleri alması amacıyla Deniz Bakanlığı'ndan ricada bulunulmasına karar verildi. Yunanlılar, Makyavel kurnazlığıyla bunu blöf diye adlandırdılar. Bakanla bu yönde konuştuktan bir saat sonra Amiral Kelly saraya çağırıldı ve Kral tarafından kabul edildi. "Kral çok nazik davranmış ve İngiltere'ye bağlılığını bildirmişti. Görüşmenin sonunda da Amiral Kelly'ye Kurtarıcı Büyük Haç Nişanı'nı vermişti."²⁸ Bu kurnazca davranış İngiliz elçiliğini şaşkına döndürdü. Granville, hemen Rallis'le görüştü ve acı acı yakındı. Bir yabancıya nişan verirken ilgili hükümetin onayını almak geleneği vardı. Yunan hükümeti Kelly'ye nişan vermek için izin istemişti, ama nişanı verirken iznin gelmesini beklememişti. Granville, nişan verilmesinin, "ilişkilerimiz gergin ya da düşmanca olduğu halde bunların dostça olduğunu göstermeye çabalamak için yapılan bir oyun" olduğunu ve "Fransızlarla aramızda zorluklar çıkarmak için yapıldığını" ileri sürerek yakınmıştı. Rallis, nişanın geri alınması ya da ilan edilmemesi olasılığı bulunmadığı cevabını verdi. Rallis, ancak Fransız Askeri Heyeti Başkanı General Gramat isterse Kral tarafından aynı şekilde kabul edilmesini ve kendisine de aynı nişanın verilmesini sağlayabileceğini söyledi.

Londra, öfkeyle şu telgrafı çekti:

“Böyle bir olayın meydana gelmesi çok üzücüdür. Böyle bir nişanı Amerila Kelly’nin kabul etmesine izin verilemeyeceğine göre, nişanın kendisi tarafından geri verilmesi gerekir.”²⁹

Granville, Büyük Haç Nişanı’nı kendi eliyle Rallis’e geri verdi ve Rallis çok şaşırarak hemen istifa edeceğini söyledi. Amiral Kelly de, en iyi çarenin kendisinin hemen istifa etmesi ya da hiç değilse izne çıkması olduğunu düşündü. Ama bu karışıklık yatıştırıldı ve sonunda da kimse istifa etmek zorunda kalmadı. İngiliz Elçiliği, yeni rejimle, ilişkiler kurmaya başlamıştı.

Kral Konstantin Atina’ya geldikten bir gün sonra, 20 Aralıkta, Harold Nicolson, ilgi çekici bir muhtıraya üç Müttefik Devletin politikasını özetledi.³⁰ Fransızlar ve İtalyanlar, Sevr Antlaşması’nın yarattığı Büyük Yunanistan’ı ortadan kaldırmak, İngiltere de ayakta tutmak istiyorlardı:

Yunanistan’ı destekleme düşüncesi duygusal bir etkiyle değil, bizim tarihsel politikamızın doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır; bu da Hindistan’ın ve Süveyş Kanalı’nın savunulmasıdır. Biz Türkiye’yi, Doğu Akdeniz’de ilk savunma hattı olarak yüzyıldan beri desteklemiş bulunuyoruz. Türkiye kırık bir kamaşa dönüşmüş ve biz ikinci hatta gerilemişiz, Salamis’le İzmir arasındaki hatta. Coğrafya bakımından Yunanistan’ın durumu, bizim amacımıza en uygun olanıdır. Politik yönden Yunanistan barış zamanında bizi masraftan kurtaracak kadar güçlü ve savaş zamanında tam anlamıyla bizim emrimizde hizmet edecek kadar zayıftır. Başarılı olsaydı Sevr Antlaşması büyük bir destek olacaktı. Sevr Antlaşması’nun başarılı olmadığı sonucuna varmak için daha vakit çok erkendir.

Nicolson, İngiltere’nin politikasını yeniden düzenlemesi, Kralı Atina’da kendi kaderine terk edip “zaman zaman çeşitli işnelemelerin altında bırakmaktansa”, Sevr Antlaşması’nı desteklemesi durumunda, Konstantin’i açıkça tutması sonucuna

varıyordu. Ama çok geç kalmıştı. Hem Crowe, hem de Curzon, Müttefik dayanışmasının gerektirdiği “bekleme” politikasını savunmuşlardı.³¹ Curzon’un görüşüne göre, herhangi bir siyasi karar almadan Küçük Asya’daki askeri durumun nasıl gelişeceğini, Yunanistan’ın işleri parasız nasıl yürüteceğini para alamayan askerlerin savaşıp savaşmayacaklarını beklemek ve görmek gerekiyordu. Churchill’in söylediğine bakılırsa, “savaş vekalet yoluyla yapılacaktı. Büyük uluslar tarafından bu yolda yapılan savaşların vekalet eden için çok tehlikeli olduğu” anlaşıyordu.³²

Kasım 1920 ayaklanması, Venizelos’un 1917’de Atina’ya gelmesinden sonraki ihtilali andırıyordu. 1911 Anayasası’nda yer alan ve memurlara hizmetlerinde devamlılık güvencesi sağlayan ilke 1917’de ortadan kaldırılmıştı. Venizeloscular, kamu hizmetlerinde ve orduda kendilerine bağlılık gösterenleri ödüllendirmek için, kendilerine karşı olanları yerlerinden atmışlar ve destekleyicilerini yerleştirmişlerdi. Memurlara hizmet, 1917’de eski ve yeni iki Yunanistan’ın birleşmesi halinde sağlanabilirdi. Bu da, memur sayısının aşırı derecede çoğalması ve sonuç olarak maliyetin artışı ve yararlılığın eksilişiyle yerine getirilebilirdi. Bir parti için, temizlik yapmak daha kolaydı.

Venizelos’a karşı olanlar da, Venizeloscuları işlerinden atmak ve yerlerine kendi adamlarını koymak yoluyla yapılan işlemin ters yüz ettiler. 22 Kasım günü Venizeloscu yirmi yedi vali görevden alındı ve birkaç gün sonra yirmi dokuz yeni vali atandı.³³ Görevden almalar ve atamalar Trakya ve birkaç ada dışına, bütün Yunanistan’da yapılmıştı. Böylece hükümet bir çırpıda vilayetler üzerindeki denetimini pekiştirmiş oluyordu. Selanik ve Edessa gibi büyük kentlerin Belediye Başkanları da ya işlerinden atılmışlar ya da istifa etmişlerdi. Vilayet yönetimindeki değişiklikler aşağıya doğru ve bazı hallerde köy muhtarına kadar götürülmüştü.

Atina’daki bakanlıklarda siyasal amaçlarla atanmış Venizelos yanlısı yüksek memurlar da elbette yerlerinden olmuşlardı. 30 Kasım tarihli *Resmî Gazete*’de, Londra Fahri Başkonsolosu

Sir John Stavridi'nin görevden alındığı bildirildi. Londra Elçisi Dimitrios Kaklamanos'u ve Berlin Elçisi Apostolos Alexandris'i de içeren Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa eden yüksek memurların yer aldığı bir liste ilan edildi. Sosyal Yardım Bakanlığı'nda görevli Nikos Kazancakis de içinde olmak üzere Bakanlıklarda ki genel sekreterler de temizlenmişlerdi.³⁴

Eğitim danışmanlarından D. Glinos, A. Delmouzos ve Manolis Triantafillidis Eğitim Bakanlığı'ndan istifa etmişlerdi.³⁵ 29 Kasım'da Başpiskoposlarıyla yirmi piskopos 1917'den önce bulundukları yerlere atanmışlardı. Görevden alınanlar arasında, 1917'den beri Atina Başpiskoposu olan Venizelos yanlısı Meletios Metaxakis de vardı.

Temizlikten asıl etkilenenler, memurlar, adliye görevlileri, öğretmenler ve askerler olmak üzere dört alandakilerdi. Nazik olan adalet alanında, Venizelos tarafından yargıçlarla savcılarının ömür boyu görevde kalmalarını sağlayan Anayasa hükümlerinin askıda bırakılmasını yeni rejim kabul etmemiş ve bu görevlilerin işten uzaklaştırılmalarını ortadan kaldırmıştı.³⁶ Yüksek görevlere Venizeloscular tarafından yapılan atamalar iptal edilmiş, daha küçük yerlere yapılan atamalara dokunulmamıştı.

Devamlı olarak görev başında kalmayı askıda bırakan Venizeloscuların işlemleri sonucu işten atılan ya da aşamaları indirilen memurların eski görevlerine geçmelerini sağlayan bir kararname yürürlüğe konmuştu.³⁷ Eğitim alanında da, üniversite kürsülerine Venizeloscular tarafından yapılan atamalar iptal edilmiş ve 1917-1920 arasında üniversite ve teknik okullara yapılan atamalar geçersiz sayılmıştı.³⁸

Yeni rejimin dile getirdiği amaç, "normal durumu geri getirmek"ti. Bu nedenle, yeni hükümetin girişimlerinin ilki bir af çıkarmak oldu. 21 Kasım'da çıkarılan bir kararnameyle, 31 Temmuz -İon Dragoumis'in öldürüldüğü günle onu izleyen günler- olaylarıyla ilgili cinayetler dışında bütün siyasal suçlar bağışlandı.³⁹ Bunun amacı, karşı olanlara gönül yüceliği göstermekten çok Venizelos'a karşı olanları hapisten çıkarmak ve bunlara vurulan suçlu damgasını silmekti.⁴⁰

Rejim değişikliğinin en büyük etkisi orduda görülmüştü. 1916-1917 arası en büyük bölünme ordudaydı. Bunun nedeni, ordudaki subay sınıfının toplumun öteki kesimlerinden daha fazla siyasal görüş farkına ve kardeş kavgasına eğilimli olması değil (gerçekte daha az değildi), bölünmenin niteliğinin, subay sınıfını siyasal mücadelede ya bir tarafı ya da öbür tarafı seçmeye zorlamasıydı.

Yeni rejimin başta gelen bağlılığı, Venizelos rejimi sırasında işlerinden atılmış ve *apotaktoi* adıyla anılan kendi adamlarınaydı. 1917-1920 arasında işlerinden atılmış, zorla ihtiyata ayrılmış ya da görevlerinden istifa etmiş 1.500 kadar subay, kralın kararnamesiyle yeniden görevlerine alındılar.⁴¹

Apotaktoiler yeniden işbaşına çağrılmaları atılmış ilk adımdı. Milli Savunma Grubundan, eski meslektaşlarından ve tarafsızlardan oluşan arkadaşlarıyla, dünyanın her yerinde olduğu gibi, Yunan subay sınıfının da çok duygusal olduğu kıdem ve rütbe konusundaki ilişkileri hakkında ne yapılacağı gibi tehlikeli bir sorun askıda kalmıştı. Geride kalan subay sınıfının sadece rütbe ve kıdem konusundaki kendi çıkarlarına olarak üç yıllık hizmet yapmalarına karşın, *apotaktoiler* zorunlu olarak boş oturmuşlardı ve o 1917 tarihli ve 927 numaralı Kanun, Milli Savunma subaylarının Eylül 1916'dan Temmuz 1917'ye kadar Selanik'te yaptıkları "resmi olmayan" hizmetlerini savaş hizmeti olarak sicillerine geçirmişti.⁴² Böylece Pangalos, Kondylis, Plastiras gibi kişiler eski sınıf arkadaşlarından ileriye geçmişlerdi.

Apotaktoiler bunu haksızlık sayıyorlar ve daha iyisini elde etmeseler de rütbe sırasındaki eski yerlerini istiyorlardı.

Yeni rejimin bu sorunu çözmesi, madalyonu tersine çevirerek binlerce Venizelos yanlısı *apotaktoi* yaratmak değil -Yunan ordusu Türkiye'yle savaş halindeyken böyle bir şeyi yapmak, intihar demek olurdu- karmaşık bir sürü önlemlerle eski kıdem esasını yeniden kurmaktı.⁴³ 927 sayılı kanun ve bu kanuna göre yapılmış bütün kıdem değişiklikleri ortadan kaldırıldı. Böylece, 1917-1920 yılları arasında fiili görevde kalmış olanlar 927 sayılı kanundan önceki kıdemlerini aldılar ve 1917 Haziranıyla 1920

Kasımı arasında atılıp, emekliye ayrılıp ya da istifa edip yenisinden çağrılanlar, ordudan ayrılmadan önceki kıdemlerine kavuştu. Bu istenilen kıdem sırasını eski haline getirecekti, ama gerçek rütbeler sözkonusu kıdem sırasına uygun düşmüyordu. Bu nedenle *apotaktoileri*, uygun bulacağı rütbeye yükseltmek için Savunma Bakanı'na yetki verildi. Örneğin, aynı orduda ya da birlikte kendi üstünden daha yüksek rütbedeki subaylar, yeni rütbeleri verilinceye kadar dörtte üç aylık alarak "yedekte" tutulabileceklerdi ve Savunma Bakanı, küçük rütbeli subayların yer aldığı yüksek rütbeli kadroları Kral karnamesiyle saptanan sayıdan fazlaya yükselterek subayları terfi ettirebilecekti.

Bu önlemler adaletin yerini bulmasını ve *apotaktoilere* daha da fazlasının yapılmasını sağlamıştı. Aslında, Venizelos yanlısı subayların terfileri geri bırakılabildiği halde, *apotaktoiler* kıdem sırasına göre uygun yerlere terfi ettirilebiliyordu. *Apotaktoilerin* yerlerine getirilmesi politik bakımdan zorunluydu ve Venizelos yanlısı Milli Savunma Grubu subaylarından büyük bir bölümünün görevden alınması yerine *apoktaktoilerin* bu yoldan yerlerine getirilmeleri daha doğruduydu. Ama bu usulün de iki kötü yanı vardı. Birincisi, geçen üç yıl içinde hangi nedenle olursa olsun ülke için savaşmamış bu subayların yeniden eski görevlerine getirilmeleri, terfi olasılıklarının ortadan kalktığını gören Milli Savunma Grubu subayları ve tarafsız kalmış subaylarda kızgınlığa ve güvensizliğe neden oluyordu. İkincisi, Venizelos yanlısı subaylar arasında göreceli olarak geniş bir temizlik yapılmadan bu subayların eski yerlerine getirilmeleri, bir yüksek rütbeliler enflasyonu yaratıyordu.

Bu nedenle *apotaktoilerin* geri dönmeleri, ordu aşamalarında subaylar arasındaki ayrılığı ve anlaşmazlığı açığa vuran çok önemli bir karışıklık meydana getiriyordu. Bu karışıklığın en çok zarar verdiği yer de Küçük Asya'ydı.

İzmir, İstanbul, Sakız ve Midilli adalarındaki Yunan halkı, duygusal olarak Venizelos yanlısıydı. Bundan dolayı da, seçimlerden önce birçok subay ve tümen komutanı Küçük Asya'da bulunuyordu. Venizelos'un iktidardan düşmesi, İzmir kesiminde

büyük umutlara yol açmıştı. Ordunun seçimlere katılması nedeniyle, duygular daha o günden heyecan haline dönüşmüştü. Artık şimdi yarın konusunda genel bir belirsizlik ve Venizelos yanlısı komutanların halkın vereceği kararı kabul edip etmeyecekleri hakkında kuşku vardı.

İzmir'de ortalığı karıştırmak için çıkarılan dedikodular Yüksek Komiserin kesin davranışlarıyla bastırılmıştı ve Yüksek Komiser Yunan politikasının değişmeyeceğini ilan etmişti.⁴⁴ Stergiadis istifasını vermiş, ama yeni hükümet yerinde kalmasını istemişti. Bütün Venizelos yanlısı memurlar arasında parti politikalarına kararlı bir şekilde karışmayan Yüksek Komiser, belki Venizelos yanlısı rejim arasındaki uçurumu kapatabilecek tek adamdı.

Bununla birlikte, Venizelos'un adamı olarak bilinen General Paraskevopoulos'un istifası kabul edilmişti. Onun yerine de, savaşta davranışı nedeniyle Venizeloscuların gösteri duruşmalarında hapse atılan ve son yıllarını cezaevinde geçiren, yürekli ve Kral yanlısı olan General Anastasios Papoulas atanmıştı. Kral yanlılarının zaferi ve Papoulas'ın İzmir'e gelişi sırasında geçen zaman, ordudaki gerginliklerin en tehlikelilerinden biriydi. Bazı Kral yanlıları, sanık sivil ve asker kuruluşlarındaki komuta zinciri ortadan kalkmışçasına emirler vererek işleri ele almışlardı.⁴⁵ Özellikle atlı tugayda ciddi bir disiplinsizlik vardı. Uşak cephesinde Türklerin toplandıklarını bildiren Birinci Ordu Komutan Yardımcısı General Nider'in yardımına gitmek üzere Akhisar'a ilerlemesi için 27 Kasım günü emir alan atlı tugay, Başkomutanlığın tugayı İzmir'den uzaklaştırmak ve Venizeloscuların bir hükümet darbesi yapmalarını kolaylaştırmak için hile yaptığı gerekçesiyle kasabadaki yerinden ayrılmak istememişti.⁴⁶ 21 Kasım'da Stergiadis, "birliklerin kısmi soğukluğu"nu "duyguların coşkunluğa dönüşmesi"ne bağlıyor, buna karşın moralin yerinde olduğuna inanıyordu.⁴⁷ Ama ertesi gün, İngiliz Konsolos Yardımcısı, "ordudaki disiplinsizliğin Başkomutanlık Karargahınca da kabul edilmeye başlandığını ve Üçüncü Alay Komutanı Kondylis'in Salihli'de askerlerin saldırısına uğradığını lokomotifin

arkasındaki kömür vagonuna saklanarak kaçmayı becerdiğini” bildirdi.⁴⁸

Papoulas’ın gelmesi ve Yüksek Komiserin sıkı tutumu, düzeni hemen eski haline getirmişti. Papoulas, genellikle ordu içinde uzlaşmayı sağlayan bir komutan olarak tanınmıştı.⁴⁹ Kibirli, kolay aldatılır biriydi; derinlemesine işleyen bir zekaya sahip olmamakla birlikte, subaylarının siyasal eğilimlerine bakmaksızın hepsine eşit davranmaya çaba gösterirdi. Ama bu hoşgörünün de bir sınırı vardı. Daha sonra Papoulas şöyle yazacaktı, “uzlaşmaya yanaşmayan ve görüşüme göre ülke çıkarlarını her şeyin üstünde tutma yeteneği olmayan kişileri Küçük Asya Ordusu’ndan hemen uzaklaştırmaya karar verdim ve uzaklaştırdım.”⁵⁰ Bu sözlerle, yeni rejime karşı etkin entrika çevirecek Kondylis gibi adamlara değiniliyordu.

Papoulas’ın çekingen davranışı yüzünden, rejim değişikliğinin etkileri bir süre için Küçük Asya’da tam anlamıyla duyulmamıştı. Bununla birlikte, seçimlerden hemen sonra Kondylis gibi uzlaşmayı hiç kabul etmeyen ya da sadece yeni rejimle çalışmak istemeyen birçok Venizelos yanlısı subay, Küçük Asya’daki yerlerini bırakıp İstanbul’a kaçmışlardı. Dördü general olmak üzere kaçan 150 subay vardı belki.⁵¹ Bunlar İstanbul’da, Venizeloscu Ulusal Savunma Hareketi’nin (*Ethniki Amyna*) askeri çekirdeğini kurdular.

Paraskevopoulos dışında, Othonaios, Hacımihalis, Mazarakis ve Nider gibi generalleri içeren öbür Venizelos yanlısı yüksek rütbeli subaylar istifa etmişler ve kendi istekleriyle emekliye ayrılmışlardı.⁵² Tümen komutanlıkları gibi Venizelos yanlılarıyla *apotaktoilere* yetecek yeterli görev bulunmaması, Venizelos yanlılarının birçoğu için istifa etmek, açığa alınmak ya da ülke içerisinde küçük bir göreve atanmaktan başka seçenek kalmadığı anlamına geliyordu.

1921 baharı işlemleri sonucunda, Üçüncü Tümene komuta eden Trikoupis ve Onuncu Tümene komuta eden Leonardopoulos dışında ordu ve tümen komutanlarından kinse kalmamıştı. Başkomutan, üç ordu komutanı ve dokuz tümen kuman-

danından yedisi değiştirilmişti. Genelkurmaydaki yüksek mevkilerde ve alay kumandanlıklarındaki değişikliklerin birçoğu mart ayı işlemlerinden önce yapılmıştı.

Venizelos yanlısı subayların çoğu orduda kalmış ve yeni rejime hizmet etmeyi sürdürmüşlerdi. Kaçarak ya da emekliliklerini isteyerek ayrılanların çoğu yüksek rütbeliler ve siyasal ilişkileri ya da görüşleri uzlaşmayan Venizelos yanlılarıydı. Bunlar arasında, Paraskevopoulos, Ioannou, P. ve E. Zymbrakakis, Miliotis-Komninos, A. Mazarakis, Ainian, K. Mazarakis, Tseroulis, Kalogenopoulos ve Othonaios gibi generaller ve Pangalos, Kondylis, N. Zaphiouris, Loukas, Sakellaropoulos gibi albaylar vardı. Bunlar sayıca azdılar ama büyük üne sahiptiler.

Bunlar dışında orduda kalan ve cephenin önemsiz yerlerine atanma yoluyla faal hizmetten belirli amaçlarla uzaklaştırılan Venizelos yanlısı subaylar da vardı. Saraphis’in başından geçenler bu durumu açıklamaktadır. Seçimler sırasında, Saraphis, Othonaios komutasındaki Kydonies Tümeni kurmay başkanıydı. Ama seçimlerden sonra Saraphis, Florina’daki 36. Piyade Alayı’na atanmış ve hemen Atina’ya geri çağrılarak Kalamata’ya gitmek üzere kendisine yolculuk izni verilmişti. Kalamata’da da, kenten ayrılmaları yasaklanmış olduğu için sürgünde zorla aylak bırakılmış Venizelos yanlısı yüksek rütbeli otuz subayla karşılaşmıştı.⁵³ Kalamata’ya varmasından az sonra da, Saraphis, üçte iki aylıkla verilecek emri bekleme durumuna sokulmuştu. Plastiras’ın Saraphis’in on üçüncü tümene bağlı olan alayına dönmesi konusunda yaptığı başvuru da Bakanlıkça geri çevrilmişti. Böylece de siyasal görüşlerinden kuşku duyulan subaylar cepheden uzaklaştırılmışlardı.

Bu dönemle ilgili Yunan subay sınıfı hakkında bir yapıt bulunmadığı için, Venizelos yanlısı olmaları nedeniyle Küçük Asya’daki Yunan ordusundan uzaklaştırılan subayların ve yerlerine getirilen *apotaktoislerin* sayısını saptama olasılığı yoktu.⁵⁴ Kasım 1920 ile 1921 yaz mevsiminde hemen hemen bütün tümen ve birlik komutanlarının ve birçok alay komutanının değiştirildikleri kesin gibidir. Belki de, Saraphis gibi üç yüze yakın yük-

sek rütbeli subay eski Yunanistan'daki kentlere sürülerek "etkisiz" hale getirilmişti.⁵⁵ Tartışma konusu edilebilecek olan bu sayı, o sıra birliklerdeki subay sayısının ortalama üç bin olduğu göz önünde tutulursa, azmış gibi görünse de hafifsenecek kadar da az değildir. Bu sayıya, Ulusal Savunma Hareketini kurmak için İstanbul'a giden subayları eklersek, ortalama beş yüz kadar Venizelos yanlısı subayın faal hizmetten uzaklaştırılmış olduğunu görürüz. Bu subaylar arasında, yalnız Alexandros Mazarakis ve K. Manettas gibi tecrübeli ve becerili yüksek komutanlar değil, aynı zamanda, 1921 yılı hareketinde yararlı olabilecekleri halde ordudaki ve bütün ülkedeki yeni rejime karşı tehlike oluşturdukları için askeri becerileri yok edilmiş Othonaios, Kondylis ve Pangalos gibi genç kuşağın daha dinamik ve atılgan subayları da vardı.

Venizelos yanlısı eleştirmenler tarafından, kasım sonrası rejimin subay sınıfı konusunda yaptığı düzenleme için iki ayrı suçlama ileri sürülmüştü. Birinci suçlama, 1921'de ortalığa oldukça yayılmış olup İstanbul'daki İngiliz Başkomutanlık Karargahı tarafından da İngiltere'ye bildirilen *apotaktoilerin* yetenekli olmadıkları, çağdaş savaş deneyimlerinin bulunmadığı, tecrübeli Venizelos yanlısı subayların yerlerine geçtikleri gerekçesiyle Yunan ordusundaki dayanışmayı, savaşı ruhunu ve etkinliğini bozduğu yolundaydı.⁵⁶

Apotaktoilerin Balkan Savaşları'ndan sonra elde edilmiş bir askeri deneyimleri yoktu, oysa Ulusal Savunma Hareketi'ne bağlı subaylarla tarafsız subaylar, Makedonya'da ve Rusya'da savaşmışlardı. Bu tecrübesizlik, subay sınıfının Kasım 1920'den sonraki genel etkinliğine yansımakla birlikte, eleştirmenlere göre, Küçük Asya savaşı sadece Makedonya'daki deneyin faydalı olabileceği bir siper savaşı değil, aynı zamanda Yunan subay sınıfının Balkan savaşlarında edindiği tecrübeyi ve savaştan önceki eğitimle gereği gibi hazırlıklı bulunduğu açık arazide yapılan ve acele yürüyüşleri gerektiren bir savaş olduğu için o kadar önemli değildi. *Apotaktoilerin* geri dönmeleri, sadece tecrübesizlikleriyle değil, aynı zamanda dönüşleriyle yarattıkları ge-

nel karışıklık, askerlerini tanınamaları ve askeri durumu bilmemeleriyle, 1921 seferinin başarıyla sonuçlanmamasına katkıda bulunmuştu.⁵⁷ Ama *apotaktoiler*, yazın yapılan seferden tecrübe edinmişlerdi. Venizelos yanlıları kendi yerlerine başkalarının getirilemeyeceğini düşünmekte haklıydılar, ama iş alanında olduğu gibi savaşta da, baştaki yöneticilerin yerlerine başkalarının getirilmesinin genellikle oldukça kolay olduğu da bir gerçektir. 1921 yılı yazında yapılan sefer hazırlıklarının ve seferin yönetiminin, sınırlı kaynakları olan bir ordu için hayret verecek derecede etkin olduğu herkesçe kabul edilmişti.

Apotaktoilere ve rejime karşı ikinci suçlama, birincisiyle pek bağdaşmaz gibi görünmekle birlikte, *apotaktoilerin* Atina'da gizlenerek ve kendilerine rahat işleri ayırarak bile bile cepheye gitmedikleri yolundaydı. Oysa gerçekten bu iki suçlama arasında bağdaşmazlık yoktu. Küçük Asya'daki daha iyi görevler için yarışma vardı, ama gidilecek iyi sayısı çok değildi ve *apotaktoilerin* bir çoğu, cephedeki yeni rütbelerine uygun olmayan görevlere gitmeye hazır değillerdi. Bu nedenle, 1920 Kasımındaki rejim değişikliği, yüzbaşı ve daha küçük rütbelerde fazla tedirginliğe yol açmamıştı. Bile bile görevden kaçanlar olduğu gibi, Savunma Bakanlığı'ndaki Personel Müdürü I. Makrykostas'a karşı, Venizelos yanlıları zamanında olduğu gibi, taraf tutulduğu konusunda inandırıcı suçlamalar da vardı.

Bu nedenle, *apotaktoilerin* geri gelmeleri ordunun savaşçılığı üzerinde önemli bir etki şeklinde görülmemeliydi. Ancak bu olaya, subay sınıfında anlaşmazlık yaratan ve bazı subayların kendilerine eşit işlem yapılmadığı yolundaki duygularını kamçılayan ve subay sınıfını siyaset oyununa başvurmaya yönelten hizipleşmenin bir dönemi gözüyle bakılmalıydı. Bu kötü sonuçlar hafifletilebilirdi ama yeni rejim bunları tam anlamıyla ortadan kaldıramazdı, çünkü 1920 Kasımında karşılaşılan sorunun çözülme olasılığı yoktu. *Apotaktoilerin* geri gelmesinin, hiçbir iş yapmadan son üç yıl içinde terfi etmiş ve ilerlemiş olan Venizelos yanlısı ve tarafsız subayları gücendireceği, hoşnut etmeyeceği doğrulandı. Papoulas'ın uzlaştırma politikası, üç yıl önce apo-

taktilere yapıldığı gibi bütün Ulusal Savunma Hareketi subaylarının temizlenmesi aşırı uçta olanları hoşnut etmemiştir. Böylece Hükümet hem düşmanlarını, hem de yandaşlarını gücendirmişti. Ama Kasım 1920 kargaşasından sonra ilk kez ortalık yatışınca, Küçük Asya'daki Venizelos yanlılarıyla Kral yanlıları arasında aradaki gerginlik ve anlaşmazlık, daha çok genel bir yalnız kalma duygusuna dönüşme eğilimi göstermişti ve Küçük Asya'da hizmet edenler Eski Yunanistan'daki halka, çoğunluğu *apoktatoi* olan Savunma Bakanlığı'ndaki ve Yunanistan cephesindeki subaylara karşı birleşmişlerdi.

Bu, 1921 başlarında bile orduda tertipler ve entrikalar yok demek değildi. Kondylis, İstanbul'dan cephedeki subaylarla gizlice ilişki halindeydi ve Plastiras martta orduda çıkacak bir "kılmının" işaretlerini bekliyordu.* Ama Plastiras dışında, yeni rejime karşı ayaklanma olasılığı bulunan merkezler ve kaynaklar bu yerlerdeki subayların istifa etmeleri, askerden kaçmaları ya da Eski Yunanistan'da görev almaları yoluyla, zararsız hale getirilmişti. 1921 yazındaki askeri başarısızlıktan sonra, subay sınıfındaki hoşnutsuzluk yayılmış ve aynı düşüncede olan subaylar arasında çeşitli işlemler yapılmasını öngören protokoller dağıtılmaya başlanmıştı. Ama önerilen işlemler, Venizelos yanlılarının eğilimlerini tam anlamıyla yansıtmıyordu ve bunlar kolaylıkla Papoulas'ın ve ordu liderlerinin işlemleri de olabilirdi. Cephedeki subayların değişiklikten çok söz etmelerine, dilekçeler yazmalarına karşın, 1921 yılı ve 1922 yılının önemli bölümünde üzüntüleri, sadece konuşarak giderilmişti, ayrıca devrimci bir odak noktası da yoktu. 1922 felaketine kadar, su-

(*) Selanik Ulusal Savunma Hareketi'nin (*Amyua*) öncülerinden A. Zannas, 22 Şubat 1959 tarihli *Vima* gazetesinde, 1921 Martında nasıl İzmir'e gittiğini ve Plastiras'ı gördüğünü anlatıyor. Venizelos'un düşüşünden sonra durumun umutsuzluğa gittiğini, ordu komutanlarının yeteneksiz olduğunu, Ulusal Savunma Hareketi eski liderlerinden çoğunun eli kolu bağlı kaldığından ve kaçınılmaz felaketin sorumluluğunu üstlenirlerse bunun omuzlarında kalacağından bir şey yapamadıklarını kabul ediyorlar. Hareket'in girişiminin yeni rejimin düş kınığına uğrattığı Kralcılara da ters geleceği kabul ediliyor. *Vima*, 22 Şubat 1959, *Malainos'un History of Foreign Intervention* (Dış Müdahaleler Tarihi) adlı yapıtı, vi, s. 87.

bayların savaşta olan ülkelerine bağlılıklarından önce hizipleşme ve bölünme eğilimleri geliyordu.

NOTLAR

- 1 Markezinis *Political History of Modern Greece* adlı kitabında, iv, s. 322-323, 30 Ağustos 1935 tarihli *Estia*'da yayımlanan yazısında Kral Naibinin kardeşi Ioannis Koundouriotis'in olayları anlatmasından söz etmektedir. Zavitianos, *Recollections*, ii, s. 90.
- 2 *Resmî Gazete*, i, 4/17 Kasım 1920, Markezinis, iv, ekler, s. 48-49.
- 3 E. Chivers Davies'in *Balkan Review* adlı dergide, iv, no. 15, Aralık 1920, sayfa 342-343'de yazdığı 'Atina'da Seçim Hattası' başlıklı yazı.
- 4 *D.B.F.P.*, xii, no. 432-433.
- 5 *D.B.F.P.*, xii, no. 432, Derby'nin, Konsey'in yeni başkanı Leygues'in görüşlerini bildiren ve 18 Kasım 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup, a.g.e., no. 438; 19 Kasım 1920 tarihinde Crowe'la Paul Cambon arasında yapılan görüşme.
- 6 Savunma Bakanlığı'nın Rusya, Kafkasya ve Türkiye'deki askeri durum hakkındaki 19 Kasım 1920 tarihli değerlendirmesi, I.I.G. Belgeleri, F. 92/13/3.
- 7 Sovyet-Kemalist ilişkileri için Kapur'un *Soviet Russia and Asia* adlı yapıtı, s. 90-114'e bkz.
- 8 Savunma Bakanlığı Sekreteri'nin 23 Kasım 1920 tarihli muhtırası; I.I.G. Belgeleri, F. 92/13/4, aynı zamanda Roskill'in *Hankey, Man of Secrets* adlı yapıtı, ii, s. 199-200'e bkz.
- 9 *D.B.F.P.*, xii, no. 438; Curzon'un, 19 Kasım 1920 tarihinde Crowe ve Cambon arasında yapılan görüşmeyi aktaran tutanağı.
- 10 9 Aralık 1918 tarihli Bakanlar Kurulu'nun Doğu Komitesi toplantısı.
- 11 *D.B.F.P.*, xii, no. 439.
- 12 A.g.e., no. 440, Curzon'un 22 Kasım 1920 tarihinde Paris'te bulunan Lindsay'e yazdığı mektup.
- 13 A.g.e., no. 448, Russell'in 24 Kasım 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 14 A.g.e., no. 451, Nice'de Konsolos olan Keogh'un 25 Kasım 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 15 Konferans tutanakları, *D.B.F.P.*, viii, bölüm 14.
- 16 *D.B.F.P.*, viii, s. 816.
- 17 Curzon'a ait not, *D.B.F.P.*, viii, s. 837-840.
- 18 *D.B.F.P.*, xii, no. 456, Granville'in 1 Aralık 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 19 *D.B.F.P.*, viii, s. 839.
- 20 *D.B.F.P.*, xii, no. 457.
- 21 Frangulis, *La Grèce...*, 2. baskı, s. 175; Granville uyarısı 5 Aralıkta yapılmış-

- tr. D.B.F.P., xii, no. 436.
- 22 Örneğin Rentis, *Greek Foreign Policy after 1 November*, s. 31-46, 62-66 ve öteki bölümleri. Altıların yargılanmasında Venizelos'un tanıklığı.
- 23 Rentis, s. 39.
- 24 Şubat 1918 tarihli antlaşmanın metni. *Resmî Gazete*, i, 4, Nisan 1918; Diomedis, *The Greek Economy before and after 1 November, 1920*, s. 7-12.
- 25 20 Kasım tarihli muhtırası; D.B.F.P., xii, no. 439.
- 26 A.g.e., no. 451; Granville'in 4 Aralık 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 27 A.g.e., no. 486-487, 489-491, bu ve Amiral Kelly olayı için.
- 28 A.g.e., no. 487, Granville'in 20 Aralık 1920 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 29 A.g.e., no. 489, Curzon'un 21 Aralık 1920 tarihinde Granville'e yazdığı mektup.
- 30 A.g.e., no. 488.
- 31 Nicolson'un tutanaklardaki 20 Aralık tarihli mektubu.
- 32 Churchill, *The World Crisis: the Aftermath*, s. 377.
- 33 *Resmî Gazete*, 1920, iii, 9/22 ve 14/27 Kasım'daki yazıları. Aşağıdaki paragraflarda sözü edilen işten atılmalar ve işe atamalar hakkındaki bilgiler *Resmî Gazete*'den alınmıştır, iii ve yukarıda belirtilen tarihte bulunabilir; bu nedenle her oluşuma ait referans göstermiyorum.
- 34 İstifalar şunları kapsamaktadır: 6/19 Kasım, Maliye Bakanlığı'nda Hazine Genel Müdürü ve Genel Ekonomi Müfettişi; 8/21 Kasım, Adalet Bakanlığı'nda, Genel Sekreter; 9/22 Kasım Ulaştırma Bakanlığı'nda, Genel Sekreter; 16/29 Kasım, Yardım Bakanlığı'nda Genel Sekreter.
- 35 Söz konusu yıllarda eğitimde reform hareketinin başında olan bu üç kişinin yaptıkları işler için *Epoche*'de Temmuz 1965 tarihinde yayınlanan ve Delmouzos'un E. Venizelos'a yazdığı *Anekdoti Ypomnima tou Delmouzou pros ton El. Venizelos* başlıklı olup yayınlanmamış muhtırasına bkz. Genel olarak Venizelos yanlısı Liberal Parti'nin sol kanadında halk yanlıları ve reformcu unsurlar vardı ve Venizelos'a karşı olanlar da eğitim ve dil bakımlarından daha tutucu bir tavır takınmaktaydılar. Ama bunlar arasında halkçı Ion Dragoumis gibi ayrı davrananlar da vardı.
- 36 Krallık kararnamesi, 8/21 Kasım 1920; aynı zamanda Malainos, *History of Foreign Interventions*, vi, sahife 11-12'ye bkz.
- 37 "İşten çıkarılmış sürekli memurların yerlerine getirilmesi" hakkındaki 4/17 Aralık tarihli yasa hükmündeki kararname.
- 38 "İşten çıkarılmış Ulusal ve Capodistrian Üniversitesi profesörlerinin yerlerine geri getirilmesi hakkındaki 4/17 Aralık tarihli yasa gücündeki kararname." İşten çıkarılmış Metsovo Teknik Üniversitesi profesörlerinin yerlerine getirilmesi hakkındaki yasa hükmünde 21 Aralık ve 3 Ocak tarihli kararnameler.
- 39 "Af hükümleri" hakkındaki 8/21 Kasım tarihli Krallık kararnamesi.

- 40 13/26 Kasım'da seksen bir mahkumiyet kararlaştırılmış, on beşinin de Krallık kararnamesiyle cezaları indirilmiştir. *Resmî Gazete*, 1920, iii, no. 255.
- 41 Atamalar ve işten çıkarmalara ait listeler, *Resmî Gazete*, 19-20, iii.
- 42 "On aylık Kanun" olarak bilinen kanun.
- 43 *Resmî Gazete*, 1920, i, no. 287, "Subayların kademlerine göre yerlerine getirilmesi" hakkındaki 15/18 Aralık tarihli yasa hükmünde kararname.
- 44 Rodas, *Greece in Asia Minor*, s. 188-190.
- 45 Rodas, s. 188-189'da Kral yanlısı komitenin Stergiadis'ten Polis ve Basın müdürlerini işten atmasını nasıl istediklerini anlatmaktadır; Stergiadis tabii bu istekleri reddetmiştir.
- 46 Yunan Genelkurmayı'nın *The Asia Minor Expedition* adlı yapıtı, ii, s. 265-268. Bu resmî tarihsel belge, "Venizelos Hükümeti'nin başarısızlığı resmen ortaya çıkınca, Eleftherios Venizelos'un doğrudan doğruya işe karışmasını önlemek için General Paraskevopoulos'un 8. Girit Alayını Salihli'den İzmir'e göndermeye karar verdiğini" açıkça göstermektedir (s. 266); bu savunulabilir bir açıklamadır, ama tarihin tanıklığıyla kesin olarak kanıtlanmış bir açıklama değildir, çünkü Kral yanlısı subayların Venizelos yanlılarının bir hükümet darbesi yapacaklarına inandıklarını göstermektedir.
- 47 D.B.F.P., xiii, no. 178; Rumbold'un İzmir'de Konsolos yardımcısı E. C. Hole'un raporunu Curzon'a bildiren 21 Kasım 1920 tarihli mektubu.
- 48 A.g.e., no. 179, Rumbold'un, Hole'un raporunu Curzon'a gönderen 22 Kasım 1920 tarihli yazısı.
- 49 Örneğin Malainos'un *History of Foreign Interventions* adlı yapıtına (vi, s. 21) ve Mazarakis'in Anıları, s. 291'e bkz.
- 50 I. Passas, *The Agency of a Nation*, Atina 1925, s. 171. Aktarmalar, Papoulas'ın 15/28 Aralık 1921 tarihinde Savunma Bakanlığı'na gönderdiği raporlardan alınmıştır.
- 51 Sayıları ortalama 60-140 subay ve 200 yedeksubay arasında sanılmaktadır. Spyridonaos *War and Freedom*, s. 108 ve Malainos'un *History of Foreign Interventions*, vi, s. 22.
- 52 *Resmî Gazete*, 1920, iii, no. 257, 16/29 Kasım 1920; Nider istifasını vermiş, ama geciktirmeye ikna edilmiştir. Nider, İngiliz Konsolos yardımcısına, Venizelos'la kişisel dost olmasından ötürü yeni Hükümet kendisine itibar edemeyeceği için çekilmek zorunda olduğunu söylemiştir. D.B.F.P., xiii, no. 185. Nider, mart saldırısından hemen önce birden görevden alınmıştır; Rodas, s. 207. Nider, hiç değilse bir süre için Kolordu Komutanlığını sürdürmeye hazır olduğunu bildirdikten sonra, Hükümetin ve Genelkurmayın saldırı hareketinden hemen önce başarılı Birinci Ordu'yu böylece zedelemeleri en hafif deyimle yersizdi.
- 53 Saraphis, *Anıları*, s. 205-206.
- 54 *Resmî Gazete*'ye ve Savunma Bakanlığı'nın arşivine dayanarak yapılacak böyle bir araştırma (atamalar, işten çıkarmalar, vb. için) ilginç olacaktır.

Spyros B. Markezinis'in bana yazdığı bir mektuba göre, Genelkurmayın bir kısım arşivleri yok edildiği için bu kaynaklara dayalı bir çalışma yapılsa bile, boşluklar olacağı anlaşılmaktadır. Genelkurmay'ın Küçük Asya Seferi hakkındaki tarihi (Yunan Genelkurmayı, *The Expedition to Asia Minor*) Kolordu, tümen ve alay komutanları ve kurmayları, tabur komutanları ve ordu, kolordu ve tümen kurmayları gibi, sadece yüksek yerlerde bulunanlar hakkındaki bilgileri kapsamaktadır.

- 55 Bu, Saraphis'in kendi değerlendirmesidir; *Anılar*, s. 207.
- 56 Bu yakınma için, Lloyd George'un *The Truth about the Peace Treaties* adlı yapıtına bkz., ii, s. 1347. Bu Kral yanlılarının orduyu ne kadar gültünc bir şekilde ele aldıklarını göstermektedir. Venizelos'a karşı olanların görüşleri için, Malainos'un *History of Foreign Interventions* adlı yapıtına bkz., vi, s. 17-23. Prens Andrew'nın *Towards Disaster* adlı yapıtının önsözüne bkz.
- 57 Sefere katılanlar arasından en akıllısı olan Spyridonos, Ulusal Savunmacıların dönüşü için, "özellikle Mayıs 1921 tarihine kadar ordunun savaş ruhunda bir eksilmeye yol açmış, bundan sonra tecrübe sahibi olunca durumu düzeltmişlerdir" diye yazmaktadır; *War and Freedom*, s. 1078 ve Mazarakis, s. 290-291.

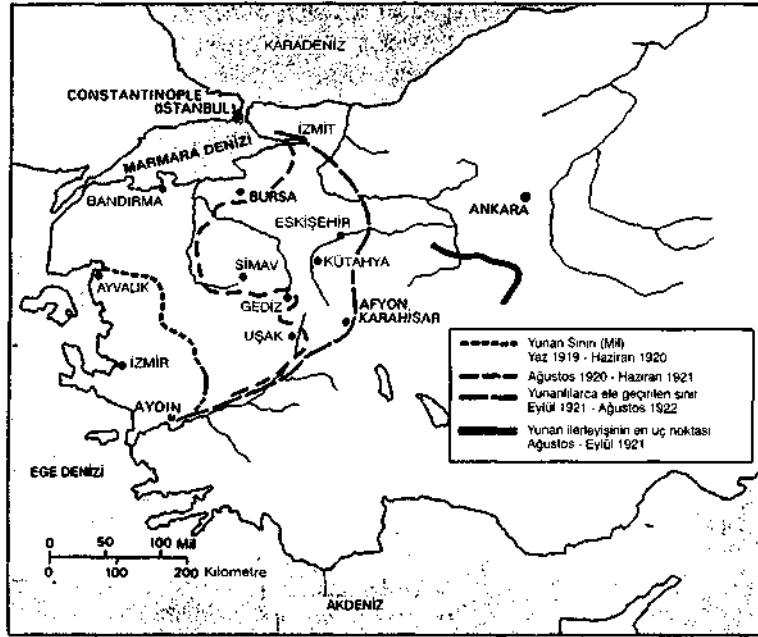
9. LONDRA KONFERANSI

*Bu günün koşullarında İngiltere,
bir saldırı yapılmasını öneremez ama askerlikte,
düşman askerleri belirli yerlerde toplandığı
zaman bu toplulukların dağıtılması
gerektiği bilinir.*

Bu sözleri Londra Konferansı sırasında
Sir Maurice Hankey Yunanlılara söylemişti.

Yeni Başbakan Dimitrios Rallis, yaşlı, heyecanlı, çabuk kızan ve hem İngiliz hükümetince hem de tüm Yunan politika dünyasında kabul edilen bir kişiydi. Yeni Mecliste Rallis yanlılarının sayısı azdı ve siyasal gücü zayıftı. Yeni rejimin başlıca kudreti, uzun sürgün yılları boyunca yandaşlarını elinde tutan ve yeni Meclisteki 350 milletvekilinden Venizelos'a karşı olan 250 milletvekili gibi büyük bir çoğunluğa komuta eden Gounaris'deydi. Gounaris'in en güçlü tek rakibi, kendisini Gounaris'e bağlamamak için eski liberallerden yeteri kadarını elinde tutan, büyük bir hırsla başbakan olmak isteyen, bir zamanların Venizelos yanlısı Bakan Stratos'du. Ama Stratos sadece 30-40 oya söz geçirebiliyordu.

Kral Konstantin, 5 Ocak 1921'de ya heyecandan ya da soğuk algınlığından ötürü zayıf ve boğuk bir sesle tahtından nutkunu okuyarak üçüncü Millet Meclisi'ni açtı. Yeni meclis, sadece Yur-

Yunanistan İşgalinin Sınırları, 1919-1922

nanistan'ın Küçük Asya üzerindeki isteği konusunda birleşmiş olduğu için etkin bir topluluk izlenimi bırakmıyordu. Kral yanlısı milletvekilleri, Venizelos rejiminin kötülüklerini sayarak ve kendilerinin bu rejime karşı dayanmak için gösterdikleri erdemden söz ederek uzun ve verimsiz saatler harcıyorlardı. Kral yanlısı milletvekilleri, İon Dragoumis adına bir anıt dikilmesi gibi akla yakın bir öneriyle işe başlayarak, "Venizeloscu zorbalığın kurbanları"nın ödüllendirilmeleri ve Venizeloscu Sıkıyönetim mahkemeleri tarafından mahkum edilenlerin listelerinin yayınlanması*; öteki kral yanlısı "kurbanlar" için heykeller dikilmesi-ne karar verilmesi; Kral Ailesine bağlı memur listelerinde temel

(*) Savunma Bakanı, bunlardan 261'inin ölüm cezasına çarptırıldığını ve 140'ının idam edildiğini açıkladı.

artırmalar yapılmasının önerilmesi ve seçimlerden sonra akıllıca davranarak Mısır'a kaçmış olan Krallık Savcısı Joseph Koundouros gibi Venizeloscu milletvekillerinin mahkemeye verilmeleri gibi öneriler getirdiler.¹ Meclis kendisini Kurucu Meclis ilan etmişti ve böylece de boş zamanlarını, bu zor günlerde konu dışı sayılması gereken yeni bir Anayasa hazırlamak amacıyla gerekli ve doyurucu fikir çalışmalarına ayırabiliyordu.

Yaşlı Bakanlar, Venizelosculardan intikam almaya susamış çalışma arkadaşlarının bazılarında daha ölçülüydüler. Her zaman olmamakla birlikte, Counaris, Meclis içinde hükümet yanlısı olmayan aşırı milletvekillerini çoğu zaman engelleyebiliyordu. Parlamento dışında ise, bazı aşırı uçta olanların ara sıra öfkeye dönüşen duygularını engellemek kolay olmuyordu. Ocak 1921'de Sıkıyönetim Mahkemesi'nin Venizelos yanlısı başkanı öldürülmüştü. Amiral Koundouriotis ve Alexander Pallis'in şansları vardı. Ocak ayının her günü bu iki adam, yaralıları Plaka yöresindeki küçük bir lokalde yardım ederken, iki serseri eski muharip kalabalığını aşarak tabancalarını çekmiş ve ateş etmişlerdi. Büyük bir talih sonucu ikisi de hafif yaralarla kurtulmuşlardı.² Daha sonra, 1921'de, Venizelos yanlısı bir gazetenin başyazarı Andreas Kavafakis öldürülmüştü. Bunlar tek tek olaylardı. Şiddet hoş görülebilecek ölçüdeydi. Ama Atina'nın havası gergindi. Birinci Dünya Savaşı sırasında parlamentoda Kral yanlısı politikanın organı yarı askeri "Yedekler Birliği"nin yerini alan "Politika Kulüpleri", General Constantinopoulos gibi zorbalardan kışkırtmalarıyla, adaleti etkilerken, Venizelos yanlısı muhalifleri ve bazen Hükümeti bile korkutuyordu. Üyelerinin mesleklerinde ilerlemelerini sağlamak konusundaki girişimleri gün geçtikçe, daha fazla açığa çıkmaktaydı.³ Ülkenin bazı bölgeleri dışında, Hükümet sadece günlük işleri denetleyebiliyordu. Ama denetim çok zayıftı ve belirli yerlerde yapılabilirdi.

Yeni Hükümet ve Meclis tazminat ya da Anayasa işleriyle ne kadar ilgilense, savaş büyük olduğu ve büyük, masraflı bir sorun olarak görüldüğü için ülke ve Hükümet huzura kavuşamıyordu. Kuramsal olarak hükümetin başvurabileceği çeşitli

olasılıklar vardı. Yunan ordusunun Küçük Asya'dan çekilmesini emredebilirlerdi, ama bu yol, geçmişe bakıldığında çok çekici görünmekle birlikte ciddi olarak hiçbir zaman düşünülmemişti. Psikolojik yönden Yunan Hükümeti için böyle bir karar alma olasılığı yoktu. Yunanlılar o günkü cephenin gerisinde ya da daha batıda daraltılmış bir cephede savunmada kalabilirlerdi. İlerleme emri verebilirler, düşmanı yok etmeye gayret edebilirlerdi. Resmi olarak bütünüyle ya da kısmen Küçük Asya'dan çekilme temeline dayanan bir barış görüşmesi yapabilirlerdi Türklerle.

Önce Venizelos tarafından önerilen ve daha sonra Metaxas'ın üzerinde durduğu savunmada kalma politikası, ordu için olumsuzdu, hoş değildi ve politika bakımından da çekici sayılmazdı. Bu seçenekler içinde Hükümet askeri bir saldırıya yöneliyordu. Sonucun kuvvet yoluyla çözüleceğine inanan askerlere kulak vermemek için direnmek olasılığı yoktu. Aynı zamanda görüşmelerden kaçınmak da olmazdı. Müttefik Devletler, Sevr Antlaşmasındaki esaslar çerçevesinde bir anlaşma yapılmasını sağlamak için –Kemalistler de dahil– Türkleri ve Yunanlıları Londra'da yapılacak bir konferansa çağırdılar.⁴ İngiliz desteğini korumak istiyorlarsa, Yunanlılar bu çağrıyı geri çeviremezlerdi ve Rallis vakit geçirmeden Yunan heyetine kendisinin başkanlık edeceğini bildirdi.* Bu, ayrıca yaşlı adamın Venizelos'un düşüncelerini dinlemeye hazır olması, Gounaris yanlısı liderler için çok fazlaydı; Rallis iktidardan düştü ve yerine hiç tanınmayan Kalođeropoulos getirildi. Gounaris'in kendisi de Savunma Bakanı

(*) *Documents Relating of British Foreign Policy* (İngiliz Dış Politikasıyla İlgili Belgeler), xvii, no. 23; Granville'e, Politis'ten Konferans'ta kendisine yardımcı olmasını isteyeceğini de söyledi. Rallis aynı yılın ağustos ayında öldü. O dönemdeki tavrı ve istifasıyla ilgili tartışmalar konusunda oğlu G. Rallis'in ve Gounaris'in *Trial of the Six* (Altılar Davası), s. 240-244, 257-262'ye bkz. G. Rallis babasının, Venizelos tarafından kendisine yazılan ve Londra'da Kerr ve Lloyd George'la yaptığı görüşmeleri anlatan ve Yunan ordusu için savunma durumuna geçmeyi öğütleyen 30 Ocak tarihli mektuptan çok etkilendiğini söylüyor. Bu görüşleri savunabilecek durumdaki Yunan heyetine Londra'da yol göstermeyi dilediğini de ekliyor. Karşılığında Gounaris, D. Rallis'in ocak ayında, kısa süre sonra kendisini öldürecek olan kanserden yatağa düştüğünü ve dolayısıyla Londra'ya gitme konusunda uyarıldığını öne sürüyor.

olarak yerinde kaldı.

Konferans toplanmadan önce, Yunan ordusu Küçük Asya'daki durumu gözden geçirmişti. Kemalistlerin toplandıkları yerlerdeki kuvvetleri sınamaya ve Kralcı rejimin saldırgan ruhunu göstermeye hevesli olan yeni Yunan Başkomutanı, Kuzey Ordu Grubu'ndan bazı birlikleri Bursa'dan Eskişehir yönüne gönderdi.* Zorlu kış mevsiminde dağınık ve aşılması güç tepelerden geçen Yunanlılar yaylaya tırmandılar, Eskişehir ovasına ulaşarak çatışma mesafesine geldiler ve ovada küçük bir köy olan İnönü yakınlarında, Mustafa Kemal'in güvendiği İsmet komutasındaki Türk askerlerinin kararlı direnişleriyle karşılaştılar. Türklerin sayıları, donanımı hala noksandı, ama yeni bir ruhla savaşıyorlardı. Başıbozuk birlikler, artık sert bir disiplin altında düzenli bir ordu haline dönüşmüştü. Daha büyük ve daha kararlı bir seferin hazırlıklarını yapmak için, Yunanlılar, eski hatlarına dönmüşlerdi. Türklerin başarıları Papoulas'ı, yeni takviye birlikleri isteyecek kadar etkilemişti. Ama ilkbaharda Eskişehir'i alacaklarından kuşku duymaya yöneltmemişti.

Yunan Hükümeti, iç kavgalarıyla uğraşır ve Londra Konferansı'na hazırlanırken, Venizelos da İngilizler tarafından yapılmakta olan görüşme hazırlıklarıyla ilgileniyordu. Artık Venizelos, hükümetin Küçük Asya'da izlemekte olduğu ve daha önce de kendisinin izlediği stratejiye kuşkuyla bakmaya başlamıştı. Lloyd George'la görüşmelerde bulunmak üzere Nice'den Paris'e çağrılan Venizelos, "büyük savaşın insanlık için en önemli sonucu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ya da Almanların bir sınır içine kapatılması değil, Türk İmparatoru'nun ortadan kaldırılması" olduğu gerekçesiyle, Yunan isteklerinin korunması konusunda Philip Kerr'le zorlu bir tartışmaya girdi.⁵ Yunan ordusu, sadece Yunan isteğini değil, aynı

(*) Papoulas, sürgünden dönen Kral'ı karşılamak için aralık ayında Atina'ya gittiği sırada planını Gounaris ve Rallis'e nasıl sunduğunu anlatıyor. Tüm Bakanlar, Küçük Asya seferinden vazgeçmemekte kararlı olduklarını pratik bir biçimde İngiltere'ye göstermek bakımından bunu hoşnutsuzlukla karşıladılar. Passas, *The Agony of a Nation* (Bir Ulusun Cançekişmesi), s. 24.

zamanda Müttefik çıkarlarını savunduğu için Müttefik Devletlerin Yunanlılara ekonomik yardım yapması gerekiyordu. Kerr, yeniden tahta oturmuş bir Konstantin oldukça, böyle bir yardım olasılığının bulunmadığını belirtti. Venizelos da ona şu yanıtı verdi.

Atina Hükümetine öneriler yapacak cesaretim yoktur. Çünkü yapacağımı önerilerin tam tersinin olmasından korkarım. Ama ben bugünkü Yunan hükümetinin yerinde olsaydım ve ekonomik durumun bir çıkmaza girdiğini görsaydım, ordunuz tarafından işgal edilmiş bütün toprakları bırakır, Menderes vadisi ve Sevr Antlaşması'yla bize bırakılmış toprakların işgali ve savunulmasıyla kendimi sınırlardım. Bu bölgenin savunulması üç tümenlik ya da 45.000 kişilik bir kuvvetle başarılabilir.

Venizelos, böyle bir toparlanmayla hükümetin yedekleri terhis edip, gönüllüler ve iki sınıf askere bel bağlayacağını öne sürüyordu. Bu, 1921-1922 stratejisi konusunda -bulunabilirse, savunulabilecek bir kesimde toplanmak- ağırlaşan koşulların ilk kez dillendirilmesi anlamına geliyordu.⁶

İzmir kesiminde toplanmayla ilgili öğütleri dışında, bundan Venizelos'un Küçük Asya hakkındaki görüşlerinin değişmemiş olduğu açıkça anlaşıyordu. Venizelos'un "ulusal" sorun konusunda işbirliği yapmayı öneren mektubu, hoş görünmek için yazılmıştı. En büyük siyasal düşmanları olan birinin öğütüne gereksinimleri olduğunu kabul etmeyen Rallis dışındaki Kral yanlıları bu hoş görünme isteğini boşladılar.

Bu hoş görünme isteğine karşın, Venizelos, yeni rejime bağlı kalmak için bir neden görmeyen, bu rejimden ayrılmayı planlamakta olan ve kendisini destekleyenlerle ilişki kurmuştu. Lloyd George gibi Venizelos da, seçeneklerini bağımsız tutmak istiyordu.

Fransa'dan 29 Aralıkta yazdığı bir mektupla Spanoudis, Stavridis ve Iasonidis adında üç İstanbullu Rum'dan Sir John

Stavridi'yle tanışmalarını ve Lloyd George'la ilişki kurmalarını istemişti.⁷ Venizelos, bu adamların Türkiye'de Helenizmi temsil ettikleri konusundaki açıklamalarını da doğruluyordu. Bu üç kişi şunu söylüyorlardı:

Helenizm, Yunan Krallığının sınırlarından daha geniş alana yayılmış bir güçtür ve Yunan Krallığı, İzmir'i çevresindeki bölgelerle birlikte elinde tutmak istemiyorsa ya da bunu yapacak gücü yoksa, Türkiye'deki Helenizmin, Müttefiklerin ya da daha açık bir deyimle İngiltere'nin bu ödevi hem siyasal ve hem de ekonomik bakımlardan desteklemeye hazır olmaları koşuluyla, işi üzerine alabilme olasılığı vardır.

Uzun tartışmalardan sonra Venizelos bu işin yapılabileceği sonucuna varmıştı:

Komitedeki baylar bunun, Atina'daki rejime yöneltilmiş olmadığını size anlatacaklardır. Konstantin yönetiminde de olsa Yunanistan, İzmir'i elinde tutmak isterse ve elinde tutabilecekse, ulusal görevimiz kesin bir sonuca ulaştıktan sonra Konstantin'le hesaplarımızı görme hakkımızı saklı tutarak, bunu alkışlarız. Ama Konstantin, istemediği ya da parası olmadığı için elinde tutamayacağı İzmir'i boşaltmaya karar verirse, o zaman Türk Helenizmi kendi başına harekete geçecektir.

Saklı tuttuğu bu önemli hakka karşın, Venizelos, İzmir'i boşaltma olasılığının muhaliflerle yeni hükümetin çabalarını yürekten desteklemek isteyenleri birbirlerinden ayıracağı için Küçük Asya'daki tutumu onaylamıştı.

Sir John Stavridi, Yunanlılarla Philip Kerr arasında ilişki kurmuş ve Philip Kerr kendilerini 14 Ocak günü kabul etmişti.⁸ Philip Kerr, bu Rumları "akıllı ve güvenilir bulmakla birlikte, çok boşboğaz" oldukları sonucuna varmıştı.

İlk olarak, bunalımın meydana çıkması ve Konstantin'in İzmir'i bırakmak zorunda kalması halinde kendileriyle arkadaşlarının, Müttefiklerden hiçbir askeri yardım almadan İzmir'i ellerinde tutabilecek askerleri toplayabilip toplayamayacaklarını sordum. Yanıt olarak toplayabileceklerine güvenleri olduğunu söylediler. Bundan sonra, İzmir'deki Yunan tümenini yerinde tutmayı sağlayabilip sağlayamayacaklarını sordum. Buna da yanıt olarak, askeri durumun aşağıdaki şekilde olduğunu söylediler:

Biri İzmir Tümeni ve öbürü başka bir tümen olmak üzere tam anlamıyla güvendikleri Venizelos yanlısı iki tümen vardı. Bunun dışında, ek olarak Venizelos yanlısı alaylar, Pontus, İstanbul ve adalardan gelecek birçok gönüllü bulunuyordu ve bunları etkili birlikler halinde düzene sokacak Venizelos yanlısı birçok subay vardı. Toplayabilecekleri askerlerin sayısının 45.000'i bulacağını da söylediler.*

Bundan sonra, Müttefiklerin diplomatik ve parasal desteğine gereksinimleri olduğundan söz ederken ne demek istediklerini sordum. Diplomasi bakımından İzmir'de bir hükümet kurulmadıkça, ne Venizelos'un ne de başkalarının Anadolu'daki Helenizm hareketiyle ilgilenmeyecekleri gözönünde tutularak İzmir'de hükümet kurulur kurulmaz bu hükümetin Müttefikler tarafından değilse bile İngiltere tarafından tanınması gerektiğini belirttiler. Ekonomik yardıma gelince, silah istemediklerini ama parasal yardıma gerek duyduklarını söylediler. Ayda ne kadar istediklerini ve gerekli parasal yardımın tutarı hakkında bir tahmin yapmalarını diledim. Böyle bir tahmini bir iki gün içinde bana bildireceklerini söylediler. Bununla birlikte Anadolu'daki Helenizm hareketinin, Müttefiklerce desteklenirse bütün Yunanistan'da hızla başarı sağlayacağını, Müttefikler etkin bir şekilde desteklemezlerse Venizelos yeniden Atina'ya dönün-

ceye kadar uzun bir zaman sürüncemede kalabileceğini eklediler.

Bundan sonra Trakya konusunu sordum, onların görüşlerine göre Yunanistan'dan ayrı bir hükümet kurulur kurulmaz Trakya ve adalar hemen İzmir Hükümetine katılacaktı. Bulgaristan nedeniyle Trakya sorununun İzmir sorunundan daha tehlikeli bir iş olduğuna işaret ettim, ama kendilerine o kadar büyük bir güvenleri vardı ki, Helenizm hareketi başlayınca Trakya ayaklanacak, eski Yunanistan'da da aynı ayaklanma olacak, Konstantin ülke dışına sürülecek ve Venizelos bir kez daha işbaşına gelecekti.

Sonunda da, Konstantin'in Sevr Antlaşması'nı ayakta tutmak konusundaki çabaları başarısızlığa uğramadıkça hiç bir harekete girişilmeyeceği fikrini her zaman kabullendiklerini söyledim. Bu konuda kesin bir fikir veremezlerdi çünkü, yapılan önerinin uygulanıp uygulanmayacağını, sonra bunun yaratacağı uluslararası durumu, en sonunda da ortaya çıkacak parasal sorumluluğu İngiltere'nin yüklenibilip yüklenemeyeceğini düşünmeleri gerekiyordu.⁹

Bu ilgi çekici açıklamalar, Lloyd George'un tek başına yürüttüğü dış politikanın tehlikelerini gösteriyordu. Son paragrafta ileri sürülen koşullar çok korkunçtu, ama üç Rumun üzerinde yaptığı etki, Lloyd George'un bu görüşü olumlu yönüyle almasını sağladı. Bir koltuğa birkaç karpuz sığdırma yeteneğiyle Lloyd George, bir yandan Konstantin'e Sevr Antlaşması'nı ayakta tutmak fırsatını vermek ve öbür yandan Yunanistan'dan ayrılmak isteyenleri el altında tutmakla, Batı Anadolu'daki bütün Yunan çabalarını tehlikeye atabileceğini unuttuyordu. Yunanistan'dan ayrılmak isteyenlere sadece cesaret verilmesi, Konstantin tarafından harcanan çabanın desteklerini, yani ordunun moralini ve Anadolu'yla ilgili "ulusal" birlik politikasını zayıflatıyordu. Ama Lloyd George, Konstantin rejiminin, Yunan halkı aklını toplayıp Venizelos'u iktidara getirinceye kadar, Sevr Antlaşması'nı sadece ayakta tutacak basit operasyonlarla yetindiği-

(*) Sevr Antlaşması kapsamına giren bölge için bu rakam Venizelos tarafından saptanmıştı.

ni görmekteydi.¹⁰ Dolayısıyla, bu konuda bir yandan Yunanistan'dan ayrılmak isteyenlere ve az sonra da Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması'nın silah zoruyla Mustafa Kemal'e kabul ettirilmesi konusunda Gounaris ve Kafogeropoulos'a cesaret vermesi Lloyd George yönünden bir çelişki değildi.

Venizelos'un tutumu da az çok Lloyd George'un tutumuna benziyordu. Görünüşe göre Venizelos da, Sevr Antlaşması'nın ayakta tutulması için Konstantin'i ya da Konstantin olmasa bile Krallık rejimini desteklemeye hazırdı. Nice'de, Konstantin'in dönüşünün Yunanistan'ın çeşitli yerinde ayrılıkçı hareketlerin başlamasına yol açacağı konusunda Binbaşı Talbot'u uyarmıştı.¹¹ Kendisini desteklemekte çok ileri gidenlerin şiddet kullanmalarına karşıydı ve karışıklık çıkarılmasını istemiyordu* Ama yapısı ve iç politikaya karışmama konusundaki kararı yüzünden cesaret kırıcı bir tutum da benimsemiyordu.

Venizelos tarafından gönderilen üç İstanbul Rumu Kerr'e bir muhtıra bırakmışlardı.¹² "Venizelos'un siyasal sisteminin ortadan kalkmadığını" ileri sürüyorlardı. Seçimleri, Yunan halkının gerçek eğilimlerinin doğal bir sonucu olduğu şeklinde değerlendirmiyorlardı. Epir, On İki Ada, Batı Anadolu ve Eski Yunanistan dışındaki Helenizm dünyası seçimlere katılmış olsalardı, Venizelos, oyların ezici çoğunluğunu alabilirdi. Bu bakımdan Helenizmin Türkiye'deki yazgısı, "Krallığın tam anlamıyla Yunan olmayan unsurlarının geçici olarak ortaya koyduğu kızgınlıkla" saptanmamalıydı.

Muhtırada, gerekli diplomatik ve parasal destek sağlanırsa, Helenizm hareketinin, cephede bulunan ve "kesin olarak Ve-

nizelos politikasına hizmet edecek" 25.000 askeri, Ulusal Savunma Ordusu'nun 2.500 subayını* ve o sıra İstanbul'da ve Anadolu'da bulunan, bir ara askerlik yapmış 15.000 kişiyi görev başına çağırabileceği ileri sürülüyordu. Bu kuvvetler "kesin bir anlaşma" sağlamak için yeterliydi.

Yunanistan'dan ayrılma yanlılarının siyasal yönleri hiç gizli tutulmuyordu. Selanik'teki Ulusal Savunma Hareketi nasıl ülkeyi 1916-1917'de kurtarmışsa, "Helenizm de kendisini felaketten... ve devleti tehlikeden kurtarmak için mücadele etmeye" kararlıydı. Anadolu'nun kurtarılması konusundaki yurtseverce plan göz önünde tutulursa, bu ayrılma hareketinin açık sonucu, Venizelos yanlısı ihtilalci kuvvetleri Kralı ülkeden atmaya ve rejimi yıkmaya kıskırtmak olacaktı. Yunanistan'ın her an askerlik ve diplomasi yönünden biraz daha umutsuz duruma düşmesi üzerine Helenizm hareketinin 1921 yaz mevsiminde ortaya çıktığı yolunda verilen yanlış bilgilerle Lloyd George yanıltılmıştı.¹³

Ayrılıkçı olanların ihtilalci planları yanlış tahminlerle vaktisiz öne sürülmüştü; bunun sonucu olarak da İngilizlerin bu hareketi hoş göreceklere ve destekleyeceklerine inanıyorlardı. 1916'daki Venizeloscuların ihtilaliyle yapılan bu karşılaştırma kendilerini yanlış yola yöneltiyordu. 1916-1917'de Venizelos, Yunanistan'ı bölmeyi, savaş bayrağını çekmeyi ve Selanik'teki Müttefik ordusunun desteğine sığınarak Ulusal Savunma Ordusu'nu düzenlemeyi becermişti. Venizelos'un bu girişimi Müttefik Devletler için bir kazançtı. Tersine, 1921'de Kemalistlere karşı cepheyi tutan Yunan ordusuydu ve İngiliz askerlerinin mevzilerini savunuyordu. Bu sırada Venizeloscular tarafından yapılacak bir hükümet darbesi, cephedeki Yunan mevzilerini tehlikeye sokacak ve İngiliz mevzilerinin de tehlikeye girmesine neden olacaktı. Ordunun göreceli olarak karışıklığa yol açmadan ve etkin bir şekilde "elde edilmesi" söz konusu olsa bile, Eski Yunanistan'da bir ayaklanmanın (belki bir iç savaşa dönüşebilirdi) sa-

(*) Burada sözü edilenler herhalde Selanik'teki eski *Amyra*'ya bağlı olan, Küçük Asya'da savaşan ve sayıca hayli kalabalık olarak İstanbul'a çekilen subaylar olmalıdır.

(*) Bkz. İstanbul'daki Ulusal Savunma Hareketi'nin 22 Şubat 1922 tarihli muhtırası. "Bölünmüş bir Küçük Asya planı 1 Kasım 1920'den sonra Lloyd George'un ve öteki İngiliz politikacılarının kafasında vardı. Bu tasarı o sıra gerçekleşmediyse, Yunan Hükümeti savaşı sürdürdüğü her türlü değişikliğe karşı inatla direnen Eleftherios Venizelos yüzündendi". Bu görüş, Lloyd George gibi Venizelos'un da, Konstantin'in başarısızlığa uğraması olasılığına karşı Ulusal Savunma Hareketi'ni yedekte tutmak gibi tehlikeli bir oyun oynamış olduklarını da içeriyor. Muhtıradaki "öteki İngiliz politikacıları" kuvvetli bir olasılıkla düş ürünüydü. Muhtıranın metni Passas'da, *The Agony of a Nation*, s. 177-184.

vaş çabalarını etkileyemeyeceği düşünülemezdi. O gün için Eski Yunanistan ve hükümet mekanizması Kral yanlılarının denetimindeydi ve Kral yanlılarının işlerinden uzaklaşmalarını sağlayacak Müttefik askerleri ve gemileri yoktu.

Bununla birlikte, Venizeloscular Mustafa Kemal'den gelecek tehlikeyi küçümsüyorlardı. Bu bakımdan hükümet darbesi onların gözünde tam anlamıyla bir iç sorundu ve daha sonra dikkatleri yeniden Türk sorununa çevirebilirler ve Mustafa Kemal'e "barışı zorla kabul" ettirebilirlerdi. İngilizlerden ilk istedikleri şey paraydı. Kerr'in iki Yunanlının vermiş olduğu planları incelemesini istediği Sir John Stavridi, yaptığı uzun görüşmeden sonra, yeni düzenin ilk ay için bir milyon İngiliz lirasına gereksinmesi olduğunu bildirmişti. "Bu her şeyin yeniden düzenlenmesine ve iktidara yeni insanların oturtulmalarına olanak sağlayacaktı." Bundan sonra da altı ve en çok dokuz aylık bir süre için her ay 400.000 İngiliz lirası yetecekti. Ardından, anlaşılan hareket Yunanistan'ın resmi hükümeti olacağı için, kendi kendini destekleyebilecekti.¹⁴ Lloyd George'un görüşüne göre, Konstantin Sevr Antlaşması'nı ayakta tutmak için çalışıp başarısızlığa uğrayıncaya kadar hiçbir şey yapılmaması dikkate alınıp en ufak bir harekette bulunulmamıştı. Bu arada yapılan araştırmalar hakkında da Dışişleri Bakanlığı'na bilgi verilmemişti.

Londra Konferansı, Şubat 1921'de toplandı.¹⁵ Görüşmelerden beklenen sonuçlar Yunanlılar için tam anlamıyla kötü değildi. Bu sırada Fransa'da iktidarda bulunan, kaba saba, kurnaz sosyalist Aristide Briand, kendisinden öncekilere oranla Yunan umutlarına, Kral Konstantin'e ve Kral yanlılarına karşı daha hoşgörülüydü. Kral Konstantin'in erkek kardeşi Yunan Prensi George'la yakın arkadaştı ve Prens'in karısı Prenses Marie Bonaparte'la özel ilişkileri olduğu dedikodusu dolaşıyordu. İngilizlere gelince, ne Lloyd George, ne de Curzon, Sevr Antlaşması esaslarına göre bir anlaşma yapılması umudunu yitirmemişlerdi ve Lloyd George'un Yunanistan'a parasal abluka uygulanmasına karşı çıkma eğilimi vardı.¹⁶ Müttefiklerin Ankara'dan Milliyetçi bir heyetle İstanbul'dan bir heyet çağırımları, ciddi görüşmeler

olacağı anlamını taşıyordu. İngilizler, doğu ve batı sorunlarını birbirine bağlayarak Fransızlarla bir anlaşma yolu bulmayı düşünmüşlerdi. Curzon'un siyasal yardımcısı Robert Vansittart, Lord Hardinge ve Sir W. Tyrrell'le görüştüğten sonra, Sir Eyre Crowe, doğuda İngiliz çıkarlarını büyük bir tehlikeye sokan Bolşeviklere karşı Fransızların İngiliz politikasını desteklemelerinin bedeli olarak İngilizlerin batıda Alman saldırısına karşı bir güvence sağlamayı kabul etmelerini önerdi.¹⁷ Bu cesaretle yapılan öneri gerçekleşemedi.

Kalogeropoulos'un başkanlığındaki Yunan heyeti 17 Şubat günü Londra'ya gelmişti. Ertesi gün Lloyd George, Kalogeropoulos'a, "Yunan halkının meşru haklarından vazgeçmeme konusundaki azmine inanıyorum" dedi.¹⁸ Aynı zamanda, örneğin bir Hristiyan valinin yönetiminde İzmir'e özerklik tanınması yolunda bir anlaşma önererek uzlaşıcı bir tutum benimsemeleri için Yunanlıları kışkırtıyordu. Bu bakımdan Konferans başarıya ulaşmazsa bu başarısızlık Türklerin uzlaşmaz tutumundan ileri gelecekti ve Yunanlılar Müttefiklerin desteğini elde edebileceklerdi. Konferans süresince Lloyd George'un davranışını bu tutum etkiledi.

Yunan Heyeti, Yunan ordusu, göçmenlerin yerlerine geri gönderilmesi, tarım ve İzmir bölgesinin yönetimi konusunda Konferansı, kağıt bombardımanına tuttu. Amaçları, desteklenmeye değer olduklarını Müttefiklere göstermekti:

Anadolu'da 121.000 kişiden oluşan Yunan ordusu, Kemalist kuvvetleri dağıtmak ve Müttefiklerin Sevr Antlaşması'nda ortaya konmuş isteklerini zorla kabul ettirmek durumundadır. Yunan ordusu, Yunan cephesinde başıbozuklar da dahil olmak üzere toplam 30.000-34.000 kişiden oluşan Kemalist kuvvetlerden her yönüyle çok daha üstündür.

Bu durumda Yunan ordusunun ilk hedefi, Adapazarı-Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolunu işgal etmek ve bu hattın doğusuna yerleşmektir... Kemalist ordunun bozguna uğratılmasından sonra, Sevr Antlaşması'yla Yunanistan'a

verilmiş olan bölgenin barış koşulları altında tutulması için üç tümen yeterlidir... Bununla birlikte, Boğazlar'ın özgürlüğünün korunması gereği, Yunanistan'la birlikte Müttefik Devletlerin de bu amaçla yeterli kuvveti bulundurmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu kuvvetlerin, Türkiye'nin silahsızlandırılmasıyla ilgili antlaşma hükümleri yerine getirilinceye kadar görevde tutulması gerektiği de açıkça ortadadır.¹⁹

Yunanlılar, Lloyd George'la yaptıkları özel görüşmelerde daha da ileri gitmişler ve geniş Boğazlar bölgesinin Kemalistlere karşı savunulması için 100.000 kişilik bir ordu gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Bu söz konusu olmadığına göre, Avrupa'nın yükünü tek başına Yunanistan taşıyabilecekti. Bu nedenle, Sevr Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi işi tamamlanıncaya kadar, Yunanlılar bugünkü hatlarında kalmalıydılar. Bugün işgal altında bulunan bölge, Türk kuvvetlerinin Boğazlar'a ulaşmalarını engellemeye yetecek kadar geniştir. Yunan cephesini elde tutmakla, İngilizlerin Boğazlar'daki çıkarları korunuyordu.²⁰

Bu muhtıra, yeni Yunan hükümetinin politikasının, İngilizlerin diplomatik ve beklenen parasal desteğine karşılık Yunan ordusunun hizmetlerini İngilizlere sunmak olduğunun açık bir kanıtıydı. Bu, Venizelos'un da politikasıydı ve arada sadece yüzeysel bir ayrılık vardı. Venizelos, hiç değilse işgalin ilk sıralarında iki büyük Müttefik adına hareket ettiğini ileri sürebiliyordu. Buna karşılık yeni hükümet, Fransa'nın açık düşmanlığı nedeniyle sadece İngilizlere dayanmak zorundaydı.

Yunanlılar İzmir'de kalmaya kararlı oldukları sürece bu politikadan başka bir seçenek yoktu, çünkü Fransızlarla İtalyanların işgali kabul etmeleri artık söz konusu değildi. Yunanlıların tek manevra alanı, İngilizlerin Boğazlar'daki çıkarlarını nasıl savunacaklarıyla ilgili koşulları görüşmektir. Konuya bir başka yaklaşım da, İngilizler parasal ablukayı kaldırmazlar ya da başka yollardan Yunanistan'a yardım etmezlerse, Anadolu'daki Yunan (İzmit'te o sıra İngilizlerin komutasında bulunan 11. Tümen de dahil olmak üzere) birliklerini çekme tehdidini savur-

maktı. Ama Yunan politikacıları, Büyük Devletlerle aşağıdan alarak konuşmaya alışmışlar ve bu nedenle hizmetlerini hiçbir koşula bağlamaksızın önermişlerdi. Venizelos'a karşı olan Yunanlılar, Krallık rejiminin yeteneğinden ve dayanıklılığından Batılı Devletlerin kuşkulandıkları duyusundan hareket ederek kendilerini ve Yunan ulusunu haklı göstermek gereğini duymuşlardı. Gounaris'in deyimıyla, Yunanistan'ın İngiltere gibi Büyük Devletlerin güvenmesi gereken "ciddi bir ulus" olduğunu kanıtlamak zorundaydılar.²¹

Yeni Hükümet tutumu için gerekli koşul, askerlerin başarılı bir ilerleme yapılabileceği yollu görüşüydü. Daha önce Papoulas, bazı gereksinimler yerine getirilirse saldırıya girişme olasılığının bulunduğunu bildirmişti. Venizelos iktidarı sırasında Anadolu'da Genelkurmay Başkan Yardımcısı olan ve yeni rejimde de aynı görevde kalan Albay Saniyannis, Yunan Heyetinde askeri üyeydi. Saniyannis, dinamik ve enerjik bir adamdı ve Genelkurmay'da devamlılığı sağlayan asal bir elemandı. Papoulas'ın ve hükümetin üzerinde etkisi vardı, anlaşılan Ankara üzerine ilerlemenin çok basit bir iş olacağına Papoulas'la hükümetini inandırmıştı. Kalogeropoulos, Konferansta Türk askerini, "çok az ya da hiç üzerinde durulmaması gereken kuru kalabalık" şeklinde tanımlamıştı.²²

Konferansın 21 Şubat günü herkesin hazır bulunduğu ilk toplantısında, Lloyd George, Yunanistan'ın niyetleri ve bu niyetlerin gerçekleşme olasılığı hakkında Kalogeropoulos'la Saniyannis'i karşılıklı sorguya çekti. Yunanlılar, ordularının Mustafa Kemal kuvvetlerini yok edebileceğini ve üç ay içinde de bütün ülkeyi temizleyeceklerini ileri sürdüler.²³ Lloyd George, Yunanlıların verdikleri bu iyimser bilgilerden hoşlandı. Kişisel tecrübesine dayanarak, Yunanlıların, Türk Milliyetçilerinin savaş yetenekleri hakkında verdikleri bilgilerin temelsiz olduğunu ileri süren Suriye ve Kilikya Fransız kuvvetleri komutanı General Gouraud'nun kanıtlarını çürütmek için Lloyd George, Saniyannis'e yardım etti.

Yunanlıların Mustafa Kemal'i yenilgiye uğratacakları yo-

lundaki inançları ve bu inancın Lloyd George tarafından hoş-görüyü kabul edilmesi, Konferansın yazgısını kötü biçimde etkilemişti. Müttefik Devletler arasında doğu sorunu konusunda görüş ayrılığı bulunduğu sürece, görüşmeler sonucunda barış yapma olanağı yoktu. Ankara'dan gelen Türkler, Yunan ordusu ülkeyi boşaltmadan anlaşma masasına oturmayı kabule hazır değillerdi ve Türk olan bir İzmir bölgesinde Yunanlıları egemen bırakacak "uydurma" bir çözümü geri çevireceklerdi. Türkler, bu kararlılıklarında, Milliyetçi Türkiye'yle ayrı ayrı anlaşma yapmak için Londra Konferansı'ndan yararlanan Fransızlardan ve İtalyanlardan destek görüyorlardı.* Her ne kadar bu anlaşmalar somadan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi tarafından geri çevrilmişse de, sadece ayrı ayrı görüşme olayı Milliyetçi Heyete İzmir sorunu hakkında cesaret vermişti. Ankara heyetinin başkanı olan "ılımlı" Bekir Sami, İngiltere'yle anlaşmak ve savaşı haklı temellere dayayarak bitirmek istiyordu. Ama bu haklı temeller, Yunanlıların İzmir'den çekilmelerini de kapsıyordu. Öbür yandan Yunanlılar da, bu bölgenin yönetiminde Yunan topluluğunu egemen kılacak ve Yunan askerlerinin bulunmalarını sağlayacak bağımsız bir rejimin İzmir'de kurulması koşullarıyla anlaşmaya yanaşıyorlardı. Toptan çekilmeyi Yunanlılar kabul etmiyorlardı ve bu konuda da Lloyd George'dan teşvik görüyorlardı.** Bu nedenle henüz bir anlaşma olasılığı yoktu.

Müttefikler, Yunanlıların İzmir'den çekilmelerini teşvik konusunda birleşmeye hazırlıklı olmadıkları için Konferans çıkmaza girmişti. 23 ve 24 Şubata, Türk temsilcileri, İzmir'in ve doğu Trakya'nın geri verilmesi konusundaki isteklerini öne sürdüler. Türk ve Yunan heyetleri ihtilafı toprakların halkı konusunda birbiriyle hiç uyuşmayan sayılar ortaya atarak bir istatistik savaşına giriştiler. Paris Barış Konferansı'nda nüfus istatis-

tiklerinin uzun uzun incelenmiş olmasına karşın, şimdi Müttefikler çıkmazdan kurtulmak için İzmir bölgesindeki ve doğu Trakya'daki halkı yerinde soruşturmak üzere Uluslararası Bir Soruşturma Komisyonu göndermeyi öneriyorlardı. Hem Türkiye hem de Yunanistan bu soruşturma sonuçlarını ve Sevr Antlaşması'nın öteki hükümlerini önceden kabul edeceklerdi.²⁴ Briand ve Sforza bu öneride, Yunanlıların İzmir'den çekilmelerini kolaylaştıracak ve Mustafa Kemal'e öteki sorunlarda anlaşmayı sağlayacak bir yol görmüşlerdi. Lloyd George ise, Yunanlıların Küçük Asya'dan çıkarılmaları için yapılacak soruşturma önerisini, saygınlıklarını koruyacak bir yol olmadığı gerekçesiyle açık olarak geri çevirmişti.

Ankara heyeti soruşturma önerisini bazı koşullarla kabul etti.²⁵ Kalogeropoulos, Bakanlar Kurulu'na ve Millet Meclisi'ne danışmak için zaman verilmesini istedi ve Millet Meclisi'nin yanıtını 4 Martta Lloyd George'a verdi.²⁶ Venizeloscuları da kapsayan tüm siyasal partiler tarafından imzalanmış bu yanıt, ortada soruşturulacak hiçbir şey bulunmadığı gerekçesiyle uluslararası bir komisyonu kabul etmeyen ve uzlaştırıcı olmayan bir yanıtı. Nüfus sorunu önceden karara bağlanmıştı ve Sevr Antlaşması Yunanistan'ın dokunulmaz haklarını kapsıyordu.

Lloyd George, İzmir konusunda yüzeysel bir uzlaşma benimsemeleri için Yunanlıları kışkırtmakla birlikte, Türk Milliyetçilerine karşı bir saldırıda bulunmalarını önlemeye kalkıyordu. Ve Yunanlılar, Lloyd George'un askeri bir çözüm yolu bulmaları için kendilerini gerçekten kışkırttığı izlenimindeydiler. 28 Şubatta Philip Kerr, Yunanlılara efendisinin ilgi çekici ve heyecan verici haberini ulaştırdı:

Kerr özel olarak Başbakanın "Yunanistan'ın Konferans kararını kabul etmesinin boş bir anlaşmaya imza atmakla eşit olduğunu ama bir anlaşmayı imzalamadan önce imzalamamı neyi imzaladığımı bilmesi gerektiğini" düşündüğünü söylemişti. Kerr, yapılan öneriyi geri çevirmekte kuşku

(*) 10 Mart günü imzalanan Fransız-Türk ateşkes antlaşması, Fransızların Adana yöresini boşaltmaları karşılığında iktisadi ödünleri öngörüyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Frangulis, *La Grèce* (Yunanistan), s. 205-207.

(**) Lloyd George, Yunanlıları Küçük Asya'yı bırakmaları için sıkıştırırsa bile, bunu söylemenin olanaksızlığı anlaşıyordu.

göstermemeleri gerektiğini* ama Konferans kararına önce Türklerin karşı çıkmalarını beklemenin daha uygun olduğunu sözlerine eklemişti.²⁷

Bundan sonra da Philip Kerr, Sarıyannis'in Yunan askeri planlarını ve tasarılarını yakından incelemeye koyuldu. Bir harita yardımıyla, Albay Sarıyannis, belki Pontus'a asker çıkararak ve buradan Türklerin doğudaki kaleleri Sivas ve Erzurum'a yürümekle desteklenecek Ankara üzerine yapılması tasarlanan yürüyüşe ait Yunan Genelkurmayı'nın planlarını açıkladı. Kerr, böyle bir seferin neye mal olacağını sordu ama yardım konusunda söz vermedi. Yunanlılar Kerr'in, hiç değilse Eskişehir ve Afyonkarahisar'a ilerlemeleriyle ilgili planlarını uygun bulduğuna inanıyorlardı.

Bu konuşma Lyod George'un, Curzon'un ve Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik çabalarına bakmayarak, Yunanlıları Türk ordusuna saldırarak durumu sağlamca ellerinde tutmalarına gizlice kışkırttığının kanıtıydı.²⁸ Yunanlıların kafalarında ne olduğunu Dışişleri Bakanlığı'nın yardımıyla okumayı bilen Curzon, Lloyd George'un bu davranışının böyle yorumlanmasını benimsemiş ve bu yüzden çok kızmıştı.²⁹

Bire ikiyle Yunanlılara karşı olan Soruşturma Komisyonu, İzmir'in Türkiye'ye geri verilmesini haklı bulabilirdi. Bu, İzmir'in boşaltılması ve Anadolu'da Yunanlıların İngilizlere faydalı olmasının sonu demekti. Lloyd George, Yunanlılar almak istedikleri yerleri savunamaz duruma gelmedikçe ya da Yunan ordusu yenilgiye uğramadıkça, Yunan serüveninin böyle sonuçlanmasını kabul etmeye hazır değildi. Ama ölçülü ve becerikli bir yönetici olduğu için de, kişisel olarak Yunanlıların saldırıya geçmelerinin sorumluluğunu hiç bir zaman üzerine almamıştı. Bu konuda yapılan kışkırtmalar, üstü kapalı sözlerden, ses tonunun değiştirilmesinden ve sorular sorulmasından ileri gitmemişti. Önemli bir yanıyla, Lloyd George'un yöntemi

gizliliğin tam tersi olmuştu. Çünkü Lloyd George, hem Müttefiklere ve hem de Türklerle Yunanlılara, Yunanlılar saldırıya geçmeyi uygun görürlerse ne kendisinin ne de Konferansın onları alakoyma sorumluluğunu üzerine alamayacağını söylemişti.³⁰

Yunanlıların da bilgi sahibi oldukları Türklerle Fransızlar arasındaki görüşmeler, Yunanistan tarafından, askeri dengeyi Kemalistler yararına önemli bir değişikliğe uğradığının işareti şeklinde yorumlanmıştı, çünkü Kilikya'daki çatışmalara son verilmesiyle o cephedeki Türk birlikleriyle teçhizatı batı cephesine aktarılacaktı. Bu nedenle Yunan Kurmay Subayları, Türkler yeni durumdan faydalanmadan önce, demiryolu ulaşımını kesmek amacıyla hemen bir saldırıya geçilmesini ileri sürdüler.³¹ Sorulduğunda Sir Maurice Hankey, "bugünkü koşullarda İngiltere bir saldırıda bulunulmasını öğütleyemez. Ama düşman bir yerde toplanmaya başladı mı bu topluluğun dağıtılması gerektiğini bütün askerler bilirler" demişti.³² İngiltere'yi resmen sorumluluk altına sokmamak koşuluyla Yunanlıları desteklemeyi içten istediği kuşkusuz olmakla birlikte, Lloyd George, başarı olasılığı fazlaysa Yunanlıların saldırıya geçmelerini istemekteydi. Ama görüşmeler sürdükçe böyle bir şeyi söylemek zorunluluğunu üzerine almaktan kaçınıyordu. Resmi olarak da, sadece Yunanlılar için önemli olmayan konularda uzlaşmayı öneriyordu.

Yunanistan'ın Soruşturma Komisyonu'nu reddettiğini söyleyen Kalogeropoulos, şimdi ülkesinin ne tavır takınması gerektiğini sorduğunda³³ Lloyd George şu öneride bulunmuştu:

Türklerle İzmir'de biçimsel bir egemenlik verilmeli ama kent Yunanlılar tarafından yönetilmelidir. Buna karşılık olarak da gelirlerinin bir bölümü Türkiye'ye bırakılmalıdır. Ek olarak, halkının çoğunluğu Müslüman olan kazaların yeniden Türkiye'ye bırakılmasıyla İzmir bölgesi sınırlarını belki de değiştirmek zorunluğu çıkacaktır... Yunanistan'ın vakit geçirmeden barış yapması gereklidir. Böylece ordusunu terhis etmek ve parasal durumunu düzeltmek olasılığına kavuşacaktır.

(*) Nüfusla ilgili istatistikleri içeren Soruşturma Kurulu önerisi.

Bu öneriler, Konferansta bütün açıklığıyla yapılmayıp özel olarak ileri sürüldüğünden ciddi oldukları su götürmezdi. Aynı gün daha sonra Lloyd George, başka bir özel buluşmada bu çözümlü Bekir Sami Bey'e açtı.³⁴ Bekir Sami bu çözümü, Yunanlıların İzmir'i işgale devam etmelerinin, İzmir'le ilgili resmi talimata ters düştüğü gerekçesiyle geri çevirdi. Kalogeropoulos'a söylediği gibi, Lloyd George "Yunanistan'ın çekilmesine yol açmadan İzmir konusunda nasıl bir anlaşmaya varılabileceğinin" yolunu arıyordu.³⁵ Bekir Sami önerilen "anlaşmayı" geri çevirince, anlaşılan Lloyd George savaşın sürmesini kabullenmişti.* Lloyd George, Türklere daha fazla ödün verilmesi konusunda Yunanlılara baskı yapmaya hazır değildi.

Görünüşü kurtarmak amacıyla Müttefikler, savaşı uzatma sorumluluğunun Büyük Devletlere değil de savaş halindeki iki tarafa yüklenmesini sağlamak için bir ateşkes öğütlemesiyle birlikte, Türk ve Yunan heyetlerine verilmek üzere İzmir bölgesinin özerkliğini sağlayacak bir plan hazırlamaya koyuldular.

9 Marttaki oturumda Yunanlılara, silahlı kuvvetlerin hareketleriyle ilgili sınırlamaların kaldırılmış olduğu bildirildi.³⁶ Fransız sekreterin notlarına bakılırsa Briand, buna resmen razı olmamıştı. Lloyd George, bu konuda hiçbir kuşku kalsın istemiyordu. Yunan ordusunun, güvenliği için Mustafa Kemal'e saldırması bir ölüm kalım sorunuysa, Konferans Başkanı olarak Lloyd George'un buna engel olma sorumluluğunu üstlenemeyeceğini Kalogeropoulos'a söylemesi için Hankey'i Claridges Oteli'ne gönderdi. Zaten ilerlemeye karar vermeleri halinde Yunanlıları kimse durduramazdı. Ama Küçük Asya'da yapacakları hareketin Müttefikler ve hiç değilse İngiltere tarafından onaylanması gerektiği yolunda 1919'dan beri süren düşüncenin Yunanlılar üzerindeki psikolojik baskısı çok güçlüydü ve Kalogeropoulos Hankey'in konuşmasından pek hoşlanmıyordu:

(*) Konferansın bir önceki oturumunda (4 Mart öğleden sonra), "Müttefik Güçler tarafından yapılacak hafif bir baskının" Yunanlıları hizaya sokmaya yeteneceğini söyleyen Sforza'ya karşı çıkmıştı. *D.B.F.P.*, XV, No. 35, s. 280.

*İçeriye girdiğim zaman çok üzgün olan yaşlı adam, beni görünce büyük bir rahatlığa kavuştu ve yetki almadan bir saldırıyı hiçbir zaman onaylamayacağımı, özgür bırakılmasının kendisini büyük bir rahatlığa kavuşturduğunu söyledi. Saldırıya girişme konusu üzerinde o kadar durdu ki, bunu fırsat bilerek Lloyd George'un kendisini saldırıya kıskırtmadığını, ama konulmuş engeli sadece kaldırmış olduğunu söyledim.*³⁷

Bu arada, Yunan heyetini güçlendirmek için Gounaris Londra'ya gelmişti. Gücün ne yanda olduğunu çabucak anlayan Lloyd George, kendisini Yunan heyetinin Bekir Sami'si olarak tanımladı. Türk Milliyetçilerinin güçlü temsilcisi Bekir Sami'yi Kral V. George'a şöyle anlatıyordu:

*Kaba saba bir adam olan Bekir Sami'nin elini sıkamak zorunda kaldım. Siz Majestelerinin hizmetinde, karşılaşmak zorunda kaldığım insanlar arasında seçme yapma hakkım olmadığını düşündüğümü itiraf etmek isterim.*³⁸

10 Mart günü Gounaris ve Kalogeropoulos'a, Dışişleri Bakanlığı'nın İzmir bölgesiyle ilgili uzlaştırıcı önerileri verildi.³⁹ İkisi de, önemli değişiklikler yapılmak koşuluyla İzmir planını aynı gün öğleden sonra kabul ettiler.⁴⁰ Ama artık bu kabul sadece kuramsal çıkar sağlıyordu, çünkü Yunanlılar saldırı kararını vermişlerdi. Çatışmaların yeniden başlatılmasının doğuracağı sonuçlar hakkında yalnız Müttefiklerin güçlü bir uyarısı Yunanlıları saldırılarını ertelemeye yöneltebilirdi, ama böyle bir uyarı yapılmamıştı. Tersine, 10 Mart günü Lloyd George, Curzon ve Yunanlılar arasında yapılan toplantıda (burası dikkate değerdir) Curzon'un ayrılmasından sonra, Kalogeropoulos, Hankey aracılığıyla bir gece önce, koşullar bir saldırıyı gerektiriyorsa Yunanlıları engelleyemeyecekleri yolundaki Lloyd George'un saldırıyı onaylayan haberini aldı.⁴¹

Ne pahasına olursa olsun, Yunanlılar artık savaşı göze al-

mişlardı. Gounaris ve Kalogeropoulos'un son toplantılarını Lloyd George'la yaptıkları 18 Mart günü, Sevr Antlaşması'nda-ki değişiklikler konusunda Müttefik önerilerini Büyük Millet Meclisi'ne sunmak üzere, Bekir Sami Bey Ankara'ya doğru yola çıkmıştı. Bekir Sami Bey'in dostça tavırlarına karşın, ayrılmasından önce Türklerin İzmir konusunda bir uzlaşmaya yanaşacaklarını gösteren hiçbir kanıt yoktu. Yunanlılar da Türklerin, sonunda yapılan önerileri geri çevirmek amacıyla sadece zaman kazanmaya çalıştıklarına inanıyorlardı. Bu nedenle Gounaris, son toplantıda Lloyd George'a Yunan saldırısının hemen başlaması gerektiğini söylemişti.⁴² Başkomutan zaten cepheye hareket etmişti.

Gounaris, Yunanistan'ın para kaynaklarının tükenmekte olduğu sorununu ilk kez ortaya atıyordu. Lloyd George bunu olumlu karşıladı, Maliye Bakanlığı'yla görüşmesini söyledi ve sözlerini bir nutuk çekerek tamamladı:

Kendisi, Mustafa Kemal kuvvetlerinin artması karşısında Yunan ordusu güvenliğini sağlayacak girişimlerde bulunmayı gerekli görüyorsa, Konferansın kendisini engelleme sorumluluğunu üzerine alamayacağını Yunan heyetine açıkça bildirmek istiyordu... Yardımcıları da bunu kabul etmişlerdi. Bununla birlikte, Yunan ordusunun ters bir sonuçla karşı karşıya kalması halinde, Ankara hükümetiyle görüşme olasılığının ortadan kalkacağını Yunanlıların hesaba kattıklarını sandığını da kendi yönünden eklemek istedi.

Bay Kalogeropoulos ve Bay Gounaris, bunun göz önünde tutulduğunu söylediler.⁴³

Böylece Lloyd George kendini temize çıkarmış ve Konferans sona ermişti. Beş gün sonra da Yunan ordusu saldırıya geçmek için ilerlemeye başladı.

NOTLAR

- 1 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 421/300, no. 92, 97; 421/301, no. 44, Parlamento Toplantıları, 5/18, 6/19, 10/23 Mayıs.
- 2 Pallis *Greeks Abroad*, s. 177-178.
- 3 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/300, no. 82, 98, 119; 421/301, no. 44, 51, 74.
- 4 *D.B.F.P.*, xv, no. 4, s. 36. 25 Ocak'ta Paris'te bir konferans yapılması kararı verilmiştir.
- 5 *Altılar Duruşması*, s. 241-243; Venizelos, Yunan maslahatgüzarı olan P. Metaxas eliyle, Başbakan Rallis'e, 26 Ocakta Kerr'le ve 29 Ocakta Lloyd George'la yaptığı konuşmaların tutanaklarını göndermiştir. Bu mektup, Altılar Duruşması'nda, hayli uzun tartışmalara neden olmuştur. Kerr'in yaptığı konuşma tutanağı hakkında Lloyd George Belgeleri'ne bkz., F 90/1/36.
- 6 Yunancada *symptysis* cephenin daraltılması anlamına gelir.
- 7 Stavridi Belgeleri, 1920; Venizelos'un 29 Aralık 1920 tarihinde Stavridi'ye yazdığı mektup.
- 8 L.I.G. Belgeleri, F 90/1/34; bu notta "gizli" işareti vardır.
- 9 L.I.G. Belgeleri, F 90/1/34.
- 10 Lloyd George'un 30 Mayıs 1922 tarihinde Venizelos'a yaptığı eleştirilere bkz.: "Durum değişiyor ve Yunanlılar Konstantin sahneden yok oluncaya ve bütün Batı'da kamuoyu kendilerinden yana dönünceye kadar -nasılsa dönecektir- umutsuzluğa kapılmamalıdır." L.I.G. Belgeleri, F 86/2/3.
- 11 *D.B.F.P.*, xii, no. 453, s. 530, n. 4.
- 12 L.I.G. Belgeleri; F 90/1/34.
- 13 Örneğin, Angellomatis'in *The Chronicle of a Great Tragedy*; Passas'ın, *The Agony of a Nation* adlı yapıtlarına ve Altılar Duruşması tanıklarına bkz.
- 14 L.I.G. belgeleri, F 55/2/1; Stavridi'nin 17 Ocak 1921 tarihinde Philip Kerr'e yazdığı mektup.
- 15 Konferanstaki konuşmalar (Üçüncü Londra Konferansı) *D.B.F.P.*, xv, 2. Bölüm, s. 125-425; aynı zamanda Frangulis, ii, s. 182-229.
- 16 *D.B.F.P.*, xv, s. 34-35.
- 17 *A.g.e.*, xvii, no. 38, 12 Şubat Muhtırası.
- 18 *A.g.e.*, xv, no. 13, s. 125-126, 18 Şubat 1921.
- 19 *A.g.e.*, no. 15, ek 2, s. 135; Yunan Heyeti tarafından 21 Şubat 1921 pazartesi günü Yunan ordusunun Küçük Asya'daki durumu hakkında İngilizlere ve Fransızlara verilen muhtıra.
- 20 L.I.G. Belgeleri, F 55/2/3; Londra'daki Yunan Elçisi, A. Rizo Rangavis'in 22 Şubat 1921 tarihinde Philip Kerr'e yazdığı yazı. Bu yazıya, Kalogeropoulos'un talimatı üzerine "Başbakan için" Küçük Asya'daki Yunan ordusu hakkında gizli bir muhtıra eklenmiştir. Metindeki aktarmalar mektuptan değil, muhtıradan alınmıştır. Rizo Rangavis, 25 Şubatta Lloyd George için Kerr'e ikinci bir muhtıra göndermiştir. Bu muhtıraya, Yunanlıların etkinli-

gi, silahları, cephaneleri, kamyonları, vb. hakkındaki rakamları içeren bir ek ilâştirilmiştir. İkinci muhtıradaki moralin yüksek olduğu, Eskişehir ve Afyonkarahisar'a doğru saldırıda bulunmaya hazır bulunulduğu yolunda iyimser bir anlatım vardır; L.G. Belgeleri, F 55/2/4.

- 21 Metaxas, *Anılar*, iii, s. 87. Gounaris 11 Nisan 1921 tarihinde eleştirisini yapmıştır.
- 22 *D.B.F.P.*, xv, s. 150.
- 23 *A.g.e.*, no. 17.
- 24 *A.g.e.*, no. 22, 24 Şubat 1921. Curzon'un Konferansın kararını kapsayan önerisi 193. sayfadadır. Konferansın oturumunda bu fikir Briand tarafından ileri sürülmüştür, ama bu tarihten önce de bu fikir ortalığa yayılmıştır. Montagu tarafından 21 Şubatta Lloyd George'a verilen nota bkz. L.G. Belgeleri, F 206/4/27.
- 25 *D.B.F.P.*, xv, no. 24, ekler s. 202-203.
- 26 *A.g.e.*, no. 32, s. 266.
- 27 Stratigos, *Greece in Asia Minor*, s. 172-173, Kalogeropoulos'un 1 Mart 1921 tarihinde Atina'daki Dışişleri Bakanına yazdığı mektup.
- 28 Örneğin bkz., Stratigos, s. 174.
- 29 *D.B.F.P.*, xvii, no. 66, no. 1, s. 85. İtalyan Elçisi 22 Mart günü "Yunanlılar tarafından yapılacak ilerleme hareketinin İngiliz Hükümeti tarafından desteklendiği" yolundaki açıklamanın doğru olup olmadığını Crowe'dan sormuştur. Crowe, hayır yanıtı vermiştir. Curzon, "korkarım kafamdaki bazı boşluklar nedeniyle Sir E. Crowe'a kesin bir güvence veremedim sanıyorum" diye yazmıştı. Roskill'in *Hankey, Man of Secrets* adlı yapıtına da bkz. ii, s. 223.
- 30 Hankey'e göre Lloyd George, Curzon'un direnmesi üzerine Tefik Bey'den ayrılırken Türklerle bu şekilde konuşmuştur; Roskill, ii, s. 223.
- 31 Stratigos, *Greece in Asia Minor*, s. 187-188.
- 32 *A.g.e.*
- 33 *D.B.F.P.*, xv, no. 32, s. 268-269; toplantıda Lloyd George, Kalogeropoulos, Rizo Rangavis, Hankey ve Kerr hazır bulunmuşlardır.
- 34 *D.B.F.P.*, xv, no. 33; 4 Mart tarihli toplantı.
- 35 *A.g.e.*, no. 32, s. 268.
- 36 *A.g.e.*, no. 48, s. 346-347.
- 37 Roskill, *Hankey, Man of Secrets*, ii, s. 222.
- 38 Stevenson, *Lloyd George, a Diary*, s. 241.
- 39 *D.B.F.P.*, xv, no. 52, önerilerin metinleri, s. 370-371.
- 40 *A.g.e.*, no. 54, s. 282.
- 41 *A.g.e.*, no. 52, s. 370.
- 42 *A.g.e.*, no. 69, s. 449, 18 Mart 1921.
- 43 *A.g.e.*, s. 451.

10. YAZ SALDIRISI

Tarihlerinin bu noktasında Yunan halkının tümüne acımak gerekir. Güçlerini aşan görevlere yöneltilmişlerdir; yanıt verme yetenekleri olmayan sorunlarla karşılaşmışlardır; almak zorunda kaldıkları kararların ne sonuçlar vereceği hakkında bilgileri olmamıştır. Dünyanın savaştan yorgun düşmüş hiçbir halkının başından geçmeyen daha uzun savaş, seferberlik ve savaş yönetimine katlanmışlardır. Partiler yüzünden halk bölünmüş ve birbiriyle uğraşmaya başlamıştır; kargaşalık içindeki küçük bir devletin ortasında iki düşman ulus haline gelmiştir ve bu karmaşık koşullar altında bile, orduları uzun bir süre için olağanüstü disiplinini ve kararlılığını kaybetmemiştir. Şimdi de, bugüne kadar tanımlamadığımız hırslı bir serüvene yeniden atılacaklardır.

Winston Churchill, *The World Crisis: the Aftermath* (Dünya Krizi: Sonuç) s. 390

Yeni Yunan saldırısı 23 Mart 1923'de başlamıştı.¹ Yunan ordusu, güneyde Uşak'tan Afyonkarahisar'a doğru ve kuzeyde Bursa'dan hareket ederek ocakta izlediği yolu tutarak iki cepheye ilerlemeye başlamıştı. Afyonkarahisar 27 Martta ele geçirildi. Ama Yunan birlikleri kuzeyde, Mayıs 1919'dan beri hiç karşılaşmadıkları bir direnişle karşılaştılar. İki ay önceki Yunan saldırı-

sundan o güne dek geçen süreyi İsmet'in birlikleri iyi değerlendirmişti. Yunanlılar, ilk kez tahkim edilmiş mevzilerde günün en modern silahlarıyla donatılmış düzenli birliklerle karşılaşıyorlardı. Bundan başka Yunan Genelkurmayının hazırladığı plan baştan savmaydı ve Türk birliklerinin kuruluşlarıyla savunmaları hakkındaki yanlış bilgilere dayandırılmıştı.² Genelkurmay Başkan Yardımcısı Sarıyannis, bu planların hazırlandığı sürece Londra'daydı ve hareket başladığında dönmemişti. Genelkurmay başkanı Pallis, saldırıdan kısa süre önce hastalanmış ve İzmir'de kalmış, yerine Papoulas cepheye hareket etmişti.

Üçüncü, yedinci ve onuncu tümenlerden oluşan Kuzey Ordu Grubu, bir kez daha Anadolu yaylasını, Eskişehir yolu üzerindeki engebeleri ve tepeleri aşmak zorunda kalmıştı. C. P. Scott'ın gazetesi *Manchester Guardian* hesabına savaş muhabirliği yapan Arnold Toynbee, Yunan motorlu araçlarının birçoğu gibi Makedonya'nın ve Anadolu'nun bozuk yollarında hırpalanmış bir cankurtaran arabasında, kuzey cephesinin arkasına düşen Pazarcık yaylasını tırmanarak yavaş yavaş Yunan birliklerinin peşinde gidiyordu. Pazarcık'taki karargahtan, malzeme depolarını ve öküz arabalarını geçerek, alçak tepeler, nehir ve demiryolu arasındaki derin bir vadiyi aşmıştı:

Bulunduğum yer savaş havasının huzursuzluğuna bürünmüştü, bu havada cansız tepelerle vadiler insana kötülük yapacakmış gibi görünüyor ve kırıkların çok doğal görünüşiine korkunç bir şey ekliyordu. Ama burası tarihi bir yerdi. Görkemli toprak setleri, kemerleri ve dokunulmamış köprüleriyle, hatta kesilmemiş telgraf telleriyle dinamik duran, ama vagonları, lokomotifleri ve memurları bulunmayan şu demiryolu, Bağdat hattının ilk bölümü olan Anadolu demiryoluydu. Sahipsiz haliyle bu demiryolu, büyük bir ulusun boşa gitmiş hırslarının simgesi gibi görünüyor. Dev yere yıkılmıştı, Almanların kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri mirasın küçük bir parçası için daha küçük bir ulus savaş veriyordu. Ama, dereye girdiğimiz za-

man sol yanımıza düşen tepede tüten duman da simgeseldi. Bu duman, Osmanlı hanedanının ataları tarafından ilk ele geçirilen Anadolu köyü Söğüt kasabasının bulunduğu yeri gösteriyordu ve Osmanlılar yaşamlarının başladığı yerde şimdi ulusal varlıkları için savaşıyorlardı.³

Yunan birlikleri yamacın eteklerinde ağır ateşle durdurulmuşlardı. İnönü yöresinde yeniden zorlu bir çatışma başlamıştı. Yunan savaş hattının sağındaki yedinci tümen en sonunda direnişi kırmış ve Eskişehir'in kuzeyindeki ovayı çevreleyen Kovalıca'daki Türklerin görkemli mevzilerine kadar süngüyle ilerlemişti. Türklerin siperleri kuzeye bakıyordu, Pazarcık yaylasından yola çıkan Yunan birliklerinin geçecekleri tepeler arasındaki geçidin güney çıkışına egemendi. Bayırın kuzey kenarı kireçtaşlarıyla kaplıydı, birkaç metre sonra da iniş uçurum haline dönüşüyordu ve Toynbee cepheyi gezdiği sırada Yunan ölülerini bu bayırda görmüştü. Top ateşiyle öldürülen Türkler siperlerinde yatıyorlardı.

Yunan birlikleri ele geçirdikleri sırtlardan Eskişehir'e kadar uzanan bütün ovayı görebiliyorlardı. Gerilerinde Bursa yöresindeki Uludağ'ın karla örtülü tepesi, dağlar arasındaki açıklıktan bir hayalet gibi görülüyordu. Olağanüstü bir mevziydi bu. Birlikler gündüz Anadolu dağlarını ve yaylalarını canlandıran ilkbahar güneşinin sıcaklığını duyabiliyorlardı. Alacakaranlık bastığı ve güneş kaybolduğu zaman, sıcaklık kayalardan ve topraktan çekiliyor, birdenbire ortalığı soğuk kaplıyordu. Toplar susmuştu. Gökteki dumanlar cephe hattının gerisinde kalan köylerdeki görünmeyen alevleri yansıtıyordu. Sabaha karşı da hava çok soğuk oluyor ve cephenin üzerini bir sis tabakası kaplıyordu. Sedyeler, cepheye çok yavaş getiriliyordu.

Yedinci Tümen aldığı sırtları sadece dört gün elinde tutabildi. Türklerin sürekli baskısı altında Yunan orta ve sol kanatları direnemeyip yayladan geriye püskürtüldüler. 31 Martta ilk olarak Onuncu Tümen bozguna uğradı ve Yunanlılar Bursa yakınındaki eski hatlarına doğru genel çekilme emri vermek zorunda kaldılar.

Arnold Toynbee, Yedinci Tümen'in geri çekilmesine başından sonuna kadar tanık olmuştu. Birçok hatalı çıkışlardan ve tehlike uyarılarından sonra, gideceği yerin neresi olduğunu ve cephenin durumunu bilmeden yanmakta olan Bozüyük köyünden geçen Toynbee, Pazarcık yaylasına doğru uzanan geçitteki tümen kurmaylarının yük treninin ve katarlarının peşine takılmıştı: "Sabahın dördünden şafak söküne kadar süren, ay ışığında hayvanlarla insanların kokularıyla karışan boğucu toz içinde bir ölüm kalmı yürüyüşüydü bu." O günkü mevzilerini almaya hazırlanmak için sıra halinde yürümekten çıktıkları ve yoldan ayrılarak demiryolu kenarındaki bir tarlaya katırların yüklerini boşalttıkları sırada, yeniden yola koyulmaları için yeni bir emir geldi. Adamlar yorgun ve sabırsızdı. Yeniden yol üzerine çıktıkları zaman, genel bir geri çekilmenin söz konusu olduğunu anladılar. Sahra topları kendilerini geçmişti, ağır toplar yaklaşıyordu ve piyade düzenli yürümekten vazgeçmişti.

Toynbee, gerilemekte olan askerlerin önüne geçmiş ve neler çektiklerini görmek olanağını elde etmişti:

Adamlar kızgındılar, boş yere bu kadar kan ve emek harcanmasına kızgındılar; çok gurur duydukları uzun süren bir başarı dizisinin yok olmasına yol açan bir başarısızlık yüzünden küçük düşürülmüşlerdi... Tecrübeli tümenin hâlâ başarılı olacağına güvendiği bir sırada yenilgiye uğraması ters etki yapmıştı. Ağır toplar, dağ topları, kamyonlar, kağnıları ve katırlar, hepsi kaçırılmıştı ve taşınamayacak cep-hane ateşlenerek yok edilmişti.⁴

Bu geri çekilme, zor arazide düzenli bir geri çekilmenin özelliklerini taşıyordu. Mevcut olan tek yol, ağır trafiğin sürekli olarak akmasını sağlamak için yapılmamıştı ve bu yol da şimdi delik deşikti. Kamyonlar ve kağnılar bile bozuluyordu. Ama bozulmalar hemen onarılıyor ve sürekli akış sağlanıyordu. Trafiği yönetmek için Yunan subayları köprülere ve derelerdeki geçit noktalarına yerleştirilmişlerdi. Daha güçsüz olan katırlar, yola

paralel tarlalardan gidiyorlardı.

Bozgun yoktu. Birlikler disiplinli ve aynı zamanda şanslıydılar. Geri çekilme sırasında, on beş gün önce ayrıldıkları Bursa yöresindeki mevzilerine geri dönebilmek için Kovalıca çevresinde bir çember çizmek zorunda kalmışlardı. Türk birlikleri, arkadan ilerleyip güneyden yollarını kesselerdi, Yunanlılar, çok sıkışık bir duruma düşebilirlerdi. Ama kuzeydeki birlikler, ciddi bir saldırıyı karşılamak için görevlendirilmişti. Türk birlikleri, güney grubunu ayırmak ve Afyonkarahisar-Uşak demiryolunu kesmek için harekete geçtiler. Güney Grubu, kurulan bu tuzaktan kendini güçlüklerle kurtarabildi. Ulaşım zorlukları yüzünden bölüm bölüm gelen Türk birlikleri, geri çekilmekte olan Birinci Kolordu yardım sağlayamadan ve umutsuz bir çatışma sonunda 34. Yunan Piyade Alayı tarafından Dumlupınar'da durdurulabildi. Bu tehlikeli saldırıyı durduran Güney Grubu, Uşak'taki üssüne çekilmişti. Bu arada Kuzey Grubu da, dikenli teller ve siperler arkasından yapılan saldırıdan hemen hemen hiç zarar görmeden, yorgun ve düş kırıklığı içinde, eski mevzilerine döndü.

Bu Yunanlıların Küçük Asya'daki ilk ciddi başarısızlığıydı. Övünülen saldırı başarısızlığa uğramıştı ve iyi hazırlanmış Yunan Ordusu, ilk tazeliğiyle beslediği safça başarı umudunu yitirmişti. Şimdi Londra'da Lloyd George'a verilen güvencelerin, boş övünmelerden başka şey olmadığı anlaşıyordu. Bundan sonra, daha iyi sıçrayabilmek için geri çekilmekten başka yapacak şey var mıydı? Yunanlılar, yeni bir hareket hazırlığı yapmak üzere yerlerine çekilmişlerdi.

Başarısızlık, aşırı kendine güvenden, yetersiz planlamadan ve acelecilikten kaynaklanmıştı.* Ders alınmıştı. İngiliz askeri ataşesi, "hem liderler, hem de askerler, artık karşılarında 1920'deki düzensiz Milliyetçi kalabahklar olmadığını anladılar"⁵ diye ya-

(*) Acelecilik, Mustafa Kemal Kilikya'daki yeni durumdan yararlanma olanağı bulamadan üzerine gidip darbeyi indirme isteğinden geliyordu. Bir de Müttefiklerin Türklere yönelttiği barış önerilerinin son cevaplandırma tarihi olan 9 Nisandan önce sonuca varmak da hesaplanmıştı. Stratigos, *Greece in Asia Minor*, s. 196-197.

zıyordu. Yunanlılar şimdi yaz mevsiminde yapılacak sefere yoğun bir şekilde hazırlanmaya başlamışlardı.

Ne hükümetin ne de Genelkurmayın aklına, yeniden saldırmaktan başka şey gelmediği anlaşıyordu. Ocak ve martta yapılan sınırlı hareketin başarısızlığı, hükümeti, Papoulas ve kurmaylarının yeteneklerinden kuşku duymaya yöneltmişti. Gounaris, Papoulas'ın saldırı azmine olan inancını yitirmişti. Gounaris, Papoulas'ın daha fazla adam ve araç gereç isteyerek yaz mevsiminde yapılacak seferden de kaçınmaya çalışacağına inanıyordu. Bu istekler kabul edilmeyeceğinden, kendisine saldırıya geçmeme fırsatını verecekti. Kendilerini zorluklardan kurtarabilecek, kenara çekilmiş, asık suratlı ve ters huylu bir tek adam vardı ki, bu da, Gounaris yanlılarının başarısı üzerine sürgünden dönen ve hemen ordudan General rütbesiyle çekilen Metaxas'tı. Parti ilişkileri olmayan, Küçük Asya'da ilerleme politikasına öteden beri karşı çıkan Metaxas, şimdi hükümetin beceriksizliğini eleştirecek iyi bir yere gelmişti. Metaxas'ın hükümet dışında eleştirici olarak kalması tehlikeliydi, hükümet içinde de zor bir çalışma arkadaşıydı. Gounaris, şimdi Metaxas'a yanaşmaya karar vermişti.

7 Nisanda Protopapadakis'in evinde yapılan ve beş saat süren konuşmada Gounaris'le Protopapadakis, askeri durumu Metaxas'a anlattılar ve Papoulas'ın kurmayları arasına girmesini istediler.⁶ Metaxas, Papoulas'ı bir şekilde aşağıdan "denetleme" önerisini geri çevirdi. Bundan sonra kendisine Başkomutan olup olmayacağı soruldu. İşte bu, Anadolu seferi hakkındaki görüşünün kesin ve ciddi olup olmayacağını anlamaya yarayacaktı. Metaxas, önüne atılan yeme gelmedi.

Dört gün sonra iki bakan ve Theotokis, yeniden saldırıya geçtiler.⁷ Hükümet, Balkan savaşlarındaki eski "Kraliyet Komutanlığını" yeniden canlandırmaya karar verdi, danışman Dousmanis ve Metaxas'la Kraldan oluşan bu komutanlığın, bütün Krallıktaki Yunan ordusunu genel bir eleştiriden geçirmesini istedi. Görüşmeden sonra Metaxas'ın anlattığından, Bakanlar, yaptıkları önerinin sonuçlarını, Kral, kurmayları ve Papoulas

komutasındaki Küçük Asya ordusu yönetimi arasındaki sorumluluğu tam anlamıyla ortaya koymadıkları açıkça görülüyordu. Ama hükümetin Kraliyet komutanlığını canlandırmaktaki tek amacı, bunun propaganda değeri taşımasıydı. Silahlı kuvvetlerin başında kralın bulunmasının, moralce ve asker toplama konusunda olumlu etki yapacağı umulmaktaydı ve "Krallık Kurmayları" arasında Metaxas'ın da bulunması, savaşın yürütülmesi konusunda halkın güvenini yeniden sağlayacaktı.⁸

Metaxas, özellikle sorumluluk konusunda ortaya çıkacak karışıklığa değinerek, Kraliyet Komutanlığı kurulması fikrine birçok nedenlerle karşı çıkıyordu. Savunma Bakanının başlıca ödevleri konusunda, Theotokis'e nutuk çekmişti.* Genelkurmay Başkanı olmayı ya da hangi koşullarda olursa olsun Dousmanis'le bir kurmay heyetinde çalışmayı reddetmişti. Her üç bakan da kararını değiştirmesi için ona ağır baskı yapmışlardı, Metaxas da savaş hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak kendi durumunu savunmuştu. Hükümetin istediği gibi, halkın hükümete ve savaşa olan güvenini sağlamlaştırmak için Kurmay Heyetine katılsa bile, inanmadığı bir savaşı desteklemekle Yunan halkını kandırması olacağını ileri sürüyordu.

Theotokis'in, savaş politikasına niçin inanmadığı yolunda ki sorusu üzerine Metaxas, şu yanıtı vermişti:

Çünkü siz hazırlık yapmadan ve sadece ülkeyi Helenleştirmek yoluyla, Anadolu'yu istila etmek istiyorsunuz, Sevr Antlaşması sadece yüzeyde kalan bir sorundur. Gerçekte bu Türkiye'nin ortadan kaldırılması ve Türk toprakları üzerin-

(*) Metaxas'ın yeni başlamakta olan siyasal hırsının bu döneme rastladığı ve Savunma Bakanı olma düşüncesinin kafasından çıkmadığı gözönüne alınırsa bunun nedeni daha iyi anlaşılır. Theotokis'i bilgisizliğini ve bir uzmanın öğütlerini dinlemek zorunda olduğunu kabul etmeye zorlayarak, aynı zamanda da bir kurmay subay olarak gereken öğütleri vermeyi reddederek, Metaxas onun kendi kendisine şu soruyu sormasını umuyordu: "Tüm cevapları biliyorsanız neden görev almayı denemiyorsunuz?" Ama Metaxas, Gounaris Başbakanlık yaptığı sürece bir bakanlık alma olasılığının zayıf olduğunu da kabul ediyordu.

de kendi devletimizin kurulması sorunudur. Bu sadece Sevr Antlaşması sorunu olsa da, İzmir yöresinde bile biz ulus olarak bir azınlıyız. Küçük Asya'nın içlerinde ise, bizim halkımız yok gibidir. Ve Türkler, ne istediğimizi biliyorlar. Eğer Türkler ulusal duygudan yoksun olsalardı, belki de böyle bir politika gütmeye olasılığı bulunabilirdi. Ama Türkler, dinsel duygu değil, ama ulusal duygu sahibi olduklarını kanıtlamışlardır. Özgürlükleri ve egemenlikleri uğruna savaşmakta kararlıdır, tam anlamıyla bizim onlara karşı uğrunda savaştığımız şeyler için savaşacaklardır. Türkler, Küçük Asya'nın kendi ülkeleri olduğunu ve bizim de istilacılar olduğumuzu biliyorlar. Türkler yönünden, onların ulusal duyguları yönünden, bizim tarihsel haklara dayandırdığımız isteklerin bir etkisi yoktur. Türklerin haklı olup olmadıkları da başka bir sorundur. Önemli olan şey Türklerin ne hissettikleridir.⁹

Metaxas, zafer olasılığı bulunmadığını söyleyerek sözlerini tamamlamıştı. Yunan ordusunun yaz seferi başarılı olsa, Mustafa Kemal ve Türkler Sevr Antlaşması'nı imzalamaya kandırılabilir, Yunanlılar Küçük Asya'yı boşaltmak ve İzmir bölgesinde bulundurulacak güçlü bir garnizon dışındaki askerlerini terhis etmek zorunda kalacaklardı. Yunanlılar, Türk milliyetçiliğinin yeniden canlandırılmasına, yeni gerilla çetelerinin kurulmasına, yeni bir savaşın başlamasına engel olamayacaklardı.

Bu çözümleme çok bildikti. Bu çözümlemenin getirdiği ilginç nokta, Metaxas'la konuşanların tepkileri, Gounaris'in bakanlarının kuşkuları ve çelişkili istekleri oldu:

[Metaxas], politikanızın bizi nereye götürdüğünü görüyorsunuz demişti. Bu, istilaya boyun eğmek niyetinde olmayan bir halka saldırma politikasıdır. Oysa, eski çağlarda olduğu gibi uygarlığımızın, etkimizin ve Helenizmin sızmasıyla ortamı hazırlamamış bir istila politikasıdır.

Gounaris, bu bizim politikamız değil, demişti. Bu hiçbir

zaman bizim politikamız olmamıştır. Bizi bu noktaya getiren Venizelos'dur. Savaş bize miras kaldı.

Uzlaşabilir miydiniz, diye sordum.

Çaba gösterdim, dedi. Londra'da Lloyd George'a danıştıktan sonra, İzmir konusunda büyük ödünler vermeyi kabul ettim. Bunu savaşı bitirmek ve üstesinden gelmek için yaptım. Ağa Han aracı oldu. Türkler birden düşüncelerini değiştirdiler ve hiçbir şeyi kabul etmediler. Bu durumda ben ne yapabilirdim?*

Saldırıya geçmemek, diye yanıtladım. Zaten ordu da hazırlıklı değildi. Kasımdan beri hiçbir hazırlık yapılmamıştır. Ordu hazırlıklı olsaydı bile biz, askeri daha fazla çıkmaza sokmaktan kaçınmalıydık.

Biliyorum diye yanıtladı Gounaris. Ve ben kandırılmış olduğumu kabul ediyorum. Saldırının gerçekten zaferle sonuçlanacağı ve çok kısa süreceği hakkında askerlerin bana verdikleri güvencelerle aldatıldım. Bu güvencelere inanarak, saldırının başarıyla sonuçlanacağı yolunda İngilizlere de güvence verdim.

Hiç değilse acele etmemeliydiniz. Saldırıya başlamadan önce ülkeye dönmeyi bekleyemez miydiniz?

Papoulas diretiyordu. Bir an önce saldırıya geçmek için ısrarla izin istiyordu, aksi halde Mustafa Kemal Kilikya'dan kuvvet alacaktı. Ne yapabilirdim?

Saldırıya geçmeseydik ne olurdu? diye sordu Protopapadakis. Ne yapmalıydık?

Şimdi bile yapabileceğimiz şeyi... Aşağı yukarı Sevr Antlaşması'ndaki sınırlara çekilip, bu sınırları takviye etmemiz ve savunmaya geçmemiz gerekir. Mustafa Kemal'in savunmasına çarpıp kafalarımızı kıracağımıza, bırakalım bizim savunmamız karşısında o burnunu kırsın.**

(*) Bu Londra görüşmelerinin yanıltıcı bir özetidir.

(**) Dört gün önce, 25 Martta, Metaxas hükümetin saldırıya geçme görüşünü zimnen kabul etmişti. Her Yunan strateji uzmanı iki strateji arasında kalmıştı. Ama daha olumlu bir siyasa olarak, sonunda saldırı hep üstün geldi.

Bu arada Yunanlılar, Küçük Asya'nın boşaltılmasına karşılık olarak, Türklerle "dostça işbirliği" yapmayı ve Küçük Asya'da Helenizmin özgürce gelişmesini sağlayacak bir çeşit özerk rejimi İzmir için kabul ettirmeyi öngören bir anlaşma yapmanın yollarını araştırıyorlardı.

Protopapadakis şöyle dedi: Ama Küçük Asya'dan vazgeçersek, aynı zamanda Trakya'dan da vazgeçmek zorunda kalacağımızı anlamamız gerekir.

Nasıl olur, diye yanıtladım. Ben bunu anlayamıyorum. Küçük kuvvetlerle Trakya'yı askeri bakımdan süresiz olarak savunabiliriz.

*Asıl nokta bu değil. Biz Trakya'yı kaybedeceğiz, çünkü İngiltere bizi Trakya'yı bırakmaya zorlayacaktır. Trakya konusunda İngiltere'nin desteğini sağlayabilmemiz için, bizim Mustafa Kemal'i yenebileceğimize ve Sevr Antlaşması'nı zorla uygulayabileceğimize İngiltere'yi inandırmak gerekir.**

Gounaris, bu uygulanacak bir politika sorunu değildir, dedi. Pekala, biz kusurlar işledik, biz böyle bir işe karıştık. Ama bugün ne yapmalıyız? Politikamızı değiştiremeyiz, bir felaketle de karşılaşsak savaşı sonuna kadar sürdürmek zorundayız. Aksi halde, sözümüzü yerine getirmediğimiz zaman İngiltere, bize ciddi bir ulus gözüyle bakmaktan vazgeçecek ve bizi bırakarak Türkleri destekleyecektir. Biz, büyük bir devlete, bizimle ilişkisini sürdürebilecek bir ulus olduğumuzu kanıtlamalıyız.

(*) Gounaris, İngilizlerle Yunanlıların etnolojik soruşturma komisyonları konusunda Londra Konferansı'nın önerilerini reddetmek ve Yunanistan Küçük Asya'dan çekilecekse "Trakya'nın Yunanistan'da kalacağı yolunda bize umut vermemek" üzerinde önceden anlaşıklarını söyleyip bu görüşü doğruluyor. Yunanistan'ın Küçük Asya'daki tutumunu desteklemek için Londra'da öne sürülen bir görüşün önemini Gounaris'le Protopapadakis çok abartmış görünüyorlar. Metaxas'ın da kabul ettiği gibi, hakikat, Yunanlılar Küçük Asya'dan çekilmeye ama Trakya'da kalmaya karar verirlerse onları kimsenin durduramayacağıydı. İngiltere de kuşkusuz böyle bir şeye kalkışmazdı.

Büyük bir devletin bizimle ilişkisini sürdürebilmesi için, hiç değilse bizim yok olmamamız gerekir, diye yanıtladım. Mücadeleyi elimizdeki kuvvetlere göre hesaplamalıyız.

Başka bir şey daha var, dedi Protopapadakis. Biz Küçük Asya'daki savaştan çekilsek, bu Yunanistan'da ne etki yapacaktır? Halkın galeyana gelmesi sonucu silinip süpürülmeyecek miyiz? Hükümet değil, rejim demek istiyorum. Krallığın kaçacağını düşünebilir misiniz?

Buna karşı Metaxas, hükümet doğruyu, Yunanistan'ın gücünün üstünde bir savaşa girdiğini ve bu savaştan çekilmesi gerektiğini halka söylesen rejime, Krallığa ve devlete bir zarar gelmez, ama kuşkusuz hükümet de düşer, yanıtını verdi. Protopapadakis, ulusal güvenin yitirilmesinin ve arkasından Küçük Asya'nın boşaltılmasının devlet için tehlikeli olacağını hatta Makedonya'yı bile düşman saldırısına açık bırakacağını ileri sürdü. Kendi görüşüne göre, mücadelenin ortasında çekilmektense, yenilgiye uğramak yeğdi. Metaxas, buna şiddetle karşı çıktı. Hükümetin İzmir bölgesi içerisinde savunma halinde kalmasının daha iyi olacağı yolundaki görüşünü Gounaris'e yinelerken Protopapadakis, yeni bir itirazla sözünü kesti: "Savunmada ne kadar kalacağız? Uzun bir süre dayanacak paramız yok. İki üç ay içinde bu işin sonunun gelmesi gerekir." Para ve malzeme yokluğu hükümeti hemen askeri çözümler aramaya yöneltiyordu. Bu nedenle Metaxas, hükümetin Küçük Asya'daki orduyu savunmada bırakmasını ve Trakya ordusunu da İstanbul'u işgal için göndermesini önerdi. İstanbul'un işgal edilmesinin yaratacağı büyük moral saygınlık, İzmir'in ve İzmir bölgesinin bırakılması konusunda hükümeti halka karşı haklı gösterebilecek; böylelikle de devrim tehlikesini ya da Krallığa karşı yapılacak tehditleri ortadan kaldıracaktı.

Gounaris: Bunu yapamayız.

Ben: Neden yapamayız?

Gounaris: İstanbul'a karşı girişilecek herhangi bir hareket, Müttefikler tarafından yasaklanmıştır. Müttefikler, İstanbul'un kendi ellerinde olduğunu kabul etmektedirler. Müttefikler ateşkes durumundadırlar. Bu nedenle bize izin vermezler.

Ben: Tecrübe edemez miyiz?

Gounaris: Hayır, söz konusu dahi olamaz.

Bakanlar, uzun vadeli askeri umutları bir yana bırakıp acilen askeri bir başarı elde etmeye katkısı olsun diye Genelkurmay'a dönmesi amacıyla Metaxas'a baskı yapmayı sürdürdüler. Protopapadakıs, Metaxas'ın tek bir savaş için kendilerine katılmasını istedi:

Bize şimdi bir zafer kazandırın, biz de hemen barış yapalım. Doğru değil mi, Dimitraki?

Doğru, dedi Gounaris.

Ben: Barışı nasıl hemen yaparsınız? Mustafa Kemal'in İzmir'den vazgeçeceğini mi sanıyorsunuz?

Protopapadakıs: Biz İzmir üzerinde direnmeyeceğiz. Eskişehir yenilgisinden sonra uzlaşmalar yapmak, Yunan halkının moralini kökünden yıkabilir ve belki Yunanistan'da bir devrim'e neden olabilir. Ama bir zaferden sonra Yunan halkı tarafından hemen kabul edilebilir.

Ben: Düş görüyorsunuz! Zaferden sonra Venizelos yanlılarının sizden ne isteyeceklerini biliyor musunuz? Ya da Stratos muhalefetine ve başkalarının? Hepsi de Küçük Asya'nın tümtünü isteyeceklerdir! O zaman deliye dönmüş halkı durdurabileceğinizi mi sanıyorsunuz?

Metaxas'ın işbirliği yapmaya yanaşmamasıyla karşı karşıya kalan hükümet, bütün güvenini Papoulas'a ve kurmaylarına bağlamayı sürdürmüştü. 28 Nisanda Papoulas, Kemalist kuvvetlerin hızla ve korkunç bir şekilde çoğalması karşısında, bu orduyu yok etmek için Yunanlıların ellerindeki kuvvetlerle en

geç 28 Mayıs'a kadar saldırıya geçmelerinin uygun olacağını önerdi.¹⁰

Başta gelen gereksinim askerdi. Mart saldırısı için Papoulas, sadece birkaç bin kişilik bir takviye kuvvetiyle yetinmiş, hükümetin askere almaya karar verdiği üç yeni dönemi beklemede direnmemişti. Ama orduyu bugünkü üslerinden çok daha uzaklara götürecek büyük bir saldırı için, Küçük Asya'daki Yunan kuvvetlerinin çok küçük olduğu şimdi iyice belli olmuştu. Mart sonlarına doğru askere alınmış üç dönem, 40.000'den daha az adam sağlamıştı.¹¹ Bundan sonra da hükümet yedeklerden iki dönemi daha askere aldı. Böylece Küçük Asya'daki ordu bir yıl öncekinin iki katına yani 200.000 adamdan fazlasıyla doruk noktasına çıkarıldı.¹² En sonunda, morali yükseltmek amacıyla ve Metaxas'ın işbirliğine yanaşmamasına karşılık Hükümet, Kral Konstantin'i ordunun Başkomutanı ve Dousmanis'i de Genelkurmay Başkanı yaparak Balkan Savaşı'ndaki "Kraliyet Komutanlığı"nı canlandırdı.

Bu hazırlıklar etkisini göstermişti. Haziranda Yunan ordusunu denetleyen İngiliz askeri ataşesi, bunu "şimdiye kadar gördüğümünden çok daha etkin bir savaş makinası" diye tanımlamıştı.¹³ Daha sonra da şöyle yazacaktı: "Şimdi saldırıya hazır ve istekli olan Küçük Asya'daki Yunan ordusu, ulusun savaş alanlarına gönderilebileceği en korkunç kuvvetti. Morali yüksekti. Balkan ölçülerine vurulduğunda, kurmayları yetenekli, disiplini ve düzeni iyiydi."¹⁴

1921'de savaşın sertliğinin ve ciddiliğinin artması, savaş halindeki iki tarafın davranışlarının kötülüğüyle atbaşı gidiyordu. Daha ilk günden başlayarak, Yunan işgali, vahşetle lekelenmişti. 500 yılından beri süregelen ilişkilerin birden ters yüz edilmesiyle karşılaşan ve birbirine yüzyıllar boyu düşman olanların başka türlü davranışta bulunmaları beklenemezdi. "Şimdi, biz efendiyiz!" tavrını takınan Yunanlılar vardı. Kuşkusuz buna karşı çıkan Türkler olacaktı.

1919 Mayıs'ında Yunanlıların asker çıkarmalarını izleyen birkaç gün, İzmir sokaklarında keyfi şiddet hareketleri, adam öl-

dürmeler ve yağmalar görülmüştü. Yeni ve ferahlık veren kurtuluş havasını tadan, işgalin ilk günü kordon boyunda Türk surlarını küçük düşürmüş olan Yunan askerlerinin peşinde yürüyen Osmanlı Rumları, Müslüman komşularına düşmanlık göstermişlerdi. Stergiadis, yönetimini yerleştirmeye ve demir pençesiyle kötülük yapanların yakalarına yapışmaya kadar, işgal altındaki bölgede şiddet hareketleri ve yağmalar yer yer sürdürülmüştü. Asker çıkarılmasından bir kaç hafta sonra, vilayetin adını aldığı gönençli Aydın kentinde, şiddet hareketleri yeniden alevlenmişti.

Aydın, Yunan birlikleri tarafından 1919 Temmuzunda işgal edilmişti. Aydın'daki Rumlar, "kurtarıcıları" sevinçle karşılamışlardı. Aydın'ı alan Yunan birliğinin genç komutanı ve adamları, istilacı ordu gelmeden kentten kaçan ve dağlara çıkan Müslümanların, mevzilerine karşı yarattıkları tehlikeyi önemsememişlerdi. Bu çeteler, Yunan askerlerini kentten atmışlar ve kenti yeniden ellerine geçirmişlerdi. Müslümanların intikamı büyük olmuş, korkunç kıyım manzaraları görülmüştü. Yunan mahallesi yok edilmişti:

Kadınlar ve çocuklar fareler gibi evden eve aranıyordu, canlı yakalanan siviller, toplu halde kurşunla, bıçakla ya da bir uçurumdan atılarak öldürülüyorlardı. Evler ve kamu binaları yağma ediliyor, fabrikalardaki makineler kırılıp dövülüyor, kasalar patlatılıp açılıyordu. En sonunda da bütün mahalle yakılarak yerle bir edildi.¹⁵

Türkler, kendi yerlerinde uzun süre kalamadılar. Birkaç gün içinde Yunan takviye kuvvetleri geldi, kent yeniden Yunanlılara geçti ve korkunç misilleme hareketleri yeniden başladı. Arnold Toynbee, 1921 Şubatında Aydın'ı ziyaret ettiği zaman, Türk mahallesinin büyük bölümünün yıkılmış, camilerin tahrip ve terk edilmiş, kentte hemen hemen hiçbir Türkün bırakılmamış olduğunu görmüştü. İzmir-Aydın demiryolu üzerinde kilometrelerce boyunca tahrip ve terk edilmiş çiftlikler görülmüyordu.

Bu savaşın belki de en göze çarpan ve boşuna yapılmış yıkım örneği, Aydın'ın yakılıp yıkılmasıydı. Buna benzer görüntülere, daha küçük çapta olmak üzere başka yerlerde de rastlandı. Ama Stergiadis'in davranışları işgal edilmiş bütün bölgede etkisini göstermeye, Yunan yönetimi yerleşmeye başladıkça, iyi bir düzen sağlandığı ortaya çıktı. Yunan yönetiminin doruk noktası, 1920 yılının ikinci yarısı, Sevr Antlaşması'nın imzalandığı ve Yunan Yüksek Komisyonu'nun Sevr Antlaşması'ndaki bölgeyi yönetmesini resmen üzerine aldığı zaman oldu.

Kamu düzenindeki yukarıda işaret edilmiş düzelmeye karşılık Yunan ordusunun 1920 Haziran-Temmuzunda kısıtlı bölgenin dışına çıkmasıyla birlikte, İzmit bölgesinde Yunan ve Türk askeri birlikleriyle başıbozukluklar tarafından kısırtılan bir sürü şiddet olayları meydana geldi.¹⁶ Türk çeteleri, Yalova'nın doğusundaki ve Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş bölgenin dışında kalan İznik bölgesindeki köylerde bulunan Hristiyan halkı hırpaladılar. Yeni işgal edilen topraklarda da Yunan birlikleri köyleri yaktılar, askerler Müslümanlarda silah ararken, çeşitli barbarlık hareketlerinde bulundular. Kendiliğinden olan bir şeymiş gibi, yapılan her askeri hareket arkasından düzensiz şiddeti getiriyordu; askeri sınırın her değişmesi zavallı Müslüman ya da Hristiyan köylüleri bir yönetimden alıp başka bir yönetim altına sokuyor, düşman, kışkanç ya da acımasız komşularının insaf ve merhametine sığındırıyordu. 1919 ve 1920 yıllarının büyük bölümünde, Yunan ordusunun doğal olmayan kısıtlamalar altında bulunması ve cephede fazla hareket yapılmaması nedeniyle şiddet sınırlı kalmıştı. Savaş genişleyinceye ve 1921'de iyice başlayınca kadar acımasızlık salgın hale dönüşecek biçimde çoğalmamıştı. Savaş daha vahşi bir hal alınca, ordular ve ordularla birlikte ya da bazan onların emrinde çalışan başıbozuk çeteler, daha korkunç yöntemlerle sivil halka saldırdılar.

1920 yılının yaz mevsiminden beri, Yunanlılar geniş ve çoğunluk Müslümanların olan toprakları işgal etmişlerdi ve bu topraklarda, Mustafa Kemal hesabına casusluk yapan Milliyetçi Türkler ve Yunan ulaşım hatlarını baltalayan çeteler vardı. İlk-

baharda girişilen saldırının başarısızlığa uğraması üzerine, Yunan birlikleri, çeteleri barındırdıklarından kuşku duydukları köylerden hınçlarını aldılar. Aynı zamanda, Rum, Ermeni ve Çerkez çeteleri de Yalova-Gemlik yarımadasını yağma ettiler, yakıp yıktılar, adam öldürdüler. Çok seyrek olmakla birlikte bazen yerel komutanlar, Yunan sivil yönetimi tarafından bu eylemlere son verilmesi konusunda kandırılabilirlerdi. Çoğunlukla başıbozuklar, yetkili makamlarla birlikte ve bazen bu makamların kışkırtmalarıyla harekete geçiyorlardı.

Eşkiyalık, savaşla birlikte yürüten ve önlenmesi pek olanaklı olmayan bir olguydu. Savaş dışında bile o günkü Anadolu, yetkililerin eşkiyalığa ve şiddete karşı her zaman başarılı bir mücadele vermediği bir yerdi. Ama Yunan işgali ve savaş, beraberinde daha büyük bir şiddetin malzemesini getirmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'daki evlerinden atılan Yunan göçmenlerinin geri dönmeleri, bunun sonucunda binlerce Müslümanın oturmakta oldukları evlerden çıkarılmaları, eşkiyalığa ve düzensiz savaşılmaya eğilimi olan kırsal bir proletarya yaratmıştı. Türk çeteleri, 1919'dan başlayarak hareket halindeydi. Müttefikler Arası Soruşturma Komisyonu 1921'de İzmit'te yapılan zorbalıkları kendi deyimiyle şöyle tanımlamıştı: "Bir tarafın üstün olduğu yerde, öbür taraftan hayatta kalmış olanlar, birçok hallerde kaçıyorlar ve erkekleri çoğunlukla eşkiya oluyorlar."¹⁷

Toynbee, bu çetelerin niteliklerini şöyle tanımlıyor:

Anadolu'da her zaman ekonomik nedenle eşkiyalık olmuştur. Her sınıftan ve her ulustan halkın katıldığı düpedüz bir meslek sayılan eşkiyalık. Bu eşkiyalar, etkisiz olmakla birlikte, elinden geleni yaparak eşkiyalığı bastırmak isteyen kurulu düzenin düşmanıydılar. Bir bölümü eşkiyalığı meslek edinmişlerin arasından toplanan ve kişisel hevesleri hâlâ yağma etmek olan bu yeni siyasal çeteler, kendi uluslarının sivil ve askeri makamlarıyla bambaşka ilişkiler içindeydiler. Bu çetelerin cesaretlerini kırmak yerine resmi makamlar bunları silahlandırmışlar, düzene sokmuşlar, gerçekleştirmesini

istedikleri ama kendilerinin açık açık yapamadıkları şeyleri yapmakta bunları özgür bırakmışlardı.

Bu çeteler, "Makedonya Sorunu" sırasında bağlı bulundukları Yunan ya da Bulgar ulusu hesabına sorun hakkında verilecek siyasal karara zorbalık ve siyasal telkin yaparak etkide bulunmaya çalışan komitacıların benzeriydiler. Bu çetelerin varlıkları ve yaptıkları işler, Türk ve Yunan makamları tarafından şiddetle yalanlanıyordu. Yalanlama konusunda Yunanlılar Türk milliyetçilerinden daha başarılıydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklara Türklerin davranışlarını Batıda herkes biliyordu. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki Bulgar kıyımı, Türklerin adını Batı Avrupa'nın liberal çevrelerinde lekelemişti. 1915-1916'daki Ermeni kıyımı ve sürgünü batı dünyasında dehşet uyardırmıştı. Böylece, 1921 yazında Milliyetçi Türkler, Anadolu'nun kuzeydoğusunda ve Karadeniz kıyısındaki geri kalmış, güzel, Helenizmin merkezi Pontus'daki Rum topluluklarına zulüm yapmaya başladığında bu savaş gözlemcileri için bir sürpriz olmadı. Türklerin yapacakları yalanlamalara kimsenin inanacağı da sanılmıyordu. Türkler, Pontus'da ihtilalci ve bölücü unsurlar olduğunu, bir Yunan saldırısı karşısında Türk ordusunun gerisi için büyük bir tehlike oluşturduklarını haklı olarak ileri sürüyorlardı. Bazı Pontuslu Rumların, bu vilayeti kurtarmak için Yunan ordusunda görevli subayların yardımıyla başıbozuk birlikler kurma konusunda planlar yapmayı düşündükleri doğrudur. Bu planlarını gerçekleştirmelerine yardım etmesi için Venizelos'a uzun ama kandırıcı olmayan mektuplar yazmışlardı. Yine de, pek tehlike yok gibiydi; bu da Türk baskısını hiçbir şekilde haklı göstermiyordu. Yunan kuvvetlerinin, Karadeniz'deki Türk limanlarını denizden topa tutarak Türklerin karşılık vermelerine davetiye çıkarmak için ellerinden geleni yaptıkları da doğrudur. Karadeniz limanlarının topa tutulması, Yunanlıların kafalarındaki Türklerin Karadeniz yoluyla Rusya limanlarından top tüfek getirdikleri fikriyle ilişkiliydi. Ama bunun için yersiz ve rasgele sivil hedefleri topa tutmak da bir çözüm getirmezdi.

Yunanlıların durumu çok başkaydı. Tarih tarafından zulüm görenler safına sokulan ve şimdi de kendi propaganda çabalarıyla kahraman kurtarıcılar haline gelen bu Yunanlılara, Batılılar, Osmanlılar gibi zorbalık yapacak yapıları yok diye bakıyorlardı. Yunanlıları özgürce destekleyenleri çok şaşırtmış olan Mayıs 1919 olaylarına, tarihlerinin eşi görülmeyecek bir anında duydukları fazla heyecan nedeniyle girilmiş geçici bir çılgınlık gözüyle bakıyorlardı. Genel olarak Yunanlıların görünümü Avrupa çevrelerinde sonuna kadar inandırıcı olarak kabul edilmişti.

Yunanlıların, düşmanlarından kopya ettikleri –başka yöntemler gibi– yöntemlerden biri de halkı göçe zorlamaktı. Karışıklık çıkardığı ya da işbirliği yapmadığı anlaşılan Müslüman din adamlarıyla sivil eşrafı kendi kent ve köylerindeki evlerinden alarak, işgal altındaki başka yerlere sürüyorlardı. Ermeni kırım sırasında Osmanlı yetkilileri kentlerin ve köylerin bütün halkını Orta ve Doğu Anadolu'ya sürmüşlerdi. Birçokları yolda, çalışma kamplarında ölmüşler ya da çeteler tarafından öldürülmüşlerdi. Ama Yunan makamları daha dikkatliydi. Yunanlıların toptan bir işlem yapmaları, ellerindeki araçların ve yönetim kaynaklarının dışındaydı. Bundan başka Müslüman unsurların toptan kıyımına Yunanlılar cesaret edemiyorlardı. Seçilen Müslümanlar, Yunanlılar tarafından işgal altındaki bölgenin başka yerlerine ya İzmir'e ve oradan da adalara sürülüyorlardı. Bu Müslümanların hepsi gidecekleri yerlere ulaşamıyorlardı. Yunanlılar, Milliyetçi'yi içinde yaşadığı dost çevresinden yoksun bırakmaya çalışıyorlardı ve bu başarısız bir işti. Ama Milliyetçi casusların ve başıbozukların çalışmaları zorlaştırılabilir, bu yollarla Müslüman köylüler yıldırılabilir.

Yunan yetkililerinin giriştikleri sürgünler, Türk Milliyetçilerinin ülke içinde destekten yoksun bırakılmaları amacıyla bile gerekçe başvurdıkları bir silahtı. Yunanlılar, karışıklık çıkaran aydınlardan ve kışkırtıcı Milliyetçilerden uzak tutulurlarsa, köylülerin, üzüntü duymadan Yunan hükümetini kabul edeceklerine inanmakta diremiyorlardı ve öz saygınlıklarını korumak istiyorlarsa buna inanmak zorundaydılar. Stergiadis buna, sonuna ka-

dar inanmıştı. Ama savaş daha şiddetlenince ve daha geniş bir alana yayılınca, Müslümanların yüreklerini ve kafalarını kazanma umudu, Stergiadis gibi çok inatçı ya da buna bel bağlamış olanlar dışında herkes tarafından yitirildi. Bunun üzerine sürgünler, kamu düzenini ve bölge içindeki Yunan ulaşım hatlarını korumak için yapılan mücadelede sadece bir öge haline döndü.

1921'de ortaya çıkan kamu düzenindeki ve savaşın yönetimiindeki bozukluk, orduda da açık olarak görülmekteydi. 1921 yazında yapılacak sefer için Küçük Asya'ya günden güne artan sayıda asker gönderilmesiyle Yunan kaynakları zorlanmaya başlayınca, bunların gereken niteliklere sahip olmadıkları görülmeye başladı. Batılı gözlemciler, İzmir'den geçip üslerine giden bu yeni askerlerin disiplinsiz davranışlarını rapor etmişlerdi. Yunan birliklerinin, kendilerine Müslümanlara karşı ölçülü davranma olasılığı sağlayacak kadar sömürge hareketinde tecrübeleri yoktu. Tersine, Yunan birlikleri kabaydılar, insan gücüne olan gereksinme yüzünden genellikle hiç denecek kadar az eğitim görmüşlerdi ve Türklere inanmamaya, Türklere nefret etmeye önceden hazırlıklıydılar. Savaş ve 1921'de işgalin genişlemesi, savaşçıları insanlıktan uzaklaştırmış, azınlıklara ve savaş tutsaklarına kötü davranılmasına neden olmuştu. Savaşın dış dünya gözündeki durumuyla Yunan kamuoyuna tanıtılması arasındaki acı farklılık, Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Avrupa'da neyse, şimdi de Küçük Asya'da öyleydi.

Yunan askeri yetkililerinin, başıbozuk çetelerin Türklere karşı giriştikleri harekate gösterdikleri hoşgörü ve görmezlikten gelme iki ayrı soruşturmayla ortaya çıkarılmıştı.¹⁸ Müttefikler Arası Soruşturma Komisyonu, 1921 yılının Mart ve Mayıs aylarında Yalova-Gemlik yarımadasındaki ve Marmara Denizinin doğu ucunda bulunan İzmit bölgesindeki Müslüman köylerinin yıkılması ve boşaltılması konusunda soruşturma yapmak üzere görevlendirilmişti. Bu Komisyon, Hristiyan Yunanlılar ve Ermenilerle Müslüman Türkler arasında süregelen nefretin ve bu bölgede birçok Ermeni ve Yunan göçmeninin bulunmasının, bölgede Türklere yapılan zulmün hızını ve doğruluğunu açıklamak

için yeterli olmadığını belirtti.

Türk köylerinin yıkılması ve Müslüman halkın yok edilmesi için sistemli bir plan vardır. Bu plan, anlaşılın Yunanlıların verdikleri talimatla ve bazen düzenli askeri birliklerin yardımıyla, Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından uygulanmaktadır.

Köylerin yıkılmasının ve bunun sonucu olarak Müslüman halkın ortadan kaybolmasının, erken bir saldırıya geçildiğinde Müslüman halkın da saldırıyı desteklemesine karşı, Yunan ordusunun gerisini ve kanatlarını korumak ve belki de bölgede Yunan hükümeti yararına politik bir durum yaratmak gibi bir amacı olduğu kuşkusuzdu.

Bir rastlantı sonucu, Yalova ve Gemlik yarımadasıyla İzmit bölgesindeki olaylar batılı gözlemciler tarafından oldukça yakından izlenmişti. Bu bölge İstanbul'a ve tarafsız bölgeye yakındı; askeri yönden de bir yandan serbest bölgenin kanadını ve öbür yandan Marmara Denizi üzerindeki Mudanya demiryolundan güneydoğuya uzanarak Bursa'dan geçen ve Eskişehir'e ulaşan Yunan ileri hattının kanadını oluşturuyordu. Böylece bu bölge, özellikle hayati önemi bulunan Mudanya-Bursa-Eskişehir demiryolu gibi Yunanlıların ulaşım hatlarına karşı saldırıda bulunmak için Türk çetelerinin sığınma yeri olabilirdi. İnsafsız bir 'sindirme' programı yapmak için gösterilen askeri nedenler işte bunlardı.

Kızılhaç temsilcisi M. Gehri, Kapaklı'da duran *Bryony* savaş gemisinin güvertesinden Yunanlıların 1921 Mayıs'ında giriştikleri kıyıyı ve yıkımı gözlemişti:

... Duman tüten yıkıntılar arasında tek tük insan vardı. Gerisi dağlara kaçmıştı. Sekiz ölüden dördü kadındı ve bazıları da parçalanmıştı.

Yaşayanlar, katillerin Yunan askerleri olduğunu söylüyorlardı. Soruşturma Komisyonu'na Gemlik'teki Yunan ko-

mutanlığı tarafından gönderilen kurmay subay bu sözleri yalanladı ve küçük bir kızı görünce "çocuklardan gerçek öğrenilebilir" diyerek sorunun kızı sorulmasını istedi. Çocuk, sakın ve kesin bir biçimde katillerin Yunan askerleri olduğunu söyledi...

Kızılhaç Komisyonu, yarımada'nın güneyinde keşifte bulunmak üzere 12 ve 15 Mayıs günleri gönderilen askeri bir birliğin komutanı ve 28. Piyade Alayının komutan yardımcısı olan bir Yunan teğmenini sorguya çekmişti:

O tarihlerde izledikleri yol, Kumla ve yakılmış köyler halkı tarafından verilen bilgilere tıpatıp uygun düşüyordu. Teğmen Kostas, köyleri yakanların kendi askerleri olabileceği olasılığını kabullenmişti. Kumla iskelesinde dört silahlı Türk'ü tutuklamış ve öldürmüştü. Sadece tutuklama emri olduğu halde dört kişiyi neden öldürdüğü sorulduğunda, "böyle istedim", yanıtını verdi.

Bu ölülerin kimliklerini saptamak için Teğmen Kostas'la birlikte Kumla yöresine giden Gehri, dokuz ölü bulmuştu. Aynı akşam Gehri'nin grubu, tepeden tırnağa silahlı ve Gemlikli Yorgo diye anılan bir çete reisinin ani ziyaretiyle karşılaştı. Adam, Teğmen Kostas'ın birliğini yarımada'da yakından izlediğini ve yolunun üzerindeki köyleri kendisinin yaktığını söyleyerek övünüyordu. Ertesi günü, tümen komutanı General Leonardopoulos'un emriyle, Yorgo, yeniden çağrılmış ve anlattığı hikayeleri kökünden yalanlamıştı. Hiç değilse Yunan askeri yetkililerine birazcık utanma olanağı verilmişti.

Bütün bu yörede aynı hikaye anlatılıyordu. Yörede baş vuran şiddet yollarını ve bunların sorumlularını tanımlamak için hayatta kalmış Müslümanlar arasında inceden inceye soruşturma yapan Toynbee, yazın Eskişehir'e karşı girişilecek saldırı için yeni mevzilerde toplanmadan ve haziran sonunda 11. Yunan Tümeni İzmit'i boşaltmadan önce korkunç sahnelerle karşılaş-

mıştı. İçinde Müttefik Yüksek Komiserliği'nin temsilcisi bulunduğu için Yunan gemilerinin kordonunu geçebilen bir Kızılhaç gemisiyle İzmir Körfezi'nde dolaşan Toynbee, İzmir'i bir gün önce boşaltan ve Yalova'ya doğru çekilmekte olan Yunan birliklerini seyretme olanağını bulmuştu. Geminin baş tarafına doğru birden kıyıdan iki duman sütunu yükselmişti. Az sonra da, bir köy alevler içinde yanmaya başlamıştı. Yunan askerlerinin evleri ateşledikleri gözle görülüyordu. Daha sonra, Yunan askerleri yollarına devam ederken, gemidekiler Ereğli'den, Karamürsel'den ve yarımadanın batısına doğru olan yerlerden daha büyük yeni duman sütunlarının yükseldiğini gördüler. Yunan birlikleri nereyi boşaltmışlarsa yakıp yıkmışlardı. Bu iş, askerler giderken peşlerine takılan Hristiyan halk tarafından da tamamlanmıştı. Boşaltmanın tamamlanmasından üç gün sonra, Toynbee İzmir'e ayak bastığında, kentteki Türk dükkanları yıkılmış ve sistemli bir şekilde yağma edilmişti. Kıyıya inen sokaklar, ayrılan Yunanlıların talan ettiklerini vapurlara götürmekle görevlendirilen Türklere ait kağınların kalıntılarıyla doluydu. Deniz kıyısı, Yunanlıların etlerini ve derilerini birlikte götürebilmeleri için, iskelede kestiklerin sığırın artıklarıyla pislenmişti; camiler yağma edilmiş ve kirlenmişti. Tüten yıkıntılar acı içinde ve yarı yarıya yanmış kedilerle doluydu. Mezarlıktaki taze mezarlar açıldığında, kentten ayrılmadan önce Yunanlılar tarafından kurşunlanarak öldürülmüş Müslüman ölüleriye dolu oldukları anlaşılmıştı. İzmir'in yazgısı işte böyleydi.

Kral Konstantin'in dönüşünden başlayarak, Müttefikler Yunanlıları sıkıştırmaya koyulmuşlardı. Savaş halinde olanların durumları tanımlanmamıştı. Ama 1921 Nisanında Müttefikler, savaşta kesinlikle tarafsız olduklarını ilan etmişlerdi. İngilizler, Yunanlılara gönderdikleri savaş malzemesini kesmişlerdi. Fransızlar ve İtalyanlar da buna uymuşlardı. Vansittart'ın Philip Kerr'e anlattığı gibi, İngiltere, Mustafa Kemal'e cephane gönderilmesini yasakladığına ve İtalyanların bu tür malzeme göndermelerini şiddetle protesto ettiğine göre, "Dışişleri Bakanlığı, bizim tutarlı bir politika uygulamamız gerektiği düşüncesindedir."¹⁹

Fransızlar ve İtalyanlar savaş halinde bulunan taraflara savaş malzemesi konusunda Curzon'dan daha az titiz olduklarına göre, tutarlı bir tutum benimsemek Türk Milliyetçilerinin yararına oluyordu.

Aynı zamanda Müttefikler, Marmara'da ve Ege'de Müttefik ticaret gemilerinin durdurulması ve aranması konusunda, savaşçı Yunanistan'a ait hakları da kabul etmemek yolunda adımlar atmışlardı. Bu davranış, Kemalistlerle yasadışı ticareti önlemeyen Yunanistan için bir darbe olmuştu. Kemalistler bundan ayrı şekilde etkilenmemişlerdi, çünkü onlar Yunanistan'ı ablukaya zorlayacak durumda değillerdi. Müttefiklerin, tarafsızlığı, Yunanlıların İstanbul'u deniz üssü olarak kullanmalarını yasaklamak şeklinde yorumlamaları da, Yunanistan için başka bir darbe olmuştu.²⁰

En sonunda, Yunanlılar büyük yaz saldırılarına girişmeden önce, Müttefikler müdahale için başka bir girişimde daha bulundular. Bu aylar süresince, İstanbul'da Milne'nin yerine geçen General "Tim" Harington'un komutasındaki küçük garnizon (hâlâ Sultanın oturduğu ve şimdi tam anlamıyla etkisiz bir rejimin bulunduğu) eski Türk başkentini kontrol etmeyi sürdürüyor ve Boğazlarda polislik görevi yapıyordu. İstanbul Boğazı'ndaki İngiliz savaş gemileri gibi Harington'un emrinde İngilizlerin sorumluluklarını yansıtan sadece küçük bir kuvvet vardı ve ciddi bir saldırı halinde bu kuvvet karşı koymaya yeterli değildi. Yakın Doğudaki durumla İngiltere'nin ilgilenmesi üzerine, Harington, görüşlerini bildirmesi için Londra'ya çağırılmıştı. Bakanlar Kurulu'nun 31 Mayıs'taki toplantısında Harington, kötüye giden durumu anlatmış ve Yunanlıların İzmir'e çekilmeye zorlanmaları yüzünden, Müttefiklerin İstanbul'daki mevzilerinin korumasız kaldığını ve saldırıya dayanamayacağı görüşünü ileri sürmüştü.²¹ Harington, takviye kuvvetleri gönderilmeden İstanbul'da küçük bir kuvvetin bulundurulmasının, askeri yönden hatalı olduğunu ileri sürmüştü. Yanıt olarak, Curzon, çekilmenin "Müttefiklerin Türkiye üzerindeki zaferinin bütün sonuçlarını da yok edecek şekilde geniş kapsamlı ve tehlikeli olacağını" ileri sür-

müştü. Churchill, barış antlaşmasının bir bölümü olarak ele alınmaması halinde, çekilmenin, İngilizlerin Mezopotamya ve Filistin'deki durumu için yaratacağı tehlikeye değinmişti. Bakanlar Kurulu, İstanbul'un geleceğini saptamak için Bakanlar arasında özel bir komite kurulmasına karar vermişti.

Bu komite, 1, 2 ve 9 Haziranda yaptığı toplantılarda, Türk-Yunan işleri için bir politika düzenlemeye çaba gösterdi.²² Toplantılar, sabırla sürdürdüğü İngiliz politikasının ortaya konması bakımından, Curzon için bir başarı oldu. İlk toplantıda, Curzon, İstanbul'dan çekilmenin ve Mustafa Kemal'e teslim olmanın "çok ağır bir moral darbe" olacağını ve İngiltere'nin Mezopotamya ve Filistin politikasını uygulama olasılığını ortadan kaldıracığını ileri sürdü:

Biz hemen Mustafa Kemal'e karşı savaş halindeymişiz gibi bir tavır takınmalıyız; kendimizi ona elden geldiğince sevimsiz göstermeliyiz; askeri komutanlık, örgütlenme ve strateji yönlerinden öğütlerimizi ve politikada rehberliğimizi kabul etmeleri koşuluyla, Yunanlıları desteklemeliyiz.

Bu Yunan isteklerinin ölçsüz olarak kısıktılması gerektiği anlamına gelmiyordu; ama İngiltere'nin müttefikleriyle görüşerek Türklerin kabul etmeye kandırılacakları bir barışın yeni koşullarının düşünülmesi demektir. Başka bir deyimle bu, güçlü duruma geçip bu durumda Mustafa Kemal'le müzakereye oturmak için Yunanlıları destekleme politikasıydı. Yumuşak bir antlaşmaya her zaman yandaş olan Edwin Montagu bile, marttaki Londra Konferansı'nda Türklere önerilen koşulların Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmemesi halinde İngiltere tarafından Yunanlılara yardım yapılmasını kabul etmeye yönelmişti. Ama Yunan atını destekleme politikası, eğer bu atın sıçrayacak gücü yoksa, başarılı olmayacaktı. Yunan ordusunun durumu, morali, etkinliği gözden geçirilmeliydi.

İkinci toplantıda Komite, Churchill tarafından bir mektupla Lloyd George'a yapılan kendine özgü köklü birtakım önerile-

ri görüştü ve geri çevirdi. Churchill, barışın sağlanmasında kararlıydı.²³ İngiltere'yi küçük düşürecek koşullarda İngilizlerin zorla İstanbul'u boşaltmak durumunda kalabileceklerini düşündükçe şaşkına dönüyordu. Şimdi de, Müslümanlar arasındaki İngiliz düşmanlığının Türkiye'den Musul'a ve Filistin'e yayılmakta olduğunu görmüştü. Yaptığı öneriler karmaşıktı, ama yasal olarak Yunanlıların kendilerini İngilizlerin ellerine bırakmalarını istemekten, barış yaparak İzmir'den çıkarılsa İngilizlerin moral ve maddi destek sağlayacakları yolunda verilen sözden oluşuyordu. Ama Yunanistan zafer kazanmak için destek istiyordu, yenilgiye boyun eğmek için değil. Komite haklı olarak, böyle bir öneriyle Yunanlılara yaklaşmanın faydasız olduğuna karar verdi.

Bu ikinci toplantıda, "Yunanistan'ın kendisini ellerimize bırakmayı isteyip istemediğinin anlaşılması ve istiyorsa desteklemeye değer olup olmadığını kesin bir şekilde tanımlamak için çaba harcanması gereği ileri sürülmüştü. Bu soruşturmaların sonuçları doyurucu olmazsa, İngiliz garnizonunun geri çekilmesi ni düşünmek gerekecekti."

Bir hafta sonra Komite yeniden toplandığında, Venizelos Londra'ya gelmiş, Curzon, Lloyd George'la ve Başkomutanla konuşmuştu. Curzon'a, Müttefiklerin desteği olmadıkça Yunanlıların Küçük Asya'da altı aydan fazla tutunamayacaklarını söylemişti. Yunan ordusunda İngilizlerin önderliğinde önerilen değişiklikler yapılacaksa Paraskevopoulos'un yeniden iş başına getirilmesini içerecek şekilde köklü reform yapılmasını, ordu bugünkü gibi yönetilirse "altı ay içinde ortadan kalkacağını" Wilson'a söylemişti. Venizelos, Mustafa Kemal'in müzakere masasına oturmayı reddetmesi halinde, "Yunanistan'ı gerçekten desteklemezlerse Müttefiklerin Mustafa Kemal karşısında küçük düşerek teslim olacaklarını ve sadece İstanbul'dan atılmakla kalmayıp sonunda Mezopotamya, Suriye ve Filistin'den de kovulacaklarını" yineleyerek ve direnerek Lloyd George'a söylemişti.

Bu öğüdün Komiteye yararı olmamıştı. Venizelos, kendi çıkarları bakımından Müttefiklerin Yunanistan'ı desteklemeleri gerektiği konusunda diretmişti, ama Venizelos'un, Krallık ko-

mutasındaki ordunun durumu hakkında vermiş olduğu olumsuz rapor, İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemeye değer bulup bulmayacağını kuşkuya düşürmekteydi. Konstantin'in kişisel dostu ve sürekli savunucusu olan Amiral Mark Kerr'den gelen bir raporda, Kralın gelecek saldırı sırasında Eskişehir-Afyonkarahisar hattını eline geçirmeyi umduğu, ama Yunanlıların Küçük Asya'da tutanacak kadar kuvvetleri olup olmadığından kuşku duyduğu bildiriliyordu.

Komitenin önünde Yunan ordusuna ait raporlarla dolu büyük bir dosya vardı ve bu raporların çoğu Yunanlılara karşıydı.²⁴ Harington'un Mart 1921 tarihli raporunda Kral yanlısı subayların işbaşına dönmeleri sonucunda "etkinlikte genel bir düşme" olduğuna işaret edilmişti. İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb, mayısta karaya çıkarak Uşak'a giden, bu arada da minarelere ateş açarak mermilerini boşa harcayan ve sokaklarda Müslümanlara saldıran yeni tertip askerlerin disiplinsiz olduklarını bildirmişti. Stergiadis'te bunu nisanda İngiliz askeri temsilcisine anlatmıştı:

*Birkaç ay öncesine kadar, Yunan denetimindeki topraklarda yaşayan halk, rahat ve memnundu, ülkenin yönetimi iyi sonuçlar vermeye başlamıştı. Bununla birlikte, Küçük Asya'da nasıl davranacaklarını bilmeyen yeni subay ve askerlerin Yunanistan'dan gelmesiyle karışıklık baş gösterdi ve istenilmeyen çeşitli olayların meydana gelmesiyle Türk halkı darıltıldı.**

(*) Stergiadis'in anlattıkları, 1921 ilkbaharında Yunan işgali altındaki bölgede durumun kötüleştiği yolundaki Toynbee'nin izlenimlerini doğruluyor. Rum ve Türk çetelerinin eylemleri artmıştı. 1920 yılında ortalık sakin ve yönetim aksamazken, yalnız iç bölgelerde değil İzmir'in içinde de kamu düzeni bozulmaya başladı. Toynbee, *The Western Questions*, s. 157-158 ve de vii. bölüm, 'İmha Savaşı' ve sonrası, s. 212. Düzenin giderek bozulmasının nedenleri, sadece Yunanistan'dan yeni ve disiplinsiz birliklerin gelmesi değildi. Asıl nedenler, 1921 Martındaki askeri hareketin tedirginlik yaratan sonuçlar vermesi, Yunan işgal bölgesinin genişlemesiyle işgal yönetiminin gitgide güçlük çekmesi, düşman topraklarda uzayıp giden bir işgalin kişileri daha çok kaba kuvvete başvurmak zorunda bırakmasıydı.

Daha sonra verilen raporlar, Yunanlıların moral ve maddi kaynaklardan yoksun olduklarını, ulaştırmanın zayıflığını ve haberalma yönünden yetersiz kaldıklarını göstermekteydi. En sonunda, İstanbul'daki Başkomutanlık karargahının 3 Haziran günü Savunma Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta, bir darbeyle Yunan ordusunu Venizelos yanlılarının denetimine geçirmek için Kondylis ve İstanbul'daki Ulusal Savunma mensupları tarafından bir girişim tasarlandığı bildirilmişti.²⁵

Ulusal Savunma'ya göre, Albay Kondylis'in 1.000 kişiyle ve vapurla İzmir'e, General Ioannou'nun 500 kişiyle Bursa'ya, başka bir grubun da İzmir'e gitmeleri tasarlanmıştı. Bu grupların hepsi aynı gece gidecekleri yerlerde olacaktı. Bu tertibi yapanlar, Bursa'da işaret verildiğinde Kral yanlısı subayları yakalamaya hazır 200 seçkin adamın bulunduğunu ileri sürüyorlardı.

Böylece, ordu hızla ve kan dökmeden ele geçirilebilecekti. Bundan sonra da, Küçük Asya'da Stergiadis'in başkanlığında geçici bir hükümet kurulacaktı. İstanbul'dan Venizelos yanlısı politikacı Pericles Argyropoulos ve "çok tanınmış bir kişi olması" nedeniyle de Amiral Koundouriotis bu hükümette yer alacaktı. Koundouriotis'in 1916'daki üç kişilik hükümette yer alması ve tam anlamıyla Venizelos yanlısı olması nedeniyle, Büyük Devletler önünde *Amyna*'nın saygınlığı artacaktı. Ama adı haberi olmadan da ortaya atılmış olabilirdi. (Stergiadis'in adı, kesinlikle haberi olmadan ortaya atılmıştı.) Amiral, bu sırada, ocak ayında Kralcıların elinde geçirdiği kötü tecrübeden sonra sağlığını kazanmak için Cannes'da bulunuyordu.

İngiliz Genel Karargahı, "Venizelos'un, Yunanistan'ın bugünkü hükümet tarafından yıkılmakta olduğunu ya hükümeti değiştirme ya da gerekirse Londra'da Yüksek Komiserlik görevini yapma yollarından birini seçmesini Kondylis'e bildirmiş olduğu söylenmektedir" şeklinde bir rapor göndermişti. Atina'da hükümet darbesi yapılması konusunda henüz bir plan yoktu. Kral yanlısı hükümet iktidarda kalırsa, Trakya'daki Venizelos yanlısı ordu birliklerinin Atina üzerine yürütölmeleri düşünülmüyordu. Komite harekete geçmekte sabırsızlanıyor ama önceden

İngiliz makamlarının görüşünü almak istiyordu.

Genel Karargah, orduyu ele geçirme konusundaki önerilerinin “eksik” olduğu görüşünü bildirmiş, Savunma Bakanlığı bu plana önem veriyorsa Venizelos’la görüşmelerini önermişti. Bu tertipler uygulanmamış ve geçici olarak rafa kaldırılmıştı. Ama bu olaylar, Venizelos yanlısı aşırıların siyasal hırslarının kendilerini nerelere kadar götürdüğünü göstermekteydi.

Yunan ordusu hakkında bu dosyada bulunan bilgiler, Komitenin Yunanlılara karşı haksız bir karara vardığı kuşkusunu uyandırabilirdi; ama bu bilgilerin çoğu eskiydi ve 1920 Kasımından beri yapılan değişikliklerin ışığı altında Yunan ordusu hakkında Atina’daki askeri ataşeden özel bir rapor isteyen Lloyd George tarafından kesin olarak ele alınmamıştı.²⁶ Bakanlar Kurulu Komitesinin yaptığı üç toplantı sonunda ortaya çıkan politika geniş hatlarıyla şöyleydi.

Müttefikler, Türklere, Türkiye yararına değiştirilmiş olan Londra Konferansı koşulları altında bir anlaşma önerisinde bulunmak için Yunanlılarla görüşeceklerdi. İzmir konusuna gelince, Hristiyan halkın güvenliğini sağlayacak şekilde, Türklere tam olmamakla birlikte geniş özerklik önerilecekti. “Bu, Müttefik Devletlerin himayesinde ve olanak bulunursa yerel bir kuvvetin takviyesiyle özerk bir Devletin kurulmasını da içerebilirdi ve Müttefik Devletler yeni kuvvetin sorumluluklarını yerine getirebileceğini bildirdikleri zaman, Yunan birliklerinin çekilecekleri koşulunu da kapsıyordu.”

Türkler bu koşulları kabul etmezlerse, Müttefikler, Karadeniz’i abluka altına almak; uçakları da içeren cephane ve savaş araç gereci elde edebilmesi için kolaylıklar göstermek; parasal ablukayı gevşetmek; belki de eski askerlerin bile gönüllü olarak hizmete alınmasına izin vermek konularında taahhütte bulunarak Yunanlıları destekleyeceklerdi. Bundan başka, Türkler koşulları kabul etmedikleri, savaş sürdüğü ve Yunanlılar savaşı kazandıkları takdirde, İzmir’le ilgili koşullar yeniden gözden geçirilmeye açık olacaktı.

11 Haziranda Churchill, bir yazıyla Bakanlar Kurulu Ko-

mitesinin kararlarını Venizelos’a anlattığını ve Venizelos’un da bu kararları kabul ettiğini Lloyd George’a bildirmişti. Barış koşullarının İzmir’in Yunan ordusu tarafından boşaltılmasını da içermesi, önce Yunanlılar, sonra da Mustafa Kemal’le bağlantı kurulması konusunda direnmekle birlikte Churchill de tasarlanmış şekilde taraflara öneride bulunmayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Churchill’in en sonunda uygun bulduğu şey, kesin bir politikanın saptanması ve Müttefiklerin arabuluculuğuna karşı gösterecekleri tepkiye göre ya Türklerin ya da Yunanlıların yararına harekete geçilmesi idi:

Alınan noksan önlemler ve isteksiz desteklemeler, ateşkes-ten bu yana, Rusya’ya ya da Türkiye’ye karşı izlediğimiz politikanın felaketi olmuş ve bizi bugünkü zor duruma sokmuştur. Bana göre yitirilecek zamanımız yoktur. Yunanlılar yeneden yarım yamalak bir saldırıya geçerlerse, son kozu oynamış ve oyunu yitirmiş olacağız. Ve de ne Türkiye’yle bir barış yapmış olacağız ne de Yunan ordusu ayakta kalacak.²⁷

Churchill, Türkiye ile haklı ve dengeli bir barış yapılması yolundaki kararsızlığı ve Sevr Antlaşması’yla getirilen politikayı kabul etmemesi konularında kendisine yöneltilen suçlamalara karşı kendini savunmuştu. Bakanlar Kurulu Komitesi’nin görüşünü desteklemesi, bunun savaş halinde bulunan iki tarafa böylesi zor koşullar altında kabul ettirilebilecek tek yol olduğu içindi. Churchill, savaşın kafalarını birbirine vurmak, kendisine karşı olan her şeyin ve herkesin kendisine uyması için (bir çocuğun yaptığı gibi) istediklerini yaptırmakta kararlıydı.

Kafaları kurcalayan, Yunan atının gerçekten güvenilir olup olmadığı sorunuydu. Bir Yunan yenilgisi, “kritik bir durum” yaratacaktı. Bu nedenle yukarıda saptanmış politikanın Yunan ordusu hakkında alınacak raporlara bağlı olduğu ve Fransızların görüşlerine uydurulmak üzere her zaman değiştirilebileceği anlaşılmaya geliyordu. Bu koşullara karşın, Lloyd George, Curzon ve Dışişleri Bakanlığı duruma egemendiler. Gounaris’in Küçük As-

ya'da kılıç zoruyla Yunan kazançlarının elde tutulması hakkında ki politikası, birdenbire gerçekleşebilir bir hal almıştı.

Askeri raporlar, hayret uyandıracak kadar olumlu gelmeye başlamıştı. Atina'daki İngiliz Askeri Ataşesi Albay Hoare Nairne, 4 Haziranda İzmir'e varmıştı. Stergiadis'i güvenilir bulmakla birlikte, çok sayıda Venizelos yanlısı subayın ordudan atılmasından dolayı üzgün görmüştü. Saryannis de güvenilirirdi ama, Bolşeviklerin Sinop, Samsun ve İnebolu yoluyla denizden Mustafa Kemal'e yardım göndermeleri nedeniyle, "yarından yana kaygılıydı". Saryannis'in görüşüne göre, Yunan çabasının sonucu bu yolun ablukayla kapatılıp kapatılmamasına bağlıydı.²⁸

Bir hafta süren görüşme ve tartışmadan sonra, Nairne, elde ettiği sonuçları bildirmişti.²⁹ Bugün ordu, "şimdiye kadar gördüğümünden çok daha etkin bir savaş mekanizmasıydı." Morali iyiydi, yeteri kadar ulaşım aracı vardı, kurmay çalışmaları tam anlamıyla düzenliydi. Nairne, Papoulas'ın göstermelik birinden başka şey olmadığını, ama güven verdiğini kabul etmişti. Yetenekli ve enerjik Albay Spyridonos'un komutasındaki IV. Büro'nun çalışmalarından önemle söz etmişti.

Yüksek rütbeli subaylar arasında yapılan değişiklikler ve ortaya çıkan tartışmalar hakkında Nairne, son sekiz aylık bu komuta değişikliklerinden ordunun yararlanmış olduğu yolundaki Albay Pallis'in düşüncesini paylaşıyordu. General Nider ve General Tseroulis'in (7. Tümen) ayrılmaları "büyük bir kayıptı". Nider'in yerine gelen Kontoulis inanılır birisiydi ve Trikoupi (3. Tümen) de "büyük bir varlıktı". Öbür yandan 7. Tümen'e komuta eden Platis, "zayıftı" ve Albay Dimaras (5. Tümen) tecrübeden yoksundu. Nairne'nin yazdığı gibi, Venizelos yanlısı küçük subayların çoğunluğu yerlerinde kalmışlardı. "Doğal olarak Kral yanlısı subaylar, savaş içinde adamlarını yönetme bakımından Makedonya'da savaşanlar kadar iyi değillerdi."

Nairne'nin raporu, Yunan kuvvetlerinin ve havadan yapılan keşiflerinin çok zayıf olduğunu, daha fazla telsize gereksinimleri bulunduğunu doğrulamıştı. Nairne, Yunanlıların Küçük Asya'daki toplam kuvvetlerinin 14 Haziranda, hastalar dışında

169.000 kişi olduğunu, bunun 100.000 ya da biraz daha fazla askerlik bir savaş gücü vereceğini saptamıştı.* Hoare Nairne'in raporunu okuyan hiç kimse, Yunan ordusunun önemsiz ve desteklenmeye değer bulunmadığı sonucuna varamazdı. Hoare Nairne'in altı ay sonra yazdığı gibi, "şimdi saldırıya hazır ve hevesli olan Küçük Asya'daki Yunan ordusu, bu ulusun savaş alanına şimdiye kadar göndermediği kadar korkunç bir kuvvetti. Morali yüksekti. Balkan ölçülerine göre kurmayları yetenekli, disiplini ve düzeni iyiydi."³⁰

Artık sadece geriye Curzon'un İngiliz görüşünü Fransızlara kabul ettirmesi kalmıştı. 16 Haziranda Lloyd George Criccieth'den, Briand'la yakında yapacağı toplantılarda kararlarını daha sertleştireceğini hesapladığı yolunda bir mektup yazdı. Bu mektup, Bakanlar Kurulu toplantılarından sonra bile, Lloyd George'un takındığı tavır üzerine ilgi çekici ışık tutmaktadır. Lloyd George, Curzon'a şunları hatırlatıyordu:

(1) *Türkler yumuşak sözcüklere boyun eğmeyeceklerdir.***

(2) *Yunan ordusunun moral değeri hakkında, güvenilir bir ordu olduğu yollu İngiliz ve Fransız askeri görüşüne dayalı bir inanca bel bağlamamak gerekir.*

(3) *Kendimizi, Yunanlıların geri çevirmek zorunda kalacakları bir şeyi zorla kabul ettirmeye çaba harcamak duruma sokmamalıyız. Konstantin çekilmeye cesaret edemez. İyi iş yapılabilir. Girişeceği saldırının başarıya ulaşmaması, hiçbir şekilde Yunan direnişinin sonu anlamına gelmez.³¹*

Lloyd George, belki iki tarafın da öbürünü yerinden atamayaacağı sonucuna varmıştı. Konstantin iyi bir savaş verirse, belki Ankara çökebilir, parasal kontrolün gevşetilmesi ve İngilizlerin

(*) 169.000 rakamı yeni kurulan 12. Tümen'le ve Yunanistan'dan gelecek 1912 tertiplilerle 200.000'i bulacaktı.

(**) Bu noktada Curzon'un herhangi bir hatırlatmayı gereksindiği yoktu. Bu ve başka nedenlerle mektup Dışişleri'ne hakaret gibi gelmiş olmalıdır.

İstanbul ve İzmir'den çekilmeleri karşılığında barış yapabiliirdi (ama İngilizlerin Boğazları kontrol edebilecekleri Gelibolu'dan çekilmeleri söz konusu değildi). Bu mektupla Lloyd George'un arabuluculuk önerisini ciddiye almadığı anlaşılmakta, ama Yunan saldırısının bir bölümünün başarıya ulaşması halinde, Boğazları İngilizlerin denetimi altında bırakacak ve Yunanlılara da Küçük Asya'da kesinlikle yerleşme olanağı sağlayacak bir barışın görüşülmesi için İngiltere'yi daha güçlü duruma getireceği umudunu taşıdığını anlatmaktaydı.

Curzon, 18 ve 19 Haziranda Briand'la Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda buluşmuştu.³² Görüşmeler genel olarak başarılıydı. Briand, her iki tarafın da kabul edebileceği arabuluculuk zamanının gelmiş olduğunu kabul etti. Fransızlar ve daha sonra İtalyanlar, Curzon tarafından yapılan önerileri ana hatlarıyla kabul ettiler, ama Briand, Türklerin koşulları kabul etmeleri halinde, Yunanlıların desteklenmesi konusunda pek kararlı değildi. İzmir konusunda ve Yunan askerlerinin eninde sonunda çekilmeleri gereği üzerinde bir anlaşma vardı. Asıl zorluk Trakya'daydı. Bu konuda Curzon, Çatalca'nın sınır yapılmasını ve askerden arınmış küçük bir bölge saptanmasını istiyordu. Briand da, Yunanlıların Doğu Trakya'dan atılmalarını ve uluslararası bir bölge saptanmasını istiyordu. İki taraf anlaşamayınca, sorunu ertelemek için anlaşmaya varıldı.

Müttefiklerin arabuluculuk önerisi haberi Yunan Hükümetine 22 Haziran günü Atina'da ulaştırılmıştı.³³ Churchill, 25 Haziranda Lloyd George'a ve Curzon'a Yunanlıların öneriyi kabul etmemeleri halinde (bu olasılık vardı) İngilizlerin politikalarını etkin hale getirmek için direnmelerini yazdı:

Cesaret yolunun güven yolu olduğundan eminim... Sanırım, önerdiğimiz gibi Yunanlılar kendilerini bizim ellerimize bırakmazlarsa, Yunan gemilerinin İzmir'e gitmelerini ablukayla engelleyerek savaşı kesinlikle durduracağımızı Yunanistan'a bildirmek konusunda Fransızların bize katılıp katılmayacaklarını sormamız gerektiğini düşünüyorum. Bu

tehdidin kesin sonuç vermesi gerekir... Buna karşılık, Yunanlılar kendilerini bizim ellerimize bırakırlarsa ve Mustafa Kemal akıllıca davranmazsa, Türklere karşı denizden silah ablukası yapmayı da içeren etkin destek sağlayacağımızı Yunanlılara açıkça bildirmeliyiz. Yerine göre Türklere ya da Yunanlılara karşı denizden yapılacak ablukaya Fransızların katılmaktan kaçınmaları halinde, tek başımıza hareket etmekte yarar bulunduğunu eklemek isterim.³⁴

Venizelos, Paris'teki Yunan elçiliği aracılığıyla bir haber göndererek Yunan Hükümeti'ne öneriyi kabul etmesini öğütlemişti.³⁵ Ama Müttefikler, son iki buçuk ay içinde yoğun askeri hazırlıklarla tanımlanan Yunan savaş azmini kötü değerlendirmişlerdi. Bundan başka Yunan saldırısı, üç haftaya kalmadan başlayacaktı. 24 Haziranda uzun ve nazik bir nota gönderilerek, askeri nedenlerle artık saldırının ertelenemeyeceği, Yunan Hükümetinin her zaman bir barış anlaşması için yapıcı önerileri incelemeye hazır olduğu bildirilmişti.³⁶ Lloyd George'un, iki tarafın savaşması gerektiği yolundaki içgüdüğü doğrulanmıştı. 10 Temmuzda, düşmanla karşılaşmak üzere Yunanlılar ilerlemeye başladılar.

Kral Konstantin, Genelkurmay Başkanı Dousmanis, yardımcısı Xenophon, Stratigos, Gounaris ve Theotakis'le birlikte İzmir'e gitmek üzere 1 Haziranda gemiye bindi. Bakanların, hareketin yapılacağı yeri ziyaret etmekteki niyetleri, *Lemnos* gemisi güvertesinde Gounaris'le Dousmanis arasındaki garip bir konuşmayla aydınlığa kavuştu.³⁷ İlk olarak Gounaris, Dousmanis'in Papoulas'a herkesin önünde cahil ve eşek dediğini tekrarladığından yakındı. Kaba ve kıskırtıcı ifadesiyle, Dousmanis, bu söz Bakanlar Kurulu toplantısında söylendiğine göre gizli yanı olmadığını sandığını belirtti. Bundan sonra da Gounaris, kendisinin ve Theotakis'in niçin İzmir'i ziyaret ettiklerini Dousmanis'e sormuş ve şöyle anlatmıştı: "Biz Genelkurmay Küçük Asya Komutanlığı arasında bir anlaşmazlık çıkmasını istemediğimiz için gelmiyoruz. Genelkurmay ve Kral harekate karışmayacaklar-

dır.” Bu konudaki dostça olmayan tartışma Gounaris’in, hareketi planlama ya da yönetme konularında yetkisi bulunmayan Kralı göstermelik olarak kullanacağı yolundaki kararını değiştirmesine neden olmalı. Bu kararın uygulanması zor olmamıştı, çünkü artık kral yorgun ve hasta bir adamdı, eski inadını ve iradesini yitirmişti. Arkadaşları ve Papoulas hakkında öğüt vermeyi, muhtıralar hazırlamayı ihmal etmeyen Dousmanis de etkin güce sahip değildi.³⁸ Küçük Asya Genelkurmayının hareketla ilgili planları, Kralın İzmir dışında Karşıyaka’daki evinde yapılan bir toplantıda her iki Genelkurmay tarafından onandı.³⁹ Bundan sonra Kral Karşıyaka’daki evinde kaldı, Papoulas kurmaylarıyla birlikte hareketi yönetmek için ayrıldı.

10 Temmuzda Yunan ordusu bir yıl içinde üçüncü kez saldırı için ilerlemeye başladı.⁴⁰ Bir kez daha en önemli amaç, Eskişehir’le Afyonkarahisar’ı birleştiren demiryolunu ele geçirmekti. Strateji, Kuzey Grubunun ve Güney Grubunun Eskişehir’le Afyonkarahisar’a marta ayrı ayrı saldırıda bulundukları gibi değil, daha karmaşıktı. Şimdi Yunanlıların asıl toplanma yeri cephenin Güney bölümündeydi. Bir kol Afyonkarahisar’ı almak için doğuya gönderilmişti, oradan da kuzeye yönelip Eskişehir üzerine gidecekti. İkinci bir kol, Türklerin nisanda yaptıkları karşı saldırıyı Yunanlıların durdurdukları yer olan Dumlupınar’dan kuzeye gönderilmişti. Bu kol ve Bursa’dan güneydoğuya hareket edecek üçüncü bir kol seferin kilit noktası olan Afyonkarahisar-Eskişehir demiryolu üzerindeki Kütahya birleşeceklerdi.

Taktik başarılıydı. Kütahya 17 Temmuzda düştü ve Yunan kolları kuzeydoğudaki Eskişehir’e doğru yöneldiler. Yunanlılar, Türk kuvvetlerinin önemli bölümünü Kütahya’da, bu olmazsa Eskişehir’de sarmayı ve yok etmeyi ummaktaydılar. Yunanlıların sağ kanadı Türklerin geri çekilmelerini önlemek için, Eskişehir’in doğusundaki bir noktaya ilerliyordu. Eskişehir’deki Türk kuvvetlerine komuta eden İsmet, Ankara’dan trenle gelip durumu yerinde değerlendiren Mustafa Kemal’in genel geri çekilme emri vermesiyle, geri çekilme emri vermek sıkıntısından kurtulmuştu.⁴¹ Geri çekilmeyi örtmek, Türk silahlarının, araç-

grecinin demiryoluyla doğuya götürülmeleri amacıyla zaman kazanmak için Türkler, şaşırtıcı artçı savaflara giriştiler ve 21 Temmuzda da, tam anlamıyla bir karşı saldırı yaptılar. Bu saldırı, Türklerle ağır kayıplar verdirilerek durduruldu. Bununla birlikte, Türkler ağın içine düşmekten kurtulmuşlardı. En sonunda, 19 Temmuz günü Yunan kuvvetleri Eskişehir’e girdikleri zaman, kentte Türk askeri yoktu. Bu sefer sırasında, birçok top ve birkaç bin tutsak Yunanlıların eline geçti,⁴² Türk ordusunun büyük bölümü, dokunulmamış bir halde Ankara’ya doğru ve Yunan ordusunun hemen erişemeyeceği bir yere doğru çekildi. Yunanlılar büyük bir zafer ilan etmişlerdi. Türk kayıplarının en azından toplam kuvvetlerinin üçte biri olduğunu hesaplayan Xenophon Stratigos, “Kemalist ordunun sonu geldiğinden” ve bu ordunun artık yok edileceğinden söz ederek övünmeye başlamıştı.⁴³ Ama Mustafa Kemal, geri çekilme emri verirken, Yunan kuvvetleri üslerinden ne kadar uzağa çekilebilirse Türk ordusunu yok etme girişiminin o kadar zor ve tehlikeli olacağını gözönünde tutmuştu.

Londra’da Lloyd George, Yunanlıların kaderini içten bir ilgiyle izliyordu. Lloyd George, 21 Temmuzda Savunma Bakanı Sir. L. Worthington Evans’a iğneleyici ve alaycı bir mektup yazmıştı:

Yunan karargahından öğrendiğime göre, Eskişehir ele geçirilmiş ve Türk ordusu tam anlamıyla geri çekilmeye başlamıştır. Bu olaya hangi yönden bakarsanız bakınız, haberin birinci derecede önemi vardır. Doğunun yarını, daha çok bu mücadeleyle saptanacaktır ve anladığıma göre Savaş Bakanlığı, neler olduğunu öğrenmek için en küçük bir çaba bile göstermemiştir... Bu koşullar altında yapılan savaşın incelenmesinin ilgi çekici olması dolayısıyla, Genelkurmayın Atina’dan, İstanbul’dan ya da buradan birini göndermesinin iyi olacağını düşünmemek elde değil. Bu saldırının yapılacağını hepimiz biliyorduk. Kurmaylar bu konuda şaşırtıcı bir gevşeklik göstermişlerdir. Kurmayların, iki ordunun

ayrı ayrı kuvvetleri ve yetenekleri hakkında elde ettikleri bilgilerin gerçekler araştırıldığı zaman, hor görülen politikacıların verdikleri örnekler karşın, umulamayacak kadar hatalı olduğu anlaşılmıştır. Kurmaylar birkaç hafta öncesine kadar İstanbul'un yazgısı konusunda birleşiyorlardı. Bize korkunç Mustafa Kemal'in yenilmeyen ordusuyla, üç hafta içinde İstanbul'u alacağını söylemişlerdi.

Bakanlığınızda "Haberalma Örgütü" diye bilinen bir örgütünüz yok mu? Neler olduğunu öğrenebiliriz. Anlaşıldığına göre talimînler yapmakta epey usta bir örgüt, ama haber almaya gelince ortalıkta görünmüyor.

Bu işle sizin ilgilenmenizi rica ederim.

Lloyd George'un sekreteri ve metresi Frances Stevenson, Lloyd George'un kaygısını şöyle not etmişti:

Lloyd George, Yunanlıların Türkler karşısında ilerlemeleriyle çok ilgileniyordu. Bakanlar Kurulunda Yunanlıları desteklemek için (savaş alanında değil, moral bakımından) çok kavgaya yapmıştı ve Bakanlar Kurulunda Yunanistan yanlısı olarak kendisiyle Balfour'dan başkası yoktu. Öbürlerinin hepsi engel olmak için ellerinden geleni yaptılar: Savaş Bakanlığı çok kötü davrandı. Ama Lloyd George yolunu bulmuştu, yalnız Yunan saldırısının başarısızlığa uğramasından çok korkuyor ve bu korkusunun yersiz olduğunun kanıtlanmasını istiyordu. Lloyd George, siyasal ününün Küçük Asya'daki olaylara çok bağlı bulunduğunu söylüyordu ama, bana göre Küçük Asya'da olan şeylere halk hiç aldırmıyordu. Ancak Lloyd George, Yunanlılar Sevr Antlaşması'nı koruyabilirlerse, Türk egemenliği sona erecektir diyor. İngiltere'ye dost yeni bir Yunan İmparatorluğu kurulacak ve Doğu'daki bütün çıkarlarımıza yardım edecektir. Bu konuda çok haklı olduğuna inanıyordu ve bunun için her çeşit kumarı oynamaya hazırды.⁴⁴

İki tarafın yazgılarının, askıda olduğu tehlikeli bir andı bu. Mustafa Kemal, siyasal varlığını, hoş karşılanmayan düzenli geri çekilme politikasına bağlamıştı. Yunan ordusunu, kendi kendini yok edeceği boş topraklara çekme politikası demir gibi bir güce ve inanca sahip olmayı gerektiriyordu. Yunanlılar, bu kadar ilerledikten sonra, başarı için bir kez daha büyük bir çaba harcamak gerektiğine inanmışlardı. İki yıldan beri bütün ağızlarda dolaşan ve şimdi Mustafa Kemal'in kuvvetini içermiş gibi görünen Ankara adı, bir serap gibi kendilerini çağırıyordu ve kenti ele geçirince bu kuvvet yok olacaktı.

Mustafa Kemal genel bir emirle Türk taktiğini şöyle açıklamıştı:

Ordu, Eskişehir'in kuzeyinde ve güneyinde toplandıktan sonra, bu orduyla düşman kuvvetleri arasında geniş bir boşluk bırakalım ve böylece, yeniden kuruluşumuzu, yeniden düzenlenmemizi, yeniden takviye kuvvetleri almamızı sağlayabilelim. Bu amaçla, Sakarya'nın kuzeyine kadar çekilebilmeliyiz. Düşman duraklamadan bizi izlerse, hareketinin merkezinden çok uzaklaşmış olacaktır. Böylece de ordumuz toplanma olasılığını bulacak, düşmanla daha uygun koşullar altında karşılaşacaktır.

Bu taktiğin olumsuz yanı, düşmana toprak verilmesinin Türk kamuoyunda yapacağı etkiydi. Ama Mustafa Kemal, Mecliste yapılan eleştirilerin üstesinden gelmiş ve bu bunalımı gidermek için üç ay için diktatörlük yetkileriyle Başkomutan yapılmıştı. Kendisi ve arkadaşları enerjiyle, yeni sınıfları askere almak, kağınlardan oluşan katarlarla çeşitli bölgelerdeki depolardan Ankara'ya silah ve cephane getirmek yoluyla, Ankara'yı savunmaya hazırlandılar. Türklerin hazırlanabilmek için bir aydan daha az zamanları vardı.

Arazinin özelliğini belirleyen yer Sakarya nehriydi. Sakarya nehri, yayladan doğuya doğru akıp birden kuzeye dönüyor, sonra da geriye ve batıya doğru çevriliyor ve Ankara'dan elli

mil kadar uzaklıkta büyük bir halka oluşturmuyordu. Bu halka, doğal bir engel oluşturmaktaydı. Nehrin kıyıları biçimsiz ve sarptı, halkanın ön cephesinde iki köprüden başka köprü yoktu. İstilacı, halkanın doğusunda Ankara'ya doğru kayalıklar, çorak sırtlar ve tepelerle karşı karşıya kalıyordu. İşte nehrin doğusundaki bu tepelerde Türkler, altmış mil uzunluğundaki bir cephede siperlere girmişlerdi. Cephe, Polatlı'ya yakın bir noktadan güneye doğru akan Gök çayının Sakarya'yla birleştiği noktaya kadar ve sonra Gök çayını izleyerek dik aç yapıp doğuya doğru uzanan Sakarya'nın doğusundaki tepeler üzerinde kurulmuştu.

Yunanlılar için, sorun siperlere yerleşip kazançlarının üzerine oturmak ya da Türk Milliyetçi ordusunu ortadan kaldırmak için Ankara'ya doğru son ve büyük bir çaba göstermek sorunuydu. Bu konuda karar vermek de çok zordu. Temelde bu sorun Yunan Genelkurmayının 1919'da karşılaştığı sorunun eşiydi. Ulaşım hatlarını daha ileriye götürmenin tehlikeleri çok açıktı. Yunanlılara, esas stratejik demiryolunun denetimini sağlayan şimdiki cephe, taktik yönden umabilecekleri en uygun cepheydi. Bununla birlikte, Türk ordusu Kütahya'da kuşatılmaktan kurtulduğuna göre, hiçbir şey çözümlenmiş değildi. Yunanlıların Afyonkarahisar-Eskişehir cephesinde kalmaları, kuvvetlerini yeniden toplamak, yeni sınıfları askere almak ve Müttefiklerle anlaşma görüşmelerine girişmek yoluyla Mustafa Kemal'e bütün kuvvetlerini batı cephesinde toplama olasılığını verecekti. "İndirici bir yumruk" indirmek için yeni bir çaba göstermek Yunanlılar için karşı konulamayan bir şeydi.

Yunanlı politikacılar ve askeri liderler, bundan sonra atılacak adım hakkında karar vermek üzere Kütahya'da toplanmışlardı. Gounaris'in Papoulas'a soracağı üç soru vardı: (1) Durum, işgal ettiği bölgede Yunan ordusunu güvenlik içinde tutacak nitelikte miydi? (2) Durum, eski yedek sınıfların yavaş yavaş terhis edilmesine başlayacak kadar ordu yönünden güven verici miydi? (3) Bu iki soruyla ilgili yanıtlar olumsuzsa, bundan sonra atılacak adım ne olmalıydı?⁴⁶ Doğal olarak yanıtlar olum-

suzdu ve de zaten bu, politikacıların orduyu niçin Eskişehir cephesinde durdurmaya yanaşmadıklarını göstermekteydi. Ama Papoulas sinirli ve kararsızdı.

26 Temmuzda yapılan kurmaylar toplantısında, Papoulas, danışmanlarına düşüncelerini sordu.⁴⁷ Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve III. Harekat Dairesi Başkanı Sarıyannis, her zaman olduğu gibi eylem yanlısıydı ve düşmanın bozguna uğramasından, moralini de yitirmesinden yararlanarak en az gecikmeyle ordunun ilerlemesini öğütledi. IV. Büro Şefi çok yetenekli yarbay Spyridonos, cepheye yokluğu nedeniyle hemen ilerlemenin söz konusu olamayacağını, daha sonra yapılacak ilerlemeye gelince de, Sakarya'dan öteye gidilirse son seferin ardından bozulan ulaşım hatlarının ve araçlarının büyük yük altına gireceğini, malzemenin yetiştirilememesi tehlikesiyle karşılaşılacağını ileri sürdü. Ankara üzerine ilerlemek, ciddi ve belki de kesin bir yenilgiye karşılaşma tehlikesini göze almak demekti. İyi öğrenim görmüş ve bilgili olmakla birlikte, görüşünü kabul ettirme yeteneği olmayan Pallis, ilerlenmesi yolundaki Sarıyannis'in görüşüne kuşkuyla katıldı.

Bir uzlaşmaya varılarak, bir süre dinlendikten ve düzenleme yapıldıktan sonra ordunun Sakarya'ya kadar ilerleyebileceği yolunda Hükümete öğüt verilmesi kararlaştırıldı: "Düşman, Sakarya halkası içinde direnişe kalkışırsa, ordu bu direnişi bastırarak ve bundan sonra bir tümen ya da gerekirse bir kolordudan oluşan bir kuvvetle Ankara'yı bir süre için işgal edecek ve düşmanın Ankara'daki malzemesini, demiryolunu tahrip ettikten sonra çıktığı yere dönecektir."⁴⁸

Bu uzlaşmaya dayanarak III. Büro, Hükümete verilmek üzere bir muhtıra hazırladı. Papoulos ve Pallis, Gounaris ve Theotokis, Kral, Dousmanis ve Stratigos'un hazır bulundukları bunalımlı toplantı 28 Temmuzda yapıldı.⁴⁹ Ne Papoulas ne de Pallis güçlü bir karaktere sahip değillerdi. Tasarlanan ilerleme konusunda gösterebilecekleri çekimserlik kesinlikle harekete geçme yanlısı politikacıların (Stratigos da aralarındaydı) istekleriyle ortadan kaldırıldı. Bu nedenle Savaş Konseyi ordunun yeniden

saldırıya geçmesine ve Ankara üzerine ilerlemesine karar verdi. Ama bu karara, III. Büronun hazırladığı rapora dayanarak ve IV. Büronun ulaşım ve malzeme konularındaki kuşkularından ödünler verilerek varılmıştı. Bu muhtıranın en önemli noktası şöyle kaleme alınmıştı:

Genelkurmay, ordunun Sakarya'nın doğu kesimine, yani Beylikköprü ve Kavak hattına kadar ilerleyebileceği sonucuna varmıştır.

Bu süre içinde düşmanla karşılaşılır ve düşman yenilgiye uğratılırsa, bundan sonra ordunun bir bölümüyle Ankara'ya ilerlemekte zorluklarla karşılaşılmayacaktır. Öte yandan düşman Sakarya'dan çekilirse, o zamanki koşullara göre ordu ilerleyecek ya da yerinde kalacaktır, yani koşullar uygunsa (örneğin tahrip edilmeden demiryolunu ele geçirebilirse, yollar ve otomobiller işler haldeyse gibi) ordu ilerleyecektir, ama aksi halde, Beylikköprü'yle Eskişehir'in doğusundaki bir noktaya kadar uzanan 100 kilometrelik demiryolunun tümünü yok ederek Eskişehir'e dönecektir.⁵⁰

Burada hedefler birbirine karıştırılmıştır. Ankara üzerine ilerleme, yok edici son darbe mi olacaktı, yoksa sadece cezalandırmak için yapılan bir baskı mı? Anlaşıldığına göre, Türkler istenildiği gibi davranıp nehrin gerisine çekilerek nehirle Ankara arasında siperlere yerleşmek yerine Sakarya halkası içinde durup savaşı kabul ederlerse o zaman yok edici darbe vurulacaktı. IV. Bürodan Albay Spyridonos'un kuşkularına saygı gösterecek, kurmaylar, bütün koşullar uygun olmadıkça Sakarya üzerinden toptan bir saldırıya geçilmesini konu dışı tutmuşlardı. Bununla birlikte, yok edici darbenin vurulması ve Kemalizmin moral merkezi Ankara'nın ele geçirilmesi dışında, düşman topraklarında derinlemesine yapılacak bu büyük ve masraflı ilerlemenin amacı ne olabilirdi? 100 kilometrelik bir demiryolunun yok edilmesi. Kurmayların iyimser kehanetlerine karşın bu bile, Mustafa Kemal'i güçsüz hale sokamayacaktı.

Anlaşılan kurmayların muhtırasının kesin olmayışı, Papoulas'ı ve politikacıları önerilen harekattan farklı şeyler ummaya yöneltmişti. Papoulas, yarıyarıya inandığı ve amacı kesinlikle tanımlanmamış bir saldırı sırasında ordu zorluklarla karşılaşırca hiç zarara uğramadan hemen geri çekileceğine kendisini inandırarak kabul etmişti. Öte yandan politikacılar, Genelkurmayın koşula bağlı muhtırasını daha ciddiye almışlar ve en sonunda Kemalist ordunun yok edileceği yolunda büyük umutlar beslemişlerdi. Özellikle Theotokis çok sevinçliydi ve ilerlemenin başlamasından az sonra, İngiliz askeri ataşesine üç hafta içinde Ankara'da birlikte çay içeceklerini söylemişti.

Anlaşılan Savaş Konseyinde çok az çekişme olmuştu. Enerjik bir eyleme girişilmesi konusundaki baskı Gounaris'ten gelmişti. Pallis zorlukları anlatmış, kuşkuları olduğunu söylemişti. Düşüncelerini en çok saklayanların başında Papoulas'la Kral geliyordu. Papoulos, sadece Pallis'e kendisi için konuşmasını söylemişti ve anlaşılan esaslı hiçbir düşünce ileri sürmemişti. Her zaman olduğu gibi öteki askeri danışmanları eleştiren Dousmanis, ilke olarak ilerlemeyi kabul etmişti. Stratigos, ilerleme yanlısıydı.

Savaş Konseyi hakkında rapor veren Gounaris, Atina'ya çektiği telgrafta görüşmelerin gidişini şöyle anlatmıştı:

Düşman barış görüşmeleri yapmaya ve barışı kabul etmeye hazır olduğu yolunda bir eğilim göstermediği için, yok edilmesinin askeri hemen terhis etmek ve tek yanlı bir anlaşma yapmak sonuçlarını sağlayıp sağlamayacağını Ordu Komutanlığına sordum. Ordu Komutanlığı, düşmanın büyük kayıplara uğradığını ve bozguna uğramak üzere olduğunu, ama durumun yukarıda anlatılan biçimde yok edilme diye tanımlanamayacağını bildirdi...

İstenilen sonucun alınması için nasıl bir yola başvurmak gerektiğini sorduğumda, düşmanı Ankara'ya kadar izlemekle bu sonucun hemen hemen tam olarak ve yeterince elde edileceğinde herkes anlaştı. Bu hareket, 20 ile 40 gün

arasında bir süreye gerek göstermektedir. Düşmanın Sivri-hisar savunma hattında ya da daha doğuda durması olasılığı vardır, ama Sakarya'nın bu yanında durursa, yenilgiye uğratılması ve yok edilmesi çok olasıdır. Bundan sonra da, hareketin sürdürülmesine oy birliğiyle karar verilmiştir.⁵¹

Böylece ilerleme kararı alınmıştı. Papoulas, Eskişehir'e gitmek üzere ayrıldı. Hemen Papoulas'ın arkasından askerleri denetlemek ve madalyaları dağıtmak için Gounaris'le Kral da gittiler. Bundan sonra on beş gün sıkı bir hazırlık süresi geçirildi. Bu sürede askerler dinlendirildi, araç, gereç ve cephane toplandı, en önemlisi de develerden başlayarak Fiat ve Tyler marka kamyonları da içeren eldeki bütün taşıtlar bir araya getirildi.

Papoulas daha sonraları Kralın da Ankara hareketi için kendi kuşkularını paylaştığını söylemişti.⁵² Bu böyle olabilirdi. Ama Konstantin'in gerçek duygularını gösteren tek ipucu –anlaşılması güç ve trajik adamın bıraktığı kişisel şeylerden biriydi bu– Savaş Konseyi toplantısından bir kaç gün sonra Kütahya'dan yazdığı bir mektuptu. * Kral, İzmir'deki yaşamının “hiç hoş olmadığını”, çünkü Stergiadis'in çok korktuğunu, kendisine her

(*) Passas (s. 115-116). Konsey toplantısından hemen sonra Efes Başpiskoposuyla Kral arasında geçen eğlenceli bir olayı anlatıyor. Başpiskopos Kralı Kütahya'daki odasında tek başına bulmuştur.

“Şurası doğru ki, Muhterem Peder”, dedi Kral gülümseyip açık renk gözlerini üzerime dikerek, ‘son sevindirici olaylar ordumuzun zaferleriyle çok güçlenen Kiliseye gerektiği gibi teşekkür etme fırsatı bırakmadı bize. Ama şimdi emrinizdeyim...’

‘Majeste’, diyerek sözünü kestim, ‘ordu görevini tamamlamadığı sürece, özellikle bugün Kilise’nin başka evlatları kurtarılmayı beklerken bizim yakınımız doğru olmaz... Ancak, Majeste, Ankara üzerine yürünmesine siz karar vermediniz mi?’

Bu son sözler Kralı çok sarstı... Yüksek sesle güldü: ‘Hiçbir şeye karar vermedim! Ben sorumlu değilim! Bunu şimdiki yöneticilere sorabilirsiniz!’

Başka şey söylemeden ellerini arkasında kavuşturdu, gözle görülür bir keyifsizlikle ara sıra dişleri arasından ısıklık çalarak odayı arşınlamaya koyuldu.”

Başpiskopos hemen dışarı çıktı. Ne yazık ki bu hikaye, Kralın öfkesinin hükümetin Ankara'ya yürüme kararından mı, yoksa güçsüzlüğünün sergi- lenmesinden mi ileri geldiğini kesinlikle göstermiyordu.

an bir fenalık yapılabilir diye sürekli dışarı çıkmaması gerektiğini söylediğini belirtiyordu.⁵³ Bundan sonra da, sıra trenle Kütahya'ya gitmek oradan da “bozuk ve Milano'dan Salsomaggiore'ye giden yol kadar tozlu bir yol”u aşmaya gelmişti.⁵⁴ Kral şöyle yazıyordu:

Arazi çok görkemli. Kilometreler boyunca tek ağaç yok, ama mısır tarlaları pek güzel. Hava çok sıcak değil, ama geceler serin ve zaman zaman da soğuk.

Türk kentlerinin pis, yollarının kötü, sokaklarının dar ve dolambaçlı olduğu yolundaki basit bir Yunanlının düşüncelerini Kral da paylaşıyordu.

Türklerin ne denli az uygar oldukları hayret uyandırıcı... Bir kez daha yok olup, çıktıkları Asya'nın göbeğine dönmeleri zamanı çoktan gelmiştir.

Hala korkunç bağnazlığın hükmü sürdüğü bazı köyler var, buralardan Türkler geceleri dışarı çıkarak, korkunç şekilde adamlarımızı ya da yalnız başına olan kamyon şoförlerimizi öldürmekte ve bazan sakatlamakta, derilerini yümektedirler. Bu da askerlerimizi kızdırmakta, çirkin karşılıklar vermelerine neden olmaktadır. Savaş vahşi bir çatışma haline dönüşmekte, bu nedenle ve yerinde öldürüldükleri için çok az tutsak almaktayız.⁵⁵

Umarım barışın gelmesi çok uzun sürmeyecektir, çünkü itiraf edeyim ki bu savaştan çok yorulduk, ama bu savaşın benim savaşım olmadığını ve ulusal bir savaş olduğunu bir kez daha söyleyeyim... Geçen gün Eskişehir'de orduya ve askerlere nişan dağıtmak için geçit töreninde bulundum... Bu tören henüz savaştan dönmüş birliklerle savaş alanına yakın bir yerde yapıldı ve kurşunlarla delik deşik edilmiş 24 bayrağın beni selamlamak için önümde indirildiğini görünce, boğazımın düğümlendiğini hissettim. Bunu yazarken bile titriyorum... Tanrı'ya şükür, kayıplarımız az...

Yunan ordusu, 14 Ağustosta Eskişehir'in doğusundaki siperlerinden çıkarak, doğuya, Ankara'ya doğru uzun bir yürüyüşe başladı.⁵⁶ Temmuzda olduğu gibi, Yunanlıların hedefi, çabuk ilerleyerek ve saldırıya girişmeden Türk mevzilerinin arkasına geçmekti. Yunanlılar her biri üç tümen piyadeden oluşan üç kolorduyla ilerliyorlardı. Sol kanatta Eskişehir-Ankara demiryolu boyunca akan Porsuk nehrini izleyerek ilerlemekte olan 3. Kolordunun bir bölümü nehrin "halkası" içindeki Sakarya köprülerini ele geçirmek için önden saldırıda bulunacaktı. Bu sırada daha güneye doğru ilerlemekte olan 1. ve 2. Kolordular, Türklerin sol kanadına saldırdıktan sonra, sola dönerek Sakarya'nın bir kolu olan Gök nehri üzerinden saldırıya geçecekti.

Yunanlılar, düşmanla karşılaşabilmek için dokuz gün sıkı yürüyüş yaptılar. Türk ordusunun kanadını çevirmeyi üzerine alan sağdaki 2. Kolordu ve Atlı Alayı, Orta Anadolu'daki büyük Tuz Gölü'nün kuzeyinden güneybatıya sarmak zorunda kalmışlardı. 5. ve 13. ve 9. tümenler, ağustosun yakıcı güneşi altında bu boş topraklarda inatla ilerlediler. Geceleri serin ve soğuktu. Malzeme sorunu, tehlikeli bir hal almıştı. Yürüyüş halindeki tümenlere suyun kamyonlarla getirilmesi zorunluydu. Yapışkan kum ve boğucu toz, dingillerin ve motorların içine işliyor, arızalara neden oluyordu. Yunan askerlerinin hareketleri, yürüyen birliklerin üzerinde kötü bir belirti gibi göğe yükselen toz bulutlarından anlaşılabilmekteydi.

Çölde bitki ve su hemen hemen yok gibiydi. Ordunun değerli kamyonlarından sadece bir kaçı su taşımaya ayrılabilirdi. Yemek pişirmek için petrol yoktu. Yer yer dağılmış küçük yerleşme yerlerinde oturanlar kuru tezek kullanıyorlardı. Daha önceki seferden sonra bu yürüyüşle tükenmiş olan askerler, ilerlemekte olan cephenin gerisindeki arazi fırınlarından gönderilen ekmekleri torbalarına koyuyorlar ve bu torbaları yatak takımlarına ek olarak kullanıyorlardı. Ekmek, daha malzeme merkezlerindeyken bozuluyordu. İlerleyen piyadeler, zavallı Türk köylülerini mısır için öldürmek zorunda kalıyorlardı. Çölün kenarında otlamakta olan sürülerden etlerini sağlıyorlardı.

Dokuz gün yürüdükten sonra, 23 Ağustosta Yunanlılar Gök nehrinin güneyinde Türk ileri kollarıyla karşılaştılar. Türkler, demiryolu üzerindeki Poltalı'yı karargahı yapmış olan Mustafa Kemal'in gözetimi altında Sakarya nehrinin bir kaç mil doğusundaki siperlere yerleşmişlerdi. 26 Ağustosta Yunanlılar bütün cephe boyunca saldırıya geçtiler. Gök nehrinin sığ sularını geçen piyadeler, adım adım savaşılar tepelere ulaştılar. Bu savaş üç hafta sürdü. Her sırtın ve tepenin, sağlam siperlere ve öldürücü ateşe karşı gelerek ele geçirilmesi gerekiyordu. Çatışma çok şiddetli ve korkunçtu. Teker teker sırtları aşan Yunanlılar, Ankara'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı. 2 Eylülde Çal dağının hakim tepeleri Yunanlıların ellerine geçti ve Türklerin morali bozuldu. Cephe boyunca Yunanlılar, Türklerin ikinci savunma hattına karşı saldırıya geçtiler.

Bu Yunan başarısının doruğuydu. Artık Yunan birlikleri, oldukları yerde kalmak için savaşıyorlardı. Yunan ulaşım yollarına karşı Türk atlıları tarafından başarıyla saldırılar düzenlenmesi ve Yunanlıların cephe gerisine akınlar yapılması yüzünden cepheye ne yiyecek ne de cephane gönderilebiliyordu. Genel⁵⁷ Seferberlik ilan edilmesi nedeniyle, taze Türk askerleri gelmeye devam ettikleri halde, Yunan birliklerinin hepsi savaşın içindeydi. Bütün bu nedenlerle Yunanlıların saldırı gücü kalmamıştı. İki ordu da yorgun olduğu için saldırılar zayıfladı, birkaç gün için savaşta bir duraklama olmuştu. Yunanlıların saldırı heveslerinin kırıldığını anlayan Türkler, 8 ile 10 Eylül arasında karşı saldırıya geçtiler.

Yunan cephesi dayanıyordu ama ordu savaştan bıkmıştı. 11 Eylülde Papoulas geri çekilme emrini verdi. 1. Kolordu, ağır kayıplarla ele geçirilmiş olan Çal dağından o gece çekildi ve genel geri çekilme başladı. 14 Eylülde kadar Yunanlılar, topraklarını ve araçlarını alarak, saldırıya uğramadan Sakarya nehrini geçtiler. 20.000'den fazla kayıp verdikten ve Anadolu'nun yabancı tepelerinde canlarını dişlerine takarak savaştıktan sonra, birlikler Eskişehir'e ve az önce bıraktıkları mevzilerine çekildiler. Çekilen ordu, Türklerle faydalı olabilecek hiçbir şeyi geride bırakmamış-

tı. Demiryolu köprüleri uçurulmuştu. İlerleyen birlikler nedeniyle boşaltılmış olan köyler yakılmıştı.

Bu Gounaris hükümetinin Küçük Asya'daki nehirlerarası arazide sürdürdüğü politikaydı. Yunan ordusu elinden geleni yapmıştı. Sakarya'dan geri çekiliş, Yunanlıların silah gücüyle Türkiye'yi bir anlaşma yapmaya zorlama umudunun sonu ve Hükümetin de kabul ettiği gibi, sınırlarını kurtaracak bir anlaşmanın Müttefik Devletlerin politikasıyla sağlanması gerektiğini ortaya çıkaran bir dönemin başlangıcıydı. Şimdi Gounaris, yardım için Lloyd George'a değil, Curzon'a başvurmak zorundaydı. Ne gariptir ki, Kral yanlılarının İngiliz görüşlerini kabul edecekleri bir sırada, (Venizelos yanlıları bunu kabul etmelerini her zaman söylemişlerdi) Küçük Asya "ulusal" politikası üzerindeki birleşme en sonunda bozulmuştu.

Bunun başlıca nedeni, Yunanistan'da Venizelos'u destekleyenlerin çatışmaya girişmeleriydi. Zaman geçtikçe Venizelos'un davranışı daha kötümser olmaya başlamıştı. Mayıs 1921'de Venizelos, Yunanistan'ın diplomatik bakımdan tek başına kalmasının felaket olacağına işaret etmişti ve bunun Konstantin'in Kralıktan çekilmesiyle hafifletilebileceğini ileri sürmüştü.⁵⁸ Haziranda Venizelos'a göre, bir saldırıya girişilmesi ve bu nedenle 21 Haziranda Müttefik Devletlerin arabuluculuk önerisinin geri çekilmesi felaket getirecek bir politikaydı.

Venizelos, bu görüşünün nedenlerini iki mektupla General Danglis'e bildirmişti. 3 Temmuz tarihli mektubunda, en sonunda kendisini hükümet politikasından tam anlamıyla ayırarak, Hükümetin Müttefik Devletlerce yapılan arabuluculuk önerisini geri çevirmesinin "Yunanistan'a karşı işleyeceği son cinayet" olacağını yazmıştı.

Venizelos, Küçük Asya politikasının temeli (Müttefik Devletlerle ittifak yapmak) ortadan kalktığına göre savaşa son vermek ve kurtarılabilecek olanı kurtarmak amacıyla, Hükümetin artık bir uzlaşma yolu araması gerektiğini savunuyordu. Liberaller bile bunu değerlendirememişlerdi ve Hükümetin hâlâ "ulusal" politikayı sürdürdüğü hayalindeydiler. Venizelos, il-

ginç olmakla birlikte benimsenmesi halinde, hâlâ Sevr Antlaşması'nı kurtarma yolu bulunduğu direniyordu.

Hükümetimizin Müttefik Devletlerin araya girmelerini kabul etmemekle büyük hata işlediğinde direnmekle birlikte, Türkiye'nin İngiliz görüşüne yakın bir anlaşmayı kabul edeceğini de düşünmemekteyim. Ancak Türkiye'nin böyle bir çözümü kabul etmemesi halinde, İngiltere, Sevr Antlaşması'nı zorla kabul ettirmek için bizi desteklemesi konusunda kamuoyuna da haklılık kazanacaktı... Şimdi bu öneriyi biz kabul etmediğimize göre, hangi koşullarda olursa olsun İngiliz kamuoyu İngiliz Hükümetinin bize yardım etmesine izin vermeyecektir. Düşmanı dize getirecek ve bizim zorlayacağımız bir barış antlaşmasını imzalayıp uygulamak zorunda bırakacak bir zafer, artık söz konusu olamaz... Mücadeleye yeniden başlanması, birkaç ay sonra bugün önerilenlerden daha ağır koşullar altında müdahale istememizle sonuçlanacak bir ekonomik ve askeri tükeniklikten başka bize ne yarar sağlayabilir?⁵⁹

Bagnères de Luchon'dan 25 Ağustos 1921'de ve Ankara'ya doğru ilerleme başladığı sırada Danglis'e yazdığı ikinci mektupta, Venizelos, Türklerin geri çekilebilecekleri ve ezici bir darbeden kaçabilecekleri için zafere ulaşma olasılığı bulunmadığını ileri sürerek saldırıya toptan karşı çıkmıştı. Venizelos, sadece İstanbul'un ele geçirilmesinin kesin bir sonuç verebileceğini ve bununla da Müttefikler tarafından engellendiğini yazmıştı:

Duygusal nedenlerle Fransa'dan daha az etki altında olan İngiltere, Büyük Yunanistan'ın Yakın Doğu'da inanılır bir dost olacağına kandırıldığı takdirde, Türkiye zararına Yunanistan'ın büyümesini istemeye devam edecektir. Ama İngiltere tek başına görüşlerini zorla kabul ettiremez. Ve Fransızların bize karşı tepkileri de ayakta durmaktadır.⁶⁰

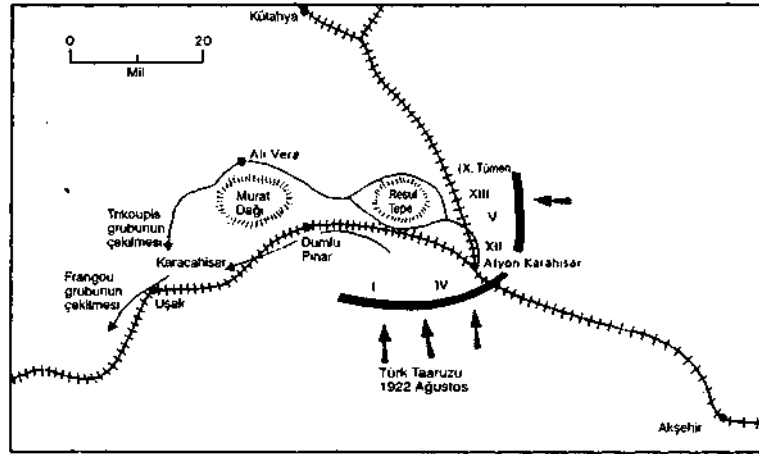
Yunan basınında yayınlanan bu iki mektup, fırtına yarattı ve Küçük Asya savaşı üzerinde "ulusal" bir yaklaşımın sonunu işaretledi. Ulusal birlikteki son ve açık çözülme, Gounaris'in ertesi gün Baltazis'le birlikte Paris ve Londra'ya gideceğini ve güven oyu istediğini bildirdiği 14 Ekim 1921 tarihindeki Meclis toplantısında ortaya çıktı. Liberaller, hükümetin ulusal bir sorunu ele almasını kabul etmeyerek toptan Meclisten çıktılar. Bugünden sonra, düşünce ayrılığı hem dış ve hem de iç politikaya yayıldı, Venizelos yanlıları Hükümeti hem vatan hainliği ve hem de yeteneksizlikle suçlamaya başladılar. Venizelos, 3 Temmuz tarihli mektubunda Danglis'e, bundan sonra Hükümetin hangi nedenlerle eleştirileceğine şöyle işaret etmişti:

Yunanistan tek başına kalmasına karşın Hükümetin savaşı sürdürdüğü bir gerçektir, çünkü Hükümet Yunan halkını günden güne daha fazla zorlamakta, başarısızlıktan başarısızlığa sürüklemekte, böylece de halkı ne pahasına olursa olsun barışı kendi başına aramaya ve barışı getirenlere kurtarıcı gözüyle bakmaya itmektedir; yani 1915-1916 olayları yinelenmektedir.⁶¹

Bu sözler, Hükümetle Venizelos yanlıları arasındaki anlaşma yollarının onarılamayacak biçimde kopmuş olduğunun açık bir belirtisidir.

NOTLAR

- 1 Mart seferi için bkz. Yunan Genelkurmayının *The Asia Minor Expedition* adlı yapıtı, iii, s. 151-321; Toynbee'nin *The Western Question in Greece and Turkey* adlı yapıtı, s. 233-235, 246-254.
- 2 Seferin bu dönemini izleyen Toynbee, Yunan başarısızlığını kurmayların zayıflığına ve aşırı kendine güvene bağlamaktadır: "Çetelerden başkalarıyla karşılaşmayacaklarını ve daha önce olduğu gibi bunları kolaylıkla dağıtabileceklerini uman Yunanlılar, kuvvetlerini toplamak için hiçbir girişimde bulunmamışlar ve her cepheye, orada kışı geçirmiş tümenleri göndermişlerdir. Böylece kuzeydeki üç tümen, yedekleri olmadan, Bursa'daki üslerinden kırk, elli mil uzakta motorlu taşıtlar için yapılmamış yollardan başka ulaşım olanağı bulunmayan tahkim edilmiş mevkilere karşı sürül-müşlerdir" (Toynbee, a.g.e., s. 243).
- 3 A.g.e., s. 247.
- 4 A.g.e., s. 252.
- 5 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/302, no. 47.
- 6 Metaxas, *Amlar*, iii, s. 71-77.
- 7 A.g.e., iii, s. 77-101; 11 Nisan 1921.
- 8 A.g.e., iii, s. 82.
- 9 A.g.e., iii, s. 83.
- 10 Passas, *The Agony of a Nation*, s. 67-68.
- 11 D.B.F.P., xvii, no. 97, Granville'in 7 Nisan 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı mektupta, kuvvetin Theotokis tarafından 40.000 olarak tahmin edildiği anlatılmakta, ama bu tahminin iyimser olabileceği bildirilmektedir. Resmi tarihe göre bu üç dönem askerle, nisanda askere alınan iki dönem yedekler

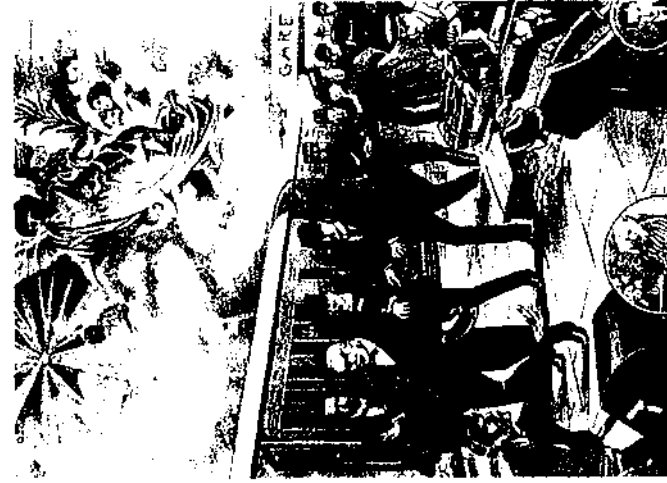
1922 Ağustosundaki Türk Taaruzu

- ve dahili gereksinimler için askere alınmış öbürleri, ortalama "58.000" kişiyi buluyordu; Yunan Genelkurmayının *The Asia Minor Expedition* adlı yapıtı, iv, s. 23.
- 12 Bu hazırlıklar için bkz. Stratigos, s. 206-210, Yunan Genelkurmayı, iv, s. 22-35.
- 13 *D.B.F.P.*, xvii, no. 233.
- 14 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/302, no. 47.
- 15 Toynbee, s. 273.
- 16 Cmd. 1478 (1921)
- 17 Cmd. 1478 (1921)
- 18 Müttefiklerarası Komisyon raporu, Cmd 1478 (1921); M. Gehri tarafından Kızılhaç için yapılan araştırmaya ait "Mission d'enquête en Anatolie" adlı yazı. (12-22 Mayıs 1921), *Revue Internationale de la Croix Rouge* adlı dergi, no. 31, 1921.
- 19 L.I.G. Belgeleri, F13/12/18, Vansittart'ın 26 Nisan 1921 tarihinde Kerr'e yazdığı mektup, *D.B.F.P.*, xviii, no. 100, 130, 135.
- 20 *D.B.F.P.*, xvii, no. 218, 159.
- 21 31 Mayıs 1921 tarihli CAB44, L.I.G. Belgeleri F. 206/5'de bir özet vardır.
- 22 Bakanlar Komitesinin tutanaklarında İstanbul'un yarını hakkında üç toplantı vardır. L.I.G. Belgeleri, F. 206/5; aynı zamanda Walder'in *The Chanak Affair* adlı yapıtına bkz. s. 138-149. Üyeler Lloyd George, Curzon, Churchill, Montagu, Mond (Sağlık), Worthington-Evans (Savunma)dan oluşuyordu. H. A. L. Fisher ikinci toplantıda bulunmuştu. Bu politikacıların başka, Sir Henry Wilson üç toplantıya, Sir Edward Grigg ilk iki toplantıya, Hankey ve Harington sadece ilk toplantıya katılmışlardı.
- 23 Metin Walder'de, s. 142-144. Aynı zamanda, Sir M. Hankey'in 2 Haziran Lloyd George için hazırlamış olduğu muhtıradaki önerilere bkz, L.I.G. Belgeleri, F 25/1/36. Hankey'e göre bu öneriler, son tartışmaları açıklığa kavuşturmuş ve sonunda anlaşmaya varılanlara çok yakın bulunmuştur.
- 24 Walder'de bu öneriler özetlenmiştir, s. 146-148b
- 25 L.I.G. Belgeleri, F. 206-5.
- 26 Askeri ateşenin raporu için *D.B.F.P.*'ye bak, xvii, no. 233, 239, 240, 242.
- 27 Churchill, *The World Crisis: the Aftermath*, s. 395-396.
- 28 *D.B.F.P.*, xvii, no. 213; Lamb'ın 7 Haziran 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup, Sanyannis daha kuvvetli olarak benzeri görüşleri mayısta söylemişti. L.I.G. Belgeleri, F. 206/5, Yunan ordusu hakkındaki raporlara ait dosyayı Bakanlar Kurulu 9 Haziran 1921 tarihinde gözden geçirmiştir.
- 29 *D.B.F.P.*, xvii, no. 233, 239, 242, 16-18 Haziran.
- 30 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/302, no. 47; Lindley'in Hoare Nairne'in 1921 askerlikle ilgili bölümünü ekleyerek Curzon'a gönderdiği mektup.
- 31 L.I.G. Belgeleri, F. 13/2/32, Lloyd George'un 16 Haziran 1921 tarihinde Curzon'a gönderdiği mektup.
- 32 *D.B.F.P.*, xv, no. 88, 89.

- 33 *D.B.F.P.*'deki metin, xvii, no. 88, ek 2.
- 34 Churchill, *The World Crisis: the Aftermath*, s. 396-397.
- 35 Vakas'ın *Venezelos as War Leader* adlı yapıtındaki metin, s. 439, tarih yoktur.
- 36 Frangulis, *La Grèce...*, 2. baskı, ii, s. 284-285.
- 37 Dousmanis'in Anıları, s. 260-261.
- 38 Dousmanis'in *The Internal Aspect of the Asia Minor Entanglement* adlı yapıtının özellikle, 52-68-81-90'ıncı sayfaları ve pek çok yeri. Bu kitapta Dousmanis'in Krala ve hükümete bu süre boyunca yazdıkları muhtıraların metinleri vardır. Dousmanis'in amacı, gerçek gücü Kralın eline (daha çok Dousmanis'in eline) bırakması konusunda hükümeti ikna etmektir. Dousmanis'in kitabı, küstahçadır ve kendini haklı göstermeye çalışan bir havadadır.
- 39 Passas, s. 85-86; Dousmanis, *The Internal Aspect*, s. 53-54.
- 40 Seferin anlatılışı, Yunan Genelkurmayında, iv, Spyridonos, *War and Freedom*, s. 140-155.
- 41 Kinross, *Atatürk*, s. 268-269.
- 42 General X. Stratigos'un *General Summary of the Military Operations in Asia Minor from 7 to 21 July 1921* adlı yapıtında Yunan kazançlarının listesi noksan olarak gösterilmiştir, Yunan Savunma Bakanlığı, 1921.
- 43 Stratigos, a.g.e.
- 44 Stevenson, *Lloyd George, a Diary*, s. 230.
- 45 Kinross, s. 271.
- 46 Spyridonos, s. 158-159.
- 47 A.g.e.
- 48 A.g.e., s. 154.
- 49 Passas, s. 113-115; Spyridonos, s. 16; Stratigos, *Greece in Asia Minor*, s. 243-247, Dousmanis, *The Internal Aspect*, s. 8.
- 50 Passas'daki metin, s. 114.
- 51 Stratigos'un *Greece in Asia Minor* adlı yapıtındaki metin, s. 245-246.
- 52 Spyridonos, s. 161.
- 53 Konstantin'e ait *A King's Private Letters* (Nash and Greyson Yayını, tarihsiz) Saxe-Waimar Prensesi Paola'ya yazılan mektuplar; 18 Haziran 1921 tarihli mektup.
- 54 Konstantin, a.g.e., 9 Ağustos tarihli mektup.
- 55 Savaşın bu görünümü için Toynbee'nin *The Western Question* adlı yapıtına bkz., vii (The War of Extermination). Bunu belirten az sayıdaki Yunanlılar arasında Konstantin, kardeşi Prens Andrew ve S. Saraphis vardır.
- 56 Yunan Genelkurmayının *The Asia Minor Expedition* adlı yapıtında sefer anlatılmaktadır, v, Spyridonos, s. 164-190.
- 57 Türk süvarisi, yaptığı kahramanca baskınlarla hayvan sürülerini ve kamyonları ele geçirerek Yunanlıların güvenliğini devamlı tehdit etmiştir. 27 Eylülde Türk süvarisi, doğrudan doğruya Uzunbey'deki Yunan Genelkur-

may Karargahına saldırmıştır. Karargahtaki veliaht Prens soğukkanlı davranmıştır; Spyridonos, s. 175-176.

- 58 Danglis, *Memories*, ii, s. 396. Venizelos'un Monte Carlo'dayken 20 Mayıs / 2 Haziran 1921 tarihinde Danglis'e yazdığı mektuplar.
- 59 Metin Danglis'de, s. 409; eksik çevirili metin Alastos'un *Venizelos* adlı yapıtında verilmiştir, s. 210-212.
- 60 Danglis, s. 410-411. Kimlere yazıldığı açıklanmadan mektuplar Kavaphakis'in önerisi üzerine 19 ve 20 Eylül 1921 tarihli *Eleftheros Typos* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu mektuplar Bakanlar Kurulu'nda tartışıldıktan sonra Gounaris bunları yanıtlayan bir bildiri yayınlamıştır. Bu yanıt A. Kavaphakis, S. Simos, A. Diomedis, K. Zavitsianos, D. Lambrakis, K. Rentis ve birçokları tarafından Venizelos yanlısı basında hükümeti eleştiren bir kampanya açılmasına neden olmuştur.
- 61 Danglis, *Memories*, s. 409.

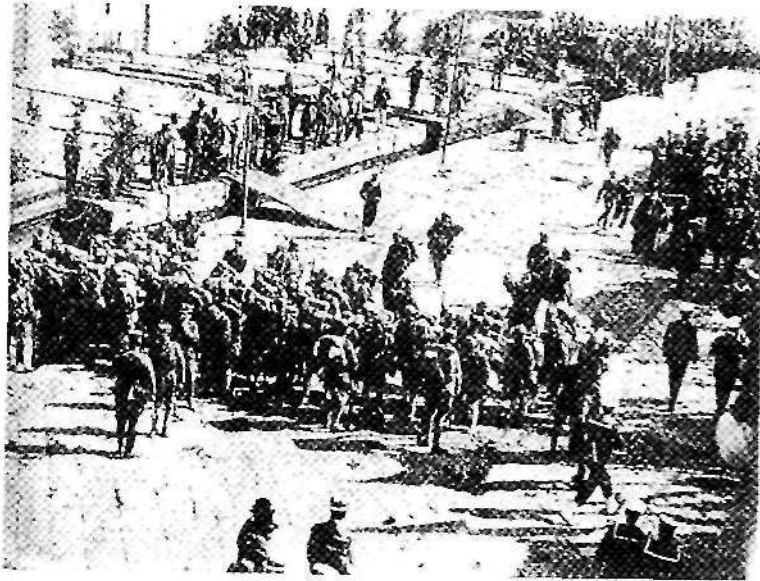
Paris'te Lyon Garı'nda iki kraliçe, Kyriakis ve Tserepis tarafından Venizelos'u öldürmek üzere yapılan girişimin temsili resmi. tarih 12. Ağustos 1920. Resmin üstünde şunlar yazılmıştır: "O ki her yerde hazır ve nazırdır, Büyük Yunanistan'ın Başbakanı'nı kurarmıştır."

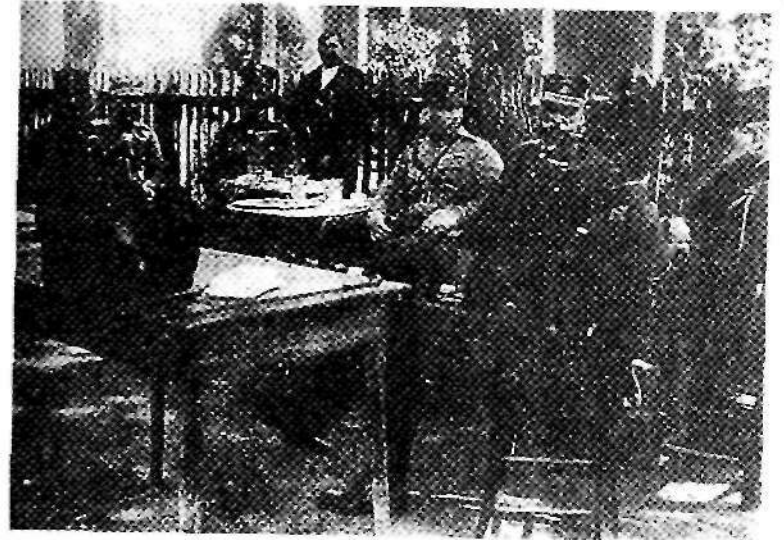
Selankite seçimler. 1915 yılında çekilen bu fotoğraf, seçmenlerin oylarını evet (evet) ya da hayır (hayır) yazılı tüplere atıklarını gösteriyor.

Paris'te kurtuluş günü kutlama törenlerine katılan Eflun birliği zafer takımın alından geçiyor (14 Temmuz 1919).

Gün 15 Mayıs 1919. 38 Eflun alayı İzmir'e çıkıyor.

Bir istasyonda kurulan Yunan genel karargâhı (Eylül 1921). Ortada veliaht Prens George ve General Papoulas.

Yunan genel karargâhına bağlı subaylar, 1921 Eylülünde hareket halinde.

İzmir yanıyor ve teknelere dolanlar canlarını kurtarmaya çalışıyorlar (Eylül 1921)

Altılar Duruşması. Suçlanan bakanlar ve subaylar, soldan sağa, Goudas, Baltacis, Stratigos, Theotikos, Pretopapadekis ve General Hacıanesti. Tifluse yakalanan Gounaris duruşmaya çıkamamıştı.

11. KIŞ VE UMUTSUZLUK

*Bizi Küçük Asya kabusundan
kurtarmak için hemen bir şey yapılmalıdır.*

Prens Andrew'den Metaxas'a, Ocak 1922

*Geçen hafta Bay Gounaris ve Bay Balto'ya
-öbürünün adı neydi? - Bay Baltazis'e açıkça söylemiştim.
Kişi olarak ben Yunanistan'ın dostuyum ama,
size anlattığım nedenlerle bütün arkadaşlarım buna
karşıdırlar. Ve benim size hiç faydam dokunamaz.
Bu olanaksızdır, olanaksızdır.*

Lloyd George'dan Patrik Meletios'a

Ülkeye dönelim, Küçük Asya'nın canı cehenneme."

1922 Baharında, Yunan askerleri

Yunanlıların askeri stratejisi zaferle sonuçlanmayınca, hem hükümet hem de muhalefet bir araya gelip durumu yeniden gözden geçirdiler. Hiçbir fikri olmayan hükümet için Londra, bir çölün ufuğunda serap gibi parlamıştı. Lloyd George başlarını derde sokmaları için yardım etmişti; belki de şimdi bu dert-

ten kendilerini kurtarabilirdi. Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltazzis, ekimde Londra yolunu tuttular.

Muhalefete gelince, Liberal Parti, Hükümeti desteklemekten vazgeçmişti. Papanastasiou, Papandreou ve başkaları tarafından temsil edilen partinin sol kanadı, rejimi ve Krallığı suçlamayı açığa vurmakta daha da ileriye gitmişti. Cumhuriyetçilik geliştirmekteydi. Bu arada *Amyna* ya da Ulusal Savunma Hareketi, İstanbul'da ve İzmir'de etkisini genişletmiş ve Küçük Asya'daki durumu kurtarmak için hazırlanmıştı.

İstanbul'daki *Amyna*, Kasım 1920 seçimlerinden sonraki karışıklıkta ortaya çıkmıştı.¹ Bu hareket, İstanbul'daki Venizelos yanlılarıyla birlikte, yeni rejim tarafından atılacaklarını gözönünde tutan istifa etmiş ya da ordudan kaçmış subaylar tarafından kurtulmuştu. Londra Konferansı'ndan önce Lloyd George'a başvurarak anlattıkları uyarınca bunların asal amaçları, Venizelos'un ve İngiliz Hükümetinin etkin desteğini sağlamaktır.

İstanbul'daki *Amyna*, sıkı bir işbirliği yapan askeri ve sivil grup olarak ikiye ayrılmıştı. 150-250 subaydan oluşan askeri grubun, resmi bir sıfatı yoktu. Bunların arasında en iyi tanınanlar, sert huylu Kondylis, Zymbrakakis kardeşler ve General Ioannou'ydu ve hepsi de Selanik'teki devrim yıllarını canlandırmak konusunda ateşli birer Venizelos yanlısıydı.

Bunlardan başka, İstanbul burjuvazisi ve Başpiskopos da duygusal olarak Venizelos yanlısıydılar. Subayları barındıran ve para sağlayanlar, refah içindeki Rum orta sınıfından doktorlar, avukatlar ve tüccarlardı ve bunlar bir ulusal savunma komitesi kurmuşlardı. Bütün kiliselerin başındaki Başpiskopos, yerlerinden edilmiş Küçük Asyalı Rumlarının tek kurtarıcısı olarak, Venizelos yanlıları hesabına çalışıyordu.

Venizelos'un daha başında *Amyna*'nın varlığından haberi vardı. Bu harekete mensup üç Yunanlıyı Londra Konferansı'ndan önce Lloyd George'a gönderen de kendisiydi. 1920 yılının aralık ayı sonunda Venizelos'a danışmak üzere Paris'e giden politikacı Pericles Argyropoulos ve İstanbul'dan gelen Kondylis adlarındaki iki eski arkadaşı Venizelos'a bu konuda bilgi ver-

mişlerdi. Bu iki adam kendilerini *Amyna*'nın liderleri olarak görmeye başlamışlardı. Argyropoulos'un sonradan yazdığına göre Venizelos, "Konstantin'i devirmek için ihtilalci örgütün başına geçmesinin uygun olmadığını ama eylemcilikleri nedeniyle kendilerini kutladığını" belirtmişti.² Argyropoulos ve Kondylis, Londra Konferansı'ndan sonra, Venizelos yanlısı hükümet darbesini hazırlamak üzere İstanbul'a döndüler.

İhtilal gerçekleşmedi. 1921 yaz mevsiminde yapılan saldırıdan önce, orduda bir darbe yapılması konusundaki planın arkasındaki başta gelen kişi Kondylis'di. Bir sonuç alınmadı ama *Amyna* da bu işten vazgeçmedi ve sonbahardaki askeri ve siyasal çıkmaz çabalarına yeni bir ufuk açtı.

Kış mevsiminde *Amyna* İzmir'de de hatta Londra'da komiteler kurmak yoluyla yayıldı.³ İzmir komitesi, Ekim 1921 sonlarında, Dr. A. Psaltos, gazeteci S. Solomonidis ve Yunan Yüksek Komisyonu'ndan P. Evripaios'u da içeren altı, yedi İzmirli enerjik kişiden kurulmuştu.⁴ Bunlar İstanbul'la yakın ilişkideydiler ve Argyropoulos hiç değilse bir kez gizlice İzmir'e gitmişti.⁵ *Mikrasiatiki Amyna* (Küçük Asya Ulusal Savunma Hareketi) diye anılan İzmir komitesinin kurucuları, orta sınıftan ve kafaları işleyen İzmirli Rumlardı. İstanbul *Amyna*'sına oranla daha az Venizelos yanlısı olarak davranan bu komite üyeleri* Yunan Hükümetinin Küçük Asya'daki Rumları "aldatmaya" ve Yunan ordusunun İzmir'den çekilmesi konusunda emir vermeye hazır olduğuna inanmakta birleşmişlerdi ve buna boyun eğmektense, özerk bir İzmir bölgesi kurmak ve bu bölgeyi gönüllü bir orduyla savunmak konusunda İstanbul'la anlaşmışlardı.

Amyna güçlenmeye başladığı sırada, Gounaris ve Baltazzis batı Avrupa başkentlerini dolaşmak gibi hazin bir yolculuğu

(*) Rodas'a göre (*Greece in Asia Minor*, s. 262), İzmir Komitesi 1921 Ocak ayında Venizelos'a kendilerini dış ülkelerde temsil etme çağrısında bulunmaya karar verdi. Ama Stergiadis bir çağrı telgrafı çekmelerini yasakladı. Aslında İzmir Komitesi'nin Eski Yunanistan'daki rejimi devirmeye çalıştığı konusunda açık seçik bir kanıt yoktur. Ancak 8/21 Ağustos 1922'de, Kondylis, İstanbul'da bir hükümet darbesi düzenlemekten söz etmişti. (Venizelos Belgeleri, 317; Kondylis'ten Venizelos'a 8/21 Ağustos 1922).

sürdürüyorlardı. Paris'te, kendilerini "inatçı" bulan ve acele bir barış anlaşması yapmaya kışkırtan Briand'la iki görüşme yaptılar.⁶ Gounaris ve Baltazzis bundan böyle Yunanlılarla Fransızlar ve İtalyanlar arasında sürekli sürtüşme kaynağı haline gelecek olan, Kemalistlere silah ve malzeme taşıyan Fransız gemilerini araştırma hakkı verilmesi konusunda yaptıkları başvuruya Fransızların gösterdikleri ters tepkiden büyük üzüntü duymuşlardı.⁷ Briand kendilerine, Fransız kamuoyunun Konstantin'e düşman gözüyle baktığını bilmekle birlikte, Kasım 1920'de Kralın geri çağırılması nedenlerini anladığını söylemişti.* Belirsiz birkaç dostluk sözü dışında Paris görüşmeleri Yunanlılara hiç bir şey sağlayamamıştı.

İki Yunanlı, Paris'ten sonra, Müttefiklerin arabuluculuk yapmaları için cebinde yeni bir planla bekleyen Curzon'u görmek üzere İngiltere'ye geçtiler. Curzon, barış yapmaktaki yeteneksizliği yüzünden yakın arkadaşları tarafından hayli hırpalanmıştı. Montagu, Dışişleri Bakanlığı'nın takındığı tavrın Ankara üzerinde etki yapılmasını önlediğinden yakınmıştı. İki tarafın da bir barış anlaşması *yapmalarını* isteyen Churchill, gerekirse iki ülkenin başlıca limanlarının Krallık donanması tarafından abluka altına alınmasını önermişti. Bu eleştirilere canı sıkılan Curzon, İngiliz politikasının haklı olduğunu gösteren uzun bir yazı yazmıştı.⁸ Curzon, bu yazıda, "Atina'da ilahiler okunuyor, Ankara'da halk sevinç içinde" diyordu. "Bu bize hem Londra'da, hem de Berlin'de aynı anda zafer kazanıldığı gerekçesiyle törenlerle kutlanan Jutland savaşını hatırlatıyor."

Curzon, askeri durumun şimdi belki bir duraklamaya dönüştüğünü,⁹ zamanın Türkler yararına işleyeceğini ileri sürüyordu. Gizli raporlar, Yunanlıların geri çekilmeye başlamalarından az önce Türklerin cephane, top, araç ve petrol sıkıntısına

düşüklerini göstermekteydi.

Bununla birlikte, Türklerin Batum'dan gelen gemilerden cephane aldıklarını biliyoruz ve General Harington, İstanbul'da Fransız denetimi altındaki depolardan geldiği anlaşılan ve Yunan savaş gemilerinin sadece bir bölümünü Karadeniz'de durdurabildikleri sızmalar olduğunu kabul etmektedir... Gizli kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Fransızların doğrudan doğruya Kemalistlere cephane verme konusunda görüşmeler yaptıkları da anlaşılmaktadır.

Bütün bunlar Türklerin durumunun düzelmekte olduğunu göstermekteydi. Yine de, İngiliz haberalma örgütü, Rusların Kemalistlere silah ve cephane vermek yoluyla yardım etmelerine karşın Kemalistlerin hâlâ Bolşevik ajanlarından ve düzenlerinden kuşku duyduklarını bildiriyordu. Curzon'un görüşüne göre, Türk Milliyetçileri şimdi görüşmeye daha çok hazırıldılar ama İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılması koşulu yine de ileri sürülecekti. Yunanlılara gelince, büyüyen parasal krizleri, yeni bir dönemin de (yani 1922 dönemi) askere alınması zorunluğu ve Sakarya bozgunuyla ortaya çıkan genel bunalım, onların da arabuluculuğu kabul edeceklerini göstermekteydi. Curzon'un öğütlediği yol, önce Yunanlılarla görüşmeler yapmak, sonra da barış koşullarını saptamak ve hazıranda yapılan arabuluculuk önerisini tehdit eden İngilizlerle Fransızlar arasındaki Trakya çıkmazını ortadan kaldırmak için bir Müttefik Devletler Konferansı düzenlemek, son olarak Müttefiklerin barış hakkındaki önerilerini öğrenmeleri için Türkleri ve Yunanlıları davet etmektir.

Curzon bu muhtırayı dağıttıktan hemen sonra ve Yunanlı bakanlar kendisini ziyaret etmeden önce, Anadolu'daki durum Yunanlılar aleyhine dönüşmüştü. Fransızlar, Kilikya'yı ellerinde tutmak sıkıntısından kurtulmak için aylardan beri Milliyetçi Türkiye'yle bir anlaşmaya varmak peşindeydiler. Mart ayındaki Londra Konferansı sırasında koridorlarda yapılan anlaşma, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmadığı için uygu-

(*) Briand, İngiltere Büyükelçisi Hardinge'ye, banşa doğru atılacak ilk uygun adımın Konstantin'in tahtından vazgeçmesi yolundaki Venizelos'un görüşünü onaylamadığını söyledi; Frangulis, *La Grèce*, II, s. 311; D.B.F.P., xvii, no. 417. Hardinge'in bu görüşmeyle ilgili olarak anlattığı, Altılar Davası'ndaki savunması sırasında Briand'ın tutumunu anlatan Gounaris'in söylediklerini doğruluyor.

lamaya konamamıştı. Ama o günden beri, konuşkan ve Türk dostu olduğu anlaşılan Fransız milletvekili Henri Franklin Bouillon, önce gayri resmi, daha sonra tam yetkili bir temsilci olarak görüşmelere yeniden başlanmasını sağlamaya çalışıyordu. En sonunda Franklin Bouillon, 20 Ekimde Ankara'daki Türk Milliyetçileriyle Fransız Hükümeti adına bir anlaşmaya varmıştı.¹⁰ "Franklin Bouillon Anlaşması" Curzon'u fena halde kızdırdı. Bu Türk-Fransız anlaşmasının Müttefik işbirliğine nasıl aykırı olduğu, Müttefiklerden hiçbirinin hiçbir düşmanla ayrı bir barış anlaşması yapmayacağı yolundaki asal ilkeyi nasıl bozduğu ve Curzon'un barış girişimlerini nasıl baltaladığı konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı'na uzun ve sert mektuplar gönderildi. Ama olan olmuştu ve Fransızlar Kilikya belasından kurtulmayı başarmışlardı. Sonunda Curzon, Müttefiklerarası bir barış konferansı hazırlamak gibi nankör bir görevi yeniden üzerine almak zorunda kaldı.

Yunanlılar için bu anlaşma kötü bir haberdı. Moral yünden tek başlarına kaldıklarını perçinliyordu. Maddi yünden, Mustafa Kemal'i Kilikya'yla uğraşmaktan kurtardığı ve askerlerini batı cephesinde Yunanlılara karşı toplamak olasılığını verdiği için de, dengeyi Yunanlılar aleyhine çevirmekteydi. Bu anlaşma ayrıca, Fransızların Kilikya'dan ayrılırken bıraktıkları birçok savaş araç gerecini Türklere kazandırmıştı. Resmi olarak iki taraf arasındaki savaşa son veriyordu ve savaş tutsaklarının değişik tohumunu ve Fransızların Kilikya'yı boşaltmalarını sağlıyordu. Artık Yunanlılar dışında, Türk egemenliğinin karşısında sadece güneybatı Anadolu'daki İtalyanlar ve Boğazlar bölgesindeki Müttefik kuvvetleri kalıyordu. İtalyanların varlığı sadece sözdeydi, 1922'de sessizce işgal kuvvetlerini çekince bu varlık da ortadan kalktı.

Gounaris ve Baltazzis, 27 Ekimde Curzon'u Dışişleri Bakanlığı'nda ziyaret ettiler. Curzon kendilerine, Yunan Hükümetinin barış istemesi ve Yunan çıkarlarını Müttefiklerin eline bırakması durumunda, yapılacak görüşmelerde İzmir bölgesi için hazırlanmış önerilen rejimi destekleyebileceğini ve belki Çatalca

sınırında ufak bir değişikliklerle Trakya'da hiçbir değişiklik yapılmamasını sağlayabileceğini söyledi.¹¹

Artık Yunanistan daha iyi koşullar bekleyemeyeceği için bu öneriye karşı çıkmak delilik olurdu. İzmir için yapılan öneri, Yunan ordusunun çekilmesi koşulunu da kapsıyordu. Ama bu çekiliş, Müttefiklerin gözetimi altında karma bir jandarma kuvveti kurulduktan ve Hristiyan halk için Müttefikler tarafından "güvence" sağlandıktan sonra, düzgün bir şekilde yapılacaktı. Bundan başka Curzon, Yunan Trakya'sı Boğazların özgürlüğü bakımından bir güvence olduğu için, Doğu Trakya'yı Fransızlara karşı savunmayı da üzerine alıyordu. Gounaris ve Baltazzis, 2 Kasımda, Yunan Hükümetinin Müttefiklerin arabuluculuğunu kabul ettiğini Curzon'a söylediler.¹²

Artık Gounaris, bir anlaşma yolu aramak yükünü kendi omuzlarından Lord Curzon'un omuzlarına atmıştı. Venizelos yanlılarının Gounaris ve arkadaşlarına yönelttikleri suçlamaların başlıcası, Yakın Doğu konusunda bir anlaşma yapmak için görüşmelerde bulunmak üzere Müttefiklere açık kart vermekle Yunan egemenliğine ve Yunanistan'ın hayati çıkarlarına ihanet ettikleri noktasında toplanıyordu.¹³ Bu suçlama haklı değildi. Davalarını Müttefiklerin ellerine bırakırken, Yunanlılar, arabuluculuğun sonuçlarını kayıtsız şartsız kabul edeceklerini söyleyip kendilerini bağlamamışlardı. Gounaris de, Yunanistan'ın kendi başına sağlayamayacağı daha uygun koşulların sağlanması için Curzon'un önerilerini kabul etmişti. Yunan ordusu Küçük Asya'da elinden gelen her şeyi yaptığına göre, Türkiye'yle ilişkilerinin genel Yakın Doğu barışının bir parçası olarak düzenlenmesi artık Yunanistan'ın lehineydi. Sadece Müttefikler arasındaki çekişmenin böyle bir anlaşma yapılmasını sağlamaya engel olması halinde, Yunanistan Hükümeti, Küçük Asya'dan çekilmek, yeniden savaşa girmek ya da doğrudan görüşmelerde bulunmak yoluyla Türkiye'yle bir anlaşma yapmak zorunda kalacaktı. Gounaris'e karşı yöneltilebilecek daha haklı suçlama (bu da kendisine karşı olan Venizelos yanlılarından geliyordu) şimdi arabuluculuğu kabul etmesi değil, daha önce geri çevirmesiydi.

Savaşın ekonomik yükü dayanılmaz bir hal alıyordu. Yaz mevsimi sonlarında Yunan köylerini dolaşan Toynbee, halkın bir yabancıyla konuşurken “elde edilecek zaferden çok zaferin giderlerinden, gençlerin yıllardır savaşta olduğundan ve fiyatların insafsızca yükselmesinden” söz ettiğine tanık olmuştu.¹⁴ Küçük Asya’daki orduları savaş durumunda kaldığı sürece, Yunanlıların parasal yardıma fazlasıyla gereksinimleri vardı. Özellikle yabancı paraya gereksinimleri çoktu. Drahminin değeri 1920 ortalarından beri düşüyor ve fiyatlar yükseliyordu.¹⁵ Yunanistan’da fiyatların yükselmesi hükümeti iç destekten yoksun bırakıyor ve tükenmekte olan servetlerin yeniden eski hale getirilmesi için olumlu bir başarı sağlamak gerekiyordu. Gounaris, İngiliz hükümetinden borç istemişti.

İngiltere’nin para sorunu için takınacağı tutum, İngilizlerin Yunanistan’ı hangi noktaya kadar destekleyeceklerinin bir sınaması olacaktı. İngiliz piyasasında borç bulmak, İngilizlerin Yunanistan’a olan güveninin ve Lloyd George politikasının desteklenmesinin bir kanıtı olacaktı. Gounaris tarafından yapılan başvuru, Lloyd George’un Yunan atının desteklenmeye değer olduğu yolundaki görüşü konusunda Dışişleri Bakanlığı’nda ciddi kuşkular uyandırmıştı. Ama Yunanlılar Curzon’un hazırladığı Yakın Doğu Konferansı’na kadar ayakta tutulamazlarsa, İngilizlerin elinde Ankara’ya zorla kabul ettirilebilecek haklı bir barış anlaşması için “koz” kalmayacak, böylece de Boğazlarda ve daha doğudaki Musul yöresinde çıkarlarını koruyamayacaklardı. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı Müttefikler tarafından Aralık 1920’de konulan parasal ablukaya karşı gelmemek koşuluyla, Yunanlıların borç isteği hakkında görüşmelerde bulunmak için yollar aramaya başladı.¹⁶ Ama Curzon, Fransızları gücendirmek için olumlu bir harekette bulunmayı reddetti.¹⁷

Yunanlıların hiçbir şey elde edemeyecekleri anlaşılınca Lloyd George’un işe karışması, Yunanlıların umutlarını birdenbire canlandırmıştı. Birçok önemli diplomatik sorun bulunmasına bakmayan Lloyd George, Maliye Bakanı Horne’a, oyalamaktan vazgeçip Yunanlılarla bir anlaşma yapılmasına razı olmasını

söyledi. Horne, 22 Aralıkta Gounaris’e bir mektup yazdı ve Gounaris’in imzalaması için bir anlaşma da gönderdi. Bu anlaşma Yunanistan’a hiçbir şey kazandırmıyordu, ama serbest piyasadan borç alabilmesini sağlamak için bazı engelleri ortadan kaldırıyordu.¹⁸

Horne-Gounaris anlaşmasına göre, İngiliz Hükümeti 15 milyon sterlinlik bir borç için Yunanistan’ın gelirlerini güvence olarak göstermesini kabul ediyordu ve borç İngiltere’den sağlanacaktı. Bu ödüne karşı* Yunanistan, İngiltere tarafından Yunanistan’a açılmış olup Aralık 1920 para ablukasıyla bloke edilen 12 milyon sterlinlik kredinin kullanılmamış bölümünü isteme hakkından vazgeçecekti. Böylece Yunanlılar, İngiliz sermaye piyasasından borç sağlayabilme *olastığına* karşı kullanılmayıp dondurulmuş 6.5 milyon sterlinlik krediden vazgeçtiler. Bu anlaşma Yunanlıların omuzlarından sadece haksız bir yükü kaldırmış, başka bir şey sağlamamıştı. Anlaşmayla ilgili bir açıklamada Curzon, anlaşmanın “parasal ablukayı kaldırma anlamına gelmediği gibi” dolaylı yoldan hükümetin Yunanistan’a parasal yardım yapmaya hazır olduğu anlamına da gelmediğini belirtti.¹⁹ Yunanlılar serbest piyasadan borç alabilirler ya da alamayabilirlerdi. Hiç değilse artık bu çabayı göstermekte özgürdüler.

Horne anlaşmasından güç bulan Gounaris, bir borç sağlamak için Armstrongs Bankası’na başvurdu. Yunanlıların kaçmak yollara sapmaları ve Yunanistan’ın parasal durumu hakkında hesap vermekte gecikmeleri, aynı zamanda İngiliz Hükümetinin borcu kesin ve resmi olarak desteklememesi nedeniyle İngiliz sermaye sahiplerinin ciddi bir şekilde görüşmelere girişmemeleri yüzünden bu konudaki görüşmeler kesildi.²⁰ Borç sağlamadaki başarısızlık, Gounaris’i Yunanlıların Küçük Asya’yı boşaltmayla karşı karşıya gelmeleri noktasına çok yaklaştırmıştı. Şubat 1922’de borç bulma umudu kısa bir süre için canlan-

(*) Yunanistan’ın Müttefiklerle yaptığı 1918 anlaşmasına göre Yunanlılara ödenen avanslar geri alınmayacaktı. Yine 1918 anlaşması uyarınca Yunanistan, Fransa, İngiltere ve Birleşik Amerika’nın rızası olmadan gelirlerini temlik edemeyecekti.

dıysa da, artık söz konusu noktaya gelinmişti bile.

Küçük Asya'daki Yunan ordusu çok zorluklara dayanmıştı, ama şimdi zaferin elde edilmesi olasılığı ortadan kalkınca gerginlik etkisini göstermeye başlamıştı. Durumun rahatsız edici bir analizi, Prens Andrew tarafından yakın dostu Metaxas'a özel bir mektupla anlatılmıştı. Andrew, Sakarya'dan çekilirken II. Kolordu Komutanlığı'nı başkasına devretmişti ve şimdi de İzmir'de, "Tuğgeneraller Konseyi"nde görevliydi. Andrew, ilkbahar başlarında bir Türk saldırısı yapılacağı düşüncesinde olan Genelkurmay'ın kafasındakileri anlayabilecek durumdaydı:

Çok uzun olması ve kuvvetlerimizin yetersizliği yüzünden, şimdi elimizde tuttuğumuz cepheyi sistemli bir şekilde savunmak olanaksız değilse bile çok zordur. Bu nedenle ya kendi isteğimizle ya da düşmanın baskısıyla geri çekilmek zorunda kalacağımız apaçık ortadadır. Bu koşullarda konuyla ilgili bazı araştırmaların yapılmış olabileceğini, elimizdeki kaynaklarla savunabileceğimiz daha dar bir ikinci cepheyle ilgili hazırlıklara başlandığını düşünebilirsiniz. Buna benzer hiçbir şey yapılmamıştır; ikinci cephe diye bir şey yoktur, ikinci cephenin bir planı bile yoktur! Ordunun durumu bende fazla güven yaratmamaktadır. Ordunun saldırgan ruhu yok olmuştur ve eğer ordu bugün cephede bozguna uğramadan kalıyorsa, çok yakında barış yapacağımıza inandığı için kalıyor. Ama görüşmeler uzun sürer ya da Gounaris hiçbir başarı göstermeden döner ve savaş sürerse, o zaman ne olur? Ordunun, düşman tarafından yapılacak ciddi bir hareket karşısında dayanacak durumda olmadığını sanıyorum, ama cephenin bir noktasındaki başarısızlık, peşinen öteki başarısızlıkları getirecektir ve o zaman da yenilgi nerede son bulacaktır? Bir darbeye elde ettiğimiz bütün sonuçları ve daha çok bütün özverilerimizin ürünlerini yitireceğiz, Gounaris ve Phontas'ın iyimserliklerinin bizim için bir değeri olmayacaktır.²¹

Metaxas'tan başka bu acı hakikatleri dile getirmekte başta gelenlerden biri Prens Andrew olmuştur. Prens Andrew mektubunu şöyle sürdürüyordu:*

Bizi Küçük Asya kabusundan kurtarmak için hemen bir şeyler yapılmalıdır. Ne yapılacağını ben de bilmiyorum ama, blöften vazgeçelim ve gerçek durumu olduğu gibi görelim. Çünkü en sonunda hangisi daha iyi olacaktır? Denize dökülme mi, yoksa kafalarımız suya girmeden kaçmak mı? Korkarım bunları söylemekle bana bozguncu damgası vurulacak ya da yaradılışının çok etkisi altında kaldığım söylenecek. Ama inanın ki böyle değil. Savaşı sürdürmekle Yunanistan'ın varlığını ve özüünü nasıl kurtaracağımızı bir türlü anlayamıyorum. Ben tersini görüyorum, hem o kadar açık bir şekilde görüyorum ki, yanlış anlaşılma tehlikesine karşın düşüncelerimi size bildirmek için yazıyorum. Eğer savaş Yunanistan'da olsaydı başka türlü konuşacaklardı ve o zaman halkın duyguları da başka olacaktı. Burada bir felakete ya da yenilgiye uğramakla ne kazanacağız? Gerçekleri Epir ve Trakya'da kovalamak yerine burada gölgeler peşinde koşmak niye?

Başka bir şey daha işittim. Yüksek Komutanlığın durumu askerlerin gözünde çok zayıflamıştır, bildiğiniz gibi ben de onlara inancımı çoktan yitirdim... Le Temps gazetesinin, Veliht Prens'in cepheyi ziyareti sırasında Afyonkarahisar'da tüm 4. Tümen'in terhis yaygaralarıyla karşılandığı ve bu nedenle Kontoulis'in araya girerek kürsüden bir nutuk atmak zorunda kaldığı yolunda yazdıkları doğrudur. Hükmüt tarafından verilecek emirlere karşın, burada kalmak konusunda ordunun herhangi bir bölümünün ayaklanması

(*) "Ordunun o güne kadar verdiğinden fazlasını veremeyeceğinden emin olan" Stergiadis'te yaptığı uzun konuşmayı da anlatıyor... "Olayların nasıl gelişeceğini bilmiyordu, ama Küçük Asya'dan çekilme fikri onu ürkütmekteydi." Stergiadis Prens Andrew'e kesinlikle Yunan politikacılarıyla hiçbir şekilde içli dışlı olmak istemediğini belirtti. Stergiadis'in deyişiyle "kendisi ve parlamenter demokrasi uzlaşmaz iki kutup"tu.

–bu amaçla bazı girişimler yapıldığı söylenmektedir– benim düşünceme göre söz konusu olamaz. Askerler terhis edildiklerini, subayların da ayrılmalarını engellediklerini öğrendiklerini zaman, kendi bakımlarından haklı olarak, eğer bizi öldürmezlerse, hiç değilse bağlayacaklardır!

Prens Andrew'ın acı ve belki de yerinde olmayan kapanış sözleri, siyasal hırsın baskısı altında, yurттаş, kardeş denilen, ama adetleri ve gelenekleri yabancı olan insanlar hesabına ülkeden uzaktaki uzun bir savaşın verdiği bitkinlikle yazılmıştı. Yunan topraklarını ve halkını geri almak konusundaki mücadelenin 1919 Mayısındaki ülküleri çöküp gitmişti.

Prens şöyle yazıyordu:

Buradaki halk genellikle tiksindiricidir. Şişirilmiş Venizelos yanlılığı yaygın bir haldedir... Eski Yunanistan'ın burada korkunç denecek kadar kanını döktükten sonra böyle davranan bu değersiz insanları tekmeleyip atması için İzmir'i Mustafa Kemal'e teslim etmek gerçekten yerinde olacaktır, çünkü en iyi yerli ailelerin çocukları İzmir'de ve cephe gerisinde hizmet etmektedirler ve salt Küçük Asya Rumlarından kurulmuş bir birliğin düşmanla yüz yüze gelmesi halinde Tanrı yardımcımız olsun... Tanrım, ben buradaki cehennemden ne zaman kurtulacağım?

Bu görüşlerde Andrew yalnız değildi. Stergiadis, Yüksek Komisyonun Uşak'taki temsilcisine şöyle yazmıştı: "Burada kendilerine Yunanlı denilenlerden hiçbir şey bekleyemeyiz."²² Bu, işgalci Yunanlılarla yerli Yunanlılar arasındaki gerginliğin yaygın yansımasıydı.

Şimdi en önemli sorun ordunun moralini korumaktı. Subaylar hoşnut değildi. Venizelos ve Kral yanlılarıyla tarafsız olanlar arasındaki kavgalar dışında, toplu olarak herkes, Savunma Bakanlığı'na, Atina'da ve İzmir'de aylak diye gördükleri insanlara karşı öfkeli bir tiksintiyle bakıyordu. General Kontoulis, bu

kızgınlığını ekimde Papoulas'a yazdığı bir mektupta, son zamanlarda tümgeneralliğe yükseltilen yirmi sekiz kişiden sadece sekizinin son Küçük Asya seferinde hizmet ettiğini örnek olarak göstererek dile getirmişti.²³ Savunma Bakanlığı'nın, cephede savaşan subayları ödüllendirmeyi bir yana bırakarak, kendi görüşüne uygun siyasal düşünceye sahip olanlara bol keseden yükselmeler sağladığı ve kolay masa başı işleri verdiği anlaşılmaktaydı. Bu haksızlığın etkisiyle subaylar Yunanistan'daki cepheye nakledilmelerini istiyorlardı.

İznini Eski Yunanistan'da geçirmeyi sağlayan birçok subay, Yunanistan'daki yetkililerle işlerini ellerinden geldiğince en uygun şekle soktukten sonra, cepheye dönmüyorlardı. Yalnız askerler, siyasal ayrılıkların bu kadar etkisi altında değillerdi ama evlerine ve ailelerine dönmeye daha fazla hevesliydi. Askere çağrılıp da gelmeyenlerin ve askere alınıp kaçanların sorunları bütün savaş süresince o kadar yüksek bir orana varmıştı ki Savunma Bakanlığı orduya dönüp de hizmet etmek isteyenler için zaman zaman af önermek zorunda kalmıştı.

Erkeklerin yaşamında harman ve tohum ekme zamanlarının çok önemli olduğu Yunanistan gibi bir tarım toplumunda, yetkililerin asker toplaması çok zordu. 1921 yazında, Volas bölgesi yakınındaki Pelion dağı yöresinde yüzlerce asker kaçağı düzenli bir birlik kurmuşlar ve yiyecek karşılığı köylülere yaptıkları mangal kömürünü vererek, çobanlardan zorla et alarak dağın güney eteklerinde yerleşmişlerdi.²⁴ Bunlar yerli halk tarafından sevildikleri için, jandarmalara karşı gelme olasılığını da bulmuşlardı. Teselya'da ve bütün Yunanistan'da yaşamalarını eşkiyalıkla sürdüren asker kaçakları o kadar çoğalmıştı ki, kamu düzeni kökünden bozulmuştu. Küçük Asya'da da sorun aynıydı. Asker kaçakları var olan çetelerin mevcutlarını kabartmış ya da kendi hesaplarına eşkiyalığa başlamışlardı.

Bu sorunlara, devlet hazinesinin berbat bir duruma düşmesi nedeniyle, hareketsizlik, sıkıntı, kötü beslenme ve aylıkların zamanında ödenmemesi sorunları da eklenmişti. Son iki sorun hakkında Küçük Asya'daki Genel Karargahtan Atina'daki

Savunma Bakanlığı'na sürekli olarak yakınmalar gönderiliyordu. Artık günden güne artan direnmeyle sorulan soruların en kötüsü kararlılığı sarsıyordu: Artık zafer olasılığının ortadan kalktığı gözle görüldüğüne göre, biz Küçük Asya'da niçin savaşıyoruz?

İstanbul'daki Ortodoks Patrikliği'nin boşalması üzerine Aralık 1921'de bu yer için bir seçim yapılmıştı. Bütün kiliselerin Patriği, Ortodoks Piskoposlarının başında geliyordu ve Yunanistan Krallığı dışındaki bütün Yunan topluluğunun ruhani lideriydi. Bu nedenle seçim çok önem taşıyordu ve Venizelos yanlılarıyla muhalifler arasında zorlu insafsız tartışmalar oluyordu. Yasallığı kuşkulu bir seçim sonunda, Girit'te doğmuş, politika da Venizelos yanlısı, Kilise işlerinde de ilerici Meletios Metaxakis seçimi kazandı.²⁵

Kasım 1920'deki seçimden önce Meletios, Atina Başpiskoposuydu.²⁶ Kral yanlıları tarafından atılınca Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş, Avrupa'daki Yunanlılar gibi orada da bölünmüş olan Yunan toplulukları arasında Venizelos'un davasını desteklemeye başlamıştı.²⁷ Kendisine hala Atina Başpiskoposu gözüyle bakıyordu ve yeniden işbaşına getirilen Krallık Ruhani Meclisi'ni tanııyordu. Eski Yunanistan dışındaki bütün Piskoposlar tarafından da destekleniyordu.

Meletios, seçilmesine siyasal bir zafer ve Venizelos'un yenisinden politika sahnesine dönüşünün ilk adımı gözüyle bakıyordu. Yeni görevine başlamak üzere Amerika'dan gelirken, Londra'da Lloyd George'la görüştü. Bu görüşme Yunanistan'da yayınlanınca, bir skandala neden olmuştu. Lloyd George, Küçük Asya'daki olayların bugünkü hale gelmesinden çok üzüldüğünü açıkça söylüyordu:

Kasım sonrası kurulan rejim, Yunanlıların daha önce kazandıkları bütün dostlukları yok etmiştir. Bugünkü genel durum, Yunanistan'a dost olanların yurdu muza yardım etmelerine engel olmaktadır. Krallığı yeniden kurmanız yüzünden Türklere dostluk gösterenler daha da güçlenmişler-

dir... Bunların hepsini son günlerde Bay Gounaris'e de açıkça söyledim. Bugünkü rejim iktidarda bulundukça sizin Küçük Asya'da kalmanız olanaksızdır, kesinlikle olanaksızdır. Bunu Bay Gounaris'e açıkça ve kesinlikle belirttim.²⁸

Patrik, Gounaris yanlılarının, Fransızlar kendilerine karşı oldukları halde İngilizlerin karşı olmadıklarına inandırmak suretiyle Yunan halkını aldattığını anlamıştı. Lloyd George kuşkuluydu:

Hayır, Kralın geri getirilmesi konusunda hepimiz aynı düşüncededeyiz. İngiltere, Yunanistan'ın haklı isteklerini desteklemektedir, ama rejime karşıdır. Bunu geçen hafta Bay Gounaris'e ve Bay Balto'ya –öbürünün adı neydi?– Bay Baltazis'e açıkça söylemiştim. Kişi olarak ben Yunanistan'ın dostuyum, ama size anlattığım nedenlerle bütün arkadaşlarım bana karşıdırlar. Ve ben size hiç yararlı olamam. Bu olanaksızdır, olanaksız.

Meletios, Londra'dan İstanbul'a döndü ve burada Kondylis, Argyropoulos ve arkadaşları kendisini iyi niyetli ve ünlü bir dost olarak karşıladılar. Patrikliğin moral gücü, Venizelos yanlılığı yolunda Küçük Asya'daki Rum cemaatinin kurtarılması için kullanılabilirdi. Meletios'un gelmesi sıralarında, *Amyra*, Yunanistan'dan ayrı bir hükümet kurma planına, Stergiadis ve Papoulas'ı da katmak ya da hiç değilse kendilerini bu düşünceye alıştırmak gibi asıl bir girişimde bulunmuştu.

Stergiadis'in ilk tepkisi yüreklendirici olmamıştı.²⁹ Stergiadis zor durumdaydı. Bu hareketi kökünden yasaklamak, İzmir'deki Yunan topluluğunun etkin bir bölümünü darıltacaktı. Ama *Amyra*'yı eylemli bir şekilde desteklemek de söz konusu olamazdı. Özerk bir Küçük Asya, Yunan Hükümetinin parasal desteğinden yoksun kalacaktı ve ordu bölünecekti. Stergiadis, denetiminde tutamayacağı girişimlerden huyu gereği hoşlanmazdı. Ama *Amyra*'yı desteklemeyi reddetmek için, elinde daha başka

ve önemli bir neden vardı, çünkü 1922 başlarında Küçük Asya'daki Yunan bölgesinin elde tutulamayacağına inanmıştı. Stergiadis düşüncesini saklamazdı.

Stergiadis, Yunan hükümetinden ayrı bir hareket düşüncesini reddetmekle birlikte, Atina politikasına karşı gelerek kendi düşüncesini zorla kabul ettirmeye de yanaşmıyordu.* 1922 Şubatında Lindley'e, "Bugünkü hükümet savaşı tasfiye etmelidir ve yurtsever Yunanlıların bu konuda hükümete yardım etmeleri görevleridir" demişti.³⁰ Bu düşünceleri taşıyan bir adam için *Amyna*, savaşın sona erdirilmesi ve Küçük Asya'nın boşaltılması sorunlarıyla ilgisi olmayan bir sıkıntıydı. Stergiadis'in İzmir bölgesinde bir diktatör gücüne ve Yunan hükümeti gözünde büyük saygınlığa sahip olması nedenleriyle, takınacağı tavrı *Amyna*'nın başarısı olasılığı için bir ölümdü.

Amyna'nın ikinci umudu da General Papoulas'tı. İstanbul *Amyna*'sının bir üyesi olan ve daha sonraları Gonatas devrim hükümetinde bakan olarak hizmet eden Dr. Siotis, 1921 Aralığının sonlarında, düşüncesini öğrenmek için Papoulas'ı İzmir'de ziyaret etmişti.³¹ Papoulas, hükümet onaylamadıkça harekete geçemeyeceğini söylemiş, ama bu işle ilgilendiği konusunda hiçbir kuşkuyla yer bırakmamıştı. İşlerin daha ileri götürülmesine meydan kalmadan, Avrupa'daki olaylar, başta Gounaris olmak üzere Küçük Asya'nın boşaltılması olasılığı hakkında görüşmelere başlandı.

(*) Ama fikrini değiştirebileceği yolunda birtakım varsayımların ortaya atılması sürüyordu. İngiltere Büyükelçisi Lindley, 10 Şubat günü Curzon'a şunları yazmıştı: "Siyasal ve parasal yönden namusluluğu herkeste saygı uyandırıyor, bu kritik günlerde kamuoyu gitgide ondan yana olmakta. Bir hükümet kurma olasılığını düşünmez gibi, ama bunu ciddi bir biçimde düşündüğü kanısındayım. Ancak buna, İzmir'in boşaltılmasını başardıktan sonra -daha önce değil- yanaşacaktır. Programı bir devlet adamı ve bir yurtsevere yakışacak nitelikte, ancak ciddi güçlüklerle karşılaşacağı da kuşkusuz... Yardımcıların, despotça yöntemlerine ve öfkeli yaradılışına daha ne kadar katlanacakları ayrı bir konu; ayrıca, yurttaşları kendilerine tepeden bakmasına ne kadar dayanabilirler. Aristides ve Venizelos örnekleri hiç yüreklendirici değil." FO (Dışişleri Bakanlığı Arşivi), 421/302, no. 21.

Lloyd George'un önerisi üzerine Gounrais ve Baltazzis, Londra'dan ayrıldıktan sonra Roma'ya, oradan da Tazminatları ve İngiliz Fransız Güvencesini* görüşmek üzere Cannes'a gitmişlerdi. Lloyd George ve Curzon 12 Ocakta kendileriyle buluştular.³² Lloyd George, Yunanlılara karşı alışılmamış bir katılıkla davrandı. Kendilerine, İngiltere'nin elinden gelen her şeyi yaptığını söyledi. "Doğu Sorunu konusunda anlaşmaya varmak için bizim Fransızlarla bir Güvence Antlaşması yapmamız koşul olarak ileri sürülmüştür ve bu olabilecek en iyi anlaşmadır." Buna göre, Yunanlılar İzmir'i boşaltacaklar ve Trakya sınırında Türkler yararına değişiklik yapılacaktı. Yunanlıların İzmir'den çekilmeleri halinde, Hristiyan azınlıklar konusunda gerekli adımlar atılacaktı. Yunanlılar bu koşulları kabul etmezlerse, savaş kendileri başlarına yürüteceklerdi.

Lloyd George, Dışişlerini ilk defa, tam anlamıyla ve içtenlikle destekliyordu. Yapılacak görüşmelerde kendilerini Curzon'un eline bırakmaya Yunanlıları teşvik etmişti ve Gounaris böyle yapmayı kabullenmişti. İngilizlerin, Yakın Doğu anlaşmasının Güvence Antlaşmasına bağlı tutulması konusundaki girişimleri, başka yoldan elde edilemeyecek bir anlaşmadan Yunanlılar yararına daha iyi bir anlaşma umudu elde etmek için başvurulmuş bir hileydi, görüşmeleri de karmaşık hale sokacak ve ertelemelere yol açacaktı. Bu arada, Yunan ordusu Küçük Asya yaylalarında yavaş yavaş ölüme mahkum olmaktaydı.

Tüm koşullar, bir anlaşmaya varılmasının gecikeceğini gösteriyordu. Lloyd George'un zoruyla golf sahasına götürülen Briand, bu Cannes konferansında Cumhurbaşkanı Millerand'ı hoş-

(*) Güvence konusunda bkz. Cmd 2169, 1924 ve de *D.B.F.P.*, xvi, no. 634, n. 2, no. 768. İstanbul'un boşaltılması konusunda Savunma Bakanlığı önerilerine karşılık olarak yazılan 30 Mayıs 1921 tarihli önemli bir muhtıra, Crowe, İstanbul'un çok büyük önem taşıdığını ve savunması için Yunanlılarla işbirliği yapılamazsa, İngiltere'nin belki de Fransız desteğini satın alarak Boğazları koruyabileceğini öne sürüyordu. Yakın Doğu politikalarının desteklenmesi karşılığında, Ren sınırında başlatılacak bir Alman saldırısı için destek güvencesi verilmesi kanısındaydı; *D.B.F.P.*, xvii, no. 201. Curzon, 31 Mayıs tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında bu muhtıradan yararlanacaktı.

nut edemediği için iktidardan düşmüş ve yerini Raymond Poincaré almıştı. Dışişleri Bakanlığını da üzerine alan Poincaré, İngilizleri de Yunanlıları da sevmezdi ve Lloyd George'un yersiz bir konferans toplamasına karşı olduğu için akılsızca acele kararlar almamaya azimliydi.³³ Poincaré'yi, İngiliz devlet adamlarını da hiç sevmezdi. Lloyd George, Poincaré'yi, "zavallı" bulurdu. Bir keresinde biri, belki de Poincaré'nin yığınla niteliği vardır demişti. Bunun üzerine Balour, "O halde, böyle görünmesi doğru değil" karşılığını vermişti.³⁴

Poincaré, Kabinesini 15 Ocakta kurmuştu ve hemen ertesi gün Cannes'dan gelen Curzon kendisini Dışişleri Bakanlığı'nda ziyaret etti. Curzon, "Doğuda barış askıdadır" dedi ve onu bir konferans toplamaya teşvik etti.³⁵ Poincaré, görüşlerin yazılı olarak belirtilmesi temeline dayanan soğukkanlılıkla ve metodik bir yaklaşım gerektiğinde direndi.

Dışişleri Bakanlarının ilk ön toplantısı için 1 Şubat günü saptandı, ama İngiliz Dışişleri Bakanlığıyla Fransız Dışişleri Bakanlığı arasında değiş tokuş edilen notalarla konferans geciktirildi.³⁶ Bundan sonra da, İtalya'daki Bonomi hükümeti düştü ve yeni hükümet 26 Şubata kadar kurulamadı. Bu ardı ardına süren gecikmeler sonunda Dışişleri Bakanları 22 Marta kadar Paris'te toplanamadılar. Yani Curzon'un Yunanlıları tüm varlıklarını Müttefiklerin ellerine bırakmaya kandırdığından beş ay sonraya kadar, İngiltere'yle Fransa arasındaki ufak tefek usul itirazları, Poincaré'nin kasıtlı ve çılgınca karşı çıkışlarından doğan önemli düşünce ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkan gecikme, Yunanlılara fazla geldi. Ocak sonlarında Gounaris, o güne kadar ağıza alınmamış olan sözcüğü açıkladı: Küçük Asya'dan çekilmek. İngiliz diplomasisinin başarısızlığı Yunanistan'ı tek yanlı harekete geçmeye zorlamıştı.

23 Ocakta, Müttefik devletlerin yol açtığı gecikmeler yüzünden hükümetin dayanılması güç bir duruma düştüğü Papoulas'a bildirildi ve Gounaris'in İngiltere'ye son bir çağrıda bulunmasına temel olacak şekilde askeri durum hakkındaki düşünceleri Papoulas'tan soruldu.³⁷ Papoulas, askerlerinin morali-

nin iyi olduğunu, ama Genel Karargahın asker takviyesine, paraya ve araç gerece gereksinmesi bulunduğunu bildirdi. Bunlar sağlanamadıkça, boşaltma zorunluydu. Genel karargah, askeri yönden sağlıklı, moral içinde kötü olacağı gerekçesiyle, bugün ellerinde olan cephenin batısında toplanma düşüncesini reddediyordu.³⁸

Papoulas'ın verdiği bilgiyi kullanarak, Gounaris, Londra'da Curzon'a uzun bir mektup hazırladı. Bu mektup, yardım yapılması konusunda son bir başvuruydu ve hemen yardım yapılmazsa Yunanistan'ın tek hareket ederek Küçük Asya'yı boşaltacağı, İngiltere'yi kendi işlerini çözümlemesi için Mustafa Kemal'le karşı karşıya bırakacağı yolunda bir tehdit mektubuydu.³⁹ Dolaylı yoldan anlatılmak istenilen şey açıktı: Ya İngiltere işe karışmalı ve sadece moral değil de malzeme desteğinde bulunmalıydı ya da Yunan ordusunun Küçük Asya'dan çekilmesiyle bütün Yakın Doğu politikasının ateş ve çöküntü halinde başarısızlığa uğramasına seyirci kalmalıydı.

Bu umutsuz başvuru karşısında Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'a borç verilmesi sorununu bir kez daha ele aldı, ama bu da bir sonuç vermedi.⁴⁰ Curzon, telgraf çekerek, Yunanlıların Küçük Asya'yı boşaltıp Trakya'da toplanmalarının iyi bir sonuç verip vermeyeceği yolunda Lindley'in görüşlerini sordu: "Yunanistan yenilgiye uğramadan borç alıp (eğer alabilirse) borcun sorumluluğunu biz üstlenmeden ve Yunanlılar yenilginin utançını duymadan Küçük Asya'dan çekilmelerinin doğru olup olmayacağından pek emin değilim." Lindley, yanıt olarak, sorumlu bir çok Yunanlının Küçük Asya'yı boşaltmaktan sevinç duyacakları düşüncesini ileri sürdü, ama bugünkü Hükümetin, Hristiyan halkın selameti için tutarlı bir güvence sağlanmadıkça, böyle bir şeyi yapmak cesaretini gösteremeyeceğine inandığını bildirdi.

Blöf olarak görülsün görülsün Gounaris, İngiliz Hükümetine baskı yapmak için elindeki her olasılığı kullanmıştı. 27 Şubat'ta ve Atina'ya dönmeden önce, Gounaris, Lloyd George'a mektup yazarak son bir görüşme istedi. Ertesi gün Gounaris,

arkadaşlarını hazırlamak için Atina'ya bir telgraf çekerek borç alma işinin ve savaş malzemesi isteğinin başarısızlığa uğradığını bildirdi, askeri bakımdan gerekliyse "çekilme hazırlıklarının önlemlerini" saptamak için durumdan Genel Karargaha bilgi verilmesini istedi.⁴¹

Curzon, 6 Martta Gounaris'in mektubuna yanıt verdi.⁴² Bu yanıtta, Küçük Asya'daki askeri durumun Gounaris'in anlattığı kadar kötü olmadığı umudunu belirtiyordu. Bu yanıtta, ne parasal, ne de başka türden bir yardımda bulunacağından söz ediliyordu. Curzon, bu çıkmaza yalnız diplomasi yoluyla çare bulunabileceği yolundaki sözlerini yinelemekteydi. Müttefik Dış işleri Bakanlarının toplantısının ertelenmesinden üzüntü duyduğunu, bununla birlikte, yazgılarını Müttefiklerin ellerine bırakmayı sürdürmeyi öneriyordu.

Bu şekilde İngiltere Yunanistan'a dayanmasını öğütüyordu. Öğüdün nedeni çok açıktı. İngiltere, geri çekilmeden kaçınılamayacağını kabul etmekle birlikte, Yunan geri çekilişinin düzen içinde ve genel Yakın Doğu Anlaşmasının bir parçası olarak yapılmasını istiyordu. Panik halinde ve tek yanlı bir kararla ilkbahar mevsiminden önce boşaltma yapılması halinde, İstanbul, Boğazlar, Trakya, Mezopotamya ve bütün Yakın Doğu'daki domino taşları arka arkaya devrilebilirdi. Curzon, düşüncelerinin, olasılığı varsa Küçük Asya'nın hemen boşaltılmasının Ankara'yla bir anlaşmaya dayanılarak yapılması olduğunu Lindley'e belirtiyordu. "Gounaris benim notamı kuşkusuz böyle yorumlayacaktır, bu arada da bu konuda bir söz söylememeli ve çok ölçülü davranmalısınız" diyordu.⁴³ Söz dinleyen Yunanlılar, geri çekilme konusundaki düşüncelerini bir kenara atarak Curzon'un öğüdünü kabullendiler.

Savaşın tasfiyesi ilk kez gerçek bir çıkar yol olarak ortaya çıkınca, Papoulas, *Amyna* ile ilişkisini yineledi; İstanbul Komitesinin uzun bir muhtırasını okuması için Papoulas'a getiren Siotis, şubat başlarında yeniden İzmir'e dönmüştü.⁴⁴ Bu muhtıradan, Yunan ordusunun çekilmesinin ve bir Hristiyan vali yönetiminde (Müttefik Devletlerin Türk-Yunan çıkmazı için öner-

dikleri çözüm yoludur) özerk bir Küçük Asya hükümeti kurulmasının, Hristiyan halk için felaket olacağı anlatılıyordu:

Bu korkunç felaketten bizi yalnız yurtsever ve devrimci bir hareket kurtarabilir. Bu hareketi de başkomutan olan tek bir Yunanlı, siz yapabilirsiniz. Ordudaki Kral ve Venizelos yanlılarının güvenine siz sahipsiniz... Her şeyden çok, Yunan ordusunu Küçük Asya'da tutmakta çıkar gören tek Devlet olan İngiltere'nin desteğine dayanıyoruz. Biz İngilizlerin sizin adınıza her zaman değer verdiklerini bilmek durumundayız.*

Amyna, yeni Küçük Asya Devleti'ni Venizelos'un Londra'da ve Paris'te temsil etmesini öneriyor, Papoulas'ın gözlerini kamaştıran hayal ürünü altı maddelik bir program ortaya koyuyordu:

1. İzmir'de büyük bir halk toplantısı yapılacak ve bu toplantıda Papoulas'a güven oyu verilecek, kendisine İyonya Devleti'ni kurmak için yetki sağlanacaktır.
2. Papoulas dilediği hükümeti kuracaktır.
3. Bir hükümetin kurulduğu orduya bildirilecek, gerekirse

(*) *Amyna*'nın İngiliz desteğine beslediği güven 'prestijinden kuşku duyulan İngilizlerin sözlerine dayanıyordu.' General Harrington'un kurmay başkanı bunlar arasındaydı ve *Amyna* onun şöyle dediğini yayıyordu, "Küçük Asya'yı elde tutmak konusundaki kararlılığınızı ortaya koyun, İngiltere'nin desteğini sağlıyorsunuz." (Passas, *The Agony of a Nation*, s. 183) Bir Yunan dostunun dostça sözleri burada hükümet politikası olarak gösterilmek istenmektedir. İngiliz ordusuyla Yunan ordusu arasında görevli irtibat subaylarının ilişkileri iyi olsa da, İngiliz ordusunun genel eğilimi Türklerden yanaydı; bu konuda Mareşal Sir Henry Wilson'un General Harrington'a azdığı 14 Aralık 1921 tarihli mektuba bkz. "Hep birlikte İstanbul'dan çekip gitmediğimiz ve Türklerle dost olmadığımız sürece hiçbir yararlı şey yapamayız. Ama Montagu'ye... Lloyd George'u bu yönde eğitmek konusunda herhangi bir gelişim sağlayıp sağlamadığını sorduğumda 'kesinlikle hiçbir gelişim sağlayamadım' karşılığını aldım. Ardından da şöyle dedi, 'Siz tabi oldunuz, çünkü Lloyd George Türk dostu olduğunuza inanıyor.'" Harrington, *Tim Harrington Looks Back* (Tim Harrington Geçmişe Bakıyor), s. 87. Pallis de bana, o sıralarda Harrington'la yaptığı bir konuşmada, Kondylis'in amaçlarıyla yöntemlerini onaylamadığını kendisine açıklamış olduğunu anlattı.

ordu uygun bir ant içmeye davet edilecektir.

3. Yeni rejimin kurulduğu ve bunu gerektiren nedenler Yunan hükümetine bildirilecektir.

5. Yeni rejimin kurulduğu Müttefik Devletlere bildirilecek ve desteklemeleri istenecektir.

6. Avrupa, Amerika, Mısır, Romanya ve başka yerlerdeki Yunan toplulukları, yeni devleti (paraları ve kanlarıyla) desteklemeye çağrılacaklardır.

Amyna'nın, yeni devletin sağlayabileceği adam ve para desteği hakkındaki değerlendirmeleri çok garipti. Bu garip belgenin içerdikleri, dalkavukluktan ve gerçekleşmeyecek umutlardan başka şey değildi. *Amyna*, haklı bir neden göstermeden tarafsızlığı reddediyordu: "Ne Kral Konstantin, ne de Eleftherios Venizelos, bizim kişisel duygularımıza etki yapmamıştır, şu ya da bu siyasal yola gitmemiz önerisinde bulunmamıştır."⁴⁵ Oysa bu hareketin Venizelos yanlısı olduğu kadar devrimci olduğu da açıktı. *Amyna*'nın Gounaris Hükümeti ve Kral Konstantin hakkındaki duyguları, Papoulas'a karşı gösterilen saygı ve yetkili Kral yanlısı ve tarafsız subayların harekete katılmalarını önlemek umuduyla bastırılmıştı.

Ayartmak için yapılan girişime karşı Papoulas'ın tepkisi karakteristikti. Papoulas, namusunu korumakla birlikte peşinden koşanlar kapısını çalmayı sürdürsün diye yeterince cesaret verdi. *Amyna* ile yapacağı görüşmeler hakkında hükümete bilgi vereceğinden söz ederek yolunu açık tuttu.⁴⁶ Bu amaçla da, Siotis'i ve kurmay subayı Albay Sarıyannis'i Atina'ya gönderdi. Siotis'in, hükümetin hareketle ilgilenmesi konusundaki girişimi başarılı olmadı. Hükümet "resmi olmayan" her kuruluşu desteklemeyi kararlı olarak reddediyor ve mücadeleye katılmak isteyen bütün Yunanlıları asker yazılmaya, para yardımında bulunmaya çağırıyordu.⁴⁷ Böylece, Papoulas'la *Amyna* arasında ilişkilerin ilk bölümü kapandı.

En sonunda 22 Mart günü üç devletin Dışişleri Bakanları, Curzon, Poincaré ve İtalya'dan Schanzer Paris'te toplantılar.⁴⁸ Görüşmeler çok sert olmakla birlikte gerçeklere de oldukça uy-

gundu. Trakya konusundaki uzun tartışmalar bir uzlaşmayla sonuçlandı.⁴⁹ Fransızlar, Enez-Midye hattını sınır yapmak ve Doğu Trakya'da uluslararası bir tampon devlet kurmak yoluyla Türkleri ve Yunanlıları birbirlerinin boğazlarına sarılmaktan uzak tutmak istiyordu. Başta gelen çıkarı Boğazları denetim altında bulundurmak olan Curzon, Yunanlıları Çanakkale Boğazı'nda üstün duruma sokacak Midye-Rodosto hattını tartışlıyordu. Bir sırıda uzlaşmaya varılmıştı, buna göre Yunanlılar Gelibolu'da kalacaklar ve Rodosto'dan çıkacaklardı.

Poincaré daha baştan, Yunan ordusu çekilmeden hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini bildirmişti. Sorun bunun nasıl sağlanacağıydı. Konferans, Yunanlıların çekilmesi halinde ortaya çıkacak pratik sorulara ciddi bir şekilde yöneliyordu ve Foch, Weygand, Gouraud ve Harington'un da dahil olduğu askeri bir grup, İstanbul'daki Müttefik generallerinin öğütlerine dayanarak Yunan ordusunun çekilmesi konusunda bir plan hazırladı.⁵⁰

26 Martta konferans, basına, Türk ve Yunan Hükümetlerine bir anlaşma yapılması konusundaki önerilerini kapsayan uzun bir açıklama hazırladı.⁵¹ Müttefik Devletler, savaş halinde olan taraflara bir ateşkes yapmaları yolundaki öğütlerini daha önce göndermişlerdi. Bu öğütler Yunanlılar tarafından hemen kabul edildi ama Türkler henüz kabul etmemişlerdi.* Savaşın önce, hem ateşkesi, hem de Müttefiklerin koşullarını ilkece kabul ettiklerini bildirmeleri gerekiyordu. Bundan sonra da Müttefikler son bir Barış Konferansı toplayarak ayrıntıları inceleyecekler, barışın ilk koşulu olan Yunan ordusunun Küçük Asya'yı boşaltmasından sonra işe başlanılacağını tarafların kabul etmeleri halinde görüşmelere geçilebilecekti.

(*) Önerilen ateşkes koşulları Stratigos'un kitabında (*Greece in Asia Minor*) özetlenmiştir. Tarafların o gün bulundukları yerde kalmalarını, kuvvetlerini takviye etmemelerini ve birliklerine yer değiştirmemelerini öngörüyordu. Süresi üç aydı, taraflar barış konusundaki ön görüşmelerde anlaşılırsa kendiliğinden uzayacaktı. Koşullara uyulup uyulmadığı Müttefik komisyonları tarafından denetlenecekti. Yunanlılar, pek az şeye itiraz ederek bunu kabul ettiler.

Paris'te hazırlanmış olan anlaşmanın ana hatları, önceki öneriden daha olumluydu. Bu anlaşma, Türklerin Küçük Asya'daki egemenliğini kabul ediyordu. Ama anlaşma kuramsal olarak Türk yönetimi altında kalacak Hristiyanların esenliğini sağlayamıyordu ve bu Yunanlıların çekilmesinden sonra Türklerin davranışına bağlı kalacaktı. İşte anlaşmanın bu yönüyle Müttefik devletlerin önerileri Yunanistan'da soğuk bir duş etkisi yaptı. Ateşkes "Küçük Asya'daki Yunan Kuvvetlerinin düzenli olarak çekilmelerini sağlamak amacıyla" önerilmişti.* Böylece en sonunda Küçük Asya'dan çekilme konusu kamunun eleştirisine açık tutulmuş ve bu da Küçük Asya'daki Rum halkının tehlikeyle karşı karşıya olduğu konusunu ortaya çıkarmıştı.

Gounaris ve Baltazzis, 29 Martta, "Çekilme önerisi yayılır yayılmaz gerçek bir panik olacağını, imkanı olan her Rumun kaçacağını ve sonra da çılgına dönen Rumların genel göçünün başlayacağını ve böylece Yunanistan'ın yıkılmasına yol açılacağını" Lindley'e söylediler. Her ikisi de, önerilen güvencelerin Hristiyanlar için yeterli olmadığı noktası üzerinde duruyorlardı. Osmanlı yurttaşları da dahil Küçük Asya'daki Rumların alınıp başka yere götürülmeleri, hükümete özel bir sorumluluk yüklemekteydi: "Bu halk asiler gibi öldürülmek için nasıl geride bırakılabilir."52**

Müttefik önerilerine karşı basının tepkisi olumsuzdu. Venizelos yanlıları 21 Nisanda Dışişleri politikası konuşulurken Meclisten ayrılmışlar, Gounaris yanlılarının 52'ye karşı 163'le değersiz bir güven oyu almalarına yol açmışlardı. Müttefiklerin barış önerileri, Milliyetçi Yunanlıların, hükümetin Küçük Asya sorununa ilgili tutumuna olan güvenlerini yitirmelerine ve *Amyna*

ile övünmeye başlamalarına neden oldu.

Yunan Hükümeti ateşkes önerisini kabul etmiş, ama Milliyetçi Türkler ateşkesi henüz kabul etmedikleri için Müttefiklerin uygun görülmeyen barış koşullarıyla kendilerini bağlı tutmayı iç politika gerekçesiyle reddetmişti.⁵³ Türkler, ateşkes anlaşmasının imza edilmesiyle birlikte Yunan ordusunun çekilmeye başlaması koşuluyla ateşkesi kabul edeceklerini bildirerek Yunanlıları çıkmaza sokmuşlardı.⁵⁴

Bu yeni istek, Yunanlıların ateşkestən yararlanarak yeni bir saldırıya geçmelerini önlemek için ortaya atılmıştı. Bu istek, Curzon'un son altı ay içinde sabırla harcadığı emekleri silip süpürmek ve yeniden yorucu tartışmalara yol açmak için yeterliydi. Yunan ordusu İngiltere'nin Kemalistlerle uygun bir barış yapabilmesi için bir güvenceydi ve böyle bir barış yapılıncaya kadar da Türk topraklarında kalması gerekliydi. Lloyd George sürekli olarak bu ruh hali içinde tartışıyordu.* Genelkurmay şimdi Türk isteklerinin "ileride gözönünde tutulmak koşuluyla" kabul edilmelerini öneriyordu. Bu istekler kabul edilirse, Türkler Barış Konferansına Küçük Asya sorununu çözmüş olarak gelecekler, İstanbul ve Trakya üzerine yürüyebileceklerdi. Yunanlıların kuvvetlerini Trakya'da toplamaları halinde, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri tehlikeli bir kısaç içinde kalacaklardı.⁵⁵

Türklerin, Yunanlıların Küçük Asya'yı boşaltmaları koşulu kabul edilmeden ateşkes yapmayı reddetmeleri, Müttefiklerin son kez yaptıkları arabuluculuk girişimini baltalamıştı. Görüşmeler sürdürülmekle birlikte, hiçbir yeni girişimde bulunulmadı. Yönetimi bir çeşit durgunluk sarmıştı. Yaz mevsimi süresince değiş tokuş edilen noktalarda Fransızlar, son barış antlaşmasına bir koşul eklememek üzere, Türklerin ilk görüşmelerin İzmir'te yapılması yolundaki önerilerini destekliyorlardı. Curzon'sa, Türklerin henüz reddetmiş oldukları öneriye benzer bir öneri-

(*) Bu cümle 25 Mart tarihli Müttefik bildirisinde yer almakta ve Fransızların görüşünü yansıtmaktadır.

(**) Burada hükümetin iki kaygısı ortaya çıkmaktadır. İlk (Kral yanlısı tarihçiler bunun en önemlisi olduğunu söylüyorlar) Küçük Asya Rumlarıyla ilgiliydi. İkincisi (Venizeloscular da önemle bunun üzerinde duruyorlardı) başlayacak olan göçmen akınının yaratabileceği kargaşa ve ayaklanma tehlikesi karşısında duyulan korkuydu. İkinci kaygı, Gounariscilerin kabul ettirmeye çalıştıklarından çok daha büyük bir rol oynamıştı.

(*) 1921 Ekiminde Gounaris'e şöyle dedi, "Yunan ordusu, öncelikle şimdiki mevzilerinde kalmalı ve Konferans başlayana dek düşman saldırılarını püskürtmekle yetinmelidir. Geri çekilmek için her türlü görüşme gereksizdir." Franguilis, ii, s. 330.

nin (ateşkes ilke olarak barış koşullarını kabul etmek-Barışın ilk koşullarını saptayacak bir konferans toplamak-Yunan ordusunun çekilmesini sağlamak-kesin Barış Antlaşması yapmak) kabulünü ileri sürüyordu.⁵⁶ Ağustosun sonlarına doğru Müttefik Devletler, ilk görüşmelerin Venedik'te yapılması konusunda anlaşmaya varabildiler. Bu görüşmelerde, savaş içindeki taraflara, martta Paris'te yapılan ya da bunlara benzer öneriler bir kez daha yapılacaktı.⁵⁷ Ama bu arada, Küçük Asya topraklarındaki gelişmeler diplomatik görüşmelerin bir kenara bırakılmasına neden oldu.

Venizelos, Sevr Antlaşması'nda kabul edilen Yunan istekleri üzerinde uzlaşma olanağı bulunmadığı hakkındaki politikasını sürdürüyordu. Ve Müttefiklerin sadece Krallık sorunu yüzünden bu istekleri desteklemediklerine inanıyordu. Ekim 1921'de, İngilizlerin Gounaris'e Konstantin'in gitmesi gerektiğini söylemelerini sağlamaya çalışmıştı.⁵⁸ Bununla birlikte Venizelos, 1922 başlarında, Londra'daki Yunan cemaatinden olup büyük varlığıyla Venizelosculuğa ve Venizelos'a çok önemli hizmetlerde bulunan yeni karısı Elena Schilizzi'yle birlikte tatil için Amerika'ya gitmişti.

Müttefiklerin marttaki önerileri ve bunların Yunanlılar üzerindeki soğuk düş etkisi, *Amyna*'nın çalışmalarına yeni bir enerji getirmiş ve en sonunda Venizelos'un görüşünü bildirmesi sağlanmıştı. Bu işe karışması için, Venizelos, bütün dostlarının saldırısına uğramıştı. Patrik, kurtarılmamış Yunanlıları bırakmaması için Venizelos'a başvurmayı sürdürüyordu. Politis, Repoulis ve Mısır'daki liberal pamuk kralı Benakis, Avrupa'ya dönmelerini istiyorlardı.⁵⁹ En sonunda Meletios, şöyle bir telgraf çekti: "Kendilerini egemen bir devlet haline getirmek için Yunan hükümetinin davranışına bakmayarak savaşı sürdürecektir olan Küçük Asya Rumları ulusal ordunun başındaki General Papoulas'ın emrine geçmeye hazırlanmaktadır. General Papoulas, diplomatik temsilci olarak size bel bağlıyor. Salt ulusal hareket olduğuna inandığım hareket, değerli desteğinizden yoksun bırakılmamasını rica etmektedir."⁶⁰ Paris'teki dostlarının hareketin pek

az başarı olanağı bulunduğuna inandıklarını da ekleyerek bu telgraf Benakis tarafından Paris'ten Venizelos'a gönderilmişti. Hatalı olarak hareketin Papoulas tarafından başlatıldığına işaret eden Meletios, "salt ulusal" olduğuna inandığına ve ordu içinden geniş bir şekilde destekleneceğini umduğuna kuşkusuz değinmek istemişti.

En sonunda Venizelos konuşmaya ikna edilmişti. Dostlarının başvurularına Meksika'dan Benakis'e yazdığı uzun ve ilginç bir mektupla yanıt verdi.⁶¹ Hareket alanından bu kadar uzakta bulunması nedeniyle, Papoulas'ın bu işe karışmasını tam anlamıyla yanlış yorumlamıştır:

Bu konuda general Papoulas'ın önder olarak davranır görünmesinden, hazırlanan hareketin Atina tarafından desteklendiği ya da daha ziyade başlatıldığı sonucunu çıkarmaktayım. Kuşku doğruysa, Konstantin'i kurtarmaktan başka hiçbir şeye önem vermeyen Atina'dakilerin, Yunan kamuoyunu saptırmak ve ulusal düşlerin yıkılmasından sonra ordunun Küçük Asya'dan Yunanistan'a dönmesiyle ortaya çıkacak bunalımı ertelemek amacıyla zaman kazanmak için bu işi düzenlemiş oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

Atina'dakilerin böyle davranışı iki kez cinayettir. Birincisi, hayatlarını kurtarmak için çalışacak olan Küçük Asya'daki Rumlar, Müttefik Devletlerin bu harekete karşı gelmelerine neden olacak hareketi tam anlamıyla başarısızlığa uğratacaktır. İkincisi de, Yunanistan'ın, bugün yapması gerektiği gibi, aceleyle toparlanmasını engelleyecektir. Bu arada şimdi dökülen kanlar ve özellikle ekonomik bakımdan yitirilenler Yunanistan'ı ölüme yollamazsa.

Venizelos, olaylardan uzakta kaldığı, girişimin ne kadar büyük ve "başarı umutlarının ne kadar küçük olduğunu bildiği için, Küçük Asya Rumlarına kendilerini silah kuvvetiyle savunmalarını hiçbir zaman öğütlemeye cesaret edemeyeceği" üzerinde önemle durmuştu. Bununla birlikte, Küçük Asya Rumlarını

böyle bir harekete geçmekten de vazgeçirmeye çalışmayacaktı:

Türk yönetiminin İzmir bölgesine yeniden gelmesinin, hiç değilse, yakından ilgili olup tehlikenin farkında bulunan ve ellerindeki silahlarla kendilerini savunmaya kararlı olan Rumlarla Ermenilerin yok edilmeleri ve yerlerinden atılmaları anlamına geleceği için onları bu kararlarından vazgeçiremem. Ama bu konuda kendilerine, bugün içinde bulundukları büyük tehlikeleri arttırmamaya çaba göstermeleri gerektiği öğütünü vermeyi de görevim sayarım.

Başarının ilk koşulu, yapılacak hareketin Yunan hareketi ya da geniş anlamda ulusal bir hareket olmadığı ve sadece insancıl bir hareket olduğu görüntüsünü vermektir. İşbirliği yapmak isteyen Rumlar, Ermeniler ve Türk olmayan öteki insanlar bir araya gelerek, Türk yönetiminin yeniden gelmesinin kendilerinin toptan yok edilmeleri demek olduğunun bilinci içinde, silaha sarılıp kendilerini savunmak istediklerini söyleyebilirler. Aynı zamanda Müttefik Devletlerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin işlerini de kolaylaştırmak istediklerini, o yeni kurulacak devletin iç işlerine karışmaya hakkı olmayacak şekilde Sultan'ın tam anlamıyla sözde kalacak egemenliğinin alakonulmasına itirazda bulunmadıklarını da söyleyebilirler. Daha da ileri giderek, kendi siyasal yarınları hakkında Müttefik Devletler tarafından onaylanacak bir anlaşmayı, bu anlaşmanın Türk yönetiminin geri gelmesini önlemesi koşuluyla, kabul etmeye hazır olduklarını söyleyebilirler.

Venizelos, Eski Yunanistan, memurlarını ve ordusunu geri çekinceye kadar, geçici bir yeni hükümetin kurulmasının ve yardım için Yunan ordusuna başvurulmasının durdurulmasını öğütlemişti. Böylece yeni devlet, askeri ve yönetsel ağır bir kuruluşun ekonomik yükünü son ana kadar üzerine almamış olacaktı. Ekonomik alanda da, yeni hükümetin, kağıt parasını çıkaracak kendi Devlet Bankasını kurmasını ve Osmanlı Kamu

Borçlarıyla Reji'nin gelirlerine el konmasını da öğütlemişti.* Bu öğütlerden birincisi, enflasyon tehlikesini ortaya çıkarmakta ve ikincisi güçlü Müttefik devletlerin çıkarlarını tehlikeye sokmaktaydı.

Orduda ve tüm yönetimde büyük tasarruf yapmaya da gerek duyulacaktır. Bir süre sonra, dünya ve özellikle Amerika kamuoyunun ilgisi sağlanırsa, sadece yardım olarak değil borç olarak da dışardan ekonomik yardım alınabilir ve üzerine basarak söylüyorum, hareketin sırf Yunan hareketi olmadığı anlatılırsa dışarının ilgisi başarıyla sağlanabilir. Ermenilerin bu harekete katılmaları, özellikle Amerika'da büyük bir moral güç sağlayabilir. Yeni devlet, yalnız sınırları içinde oturan ve Türk olmayan halkı değil, aynı zamanda yeni devletin sınırları dışında bulunan ve hergün Türkler tarafından öldürülen Yunanlıları ve Ermenileri de kurtarmak amacıyla kurulmuş olduğu görünümlünü vermelidir.

En sonunda Venizelos, siyasal liderlik konusuna dönüyordu:

Böyle büyük bir işi yönetmek için omuzları sağlam, elleri güçlü bir adama gerek vardır. Bu nedenle, ne pahasına olursa olsun görev Stergiadis'e emanet edilmelidir. Stergiadis, şimdilik Yüksek Komiser olarak kalmalı ve öğütleriyle Temsilciler Meclisine yol göstermeli, Yunan yetkilileri çekildikten sonra da Hükümetin başı olarak hareketin liderliğini üzerine almalıdır. Hiç kimse Stergiadis'in yerini dolduramaz ve eğer Stergiadis kabul etmezse girişim tam anlamıyla başarısızlığa uğramış sayılabilir. Çeşitli diplomatik sorunları anlamakta ve çözümlemekte, aynı zamanda da hareketin başarısı için temel koşul olan yeni devlet sınırları içerisinde oturan tüm halkın ve özellikle Türklerin tam anlamıyla ve ke-

(*) Daha sonra çekeceği bir telgrafta Venizelos Benakis'ten, parasal sorunlarla ilgili bölümdeki görüşlerinin Meletios'a iletilmeden çıkarılmasını istedi. Venizelos Belgeleri, 268, Venizelos'un eliyle düzeltilen telgraf taslağı, 29 Mart 1922.

sin olarak güvenlerini sağlamakta başarı gösterebilecek tek adam Stergiadis'tir. Türk halkının korunması, yeni devlet sınırları içindeki Türklerle Türkiye'de kalan Rum ve Ermeni halkının değiş tokuş edilmelerine de bir engel değildir.

Bu önemli mektup, Venizelos'un *Amyna* hakkındaki ayrıntılı ve üzerinde düşünülmüş görüşlerini ortaya koyan elde kalmış tek belgedir. Aynı tarihleri taşıyan ve bu konuda kafasını çalıştırdığını gösteren görüşlerle ilgili bazı karalamalarda Venizelos, Meclisin, yeni devlet için bir ordu kurmaları amacıyla subayları ve Küçük Asya'daki adamları davet etmesini öğütlemişti. Venizelos'un görüşüne göre bu hareketin başarıya ulaşması olasılığı, ordunun üçte biri ya da yarısı gibi büyük bir bölümünün gönüllü olarak katılmayı reddetmesi halinde daha da artacaktı, çünkü tüm ordunun katılması halinde hareketin Atina tarafından desteklendiği izlenimi uyanacaktı. Küçük Asya'da kalmak istemeyenlere, saygınlıkla Atina'ya dönmekte özgür olacakları yolunda güvence verilmeliydi.⁶²

Ayrıılıkçı hareketinin Avrupa'daki temsilciliğini üzerine alıp almayacağına gelince, Venizelos'un kalemi, *Amyna*'ya katılıp katılmamak konusundaki çeşitli yanıtlar arasında bocalıyordu. Bu konuda bir karara varmak çok tehlikeliydi. Kabul etmek, başarı olasılığı kesinleşmeyen yeni bir ihtilale girişmek demektir. Reddetmekse, dostlarını gücendirmek demeye gelecekti. Sonunda Venizelos'un bu konuda kesin bir karar alıp almadığı belli olmadı.⁶³

Venizelos, yapılacak hareketin başarıya ulaşma umudu varsa Stergiadis'in bu harekete katılmasında direterek gerçekçi davranmıştı. Bu çekingen nota karşısında Venizelos'un mektubu, *Amyna* tarafından planlarını yürütmeleri yolunda cesaret verici olarak yorumlanmıştı. Venizelos'un sözünü ettiği "büyük zorluklar" ekonomik ve askeriydi. Küçük Asya'daki savaş Yunan hazinesine günde 8 milyon drahmiye mal oluyordu.⁶⁴ Bu durumda kurulacak yeni devlet tarafından ekonomik önlemler ne denli acımasız uygulanırsa uygulansın, Müttefiklerin sürekli ve

cömert desteklerinden yoksun kalması halinde, bu yüke dayanması düşünülemezdi ve Venizelos'un elinde de böyle bir desteğin sağlanacağını kanıtı yoktu. Sorunun askeri yönlerine gelince, subaylarla askerlerin Eski Yunanistan'daki evlerine dönmeleri ve İstanbul'daki *Aymna*'ya bağlı subayların ordudaki yerlerine yerleşmeleri arasındaki geçici süre içinde Yunanlıların Küçük Asya'daki durumlarının tehlikeye gireceği açıktı. En çok 500.000 kişilik bir orduyla savunulan Eski Yunanistan'ın ekonomik desteğinden yoksun ve takınacakları tavır belli olmayan Müttefiklerin desteğini elde etmemiş yeni İyonya devletinin ayakta kalması olasılığı yoktu.

Daha önce Siotis ve Sarıyannis'le yaptıkları konuşmadan, hükümet, Papoulas'ın *Amyna* ile çok ilgilendiğini biliyordu ve mart başlarında Papoulas durumu anlatmak için Atina'ya çağırıldı. Ocak sonlarında Papoulas, asker ve araç gereç istekleri yerine getirilmezse çekilmeyi öğütlemişti. Şimdi de Bakanlar Kurulu'na, Yunan devletinin Küçük Asya'da bunca özveride bulunduktan sonra eldeki bölgenin bırakılmamasını söylüyordu: "Ama hükümet, bugünkü çıkmaz nedeniyle, Küçük Asya'yı boşaltıp çekilmek zorundaysa Küçük Asya'nın özerkliğini ilan etmeme izin verilmesini, bu da olmazsa yerine başkasının atanmasını rica ederim."⁶⁵ Başkomutanın bu romantik önerisi, Müttefiklerin Paris'te yaptıkları son önerilerden hemen sonra gelmişti. Papoulas'ın somut öğütleri, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki durumunun dayanılmaz olduğunu gösteriyordu. Ama, "moral nedenlerle" Papoulas'ın kendisi bile bunu kabullenmiyordu.⁶⁶

Papoulas, hükümetin tüm parasal ve askeri yardımını esirgemedi ayrılıkçı hareketin sürdürülmesine izin vermesi gerektiği inancındaydı; böylece hareket kazanç sağlayacak ve Yunan davası için bir kayıp olmayacaktı. Papoulas'ın bunu kabul etmesi siyasal bir saflıktı ve bu saflığından *Amyna* faydalandı. *Aymna*, Konstantin yanlılığının ve Kral Konstantin'in kendisinin Küçük Asya'daki Yunan davasını çürüttüğü inancıyla ortaya çıkmıştı ve Yunan davası Konstantin'in adıyla hiç ilgisi olmayan ayrı bir hareketle kurtarılabiliirdi. Gururunun okşanmasıyla bölürlenen

Papoulas, bu hareketi, barıştırma aracı sayıyordu. Ama ne kendisi, ne de başka bir arabulucu, bir yandan Venizelos'la Meletios'un ve öbür yandan da hükümetin birbirine aykırı görüşlerini uzlaştıramazdı.

En sonunda hükümetin hareket hakkındaki görüşleri, Gounaris'le Theotokis 31 Mart günü Papoulas ve Siotis'le uzun bir görüşme yapmak için buluştukları zaman açığa vuruldu. Gounaris, *Aymna*'nın diplomatik, ekonomik ve stratejik amaçlarını yerle bir etti. Eski Yunanistan'ın desteği olmadıkça bir Lyon devletinin yaşama olasılığı bulunmadığını ileri sürdü. Orduyu yerinde kalmaya ve gönüllü olarak savaşıma çağırarak özerklik ilan etmek, daha şimdiden bitik halde olan ve dayanılmayacak kadar yorgun bulunan ordunun dağılmasıyla sonuçlanacaktı.⁶⁷ Gounaris, tek çözüm yolunun azınlıklar için güvence sağlamak yoluyla genel bir barış anlaşmasına sığınarak ordunun çekilmesi olduğunu söyledi.

Aymna'nın en önemli ögesi askerlerdi ve bu konuda Gounaris tartışılmayacak kadar haklıydı. *Aymna*, komuta edebileceği asker sayısını kamuoyunda büyük bir iyimserlikle abartmıştı. Venizelos'a gönderdiği haberde, Meletios, General Papoulas'ı birleşik ordunun başındaymış gibi göstermekteydi. Bu saçmaydı. *Aymna*'ya ait kaynaklar, 45.000 askerin toplanabileceğini belirtiyorlardı. Oysa bu ordu sadece kağıt üzerindeydi. Liberal Parti'den Apostolopoulos'un, *Aymna*'nın temsilciliğiyle yaptığı görüşmeye dayanarak ortaya çıkardığı hesaba göre, en iyimser görüşle 40.000'den az asker toplanabilirdi.⁶⁸ Ve bu kuvvetin hemen yarısı acemi erlerden oluşacaktı. Apostolopoulos, öfkeyle şöyle yazıyordu: "Kemalistlerin her saldırısına karşı Avrupa'nın bu toprakları savunması koşuluyla bu ordu ancak İzmir bölgesinde düzeni sağlayabilir, çünkü söz konusu ordunun savunma gücü olarak hareket yeteneği yoktur."

Zaten, Yunanistan'dan gelen askerlerin Küçük Asya'da gönüllü olarak kalacağı yoktu. Bu karamsar sonucu desteklemek için Apostolopoulos, cephedeki durumu ve son günlerde 27. ve 30. alaylardan askerlerin kaçıp durduklarını anlatan Venizelos

yanlısı bir subayın ilginç mektubunu da ekliyordu:

*Her şeyden önce adamlarımızın morali acınacak halde-
dir. Bir düşünün, Küçük Asya'nın boşaltılacağı haberini bü-
yük bir heyecanla karşıladılar... (Eve gidelim, Küçük Asya'-
nın canı cehennem!)... Savaşın birkaç gün daha sürmesi ha-
linde, toptan çözülmemizden korkuyorum.*

*Birkaç gün önce Küçük Asya'nın boşaltılması sorunu
açıklandığı zaman, geri çekilirse, ordu komutanlığının Kü-
çük Asya'yı savunmaya karar vermesi halinde, askerlerimiz-
le konuşmamızı ve böyle bir kararı nasıl karşılayacaklarını
öğrenmemizi söylediler. Sizin de anlayacağınız gibi biz, so-
nucun ne olacağını baştan biliyorduk. Kendine saygısı olan
askerler bile, "Çok iyi, ben Küçük Asya için üzüntü duyur-
m ama her şeyden önce evime dönmekle ilgiliyim" demek-
tedirler.*

Adı bilinmeyen bir muhabir, Venizelos yanlısı gazetelerin cephede içtenlikle arandığını bildiriyordu. Artık hükümete güven kalmamıştı: "Gounaris'e geceli gündüzlü çirkin küfürler savruluyor." Artık yeni rejimden tam anlamıyla umutsuzluğa düşmüş tarafsız subaylar, dönüp Venizelos yanlısı oluyorlardı. Durum bir ordunun yıkılma noktasına geldiğini göstermekteydi.

Papoulas, hükümetin savaşı sürdürme ve Küçük Asya'yı bırakmama güvencesiyle İzmir'e döndü. Orada, Argyropoulos ve Kondylis'in yazdıkları, *Aymna*'nın Venizelos'la görüşmelerini anlatan ve Papoulas'ı İngiliz desteği hakkındaki cesaret verici raporlarla harekete geçmeye kıskırtan bir mektubu kendisini bekliyordu.⁶⁹

İngilizlerin *Aymna*'ya karşı tutumu gerçekten çok soğuktu. Curzon, böyle bir hareketin İngiltere'yi düş kırıklığına uğratacağını ve sadece yıkıcı sonuçlar vermekten başka işe yaramayacağını Yunanlılara açıkça anlatması için Lindley'e talimat vermişti.⁷⁰ Baltazzis, 1 Nisanda, "hükümetin bu hareketle hiç ilgisi olmadığı ve hareketi onaylamadığı" konusunda Lindley'e güven-

ce verdi.⁷¹ Üç hafta sonra, Lindley bu sorunu Stergiadis'le tartışacaktı:

Bay Stergiadis bugün bana, Küçük Asya'nın boşaltılmasından sonra yerel direniş sorununu tartışmak üzere Atina'ya geldiğini söyledi. Benim bildiğim kadarıyla Stergiadis böyle bir harekete her zaman karşı çıkmıştır, kesinlikle halka silah dağıtılmadığını ve engelleyebilirlerse silah dağıtılmayacağını söylemiştir. Ne yazık ki, birtakım Yunanlıların bu hareketin dıştaki bazı söz sahibi kişiler tarafından kışkırtıldığını söylemiş ve bu konu hakkında biri resmi olan ve öbürü resmi olmayan iki fikir bulunduğu inancını ortadan kaldırmak için kendisine yardım etmemi istemiştir.⁷²

Lindley, Stergiadis "dıştaki söz sahibi adamlar"dan söz ettiğinde Londra'daki Venizelos yanlısı Yunanlıları belirtmek istediğini kestirmişti. Stergiadis, bu sözleriyle belki de Lloyd George'u anlatmak istemekteydi. Bu görüşmenin sonucunda Harold Nicolson'un, "İngiliz hükümetinin politikasına karşı ve aynı şekilde Yunan Hükümetinin politikasına karşı Londra'da çalışmalarına izin verilemeyeceğinin" Sir John Stavridi ve arkadaşlarına söylemesine karar verildi. Nicolson bu uyarıyı yaptı; Stavridi de *Amyra*'nın temsilcilerinden biri olan General Phrantzis'e onun önünde telefon ederek İngiliz Hükümetinin hiçbir koşul altında böyle bir hareketi hoş görmeyeceğini Patrik'e ve Papoulas'a söylemesini bildirdi.

Papoulas harekete geçmiyordu. Öfkeli bir yanıt vererek, durumun tam anlamıyla yanlış anlatıldığından ve kendisinden başa geçmesinin değil de işbirliği yapmasının istendiğinden ve görüşmelerden her zaman hükümete bilgi verilmesi gerektiği konusunda direndiğinden söz ederek *Amyra*'ya yakındı.⁷³ Hiç izin vermediği halde, Venizelos'un diplomatik desteğinin istenmesinin parti politikası amacıyla kendisi gibi dürüst insanların ulusal duygularını sömürmek olduğunu ileri sürdü.

Papoulas artık *Amyra*'nın gerçek siyasal hedefini anlamıştı.

Dışarda Venizelos tarafından temsil edilecek olan ve Yunanistan'daki Konstantin yanlısı rejimden tam anlamıyla ayrı olarak Küçük Asya'daki Rumların "kendi başlarına" harekete geçmeleri biçiminde sunulan *Amyra*'nın anlayışla, hükümet tarafından onaylanmış ve Venizelos'la ilgisi olmayan ulusal bir hareket şeklindeki Papoulas'ın anlayışı (bu anlayış kendi kafasında bile hiçbir zaman açıklığa kavuşmamıştı; belki de bir ulusal felaket olasılığını önlemek için basit, atak ve kendini beğenmiş bir adamın, düşünmeden göstermiş olduğu tepkiydi) artık uzlaştırılmazdı.

Amyra, Papoulas'ı kandırma girişiminden hâlâ vazgeçmiyordu. Argyropoulos, Stergiadis'in liderliği kabul etmeye kandırılması koşulunu da içeren tüm ayrıntılarıyla Venizelos'un öğütlerinden oluşma ayrılıkçı hareketin planını yanına alarak, 15 Nisanda İstanbul'dan İzmir'e hareket etti.⁷⁴ Ama bu görevinde başarı sağlayamadı.⁷⁵ Yunan Hükümetiyle ilişkilerinde meydana getireceği sonuçları bile göz önünde tutmayarak, Papoulas, *Amyra*'ya kendisini içtenlikle kaptırmayacaktı. Böylece ve Müttefiklerin etkin olmayan politikası yüzünden hükümetin gücünü yitirmesi nedeniyle, Papoulas'ın tutumu ve Stergiadis'in karşı koyması *Amyra*'yı karışıklığa, umutsuzluğa mahkum etmişti.⁷⁶

Amyra artık çarçur edilmiş bir güçtü. Bir İyonya devleti kurmaktan vazgeçerek, İstanbul'daki Venizelos yanlısı bazı subayların orduya geri dönmeleri konusunda Papoulas'la görüşmeler yapmaya başlamıştı.⁷⁷ Bu subayları geri almayı istemesine karşın Papoulas'ın 15 Martta istifa etmesiyle, görüşmeler kesildi ve en sonunda İstanbul'daki *Amyra*'nın umutları suya düştü. Bu arada, *Amyra* ile ilgili olarak dilediği gibi davranması için Hükümetten açık kart alan Stergiadis İzmir Komitesi'ni güçsüz bıraktı ve böylece de hükümetin Küçük Asya'dan çekilmeyi görüşme çabalarını ya da kendisinin İzmir bölgesini denetlemesini engelleyecek bütün hareketleri önlemeye kararlı bir tutum takındı. Stergiadis'in *Amyra*'yı etkisiz hale getirmesi, Venizelos'la dostluğunun bozulmasına da yol açtı.

NOTLAR

- 1 D.B.F.P., xii. no. 472.
 - 2 Argyropoulos, Dosya 9, s. 3.
 - 3 İzmir Komitesi konusunda Rodas'ın *Greece in Asia Minor* adlı yapıtına bkz., s. 265; Londra ve öteki yabancı Komiteler için Venizelos Belgeleri, 1921-1922 ve daha sonra Venizelos'a yazılan mektuplar, Argyropoulos, Dosya 9, s. 23-24.
 - 4 Rodas, s. 265.
 - 5 Venizelos Belgeleri, 316; N. Apostolopoulos'un 17 Mayıs 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı yazı.
 - 6 D.B.F.P., xvii, no. 417, Hardinge'in 21 Ekim 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
 - 7 Frangulis, *La Grèce*, ikinci baskı, ii, s. 310. Müttefik Devletlerin tarafsızlığı, Yunanlıların ziyaret etme ve arama yapma hakları konusunda Frangulis'e bkz., ii, s. 328-335, 354-358, 389; D.B.F.P., xvii, s. 376-378, 385, 409, 463, 497.
 - 8 D.B.F.P., xvii, no. 405; Curzon'un 7 Ekim 1921 tarihli "Türkiye ile Yunanistan'a müdahalede bulunma" hakkındaki muhtırası.
 - 9 Toynbee, *The Western Question*, s. 238-239, "Hareketsizlik noktasına ulaşılmıştır ve hangi taraf saldırıya geçerse geçsin şimdiden başarısızlığa uğrayacağı meydandadır."
 - 10 Frangulis, ii, s. 294-297, D.B.F.P., xvii, no. 502 (eleştiriyi birlikte antlaşmanın metni vardır).
 - 11 D.B.F.P., xvii, no. 425; Frangulis, ii, s. 312-313.
 - 12 A.g.e., no. 431; Frangulis, ii, s. 314-315.
 - 13 *Altılar Duruşması ve Sonrası*, özellikle iddianamenin 10. maddesi, Frangulis, ii, s. 476.
 - 14 Toynbee, s. 243-244.
 - 15 Genel ekonomik durum için Diomedis'in *The Greek Economy before and after 1 November 1920* ve Andréades'in *Les Effets économiques et sociaux de la guerre en Grèce* yapıtlarına ve aynı zamanda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 286/750 ve sonrasına bak.
 - 16 D.B.F.P., xvii, no. 469; Baltazzis'le 2 Aralıkta yapılan bir konuşmada Vansittart'ın tutanağı hakkındaki Nicolson, Crowe ve Curzon'un notları.
 - 17 D.B.F.P., xvii, no. 478, 485.
 - 18 Frangulis, ii, s. 321; aynı zamanda D.B.F.P., xvii, no. 493'e bkz.
 - 19 D.B.F.P., xvii, no. 499; Curzon'un 2 Ocak 1922 tarihinde Bentinck'e yazdığı mektup.
 - 20 D.B.F.P., xvii, no. 549, no. 3, borç hakkında Nicolson'un önerileri ve Armstrong Bankası'ndan Sir G. Armstrong'un 22 Ocak 1922 tarihinde Viscount Long'a yazdığı ilginç mektup.
 - 21 Metaxas, *Anılar*, iii, ek 13; Andre'nin 1 Ocak 1922 tarihinde Metaxas'a yazdığı mektup.
 - 22 Yüksek Komisyon Belgeleri, Dosya 30, 15/28 Ekim 1921 tarihli mektup.
 - 23 Passas, s. 162-163; Kontoulis'in 15/28 Ekim 1921 tarihinde Papoulas'a yazdığı mektup; General Polymenakos'un 2 Kasım tarihli mektubu; Passas'ın *The Agony of a Nation* adlı yapıtı, s. 163-164 ve bütün bölüm, s. 160-173.
 - 24 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 286/756; Volas'ta Konsolos yardımcısı W.L.C. Knight'in 7/31 Mayıs tarihinde Granville'e yazdığı mektup.
 - 25 Venizelos Belgeleri, 267; Lloyd George'un, Meletios'u desteklemesi için 16 Aralık 1921 tarihinde Stavridi'ye yazdığı mektup.
 - 26 Meletios'un Atina Başpiskoposluğuna vekaleten atanması konusunda bilgi edinmek için Papadopoulos'un *Meletios of Athens and the Holy League* adlı yapıtına bkz.
- Meletios'un aşırı Kral yanlısı görüşe sahip olduğu hakkında Karolidou'nun *Accusation before the Holy Synod* adlı yapıtına bkz. Bu belge, akademik dünyada aşırı tutucuların görüşüne ışık tuttuğu için ilginçtir. Bu belge ortodoks doğmasıyla Octavius Caesar ve Mark Antoine arasında olduğu gibi eski dünyanın kişisel huş ve şiddetli propaganda tartışmalarını birleştir-mektedir. Karolidis'e göre, Metaxakis Girit'te belli olmayan bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Kardeşi, bir koyun hırsızıydı. Başa geçmeyi başa-ran Meletios, kilisenin paralarını lüks mobilyalara, şölenlere, birtakım eğ-lencelere harcamış, eski tarz kılıklara bürünerek ve dışardayken sakalını keserek "sadece keyif için" Avrupa'ya, Amerika'ya yolculuk etmiş, evlen-meler ve vaftizler için para almış, ithal ettiği bir otomobil için gümrüğü at-latmış, bazı Başpiskoposluk giysilerini çalmış, kilisenin geleneksel müziği-ni ayaklar altına almıştır. Daha ciddi olarak, Karolidis, Meletios'u İngiliz Kilisesine karşı yumuşak olmakla, "Hristiyanlığa karşı görüşler beslemek-le" suçlamaktadır. Aynı zamanda bu belge, Meletios'un, Kral Konstantin'e ve Kral yanlısı Piskoposlara karşı takındığı tavrı ve "din ve yasalara" uyma-yarak Atina Başpiskoposluğuna atanmasını içermektedir.
- 27 Venizelos Belgeleri, 316; Meletios'un 8/12 Temmuz 1921 tarihinde Veni-zelos'a yazdığı mektuplara bkz.
 - 28 *Eleftheros Typos*, 2 Şubat 1922.
 - 29 Rodas, s. 265, Angelomatis, *Chronicle of A Great Tragedy*, s. 130.
 - 30 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 421/302, no. 34; Lindley'in 22 Şubat 1922 tarih-inde Curzon'a yazdığı mektup.
 - 31 Passas, s. 174; Stratigös, s. 337-338; Papoulas'ın *Altılar Duruşması*'ndaki ta-nıklığı, s. 64-67.
 - 32 D.B.F.P., xvii, no. 504.
 - 33 Yunanlılar ve Yakın Doğu sorunları hakkındaki görüşleri açık bir şekilde *Histoire Politique: Chroniques de quinzaine* adlı yapıtta meydana konulmakta-dır, 4. cilt, Paris, 1920-1922.

- 34 Stevenson, *Lloyd George: A Diary*, s. 242.
- 35 *D.B.F.P.*, xvii, no. 508; 16 Ocak 1922 tarihinde Poincaré'yle Curzon arasında yapılan görüşme.
- 36 *D.B.F.P.*, xvii, 509, 511; 514-6519.
- 37 Passas, s. 151; Theotokis'in 5 Şubat 1922 tarihinde Papoulas'a yazdığı mektup.
- 38 Passas, s. 151-152; Papoulas'ın 8 Şubat 1922 tarihinde Theotokis'e yazdığı mektup.
- 39 Gounaris'in 15 Şubat 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup; İngilizce metni, *L.G. Belgeleri*, F199/9/3; Fransızca metin, *Frangulis*, ii, s. 350-352.
- 40 *D.B.F.P.*, xvii, no. 529, 536. İngilizlerin yeni bir politika bulma konusunda karşılaştıkları zorluklar, a.g.e., no. 515-516, 519, 524, 526.
- 41 A.g.e., no. 544.
- 42 İngilizce metin, a.g.e., no. 548; Fransızca metin, *Frangulis*'de, ii, s. 352-353.
- 43 *D.B.F.P.*, xvii, no. 548; Curzon'un 6 Mart 1922 tarihinde Lindley'le yazdığı mektup.
- 44 Metin Passas'ta, s. 177-184.
- 45 Passas, s. 179.
- 46 *Amyne*'nin 1 Martta Papoulas'a yazdığı yazıya bkz. Passas s. 187-189.
- 47 Passas, s. 187; Theotokis'in 3 Mart 1922 tarihinde Papoulas'a yazdığı mektup.
- 48 *D.B.F.P.*, xvii, bölüm 4; 22-26 Mart 1922 tarihinde Paris'te yapılan görüşmeler.
- 49 A.g.e., no. 564, 565.
- 50 A.g.e., no. 506, n. 11.
- 51 Fransızca metin, *Frangulis*, ii, s. 360-365; İngilizce metin, *Cmd* 1641, 1922; *D.B.F.P.*, xvii, no. 568, ek 1 Curzon'un son tasarsını içermektedir.
- 52 *D.B.F.P.*, xvii, no. 575; Lindley'in 24 Mart 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 53 *Frangulis*, ii, s. 372; *D.B.F.P.*, xvii, no. 600, 654.
- 54 A.g.e., no. 583. Müttefik Devletlerin önerilerine karşı Yusuf Kemal Beyin yanıtının özetini içeren ve Rumbold tarafından 5 Nisan 1922 tarihinde Curzon'a yazılan yazı; Yusuf Kemal'in daha sonra 22 Nisan tarihli notu için no. 603 bkz. Fransızca metinler, *Frangulis* ii, s. 378. Curzon, Fransızların "barış koşulları kabul edilince" Müttefik Devletlerin Yunanlıların boşaltma tarihini öne alacakları hakkında Ankara'ya verdikleri yanıtı onaylamıştı. (*D.B.F.P.*, xvii, no. 594, Curzon'un 12 nisanda Rumbold'a yazdığı mektup) Ama Curzon daha ileriye gitmeyi kabul etmeyeceğini bildirmiş ve Türkler de ileri sürülen koşulları kabul etmemişlerdi.
- 55 *D.B.F.P.*, xvii, 583, no. 5.
- 56 Nisan ve Ağustos 1922 arasındaki bu üzücü yazışma izlenebilir. *D.B.F.P.*, xvii, no. 583, 584, 603, 607, 609, 615, 619, 627, 630, 632, 638, 639, 645, 646,

- 656, 659, 676, 680, 699, 728, 730, 733, 737, 742, 743.
- 57 A.g.e., no. 742-743.
- 58 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 286/757; Sir Eyre Crowe'un 13 Ekim 1921 tarihinde Venizelos'la yaptığı görüşme.
- 59 Venizelos Belgeleri, 316; Benakis "ve dostları" tarafından 7 Şubat 1922 tarihinde Havana'dan Venizelos'a yazılan mektup.
- 60 Venizelos Belgelerindeki metinler, 268.
- 61 Venizelos Belgeleri, 268; Venizelos'un 19 Mart 1922 tarihinde Benakis'e yolladığı mektubun kendi eliyle yazılmış taslağı.
- 62 Venizelos Belgeleri, 268; bu tasarı notları diye adlandırılan bir dosyada toplanmış olup *Amyne* ile ilgili birçok notu ve bir tomar telgrafı içermektedir. Venizelos'un el yazısıyla yazılmış ve tarih taşımayan bu tasarrının kime yazıldığı belli değildir.
- 63 Anılan bu telgraf tasarrarının ilkinde Venizelos, "Eğer davet edilmiş olsaydım diplomatik temsilciliği bu koşullar altında kabul etmek zorunda kalacağımı sanırdım" diyor ve daha zayıf olarak "kabul etme olasılığını düşünemilirdim" diye kuşku içinde olduğunu gösteriyordu. Ama son İngilizce taslakta, "bu koşullar altında ödevim olduğu kanısındayım" demektedir. Ama bu telgrafın nasıl gönderildiği hakkında kesin bilgi yoktur.
- 64 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 286/750; Bentinck'in 30 Aralık 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 65 Passas, s. 191.
- 66 Passas, s. 193, aktarılan kısım Papoulas'ın 16/29 martta Theotokis'e yazdığı muhtıradan alınmıştır.
- 67 Passas, s. 194-196, Gounaris'in sözlerini kelimesi kelimesine yinelemektedir; *Stratigo*, s. 354-355.
- 68 Venizelos Belgeleri, 316; Apostolopoulos'un 10 Mayıs 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 69 Metin Passas'ta, s. 198, Argyropoulos ve Kondylis'in 18/31 Mart 1922 tarihinde Papoulas'a yazdığı mektup.
- 70 *D.B.F.P.*, xvii, no. 578.
- 71 A.g.e., no. 580.
- 72 A.g.e., no. 601.
- 73 Passas, s. 199; Papoulas'ın "Patrikhaneye" yazdığı tarihsiz yazı.
- 74 Passas, s. 201-202. Papoulas'ın kendi öyküsünü anlatmaktadır. Papoulas bilmeyerek düzenin Venizelos tarafından yapıldığını yazmıştı. Bunu kendilerinin yaptıklarını söylemesi *Amyne*'nin çıkarlarına uygundur.
- 75 Papoulas ve Argyropoulos nedenleri başka türlü anlatmaktadırlar. Passas, s. 201-202; Argyropoulos, *Dosya* 9, s. 14-16.
- 76 Meletios'un 8 Mayıs 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektupta umutsuzluk anlatılmaktadır. Venizelos Belgeleri, 316.
- 77 Passas, s. 202-207, 211.

- 78 Passas, s. 197, 235-236. Kendisini tanıyan ve destekleyen kesimde ara ara papazlarla savaş halinde olan Meletios, bu kesimde de bulunan ve İzmir Komitesi'nin ileri gelenlerinden A. Lambrou'yu tutuklatmış ve Naxos adasına sürdürmüştü. Papoulas'ın yerinden atılmasında da rolü vardır.

12. ÇIKIŞI OLMAYAN LABİRENT

Ülkenin genel çıkarları konusundaki görüşmelerde bile umutsuzca ayrılmış olduğumuz için hepimiz burada, İzmir'de ve Atina'da karanlıkta bocaladığımız, artık kesin bir amaç olmadan dostlarımıza düşmanlarımıza çatığımız bir gerçektir.
Patrik Meletios'dan Venizelos'a, Nisan 1922

Yunanistan çölleri aşmalıdır, kayalardan toplanmış kudret helvasıyla yaşamalıdır ve bugünün çetin sınavından geçmelidir. Böyle yaparsa, Vaat Edilmiş Toprakları kazanabilir.
Lloyd George'dan Venizelos'a, Mayıs 1922

Meyve vermesi beklenen marttaki Paris görüşmelerinin başarısızlığı, Yunanlılar için sonun başlangıcı olmuştu. Yunanistan'ı karışıklıktan Lord Curzon'un kurtaracağına bel bağlamış olan Yunan Hükümeti, bütün yaz mevsimi boyunca hareketsiz ve düşünceden yoksun görünüyordu. Stergiadis, haziran-da Müttefik Devletleri, Küçük Asya konusunda bir karar almaya ve bu kararı uygulamaya çağırılmıştı. Temmuzda Baltazzis, "Yunanistan'dan ne yapmasının beklendiğini ve bekleneni yaparsa karşılığında ne destek göreceğini" İngiltere'den sormuştu.¹

Yunanlılar çıkışı olmayan çapraşık bir yolda tuzağa düşmüşlerdi. Gerekirse Küçük Asya'dan çekilmeye hazır olan Yunanlıların amacı savaşı tasfiye etmektir. Paris görüşmeleri bu so-

runu açığa vurmuş ve *Amyna*'ya bağlı Yunanlılar, Stratos gibi hoşnut olmayan politikacılar tarafından Hükümete karşı siyasal bir fırtına yaratılmasına yol açmıştı. Bu fırtına, savaşa son vermek için tek yanlı bir çekilmeyi düşünebilecek moralden yoksun hükümeti daha zor duruma sokmuştu.² İç politika nedeniyle Küçük Asya'dan çekilmenin azınlıklara "güvenceler" sağlayan uluslararası bir anlaşmayla gizlenmesi gerekiyordu. Çünkü bu çemberden başka kurtuluş yolu yoktu.

Hükümet, İngiltere'den bir borç alma umudunu yitirmişti. Anadolu'daki orduyu ayakta tutabilmek amacıyla şimdi, gerekli kaynakları bulmak için cesaretle harekete geçmişti. 3 Nisan'da Protopapadakis, piyasadaki kağıt paraların yarıdan kesilmesi hakkındaki ünlü Zorla Borç Alma Yasası'nı getirmişti. Piyasada kalan her yarım kağıt paranın değeri bütün kağıt paranın yarı değerindeydi ve öbür yarısı da vadesinde hükümet tarafından ödenecek bir bonoydu. Böylece hükümet savaş halindeki bir orduyu ayakta tutabilmek için ortalama 1.500.000 drahmi toplayabilmişti.³ Ama bu büyük para da, pahalılık karşısında uzun süre yeterli olamayacaktı. Protopapadakis, mayısta Lindley'e, "gözleri yaşlı olarak" bu paranın ancak ordunun terhis edilmesine yeteceğini, bu amaçla kullanılması gerektiğini söyledi.⁴ Halk borçlanmayı cesaretle karşılamıştı, ama bu işin hükümetin ülkedeki saygınlığını artırma konusunda hiçbir etkisi olmamıştı.⁵

Ülkedeki siyasal güçlerin dengesi o haldeydi ki, hükümet her ne kadar saygınlığını yitirmiş olsa da anayasal yollarla bir değişiklik yapılması olasılığı yoktu. Meclis aritmetiğine göre, kurulacak her hükümetin Gounaris yanlılarıyla, küçük olmakla birlikte Nikolaos Stratos yanlılarından oluşan Venizelos düşmanı bloktan gelmesi zorunluydu. Venizelos yanlılarına ve Küçük Asya'daki *Amyna*'ya yanaşma girişiminde bulunan, gerçekleşmeyen hırsının etkisiyle bütün kış mevsimi Gounaris'e karşı duran Stratos, Venizelos düşmanı bir koalisyona girmek dışında güç sahibi olmayı bekleyemezdi. Bundan başka manevra olasılıkları, Meclis'in bir Kurucu Meclis olması nedeniyle Kralın bu Meclisi

dağıtma yetkisinin anayasal yönden sınırlanması yüzünden kısıtlıydı.

Tek farkla güven oyu olarak süregelen Gounaris Hükümeti 12 Mayıs'ta düştü. Gounaris'in istifasından sonra, Venizelos yanlısı bir gazeteci durumu şöyle anlatıyordu:

Biz liberal gazetecilerin ve politikacıların bir bölümü Danglis'in evinde toplanmıştık... Başbakanın istifasından hemen sonra, Kralın 105 milletvekiliyle en güçlü partinin lideri olan Danglis'i göreve çağıracağından hiç birimizin kuşku yoktu... Politikacılar, Kral tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmesi halinde Danglis'in kabul edip etmemesi gerektiği sorununu tartışıyorlardı. Herkes kabul etmesinde birleşmişti. Ama saatler geçiyordu, Mecliste küçük bir grubun lideri olan Kalogeropoulos saraya çağırılmıştı ve Danglis'e hiç bir haber gelmemişti. Öğleden sonra ilk saatlerde Kralın, Mecliste sadece ortalama otuz yandaşı bulunan Stratos'u hükümeti kurmakla görevlendirdiğini hayretle öğrendik.⁶

Stratos 17 Mayıs'ta Meclise gelmiş, Venizelos yanlıları kendisini destekledikleri halde, 170'e karşı 154'le güven oyu alamamıştı. Artık bir Koalisyon Hükümeti kurulması için yol açılmıştı ve 21 Mayıs'ta bu hükümet kuruldu. Gounaris yanlıları sekiz, Stratos yanlıları da beş bakanlık aldılar. Protopapadakis Başbakanı, Gounaris, Baltazzis ve Theotokis de Adalet, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarını korumuşlardı, Stratos da İçişleri Bakanlığı'nı almıştı. Pek çok gürültüden sonra kurulan bu hükümet eskisinden farklı değildi.

İngiliz Büyükelçisi şöyle yazıyordu:

Böylece sonuçlanan olay, en iyi şekilde, gülünç olarak tanımlanabilir. Bu, Gounaris'in yakınlarını hükümete sokmamak için oynanması gereken parlamento oyununun bir parçasıydı. Peşinde otuz kişi bulunan Stratos, Başbakan ol-

ma zevkini tatmadıkça böyle bir hükümete katılmamakta kararlıydı ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki dosyaları da iyice incelemek niyetlisi olduğunu Romen meslektaşına da söylemişti... Hükümette umulduğundan çok şandalye sağlandığına göre de, bazı ilgi çekici bilgiler elde ettiğini düşünmekten kendimi alamıyorum.⁷

Bu bunalım, Bakanlar Kurulu üyelerinin sayısını on birden on dörde çıkarmaktan başka işe yaramamıştı.

Talihsiz Protopapadakis Hükümetinin kurulmasından dört gün sonra, en sonunda Papoulas istifa etti. Bu istifaya Stergiadis ve hükümet sevindi. Patrik Meletios ve Amyna üzüntü duydu. Kendisini kurtarılamayan Yunanlıların dinsel ve siyasal lideri sayan Patrik, kabul etmediği ve nefretle baktığı Yunan Hükümeti'nin temsilcisi Stergiadis'le kaçınılmaz bir anlaşmazlığa düşmüştü. İhtilalcilere acımak ve Başkomutan olarak efendilerine bağlılık göstermek gibi birbirinin zıddı iki duygu arasında bocalayan zavallı Papoulas, Stergiadis'in ayrılıkçıların siyasal saflığından nefret etmesine neden oldu. Atina'yla İstanbul Rumları arasında, açığa vurulmamış düşmanlıklar ortaya çıkıyordu. Papoulas'ın istifasından bir ay önce, Meletios Venizelos'a içini dökmüştü:

Karşılaştığımız birçok zorluklar arasında, Stergiadis'in genel tutumu da var. Patrikhaneye karşı, Gounaris'den bile daha düşmanca davranıyor. Devletin Asya işgalini daha fazla uzatamayacağını ileri sürmekle birlikte, halka hizmet etmek için gönderdiğimiz Başpiskoposları hakaret ederek kovuyor. Atina'da son kez bulunduğu sırada, hiç kimsenin kendisi kadar içtenlikle rejim için çalışmadığı izlenimini bırakmıştır...

Ülkenin genel çıkarları konusundaki görüşlerimizde bile umutsuzca ayrılmış olduğumuz için hepimizin burada, İzmir'de ve Atina'da karanlıkta bocaladığımız, artık kesin bir amaç olmadan dostlarımıza, düşmanlarımıza çattığımız

besbelli. İşte bu nedenle hepimiz, sizin dehanızın ışıklarını bekliyoruz... Bay Stergiadis gibi siz de Asya'daki mücadelesinin bir vatan mücadelesi olmadığını düşünüyorsanız, Patrikhanenin davranışını buna göre düzenlememizi bize söyleyiniz. Ama eğer Stergiadis hata ediyorsa, yurduna hizmet ettiği inancında olan İstanbul Grubuna karşı girişilen saldırılardan üzüntü duyanlarla ilgili görevini söylemekte gecikmeyiniz.⁸

Siyasal bir kişi ve Venizelos yanlılığının temsilcisi olan Meletios, kendi üstünlüğüne karşı hiçbir tehdidi kabullenmeyen Stergiadis'in düşmanlığını elbette kazanacaktı. Meletios'un seçilmesi bir siyasal olay, Ortodoks Kilisesi içinde birbirine karşı siyasal gruplar arasında şiddetli mücadele konusu olmuş ve bu seçim Yunan Hükümeti tarafından tanınmamıştı. İşte bu nedenle, hükümetin temsilcisi olarak Stergiadis de Meletios'un uysal piskoposlarını tanıımıyordu. Stergiadis, bu adamlara dert çıkaran ve düzene karşı gelen insanlar gözüyle bakıyordu zaten ve siyasetle uğraşan papazları ya da kuşkusuz tüm papazları hoş görmüyordu.

Stergiadis, kendi bölgesinin efendisi olarak papazları da yola getirmekte yetenekli olduğu halde, Meletios'a dokunamıyordu. İstanbul özerk bir dünyaydı. Ama Papoulas gibi patriğin kulanmak istediği kişilere kötü davranmakla birlikte Stergiadis, kendi etki alanına kimsenin karışmamasını sağlıyordu. Papoulas'ın istilasının açıklandığı gün Meletios, Kondylis'i başka bir mektupla Venizelos'a gönderdi:

Hâlâ sizden bir iki sözcük bekliyorum... Özellikle Stergiadis demir pençesini Küçük Asya halkına çevirmeye karar verdiğinden beri, biz cesaret verilmesine gerek duyuyoruz... Tanıdığımı sandığım Stergiadis'e gizli olarak bildirdiğim telgraflarınızla mektuplarınızı kanıt gibi kullanmak yoluyla Papoulas'ın ezilmesine yol açan Stergiadis'dir. Ne yazık ki Stergiadis'in, Konstantin rejiminin en bağınaz aracı olduğu-

na ve Küçük Asya'nın kurtuluşu için üzüntü duymadığına beni inandıracak eski olayları saptamakta çok gecikmiş bulunuyorum. Hiç bir vali, Patriği tanıyan yüksek din adamlarına karşı Stergiadis'in aldığı önlemleri almamıştır.

Artık buradaki ve İzmir'deki nefret Gounaris'e karşı değil, Küçük Asya Hristiyanlarını Mustafa Kemal Türkiye'sinin elinde bırakmaya karşı gelenlerin seslerini boğmaya çalışan Stergiadis'e karşıdır.⁹

Meletios, Atina Hükümetinin durumunu zorlaştırmak için İstanbul'da rakip bir Kilise Meclisi'ni tanımaya kadar giderek elinden gelen her şeyi yaptığından yakınmaktaydı. Ama bu hiç de hayret edilecek bir durum değildi, çünkü Meletios'un kendisi Konstantin'i tanuması için yapılan önerileri geri çevirmişti. Meletios, Yunan Kralının dünyasal yetkisi altındaki papazların kendisine Kralları olarak saygı göstermek zorunda olduklarını ileri sürüyordu. Ama bütün kiliselerin temsilcisi Patriğin böyle bir zorunluğu yoktu ve Yunanistan'daki rejime karşı tavrını, kurtarılması gereken ulusun kaderi hakkında Konstantin'in iyi ya da kötü hareketiyle ayarlamak durumunda olduğunu savunmakta direniyordu.

Artık Venizelos Avrupa'ya dönmüştü. 30 Mayıs 1922'de Avam Kamarası'nda Lloyd George'u görmeye gitti.¹⁰ İki adamın düşüncelerine ışık tuttuğu için görüşmeler çok ilginçti; Lloyd George'un Asya'da yeniden dirilecek bir Yunanistan'a sarsılmaz inancı vardı ve Venizelos da, Fransızlar davranışlarını değiştirirlerse durumun kurtarılabileceği umudundaydı.

Venizelos, Kemalistler hiçbir koşulu kabul etmeyecekler diye söze başladı. Kısa süre önce, kesin bir tavır takınmadıkça Türklerin zorla kabul ettirmek isteyecekleri bütün koşulları kabul etmek zorunda kalacağını Poincaré'ye söylemişti. "Türkler gelip, Londra'da, Paris'te ve Roma'da kubbeleri St. Paul, Notre Dame ve St. Peter kiliselerinin kubbelerinden daha yüksek camiler yapmak isteyebilirler." İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılması, "tümöyle Müttefik Devletlerin küçük düşmeleri" sonucunu do-

ğuracaktı. Fransa bunu bir kez anlayınca ve Mustafa Kemal'in aldığından fazlasını isteyeceğini görünce, politikasını değiştirebilir ve Konstantin tahttan vazgeçerse Yunanistan'ı destekleyeceğini gösterebilirdi. "Konstantin'in tahttan vazgeçmesi halinde, Türkleri İstanbul'dan atmak ve Küçük Asya hakkında gerçekten hoşnutluk verici bir anlaşmaya varmak olanaklı olabilir."

Venizelos'un ileri sürdüğü şey, herkesçe bilinen "Önemli bir işin başarılması için ilk adımın atılması" kuralının değişik bir türüydü. Venizelos daha da ileri giderek, Fransızların Suriye'deki durumlarının bile Yunanlıların İzmir'deki durumlarına bağlı olduğunu Poincaré'ye söylemişti. Lloyd George, kendi Yunan politikasını duygusal nedenlere dayanarak şöyle anlatıyordu:

Kendisi her zaman Yunan yanlısı olmuştu. Fransızlarla İtalyanlar Küçük Asya kıyılarını ele alarak canlandırmak istiyorlardı. Cenova'da İtalyanlara, 1919'da Venizelos'la işbirliği yapmamakla büyük bir hata yaptıklarını söylemişti. Sannino politikasında haklıydı, ama çok hırslıydı. İtalyanların fazla nüfusları için bir çıkış yerine gereksinimleri vardı ve bu çıkış yerini Küçük Asya'nın güneyindeki zengin topraklarda bulabilirlerdi... İtalyanlar, zamanla bu politikaya dönmek zorundaydılar. Bu arada da Yunanistan kendi politikasına bağlı kalmalıydı. Ülkesinin İzmir üzerindeki amaçlarına karşı çıkan hiçbir Yunanlının elini asla sıkmayacaktı. İktidarda olmasa bile, bu konuda özgürce konuşacaktı. İktidardayken böyle yapamazdı, ama bu durumun Yunan ulusunun sınanması olduğuna ve şimdi ellerindekini tutabilirlerse yarınlarının güvence altına alınmış olacağına kuşkuyla inanıyordu. Zamanı gelince İngiltere, Küçük Asya hakkındaki eski politikasına dönecekti... Yunanistan çölleri aşmalıdır, kayalardan toplanmış kudret helvasıyla yaşmalıdır ve bugünün çetin sınavından geçmelidir. Böyle yaparsa, Vaad Edilmiş Toprakları kazanabilir... Talih dönüyordu, Konstantin sahneden çekilinceye ve bütün batı kesinlikle kendileriyle birlikte oluncaya kadar, Yunanlılar cesaret göstermeli-

dirler... Aceleyle yapılacak bir anlaşma Yunanlılar için kötü olacaktı. Sabırlı olmaları ve direnmeleri gerekirdi.

Belki de bu, Kasım 1920 seçimlerinden sonra Lloyd George'un politikasının en açık bir şekilde açıklanmasıdır. Bu politika, maddesel destek önermeyi üstlenmeyerek, uygun bir anlaşma yapılmasını sağlayacak şekilde koşulların değişeceği umuduyla Yunanlılara mücadeleyi sürdürme cesareti vermektir. Yunan ordusunun zaferleri, 1921 yaz mevsiminde Lloyd George'a bu koşulların sağlanacağı umudunu vermişti. Mayıs 1922'deyse, yeni bir şeyin ortaya çıkması umuduyla sadece beklemek söz konusuydu. Lloyd George'un aceleyle bir anlaşma yapılmasına kesinlikle razı olmaması, Yunan ordusuna ve hükümetine bir hizmet değildi.

Yandaşları G. Exindaris ve D. Lambrakis'in Yüksek Komiseri kendi adına ziyaret etmelerini isteyerek Venizelos, Amaryna'ya karşı düşmanlığını hafifletmek için yazın Stergiadis katında bir çaba harcamıştı. Exindaris'in toplantılarla ilgili anlattıklarından, Yüksek Komiserin Küçük Asya'dan çekilme konusundaki hoşgörülme tutumu yüzünden ne kadar üzüntü içinde olduğu anlaşılıyordu.¹¹ İlk toplantı dostça olmuştu. Stergiadis, eski dostu Venizelos'la buluşmayı arzuluyordu. Üç gün sonra Exindaris yeniden Stergiadis'le buluşmuştu:

Karşımda tam anlamıyla sinir nöbetine tutulmuş değişik bir adam buldum. Acaba ne olmuştu? Bu arada bazıları imzasız, bazıları imzalı, bazıları da Girit'ten gönderilmiş bir yığın mektup almıştı. Bazı mektuplarda takındığı tavır yüzünden kendisine şiddetle saldırılıyordu, bazılarında düristliğünden kuşku duyuluyordu, bazılarında da en ağır bir dille hakaret ediliyordu. Stergiadis'e İzmir'den de bu tür mektuplar gönderilmişti ama, özel sekreteri ve Gounarakis bu mektupları kendisinden saklamak konusunda anlaşmışlardı. Aynı zamanda, kendisi hakkında sert sözler kullandığınız da Stergiadis'e bildirilmişti ve özellikle bu kendisini çok

kırmış gibi görünüyordu. Genel olarak Stergiadis liberallerin kendisine karşı olan inanç ve saygılarının düşmanlığa ve inançsızlığa dönüştüğünü anlamıştı. Bütün bunlar Stergiadis üzerinde psikolojik bir durum yaratmıştı. Stergiadis, bir insanın kendisinin içinde bulunduğu zor duruma çok az düştüğü, görev bildiği şeyi yapmakta manevi gücünü sonuna dek kullandığı ve normal bir insandan öte, kafa dayanıklılığı gösterdiği kanısındaydı. Ve Stergiadis, işinin olağanüstü zorluklarının kabul edilmesi yerine, birden kendisine yöneltilen genel bir yaygarayla karşılaşmıştı. Ben gerçekten ona acıdım. Bütün bunlardan sonra, ele aldığımız toplantı ya da yapacağımız toplantı Stergiadis'in kafasında başka bir şekil almaya başlamıştı. Stergiadis, "Kendimi savunacakmış gibi görüyorum. Ve beni öldürseler bile, böyle bir şey yapmayacağım. Hazreti İsa, bana bir mum yakarsan cennete gideceksin dese, ona yanıt olarak, beni rahat bırak, sen de, cennetin de senin olsun derdim" demiştir. Harfi harfine söyledikleri hemen hemen bu cümlelerdi.

Bu nedenle Venizelos'la buluşma gerçekleşmedi. Zaten bu geç kalınmış dönemde, buluşmanın yararlı sonuçlar vermesi kuşkuluydu. 1922 yılı yaz mevsiminde Stergidais'in sinirlerinin bozulmasına pek hayret etmemek gerekir. Stergiadis'e yapılan şiddetli saldırılar sadece keyfi ve zorbaca yöntemlerine ve sert yaradılışına karşı değil, aynı zamanda Yunanistan'ın Küçük Asya'daki girişiminin başarısızlığa mahkum olduğunu bildiği ve bütün gücünü bunu sonuçlandırmaya verdiği olgusuna karşıydı. Venizelos'la Stergiadis'in arası, ancak yıllarca sonra düzelebildi.

Papoulas, istifa mektubunda¹² yerine geçebilecek Dousmanis ve Hacıanesti adında iki general olduğunu hükümete hatırlatmıştı. Yeniden Genelkurmay Başkanlığı'na gelmesi hakkındaki önerinin hemen geri alınması yüzünden hükümetin Dousmanis'le olan fırtınalı ilişkileri sürüyordu. O sırada Trakya'daki Yunan ordusunun başında bulunan General George Hacıanesti, Küçük Asya Ordusunun Başkomutanlığı'na çağrıldı ve o da bunu

kabul etti. Çok direktiği için de, Trakya Komutanlığını da elinde tutmayı sürdürüyordu.

Lloyd George'un sonradan, "bacaklarının şekerden ve ayağa kalkarsa kırılacak kadar gevrek olduğu kuruntusuyla yaşayan sinir hastası"¹³ dediği işte bu adamdı. Daha iyi bir tanık olan Atina'daki İngiliz askeri ataşesi, Küçük Asya komutanlığına atandıktan az sonra Hacıanesti hakkında şöyle yazacaktı:

Bana politikadan hiç söz etmeyen ve anlaşılan Krala sıkı sıkı bağlı olan ve görevi bulunmayan bir subay. İngiliz dostu olduğu söylenmekteydi, ama ben kendisini iyi yetiştirmiş, kültürlü, nazik bulurdum ve çoğunlukla on beş yıl ya da daha önce bir süre için Woolwich'deki bir topçu bataryasında görevli olduğu günlerden söz ederdi. Davranışları garipti ve herkesçe deli olarak biliniyordu. Yakışıklı ve iyi giyinmiş bir Don Kişot gibiydi. Askeri niteliklerine gelince bu konudaki kararımı kendisiyle birlikte çalışmış her rütbeden ve değişik siyasal görüşlü subayların zaman zaman bana söyledikleriyle vermek zorundaydım. Bu subayların bana verdikleri raporlara dayanarak komutan olamayacağı hakkındaki düşüncemi size bildirmiştım ve şimdi belki de bu düşüncemin abartılmış olduğunu anlıyorum. Sinirleri gergin ve telaşlı olduğundan, bazan anlamsız sayılabilecek aşırı disiplin duygusuyla davrandığı için yanındakileri üzümüştür. Karısına çok bağlıydı, birkaç yıl önce karısının ölümüyle gerçekten çılgına dönmüştü ama kuşkusuz artık dengesine kavuştuğunu sanıyorum. Bunun dışında iyi eğitilmiş bir asker ve Balkan savaşlarından önce Dousmanis, Metaxas ve Trikoupis'le birlikte Yunanlıların Genelkurmaylarını kurarken seçtikleri ilk subaylardan biridir.¹⁴

Bizim, Hacıanesti'nin karakterinin sırrına en yakın yaklaşımımız belki de bu kadar olabiliyor. Hacıanesti, atanması sırasında raporlu bir deli değildi kuşkusuz, ama aynı derecede kötü olan dengesizliği pek çok kişinin dilindeydi.¹⁵ Disiplin konu-

sunda önemsiz noktalarda direnmesiyle, tecrübeli ama bitkin düşmüş bir ordu için tehlikeli bir dengesizlik yaratıyordu.¹⁶ Özellikle I. Kolordu'ya komuta eden Trikoupis gibi tecrübeli, Küçük Asya'daki durumu bilen ve bütün ordunun saygı gösterdiği, savaş içinde bulunan generaller vardı. Hacıanesti'nin atanması çok düşüncesizce yapılmış bir işti.

Hacıanesti, yeni bir süpürge gibi orduyu süpürmeye kararlı olarak 5 Haziranda İzmir'e vardı. Eski kurmaylardan Pallis ve Sarıyannis, General Valletas ve Albay Passaris'le değiştirilmişlerdi. İzmir'de sadece üç gün kaldıktan sonra, Hacıanesti, cepheye uzun ve yorucu bir denetim gezisine çıktı. Yanında, cepheyi sadece birkaç gün gezen İngiliz askeri ataşesi, Hacıanesti'nin umduğundan daha akıllı davrandığını görerek büyük bir ferahlık duyduğunu bildirmişti. "Daha önce kendisiyle çalışmış olan Küçük Asya'daki her subay, sorduğumda, saçmalıkları dışında iyi bir asker olduğu yanıtını verdi."¹⁷ Ama Hacıanesti ve Albay Hoare Nairne, askerlerin gerçek durumu ve moralleri konusunda aldatılmışlardı. Hacıanesti, yaptığı gezi sonunda bir Türk saldırısının zorluk çıkmadan püskürtüleceği sonucuna vardı. Albay Hoare Nairne, Yunan bölgesinde bir ay dolaştıktan sonra, bazı yerler dışında moralin her zamanki gibi iyi olduğunu bildirdi.¹⁸ Trikoupis gibi sözüne inanılır subaylar, daha iyi bir düzen ve daha katı bir disiplinle askerler arasındaki siyasal ayrılığın azaltılacağı kanısındaydılar. Askerler düzen içindeydiler ve bir Türk saldırısını püskürtebilirlerdi. Ama yapabilecekleri sadece saldırıyı püskürtmekti. Yeniden bir Yunan saldırısı olamazdı. Ve Hoare Nairne, subaylar arasında Küçük Asya'dan çekilmenin ya da vakit geçirmeden cepheyi daraltmanın zorunlu olacağı yolunda genel bir inanç olduğunu anlamıştı:

Yüksek rütbeli birçok Yunan subayı, Yunanistan'ın iç durumuyla parasal durumundan ve Küçük Asya sorununun bir an önce anlaşmayla çözümlenmesi gerektiğinden üzüntüyle söz ettiler. Mustafa Kemal'in bugünkü kuvvetleri ve kaynakları karşısında, şimdiki cephenin güvenliği konusun-

*da kuşkulıdır, ama Yunanistan'ın büyük çabalar har-
cayarak ordusuna bir yıl malzeme sağlayabildiğini ve asker-
lere ödenmemiş aylıklarını bile ödemeyi başarabildiğini ka-
bul etmektedirler. Hem malzemenin, hem de paranın artık
sonunun geldiğini de biliyorlardı. Bu koşullarla, Küçük As-
ya boşaltılmasa bile üslerine yakın bir hatta çekilmenin çok
yakında gerekli olacağını kabul etmekte, ama gerçek bir
anlaşma yapılmadan çekilmenin Hristiyanlar ve belki de
Yunanlılarla dostluk kurmuş binlerce Çerkes ve Türk için
ölüm ve yıkım olacağına da inanıyorlar.*

O halde, Yunanlılar ne yapmak istiyorlardı? Aynı yıl içinde
çekilmek mi? Çekilmek isterlerse ne kadar zamanları kalmıştı?
Bunun yanıtı, yolların ve havanın durumuna bağlıydı. Eskişehir'-
le Afyonkarahisar demiryoluyla bağlıydı, buna karşılık Afyon-
karahisar'dan aşağıya Alaşehir'e doğru giden demiryolu, dik yo-
kuşlardan geçen ve Yunan ordusunun bütün güney grubunun
zorunlu boşaltılması için yeterli olmayan tek hattın oluşuyor-
du. Bu nedenle, hem karayolunu, hem de demiryolunu kullan-
mak gerekliydi. Ama eylülde sonbahar yağmurları başlayacaktı
ve karayolları ağır taşımalara olanak sağlayamayacaktı. Yeni bir
kış mevsiminin başlamasından önce bir çekilme olacaksa, depo-
lardaki malzemenin ve ağır araçların ağustos ortasından önce ha-
rekete geçirilmesi gerekiyordu. Yunanlıların karar vermek için
fazla zamanları kalmamıştı.

Bu arada da, hemen geri çekilme yolunda hiçbir belirti yok-
tu. Cephedeki siperlerde çalışmalar sürdürülüyordu, ama geri
hatlarda hiçbir hareket yoktu:

*Edindiğim izlenime göre Yunanlılar, koşullar kendileri-
ni gerçekten çekilmeye zorlamadıkça ellerindeki genel hattı
tutmak niyetindeydiler ve bu arada da devamlı kalacaklar-
mış gibi mevzilerini geliştirmeye çaba gösteriyorlardı. Hü-
kümetin ve ordu komutanının ağustosta hangi hatta kalına-
cağına karar vereceğini bilemiyorum ama bir anlaşma yapıl-*

*mazsa ya da paraca bir ferahlık olmazsa, ağustosta sonra
Yunan ordusunun şimdiki mevzilerinde tutulması bir ku-
marbazın riskine döntülecektir.*

Albay Hoare Nairne'nin üzüntülü ve alaylı raporu, felaketin
arifesinde Yunan ordusunun durumu hakkında yaralı bir belge-
dir. Yunan askerlerinin Küçük Asya'daki Hristiyanlara karşı bes-
ledikleri duyguların moral etkilerini hayli abartmıştı. Yerli Rum-
larla Yunanistan'dan gelen askerler arasındaki ilişkiler çok kez
kötüydü. Ama subaylar, bir yabancıyla konuştukları zaman Yu-
nan mücadelesinin sevgiye ve yurtseverliğe dayanan yönlerini
ortaya koyma eğilimi gösteriyorlardı. Nairne birçok Yunanlının
içlerinden yitirmiş olduklarını bildikleri bir dava için mücadele
etmekte yarar bulunmadığı yolundaki moral çöküntüye yeteri
kadar önem vermemişti.

1921-1922 kış mevsiminde Yunan ordusunun moralinin çök-
müş olduğu hakkında herkes birleşiyordu. Cephedeki eğlence
olanaklarını çoğaltmak ve askerleri çalıştırmak konusunda su-
bayların harcadıkları çabalar bile, hareketsizliğin ve sınırları bo-
zan siyasal olayları bekleyişin belirtileriydi. Evden ve aileden
ayrı olmanın verdiği huzursuzluğa, Yunanistan'ın tek başına kal-
ması ve siyasal anlaşmazlığa, bozuk yemek verilmesi, kötü giysi
ve kötü araç gereç, aylıkların zamanında ödenmemesi gibi mad-
desel kötülükler ekleniyordu. Hacıanesti'nin gelişi, kötüleşmek-
te olan duruma yüzeysel bir etki yapmaktan başka işe yarama-
mıştı. Askerlerin uzun süreden beri ödenmeyen paralarının öden-
mesini Maliye Bakanlığı'ndan sağlamıştı; İzmir'de gizlenip boş
oturanları ortaya çıkarmakta ve cepheye göndermekte başarı gös-
termişti, ama bu çabaları, taktik ve disiplin konusundaki garip-
likleri yüzünden boşa gitmişti.

Zaten artık çok geç kalınmıştı. Düşünce ayrılıkları ve hoş-
nutsuzluklar şimdi hemen yüzeyin altına kadar yayılmıştı. Ko-
münistler, askerlerin duygularına seslenmek için üç yıldır süren
savaştan yararlanıyorlardı. Türkler tarafından zaman zaman Yu-
nan hatlarının gerisine, Yunanca yazılmış ve Yunanlıları evleri-

ne dönmeye, Türk yoldaşlarını rahat bırakmaya kışkırtan Bolşevik bildirileri atılmaya başlamıştı.¹⁹ Bunların etkisi çok azdı. Ama Yunanistan Komünist Partisi'nden olan birkaç enerjik örgütçü, bozgunculuk eğilimi göstermeye hazır olan güney ordusu içinde kendi yandaşlarından oluşan bir örgüt kurmayı başardılar, çünkü komünistler öteden beri bu sömürge savaşına karşı koyuyorlardı. Komünistler özellikle, telgraf ve demiryolları gibi ulaşım merkezlerine iyice yerleşmişlerdi. Bu yerlerden komünizm propagandası yapan broşürleri ve Partinin *Rizospastis* adlı gazetesini cephenin her yanına dağıtabiliyorlar ve Yunanistan'a dönmek isteyen asker kaçaklarına yardım edebiliyorlardı.²⁰ Komünistler cephenin çökmesini ya da moralin bozulmasını sağlayamıyorlardı. Ama, askerlerin şöyle bir soruyu sormaları için her fırsattan yararlanabiliyorlardı: "Biz neden buradayız ve kimin için savaşıyoruz?" (Marksistlerin buna verdikleri yanıt, İngiliz emperyalizmi ve özellikle Orta Doğu petroleriye ilgili İngiliz çıkarlarıydı.)

Askerlerin yakınmaları gerçekte, kışkırtıcılar tarafından kalarına sokulmuş değildi. 1922 yılının yaz mevsiminde Yunan ordusunun durumu, kurt ya da hastalık yüzünden içi boşalmış, yüzeyde bütün ve sağlam görünen bir elma gibiydi ve zorlu bir saldırı karşısında dağılmaya hazırdı. Ordunun dağılmaya ne kadar hazır olduğunu düşman bile bilmiyordu.

Gerçekten artık savaş o kadar uzun sürmüştü ve cephe o kadar genişlemişti ki, bu cephenin bazı yerlerinde bir çeşit sözlü ateşkes sürdürülüyordu. Ordunun içinde komünist hücrelerden oluşma bir ağ kurmaya uğraşan Eleftherios Stavridis, Menderes nehrindeki Güney Ordu Grubu'na bağlı bir birlikte bu olanağı bulmuştu:

Birbirine düşman iki ordunun nehrin iki yakasında ileri karakolları vardı. Biz kuzey yakasını tutuyorduk, Kemalistler de güney yakasını tutuyorlardı. Nehir sadece 50 metre genişliğindeydi ve yaz mevsiminde birçok yerinde derinliği dize kadar geliyordu. Genellikle Türkler ve Yunanlılar çamşıklarını ya da ayaklarını nehirde birlikte yıkıyorlar ve ko-

nuşuyorlardı. Kemalist Türk askerleri, bizim askerlere yumurta, peynir ve meyve getiriyorlar ve karşılığında sigara istiyorlardı. O sıralar Devlet orduya o kadar kötü sigara dağıtıyordu ki, askerler kendilerine verilen sigaraları (intihar sigarası!) diye adlandırıyorlardı. Bir kez düşman Türklerle böyle bir takas başlayınca, askerler, yumurta, peynir, bal ve meyva edinmek için bütün paylarını alır oldular.

*Türkler, çoğunlukla Denizli'nin geniş ormanlarında bol bol bulunan yaban domuzlarını avlayarak getiriyorlardı. Türkler, Müslümanlık yasakladığı için domuz yemiyorlardı. Konuşmalar hemen hemen her zaman aynıydı: "Bu savaş ne zaman sona erecek? Biz artık bıktık, siz de siz de. Sonunda ne biz sizi yenebileceğiz, ne de siz bizi yenebileceksiniz! Olaylar açıkça bunu gösteriyor. Ve böylece, her iki taraf da yıllarca sıkıntı çekti."*²¹

Temmuz ortalarına doğru, Yunanlıların İstanbul'a karşı bir çeşit girişimde bulunacakları haberi ortalığa yayılmaya başladı. Son iki yıl içinde zaman zaman bu olasılık Yunanistan'da ortaya atılmıştı ve bazan o kadar açığa vurulmuştu ki, İngilizler böyle bir girişimi hoş karşılamayacakları yolunda uyarıda bulunmak zorunda kalmışlardı. Ama şimdi Trakya'daki birliklerin harekete geçmesi bu rivayeti doğruluyordu.²² Önce İngilizler inanmak istememişlerdi ve ne Harington, ne Hoare Nairne, ne de Lindley Yunanlıların bu denli umutsuz bir adım atacakları olasılığını düşünmüşlerdi.

İstanbul'a karşı bir girişimde bulunulması olasılığını Hacıanesti'yle görüştüktan sonra, hükümet, yapılacak girişim Küçük Asya cephesini zayıflatacaksa, bundan vazgeçilmesini istedi. Hacıanesti'nin Küçük Asya'da yaptığı gezi sonucunda, cepheyi önemli bir şekilde zayıflatmadan Küçük Asya ordusundan alınacak askerlerle Trakya ordusunun güçlendirilebileceği sonucuna varıldı. İşte bu yüzden hükümet söz konusu planın uygulanmasını kararlaştırdı.

Hacıanesti, iki piyade alayını ve iki taburu Küçük Asya'dan

arak Trakya'ya gönderdi. Bu askerlerin çekilmesinin Yunan savunma gücüne ne denli etki yaptığını kestirmek olasılığı yoktu. Yalnız bu askerlerin hayati önemi olan bir cepheden alınıp yakın bir tehlike karşısında bulunmayan daha az önemli bir cepheye gönderilmeleri Hükümetin umutsuzca bir davranışı olarak tanımlanabilir.

Yunanlıların İstanbul'a doğru yürümek niyetinde olduklarını gösteren resmi bir belirti olmamakla birlikte, askerlerin harekete geçmeleri ve Dedeağaç'a petrol gönderilmesi gizlenmişti. 29 Temmuzda belirtilerin yeterince tehlikeli bir hal alması, İstanbul bölgesinin ve Boğazların tarafsızlığının çiğnenmesi halinde Müttefik Kuvvetler tarafından karşı konulacağı yolunda İngilizleri resmi bir uyarı hazırlamaya zorladı. Bunu yapmakta gecikilmişti. Yunan Hükümeti harekete geçmek niyetini daha önce açıklamıştı. İstanbul'un Yunanistan tarafından işgal edilmesinin barışın sağlanması için tek yol olduğu hakkında Baltazzis, Müttefik Devletler temsilcilerine uzun bir nota vermişti.²³

Müttefik kuvvetler kendilerini birdenbire bir bunalımla karşı karşıya bulmuşlardı. Baltazzis'in takındığı tavırdan Atina'nın niyetinin, Müttefikleri bir karara varmaya ve bir barış anlaşması yapmaya zorlamak olduğu açıkça anlaşılıyordu. Baltazzis, Müttefikler onaylamadıkça Yunan birliklerinin tarafsız bölgeye girmeyecekleri yolunda, İngiltere temsilcisi Bentinck'e güvence vermişti.²⁴ Ama yapılan böl, 29 Temmuzda Trakya sınırını dolaşan General Harington'u telaşa düşürecek kadar gerçeğe uygundu.

Harington'un tutumu çok yalındı. Türk-Yunan savaşında Müttefiklerin tarafsız oldukları açıkça ortaya konmuştu ve Boğazlar tarafsız bir bölgeydi. Bu nedenle hangi yandan gelirse gelsin, buraya yapılacak bir saldırıya karşı durmak gerekirdi. Harington, Fransız Generali Charpy'ye hattı geçme konusunda Yunanlılardan gelecek herhangi bir girişime karşı koymak için Trakya'daki Fransız askerlerini desteklemek üzere bir İngiliz tugayı göndereceğini bildirdi. İleriye görerek, Anadolu'dan tarafsız bölgeye Milliyetçiler tarafından yapılacak bir ilerleme halinde de,

bir Fransız tugayının desteğine gereksinme duyacağını ekledi.²⁵

30 Temmuzda İstanbul'daki Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri, generaller ve amiraller, bir savaş konseyi olarak toplandılar. Fransızlar, Yunanlıların bu yersiz hareketini daha fazla baskı yapma nedeni olarak kullanmayı önerdiler. Fransız Yüksek Komiseri, Yunanlılar tarafından bundan sonra yapılacak herhangi olumsuz bir harekete karşı da daha kesin güvenceler alınmasını öğütledi.²⁶ Son zamanlarda Trakya'ya gönderilen birlikler geri çekilmeli, İstanbul'daki Yunan kara ve deniz misyonları kaldırılmalıydı. Daha sonra da Fransızlar, Churchill yöntemiyle, Yunanistan'ın önemli limanlarının ya da Yunan işgalindeki limanların ablukaya alınmasını önerdiler.

İngilizlerin tutumu daha yumuşaktı. Balfour'un akıllıca görüşü gerçekleşmeyecek bir tehlike için açık önlemler alınmamasıydı.²⁷ Bu nedenle İngilizler, bir sınır olayının patlamaya yol açacak duruma dönüşmesi hakkındaki heyecanı yatıştırmak için ellerinden geleni yaptılar. Bununla birlikte Yunanlılar tarafsız bölgeye geçerlerse İngilizler, Yunanlılara karşı Fransızların uygulayacakları önlemlere katılacaklardı.

Türk ve Müttefik birliklerinin daha sonra Çanakkale'de karşılaşmaları gibi, şimdi Müttefik birlikleriyle Yunan birlikleri karşı karşıya gelmişlerdi ve 1 Ağustosta Yunanlılar Müttefik hatlarda yoklamalar yaptılar. Bu tehlikeli bir andı. Ama Yunanlılar yerlerinde kaldılar. Atina'daki Müttefik temsilcileri, Yunanlıların tarafsız bölgeye ilerlemeleri halinde, kuvvet kullanılarak bu ilerlemenin önleneceğini resmi bir notayla bildirdiler.²⁸ Bu resmi uyandan önce Yunanlılar pes ettiler ve bundan sonra da İstanbul'a yürümekten hiç söz edilmedi.

Manevra aptalca uygulanmıştı. Bunu yapmakla Yunanlılar ne kazanmayı ummaktaydılar? Baltazzis, Müttefiklerin Türk-Yunan savaşında tarafsız olduklarını açıklamaları-İstanbul'un Müttefikler tarafından işgal edilmesi- önce Türklere karşı baskı aracı olarak kullanılırken, savaşı bir tarafın başkentini savaşı öbür tarafa karşı koruma aracı haline dönüştüğünü ileri sürüyordu. Yunanlılara göre savaşı bir taraf olarak Yunanistan'ın İstanbul'u

işgal ederek savaşı en çabuk ve en zahmetsiz yoldan başarıyla sonuçlandırılmasını engellemek haksızlık olurdu. Bu çok geçerli bir görüştü. Savaşanlara, savaşın içinde olanlara tanınan hakları tanımayan Müttefikler kendilerini tarafsız ilan etmekle tam anlamıyla mantıksız bir durumun içine girmişlerdi. (Bu Fransızlarla İtalyanların, Kemalistlere kaçak cephane ve araç-gereç taşıyan gemileri Yunanlıların arama haklarını tanımamaları konusunda takındıkları tavidir.²⁹) Ama, İstanbul'un bütünlüğü gibi hayati bir çıkar söz konusu olduğu zaman, böyle bir görüşün Müttefikler tarafından kabul edilmesini beklemek delilik sayılabilecek kadar bir hoşgörü olurdu. Yunanistan'ın dostu Balfour bile, bu projenin delilik olduğunu söylemişti.

Bununla birlikte Yunan Hükümeti, Müttefiklerin dayanışması konusunda güdültü çıkarmak zorunda kalsa bile İngiltere'nin bir oldu bittiği kabul edeceğine kendisini inandırmıştı. "Başta gelen bir İngiliz devlet adamı"nın, Yunanlılar işgale girerler ve sonucu zorla elde ederlerse İngiltere'nin memnun olacağını söylediği yolunda Atina'da söylentiler vardı.³⁰ Bakanlar Kurulu'nda bu umutları besleyenler için, Yunanistan'ı savaştan kurtarmanın son ve umutsuz çaresiydi bu.

Yunanlıların bu blöfe başvurmaları İngiltere'nin Müttefikler arasındaki dayanışmaya ve Boğazlar bölgesindeki statükonun savunulmasına verdiği önemi yanlış hesaplamalarından ileri gelmişti. Yunanlıların gerçekten Müttefiklerin yasağını hiçe sayarak İstanbul üzerine yürümeleri düşünülemezdi. Bu Yunanlılar kenti gerçekten işgal edemezler demek değildi, çünkü karşılarında Yunanlıları durduracak fazla bir şey yoktu. Ama İngiliz donanmasının Boğazları kapaması, Pire'yi abluka altına alması ve Yunanlıları dize getirmek için gerekli başka önlemler uygulamasıyla İngilizlerin acımasına sığınmak zorunda kalacaklardı. Herhalde Yunanlıların korkuları daha çok psikolojikti. Yunanistan'ın temel politikası, İngilizlerle işbirliği yapmaktır. Yunanlılar İngilizlerin desteğiyle Fransızlara ve İtalyanlara meydan okuyabilirlerdi. Ama üç Müttefikin isteğine karşı Yunanistan'ın harekete geçecek gücü yoktu. İngilizlerin soğukkanlılığı Yunan-

lıları umutsuz bir duruma sokma nedeni olmuştu.

Yunanlıların İstanbul üzerine yürümeleri, Stergiadis'in Yunan Hükümetini Küçük Asya'daki bazı sorumluluklardan kurtarmak ve ordunun çekilmesine yol hazırlamak konusunda hazırladığı bir teptiple birlikte yürütülecekti. 28 Haziranda Yunanistan'a yaptığı ziyaretlerin birinde Stergiadis, Küçük Asya'da gündün güne kötüleşen durumu Lindley'le görüşmüştü.³¹ Stergiadis, yeni başkomutanı uygun buluyordu, ama cepheyi daraltmak konusundaki planlamaya çeşitli nedenlerle ve özellikle boşaltılacak yerlerden gelecek binlerce Yunan göçmeni yüzünden Yunan yönetiminin aksayacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Stergiadis'e göre, "Yunanistan ne Küçük Asya'yı boşaltabilir, ne de savaşı tek başına sürdürebilirdi." Müttefik Devletlerin ne yapılacağına karar vermeleri ve bu kararlarını uygulamaları zorunluydu.

İkinci bir görüşmede, Stergiadis, Sultan'ın egemenliği altında özerk bir bölge –yerlilerden kurulmuş jandarması ve yönetimi bulunan, kendi kendine yetebilecek kadar geniş bir bölge–kurulmasını Müttefiklere önerdi.³² Küçük Asya Rumlarından oluşacak askerleriyle 50.000 kişilik Yunan ordusu, geçiş dönemi sırasında bölgeyi Kemalistlere karşı savunabilecekti. Stergiadis, vakit varken Müttefiklerin hemen harekete geçmeleri konusunda diretiyordu.

İlk bakışta bu öneri, egemen bir İyonya kurulması konusundaki uygulama olanağı bulunmayan *Amyna*'nın planına benziyordu. Ama Stergiadis'in önerdiği özerk bölge, bir siyasal grup yaratarak ayrılmak değil, prestijlerine ve etkinliklerine dayanarak Müttefikler tarafından kurulacak özerk bir bölgeydi. Bundan başka Stergiadis'in kafasında, sadece Yunanlılardan (ya da Hristiyanlardan) oluşturulacak bir rejim değil, çok uluslu bir yönetim vardı. Yurttaşlarının milliyetçi görüşlerine göre insancıl görünmeyen bu geniş düşünceyle Stergiadis, bölgenin yönetiminde Müslümanlara daha büyük pay vermek istiyordu.

Yunan Hükümeti, yerli unsurlara daha fazla yer ayırarak işgal altındaki bölgeyi yeniden düzenleme yetkisini verip Stergiadis'in planlarını kabul etmişti. Baltazzis yeni bir düzenleme

yapmaktaki amacın, Yunanlıların çekilmesi sırasında³³ Hristiyan halkın hayatının korunması olduğunu Lindley'e söyledi. Bu açıklama, Yunanlıların bölgedeki sorumluluklarından kaçmalarını hafifletmek için söylenmiş sözlerden başka bir şey değildi.

Stergiadis, 14 Temmuzda İzmir'e döndü. 31 Temmuzda, Baltazis'in İstanbul üzerine yapılacak girişimi Müttefiklere bildirmesinden iki gün sonra, Stergiadis Yunan bölgesi³⁴ hakkında bir "bildiri" yayınladı. Bu bildiride "kurtarıcı kuvvetler" tarafından "kurtarma işi"nin sürdürülmekte olduğu belirtiliyor (bu Hristiyanların korunmak için artık Yunan Hükümetine bel bağlamayacaklarının üstü kapalı açıklamasıydı) ve hükümet sistemi-nin yeniden düzenleneceği vaad ediliyordu.

Stergiadis, 31 Temmuzda Hükümet Konağı önünde halkı toplantıya çağırdı. Bu toplantıya hükümet memurları katılmak zorundaydılar ve dükkanlar emirle kapatılmıştı. Yunan Hükümetinin ve Yüksek Komiserin bildirileri okunduktan sonra, yerel cemaat temsilcileri, yersiz hoşnutluk gösterileri yaptılar. Stergiadis bunlara yanıt verirken, din ayrılıklarını ortadan kaldıracak bir yerel yurtseverlik yaratmaya çaba harcadı. Müslümanların desteğini de kazanmak amacıyla Müttefiklerin barış anlaşmasına göre Halife'nin Sultan olarak kalacağı ve İslam alemindeki ününe dokunulmayacağı üzerinde ısrarla durdu.³⁵

İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb, bu bildiriyle Yunan Hükümetinin açıkça sorumluluktan kaçmakta olduğunu anlamıştı.³⁶ Öbür yandan Atina'daki Bentinck, bu girişimin Müttefiklerin ileride bu bölgede kuracakları rejime götüren yarı yol olduğunun gözönünde tutularak hoş karşılanmasını ileri sürmekteydi: "Müttefiklerin kuracakları rejim için, Stergiadis gibi tecrübeli ve yetenekli biri tarafından gerçekleştirilecek rejim yararlı bir iskelet olacaktır."³⁷

Bu planın ciddiye alınma olasılığı, bölgede yaşayanların ilgi göstermemeleri, Küçük Asya'da sürekli bir rejimin Türkiye'yle Müttefikler arasında yapılacak antlaşmaya bağlı kalacağı ve çekimserliklerini 15 Ağustosta resmen Yunanistan'a bildiren Müttefiklerin davranışı nedeniyle ortadan kalktı.³⁸ Bu plandan artık

söz edilmeyecekti.

31 Temmuz "Özerklik" bildirisi ve İstanbul üzerine yürüme tehdidi, Müttefiklerin Küçük Asya savaşını zorla sonuçlandırmakta gösterdikleri savsaklama yüzünden ortaya çıkan umutsuzluk nedeniyle iki yönlü bir girişime dönüşmüştü. Yunanlılar, Müttefiklerin ve hiç değilse İngilizlerin izniyle İstanbul'u işgal etmek için ilerleyeceklerdi. İstanbul'un işgali Yunan ordusunun Hristiyan halkı tehlikeyle karşı karşıya bırakarak geri çekilmesini örtbas etmeye yeterli bir zafer olacaktı. Aynı zamanda Türklerle ve Müttefiklerle yapılacak görüşmeler sırasında da Yunanlıların ellerinde koz olarak bulunacaktı. Bu arada da İzmir'de, Türk topraklarındaki Yunan ordusunun kıskırtmaları ortadan kalkınca Türkleri daha az hor gören yeni bir rejim ortaya çıkacaktı. Bu iki umuttan hiçbirisi gerçekleşmese bile hiç değilse Yunanlıların girişimi Müttefiklerin barış yollarını aramak konusunda daha çabuk davranmalarını sağlayacaktı.

Yunanlılar planın her iki bölümü için de İngiliz desteğini umuyorlardı. Ama Londra Konferansı'ndan beri bir barış anlaşması yapmak için görüşmelere başlanması yolundaki Curzon'un görüşü, İngiltere'yi tek yanlı bir anlaşma yapılmasını ve Müttefikler tarafından alınmış kararların daha önce uygulanmasını reddetmeye zorlamıştı. Yunanlıların başka umutlara kapılmaları boştu.

Şimdi Lloyd George son jestini yapıyordu. Atina'daki İngiliz elçisi Lindley, Yunanlıların umutsuz durumda olduklarını kendi hükümetine anlatmak için iznini erken kullanarak Londra'ya gitmişti. Lindley, İngiltere'den hem moral, hem de maddi yardım görmedikçe Yunanistan'ın sonbaharda gerçekten çökeceğini Balfour'a ve Lloyd George'a söyledi.³⁹ Lloyd George'un buna yanıtı 4 Ağustosta Avam Kamarası'nda yaptığı ünlü konuşma oldu. Bu konuşma Lindley'e göre, Yunan direnişinin devamı için gerekli koşulu olan maddi yardımı sağlamak için yapılmıştı:

Bizim iki taraf arasında dürüst davranmadığımızı söyleyenin kim olduğunu unuttum. Böyle olduğumuzu san-

mıyorum. Ne olmuştur? İşte Türkiye'yle Yunanistan arasında bir savaş vardır. Biz taraflardan birinin başkentini öbürüne karşı savunuyoruz... Biz orada olmasaydık, Yunanlıların bu başkenti birkaç saat içinde işgal edeceklerinden kuşku yoktur ve böyle bir işgal de bir karara varmamıza neden olacaktır. Şimdi Yunanlıların bir karara varılmasını sağlayabilmek için bir tek yol vardır ve bu da ülkenin aşılması güç geçitlerinden geçerek yüzlerce mil yürümektir. Hiç bir ordunun Yunanlıların gittikleri kadar uzaklara gittiğini bilmiyorum. Bu büyük yüreklilik göstererek ve büyük tehlikeleri göze alarak yapılmış askeri bir girişimdir. Kemalist kuvvetlerin Avrupa tarafından yeniden donatıldıkları yolunda bile kesin olmayan ve belki de temelsiz sözler söylenmektedir. Başka koşullarda, Yunanlıların Küçük Asya kıyılarını abluka altına alma hakları doğuracaktır... Barışı Kemalistler kabul etmeyeceklerdir, çünkü kendilerine uygun ateşkes koşulları sağlamadığımızı ileri sürmektedirler. Ama biz, Yunanlıların bütün güçleriyle savaşmalarına izin vermiyoruz. Bir savaştan bir başka savaşa geçerek askerleri on, on iki yıldan beri silah altında olan ve sınırsız kaynakları bulunmayan bu küçük ülkenin Kemalistler tarafından yok edilmesini bekleyerek böyle bir şeyin sonsuza dek sürdürülmesine göz yumamayız.⁴⁰

Sevgi ve dostluk duygularıyla dolu bu konuşma, Yunanistan'da büyük bir heyecan uyandırdı. İngiliz Büyükelçiliği önünde bir gösteri yapıldı. Stratos ve Baltazis hoşnutluklarını anlatmak için Elçiliği ziyaret ettiler. Konuşmadan çıkarılan özetler bir günlük emirle orduya dağıtıldı.⁴¹ Ama bu konuşma, görüşme zamanı gelinceye kadar bulundukları yerde kalmaları için Yunanlıların morallerini yükseltmek amacıyla savrulmuş bir blöften başka şey değildi. Belirsiz umutlar veriyorsa da, yardımdan hiç söz etmiyordu. Bu Lloyd George'un sonuncu müdahalesiydi ve Yunanlıları İstanbul'dan uzak tutmakta kendi hükümetinin davranışını kınamak yönünden de garipti, ama İngiltere'ye bir yükümlülük getirmeden Yunanlıları kışkırtmak konusunda

kendi politikasına uygundu. Konuşma, Küçük Asya'daki durumun doruk noktasına ulaşmasına neden oldu, çünkü Türkler, bu konuşma üzerine Yunanistan hakkında bazı pratik yardım önermeleri alınır diye, saldırı planlarını daha da hızlandırdılar.

NOTLAR

- 1 D.B.F.P., xvii, no. 678; Lindley'in 7 Temmuz 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.
- 2 Bu konu, Atina'daki İngiliz Elçisi tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgraflarda ve mesajlarda yinelenip durmuştur. D.B.F.P., xvii, no. 536, 575 ve 506 ve 19 Şubat, 29 ve 30 Mart 1922.
- 3 Borç alma konusunda, Andréadès'in *Les Effets économiques et sociaux de la guerre en Grèce* adlı yapıtı, s. 59-60.
- 4 D.B.F.P., xvii, no. 636, Lindley'in 20 Mayıs 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 5 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/302, no. 48; Lindley'in 8 Nisan 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup. Bunda Lindley, "karşı olanların ileri sürdükleri gibi borç alma panik ya da ihtilal yaratmamıştır ve halk bu yasayı fi-lozofça karşılamıştır... Gounaris her zaman yasanın iyi karşılanacağını savunmuş ve Yunan köylüsünün sınırsız kağıt para çıkarmakla tasarruflarının ne denli zarara uğratılacağını takdir edecek kadar akıllı olduğunda ve zorunlu borç almayı yeğleyeceğinde direnmiştir. Maliye Bakanı Protopapadakis'in Meclis'te yasayı iyi savunması da Hükümetin prestijine katkıda bulunmuştur" demektedir. "Büyük miktarda kağıt para çıkarılacağını sanan" Lindley de gösterdiği cesaret için Hükümeti kutlamaktadır.
- 6 G. Vrachinos, Danglis'de geçer, s. 433.
- 7 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 421/302, no. 83, 89; Lindley'in 18/25 Mayıs 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 8 Venizelos Belgeleri, 316; Meletios'un 25 Nisan 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 9 Venizelos Belgeleri, 316; Meletios'un 24 Mayıs 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 10 L.I.G. Belgeleri, F. 86/2/3, "30 Mayıs 1922 tarihinde Başbakanın Avam Kamarası'ndaki odasında yapılan görüşmelere ait notlar", Tutanak üzerine "çok gizlidir" işareti konulmuştur. Lloyd George, Venizelos ve Sir Edward Grigg hazır bulunmuşlardır.
- 11 Venizelos Belgeleri, 317; Exindaris'in 16/29 Ağustos 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 12 Passas, *The Agony of a Nation*, s. 251.
- 13 Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, ii, s. 1348.

- 14 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 424/254, no. 67, ekler; Albay Hoare Nairne'in 13 Temmuz 1922 tarihinde Lindley'e yazdığı mektup.
- 15 Yazarla konuşurken, Theodore Stephanides'e göre, adam Hacıanesti için "Sırça bacaklı" (*gyalopodi*) demmiştir. Hacıanesti'nin garip bir adam olarak yaptığı ün, daha çok 1915'te Drama'ya komuta ettiği birtakım adamların ayaklanmalarıyla ortalığa yayılmıştır.
- 16 Passas, s. 257; Phessopoulos, *The Disputes of our Officers*, s. 51-52. Hacıanesti, Altılar Duruşması sırasında övünerek, omurga kemiğinin bükülmez olmasından çektiği şekilde tanımlamıştır kendini. Yani inatçı olduğunu söylemek istemiştir.
- 17 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 424/425, no. 67; ekler; Hoare Nairne'in 13 Temmuz 1922 tarihinde Lindley'e yazdığı mektup.
- 18 Hoare Nairne, askerlere ait giysileri uygun bulmuştur. Yemekleri yeterlidir, ama tek düzedir ve hergün makarna vardır. Silahları iyi bakılmaktadır. Askerlerin sağlıkları ve moralleri çok iyidir, subaylarla askerler arasındaki ilişkiler düzgündür. Cephe gerisindeki yedeklere eskiden yapıldığından çok daha fazla eğitim yaptırılmaktadır ve savaş sırasında ilk kez, futbol ve tiyatroyu içeren organize eğlencelerden faydalandıklarını görmüştür.
- 19 Bay Theodore Stephanides bana bu konuda örnekler vermiştir.
- 20 Stavridis, *Behind the Scenes of K.K.E.*, s. 56-57.
- 21 A.g.e., s. 79-80.
- 22 D.B.F.P., xvii, no. 54; Harington'un Savunma Bakanlığı'na sunmuş olduğu 17 Temmuz tarihli raporda, Fransızların birliklerin hareketleri hakkında bilgi verdiklerini ve bunların bir anlam taşıyıp taşımadıkları hakkında kuşku bulundugunu bildirmiştir.
- 23 [Kitabın İngilizce baskısında bulunan] Fransızca metinler, Frangulis, s. 391-393.
- 24 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/252, no. 90; Bentinck'in 29 Temmuz 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.
- 25 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/254, no. 54; Harington'un 17 Temmuz 1922 tarihinde Savunma Bakanlığı'na yazdığı mektup.
- 26 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 424/254, no. 100; Rumbold'un 30 Temmuz 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup, D.B.F.P., xvii, no. 717, 724.
- 27 D.B.F.P., xvii, no. 718.
- 28 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/254, no. 106; Fransızca not, Frangulis'te, ii, s. 383.
- 29 Frangulis, ii, s. 328-335, 354-358, 389 ve D.B.F.P., xvii ve sonrası.
- 30 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 424/254, no. 148'deki S. de Bilinski'nin raporu, Frangulis, Londra'daki Yunan maslahatgüzarı 30 Temmuz'da, telgraf çekip, "Size daha önce telgrafla bildirdiğim İngiliz Bakanlar Kurulu üyesi, hala bizim sıkı ve karalı görünmemizi önermektedir" diyerek, bu konuda Yunan Hükümeti'nin hareketini savunmaktadır. Frangulis, ii, s. 393. Ben

Yunanlıların İstanbul konusunda kendilerine cesaret veren yazılı hiçbir kanıta rastlayamadım ve tersine kanıtlar elde ettim. (Örneğin, 1921 yılında Curzon'un talimatı üzerine bu konuda Granville'in uyanları.)

- 31 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/254, no. 20; Lindley'in 30 Haziran 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.
- 32 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/254, no. 18x Lindley'in 8 Temmuz tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.
- 33 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/254, no. 40; Lindley'in 14 Temmuz 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.
- 34 Frangulis, ii, s. 388.
- 35 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 286/790; Lamb'ın 1 Ağustos 1922 tarihinde Bentinck'e yazdığı mektup.
- 36 A.g.e., Lamb'ın 31 Temmuz 1922 tarihinde Bentinck'e yazdığı mektup.
- 37 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 424/254; Lindley'in 14 Temmuz 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.
- 38 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 286/790; 15 Ağustos 1922 tarihli sözlü nota. Sevr Antlaşması hâlâ onaylanmadığı için yeni bir barış antlaşmasına gerek vardı.
- 39 Lindley'in 1922 yılına ait raporu, D.B.F.P., xvii, no. 727, n. 5.
- 40 Parlamento tartışmaları, H.C.v., 157, cols. 1997-2006, 4 Ağustos 1922.
- 41 D.B.F.P., xvi, no. 727; Bentinck'in 7 Ağustos 1922 tarihinde Balfour'a yazdığı mektup.

13. FELAKET

Evedönüş!

Kathimerini gazetesinin başyazısının başlığı
Ağustos, 1922

*Küçük Asya'daki Helenizm, Yunan devleti ve
tüm Yunan ulusu, hiç bir kuvvetin kurtaramayacağı
bir cehenneme düşmektedir.
Meletios'dan Venizelos'a
7 Eylül 1922*

Ağustos gelmişti. Eylülde yağmurlar başlamadan geri çekilme planının uygulanmasına artık zaman kalmamıştı. Siperlerde, Anadolu'nun soğuk ve rüzgarlı bozkırlarında uzun bir kış mevsiminin daha geçirilmesi olasılığı, Yunanlıların gözlerinde büyümeye başlıyordu.

Yunan ordusu, bazı küçük değişikliklerle 1921 Temmuzundan beri elinde tutmakta olduğu orak biçimindeki cepheye hala çakılıydı. Marmara denizindeki Gemlik'ten başlayan cephe, Eskişehir-Ankara demiryolunu keserek güneydoğuya doğru uzanan bir çizgiyi izleyip Afyonkarahisar'ın güneyine kadar uzanıyordu. Afyonkarahisar'dan sonra cephe, Menderes nehri kıyılarından batıya doğru Ege denizine kadar gidiyordu. 400 mil uzunluğundaki bu cephenin kilit noktaları Eskişehir-Afyonka-

rahisar demiryolu kavşaklarıydı. Cephenin Marmara'dan başlıyarak Eskişehir'i geçip Kütahya'nın doğusundaki bir noktaya kadar uzanan bölümü, General Soumilas'ın komutasındaki II. Kolordu tarafından tutuluyordu. Cephenin tehlikeli bir şekilde çıkıntı yapan ve Afyonkarahisar'ı da içine alan bölümü, General Trikoupis'le General Digenis'in komutalarındaki I. ve II. kolordular tarafından tutuluyordu. Daha önce bu iki kolordu, Güne Grubu adıyla bir komutanın emrindeydi. Ama Hacıanesti, akılsızca bu sistemi kaldırmış ve İzmir'de kendisine karşı sorumlu olacak ayrı komuta altında iki kolordu haline dönüştürmüştü. Sadece Başkomutanlık Karargahıyla ilişki kurulamaması gileti ivedi durumlarda, bu bölümün komutanlığını Trikoupis üzerine alacaktı. Bu yeni sistemin bir anlamı yoktu. Bir Türk saldırısı halinde, savaşın sonucu, Yunan kuvvetlerinin bir yerden başlıyarak yere kaydırılmasında ve cephenin sıkışan bölümlerini takviye etmekteki çabukluğa bağlı olacaktı; bu da o kesimde komutanın tek elde toplanmasını gerektiriyordu.

Trikoupis'in karargahı, Afyonkarahisar'da, cepheye çıkıntı yapan ve Yunanlıların 12, 4 ve 1. Tümenleri tarafından tutulduğu noktadaydı. Bu nokta Yunan savunma hattında tehlikeli bir noktaydı. Afyonkarahisar ve demiryolu, tehlikeli bir şekilde cephenin ön hattına çok yakındı.

Cephenin bu güney bölümündeki karşılıklı kuvvetler yaklaşık olarak eşitti. Yunanlılar, Trikoupis'in emrinde Afyonkarahisar'daki 1. Kolordu'nun dört tümeninden, Afyonkarahisar'dan demiryolu boyunca kuzeyde Eskişehir'e doğru uzanan orta kesimi tutan ve Digenis'in komutasındaki II. Kolordu'nu dört tümeninden oluşan sekiz tümeni burada toplamışlardı. İç savaşlarının ihtiyatlı ve inatçı kahramanı İsmet Paşa'nın komutasındaki "Batı Cephesi Ordusu" da yaklaşık olarak eşit kuvvetteydi. Türkler artık Skoda ve Krupp toplarıyla iyice donatılmışlardı, Fransız uçaklarından oluşan filolarıyla da havaya egmen durumdaydılar. Süratli ve sağlam basan Anadolu katırlarını bindirilmiş süvarileriyle, içerilere kadar uzanan ve anında istenilen yöne çevrilebilen bir silaha da sahiptiler.

Yunan cephesi çok uzundu. Cephenin uzunluğu rahatsız edecek kadar az yedekleri olduğu anlamına geliyordu. 2. Tümen'in Dumlupınar'dan Menderes nehri üzerindeki Ortaklar'a kadar uzanan yetmiş milden uzun bir alana yayılmış olması daha çok rahatsızlık veriyordu. 31. Piyade Alayı'ndan uzaktaki bir ileri karakolda görevli askerler için Buldan'daki alay karargahına ulaşmak, yolda hiçbir ileri karakola rastlamadan katır üzerinde yetmiş milden fazla yol gitmek demekti.

On iki Yunan tümeninden onu cephede toplanmıştı. Yunan ulaşım sistemi, çabuk toplanmaya elverişli değildi; Yunanlılar bu cepheyi bir yıl ellerinde tutmuşlarsa da, ana ve ikinci derecedeki yollar elverişli hale sokulamamıştı. Hepsı bu kadar da değildi. Cepheden yaklaşık yüzlerce mil uzakta İzmir'deki Genel Karargah'a telgrafla rapor gönderilmesi ve Genel Karargah'dan gönderilen emirlerin alınması, dakikalar değil saatler sürüyordu. Yunanlıların haberleşme işaretleri de güvenli değildi. Bir koldu için bir tek telsiz aygıtı vardı. Telgraf ve telefonla haberleşme de, bombardımanla, Türk çetelerinin ve süvarilerinin akınlarıyla kesilebiliyordu. Afyonkarahisar'dan demiryolu boyunca İzmir'deki Genel Karargah'a giden ana telgraf hattı, özellikle önemli ama korunmasızdı.

Bu tehlikelere karşın Yunanlıların dayanmak, savaşmak dışında yeğleyebilecekleri başka bir stratejileri yoktu. Hacıanesti Küçük Asya'ya vardığı zaman, ikinci cephenin bulunmadığını hayretle karşılamış ve savunma olasılığı bulunan çeşitli cepheler hakkında araştırma yapılmasını Spyridonos'a söylemişti.¹ Bu araştırmalarda geç kalındı. Türk saldırısıyla yarıda kalınca Yunanlılar eski hatlarında savaşı kabul edecekti.

Son olarak da, Fransız ordusu Kilikya'dan ayrıldığı zaman Türklerin ele geçirdikleri malzeme bolluğuna karşı Yunanlıların özellikle malzeme noksanlığıyla birlikte, moral ve maddi eksiklikleri vardı. Bütün bu sorunlara karşın Yunanlılar, Anadolu seferinde o güne kadar yapılan Türk saldırılarına kolaylıkla karşı durduklarını ve geçen sekiz yılın modern savaşta siperlere yerleşerek savunma durumuna girmiş askerlerin sökülüp yerle-

rinden atılmalarının ne kadar zor olduğunu gösterdiğini anımsıyorlardı. Türk asker kaçaklarının ağustos başlarında söylediklerine bakılırsa cephenin Afyonkarahisar kesiminde Türklerin rahatsızlık verecek hazırlıklarda bulundukları sırada, durum böyleydi.

Ağustos 1922 başlarında şimdi korkulacak hale gelmiş olan Türk kuvvetlerinin büyük bir bölümü, Yunan cephesinin güney kesimi karşısında toplanmıştı. Dört piyade tümeni ve bir süvari tümeni cephede, geri kalanları Afyonkarahisar demiryolu üzerindeki Çay yakınlarında yedekte olmak üzere, on dört piyade ve dört süvari tümeni Afyonkarahisar çıkıntısının karşısında toplanmıştı.

Şevki Paşa Komutasındaki II. Türk Ordusu, Afyonkarahisar'dan kuzeye doğru uzanan ortalama kırk mil uzunluğundaki orta cepheyi tutuyordu. Haris Nurettin Paşa komutasındaki 1. Ordu, Afyonkarahisar'ın güneyindeki cepheyi tutuyordu ve Afyonkarahisar-Konya demiryolu üzerinde üç yedek tümeni vardı. Hattın daha aşağısında, Akşehir'de İsmet Paşa'nın karargahı vardı ve daha aşağıda Ilgın'da, V. Süvari Kolordusu bulunuyordu.

Mustafa Kemal, yaz mevsimi başlarında büyük saldırıya karar vermişti. Mustafa Kemal 1927'de Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu büyük nutkunda planlarının ilk sıralardaki gelişmesini, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya nasıl söylediğini anlatmıştır:

Esas kuvvetlerimizi Akarçay'la Dumlupınar arasındaki Afyonkarahisar bölgesinde ve düşmanın sağ kanadının güneyinde toplanmanın doğru çözüm yolu olacağını düşünmüştük. Düşmanın en önemli ve en zayıf yeri buradaydı. Bu kanattan saldırdığımızda, kolayca kesin sonuç elde etmemiz olasılığı vardı.²

Türk saldırı planı, İsmet ve Fevzi Paşalar tarafından büyük bir gizlilik içinde oluşturulmuştu. Aslında bu plan çok basitti. İskelet haline dönüştürülmüş II. Ordu, Eskişehir-Afyonkarahi-

sar arasında uzanan orta cephedeki Yunan birliklerini tutacaktı. Eskişehir'le Afyonkarahisar arasındaki ulaşımı kesmeye çalışacak ve böylece güney ordu grubunu ayıracaktı. Bu arada, başka yerlerden gelen tümenlerle takviye edilmiş I. Ordu, Afyonkarahisar'ın güneyindeki Yunan cephesinin güney bölümüne asıl Türk saldırısını yapacaktı. Asıl saldırı, süvarilerin Yunan ulaşımına saldırısıyla desteklenecekti.

Mustafa Kemal, 23 Temmuz gecesi batı cephesi karargahının yerleştiği Akşehir'e hareket etti. Burada kendisiyle Fevzi Paşa bir araya gelerek, ağustos ortasında hazır olmak üzere işleri yürütmeye karar verdiler. Mustafa Kemal söz konusu nutkunda durumu şöyle anlatıyor:

Bir futbol maçına gitmek bahanesiyle, Ordu ve bazı Kordolu komutanlarını Akşehir'e çağırıştık. 28-29 Temmuz gecesi, saldırı hakkındaki görüşlerini aldık. Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanıyla istişareden sonra saldırının ayrıntılarını saptadık. Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa da 1 Ağustos öğleden sonra ordunun hazırlıklarını tamamlamak için Akşehir'e gelmişti. Bakanlık tarafından alınacak önlemleri de düzenledik. Bu hazırlıkların yürütülmesi ve saldırının bir an önce yapılması emrini verdikten sonra ben Ankara'ya döndüm.³

Mustafa Kemal Ankara'da, saldırı planları hakkında bilgi verdi. 13 Ağustosta Fevzi Paşa, cepheye gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. Mustafa Kemal'in birkaç gün sonra cepheye gitmesi büyük bir gizlilik içinde gerçekleşti. Dış dünyayı sistemli bir şekilde aldatmak için gerekli planlar uygulanmıştı. Gazeteler Mustafa Kemal'in annesini çaya çağırdığını yazmışlardı. Gerçekte Mustafa Kemal gece Ankara'dan ayrılmış ve otomobille Tuz Gölü'nü geçerek cepheye gitmişti.

Mustafa Kemal, Akşehir'de savaş emirlerinin verilmesine başlanmasını söyledi ve komutanlarıyla istişarede bulundu. Bir süreden beri cephenin başka yerlerinden gizlice birlikler getiril-

miş ve Afyonkarahisar kesimine yığılmıştı. Bu birlikler, gece karanlığında ya da gündüzleri köylerde ve ağaçların altında gizlenerek yeni yerlerine yerleştirildi. Yunanlıları aldatmak için, cephenin gerekli gördükleri çeşitli yerlerinde, yolların onarıldığı görüntüsünü vermek için girişimlerde bulunuldu. 24 Ağustosta Mustafa Kemal karargahını cepheye götürdü. Artık her şey hazırды.

26 Ağustosta tan yeri ağarmadan, Gazi savaşı yönetileceği Kocatepe'ye yavaş yavaş atıyla tırmandı... Çok sessizdi ve anlaşılan düşünceye dalmıştı. Güneşin Anadolu yaylasına kızıl ışıklarını yavaş yavaş yaydığı doğuya sürekli bakıyordu. Bu sırada, topların baraj atışlarının gök gürültüsüne benzeyen kükremeleri ortalığı sarmaktaydı.⁴

Türk topları, Akardağ sırtlarında ve eteklerindeki Yunan mevzilerini dövüyorlardı. Kocatepe'deki gözetleme yerinden, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar, her biri sağlam olarak tahkim edilmiş ve Türk piyadesinin saldırarak ele geçireceği kuzey tepelerindeki hattı gözetliyorlardı. Toplardan gelen kara bir duman bulutu altında Türk piyadesi savaşa girmişti.

Bu kırıncı ve kanlı bir saldırıydı. Türkler, geçen günler içinde gizlice yaptıkları düzenlemelerle yerel bir üstünlük sağlamışlardı. Şimdi yağız Anadolu piyadeleri, Sinan Paşa'dan Afyonkarahisar'ın doğusundaki demiryoluna kadar uzanan yirmi beş millik cephe boyunca, Yunanlıların öldürücü ateşleri karşısında tepelere fırtına gibi tırmanıyorlardı. Cepheye ilk çöken noktalar, kanlı bir mücadeleden sonra kaybedilen ve 4. Tümen'in kesimindeki Kamelar'la 1. Tümen'in 49. Alay'ının 1. bölümü tarafından sabah saat 8'de karşı konmaksızın bırakılan Tilki Kırı Bel noktalarıydı. 49. Alay disiplin yönünden sıkıntılar içinde olan ve güvenilemeyeceği çok iyi bilinen bir alaydı. Bu alayın cephenin kilit noktasında bulunması bir talihsizlikti. İki komünist çavuşun askeri kaçmaya ve saldırı başlar başlamaz yerlerini bırakmaya kıskırttıkları söyleniyordu.⁵

Bütün gün savaş cephe boyunca sürdü. 49. Alay dışında, topraklar kolay kolay bırakılmadı. Tepelerin ve savunma yerlerinin adları Küçük Asya'daki Yunan ordusunun kulaklarında kilise çanları gibi çınliyordu: Beşinci Tümen'in kesiminde "Ormanlık Tepe", Kalecik kesiminde "Hasan Bel", "Kara Kaya" ve "Dişli Kaya". Her birinin yamaçlarında Türklerin saldırısının ve Yunan karşı saldırısının tanığı olarak ölü yığınları kalmıştı. 26 Ağustos gecesi henüz savaş yitirilmiş değildi. 7. Tümen tarafından takviye edilen 1. Tümen, Tilki Kırı Bel'i geri aldı. Yakındaki Hasan Bel'de Türkler cepheyi yaramamışlardı ve 57. Tümen komutanı Reşat, bu noktayı Mustafa Kemal'e söz verdiği kadar çabuk ele geçiremediğinden intihar etti.

Ama durum çok ciddiydi. Aynı gün içinde Türk süvarileri, Yunanlıların ele geçirilmez sandıkları için çok az kuvvet bıraktıkları Sinan Paşa'yla Elvan Paşa arasında uzanan inişli yokuşlu ve geçilmez topraklardan geçerek Yunan hatlarından içeriye sızdılar. Küçük bir süvari birliği bu boşluktan geçerek, Kutsuköy demiryolu istasyonuna indi, Yunan I. Kolordusu'nun bel bağladığı Afyonkarahisar'la Dumlupınar arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesti. Türk süvarileri, Yunan hatları gerisinde zorluklar çıkardıkları sırada, Trikoupis'le I. Kolordu, Türk hatlarına takviyelerin geldiklerini öğrendiler ve o gün karşılaştıkları ağırlıkta sürekli bir saldırı önünde tutunamayacaklarını anladılar.

Gece, İzmir'deki Genelkurmay karargahından birçok ilk emirler gelmeye başladı. Bu emirler, savaş alanındaki gerçek durumu hiç yansıtmıyordu. I. Kolorduya, karşı saldırı yaparak yitirilen yerlerin geri alınması emri veriliyordu. II. Kolorduya Çay'a doğru saldırıya geçmesi emrediliyordu. Kuzeydeki III. Kolorduya, dört piyade alayı toplayıp bunları güney grubun yardımına göndermesi emri veriliyordu. Ama böyle bir girişimde bulunmak için günlere ihtiyaç vardı, durum esnek ve çabuk çözüm gerektiriyordu. Trikoupis, II. Kolordudan 9. Tümeni takviye için Afyonkarahisar'a yardım gönderilmesini istedi. Genelkurmay karargahının emri karşısında Digenis, tümeni gönder-

mekten kaçındı ve bozguna uğramış 4. Tümeni takviye için 26 Piyade Alayını gönderdi. Bu alay Plastiras'ın 13. tümendeki 5/42 Efsun Alayı'yla cepheye sürüldü. II. Kolordunun Afyonkarahisar'ın kuzey batısında yedeğe alınan 7. tümeni yerinden alınarak 1. Tümeni desteklemeye gönderildi. Türk saldırısına karşı gösterilen bu olumsuz tepkilerle, durum ancak 26 Ağustosta olduğu gibi tutulabildi.

27 Ağustos sabahı erken saatlerde saldırı yeniden başladı ve daha çok 4. Tümen üzerinde toplandı. Çetin bir mücadeleden sonra Türkler, Dişli Kaya'yı ve Kamelar savunma hatlarını geçmeyi başardılar. Öğleye doğru Türkler, cephenin Kızılılık kesimindeki aralıktan ilerledikleri ve Afyon'la 4. Tümenin doğu bölümünü, 12. Tümeninden ayırmaya başladıkları sırada Trikoupis, mevzilerini bırakarak Afyonkarahisar'ın batısında yeni bir hatta çekilmek gibi bir karar almak zorunda kaldı. Büyük bir baskı altında 26. Alay ve 5/42 Efsun Alayı'nın desteğiyle 1. Kolordu, geride bırakılmaları olasılığı bulunmayan bir kısım Yunanlılar ve Ermenilerle birlikte çekildi. II. Kolordu da, Trikoupis'in I. Kolordusunun sol kanadında yeni yerini almak üzere hiç kayıp vermeden bütünüyle geri çekilmişti. Bu arada Digeis'in birlikleri hiçbir işe yaramamıştı.

Yunanlıların ilk savunma hattı 27 Ağustos günü öğleye doğru bırakılmıştı. Yorgunluk başlıyordu, cephaneye azalmaktaydı. Haberleşme güvenilir değildi, I. Kolordunun telgrafla haberleşmesinin 26 Ağustosta kesilmesi yanında 27 Ağustos öğleni Kolordunun Genelkurmay Karargahı ve bazı Tümenleriyle telsizle haberleşmesi de kalmamıştı. Bu koşullarda alınacak belki en uygun karar, ordunun bütün güney grubunun Afyonkarahisar'ın otuz mil kadar batısındaki Tuklu ve Tepetulupınar'daki tahkim edilmiş ikinci savunma hattına çekilmesi olacaktı. Demiryolu boyunca uzanan savunulması olasılığı bulunan bir hattı bu. Daha geride bulunan Uşak'a geri çekilmek de, güney grubunun yenisinden toplanmasına, İzmir'le haberleşmenin yeniden kurulmasına ve duruma hakim olunmasına olanak sağlayabilirdi. Ama bu kadar cesaretle karar verme olasılığı yoktu. Baskı altında ve sa-

vaşarak geri çekilmek, Yunan komuta örgütünün yapısının gereği idi.

Trikoupis ve geri çekilen askerlerin ilk bölümü Bayırgöl'e vardıklarında Trikoupis, II. Kolordu yoluyla İzmir'den gelen en son emri aldı. En sonunda 9. Tümen Trikoupis'in doğrudan emrine verilmişti ve II. Kolordu Çay üzerine bir karşı saldırı yaptığı sırada, Akardağ'daki mevziini elinde tutması belirtiliyordu. Genelkuray karargahının, durum hakkındaki görüşü o kadar karmaşıktı ve savaşın karışıklığını yansıtmıyordu ki, savaş alanındaki komutanlar kendi kararlarıyla hareket etmek zorunda kalmaktaydılar.

Yunanlılar yeni bir savunma hattında tekrar toplanma ve Türk saldırısını durdurma olasılığı bırakmayan yeni bir darbeye karşı karşıyaydılar. General Frangou komutasındaki I. ve 7. Tümenler, Akardağ'daki yerlerinde kalabilmek için bütün gün savaşmışlardı. Frangou, Trikoupis'in geri çekilme emrini almamıştı. Bununla birlikte, yerlerini tutma olanağı kalmadığını anlayınca öğleden sonra, geri çekilme ve Balmahmut'ta yeni mevzilere yerleşme emrini verdi. Geri çekilme büyük bir kargaşalık içinde yapıldı.

Genel geri çekilme sırasında, Trikoupis komutasındaki I. Kolordunun ana bölümüyle bu kolorduya bağlı Frangou komutasındaki I. ve 7. Tümenler arasındaki ilişki yitirilmişti.

Geri çekilmenin en tehlike içindeki hattının arkasından, Afyonkarahisar'ın çıkıntı noktasına yerleştirilmiş olan Dimaras komutasındaki 4 Tümen geliyordu. Albay Kaliagakis'in komutasındaki 26. Piyade Alayı ve Plastiras'ın 13. Tümenine bağlı birliği, 4. Tümen zarar görmeden çekilinceye kadar Afyonkarahisar'ın batısına düşen tepeleri başarıyla savunmuşlardı. Gece olduğu zaman geri çekilmeyi destekleyen bu iki grup da, Tümenin güney kanadını korumak için yeni mevzilere yerleşmek üzere çekildiler. Kaliagakis'in askerleri, İnas tepelerine yerleştiler. Plastiras'ın grubu da, kendilerine gösterilen yerin başka bir alay tarafından tutulduğunu görerek (bu alay çok geçmeden bu yeri boşaltmıştı) geri çekilmekteki ordunun savunmasında önemli bir

açık bırakıp batıya Balmahmut'a doğru gitti. Bu bir hataydı –çünkü Plastiras yürekliliğiyle tanınmış bir kişiydi– ve anlamlı bir hataydı. Sadece Genelkuray karargahına değil, aynı zamanda Kolordu ve Tümen komutanlarına da güvenlerini yitiren savaşçı subayların, başlıca sorumluluklarının yetenezsiz ve ilkel makamlara değil de adamlarına ve kendilerine karşı olduğunu düşünerek işleri ellerine almaları gibi yeni bir düzenin başlangıcı olduğu için önemliydi.

Geri çekilme bütün hızıyla sürerken General Trikoupis durum hakkındaki son raporunu İzmir'deki Genelkurmay Karargahına telgrafla bildirdi, I. ve II. Kolorduların tek komuta altına verilmelerini ve Dumlupınar hattına geri çekilmelerini öğütledi. Trikoupis, 27 Ağustos günü geç saatlerde I. Kolordunun güney kanadı Balmahmut'taki 1. ve 7. Tümenler tarafından korunarak sabaha karşı Dumlupınar'a doğru çekilmeye başlaması için gerekli emirleri verdi. Bu emirler söz konusu iki tümene hiç ulaşmadı bundan sonra da Trikoupis'le Frangou arasında hiç haberleşme yapılmadı. Türkler, canalcı bir noktada Yunan güney ordusuna bir kanca atmaya başarmışlardı. Frangou ve iki tümeni demiryolu üzerinden batıya İzmir'e ve Eski Yunanistan'a doğru çekilmeye başlamışlardı. Bu arada Trikoupis'in komutasındaki I. Kolordunun asıl bölümü de kurtulmak ve arkadaşlarıyla birleşmek için umutsuzca ve başarı olasılığı olmadan mücadele ederek Anadolu tepelerine derinlemesine itiliyorlardı.

27 Ağustosta son bir gariplik ortaya çıktı. Genelkurmay Karargahından, Trikoupis'in yitirilen mevzileri yeniden ele geçirmesi ve sadece zorunluk karşısında Reziltepe-Akardağ hattına geri çekilmesi emri geldi. II. Kolordu bir kez daha yeniden karşı saldırıya geçecekti. Artık çok geçti. Akardağ yitirilmişti ve Yunan ordusu kaçınılmaz şekilde geri çekilmekteydi.

28 Ağustosta gün ağarırken ve havanın hala uygun olduğu bir sırada Yunanlılar yorgun bedenlerini yeniden harekete geçirdiler. Kırk sekiz saatten beri savaşıyorlardı ve yürüyorlardı. Birlikleri arasındaki bağlar büyük oranda kopmuştu. Bir ordu yerine, bazıları korkarak kaçmak isteyen, öbürleri dinamik komu-

tanları tarafından ya da düşman bir ortamda gereksinme duygusuyla kalan dağınık asker grupları vardı. En kötüsü az sonra başlarına gelecekti.

Kutsuköy'e gitmek üzere sabahın erken saatlerinde demiryolu üzerinden yürümekteyken, 4. Tümen, Balmahmut'un kuzeyindeki bir noktada Türk piyadeleri ve süvarilerinin ani saldırısına uğramıştı. Daha sonraları Plastiras, saldıran düşman birliklerinin geçmelerine olasılık sağlayan bir açık bırakmakla suçlanacaktı. 4. Tümen karışıklığa uğradı ve ikiye ayrıldı. 8 ve 11. Piyade Alayları yoldan ayrıldılar, Reziltepe'nin geçitlerine ve derelerine dağıldılar. Tümenin geri kalan bölümü de, Dimaras komutasında Ulucak'a doğru ilerledi.

Trikoupis, dış dünyadan tam anlamıyla kopmuştu. Telsizini yitirmişti, telgraf hatlarından çok uzaktaydı. Asker içgüdüleriyle uzaklardan gelen top seslerinden Frangou komutasındaki "yitirilmiş" tümenlerinin Dumlupınar'a doğru çekilmekte olduklarını kestirdi. I. Kolordu için tek umut, Türkler bir kısa kaç harekatiyle üzerlerine gelmeden önce batıya doğru kaymak ya da savaşı bırakarak Dumlupınar'daki Frangou grubuyla birleşip bir savunma hattı kurmak ve böylece İzmir'den demiryoluya destek sağlamaktı. Trikoupis, 29 Ağustosta askerlerini yeniden yürüyüşe başlattı.

Batıya doğru yürümeye başlayınca, 12., 5. ve 9. Tümenler, Türklerin ağır ateşiyle karşılaştılar. Türk saldırısının büyük bölümü, Frangou'nun Dumlupınar'a ilerlemesi fazla önemsenmeyecek, Trikopos grubu üzerine toplanmıştı. Bütün öğleden sonra Trikoupis'in birlikleri, Çatköyü'yle Porsuk kaynakları arasından batıya doğru ilerlemeye çalıştılar. Trikoupis, Frangou tümenlerinin yardım edeceklerini ummuştu. Yardım gelmeyince Dumlupınar'a giden doğru yolun kapandığını anlayan Trikoupis, 9. ve 13. Tümenler güney kanadı savundukları sırada, 12. ve 5. Tümenlerin önce kuzeye ve sonra da batıya yönelerek Dumlupınar'a ilerlemeleri emrini verdi. 9. Tümen, Frangou grubuna epey yakın olan ve Dumlupınar'a beş mil uzaklıktaki bir noktaya kadar ilerlemesine karşın, Türk ateşi karşısında açığı kapatamadı.

29 Ağustos gecesi Trikoupis, Frangou'nun Dumlupınar'ı boşalttığı ve burasının Türklerin eline geçtiğinin farkında olarak düşman hatlarını yarmaya girişilmesi için emir verdi. 4. ve 9. Tümenlerin desteğiyle, 5., 12. ve 13. tümenler Salköy üzerine saldıracaklar ve ana yola geçerek kasabaya varacaklardı.

Plastiras'ın 5/42 Efsunlarını da içeren kendi başlarına kalmış çeşitli birliklerle 28 Ağustosta Dumlupınar'a varan Frangou grubu, 29 Ağustosun ilk saatlerine kadar Trikoupis'le olan ilişkiyi yitirerek demiryolu üzerinden batıya doğru ilerledi. Bu noktada yeni bir savunma hattı kurma olasılığı vardı. Kasaba kuvvetli tahkim edilmişti ve Uşak yoluyla İzmir'den çok iyi yardım sağlayabilirdi.

Trikoupis'in 9. Tümeni kuzeydoğudan Dumlupınar'a gitmek üzere savaştığı sırada, Reziltepe eteklerinde yaptığı umutsuz savaş Dumlupınar'daki Yunanlılar tarafından görülebilmisti. Plastiras, hattın tam sol kanadında bulunan Hasan Tepe'deki gözetleme yerinden neler olduğunu görmüş ve rapor etmişti. Frangou hemen 7. Tümen tarafından bir destekleme saldırısı yapılması emrini verdi. Ama saldırıya geçilmeden önce, Yunan hattının sağında Tuklutepe'deki tahkim edilmiş mevzii tutmakta olan 1/38 Efsun Alayı, bir Türk saldırısıyla mevkilliklerinden atıldı ve 4. Piyade Alayı'nı da peşine takarak batıya doğru kaçmaya başladı. Böylece Frangou grubunun sağ kanadının tümü tehlikeye girdi. Trikoupis'i destekleme işinden vazgeçmişti. Bunun yerine Frangou, Dumlupınar'ın boşaltılması ve yeniden geri çekilmeye başlanması emrini verdi. Belki son direnme fırsatı da yitirilmişti. Artık daha iyi bir savunma fırsatı ortaya çıkmayacaktı. Frangou grubu batıya, Uşak, Alaşehir, İzmir ve denize doğru çekilmeye başlamıştı.

Gece karanlığından yararlanan yorgun düşmüş Trikoupis grubu, Salköy'e doğru yürümeye başladı. 30 Ağustos günü sabahın erken saatlerinde köyden geçerken, 12. Tümen Dumlupınar'a giden ana yola girmişti. Saat 7'de Türk topçuları yola bakan yüksekliklerden ağır bir top ateşi açtılar. 12. Tümen bu top ateşinden kurtulmak üzereyken Türk askerleri doğrudan Sal-

köy'e vardılar. Trikoupis grubunun, ayaklarını sürüyen ve aç olan geri kalan bölümü Salköy'den kaçarak yolun batısındaki dereden Alavera köyüne vardı.

Trikoupis artık Dumlupınar yolunun kapalı olduğunu kabul etmiş ve Alavera yoluyla Banaz'a geri çekilme emri vermişti. Ama bu arada Trikoupis'in grubu, doğu-batı yönündeki anayollarla bütün ilişkisini yitirmiş ve dağlık arazide sıkışmış kalmıştı. Banaz yolu dar, Murat Dağının kuzey eteklerine ulaştırılan bozuk bir yoldu. Askerlerle birlikte geri çekilmeyi yavaşlatan başıbozuklar ve göçmenler de vardı.

Yunan tümenleri Alavera'nın altındaki küçük ovaya girdikleri zaman, kuzeydeki ovanın üstündeki ormanlık tepelerden Türk askerlerinin ateşiyle karşılaştılar. Birden Yunanlılar hem güneyden ve hem de doğudan saldırıya uğramışlardı. Tuzak daraltılıyordu. Sadece batıya giden yol açık kalmıştı.

30 Ağustos günü bütün öğleden sonra Alavera ovasındaki Yunan tümenleri, Türklerin açığı kapatamayacaklarını umarak batıya kaçmak için gecenin gelmesini beklerken Türk topçularının öldürücü ateşini yemişlerdi. Gece olduğu zaman yol hâlâ açıktı. Yunanlılar ovoidan çıkmaya başladılar. Esas kuvvet kaçmış ve bütün gece Banaz'a doğru yürümüşü. 4. Tümenin komutanıyla birlikte büyük bir grup yolunu yitirmiş ve çıkış yolunu bulmak için sağa sola saparak şaşkına dönmüş, 1 Eylül sabahı da Türklerle teslim olmuştu.

Yaşayanlardan oluşan esas grup bütün 31 Ağustos günü boyunca, biraz dinlenebilmek için Bozöyük köyüne kadar güçlkle yürüdü. Bu grup kendinden ayrılan bir grubu daha yitirdi. Albay Gardikas'ın komutasındaki 9. Tümenin büyük bir bölümü, batıya doğru ilerledi ve Gediz-Uşak arasındaki ana yola vararak burada 5. Tümenle bağlantı kurdu. Düzensiz 25.000 kişiden oluşan bu iki tümen, Frangou grubuyla 1 Eylülde buluştu.

Trikoupis komutasındaki I. ve II. Kolordudan sadece 5.000 kadar yorgun asker kalmıştı. Murat dağının kuzey eteklerini doluşarak güneye Uşak'a doğru yöneldiler. Öteki Yunan askerlerine buluşmak, İzmir'le haberleşmeyi ve cephane sağlamayı umu-

yorlardı. Askerler bir haftadan beri savaşmaktaydılar ve çok kısa sürelerle tehlikeli durumlarda dinlenerek engibeli arazide baskı altında yürümüşlerdi. Askerlerin tek yiyecekleri yol kenarından topladıkları meyva ve sebzeydi. Dört gün süreyle dış dünyayla ilişkileri kesilmişti.

2 Eylül günü öğlene askerler Uşak'a yaklaştıkları zaman, kentin Türkler tarafından alındığını üzüntüyle öğrendiler. Trikoupis, Uşak'ın güneyinde yeni bir hatta çekilmeye çalışmadan önce, savunma mevzilerini alabilmek ve karanlık basıncaya kadar dinlenebilmek için askerlerini yoldan uzaklaştırmak kararını aldı. Askerler, Karacahisar'ın güneyindeki 1155 rakımlı tepede yerlerini aldılar.

Öğleden sonra gözcüler, Türk süvarilerinin yaklaşmakta olduğu ve daha ilerde de büyük bir Türk piyade kuvvetinin bulunduğunu raporunu verdiler. Birden Yunan mevzileri ateşe tutuldu. Trikoupis, 13. Tümene komuta eden Albay Kaibalis'e gerekli önlemlerin alınması emrini verdi. Ama az sonra Kaibalis geldi ve ön savunma hattına geçmesini emrettiği yedek bölümün yeteri kadar cephanesi kalmadığını, insanları boş yere yitirmenin anlamı olmadığını bağırarak söyleyip harekete geçmek istemedikleri raporunu verdi.

Birden yakında bir borunun ateşkesi bildirdiği duyuldu. Yunanistan'ın Küçük Asya'daki varlığının ölüm haberi idi sanki bu ve güney hattını tutanların bazıları yerlerini bırakıp kaçtılar. Artık Türkler 600 metre uzaklıktaydı.

Asker yeteri kadar çile çekmişti. Meslekten asker olan ve Balkan Savaşlarındaki Yunan ordusunun ulusal gururuyla yetişen Trikoupis, karşı gelen borazana koştu ve yeniden ateş emrini verdi. Ama artık çok geçti. Ne bu komutun, ne tartışmanın, ne de onura ve tehdide baş vurmanın bir etkisi olmadı. Başka birliklerin komutanları da haberin yayıldığını bildirdiler. 31. Tümenin bataryası Trikoupis'in emriyle harekete hazırlanırken çevredeki askerler topçuları sardılar ve ateş açarak Türkleri daha fazla kışkırtırlarsa kendilerini öldüreceklerini söyleyip onları tehdit ettiler. Trikoupis şöyle yazacaktı:

Böyle korkunç bir durumda, içim istemeyerek, topların ve makineli tüfeklerin kırılıp dökülmesi emrini verdim ve bu yapıldı. Bundan sonra yakınımındaki subaylar bana askerlerin tavırları hakkında imzalı bildiriler verdiler ve sonunda Türk mızraklılarının hemen hemen hatlarımıza ulaştıklarını, adamlarımızın direnme olanağı bulmadan öldürüleceklerini görünce teslim bayrağının kaldırılmasını kabul ettim.⁶

Trikoupis'le adamları esir alınıp Türkler de arkadan baskıyı sürdürünce ayakta kalan tümenlerin geri çekilmeleri bozguna döndü. Askerler artık ne askeri disipline, ne de kendilerini savunmaya önem veriyorlardı. Hareketlerine engel olmasın diye birçoğu silahlarını fırlatıp atmışlardı. Bu panik içinde, birlikler önlerine gelen yerleri yakıyor ve talan ediyorlardı.

1 Eylülde Frangou'nun dağılmış askerleri Kapaklar'dan ve sabahleyin boşaltılmış olan Uşak üzerinden geri çekiliyorlardı. Geri çekilenlerin arkasındaki 2. Tümenin komutanı Albay Stylianos Gonatas, son trenlerin saat 11'de hareket ettiğini ve "demiryoluna koşut olan karayolundan sayısız aracın geçtiğini" görmüştü. Araçlardan işlemeyenlerin tümü yakılmıştı.

Genelkurmay karargahında cepheyle ilişki kurmakla görevlendirilen Kurmay Binbaşı Panagakos, ordunun dağılmış olduğu yolunda raporlar gönderdi. 1 Eylülde şöyle yazıyordu:

Uşak-Gediz yolu üzerindeki 12. kilometrede, 5. Tümenle ve çeşitli tümenlerden artakalan askerlerle karşılaştım. Hepsi tek kol halinde birbirlerine karışmışlardı. Bunların arkasından da 9. Tümen ve çeşitli birliklere bağlı askerler geliyordu. Askerlerin durumu genellikle çok bozuktu.

Aynı günün sonlarında da şöyle rapor vermişti:

Şimdi ordunun iskeletini oluşturan birkaç birlik, ardi ardına bozguna uğramaktadır. Bütün ova boyunca, İzmir'e

ulaşmaktan başka hiçbir şeyi düşünmeyen bir insan kalabalığı batıya doğru ilerlemektedir. Açlık, felaketi tamamlayacaktır.⁷

Gonatas'ın komutasındaki artçı kuvvetler, geceleyin ay ışığında zorunlu yürüyüş yapmak ve gündüz de savunmada bulunmaktan başka şey yapmıyordu. Her kentte ve her köyde, bozgunla moral bozukluğu belirtilerinden başka şey görülüyordu. Askerler, yiyecek, yaralıları İzmir'e taşıyacak bir tren hiç değilse kendilerini İzmir'deki kurmaylara bağlayacak bir telefon hattı bulma umudunu taşıyorlardı. Bütün buldukları, dumanı tüten ya da alevler içinde yanan evler ve istasyonlardı.

Geri çekilmekte olan ordunun kargaşasında düzen sağlamaya çalışan General Frangou, yanında tek subay bırakarak Gonatas'tan 2. Tümenin bütün kurmay subaylarını ödünç almıştı. Gonatas da durumun düzeltilebilmesi için ordunun kurmay subaylara ve haberleşmeye gereksinmesi olduğunu bildirmişti:

Artık bataryalar ve Skodalar yoktur. Sadece dört sahra bataryası çalışır haldedir. Askerlerin artık yeni mücadelelere girişmeye hazır olmadıkları ve sadece ne şekilde olursa olsun durumun sonuçlandırılmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Sizin de bildiğiniz gibi, sürekli olarak askerlerin İzmir'e kaçmaları, geri kalanların kuvvetini ve moralini azaltmaktadır.⁸

2 Eylül böyle geçmişti. 1. Türk Ordusu tarafından kovalanmakta olan ordu kalıntısı, bütün gece yürüdükten sonra, Frangou'nun direnme emri aldığı Alaşehir'in doğusundaki hatta ulaştı. Bu mevziler tutulamadı. 4 Eylülde Alaşehir de bırakıldı. Gonatas ve adamları geçerken kent bir baştan öbür başa yanıyordu. Yıkma ve yağma etme çılgınlığı insanları sarmıştı. Zaman zaman cephanedepolarındaki büyük patlamalar göğü aydınlatıyordu. Mavroskotis'in komutasındaki 31. Piyade Alayının komünist lideri Stavridis, yanmakta olan istasyonun önünden geçmişti:

"Ateş ve duman içinde birçok ceset korkunç kokuyordu. Bu cesetlerin kimlere ait olduklarına bakan mı vardı? Biz dumanlar arasından hayaletler gibi aceleyle eğilerek geçtik."⁹

5 Eylülde, Alaşehir'den Salihli'nin batısına doğru geri çekilme sürdürüldü. Gonatas öyle yazacaktı:

Uzun ve sonu gelmeyen bir asker dizisi. Bütün tümenler demiryolunda ve iki taraftaki yolda yürüyorlardı. Öncülere, artçılar ve yanlarını koruyacak birliklere gereksinimleri vardı, çünkü çeteler ve Türk süvarileri, askerlere birden baskın vermek, paniğe kaptırmak ve yük trenlerine el koymak durumundaydılar. Uzun yürüyüşten ötürü birçok askerin ayakları şişmişti. Hastalar ve ayakları şişmiş olanlar yolların kenarlarına düşüyorlar, ayakta kalanların kendilerini alıp götürmelerini istiyorlardı. Ama kimse onlara bakmıyor, herkes kendini düşünüyordu. Birçoğu uykuya dalıyor ve uyanıkları zaman hangi birlik geçiyorsa peşine takılıyorlardı. Biz geçerken uyuyanları uyandırıyor, arkamızda birlik bulunmadığını ve yerlerinde kalırlarsa, öldürülmeseler bile esir alınacaklarını bağırarak söylüyorduk. Asker dizisi çok yavaş ilerliyordu... Birçok zorluğa, yemek yokluğu da eklenmişti. O dönemde bağlarda üzüm olmasaydı, ordu yürütmeyi sürdüremezdi.¹⁰

Yunan artçı birlikleri geçerken Salihli de yanıyordu. Burada Fahrettin Paşa komutasındaki Türk süvarileri, Yunanlılara yetiştirtiler. Süvariler, çabuk gidebilmek için eyerlerini ve yedek yüklerini atarak atlarını 50 kilometre koşturmuşlardı. Süvarilerin gelişi Salihli'de birbirine karışmış olan Yunanlılar arasında panik yarattı ve birçokları dağlara kaçtılar. Plastiras'ın birlikleri Türk askerlerini püskürttü ve İzmir yolunu yeniden açtı. Yunan askerleri önlerine gelen demiryolu köprülerini yıkarak Menemen'e doğru yürürken, Fahrettin Paşa ve askerleri, alevlerin Manisa üzerinde gökyüzünü aydınlattığını gördüler.

Geri çekilen askerlerin büyük bölümü 6 Eylül akşamı Tur-

gutlu kasabasına ulaştı. Bu geri çekilme, 2. Tümen ve Süvari Tümeniyle disiplinlerini korumuş öteki bazı birlikler tarafından desteklenmişti. Ertesi gün geri çekilme, Türkler tarafından rahatsız edilmeden, Kemalpaşa'ya kadar sürdürüldü. Artık birlikler İzmir'in savunulması için uzun zamandan beri son hat olarak bilinen yere çekilmişlerdi. İzmir kenti sadece 25 kilometre kadar uzaktaydı. Ama 8 Eylül günü öğleden sonra, geri çekilmenin geceleyin sürdürülmesi ve İzmir'in savunulması düşüncesinden vazgeçilmesi yolundaki emir geldi. Emre göre ordu, Kemalpaşa'nın araçlarla dolu yolundan ilerleyerek İzmir'e yaklaşıncaya kadar kentten çevresini dolaşarak Sakız adası karşısına düşen Çeşme yarımadasına çekilecekti. Böylece de 9 Eylülde korku içindeki İzmir Rumları, Türklere karşı başlıca koruyucuları olan Yunan askerlerinin kente uğramadan geçip denize ve Eski Yunanistan'a, evlerine doğru basıp gitmelerini seyretiler.

Güney Ordu Grubuna bağlı olan ve Marmara denizinden Eskişehir'e kadar uzanan cepheyi tutan kuzeydeki III. Kolordu ilk saldırılar sırasında hiç yara almamıştı. Türklerin cephenin güneyini güçlendirmeleri ve kuzeye çok az asker göndermeleri nedeniyle, III. Kolordunun savunmasını yarma olasılığı yoktu. 26 Ağustosun 2 Eylül'e kadar bu kolordu mevzilerini korudu. Sedce, Savunma Bakanının yeğeni Nikolaos Theotokis'in komutasındaki "Bağımsız Tümen" III. Kolordunun sağındaki Seyitgazi'den alındı ve Trikoupis'le Güney Grubunun yardımına gönderildi. 2 Eylül günü Trikoupis esir düşüp Frangou'nun tümenleri de Uşak'a varmak üzere oldukları zaman en sonunda III. Kolordunun geri çekilmesi gerektiği anlaşıldı.

Kolordu için geri çekiliş yolu, Yunan Deniz kuvvetleri Komutanlığı'nın Mudanya'dan ve Bandırma'dan doğu Trakya'ya boşaltmayı sağlayabileceği, Bursa'dan Marmara Denizi'ne yönelen kuzey-batı yoluydu. Yunanlılar geri çekilmeye başlayınca, Hristiyan halk da, kıyılarında toplanmaya başlamıştı. Albay Kladas'ın II. Tümeni dışında, Türklerin baskısına karşın geri çekilme düzeni içinde yapıldı. Bu tümenle komşusu 10. Tümen arasında bir gedik açıldı. Mudanya'ya gitmek için engebeli bir dağ

yolunu seçen II. Tümen tek başına kaldı, tepeler arasına sıkıştı ve Türklerin baskısı altında dağılarak teslim oldu.

Bandırma'ya doğru ilerleyen III. Kolordunun geri kalanı, Türk birliklerinin saldırılarını karşılayarak başarıyla gemilere bindirildi ve 19 Eylül'de savaşı son Yunan birlikleri Küçük Asya topraklarından ayrıldı. Küçük Asya topraklarında sadece ölüler ve esirler kalmıştı.

Albay Theotokis'in bağımsız tümeni, Trikoupis'e yardım için Seyitgazi'den 28 Ağustosta güneye yürüyüp Kütahya'ya vardığı zaman kentin daha önce Türkler tarafından alındığını görmüştü. Güney cephesinin birden bozguna uğraması, yardımda gecikildiği anlamına geliyordu. Hemen Genelkurmay Karar-gahı bu tümene kendisini koruması emrini verdi. I. ve II. Tümenler Alaşehir'e doğru tam anlamıyla geri çekilmekteydiler. Bağımsız Tümen, hemen hemen Türk kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Ama Gediz'de savaşarak bir gedik açmayı başardı, buradan geçerek Simav ve Bergama üzerindeki kıyıdaki Dikili'ye ulaştı. Burada Tümen, kendi askerlerinden önce kıyıda toplanmış Yunan ve Ermeni göçmenlerinin boşaltılmasına yardım etti, sonra da kendi askerlerini doğu Trakya için bütün donatısıyla birlikte gemilere bindirmeyi başardı. Küçük Asya'daki Yunan birlikleri içinde Bağımsız Tümen, denize doğru tek başına ilerlerken birliğini ve disiplinini en iyi koruyan Tümen olmuştu.

28 Ağustos günü İzmir'de, kısa bir bildiriyle Afyonkarahisar'ın boşaltıldığı ilan edilmişti: Felaket söylentileri ağızdan ağıza dolaşıyordu. Genelkurmay karargahına giden meraklı ziyaretçiler, felaketin boyutunu bile saptayamayan, üzüntü içindeki kurmay subaylarla karşılaşmaktaydılar. Hacıanesti İzmir'de kalmıştı, bu durumda cepheye gitmenin yararı yoktu. Stergiadis, gerçek durumu öğrenmek için Hacıanesti'yi ziyaret etti ve sonra da ordunun tehlikeli durumu nedeniyle Savunma Bakanı'nın hemen İzmir'e gelmesi gerektiğini telgrafla bildirdi. 1 Eylülde Theotokis ve Stratos, *Aigion* gemisiyle İzmir'e geldiler, uzun uzun Hacıanesti ve kurmaylarıyla istişarede bulundular. Cesaret verici hiçbir bildiri yayılanmadı. İki Bakan gemiyle Pire'ye döndüler.

1 Eylülde Stergiadis Küçük Asya'daki temsilcilerine sirküler halinde telgraf göndererek, tüm arşivlerini ve kağıtlarını toplatarak tam gizlilik içinde görevlerini bırakıp İzmir'e çekilmek üzere hazırlanmaları için talimat verdi. Rumların Türklere ve Türklerin de Rumlara acımasız davrandıkları bilinen bir bölgede, Marmara Denizi kıyısında küçük bir liman olan Gemlik'deki temsilcilerden Rum halkı paniğe kapıldığı ve talimat beklediği yanıtı geldi. Yüksek Komisyonun yanıtının özeti, vilayetlerdeki temsilcilerin Rum halkın evlerinde kalmalarını teşvik etmeleri gerektiği olmuştu.¹¹ Bundan sonraki günlerde, Stergiadis'in davranışını yansıtan Yüksek Komisyon, kendi işini tasfiyeyi ve kendi arşivlerini toplamayı biraz da insanlık dışı bir hareketle ve soğuk bir edayla sürdürmüştü. Ortaya çıkan insanlık trajedisi öyle geniş boyutlara ulaşmıştı ki, Yunan bürokrasisini bile alt etmişti.

Gerginlik İzmir'de günden güne artıyordu. İçerilerden gelip istasyonlarda duran trenler, Yunan cephesinin çöktüğü yolundaki haberleri anlatan yaralı askerleri ve taşıyabilecekleri şeyleri yanlarına alan korku içindeki göçmenleri getiriyordu. Köylerdeki ve kasabalardaki Rumlar, Yunan işgalinin artık sona erdiğini içtenlikle bildikleri için İzmir'e giden yolları doldurmaya başlamışlardı.

Türklerin geldiklerini bildikleri için herkes, en iyi şekilde hazırlanmıştı. Büyük Devletler kendi yurttaşlarını korumak için gemiler göndermişlerdi. *George V, Cardiff* ve *Tumult* gemileriyle desteklenen *İron Duke* gemisindeki Amiral Sir Osmond de Beauvoir Brock bu işi yönetiyordu. Fransız, İtalyan ve Amerikan gemileri de körfezdeydi. Küçük Asya Milli Savunma Birliği, geri çekilen ordunun sağlam kalan bölümleriyle birleşerek kenti ve yöresini savunmak umuduyla son bir çare olarak halka silah dağıtıyordu. Artık çok geçti. Ordu herhangi bir dava için durmayacaktı.

Kendi halkının yazgısından kuşku duyan kentin Başpiskoposu, Ermeni meslektaşıyla birlikte, Mustafa Kemal'in kent dışındakı alakonulasına yardım edilmesi için İngiliz Bakanlar Kurulu üzerindeki etkisini kullanmasını sağlamak amacıyla Ceanter-

bury Başpiskoposu'na üzüntülü bir mesaj gönderdi. İngiliz papazı Charles Dobson, kendisine verilen bu mesajı Amiral Brock'a götürdü. Amiral Brock da, Türklerin karışıklık yaratacak bir iş-gale girişmeyeceklerini ve karışıklık çıkarsa gereksinmesi olanları koruyacağını söyleyerek tatlılıkla davrandı. Başpiskopos, bu güvenceleri yeterli bulmadı.¹²

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan konsolosları geri çekilme sırasında moralleri bozuk Yunan birliklerinin şiddet ve karışıklık yaratmamaları için ne gibi önlemler alabileceğini sormak amacıyla Hacıanesti'yi ziyaret etmişlerdi. Hacıanesti, soğukkanlılığını yitirmemişti. Her an Trakya'dan gelmesini beklediği ve dağınık asker gruplarının kente girmelerini önlemekte kullanacağı disiplinli bir alaydan söz etti. Skarlatos'un Edirne Tümeni gemiyle 5 Eylülde geldi. İzmirlileri hayrete düşürecek şekilde askerlerin bir çoğu karaya çıkmadı, çıkanlar da karşılıklı önleme konusunda hiç yarar sağlayamadılar. Bozgun ve moral bozukluğu denizi aşmış, Trakya'daki askerleri de etkilemişti.

Hacıanesti başarısızlığa uğramıştı. 4 Eylülde, Yunan Hükümeti General Trikoupis'i Küçük Asya'daki Yunan ordusunun başkomutanlığına atadı. Zamanında yapılmış olsaydı bu atama yerinde olacaktı. Ama Trikoupis Türklerin elindeydi, söylenildiğine göre de atanmasını Mustafa Kemal'in kendisinden öğrenmişti. Anlatılanın doğru olup olmadığı bilinmemekle birlikte, bir söylenti olmadığı da gerçektir. Trikoupis'in esir edildiği haberi cepheden gelince, bu kez hükümet, General George Polymenakos'u başkomutanlığa getirdi. Güney ordusu Küçük Asya'yı boşaltmak ve eve dönmek amacıyla dar Çeşme yarımadasına çekildiği sırada Polymenakos görevi üzerine aldı.

Söylentilerle şekil değiştiren kara haberlerin duyulmasıyla, küçük gruplar halindeki göçmenlerin gelişi sürekli bir akına dönüştü ve artık Yunanlıların Küçük Asya'daki varlıklarının sonu olduğu yolundaki haberleri de vurguladı. Binlerce göçmen İzmir'e ve kıyı kentlerine dolmuştu. Göçmenler kiliselerde, okullarda, Amerikan hayır kuruluşlarında, misyoner okullarında, Genç Hristiyan Dernekleri'nde ve sokaklarda yatıyorlardı.

Göçmenler ve eşyalarıyla dolu kayıklar, Türk kıyılarıyla Yunan adaları arasında sürekli işlemeye başlamıştı. Amerikan Konsolosu George Horton, bu görünüşün garip bir yanının farkına varmıştı, bu bozgun içinde hastalarla sakatlar da ortaya çıkmıştı. Birçok göçmen, hastalarını omuzlarında taşıyorlardı.¹³

Subaylar ailelerini toplayarak adalara göndermişlerdi. Ulu-sal Banka memurları Pire'ye gitmek üzere biletlerini almışlar ve bankanın kapıları kapanmıştı. Stergiadis'in gözetimi altında Yüksek Komisyon, bölüm bölüm tasfiye edilmiş ve boşaltılmıştı. Küçük Asya'daki Yunan devleti çözülmüyordu. Artık cephe unutulmuş gibiydi. Havayı, bozgunculuğun ve umutsuzluğun kini kaplamıştı.

Bir İngiliz görgü tanığı göçmen trenlerini, "hayret verici bir görünüşü, yolcular tren basamaklarında ayaktaydılar ve başkaları da vagonların üstlerine dolmuşlardı, yolcular o kadar kalabalıktılar ki, cesetler İzmir yolundaki istasyonlarda dışarı çıkarılıyorlardı" diye anlatıyor.¹⁴ Göçmenlerden sonra, kente uğramayarak geçen askerlerden geri kalanlar kente geldiler.

*Uyuyan insanlar gibi gözlerini önlerine dikmiş, yitik, tozlu paçavraya dönüşmüş üniformalarıyla Yunan askerleri gelmeye başlamıştı. Ardi arası kesilmeyen bir sel halinde kente geliyorlar ve kıyıda Yunan filosunun yanaştığı noktaya doğru ilerliyorlardı. Hayaletler gibi ses çıkarmadan, sağa sola bakmadan gidiyorlardı. Zaman zaman gücünü yitirmiş bazı askerler, ya kaldırırda ya da bir kapı önünde yığılıp kalıyorlardı... ve en sonunda artık Türklerin kente gelmekte olduklarını işittik.*¹⁵

Kentin Başpiskoposu, kilisesine bağlı olanları yatıştırmak ve kendilerine yardım etmek, Müttefik Devlet temsilcilerinden yardım istemek ve Patrik gibi yardım edebileceklere yazılar yazmakla uğraşıyordu. Şimdi de 7 Eylülde Venizelos'a son mektubunu yazmış ve bu mektubunda Helenizmin yaşayan bir bölümünün çökmekte olduğunu bildirmişti:

Aziz dostum ve kardeşim Eleftherios Venizelos,

Büyük bir davranışta bulunmanızın anı gelmiştir. Küçük Asya'daki Helenizm, Yunan devleti ve Yunan ulusu, hiçbir kuvvetin çıkaramayacağı ve kurtaramayacağı bir cehenneme düşmektedir.

Bu gözönünde getirilemeyen felaketin sorumluları, gerçekten sizin politik ve kişisel düşmanlarınızdır, ama iki davranışınız yüzünden siz de büyük bir sorumluluk taşıyorsunuz.

Birincisi, sizin Küçük Asya'ya Yüksek Komiser olarak tam anlamıyla dengesini yitirmiş bir bencili göndermenizdir. İkincisi, işinizi tamamlamadan ve en görkemli Bizans İmparatorluğu'nun temellerini atmak gibi önceden görülemeyen, güzel ve görkemli bir yapıta damganızı ve mührünüzü basmadan, İstanbul'a girmek ve Sevr Antlaşması'nın uygulanması için Yunan ordusuna İstanbul'u işgal ettirmek arifesindeyken seçimlerin yapılması gibi çok talihsiz ve sorumluluk yaratan bir emri vermenizdir. Artık bu düş sonuza dek ortadan kalkmıştır.

Ama olan olmuştur!

Artık Sevr Antlaşması'nı kurtarmak bir yana, yalnız Küçük Asya'daki değil, aynı zamanda Trakya'da ve belki de Makedonya'daki kayıplardan hiç değilse tüm Yunan Ulusunu kurtarmak için hâlâ zamanımız vardır... Her şeyin üstünde Küçük Asya'daki Rum halkının felaket ateşi içinde çektiklerini gözönüne alarak bu başvuruda bulunmayı gerekli buldum. Mektubumu okuduğunuz zaman, kim bilir, Tanrı'nın anlaşılmayan yazgısıyla belki de ölüme mahkum edildiğimiz için hayatta olmayacağız.

Yunanistan'ı kurtarmak için Selanik'te ihtilali başlatmayı ödev saydıysanız, Helenizmi her yerde ve özellikle size karşı dinsel bir hayranlık besleyen Küçük Asya ve Trakya'daki Helenizmi kurtarmak için bu tür ihtilalleri bin kez daha başlatmakta duraksama göstermeyiniz...

Bu Helenizmin ve İstanbul'la birlikte bu toprakların

Yunanistan'la birleştirilmesi gerekli değildir, çünkü söz konusu düş en azından yüz yıl için elimizden alınmıştır. Ama bu topraklarda başta siz Yüksek Komiser olmak üzere, Sultan'ın egemenliğinde de olsa özerk bir Doğu Hristiyan devleti kurulması için sesinizi duyurmakta acele ediniz.¹⁶

7 Eylül günü boyunca, deniz kıyısında toplanmış olan halk Sakız ve Midilli'ye giden kayıklarda yer bulmak için uğraştı. Ordu karargahları, el konulan teknelerle ayrıldılar diye askerlere ve ailelerine yolculuk izinleri çıkarmayı hala sürdürüyorlardı, ama bu sistem de bozulmaya başlamıştı. Gece karanlığında sokaklarda (sokak ışıklarını yakan yabancı bir şirket Stergiadis'le anlaşmazlığa düşerek ışıkları kesmişti) kentin dışından geçen kağı arabalarının ve askerlerin ayak sesleri iştiliyordu.

8 Eylülde tan yeri ağarınca, 15 Mayıs 1919 günü Yunan ordusu ilk kez Küçük Asya'ya ayak başlığında olduğu gibi, Yunanlılar bir kez daha kordon boyunda toplanmışlardı. Hepsisi de, İzmir'den ayrılmak için geride kalan teknelerden birinde bir biletle almayı umuyordu. Hepsisi de çok geçmeden Türklerin İzmir'e geleceklerini biliyorlardı. Gün ilerledikçe İzmir Rumları, denizin öbür yanındaki Yunanlıların kendilerini teker teker bıraktıklarını gördüler. Hâlâ temiz giyimli ve savaşın zararını görmemiş gibi duran General Kallinski komutasındaki Süvari Tümeni batıya Çeşme'ye yönelmeden kordonda yürüdüğü sırada, öteki Yunan birlikleri gibi askerlerin donuk gözlerle ileriye baktıklarına bir çok insan tanık oldu. General Polymenakos, yenik orduya karşı ilk görevini yapmak için, kurmay subaylarıyla birlikte, kıyıda ki kışlalarından ayrılarak o sırada Yunan ordusunun büyük bir bölümünün toplanmış olduğu Çeşme yarımadasına gitmek üzere bir Yunan savaş gemisine bindi. Yüksek dereceli Yunan memurları da, Stergiadis tarafından imzalanmış izinlerle Naxos adındaki gemiye binmişlerdi. Yüksek Komiserin emirlerine karşın, hastaları ve yaralıları içeren başkaları da, bir deniz subayının insanca davranışı nedeniyle Naxos gemisinde yer bulmuşlardı. Yüksek Komisyonun odacısı, haklı olarak herkesi temsil ediyormuş

gibi Dimos (Herkes anlamında) takma adıyla anılan bir Sakızlı, boş ve çınlayan koridorlarda, gıcırdayarak, açılıp kapanan kapılar arasında ve karanlık salonlarda tek başına kalmıştı. Kordon'da saklanan bir tek kişi daha vardı, o da Yüksek Komiserin kendisiydi.

Gün boyunca Türklerin geldiği söylentilerini dinleyen, korku içinde sağa sola koşuşarak İzmir'den geçmekte olan bozguna uğramış askerleri seyreden büyük bir kalabalık Kordon boyunca kalmıştı. Artık kışlalar ve askeri hastaneler bomboştu. Yunan işgaliyle ilgili arşivlerle ve vilayet temsilcisi olarak hizmet etmiş olanlarla birlikte İzmir'deki memurları alarak *Naxos* gemisi ayrılıp gitmişti. Akşama doğru, Hristiyan halka rahatlık verecek Yunan ve yabancı savaş gemileriyle bir kaç ticaret gemisi körfezde kalmıştı. Karanlık bastığı zamanda Yunan savaş gemileri, yabancı savaş gemilerinin selamlamaları arasında demir aldılar ve limandan ayrıldılar. *Ernest Renan* ve *Waldeck Rousseau* adlı Fransız savaş gemilerinden yükselen Yunan milli marşı, *Dionysos Solomos*'un özgürlük ilahisi kıyılarından işitiliyordu. *Elli* adlı gemi de İzmir limanından ayrıldığı zaman Yunan devletiyle olan son bağ kopmuştu. Yunan filosu, Yunan ordusunu alıp götürmek için Çeşme'ye gitmişti.

Stergiadis, kendi kişiliğinde Yunan devletinin Küçük Asya'daki varlığını göstermek için tek başına kalmıştı. Birkaç gün önce bir kadına çiçek satın almak üzere arabasını bir çiçekçinin önünde durdurduğu görülmüştü. Bundan sonra, artık halkın elle tutulur hale gelmiş düşmanlığının acısını çekerek evinde kalmıştı. 8 Eylül cuma gecesi saat 7 sıralarında *Iron Duke* savaş gemisinden bir motor ayrıldı ve gelip rıhtıma yanaştı. Stergiadis'in evinin kapısı açıldı, siyah giysisi, altın çerçeveli gözlükleri, elinde bastonuyla Yüksek Komiser göründü ve aceleyle motora doğru yürüdü. Birkaç adım attıktan sonra da kendini limandan sessizce uzaklaşan ve İngiliz savaş gemisine yönelen motorun içinde buldu. İyonya valisi, yetki bölgesinden ayrılmış ve kendisiyle birlikte Küçük Asya'daki Yunan Devletinin varlığı da sona ermişti. Stergiadis bir daha ne Yunan, ne de Türk topraklarına

ayak basacaktı. Ertesi gün bir Romanya vapuruna geçirilen Stergiadis, İstanbul yoluyla Romanya'ya ve oradan da ölünceye kadar oturduğu Fransa'ya gidecekti.

Yunan sivil ve askeri yetkililerinin ayrılmalarıyla, İzmir Hristiyanları, kendi kaynakları ve Müttefik Devletlerin yardımlarıyla başbaşa kalmışlardı. Müttefik Devletler, ayrılan Yunan jandarmalarının yerlerini almak, kendi yurttaşları ve Konsolosluklarıyla geri kalan mallarını korumak üzere deniz askerlerinden oluşan birlikleri karaya çıkardılar. Konsolosluklar, korunmaya hak kazandıran pasaport sahibi Levantenler için ellerinden geleni yaptılar. Geri kalanlar, kendi kendilerini korumak zorundaydılar.

Amerikan Konsolosu George Horton, ne yapılabileceğini görüşmek üzere ileri gelen Amerikalıları bir araya toplamıştı. Geçici bir yardım komitesi kuruldu ve hemen para toplandı. Büyük Amerikan şirketleri, kamyonlarını ve taşıtlarını ödünç olarak verdiler. Çuvallarla un satın alındı ve Komite hemen göçmenleri beslemeye başladı. Horton'un direnmesi üzerine iki Amerikan destroyeri İzmir'e gönderildi.

Herkes Türklerin 9 Eylülde İzmir'de olacaklarını biliyordu. *George V* savaş gemisinin kaptanı Bertram Thesiger, sabah erkenden karaya çıkmış ve koruma amacıyla yerleştirmiş oldukları İngiliz deniz askerlerinin durumlarının iyi olup olmadığını görmek için kentin civarında ve demiryolu istasyonu yanındaki gazhaneye gitmişti. Gazhanede bulunduğu sırada, demiryolları müdüründen demiryolu ambarlarından yapılan yağmayı görmesi ve durdurması için ivedi bir mesaj aldı. Ambarları gezerken, uzaktan bazıları silahlı bir Rum kalabalığının ambarları yağma ettiklerini gördü. Birden bağrışmalar, ayak ve silah sesleri işitilmeye başladı ve "Türkler geliyor!" haykırışları ortalığa yayıldı. Yağmacılar kaçtılar. Arkalarından da, aşağı yukarı 400 kişiden oluşan ve yalın kılıç Türk süvarilerinin kente doğru ilerledikleri görüldü.

Thesiger, cesaret göstererek Türk süvarileriyle kaçan Rumların arasına girdi. Türk albayı Fransızca olarak kendisine kimli-

ni sordu. Thesiger, Yunan birliklerinin kenti boşalttıklarını ve dece düzeni korumak için İngiliz birliklerinin karaya çıkarılklarını duraklayarak anlattı. Aynı zamanda da ara sokakların ve sessizce kordon boyundan giderlerse hiç bir zorlukla karşılaşmayacaklarını söyledi. Bu arada bir silah sesi işitildi ve Thesiger'in yanındaki bir adam yere düşüp öldü. Anlaşılan bir Türk ıvarisi adamdan bir şey istemiş, vermeyince de öldürmüştü. Thesiger, demiryolu ambarlarını korumak için bir nöbetçi kıtası rakmasını albaydan rica etti. Bu da yerine getirildi. Bundan nra süvariler kente doğru ilerlediler ve Thesiger de rapor vermek üzere *Iron Duke* savaş gemisine döndü.¹⁷ Türklerin 9 Eylül at 11'de İzmir'e iyi davranışlı ve düzenli bir şekilde girdiklerini bütün tanıklar kabul etmektedirler. İngiliz papazı, Türkleri 1. kez İngiliz Konsolosluğuna giderken görmüştü. Birden bağmalar duymuş ve bir kadın önünde diz çökerek kendisini koması için bağırmaya başlamıştı. Hemen arkasından süvariler vaş yavaş köşeyi dönmüşlerdi. Bazılarında kılıç vardı, bir çokta da atlarının sağrısında tüfek taşıyorlardı. Diz çöken kadını önememek için atlarını kenara çektiler. Atların nal sesleri, bap çağırışmalar ve bazan silah sesleri arasında olmakla birlikle rahatlamıştı. Yaygarayı işitiince Konsolosluğun kapısına çıkan George Horton, süvarilerin ilerleyişlerini izlemişti: "Mükemmel bir düzen içinde geçen sağlam görünümlü insanlar. Hepsi de iyi beslenmiş, dipdiri kişiler oldukları anlaşılıyordu."¹⁸

9 Eylül gecesi önce tek tük olmak üzere yağma ve adam ölme başladı. Gece silah sesleri işitildi. Bir pazar olan ertesi gün, Dobson, pek çok kiliselerde olduğu gibi sağlık koşulları bulunmayan ve korku içindeki göçmenlerle tıka basa doldurulmuş St. George Ortodoks Kilisesinden çıkarak, bir Yunan papazıyla birlik ve İngiliz bayrağının korunması altında sokakları dolaştı. Be-Aydın demiryolu istasyonunda olmak üzere birçok cesetle karşılaştılar.

Görünüşte düzen vardı. Türk polis devriyeleri kenti dolaşırlardı. Ama çok geçmeden disiplinin yüzeysel ve ana yollar-

da olduğu açığa çıktı. Arka sokaklarda Türk sivilleri ve daha sonra Türk birlikleri, üç yıl süreye Yunanlılar tarafından yapılanların öcünü alıyorlardı.

O günlerin hikayesi karışıktır. Ama düzenin bozulma nedenlerinden birinin Türklerle Ermeniler arasındaki yok edilemeyecek nefret olduğunda herkes birleşmektedir.

Kente giren Türk komutanına Yunan işgali sırasında Yunanlılarla işbirliği yapan Ermenilerin listeleri verildi. Bu adamlar bulundu, askeri mahkemeye verildi ve kurşuna dizildiler. Bir tanığa göre, Küçük Asya Savunma Birliği'ne yazılmış oldukları bildirilen Ermenilerin aranması sırasında Türk askerleri Ermeni mahallesine girmişler, arkanından gelen ve yağma ya da kişisel öç peşinde koşan başıbozuklar talana, süngü ve bıçaklarla şiddete başvurmuşlardı.¹⁹ Ermeni mahallesindeki dükkanların tümü yağma edilmişti. Arabalarla eşekler kumaş ve eşya yüklü olarak mahalleden ayrılmışlardı. Daha sonra, aynı yoldan geçen Amerikalılar tarafından arabalar dolusu ceset görülmüştü.

Yunanlılar yılmışlardı, günlerinin geçtiğini biliyorlardı. Ermeniler daha az boyun eğiyorlardı. Silahlarını teslim etmek istemiyorlardı. Teslim olmaya ve şiddete karşı koymuşlar, bomba bile kullanmışlardı. İşte bu davranış korkunç bir cezaya davetiyeye çıkarmak demektir. 19 Eylül gecesi Ermenilerin kıyımı sistemli hale dönüştü ve Türk ordusunu bile işe karıştırdı. Birçok korkunç kıyım örnekleri vardı. Kiliselerinde toplanan Ermeniler çevrildi ve ölüme götürüldü.

Yabancı topluluklar doğal olarak daha az hırpalanmışlardı. Ama yine de bazı olaylar çıkmıştı. İngiltere-Hindistan Tıp Hizmetleri Kurumu'ndan emekli Albay Murphy, Bornova'daki evinde bir Türk askeri birliği tarafından dövülmüş, hizmetçilerini kurtarmak için ayağa kalkınca atılan bir kurşunla yaralanmış ve geceleyin İngiliz bakım evinde ölmüştü. Oscar de Jongh adındaki bir Hollandalı karısıyla birlikte öldürülmüştü.

Ermeniler grup halinde toplanmaya, konağa yürümeye ve öldürülmeye başlanınca düzen tam anlamıyla bozuldu. Bu olayları daha korkunç hale getiren yabancıların yeteneksizlikleriydi.

Yetki sahibi yabancılar, politika nedeniyle yetkilerini kullanmadılar. Türk birlikleri Ermenileri denize doğru süngüyle kovaladıkları ve kurtulmak için yüzen Ermenilere ateş ettikleri sırada İngiliz deniz askerleri bile hiçbir tepki göstermediler. Konsolosluklar, yerlerinin dokunulmazlığını korumak için ellerindeki geleni yapmışlardı ama bunda da tam başarı gösterememişlerdi. İngiliz askerleri, olayların akışıyla ilgilenmemeleri ve sadece kendi yurttaşlarının hayatlarını ve mallarını korumaları yolunda sıkı emirler almışlardı.

Bu arada tüm göçmenler kordonda toplanıyorlar, kordondaki teknelere ve mavnalara doluyorlardı. Böylece 1000 ya da 2000 kişi hayatlarını yitirmişti. Ama daha kötüsü gelecekti.

Başpiskopos, piskoposluk kilisesinde korku içindeki göçmenleri çok az etkisi olmakla birlikte avutmak ve Hristiyanların korunması için yabancı temsilciler üzerinde etki yapmak amacıyla yorulmadan çaba göstermişti. 9 Eylül sabahı erken saatlerde bir Türk polisi piskoposluk kilisesi St. Photeini'ye uğradı ve Başpiskopos'un birlikte gelmesini istedi. İşte bu sıralarda Türk I. Ordu Komutanı olup daha önce İzmir Valiliği sırasında Yunanlılar tarafından acımasız bilinen Nurettin Paşa kent komutanlığını almak üzere İzmir'e gelmişti. Piskoposluk kilisesindeki Yunanlılar tedirgindiler ama Başpiskopos saat 5'te geri döndü. Polis karakoluna, Hristiyanların evlerinde kalmaları ve bütün silahları Türk yetkililerine teslim etmeleri yolunda bir bildiri imzalaması için çağırılmıştı.

Aynı gece aynı polis memuru ve iki asker bir otomobille piskoposluk kilisesine gelerek, Başpiskoposun yeniden kendileriyle gelmesini istedi. Bu kez, Başpiskopos, Rum cemaatinin ileri gelenlerinden üç kişiyle birlikte, Hükümet Konağında Nurettin Paşa'nın karşısına çıkarıldı. Nurettin Paşa, birkaç gün önceye kadar Hacıanesti'nin karargah olarak kullandığı odada Başpiskoposu kabul etti. İki adam arasında ne geçtiği hiçbir zaman kesinlikle öğrenilemeyecektir. Bu görüşme ve sonraki olaylar bir efsane oluşturmuştu. Nurettin Paşa, Ulusal Yunan davasının kıskırtması ve Küçük Asya Savunma Birliği'ni desteklemesi ne-

deniyle Türk vatandaşı olduğu için vatan hainliği yaptığını ileri sürerek Başpiskoposu azarlamış olabilirdi.

Konak meydanındaki Fransız nöbetçisi, Başpiskoposun binada ayrıldığını gördü. Nurettin Paşa balkona çıktı ve halka seslenerek Başpiskoposun kendilerinin olduğunu ona ne isterlerse yapabileceklerini söyledi. Meydanda yüzlerce Müslüman toplanmıştı. Halk Başpiskoposu yakaladı, tartakladı ve İsmail adındaki bir berberin dükkanına götürdü. Burada Başpiskopos'a beyaz bir berber üstlüğü giydirildi. Halk Başpiskoposa vurmaya, küfretmeye başladı. Bıçaklarını çekenler çevresini sarmıştı. Başpiskopos parçalanarak öldürüldü. Bir kaynağın anlattığına göre, Başpiskoposun kendisine yardım ettiği Giritli bir Türk, dört kurşunla acısına son vermişti.

13 Eylül çarşamba günü hemen öğleden sonra, Ermeni mahallesindeki Amerikan Enstitüsü yakınlarında yangın çıktı. Bu yangının Türkler tarafından başlatılıp başlatılmadığı belli değildi, ama kesinlikle Türkler tarafından yaygınlaştırılmıştı. Enstitünün Müdürü Amerikalı Bayan Minnie Mills, Türklerin ellerinde gaz tenekeleriyle ev ev dolaştıklarını ve hemen sonra da evlerde yangın çıktığını görmüştü. Birkaç saat içinde kentin yabancıların oturduğu mahallesi, ateşler içinde kaldı. Rüzgarın yönü nedeniyle, Türk mahalleleri hiç zarar görmedi.

Yangın genişlemeye başlayınca göçmenler ve evlerde oturanlar, kordona doluştular. Gece olunca, binlerce insan büyük kıyı evleriyle rıhtım arasındaki geniş araziye yığıldı. Yakındaki ateş yüzünden duvarlar ve sıvalar çok ısınınca da, İzmir evlerindeki tahta kalaslar ve çerçeveler birdenbire tutuşacak ve duvarlar çökecekti. Böylece yangın, halkı önüne katarak genişlemiş ve kordona ulaşmıştı.

Artık kentin boşaltılması zamanı gelmişti. Horton, 300 Amerikan yurttaşını Kordondaki İzmir Tiyatrosu'nda topladı. Simpson adındaki kruvazör bunları almak için limanda bekliyordu. Tiyatroyu bir deniz birliği korumaktaydı. Dumanlar konsoloslugu doldurmaya ve kordondaki kalabalık yabancıların geçmesine olanak vermeyecek kadar çoğalmaya başlayınca, ayrılma

kararı verilmişti. Amerikalılar gemiye bindirildiler.

Amerikan kolonisinden daha kalabalık olan Sir Harry Lamb' in İngiliz kolonisi de kentten ayrılmak zorunda kaldı. İngiliz olanların listelerini denetlemek ve başkalarının sızmalarını önlemek için İngiliz askerleri karaya çıkarıldılar ve iskelelere yerleştirildiler.

George V savaş gemisindeki Bertram Thesiger, yangının denizden görünüşünü şöyle anlatıyor:

Öğle sıralarında saat 1'e doğru kordondaki evlerde aynı zamanda yangın başladı. Uzaktan bile görünüşü çok korkunçtu. Bir insanın düşleyemeyeceği kadar çok bağırışma vardı. Evlerin yakınında bulunan kalabalığın yangından uzaklaşmak istemeye çalışması nedeniyle, birçok insanın denize döküldüğünü sanıyorum... Birçokları da kuşkusuz sırf korkudan denize atlamışlardı. Oysa, kordondaki halk gerçekten tehlike içinde değildi. Evler, o kadar çabuk yanıp kül oldu ki, kordondaki halktan herhangi birinin zarar görmediğini söylemenin doğru olduğuna inanıyorum. Sadece sakin durabilselerdi...

Komutan, kurtarabileceğimiz kadar insanı kurtarmamız için emir vermişti. Sandallarımızla ben denize indim ve yangının en kötü olduğu yere gittim. Gerçekten korkunç bir görünüştü; analar çocuklarıyla, başlarında yangının alevleri, birçok ateş almış denk ve insanların çığlıkları.²⁰

Thesiger'in sandalına halk saldırmış ve sandal su almaya başlamıştı. Thesiger fazla yolcuları bir filikaya geçirmeyi başardı. Göçmenlerle dolu sandallar kordondan ayrıldı. "Kurtardığımız birkaç yüz kişi, bütünüye karşılaştırıldığı zaman çok azdır."

Yangın bütün gece sürdü. *Daily Mail* gazetesinin her yerde görünen Ward Price adındaki muhabiri heyecanlı bir haber göndermişti:

Iron Duke savaş gemisinin güvertesinden yüz ayak yüksekliğinde ve kıvrıla kıvrıla yükselen alevleriyle yirmi yanardağdan oluşan iki mil uzunluğundaki tekdüze ateşi görüyordum. Göğü kaplayan bu ateş perdesi arkasında Yunan kiliselerinin kuleleri, camilerin kubbeleri, evlerin düz ve dört köşe çatıları gölgeler halinde seçiliyordu.

İzmir'in bütün depoları, işyerleri, yakındaki evlerde birlikte Avrupalıların mahallesi tümtüye kızgın meşaleler gibi yandı.

Bu sarı, pembe ve kırmızı yoğun alevlerden çıkan pıhtılaşmış kapkara dumanlar göğü kaplıyordu.

Deniz bakır kırmızılığındaydı, en kötüsü de arkalarından gelen ölüm ateşiyle önlerindeki derin deniz arasında kalan dar rıhtımlarda birbiri üzerine yığılmış binlerce göçmenin sürekli olarak millerce uzaklıktan ısıtılabilecek korkunç çığlıkları yükseliyordu.

Buna ek olarak, cephane depolarının patlamaları ve yoğun bir piyade ateşi varmış gibi gürleyen mermilerin sesleri ısıtılıyordu.

Akkor halindeki dev balonların sürekli olarak havaya fırlatılmasını, Ege'de petrol bulunan yerlerin ateş almasını, havanın tiksindirici bir kokuyla kaplanmasını, bu arada üzerimizden ateş saçan bulutların, yanık kömürlerin ve kıvılcımların geçmesini bir kez tasarlayın, işte o zaman seyrettiğimiz büyük ve korkunç yıkımın korku veren görüntüsünü seçebilirsiniz.²¹

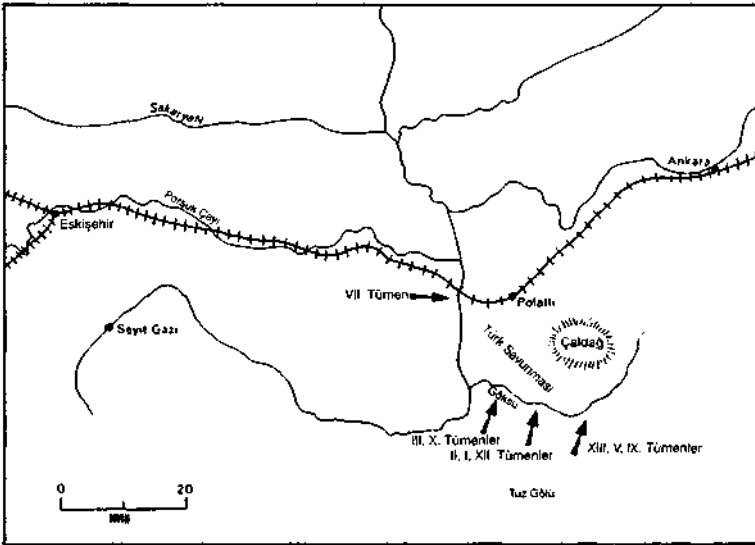
Ermeni, Rum ve "Frenk" ya da Avrupalıların mahalleleri hemen hemen tümüyle tahrip edilmişti. Geriye sadece Türk ve Yahudi mahalleleri kalmıştı. Eski kentin göze çarpan yapıtlarından Ermeni, Fransız ve Yunan kiliseleri, Splendid, Palas ve İzmir Palas Otelleri, Amerikan, Fransız, İngiliz, Danimarka ve Hollanda konsoloslukları, Sporting ve İzmir Kulüpleri, İzmir Tiyatrosu ve Frenk mahallesinin güzel mağazaları yanıp kül olmuştu. Yangın simgesel olarak, Yunanlıların ve Ermenilerin İzmir'den atılmaları ve köklerinin sökülmeleri anlamına geliyordu.

Helenizmin İzmir'i artık ölmüştü. Küçük Asya'daki Hristiyanlığın temellerinden biri olan Hristiyan İzmir'de ölmüştü. Bu küllerden ortaya çıkacak şey, iki yüz küsur yıllık tarihinden temizlenmiş bir Türk İzmir olacaktı.

Kaçanlar batıya doğru ilerlerken, Yunan askerleri de Yunan filosu tarafından alınıp götürülmek için beklemek üzere Çeşme'de toplanırken, Yunan askerlerinin Çeşme yarımadasına çekilmesi bir hafta kadar sürdü. 14 Eylülde Polymenakos, boşaltma için ayrıntılı emirler çıkardı. Yarbay Odysseus Maroulis'in komutasındaki 1. Piyade Alayı'na bağlı ve hala disiplin içindeki 1200 kişiden oluşan bir birlik, iki dağ bataryasıyla, Güney Grubu gemilere binerken yarımadayı elinde tuttu. En sonunda 15 Eylül akşamı saat 9'da, Maroulis ve adamları Yunan filosunun ateşiyle korunarak Çeşme'ye vardılar ve gemilere bindiler. Maroulis, 16 Eylül sabahının erken saatlerinde gemiye en son binen kişi oldu. Yunan ordusu ve filosu böylece Küçük Asya'dan uzaklaştı. Artçı kuvvetler çok az baskı altında kalmıştı. Şimdi Türklerin dikkatleri, İzmir, Boğazlar ve Trakya'da toplanmıştı.

NOTLAR

- 1 Spyridonos, *War and Freedom*, s. 212.
- 2 Gazi Mustafa Kemal'in Nutku, Ekim 1927, Leipzig 1929, s. 528.
- 3 A.g.e.
- 4 Kinross, *Atatürk*, s. 311.
- 5 Stavridis, *Behind the Scenes of the K.K.E.*, s. 81-82. Kendi komünist telefon şebekesi yoluyla, 4. Tümen cephesinin çökmekte olduğu ve iki çavuşun yaptıkları Stavridis'e bildirilmişti. Bunun üzerine Stavridis, "Sta spitia sas" (eve, eve dönelim) sloganını ortaya atmış ve komünist temsilcilerine İzmir'de toplanmaları talimatını vermişti.
- 6 Trikoupi, *The Command of Lange Units in War*, s. 368.
- 7 Yunan Genelkurmayının *The Asia Minor Campaign* adlı yapıtı, vii, s. 283 ve 21. Ek.
- 8 Gonatas, *Anılar*, s. 207
- 9 Stavridis, s. 87.
- 10 Gonatas, s. 209.
- 11 Angelomatis, *Chronicle of a Great Tragedy*, s. 175-176.
- 12 Dalsen'un *Oeconomos*'taki *The Tragedy of the Christian Near East*, adlı yazısı.
- 13 Horton, *The Blight of Asia*, s. 118.
- 14 Amiral Sir Bertram Thesiger, *Naval Memoires*, özel olarak basılmıştır.
- 15 Horton, s. 119-120.
- 16 Venizelos Belgeleri, 317; Chrysostomos'un 7 Eylül 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı yazı.
- 17 Thesiger, *Naval Memoires*.
- 18 Horton, s. 126.
- 19 *Oeconomos*'da, Bay Wallance'ın aktarılan yazısı.
- 20 Thesiger, *Naval Memoires*.
- 21 Ward Price'in, *Daily Mail* Gazetesinde 16 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan ve *Oeconomos*'a aktarılan yazısı, s. 9-10.

Sakarya Savaşı, 1921 Ağustos - Eylül

14. İHTİLAL – ALTILARIN YARGILANMASI

*Konstantin yanlısı siyasal ve askeri
klik etkisiz hale getirilmelidir.*

İhtilal Komitesi'nin Manifestosu
17 Ekim 1922

Güney ordusunun geri kalan bölümü, gemilerle Sakız ve Midilli adalarında karaya çıkarılmış ve buralardaki orta rütbeli daha dinamik subayların komutasına girmişti. Uzun süreden beri Venizelos yanlısı Albay Plastiras ve artık politika adamı olmaktan çıkan Albay Gonatas gibi iki tanınmış subay, yenilginin utancını unutturma peşinde koşan genç subayların ihtilalci ve Krallığa karşı eğilimlerinin liderleri ve konuşmacıları olarak ortaya çıkmışlardı. Lemnos savaş gemisinin komutanı Yüzbaşı Phokas'la birlikte bir İhtilal Komitesi kurulmuştu. Ordunun büyük bir bölümü dağılmış haldeydi; küçük ve kararlı bir grubun iktidarı ele geçirme zamanıydı.

İhtilal, 26 Eylülde, Atina'ya ulaştı. Bir uçak kentin üzerinde uçtu, kara ve deniz subaylarıyla Midilli ve Sakız adaları halkı adına Gonatas tarafından imzalanmış ve Kral Konstantin'in tahttan çekilmesini, Hükümetin istifa etmesini, Meclisin dağıtılmasını, Trakya cephesinin güçlendirilmesini isteyen bildiriler attı. Aynı gün içinde Prens Nicholas, Kral ve Kral ailesinin hayatla-

rının tehlikede olduğunu ileri sürerek bir İngiliz savaş gemisinin gönderilmesini istedi. Yunan donanmasının ayaklandığı anlaşıncı –çünkü İstanbul dışındaki Yunan savaş gemilerine gönderilen telgraflara yanıt gelmemişti– İngiliz Büyükelçisi Lindley bir İngiliz savaş gemisi gönderilmesi için telgraf çekti.

Bu sırada Lemnos savaş gemisi başkaldıran tayfasıyla birlikte Sakız adasından kalkmış ve Ege denizini geçerek Yunanistan'a yönelmişti. Bunalım zamanlarında olduğu gibi yolculuk gülünç olaylarla geçti. İhtilalin lideri olacaklar arasındaki çekişme, çıkarılacak bildirimlere kimin imza atacağı konusunda ağırbaşlılığa uymayan kavgalara yol açtı. İhtilalci filoya komuta eden Petropoulakis, öncelik konusunu o kadar ciddiye almış ve öylesine sinirli bir şekilde tartışmıştı ki, sinir bunalımı geçirdiği için zorla kamerasına kapatıldı. Geceleyin filo, Atina'nın zenginliğinin ve yozlaşmasının kaynağı olan eski gümüş madenlerinin bulunduğu Sounion burnu yöresindeki Lavrion önlerine varmıştı. Saat 7.30'da Gonatas ve Plastiras'ın önderliğindeki İhtilal Komitesi, Atina'daki Hükümete bir ultimatoma göndererek, akşam saat ona kadar ihtilal bildirisindeki koşulları kabul etmesini istedi. Bu koşullardan birincisi, Kralın tahttan inmesiydi. Metaxas, o gece Atina'daki durumu şöyle anlatıyor:

Souliotis'le birlikte, otomobille saraya gittik. Kralı ve veliahtı Prens'i gördük. İhtilalcilerin isteklerini bildirdik. Krallığa daha fazla zarar verilmesini önlemek için, Kralın hemen tahttan çekilmesini önerdim. Venizelos yanlılarından bir hükümet kurdukları takdirde hemen tahttan çekilmesini önerdim. Daha sonra da, Küçük Asya savaşı dışında son iki yılı ve politikayı tartıştık.¹

Metaxas, evine çok geç döndü. Bu arada hiç direniş göstermeden Hükümet istifa etti. Hükümetin son işlemi, ihtilalin gücünü saptamak ve ihtilalcilerle görüşmede bulunmak üzere General Papoulas'ı Lavrion'a göndermek oldu. Sabahın erken saatlerinde Metaxas yeniden telefona çağrıldı:

Yanında bakanları, memurları ve dostları olmayan Kral tek başınaydı. İhtilalcilerin istifa konusunda telgrafla gönderdikleri ultimatom geldi.* Biz hemen istediklerini yapmasını önerdik. Papoulas geri geldi. İhtilalciler Kral konusunda direnmekteydiler. Papoulas, ihtilalcilerin Kralın Yunanistan içinde ya da dışında dilediği bir yerde oturmasına izin vereceklerini vurguladı.** Kral tahtından vazgeçmeye karar verdi. Tahttan vazgeçme konusundaki mektubu ve bildiriği hazırlamam için bana talimat verdi. Ben çok heyecanlandım. Bütün gün Kralın yanında kaldım.²

Böylece Kral ve Hükümet, üstün kuvvet ve isteğe boyun eğmişti. Yalnız kundakçı General Konstantinopoulos, teslim olmadan önce bütün sabah direnmek için hazırlıkları sürdürerek haklı bir kaygıya neden olmuştu. Öğlene doğru Kralın tahttan vazgeçtiği yolundaki bildiri yayınladı ve artık ihtilalin başarılı olduğu açıkça anlaşıldı: "Öğleden sonra saat üçte yeni Kral and içti. Konstantin benimle vedalaştı. Ben ağladım. Son ana kadar yanında kaldım. Ama yanında kalışım, bir bakıma iktidardan düşmesine neden olduğum hakkındaki duygumu tam anlamıyla silip atamadı."³

Lavrion'a giden başka bir ziyaretçi de, Liberal Parti yöneticilerinden ve Venizelos'un en keskin, en usta haber kaynaklarından biri olan Apostolopoulos'tu. Bir arkadaşıyla birlikte, ihtilalcilere üç liberal görüşün bildirilmesi için Alexander Karapanos tarafından gönderilmişti. Bu üç nokta, Kralın tahtından vazgeçmesi, kan dökülmesinin önlenmesi ve Venizelos'un dış ülkelere diplomatik temsilci olarak atanmasıydı. Apostolopoulos, ihtilal hakkındaki ilk izlenimlerini şöyle anlatmıştı:

(*) Bu, Krala tahttan çekilmesinden çok kısa bir süre önce verilmiş yeni bir ultimatomdu.

(**) Gonatas, *Memoirs*'de bunu yadsıyor (s. 238). İhtilal liderleri Papoulas'ın belirttiği gibi, konuşmuş olsalar bile kısa sürede karar değiştirmişlerdi herhalde.

Lavrion'da yüksek ve küçük rütbeli subaylarla görüştim; kendilerine birçok soru sordum ve ihtilal ordusunun Yunanistan'a gerçekten ne yapmak istediğinin farkında olmayarak geldiği ve ihtilalin asker tarafından değil de subaylar tarafından yapıldığı sonucuna vardım.

Askerler hem bedenen ve hem de kafaca yorgundular. Konstantin de dahil olmak üzere hiçbir şeyle ilgileri yoktu... Tersine, subayların bazıları Amyna'ya bağlı ve Konstantin'e karşıydılar. Bazıları diine kadar Konstantin yanlısı olmakla birlikte, ulusal gereklilik nedeniyle Kral Konstantin'in tahttan ayrılması konusunda öbürleriye birleşmişlerdi. Değişik kökenli bu subayların aynı düşüncede birleşmeleri ve meslekten subay olmaları dolayısıyla rütbe indirilmesine gidilme tehlikesi, ihtilalin iki nedeni olmuştur...

27'si sabahı Lavrion'dan dönerken, bazı ordu birliklerinin Atina'ya yürüdüklerini, Konstantin'in tahttan vazgeçtiğini ve ihtilalin başarıldığını söylediğim zaman, 1917 ihtilal ordusunun böyle bir haberi aldığı zaman göstermiş olduğum coşkuyu boş yere aradım.⁴

12.000 kişiden oluşan birliklerini ana bölümü 28 sabahı Atina'ya vardı. Lindley, "Çok yorgun ve bitik görünüyorlardı. Ama düzen içinde oldukları da gözlerimden kaçmamıştı; subaylar olmaları gereken yerlerdeydiler, yük hayvanları düzenli olarak yüklenmişlerdi, atlar tımar edilmiş ve aralıkları korunmuştu. Hiç bir anlamda kuru kalabalık değillerdi"⁵ diye yazacaktı.

Gonatas, Plastiras ve Phokas'tan oluşan üç kişilik ihtilal yönetimi Atina'da iktidarı eline aldı ve ihtilalin görevi başladı. Gounaris, Theotokis, Protopapadakis, Stratos ve Goudas hemen tutuklandılar. Kurulacak bir savaş mahkemesinde yargılanıp kurşuna dizilmeleri bekleniyordu. Venizelos yanlılarının öç almalarından endişe eden Lindley, Gonatas ve Plastiras'la Fransız Büyükelçisini çağırdı.

Toplantı öğleden sonra saat beşte yapıldı. Albaylar, ulusal bir felakete neden olduklarına inandıkları kişilerin vakit geçir-

meden işlerinin bitirileceğini ve ondan sonra da af ilan edeceklerini belirttiler. Lindley'le meslektaşı de Marcilly de usulüne uygun bir hükümet kurulduktan sonra eski bakanların sivil bir mahkemede yargılanmaları gerektiğini şiddetle savundular. Aşırı görüşlü destekleyicilerin tepkisinden ürkmekle birlikte, Gonatas ve Plastiras istenilenleri yapacaklarına söz verdiler.

Lindley, İhtilal komitesinin hükümet konusunda ne yapmak niyetinde olduğunu sordu. "Albay Gonatas'ın işlerin o günkü durumundan memnun olduğu ve devleti yönetmeyi sürdürmeye kendisini layık gördüğü açıkça anlaşılmıştı.⁶ Lindley, kendilerine orduda kalmalarını ve hükümeti yönetme işini meslekten politikacılara bırakmalarını önerdi. Her iki albay da bu öneriye içtenlikle güldüler, ihtilalin tüm amacının Müttefik Devletlerle dost kalmak olduğuna göre, iki büyükelçi hükümet üyelerini önerirlerse birçok sorunun çözümleneceğini söylediler. Bundan sonra Gonatas, sırayla bazı adlar bildirdi ve bunlara karşı bir itirazları olup olmadığını sordu. Böylece de bir kukla hükümet kuruldu. Tecrübeli Alexander Zaimis Başbakanlık için en uygun kişiydi ama dışarıdaydı. Viyana'dan dönünceye kadar görev sevimli Krokidas tarafından üstlenildi. Ama Krokidas görev yaptığı kısa süre boyunca boşboğazlığı o kadar ileri götürdü ki, Dışişleri sansürü, kendisiyle yapılan konuşmaların dışarıya gönderilmesini engellemek zorunda kaldı.

Bu arada yeni Kral II. George ant içti. Tahta çıkalı birkaç gün olduğu halde, Venizelos yanlılarının ileri gelenlerinden dört kişi bir cumhuriyet manifestosu imzaladılar. İhtilalci subaylardan birçoğu da Krallığın kökünden kaldırılmasını istiyorlardı. Kralın geleceği pek de parlak görünmüyordu.

İhtilal Komitesi tarafından yayınlanan bildiriler, felaketten sorumlu bulunarak tutuklanan kişilerin, yeni meclis nasıl yargılanacakları hakkında bir karar verinceye kadar tutuklu kalacaklarını vurguluyordu. Bu adalete ve tarafsızlığa verilmiş bir ödündü. Ne yazık ki çok çabuk ters yüz edilecekti. Aynı zamanda İhtilal Komitesi, Yunan Trakyasını elde tutabilmek için ordunun yeniden düzene konulmasının ilk görevleri olduğunu da

vurgulamıştı.

İhtilalin ilk işlerinden biri Paris'te bulunan Venizelos'a telgraf çekmek ve kendisinden Müttefik Devletler katında temsilcilik görevini yapmasını istemek oldu. Venizelos, bu isteği kabul etti. Venizelos ihtilalin amaçlarını olumlu karşılıyor, kısa vadeli bir önlem olarak kabul ediyordu. Ama ihtilalcilerin tam anlamıyla tecrübesiz olduklarını ve bunun yaratacağı tehlikeleri de biliyordu. Böyle bir ulusal felaket sırasında, Venizelos'un görüşüne göre yapılacak şey İngiltere ve Fransa'yla işbirliğine dayanan yeni bir düzenleme ve kalkınma yoluna gitmekti. Böylece Müttefiklerin Lozan'da yapılmasını kararlaştırdıkları barış konferansında Yunanistan'a bir yer hazırlamak için Paris ve Londra'daki Bakanlarla görüşmek görevini üzerine aldı.

Bu arada eski Kral, ortalığı telaşa vermeden kaçtı. 30 Eylül günü öğleden sonra Metaxas kendisiyle vedalaşmak üzere Tatoi'ye gitti:

Kendisine tahtına geri dönmeyeceğini ve bir vatandaş gibi mutlu yaşayacağını söyledim. Kral bütün söylediklerimi kabul etti. Sadece kendi evinde yaşamayı istiyordu. Kralı çok ağırbaşlı davrandı. Kral her zaman bana güveni olduğunu, hala da güvendiğini söyledi. İç sıkıcı bir ayrılma... Konstantin'in iktidarı böylece sona erdi.⁷

Eski Kral o gece Oropos gemisine sessizce bindi ve Yunanistan'dan ikinci kez sürgün olarak ayrıldı. Ertesi yıl da Palermo'da ölecekti.

Türk birlikleri İzmir'den Bandırma'dan, Mudanya'dan ve boşaltılmış öteki kentlerden, General Harington'la Müttefiklerin küçük birlikleri tarafından tutulmakta olan İstanbul'a ve tarafsız Boğazlar kesimine doğru pek az duraklayarak ilerlemişlerdi. Müttefik birliklerinin görevi, Yunanlıları İstanbul'a sokmamak, Türkleri Avrupa dışında tutmak, batının Boğazlardaki "hayati çıkarlarını" korumaktı. Mustafa Kemal, Boğazlar bölgesine geçmemesi konusunda uyarılmıştı. Türklerin Avrupa'ya

geçmelerini önlemek için gerekirse kuvvet kullanarak kesin bir tutum alınmasına İngiliz Bakanlar Kurulu karar vermişti. Lloyd George, Balfour, Austen Chamberlain, Birkenhead, Churchill ve Worthington Evans'dan oluşan küçük ve kararlı bir grup, karşı koymak zamanının geldiğine inanıyorlardı. Churchill, Türk saldırısına karşı hükümetin kuvvetle karşı koymaya hazır olduğu yolunda savaşçı bir bildiri yayınladı. Boğazların özgürlüğünün korunması için sömürge hükümetlerinden de yardım istenmesine karar verilmişti. Yardım istenmeden önce bir karışıklık oldu, Churchill'in bildirisi basında çıktı ve sömürge hükümetlerince okundu. Sömürge hükümlerinin tepkisi soğuk oldu.

İngilizlerin davranışları Fransızlara aşırı gelmişti. Türkleri yola getirmek için bunca çaba harcadıktan sonra, Poincaré, yatıştırma ve sert konuşma karışımından oluşan sağduyusuyla daha iyi savunabileceğine inandığı bir çıkar için savaşmaya hazır değildi. Bu nedenle, Fransız birliklerine Harington'u desteklemeleri için emir verildi. İtalyanlar da tarafsız kalmayı kararlaştırmışlardı. Bu durumda, İngilizler, Mustafa Kemal'in ilerleme kararı vermeyeceğini umarak Boğazlar üzerindeki küçük bir kent olan Çanakkale'de tel örgüler arkasında Türklerle karşı karşıya kaldılar.

Bu tehlikeli durum karşısında Lord Curzon, Fransızlarla açılan arayı düzeltmek amacıyla Paris'e gitti. Küçük düşürücü hareketlerle sürdürülen üzücü bir toplantıdan sonra, Harington'la Fransız meslektaşları, Trakya konusunun da ele alınacağı bir barış konferansının ön hazırlığı olarak Türklerin nereye kadar ilerleyebileceklerinin saptanması için Mustafa Kemal'le bir görüşme yapılması konusunda anlaşmaya vardılar. Bunalımın diplomatik yollarla durdurulabileceği sanılıyordu sanki. Ama Mustafa Kemal'in birlikleri birden Çanakkale önüne geldiler ve iki kuvveti ayıran hat üzerinde İngiliz birlikleriyle karşı karşıya kaldılar.

Ortaya çıkan garip olayları bir görgü tanığı şöyle anlatıyor:*

(*) İngilizlerin elindeki bölgede mevzileri güçlendirmek amacıyla Malta üzerinden İzmir'e gelen *George V* gemisi komutanı Bertram Thesiger.

*Ertesi gün Türk piyadeleri ellerinde tel kesici makasla-
rıyla bizim tel örgülerimizin önüne geldiler. Sonunda aşağı
yukarı 90 metre kadar gerilemeleri sağlandı. Aynı gün bir
Türk subayı gelerek, mevzilerini denetlemek üzere general-
lerinin geleceğini ve ellerinde dikenli tel olmadığından tel ör-
gülerini çekemedikleri için sıkıntıda olduklarını söyledi. Kendi-
lerine ödünç olarak dikenli tel verilebilir miydi? General
gider gitmez bize geri vermeleri koşuluyla ödünç verebilece-
ğimizi söyledik. Bize söz verdiler ve pek başarılı olmamakla
birlikte, tel örgüyü çekmeye başladılar. Kısa süre sonra ye-
niden gelerek, bizim tel örgülerimizin çok iyi çekilmiş oldu-
ğunu söylediler ve bir iyilik yaparak tel örgülerini bizim yer-
leştirmemizi istediler. Biz de bunu yaptık.⁸*

Bütün bunlar gülünecek şeyler değildi. Ortada gerçek bir savaş tehlikesi vardı. Ama on gün süren bunalım ve karışıklık sırasında nasılsa barış sağlanabildi. Harington Asya'ya geçti ve Mudanya'da İsmet Paşa'yla buluştu. Türkler, hemen Avrupa'ya geçmek ve Doğu Trakya'yı işgal etmek istediler. Fransız Generali Charpy kabul etme eğilimindeydi, ama Harington'un aldığı talimat buna olanak vermiyordu. Görüşmelerin çarkları, İngilizler tarafından Kızgın Frankie diye bilinen, birçok İngiliz gibi Lloyd George tarafından da hiç sevilmeyen ve her zaman Türk dostu olan Franklin Bouillon tarafından yağlanmıştı. İsmet Paşa bir ultimatom verdi. İstekleri yerine getirilmezse, Türkler 6 Ekim'de Çanakkale'ye saldıracaklardı.

Curzon, Poincaré'yle görüşmek üzere bir kez daha Manş Denizini geçti. Fransızların desteği olsa da olmasa da İngilizlerin Boğazları savunmakta kararlı olduklarını anlatarak Fransızlara bir çözüm yolu kabul ettirdi. Bu çözüm yoluna göre, Yunanlılar Meriç nehrinin batısına kadar çekilecekler ve Türklerle anlaşmaya kadar boşaltılan bölgeye Müttefikler yerleşecekti. Curzon Londra'ya döndü.

Bu koşulları yansıtan ateşkes, Mudanya'da Harington, Charpy, İsmet Paşa ve Mazarakis tarafından 11 Ekim günü im-

zalandı. Kuramda bu çözüm bir uzlaşmaydı. Uygulamada Türkler (ve Fransızlar) dilediklerini elde etmişler ve Yunanlılar, Doğu Trakya'yı elden çıkarmayı kabul etmişlerdi. İngilizler de sadece, Lozan'da Türklerle görüşmeye başlamadan önce birkaç hafta soluk alma fırsatı bulmuşlardı. Uçurum kenarına götürülmüş olmak ülkede hoş karşılanmadı. 19 Ekimde Carlton Kulübünde yapılan ünlü toplantıda Bonar Law, Muhafazakar Parti'yi savaş sırasında kurulan koalisyon hükümetinden çıkardı. Lloyd George, bir daha görev almadık üzere hemen istifasını verdi. En sonunda Türkler ve Yunanlılar, Lloyd George'un silinmesine neden olmuşlardı.

Anadolu'dan büyük bir Hristiyan göçü başlamıştı. Birçok ulusların gemileri, göçmenleri almak üzere Küçük Asya limanlarına yanaşmışlardı. Sağlam insanlar arasından kaçabilenler talihliydi. Geride kalan 18 ve 45 yaşları arasındakiler, Türk Devletinin çıkardığı bir kararnameyle resmen savaş tutsağı sayıldıkları için Türkler tarafından İzmir'de toplandılar ve çalışma taburlarına katılmak üzere İç Anadolu'ya gönderildiler. Birçokları için bu ölüm demekti. Kadınlar ve çocuklar babalarından ayrıldılar, gemilere doldurularak Pire'ye ya da Selanik'e götürüldüler. Her gözlemcinin farkına vardığı gibi, bunların hepsi de bitik ve güçsüz olarak karaya çıktılar. Atina'daki Zeus tapınağı bölgesinde çadırlar içinde yaşayarak, hayırseverlerin sağladıkları çorba ve ekmekle beslenerek ve battaniyeleri örtünerek, yeneden bir iş yapma isteğini bulabilmek için üç ay süreyle yeterli olmayan kamplarda kaldılar.

Bozgunun sonunda aşağı yukarı 1.500.000 kişi Yunanistan'a göçtü. Bu göçmenler İzmir'den ve umutlarını yitirmiş insanlarla dolu öteki batı kıyısındaki kasabalardan geliyorlardı. Bu ilk dalgaydı. Hemen sonra, Küçük Asya'daki felaketin gölgesi Rum topluluklarının üzerine çökünce Doğu Trakya'dan yeni bir göçmen akını başlayacaktı.

Mudanya'daki ateşkes antlaşmasından sonra bütün Trakya'da, ilkel ve ortak bir içgüdünün yarattığı korku Yunanlılarda hemen Küçük Asya'dan ayrılma zamanının geldiği izlenimi

ni uyandırmıştı. Çamurlu yollardan geçerek denize doğru yürümüşlerdi. Ateşkesten bir hafta sonra, 17 Ekimde, bütün köylerde bir tek Hristiyan kalmamıştı. İnsanların, yiyeceklerini koruyabilmek için değer verdikleri eşyaları arabalardan fırlatıp atmalarına yol açan böyle bir bozgundu. Gebe kadınlar, arabalara ağırlık vermemek için çamur içinde öküzlerin yanlarında yürümüşlerdi. Küçük çocuklar, yorgunluktan halsiz kalıp yerlere düşünceye kadar sendeleyerek ilerlemişlerdi.

Aşağı yukarı yirmi köyün küçük bir ortak limanı olan Sivri'de göçmenler kıyıda denkleleriyle birlikte gemiye binmek için sabırla sıralarını bekliyorlardı. Limanda göçmenleri almak üzere üç gemi duruyordu. Gemiler dolduğu halde kıyı yeni gelenlerle dolup taşıyordu hala. Kıyıda kiler, korkunç bir üzüntü içinde bütün gece beklemişlerdi. Kıyının daha ilerisinde büyücek bir limanı olan Tekirdağ, Doğu Trakya'daki Yunan birliklerini almak üzere gelen gemilerle doluydu. Burada, göreceli olarak bir askeri düzen vardı. Ama gerçekten kara yoluyla yapılan göç tanıklarının soluşunu kesiyordu:

Lüleburgaz'dan öteye görünüm anlatılacak gibi değildi. Kuzeye doğru bütün yol birçok taşıla dolmuştu, sürekli olarak doğuya gelen ve batıya giden yeni taşıtlar da yolu tikiyordu. Köylerden gelen halk, birkaç silahlı kişi tarafından eşkiyalara ve çapulculara karşı korunuyordu. Her insanın yüzünde tanımlanamayacak kadar perişanlık, evlerini ve çiftliklerini geride bırakmaktan duyulan acı vardı. Ama Türklerin yaklaşmasından duyulan korku, kişisel kayıpların üstüne çıkıyor ve korku içindeki insanları yorulmalarına karşın yollarına devam etmeye zorluyordu...

Lüleburgaz'ı geçinceye kadar çok az konaklama yerinin bulunması garipti ve bu da göçmenlerin İstanbul'la aralarında uzun bir yol olmadıkça güven içinde bulunduklarını kabul etmedikleri anlamına geliyordu. Bundan sonra göçmen kollarının dağıldığını, yemek yiyemeyecek kadar yorgun ve bitik Yunan nöbetçilerinin arabalarla öküzler arasında uyu-

duklarını gördüm. Daha kuzeye doğru, Babaeski'de çamur yollar sona ermiş, öküzlerin daha iyi ilerleyebildikleri taş döşeli yollar başlamıştı.

Edirne'ye yirmi kilometre kadar kaldığında, bazan iki araba yan yana, yaşlılar ve çocuklar dışında çoğunluğun yalnızca yürüttüğü arkası gelmeyen kalabalık insanı hayrete düşürüyordu. Hayvanların bozuk yollarda tıkanıklık yarattığı yerlerde, bu can çekişen göçmen kalifesi yavaşlıyor ve bazıları kafilden ayrılıp bir İngiliz topçu bataryasının kaplayacağı yer kadar alana yayılarak kamp kuruyorlardı. Talihsiz insanlar pis derelerden su içiyorlar ve yıkıyorlardı...

Bana söylendiğine göre bu göçmen akını üç günden beri sürmekteydi. Yetkili bir kişiye göre, o güne kadar Edirne'den en az 100.000 geçmen geçmişti ve benim yollarda gördüklerime bakılırsa göçmen akını daha bir hafta sürecekti.⁹

Böylece Yunanlılar Doğu Trakya'daki evlerini ve tarlalarını bırakmışlardı.

Başka bir tanık da, Yunan serüveninin sonunu görmek için Avrupa'yı baştan başa geçen genç Amerikan muhabiri Ernest Hemingway'di:

Doğu Trakya'daki Hristiyan halkın sonu gelmeyen, sarsak yürüyüşü Makedonya yolunu tıkıyor. Edirne'deki Meriç nehrini geçmekte olan göçmenlerin ana kolu, yirmi mil uzunlukta. İnekler, öküzler ve çamura bulanmış mandalarla çekilen yirmi mil boyunca sıralanmış arabalar, dermanı kalmamış, sendeleyerek erkekler, kadınlar ve çocuklar, başlarında battaniyeleri ve yanlarında üç beş parça eşyalarıyla yağmur altında körlemesine yürüyorlar.

Göçmenlerin büyük bölümü iç bölgelerden gelenler. Nereye gittiklerini bilmiyorlar. Çiftliklerini, köylerini, tarlalarındaki olgun ve sarı ürünlerin bırakmışlar ve Türklerin geldiklerini işitince göçmen akınına katılmışlar. Çamura bulanmış Yunan süvarileri göçmenleri inek çobanı gibi güt-

tükleri için bu korkunç yürüyüşte yerlerini zorlukla koruyabilirler.

Bu sessiz yürüyüş. Hiç kimse sızlanmıyor. Yapabilecekleri tek şey yürümek.¹⁰

Tarihi Edirne kenti, sıkıcı bir geçiş kampıydı. Toprak bir kovuktan başka şey olmayan tren istasyonu, askerlerle ve geri çekilen bir ordunun hafiflemek için bıraktığı eşyalarla ve göçmenlerle dolup taşıyordu. Bu karabasana benzeyen görünüm gaz lambalarıyla aydınlatılmıştı. Askerler yığılıp kalmışlar, hepsini alacak tren kalmamıştı. Sürekli yağan yağmur, yarım mil genişlikteki Meriç Nehrinin çamurlu akışını tuğla rengi bir sele dönüştürmüştü.

Zavallı ve aciz Rumlar hayvanlarıyla yürüyorlardı. Kağnılara bacaklarından bağlanmış piliçler sağa sola sallanıyorlardı. Domuzlar, yataklardan ve denklerden oluşan yığınların yanında arabalara bağlanmışlardı. Yürüyüş kolu arasında, Yunan ordusuna ait silahlarla yüklü katırlar, yükleri altında homurdanan develer, ara sıra Yunan Genelkurmayına ait hırpalanmış otomobiller görülmüyordu. Hemingway, "insanlığın sonsuz yürüyüşünü" Edirne'den başlayıp Meriç vadisini geçerek Karağaç'a, sonra da Batı Trakya'ya ve Makedonya'ya uzanan büyük taşlı yol boyunca izlemişti:

Yalnız Doğu Trakya'dan boşaltılacak 250.000 Hristiyan var... Şu sıra Makedonya'da yaklaşık yarım milyon göçmen bulunuyor. Bunların nasıl besleneceklerini kimse bilmiyor, ama çok yakında tüm Hristiyan dünyası şu çılgınlığı işitecektir: "Makedonya'ya gelin ve bize yardım edin!"

Atina'da Lindley ve meslekdaşları (Fransız Hükümeti tarafından dilini tutması konusunda verilen talimatla zorlanmış olan de Marcilly dışında) suçlanan bakanların canlarını kurtarmak için çaba gösteriyorlardı. Başarıya ulaşma olasılığı az gibiydi. Bunlara ceza verilmesi konusunda Yunanlılar arasında he-

men hemen birlik vardı, ama Lindley'in görüştüğü kişiler sorumluluğu başkalarının üzerine atıyorlardı. Kukla hükümetteki Dışişleri Bakanı Politis, aralarında "çılgın adamlar" bulunduğu için İhtilal Komitesi'nin ılımlı davranamayacağını ileri sürüyordu. 17 Ekim tarihli İhtilal Komitesi bildirisi belki de subayların çoğunluğunun geçici duygularını yansıtmaktaydı.

İhtilal, Konstantin'in istifasıyla yetinemez. Çünkü Konstantin yanlış siyasal ve askeri grup etkisiz hale getirilmelidir. İhtilal birlik ilan etmektedir, ama sorumluluklar bir kenara atılıp kimin suçsuz ve kimin suçlu olduğu ortaya çıkarılamazsa birliğin anlamı kalmaz. Bu nedenle ülke düşmanlarının örnek olsun diye cezalandırılmaları gereklidir.

19 Ekimde, İhtilalciler, General Pangalos'un başkanlığında, Küçük Asya felaketinin sorumluluklarını incelemek üzere bir Araştırma Komitesi kurdu. General Pangalos, liberalliğinden çok hırsı ve sosyal durumu nedeniyle Venizelos'un davasına eğilim gösteren ve General Paraskevopoulos'un kurmay başkanlığını yaptıktan sonra iki yıl unutulmuş acımasız bir kurmay subaydı. Sakız'daki ihtilal haberi Atina'ya ulaşır ulaşmaz, iktidarı ihtilalcilere geçirmek için Atina'da hazırlıklara başlayan kişilerden biriydi. Ama Plastiras ve Gonatas, kendisine karşı oldukça soğuk davranmışlardı. Şimdi General Pangalos'un atanması aşırıların ortaya çıkarılmalarının bir işaretiydi ve liderlerin aşırı uçta olanları yatıştırmak zorunluğunu duydukları, daha önce yapılan uzlaşma görüşmelerinin gerçekleşemeyeceği anlaşıyordu.

23 Ekimde Bakanların özel bir savaş divanı tarafından yargılanacakları basında yayınlandı. Bu durumda Gonatas ve Plastiras'tan alınan söz tutulmayacaktı. Bu nedenle Lindley, Politis'i ziyaret etti ve böyle bir yargılamanın dışta yapacağı etki konusunda kendisini uyardı. Politis, önerilen savaş divanını savundu. Prens Andrew ve Baltazzis'in tutuklandıklarını işitince Lindley yeniden işe karıştı. Politis bu kez, yargılamanın ertelenmesi için elinden geleni yapacağı yolunda söz vererek yargılama so-

nucu idam cezalarının uygulanmasına razı olmaksızın istifa edeceğini bildirerek bambaşka bir yol tuttu. Diplomatik baskının biraz etkisi olduğu görülüyordu.

10 Kasım günü Lindley, Politis'e sert bir uyandı bulundu. Aynı gün Lindley, Lord Curzon'dan daha ileri gitmesi ve hiç kimsenin idam edilmeyeceği yolunda yazılı güvence sağlaması talimatını almıştı. Lindley, bu talimatı içeren telgrafı okumak için hemen Politis'e gitti ama Politis bu konuda üstelememesini istedi. Çünkü, İhtilal Komitesinden yazılı güvence ister ve komite bunu vermezse Hükümet istifa etmek zorunda kalacaktı ve hükümetin komiteden daha ılımlı davranması olasılığı yüksekti. Zaimis de aynı öğüdü verdi. Bununla birlikte Lindley 14 Kasım'da koruyucu kuvvetlerin "iki devlet hükümetlerinin güvence altında tuttukları Yunan Anayasası hükümlerine uyulması için baskı yapacaklarını" ve kimseye ölüm cezası verilmeyeceği konusunda güvence istediklerini öne sürerek tehditte bulundu.

İki gün sonra Politis, umut verici görünen bir öneride bulundu. Eski Bakanlar ölüm cezasına çarptırılmazlarsa İngiliz hükümeti, onların belirli bir süre içinde Yunanistan'a dönmemelelerini sağlayacak bir güvence verebilir miydi? Lindley, İngiliz hükümetinin bakanların gelecekteki davranışları konusunda kendisini bağlamasının söz konusu olamayacağını söyledi. O halde, İngiliz Hükümetinin temsilcisi olarak Lindley ülkeye dönmeyecekleri yolunda söz verirse ne olurdu? Lindley bu öneriyi Londra'ya ileteceğine söz verdi, ama kabul edileceğinden kuşkusu vardı. Öneri kabul edildi, ama Lord Curzon'un kabulü yararı olmayacak kadar gecikmişti.

Bu arada acımasız General Pangalos, hazırlık soruşturmasını tamamlamış ve sanıkları suçlayan bulgularını savaş divanına vermişti. Bu belge işlenen suçların korkunç bir listesini içeriyordu.¹¹ Kısacası, Bakanlardan Gounaris, Protapapadakis, Baltazzis, Stratos ve Theotokis'le birlikte Xenophon Stratigos, Michael Goudas ve General Hacıanesti vatana ihanetle suçlanıyorlardı:

İsteyerek, düşman olan Türk Ulusal Ordu birliklerinin Krallık bölgesini, başka bir deyimle Sevr Antlaşmasıyla Yunanistan'a verilmiş olup Yunanistan tarafından işgal edilen Küçük Asya bölgesini istila etmesine izin vermek ve düşmana, kentleri, tahkim edilmiş yerleri, ordunun önemli bir bölümünü ve büyük değerdeki savaş malzemesini teslim etmek, vb.

Etkili yasal deyimlere büründürülmesine karşın, suçlamaların iki şeyi elde etmek için yapılması gerekli bir girişim olduğu şimdi anlaşılmaktadır: Ordunun Küçük Asya'da uğramış olduğu ulusal utancı temizlemek ve liderlerini yok ederek Venizelos'a karşı olan Kral yanlısı grubu korkutmak ve ortadan kaldırmak. Bilerek vatana ihanet söz konusu olmadığı için suçlamalar ayakta kalamazdı. Eski Bakanlar da, yetersizlik, başarısızlık, panik, nüfuz suistimali ve kendilerini destekleyenlerin Venizelos yanlılarına karşı aşırı davranışlarda bulunmalarına göz yummakla suçlanıyorlardı.

Yunan topraklarını düşmana teslim etmek konusundaki asıl suçlama, bu toprakların yasal olarak Yunanistan'a ait olmaması nedeniyle yasal destekten yoksun ve çok garipti.¹² Bunun dışında Bakanlara yöneltilen suçlamalar, Kral Konstantin'in tahta dönmesiyle ortaya çıkacak sonuçlar hakkında Müttefik devletlerin vermiş oldukları uyarıcı notaları gözönünde tutmamak, Kuzey Epir'i ve On İki Adaları Yunanistan'a katmamak, komutanlıklara tecrübesi olmayanları atamak, Venizelos yanlısı yetenekli ve tecrübeli subayları işlerinden atmak, Kral tahtında kaldıkça Müttefik Devletlerin takınacakları tavır herkesçe bilindiği halde Kralın tahttan vazgeçmesini önermekte kusur etmek, kısmi seferberlik tamamlanmadan Mart 1921 saldırısının başlatılması emrini vererek Yunanistan'ın savaştaki ilk yenilgisine neden olmak ve Başkomutan General Papoulas'ın görüşüne karşın Ankara üzerine 1921 yılının yaz mevsiminde saldırı yapmaktan oluşuyordu. Bunlardan başka, sanıklar, ordunun malzeme ve yiyeceğe gereksinmesi olduğu bir sırada ulusun parasını kendi-

lerini destekleyenlere tazminat olarak vererek çarçur etmek, 192 kış mevsimindeki görüşmelerde Müttefik Devletlere açık kart ve rerek Yunanistan'ın çıkarlarına aykırı davranmak; "dengesiz bir kişi olduğu herkesçe çok iyi bilinen" Hacıanest'i atamak; İstanbul üzerine çocukça bir saldırıda bulunmak için askeri birlikleri Küçük Asya'dan Trakya'ya gönderip düşmana saldırı fırsatı vermek ve "yerlerini korumak için kıyıma girişen ve silahsız vatandaşları tehdit edip baskı yapan" ve Prens Nicholas, George Streit, Dousmanis ve başkalarından oluşan Gizli Hükümet'i kurulmasına göz yummakla suçlanıyorlardı. Daha az önem olan suçlamalar da vardı. Bu suçlamalar, son iki yıl içindeki karışıklığı, yetersizliği ve siyasal hırsı çok iyi yansıtıyordu ama bunların hiçbirisi vatana ihanet suçunu oluşturmuyordu.

13 Kasım'da savaş divanı, seyirciler için yeri bulunan parlamento binasında ilk duruşmaya çıktı. Savaş divanı, General Othonaios'un başkanlığında on subaydan oluşuyordu. Hepsi de açık bir şekilde Venizelos yanlısı olmamakla birlikte, bu subaylar ihtilalin amaçlarına eğilim duyanlar arasından seçilmişti. Sanıklar, Gounaris, Stratos, Protopapadakis, Baltazzis, Hacıanest, Goudas ve Stratigos, önlerindeki masaya melon şapkalarını koymuş, bir sıraya oturmuşlardı. On beş gün süreyle, siyasal, askeri, diplomatik karışıklıkların, beceriksizliklerin öyküsü sivil ve asker tanıkların ve sanıkların kendi ağızlarından yeniden anlatıldı.

Sadece ihtilal yasasına önem veren askeri bir mahkemede yeri olmamakla birlikte, bütün Yunan mahkemelerinde uygulandığı gibi, savunmacılar, haklı nedenlere dayanarak yapılan hazırlık soruşturmasına dayanarak mahkemenin Altıları yargılamaya yetkisi olmadığını ileri sürdüler. Bu tartışmalar sırasında kendisinden geçen ve Gounaris'e bağırarak bir binbaşı, mahkemeye hakaret etmekten derhal on beş gün hapse mahkum edildi. Bundan sonra da gerçek yargılamaya geçildi. Politikacılar ve askerler tahtı yerine getirilmişlerdi. General Papoulas, Albay Passaris ve Spyridonos, Binbaşı Skylakakis, kasım sonrası rejimde başbakan olan politikacı Dimitrios Rallis'in oğlu George Rallis ve Veni-

zelos yanlısı politikacı Rentis iddia makamının tanıkları, Generrallerden Trilivas, Valettas, Pallis (Papoulas'ın kurmay başkanı), Haxadaktylos (Atina'da tecrübeli bir kurmay subay) ve ilımlı merkez politikacılarından Zavitsianos ve Demertzis savunma tanıklarıydılar.

Bunların hepsi sırayla öykülerini anlattılar. Son üç yıl içinde sanıkların davranışları hakkında çok değişik ve canlı bir görünüm ortaya kondu. Küçük Asya girişiminin ve sanıkların siyasal davranışlarının her yönü hakkında bildiklerini özgürce söylemelerine izin verilmişti, çünkü Gounrais yanlılarının krallığı nasıl tuttuklarının ortaya çıkması zorunluydu. Ama tanıklar, bilerek vatana ihanet suçlamasına hiçbir zaman yanaşmadılar. Rallis, Demertzis ve Zavitsianos gibi politikacılar bu konuya değindilerse de, kötü niyet olduğunu ileri sürmediler.

Yargılamanın ortalarına doğru Gounaris tifoya yakalanıp yüksek ateşle yatağa düştü. İlk birkaç oturuma gelmişti ve tanıklar dinlenirken iyi terapistleri de yapmıştı. Gounaris'in bulunmaması, duruşmayı eskisinden daha anlamsız hale dönüştürdü. Sanığın savunmasını yapması ve kendisini suçlayanlara karşı koyması ilkesine uyulmadı. Suçlanan öteki kişilerin ve avukatlarının protestoları bir kenara atıldı ve mahkeme yargılamanın sürdürülmesine karar verdi. "Asal adalet" (bu terim, yasayla kendi eğilimleri arasındaki boşluğu kapatmak için ihtilalciler tarafından ortaya atılmıştı) Gounaris'in hazırlık soruşturmasına karşı verdiği ifadeye dayanılarak yargılamanın sürdürülmesiyle yerine getirilmiş olacaktı. Bu nedenle sanıklar, savunmalarını yapmaya çağırıldılar. Önce Hacıanesti konuştu, sonra da Bakanlar. Bütün sanıklar konuştuktan sonra sıra Gounrais'e gelince, bir kâtip Gounaris'in Pangalos'un soruşturma komisyonu için Averoff Cezaevi'nde kurşun kalemle yazdığı ifadesini okudu. Bu Gounaris'in son yazdığı siyasal belgeydi.¹³ Bu arada yavaş yürüyen facia mahkeme salonunda sürdürülürken dışarıda bir gelişme olmuştu. İngiliz Büyükelçisi Lindley, rejim üzerindeki baskısını sürdürüyordu. 24 Kasım günü Altıların yargılanması sona ermek üzereyken, ortaya ihtilalin acıma duygusu gösterme-

ye niyetli bulunduğunu belirten bir işaret çıkmayınca Lindley, iki gün içinde İngiliz görüşü kabul edilmezse Yunanistan'dan ayrılacağı ve böylece iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceği konusunda Politis'i uyardı.

Krokidas hükümeti aynı gün öğleden sonra toplandı. Lindley'in girişimlerinin en ağır yükünü taşıyan ve bunların arkasında Lord Cuzon'un tam ağırlığının bulunduğunu bilen Politis, konuyu ortaya attı. Başka kanıtlar yoluyla da bildiğimiz gibi, Politis, sanıkların şiddetle cezalandırılması yanlısıydı ve Bakanlar Kurulu'nun bir üyesi olarak sorumluluğu tek başına üzerine almak istemiyordu. Politis'in davranışı, Lindley'i kızdırdı. Bu durumda Krokidas hükümetinin sınırları çözüldü ve bütün bakanlar istifa ettiler. Bunun üzerine ihtilal komitesi, aynı gece toplanarak işleri resmen eline almayı kararlaştırdı.

Artık olaylar hızla ve kaçınılmaz şekilde doruk noktasına doğru geliyordu. İhtilalci liderler, barış konferansında Yunanistan'ı temsil etmek üzere Lozan'a giden Venizelos'la ilişki kurdular. Venizelos'la yaptığı görüşmelerden ve Lindley'den aldığı haberlerden, ihtilalin siyasi düşmanlarını gerçekten idam etmek niyetinde olduğuna inanan Curzon da Lozan'a gelmişti. Curzon bu tehdidi o kadar ciddiye almıştı ki, idamlardan vazgeçilmesi için elinden geleni yapmasını Venizelos'tan rica etmekle kalmadı, aynı zamanda Venizelos'la sıkı ilişkisini sürdüren Binbaşı Gerald Talbot'u ihtilal komitesi katında bir girişimde bulunmak üzere Yunanistan'a gönderdi.

Talbot Yunanistan'a varmak üzere yola çıktığında Altıların yargılanmaları da sona ermek üzereydi. İhtilalci liderler, yargılamanın bir an önce sonuçlandırılması için baskı yapıyorlardı. Belki de gelmekte olduğu bildirilen Talbot'un gelmesinden önce her şeyin bitirilmesine karar vermişlerdi. Mahkeme 26 Kasım pazar günü toplandı, Bakanlar savunmalarını yaptılar. Pazartesi günü de yeni ihtilal bakanlar kurulu üyeleri tek başına kalan II. George'un önünde ant içtiler. Gonatas başbakan, Pangalos Savunma Bakanı, Venizelos yanlısı genç Rentis de Dışişleri Bakanı oldular. İhtilalin lideri Plastiras hükümet dışında kal-

mişti. Öğleden sonra Lindley, liderleri niyetlerinden caydırmak için son bir girişimde bulundu. Karşılıklı sert sözler söylendi. Aynı gün gece yarısı savaş divanı kararını vermek üzere toplandı.

28 Kasım salı günü sabahı saat 6.30'da savaş divanı başkanı General Othonaios, eski parlamento binasındaki mahkeme salonuna girdi ve mahkemenin yeniden toplandığını bildirdi. Sabahın bu erken saatinde salonda çok az insan vardı. İhtilalin bir an önce işleri sonuca bağlamak konusunda acele etmesinden ve herkesin duyması korkusu yüzünden yargılanma bir gizlilik havasına bürünmüştü. Sanıklar, gece motorlu araçlarla 1910 ihtilalinin gerçekleştirildiği ve ölüm cezalarının uygulandığı Goudi'den çok uzakta olmayan Averoff cezaevine götürülmüşler, mahkeme kararını dinlemek için hazır bulundurulmamışlardı.

Othonaios, kararı alçak sesle okurdu. Sanıklardan sekizi de vatana ihanetten suçlu bulunmuşlardı. Gounaris, Stratos, Protopapadakis, Baltazzis, Theotokis ve Hacıanesti ölüme, Stratigos ve Goudas da ömür boyu hapse mahkum edilmişlerdi.* Hacıanesti, Stratigos ve Goudas'ın aynı zamanda rütbeleri de geri alınıyordu. Bütün mahkumlar ağır para cezalarına da çarptırılmışlardı. Kararı ve verilen cezaları okuduktan sonra, Othonaios salondan aceleyle ayrıldı.

Sanık bakanlar, mahkeme salonunun yanındaki küçük bir odada ve daha sonra Averoff cezaevinde yazgılarını tartıştıkları sıra, Asklipiou sokağındaki bir klinikte yatan Gounaris'de elinden geldiği kadar yargılamayı izliyordu. Sabahın saat ikisinde, iki büyük motorlu araç kliniğin önüne geldi ve askerleri indirdi. Karar mahkemede okunurken bir polis memuru kliniğe girdi, Gounaris'in uyandırılmasını ve Averoff cezaevine gelmesini istedi. Gounaris'e kalkması ve giyinmesi için yardım edildi. Sonra Gounaris kağıt ve kalem istedi, vasiyetnamesini yazdı. Gounaris'in sokağa çıkmasına ve bekleyen cankurtarana bindirilmesine yardım edildi. Averoff cezaevinin avlusuna soğuk bir yağmur yağıyordu. Gounaris titreyerek avluda bekletildi.

Mahkumların akrabaları da cezaevinin dışında bekliyorlardı. Yeni askeri birlikler gelmeye başlamıştı. Mahkum politikacının oğlu Andrewas Stratos'un cezaevine girmesine ve haklarında verilen kararları mahkumlara söylemesine izin verildi. Bu arada haberi alan Lindley, telefonda Rentis'i (Plastiras'ı değil) uyandırmayı başardı ve mahkumların akrabalarını görmelelerine izin verilmesini istedi. Kısa bir süre sonra bu da yapıldı.

Saat dokuz sıralarında, savaş divanındaki subaylardan biri olan Albay Grigoriadis, mahkumlara kararı okumak üzere geldi. Hasta Gounaris'in içeriye girmesine izin vermesi de sağlandı. Gounaris de cezaevine girdi, albay içeri girip uzun kararı okumadan arkadaşlarını selamladı. Bundan sonra, karıları, çocukları ve akrabalarıyla vedalaşmaları için hepsine birkaç dakika bırakıldı. Daha sonra da mahkumlar cezaevine getirilen papazın dualarını dinlediler. Saat 10.30 sıralarında, akrabalarıyla vedalaşıp gelmeleri söylendi.

Cezaevi dışında motorlu araçlar bekliyordu. Ağırbaşlı kafiye, Alexandras caddesinden inerek ve Goudi'den ayrılarak askeri birliklerle kuşatılmış Hymettus dağının eteklerindeki askeri bölgeye götürüldü. Motorlu araçlar geldiği sırada, küçük bir grup asker, birkaç gazeteci ve geçmelerine izin verilmiş bazı seyirciler alanın ortasında toplanmışlardı.

Bir görgü tanığı olmamakla birlikte, diplomat Frangulis mahkumların dostu ve politika arkadaşıydı. Kuşkusuz görgü tanığı olanlarla birlikte olayları bütün ayrıntılarıyla görmüştü. Gördüklerini şöyle anlatıyor:

Saat 11.05'te mahkumları getiren motorlu araçlar görünmeye başladı. Yüz asker ileriye çıktı. Emirler verildi. İlk motorlu araç durdu ve kapısı açıldı. İlk atlayan Stratos'du ve sağ elini vererek Gounaris'e yardım etti. Kimsenin yardım etmediğini gören Stratos, Gounaris'i nereye götürebileceğini tasarlayarak kendisine şöyle dedi: "Nereye gidiyoruz?" Gounaris, "Öbür dünyaya" karşılığını verdi ve birkaç adım ilerledi. Çok üşüyordu, yakasını kaldırdı, ellerini cep-

(*) Birkaç yıl sonra salıverildiler.

lerine soktu.

İkinci kamyon geldi. General Hacıanesti indi, çabucak ve yakından askerlere baktı. Bu askerler, katibin elinden bir kağıt parçası alıp kararın son cümlelerini okuyan bir subayın emrindeydiler. Bundan sonra mahkumların bir şey söylemek isteyip istemediklerini sordu. Hepsini hayır dediler. Gounaris'in başını sağ omuzuna eğdiği ve omuzlarını salladığı görüldü.

General Hacıanesti'nin rütbesi sökülecekti ve kararın rütbelerinin geri alınmasıyla ilgili olan bölümü okundu. Rütbe işaretlerini sökmek üzere yanına yaklaştıkları zaman, üstüne kimsenin dokunmasını istemediği için apoletlerini söküp attı.

Bütün cesetlerin içerisine düşmesi için küçük çukurlar kazılmıştı. Kılıcını çekmiş bir subay mahkumlara arkasından gelmelerini söyledi ve her birinin adlarını sırayla söyleyerek duracakları yerleri gösterdi. Theotokis sağdaydı ve sağdan sola doğru on iki metre aralıkla Baltazzis, Stratos, Gounaris, Protapapadakis ve General Hacıanesti geliyordu. Stratos, Gounaris'in yerini almasına yardım ettikten sonra kendi yerini aldı.

Her birinin on beş adım önünde beş asker vardı... Mahkumlar tam bir sessizlik içindeydiler. Gounaris, dikkatle ateş edilecek olan müfrezeye bakıyordu. Baltazzis, mendiliyle tek gözlüğünü sildikten sonra yeniden taktı. General Hacıanesti hazırola duruyordu. Altı kişiden hiçbirisi gözlerinin bağlanmasını istemedi.¹⁴

İngiltere, Altılar öldürülürse Yunanistan'la diplomatik ilişkilerini keseceği tehdidini sık sık savurmuştu. Karar Lord Curzon'a Lozan'dayken haber verilmişti. Lord Curzon, çay içmek için görüşmelere ara verildiği sırada Venizelos'a yaklaştı -Venizelos'un anlattığına göre çok üzgündü- ve ölüm cezası verildiğini belirten mesajı okudu ve bununla yapacağı korkunç etki üzerinde önemle durdu. Venizelos, bu olayla ilgili raporunda

şöyle diyecekti:

Bildiğiniz gibi ülkenin iç işlerine karışılmasını önlemek konusunda çok titizim. Bununla birlikte, Lord Curzon'un da değindiği gibi bir izlenim yaratacağına ve benim buradaki durumumun çok zorlaşacağına dikkatinizi çekmeyi görevim sayarım.¹⁵

Bu ılımlı haber, etkili olmayacak kadar geç kalmıştı. Lindley, 28 Kasım günü öğleden sonra saat ikide cezaların yerine getirildiğini öğrendi ve bütün yabancı diplomatlar tarafından uğurlanarak aynı gece trenle Atina'dan ayrıldı. Lindley'e göre, Venizelos istemiş olsaydı ölüm cezaları uygulanmazdı, ama işi gecinceye kadar bilerek öğüt vermekten kaçınmıştı:

Eski partilerin liderlerinin öldürülmeleriyle seçimlerin kazanılmasının kesinleşeceği ve ülkenin siyasal eğitimi için örnek cezaların verilmesi gerektiği inancıyla Venizelos yanlıları kişisel yarınlarının güvence altına alınmadığı korkusundan kurtulmak hevesindeydiler. Subay sınıfı da, yenilgi-den sorumlu tuttuğu kişilerden öç almak ve böylece kendi davranışları konusunda savaş alanındaki kötü anıyı silmek istiyorlardı. Bir çokları da "büyük suçlulara" örnek cezalar verilmedikçe, asker kaçakları ve başkaldırıları gibi daha küçük suçluları cezalandırma olasılığı bulunmayacağı düşüncesinin etkisi altında kalmışlardı.¹⁶

Büyük suçlulardan biri daha vardı. 1921 yaz mevsiminde yapılan seferde İkinci Kolorduya komuta etmiş Prens Andrew tutuklanmış ve Sakarya savaşında bir emri yerine getirmediği için yargılanmıştı. Papoulas ve Sarıyannis tanık olarak çağırılmışlardı. Andrew'in emri uygulamadığı için suçlu olup olmadığı o sıra komutan olduğu bir yana bırakılsa bile olaydan on beş ay sonra suçlanması gülünçtü. Savaş divanı, Prens'i itaatsizlikten dolayı suçlu buldu ve rütbesinin geri alınmasıyla sürgün

cezalarına çarptırdı.

Bu ara sahne gerisinde görüşmeler yapılıyordu. Gerald Talbot, 28 Kasım salı günü saat on ikide, Altıların öldürülmelerinden yarım saat sonra af haberiyle İngiliz Büyükelçiliğine geldi. Hemen ardından Plastiras ve Yunan Bakanlar Kurulu üyeleriyle bir süre uzun, gizli görüşmelerde bulundu. Sonunda Plastiras, Prens Andrew ölüm cezasına çarptırılırsa bunun ömür boyu sürgün cezasına çevrileceğine ve Talbot'un Andrew'i bir İngiliz savaş gemisiyle alıp götürebileceğine söz verdi. *Calypso* adlı İngiliz savaş gemisi, pazar sabahı Phaleron limanına vardı. Öğleden sonra erken saatlerde, Prens Andrew, Prenses Alice, Talbot ve Pangalos geldiler ve Krallık ailesinden olan' karı koca gemiye bindiler. Talbot ve Pangalos, Plastiras, Gonatas ve Rentis'le son bir görüşme yapmak üzere Atina'ya döndüler. Bu görüşmede, gazeteci Vlachos ve Kampanis'le Papoulas'ın kendisi, General Constantinopoulos ve yardımcısı dışındakilere, ölüm cezası uygulanmayacağı hakkında söz verildi.¹⁷ Tabii yakalanmadan kaçmaları halinde.

Venizelos'un Batı Avrupa'da Yunan çıkarlarını korumaya çağırılması, kendisini kaçınılma olasılığı bulunmayacak bir şekilde yeniden politikaya sokmuştu. Venizelos, Yunanistan'ın iç politikasına karışmak niyetinde olmadığından direnmeyi sürdürdü.¹⁸ Bununla birlikte öğütleri isteniyor ve o da öğüt vermek zorunda kalıyordu.

Venizelos, kafasında çok aşırı bir dönüş yaparak felaketi kabullenebilir ve yardımlarını kazanmak için batılı Müttefikleriyle köprü kurarak yeni bir başlangıç yapabiliirdi. Çözülmesi gereken sorunlardan birincisi göçmenlerin yerleştirilmeleriydi. Yunanistan'da bir çoklarının yaptıklarına uyarak Venizelos, göçmenlerin Asya'daki evlerine dönmeleri gibi olmayacak bir şey için yaygara çıkarmıyordu. Bu arada Plastiras ve Pangalos, Doğu Trakya konusunda hâlâ Türklerle savaş halinde olduklarını düşünüyorlardı. Oysa Venizelos felaketi hemen kabul etmiş ve aklını buna yatırmıştı, Türkiye'yle Yunanistan arasında halkları değiş tokuş ederek kurtarmaya hazırlıklydı.¹⁹

Venizelos'un arkadaşlarına verdiği öğüdün en büyük zorluğu, ihtilalin demokrasiye yol açmasını sağlamaktı. Venizelos, ihtilalin Yunanlılar tarafından soğuk karşılandığını ve yeni gruplaşmalara ilgi gösterilmediğini çok iyi biliyordu. Plastiras'ı ve Pangalos'u da taniyordu. Çok hırslı olan Pangalos, ihtilalin ilgi çekici olumsuz inancının bir örneği olan "Ulusal Felaketin Sorumlularını Araştırma Komitesi" başlıklı kağıtta ekim sonunda Venizelos'a bir mektup yazmıştı. Bu yazısında, Pangalos, ihtilal liderlerini çok yumuşak buluyordu:

Başlangıçta ihtilal, aradaki boşluğu, nezaketle ve tutuculukla kapatmak istiyordu. Ben bunu kabul etmediğim için tam anlamıyla çekildim. Çok geçmeden liderler hata ettiklerini anladılar. İhtilal yozlaşmaya başladı ve geri kalan Konstantin yanlısı çekirdekler cesaret bularak başlarını kaldırmaya başladılar. Sonra da benden işbirliği yapmamı istediler ve ben "Araştırma Komisyonu"na ait işleri üzerime almaya kandırıldım... İhtilalin ılımlı niteliği hemen hemen tüm ihtilalci subayların çevremde toplanmalarına neden oldu ve de ben ihtilalin ilerideki yönünü saptamak konusunda çalışmaya katılmak zorunda kaldım... Bir diktatörlük hükümeti kurma yolunu tutmaya karar verdim.²⁰

Venizelos'un yanıtı çabuk ve acı oldu. Venizelos sürekli bir diktatörlüğe dönüşmekle yalnız ihtilalin tehlikeye girdiğini değil, aynı zamanda Plastiras'la Pangalos Türkiye'yle savaşın yitirildiğine ve göçmen sorununun çözülmesi gerekli bir sorun olduğuna kendilerini alıştıramadıklarını anlıyordu. Her ikisi de, Trakya'da Türklere karşı çıkmak ve Boğazlara doğru ilerlemek için kaşınıyorlardı. Venizelos böyle bir plana diplomatik açıdan delilik gözüyle bakıyordu. Bu kadar büyük bir felaketten sonra Yunanistan'ın başta gelen işi, sorumluluk konusundaki ününü yeniden sağlamak ve batı devletlerinin desteğini kazanmaktı. Bunun dışında Yunanistan, göçmenlerin yükünü ve aksayan ulusal gelişmeyi nasıl çözümleyebilirdi? Venizelos Batı

Devletleriyle birlikte Avrupa'da Türklere karşı harekete geçmekten sevinç duyardı ama onların desteği olmaksızın hayır:

Böyle bir durumda Yunanistan'ın tek başına Türklere savaşı sürdüirmesini ancak bir deli düşünebilir, çünkü üç ay içinde kendimizi Haliakmon'un bu yanında bulmamız olasılığı vardır. Bundan başka, İngiltere ve Fransa bizim çıkarlarımızı desteklemeye hazırdırlar ve ben –On İki Ada'nın tehlikeye girmesi dışında– barışın bize yeni özerkliği yüklemeyeceğini umuyorum.²¹

Venizelos'a göre, askeri durum bir diktatörlük hükümetini gerektirmemekteydi ve böyle bir hükümet, politik ve ekonomik felaketlere yol açacaktı:

En iyi dostlarımdan biri bana, kendisinin ve pek çok kişinin halkın oylarıyla yardımda bulunmaktan kaçındığına göre bir hükümet darbesiyle Cumhuriyet kurmayı düşündüklerini yazdı.²² Buna karşı benim vereceğim yanıt, demokrasinin gerçek temelini yadsıyan ve yasaya uygun olarak oyunu kullanan halka saygı göstermeyen bu tür demokratların, zaman yitirmeden bir akıl hastanesine yatırılmaları gerektiğidir.

Size içtenlikle söyleyeyim ki, mektubunuz ve Skoulas'ın aynı ruhla yazılmış mektubu içimi kasvetle doldurmakta ve tam anlamıyla umutsuzluğa sürüklemektedir. Anlayamadığım bazı nedenlerle, biz devlet olarak tam anlamıyla ortadan kalkmaya mahkum olmuş gibi görünüyoruz. Bir yandan sırf inatlarını ve hırslarını tatmin etmek için hemen Yunanlıların yarısı ülkeyi felakete sürüklemiştir. Öbür yandan da, Yunanlıların akıllarını yitirmiş geri kalan yarısı, hastayı ortadan kaldıracak ilaçların kullanılmasında kurtuluş aramaktadır.

Bir gün sonra Venizelos, bu düşüncelerini daha dostça ol-

mamakla birlikte kesin olarak bir mektupla, parlamenter bir hükümet değil de yalnızca ihtilalci rejimlerin tarafsız ve değerli adamlar yetiştirebileceğini yazan Albay Plastiras'a bildirdi. Venizelos, Pangalos'un hastalıklı hırslarından yoksun olan Plastiras'ı son yıllarda Yunanistan'daki gücünü yitirmemiş demokrasinin savunulması duygusuyla harekete getirmeye çalışıyordu:

Her türden hükümetin bir çok ve büyük aksaklıkları vardır. Bu nedenle demokrasinin de büyük aksaklıkları vardır ve demokrasi deyimine Krallı demokrasiyi ve cumhuriyet demokrasisini de katmalmıyız. Ania doğru düşünen her insan, demokrasinin Krallıktan ve oligarşiden daha az aksaklıkları bulunduğunu çok uzun zamandan beri anlamıştır. Demokrasi, sadece mücadele eğilimi olanları en yetenekli insanları da siyaset alanına çıkarır ve iktidara ulaştırır. Krallık demokrasisiyle ortaya çıkarılmış kanıtlara Yunanistan'da da sahip bulunmaktayız. Nitekim Trikoupis, Theodore Zaimis, Deliyannis, Theotokis, Rallis Yunan hükümeti için kuşkusuz en iyi örnekler vermişlerdir. Gounaris, halkın oylarından çok anayasayı çiğneyerek Kral tarafından zorla ortaya çıkarılmıştır. 1 Kasım seçimleri kesin olarak halkın büyük bir hatasıdır. Ama hangi ulus tarihi boyunca hata işlememiştir?²³

Bu öğüt belki de Plastiras'ın yatıştırılmasına yardımcı olmuştu. Albay, kendisini haklı gösteren uzun bir mektup yazmış ve bu mektupta "diktatörlük rejimi derken sürekli bir rejim demek istemediğini, zorunlu kılan nedenlerin ortadan kalkmasıyla kısa sürede kalkacak ve koşulların zorladığı bir rejim" demek istediğini ileri sürdü.²⁴

Plastiras'ın ihtilal konusunda tek haklı görüldüğü nokta, ordunun ve devletin tam anlamıyla ortadan kalkmış olmasıydı. Ordu, "Trakya ve Makedonya'dan Atina'ya giden yolu boşaltmıştır. Binlerce asker kaçağı ve başıbozuk ülkeyi doldurmuştur." Bunların dışında göçmenler de vardı. Böyle bir durumun üste-

sinden ancak ihtilalci bir hükümet gelebilirdi. Hükümet asker kaçaklarına ölüm cezası verilmesini kararlaştırmıştı, sonuç olarak da şimdi binlerce asker kaçağı askere alınmak için başvuruyorlardı. Artık ordu yeniden yaratılmıştı ve olumlu koşullar altında Trakya'da başarılı hareketlere geçebilirdi.

Plastiras gelecekte umutluydu. İhtilalin iki ya da üç yıl sürmesi çok arzu edilirdi, ama ihtilal böyle bir süreyi sağlayacak Tanrı tarafından gönderilmiş bir liderden yoksundu. Bu nedenle ülke, yönetimi ne kadar bozuk olursa olsun en kısa zamanda seçim yoluyla yeniden normal politika yaşamına dönmeliydi. Bu arada Plastiras, ihtilalin amacını anlatmak için vilayetlere öğretmenler, papazlar ve konuşmacılar göndererek "halkı aydınlatma" kampanyasına girişti. Can çekişen 'Krallık Politika Kulüpleri'nin yerini almak üzere ihtilalci amaçlarla oluşan 'Yedekler Dernekleri' kurulmaya başlandı. Albay da genel seçimlerde ihtilalci adayların çoğunluğu elde edeceklerine olan umudunu işte bu derneklere bağlamıştı.

İki asker aralık ayında Venizelos'a yazdıkları zaman Venizelos'la ihtilal arasındaki uçurum yeniden anlatıldı. Pangalos, "bir hafta içinde biz Türkleri sonsuzluğa dek Asya'ya kapatacağız" diyordu.²⁵ Plastiras, savaşın belki de hayırlı olabileceğine ve Müttefiklerin yardımı olmasa bile gerekebileceğine Venizelos'u kandırmaya çalışıyordu.²⁶ Lozan'da akla yakın bir Türk-Yunan anlaşması sağlanamazsa, Yunanistan, Müttefiklerin izni olsun olmasın İstanbul Boğazı'na ilerlemeliydi. Plastiras, Yunan ordusunun iki kolorduyla on gün içinde Boğazlara varabileceği inancındaydı:

Göçmenlerin kendi evlerine dönmeleri sağlanmadığı sürece Yunanistan'da barışın sağlanamayacağını göz önünde tutmalısınız, sayın başkan. Ve inanarak söyleyebilirim ki, biz birkaç yıl için devlet olmaktan çıkarız... Bu nedene, hiç bir zaman halkın değiş-tokuşunu kabul etmemeliyiz.

Bu görüşler Venizelos'un kazanmasını sağladı. Günü geldi-

ğinde ihtilalin çılgın adamları, Venizelos karşısında bir başöğretmen önündeki öğrenciler gibi, söylediklerini eyleme dönüştüremediler. Yeniden dostça ilişkileri kurmak istedikleri Müttefiklerle kendilerine akıl veren Venizelos'un birlikte yaptıkları bası ve verdikleri öğütlere karşı koymak, Küçük Asya'daki yıkıcı yenilgiden sonra psikolojik yönden çok zordu. (Köklü bir hesap Yunanlıları ekimde Doğu Trakya'da dayanmaya ve bu toprakları boşaltmayı reddetmeye yöneltebilirdi, ama bu fırsatı Mudanya'da yitirdikten sonra artık savaş oyununa girişmekte çok geç kalınmıştı.) Hükümet, acımasız ve istemeyerek Türkiye'yle halkların değiş tokuşuna ve akıllıca ilişkiler kurarak yeni duruma saygı göstermeye yöneltilmişti.

Altıların öldürülmesi ve Kral Konstantin'in kovulması –oğlu Kra! II. George'un da hemen bir yıl sonra sürgüne gönderilmesi– çağdaş Yunan devletinin tarihindeki en kötü bir çağı sonuçlandırmıştı. Bu çok acıydı, çünkü Küçük Asya'da yitirilen insanlar ve ruh bir dereceye kadar kendi hatalarıydı. Anadolu Rumlarının ve Yunan askerlerinin kayıpları hesap edilemeyecek kadar büyüktü. Az da olsa, Altıların öldürülmesi daha önce bu tür barbarlıklara rastlanmayan Yunan siyaset yaşamının gelecek kuşağı üzerine karanlık bir gölge düşürmüştü.

Yunanistan'da can ve mal kayıplarını karşılayacak yeni bir çağ başlamıştı: Göçmenler tarafından getirilen yeni kan ve yetenek, yeni bir gerçekçilik ve yanıltıcı Megalo İdea'dan çok Yakın Doğu dünyasını daha açıklıkla görebilme yeteneği. Bu çağ, çoğunlukla kesilme tehlikesiyle karşılaşan (ve bir kez kesilen) uzun ve sıkıcı görüşmeler sonunda 1923 Temmuzunda imzalanan Lozan Antlaşması'yla başladı. Lozan'da İsmet İnönü ve Venizelos buluştular ve sürekli bir anlaşmanın temellerini attılar.

Lozan Antlaşması; toprak sorununu, esas olarak savaşın kararlaştırdığı gibi onayladı. Türk-Yunan sınırı, Meriç Nehri olarak onaylandı ve böylece Doğu Trakya'da, İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde Türk egemenliği kabul edildi. Çanakkale Boğazı'nın hemen ağzındaki Bozcaada ve İmroz adaları Türkiye'ye geri verildi. On İki Ada ve Kastellorizo, geri vermeyi reddettiği

için İtalya'ya kaldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan bu yerleri geri alacaktı. Limni, Semadirek, Sakız, Sisam, Midilli ve İcaria adaları Yunan egemenliğine geçti ve Ege Denizindeki son dört ada silahtan arındırıldı. Boğazların özgürlüğü Uluslararası Boğazlar Komisyonu'yla güvence altına alındı. Bu çözüm İngiltere'ye uygun, Türkiye için kabullenilebilir ve yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e özgürce geçebilmeleri anlamına geldiği için Rusların hoşuna gitmeyen bir çözüm yoluydu.

Lozan'da kabul edilen en önemli hükümler azınlıkları ilgilendiriyordu. Türkiye'yle Yunanistan arasında 30 Ocak 1930'da imzalanan bir antlaşmayla, bu sorun yeni bir şekilde sonuçlandırıldı. Bunun birinci maddesi şöyledir:

1 Mayıs 1923 gününden başlamak üzere, Türk topraklarında yerleşmiş Ortodoks dinindeki Türk vatandaşları ve Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan vatandaşları arasında zorunlu değiş-tokuş yapılacaktır.

Bu kişiler, Türk hükümetinin ya da Yunan hükümetinin karşılıklı izni olmadıkça karşılıklı olarak Türkiye'ye ya da Yunanistan'a dönmeyeceklerdir.²⁷

Önemli olan "zorunlu" sözcüğüydü. Yalnız İstanbul'da oturan Yunanlılarla Batı Trakya'da oturan Müslümanlar bu hükmün dışında kalıyorlardı. Liberal ilkelere bu kadar aykırı olan zorunlu değiş tokuş düşüncesini kimse ortaya atmak sorumluluğunu üzerine almak istememişti. Birçok ailenin ve yaşamın acı çekmesine ve yerinden olmasına karşın, bu önlem, yüzyıllardan beri sürüp gelen sorunu bir çırpıda çözümlendi.

Yunanlılar yönünden antlaşma, Doğu Trakya ve Anadolu halkı evlerini bırakmaya zorlandıkları için, daha çok var olan bir durumu dile getirdi. Ama öteki insanlar ve Yunanistan'daki Müslümanlar, hükümetlerinin yüksek politikaları yüzünden büyük varlıklarını bırakmak zorunda kaldılar. Girit'te ve başka yerlerde aileler yerlerinden alınarak gemilere bindirildikleri zaman

çok acı şeyler oldu. Bıraktıkları ülkelerde, din dışında her konuda birbirleriyle kuşaklar boyu kaynaşmış, gittikleri ülkenin diline ve adetlerine yabancıydı bu aileler. 1924 yılı sonlarına doğru, korkunç göç hemen hemen tamamlanmıştı. Bir milyondan fazla Hristiyan göçmen, birçok kentin görünüşünü ve Yunanistan'ın politikasıyla sosyal yaşamının yapısını değiştirdi.

Küçük Asya'da kalan yer adları, Atina'da ve Selanik'te kurulan küçük mahallelerde yaşatılıyordu. İyonya düşü, göçmenler arasında sonsuza dek bir vatan hasreti olarak kalacaktı. Ama çeşitli yaşam biçimleri, 1922'deki İzmir yangınında ve kıyılardaki panik sırasında ölüp gitmişti. Bu da İzmir ve taşradaki burjuva Rum tüccarların, kıyılarda oturan çiftçilerin, Anadolu'nun iç bölgelerindeki Türkçe konuşan Karaman Hristiyanlarının yaşamlarıydı. Bütün bunlar artık, göçmenlerin anılarında ve bunların etkisi altında kalan Yunanlıların içgüdülerinde yer alacaktı.

NOTLAR

- 1 Metaxas, *Anılar*, iii, 13/26 Eylül 1922 tarihinde yazılanlar.
- 2 A.g.e., 14/27 Eylül 1922.
- 3 A.g.e.
- 4 Venizelos Belgeleri, 317. Apostolopoulos'un 3 Ekim 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 5 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/303, no. 52; Lindley'in 1 Ekim 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup. Bu bölümde daha çok Lindley'in gönderdiği haberler vardır.
- 6 A.g.e.
- 7 Metaxas, *Anılar*, iii, 17/30 Eylül 1922.
- 8 Thesiger, *Naval Memoires*.
- 9 23 Ekim 1922 tarihinde *Daily Telegraph* gazetesinde yayınlanıp *Oeconomos*'da aktarılan *The Tragedy of the Christian Near East* adlı yazısı.
- 10 22 Ekim 1922 tarihinde *Toronto Daily Star* gazetesinde yayınlanan "A. Silent Ghastly Procession" başlıklı yazı. Bu yazı 1968'de Londra'da W. White tarafından basılan Hemingway'in *By-Line* adlı yapıtında tekrar yayınlanmıştır.
- 11 Metin Frangulis'te, *La Grèce*, ii, s. 473-477.
- 12 Sevr Antlaşması, imza edenlerin hiçbirisi tarafından onaylanmamıştı; kaldı ki, Sevr Antlaşması İzmir'in kesin olarak Yunanistan'a verilmesini sağlamıyordu.

- 13 Mostras'ın *The Asia Minor Venture* adlı yapıtında açıklamalı metin.
- 14 Frangulis, ii, s. 565-566. (Bu bölüm daha çok Frangulis'in kendi öyküsüdür.)
- 15 Frangulis, ii, s. 567.
- 16 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/303, no. 108; Lindley'in 8 Aralık 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektup.
- 17 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/303, no. 100, 103.
- 18 Venizelos Belgeleri, 268; Venizelos'un 25 Ekim 1922 ve sonraları, Mourellos'a yazdığı mektuplar.
- 19 Venizelos Belgeleri, 268; Venizelos'un 17 Ekim 1922 tarihinde Fridtjof Nansen'a yazdığı yazı. Kaşif Nansen, İstanbul'da göçmenlere yardım için çalışıyordu ve hemen Yunan göçmenleriye ilgilenmeye başlamıştı.
- 20 Venizelos Belgeleri, 318; Pangalos'un 30 Ekim 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 21 Venizelos Belgeleri, 268; Venizelos'un 20 Kasım 1922 tarihinde Pangalos'a yazdığı mektup.
- 22 Venizelos Belgeleri, 268; Venizelos'un 3 Kasım'da Politis'e yazdığı mektuba bkz.
- 23 Venizelos Belgeleri, 268; Venizelos'un 21 Kasım 1922 tarihinde Plastiras'a yazdığı mektup.
- 24 Venizelos Belgeleri, 319; Plastiras'ın 13 Aralık 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 25 A.g.e., Pangalos'un 16 Aralık 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 26 A.g.e., Plastiras'ın 30 Aralık 1922 tarihinde Venizelos'a yazdığı mektup.
- 27 Psomiades, *The Eastern Question: the Last Phase*, s. 120.

KİTAPTA ADLARI GEÇEN BAŞLICA KİŞİLERİN KISA YAŞAM ÖYKÜLERİ

PERICLES ARGYROPOULOS (Doğumu Atina, 1881) 1910 yılında Larissa, 1912'de Selanik Valisi. 1916'da Selanik'teki Venizeloscu hareketin lideri. 1917-1918 yıllarında Makedonya Genel Valisi. 1921-1922 yıllarında Kondylis'le birlikte Venizeloscu Ulusal Savunma Hareketi'nin (*Amyna*) İstanbul'daki öncülerindendi. Hayatının geri kalan yıllarında aşırı sağa kaydı.

GEORGIOS BALTAZZIS (1866-1922). İzmir'de doğdu, bu kentteki Ruhban Okulu'nda ve Atina Üniversitesi'nde okudu. 1902 yılında milletvekili seçildi. 1908'de Theotokis hükümetinde Dışişleri Bakanı oldu, 1915'te Gounaris hükümetinde bakan olarak görev aldı. 1921-1922 yıllarında yine Dışişleri Bakanlığı yaptı. Altılar Davası'nda yargılananlar arasındaydı, suçlu bulundu ve 1922 kasımında kurşuna dizildi. Altılar arasında ölüm cezasını en az hak eden kişi oydu.

EMMANUEL BENAKIS (1843-1929). Mısır'da pamuk ticaretinden büyük paralar kazanan milyoner. Venizeloscu hareketin en zengin, en kozmopolit patronlarından biri. 1910'da Attico-Boeotia milletvekili seçildi. İlk Venizelos hükümetinde Tarım, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı yaptı. 1914'te Atina Belediye Başkanı oldu. 1920'de Fransa'ya giden Benakis ülkesine 1924'te döndü.

GEORGIOS BOUSIOS (1875-1929). Çok eski bir aileden gelen Bousios, Makedonya mücadelesinin önde gelen kişilerindendir. Jön Türk devriminden sonra (II. Meşrutiyet'in ilânında) Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçildi. Balkan Savaşı'nın ardından Epir'deki mücadelenin içindeydi. 1915 Mayıs/Haziran seçimlerinin sonrasında Ion Dragoumis'le Yeni Toprakların özel çıkarlarını korumak için Makedonya'da bağımsız bir grup kurdu, bu gruba bağlı sekiz kişi milletvekili seçildi. 1922 Ağustosunda Triantaphyllakos hükümetinde bakanlık yaptı.

NOEL BUXTON (1869-1948). On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Balkanları dolaştı ve bölgedeki siyasal gelişmelerle yaşamı boyunca ilgilendi. 1903 yılında Bryce'la birlikte Balkan Birliğini sağlamak ve Balkan ülkelerini Osmanlı boyunduruğundan kurtarmak için Balkan Komitesi'ni kurdu. Kardeşi C.R. Buxton'la Bulgaristan'ın işbirliğini korumak için, Lloyd George ve Churchill'in isteğiyle, savaşın başında Balkanlar'da resmi olmayan bir görev kabul etti. 1919'da İngiliz İşçi Partisi'ne girdi. Daha sonra Baronluğa yükseldi.

PANAGIOTIS DANGLIS (1853-1924). Fransa'da eğitim gördü, topçu subayı oldu, öğretmenlik de yaptı. 1904-1909 yılları arasında yeni kurulan Kurmay Okulu'nda görev aldı. Schneider-Danglis adıyla anılan bir dağ topu geliştirdi. Balkan Savaşı'na katıldı. 1915'te Yanya milletvekili seçildi. 1916'da Venizelos kabinesinde Savunma Bakanı oldu. Selanik'te geçici hükümeti kuran üç kişi arasındaydı. 1918'de Yunanistan Ordusu Başkomutanlığı'na getirildi ama yıl sonunda istifa etti. Venizelos sürgüne gittikten sonra 1920 kasımında Liberal Parti'nin lideri oldu. İyi yürekli bir adamdı ve Venizeloscu parti içine ılımlıların sesiydi.

ALEXANDROS DIOMEDIS (1875-1956). 1910'da Spetsai milletvekili seçildi. 1911 yılında Venizelos hükümetinin Maliye Bakanı oldu. Liberallerin seçkin bir bakanı ve usta bir maliyeciydi. Daha sonra Ulusal Banka'nın başına getirildi. Yunanistan Bankası'nın ilk Genel Müdürü oldu.

ION DRAGOUMIS (1878-1920). Ion D. Stephanos'un oğlu. Makedonya'da, Trakya'da, Bulgaristan'da, İstanbul'da, İskenderiye'de ve başka kentlerde konsolosluk görevlisi olarak çalıştı. Daha sonra 1902-1914 yılları arasında Atina'da Dışişleri Bakanlığında görev aldı. 1897 Türk-Yunan savaşlarıyla Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. 1914-1915 yılları arasında Petrograd'da elçilik yaptı. 1915 Eylülünde Florina ve Kastoria milletvekili olarak meclise girdi. 1917 yılında Venizelosculara karşı çıkanların önderlerinden olduğu gerekçesiyle Korsika'ya sürgüne gönderildi. 1919 Kasımında ülkesine döndü ve 1920'de Birleşik Muhalefet Cephesi'ne katıldı. 13 Ağustos 1920'de öldürüldü. Kendi kuşağının çağdaş Yunanistan'ın temellerinin atılmasına katkıda bulunan başlıca kuramcılarındandır.

VICTOR DOUSMANIS (1862-1949). 1904'te yeni kurulan Kurmay Okulu'nda kurmay subay olarak görev aldı. 1905-1909 yılları arasında Theotokis hükümetinde Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı yaptı. Theotokis Hükümetinin yeni askeri düzenleme, eğitim ve planlama programına büyük katkıları oldu. Balkan Savaşı sırasında, daha sonra ve Gounaris hükümeti iş başındayken (1921'de) Genelkurmay Başkanlığı yaptı. Kral Konstantin'le çok yakın ilişkisi bulunan, küstah, diktatör eğilimli bir kişiydi.

DIMITRIOS GOUNARIS (1867-1922). Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde parlak bir öğrenim gördü, daha sonra öğrenimini Almanya, Fransa ve İngiltere'de sürdürdü. Patras'da avukatlık yaptı ve 1902 seçimlerinde buradan milletvekili seçildi. Bismarck'ın toplumsal yasalarıyla etkilenen bu radikal aydın, Theotokis hükümetine karşı Stephanos Dragoumis önderliğinde kurulan ve 'Japon Grubu' diye anılan grubun en önde geleniydi (1906). 1908 yılında Maliye Bakanı olarak Theotokis Hükümetine katılınca grup dağıldı. Görüşleri Theotokis'in partisinin görüşlerine ters düşünce kısa sürede istifa etmek zorunda kaldı. Parlak bir parlamento üyesi, toplumla ilgili görüşlerinde ilerici, ama değişiklik

için anayasa dışı kaynaklar araması yönünden gerici bir kişiydi ve bu onu eski partilerle yakınlaşmaya itti. Venizelos ve yeni Liberal Parti'ye karşı çıkan muhalefetin doğal lideriydi. 1915'te Venizelos düşünce Başbakan oldu. 1917'de Korsika'ya sürüldü. 1921-1922 yıllarında yine Başbakanlık yaptı ve 1922 Kasımında yargılanarak kurşuna dizildi. Halk Partisi'nin kurucusu çok parlak bir konuşmacıydı.

GEORGIOS HACIANESTİ (1863-1922). Yunanistan ve Fransa'da eğitim gördü, topçu subayı olarak orduya katıldı. Daha sonra İngiltere ve Almanya'da da bilgisini, görgüsünü geliştirdi. 1904-1909 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı'nda görev aldı. 1912-1913 yılları arasında 6. Tümen Kurmay Başkanlığı yaptı. 1917-1920 yılları arasında kendi isteğiyle geri hizmete alındı. 1920'de yeniden göreve çağrıldı ve generalliğe yükseltildi. 1922 Nisanında Trakya ordusu Başkomutanıydı. 1922 Mayısında Küçük Asya ve Trakya ordularının başına getirildi. 1922 Kasımında vatana ihanet suçuyla yargılanarak kurşuna dizildi. Garip, enerjik, disiplin konusunda uzlaşmaz bir askerdir.

NIKOLAOS KALOGEROPOULOS (1852-1927). 1885'te Chalkis'ten milletvekili seçildi. Trikoupis ve Theotokis yanlılarındandı. 1903'de Adalet, 1905-1908 yılları arasında Maliye ve İçişleri Bakanlığı yaptı. 1916'da ve 1920-1921'de kısa sürelerle Başbakan oldu. Silik bir kişiydi.

GEORGIOS KONDYLLIS (1878-1936). 1896'da gönüllü olarak piyade birliklerine katıldı, yararlıkları görüldü ve giderek yükseldi. 1904-1908 arasında Makedonya gerilla hareketinin lideriydi. 5. Piyade Alayı'yla Balkan Savaşı'na katıldı. Venizeloscu 1916 devriminin önderlerindendi, daha sonra binbaşılığa yükseltildi. 1917'de Makedonya cephesinde, 1918-1919 yıllarında da Rusya'da çarpıştı. 1919-1920 Küçük Asya hareketine albay rütbesiyle katıldı. 1920 Kasımıyla 1922 Eylülü arasında, İstanbul'daki Krallık düşmanı Ulusal Savunma Hareketini (*Amyna*) geliştirdi. Daha sonra Yunanistan'ın politika hayatında önemli bir yer kazandı ama za-

manla aşırı Venizeloscu ve Cumhuriyetçi görüşlerden koparak, 1930'larda Venizelosculuğa karşı ve Kralcı bir tutumu benimsedi.

PAVLOS KOUNDOURIOTIS (1855-1935). Amiral, Balkan Savaşı sırasında Yunan donanmasının Türk donanmasını yenilgiye uğratmasında büyük payı olan kişi. Selanik'te Venizelos ve Danglis'le birlikte üçlü yönetimin başlarından biriydi (1916-1917). 1920 Ekim-Kasım ayları arasında kral naipliğine getirildi. 1924 yılında Yunanistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu.

MELETIOS METAXAKIS (1871-1935). Ortodoks Kilisesi içindeki Venizeloscu grubun lideri, Giritli din adamı. Dinsel alanda Anglikan kilisesine gösterdiği yakın ilgiyle dikkati çekti. Kıbrıs'ta Kitium Başpiskoposluğu yaptı, Theoklitos'un ardından Atina Metropolitliği'ne getirildi. Kralcılar 1920 Kasımında tekrar iktidara gelince görevden alındı ve Birleşik Amerika'ya gitti. Meletios IV adıyla 1921 yılında Ortodoks Patriği seçildi ve İstanbul'a yerleşti. Orada Venizeloscu Ulusal Savunma Hareketinin başına geçti. İzmir bozgunundan sonra Patrikhanenin İstanbul'dan Selanik'e ya da Aynaroz'a alınmasını sağlamaya çalıştı ama başaramadı. 1923 Kasımında görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

IOANNIS METAXAS (1871-1941). Berlin Askeri Akademisi'ni bitirdikten sonra Dousmanis'le birlikte ordunun yeniden düzenlenmesi konusunda büyük hizmetleri oldu. Balkan Savaşı'nı yöneten kurmaylar arasındaydı. 1915 yılının ilk aylarında vekaleten Genelkurmay Başkanlığı yaparken Venizelos'a ters düşmesi sonucu istifa etmesi, bir krize yol açarak ardından Venizelos'un da istifasını getirdi ve Metaxas'a 'politik' Albay ününü kazandı. 1917'de Korsika'ya sürgün edildi. 1920 Kasımındaki seçimlerin ardından general olarak fiili hizmetten çekildi ve Küçük Asya seferinde görev almayı reddetti. 1923'te politikaya atıldı. 1936'da diktatör olarak ülkenin başına geçti ve ölümüne kadar diktatörlüğünü sürdürdü. Yüzyılımızın ilk kırk yılı süresince Ve-

nizelos'la birlikte ülkesinin siyasal hayatına damgasını bastı. Ayrıntılı bir yaşam öyküsü yoktur.

ANDREAS MICHALAKOPOULOS (1875-1938). Patraslı avukat. 1910'da Venizeloscu olarak Patras'dan milletvekili seçildi. 1911 yılında Ulusal Ekonomi Bakanı oldu. 1917-1918 ve 1920 yıllarında Tarım Bakanlığı, 1924-1925 yıllarında da Başbakanlık yaptı.

THEODOROS PANGALOS (1878-1932). Yunanistan ve Paris'te askeri öğrenimini tamamladı. 1916'da Selanik'teki harekete katıldı. 1917'de Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanı oldu. 1918-1920 arasında Paraskevopoulos'un Makedonya ve Küçük Asya'da kurmay başkanıydı. Hırslı ve acımasız, politikaya da büyük eğilimi olan bu general 1922'de Plastiras'ın önderliğini yaptığı ihtilalle politikaya döndü, Altıların ölüm cezasına çarptırılmasında başrolü oynadı ve 1925-1926 yıllarında diktatör olarak ülkenin başında oturdu.

ALEXANDROS PAPANASTASIOU (1876-1936). Berlin'de ekonomi politika ve felsefe öğrenimi gördü. Atina'ya döndüğünde Sosyoloji Derneği'ni kurdu. Tesalya'da toprak reformunun savunuculuğunu yaptı. 1910'da milletvekili seçilerek peşindekilerle Liberal Parti'ye girdi. 1917-1920 yılları arasında Ulaştırma Bakanlığı dahil çeşitli görevler aldı. 1922'de 'Cumhuriyetçi Manifesto'yu yayınlaması üzerine cezaevine atıldı. Daha sonra Liberal Parti'den ayrılıp Cumhuriyetçi Birlik'i kurdu. 1924 yılında, Başbakan olarak Cumhuriyeti ilan etti. Yunan politikasında liberal cumhuriyetçi kanadın aydın lideriydi.

GEORGIOS PAPANDREOU (1883-1968). Liberal politikacı. 1915'te Lesvos Valisi. 1916-1920 yılları arasında Lesvos, Sakız ve Ege Adaları Genel Valisi. Uzun ve hareketli politika hayatı 1944 yılında ve 1963-1965 yılları arasında (Merkez Birliği Partisi lideri olarak) başbakanlıklarıyla doruğuna ulaştı. Parlak bir konuşmacıydı.

ANASTASIOS PAPOULAS (1857-1935). Ordu saflarında yetişti ve yükseldi. 1904 yılında gizli görevle Makedonya'ya gitti.

1912-1913 yıllarında 10. Piyade Alayı komutanı olarak albay rütbesiyle Epir ve Makedonya'da bulundu. 1917'de ihanetle suçlanıp Girit'te cezaevine kondu. 1920 Kasımında salıverilerek Küçük Asya'daki Yunan ordusunda tuğgeneral rütbesiyle yeniden kendisine görev verildi. 1922 Kasımında Altılar Duruşması'nın anahtar tanığıydı. Venizelosculara karşıyken giderek Venizeloscu harekete bağlandı. 24 Nisan 1935'te Venizeloscu hükümet darbesine katıldığı gerekçesiyle kurşuna dizildi. Yürekli, kendisini beğenmiş, kafası pek çalışmayan bir kişiydi.

LEONIDAS PARASKEVOPOULOS (1860-1936). Öğrenimine İzmir'de Ruhban Okulu'nda başladı, Evelpides Harp Akademisi'ni bitirdi, İsviçre ve Fransa'da da okudu. Uzun askerlik yılları, 1916 yılında Selanik'teki Venizeloscu Ulusal Savunma Ordusu komutanlığı, 1918 yılında Yunan ordusu komutanlığı, 1919 yılında da Makedonya müttefik orduları komutanlığıyla doruğuna ulaştı. 1920 Kasımında istifa etti ve Paris'e yerleşti. Sözüünü esirgemeyen, kaba bir milliyetçi askerdi.

NIKOLAOS PLASTIRAS (?1883-1953). Politikacılığı seçen muvazzaf subay. Balkan savaşıdan sonra Epir mücadelesine de katılan Plastiras, 1916'da Selanik'teki Venizeloscu harekete dahildi. Makedonya ve Rusya'da yararlılıkları görüldüğünden kısa sürede yükseldi. Küçük Asya'da albay rütbesiyle alay komutanlığı yaptı. Venizelos'a bağlı olduğu bildirildiği halde cepheden ayrılmadı. 1922 Kasım ayaklanmasının lideriydi. Ölümüne dek de politikacılığı sürdürdü.

NIKOLAOS POLITIS (1872-1942). Korfu'da doğan seçkin bir hukukçudur. 1898-1914 yılları arasında Aix-en-Provence Üniversitesi'nde Devletler Hukuku profesörüydü. Ardından Poitiers ve Paris Üniversitelerinde de çalıştı. 1914'te Venizelos hükümetinin çağrısı üzerine Yunanistan'a döndü ve Dışişleri Bakanı oldu. 1916'da Selanik'teki Venizeloscu harekete katıldı. 1920 Kasımına kadar Dışişleri Bakanlığı görevinde kaldı.

PETROS PROTOPAPADAKIS (1860-1922). Paris'te mühendislik öğrenimi gördü. Ülkesine döndüğünde öğretim üyeliği yaptı. Korent kanalının (1890-1892) Kavala-Dedeoğlu demiryolunun yapımında çalıştı. 1902'de Paros-Naksos milletvekili olarak meclise girdi. Gounaris'in sadık bir izleyicisi olan Protopapadakis önce Theotikos'un, ardından Japon Grubunun, sonra da Gounaris'in yanında yer aldı. 1915'te Maliye Bakanlığı'na getirildi. 1921-1922 yıllarında Gounaris hükümetinde Maliye Bakanlığı yaptı. 1922 Mayıs'ında Kralcı koalisyon kabinesinin başbakanıydı. 1922 sonunda yargılanıp Altılar Davası sonucu ölüm cezasına çarptırıldı ve kurşuna dizildi. Yetenekli bir devlet adamıydı.

DIMITRIOS RALLIS (184-1921). Atina'da, politikayla uğraşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1872'den ölümüne dek Attica milletvekilliği yaptı. 1875-1884 yılları arasında Ch. Trikoupis'in partisinin üyesiydi, iki kez de bakan oldu. 1888'de kendi partisini kurdu. Yüzyılın sonlarına doğru gücünü Deliyannis'inkiyle birleştirdi ve onun öldürülmesinden sonra da partisini yönetti. Yaşlandığında büyük saygı gören, öfkeli bir politikacıydı. 1920 kasımıyla 1921 Şubatı arasında Başbakanlık yaptı.

EMMANUEL REPOULIS (1863-1924). Gazeteciydi, 1899'da milletvekili seçildi. 1906'da Theotokiscilerden ayrılıp Dragoumis'in muhalefetteki Japon Grubuna katıldı. Bu grup dağıldığında, Venizelos Girit'ten Yunanistan'a geçene dek bağımsız kaldı. Venizelos'un Liberal Partisi'ne girdi, İçişleri Bakanı oldu (1910). 1913 yılında Makedonya Genel Valiliği yaptı. 1917-1920 Venizelos kabinesinde İçişleri Bakanı olarak rejimin aşırılıklarından ötürü suçlandı. Tarihe damgasını vurmuş bir kişi değildir.

MAURICE SARRAIL (1856-1929). 1915-1917 yıllarında Selanik'teki müttefik ordusu komutanıydı. Bu küstah ve diktatör eğilimli, savaşçı, Venizeloscu davaya hizmet için yaptığı aşırılıklar yüzünden muhaliflerin nefretini kazandı. Yunan halkının yapısını anlamadığı için de Venizeloscuları öfeke-

lendirdi. A. Palmer'in kitabından, *The Gardeners of Salonica*, Almanya, (1965) kişiliğiyle ilgili bilgi edinilebilir.

THEMISTOCLES SOPHOULIS (1860-1949). Sisamlı arkeolog. 1912 yılında, ithilal lideri olarak Balkan Savaşıyla birlikte Sisam adasının Yunanistan'la birleştiğini açıkladı. 1914 yılında Makedonya Genel Valisi oldu. 1915 yılında Sisam Milletvekili olarak meclise girdi. 1916'da Selanik'teki Venizeloscu harekete katıldı. İçişleri Bakanı oldu. 1917-1920 yılları arasında Meclis Başkanıydı. Venizelos'un ölümünden sonra Liberal Parti'nin başına geçti, birkaç kere Başbakanlık yaptı.

SİR JOHN STAVRIDİ (1867-1948). Reuter muhabiri, avukat, Lloyd George'un dostu. 1903-1916, 1917-1920 yılları arasında Yunanistan Başkonsolosu. Savaş yıllarında ülkeye değerli hizmetlerde bulunduğu için 1919'da kendisine Sir ünvanı verildi. Güncesi ve bıraktığı belgeler savaş yıllarına ışık tutmaktadır.

ARISTEIDIS STERGIADIS (1861-1950) Selanik'li bir ailenin çocuğu olarak Girit'in Hanya kentinde doğdu. Paris'te hukuk öğrenimi gördü. Girit adasının Yunanistan'a bağlanması için çok çalıştı. 1913 yılında, özellikle İslam hukuku konusunda Venizelos hükümetinin danışmanlığını yaptı. 1917-1920 yılları arasında Epir valisiydi. 1920-1922 arasında da İzmir'de Yüksek Komiser olarak çalıştı. İzmir bozgunundan sonra Fransa'nın güneyine çekildi. Yetenekli ama diktatör eğilimli bir yöneticiydi. Anılarını kaleme almıştır.

XENOPHON STRATIGOS (1869-1927). Yunanistan'da ve Berlin'de askerlik öğrenimini tamamladı. 1904'de yeni kurulan Kurmay Okulu'na atandı. Balkan savaşı'na katıldı. 1920'de Korfu milletvekili seçildi. General rütbesiyle yeniden orduya çağrıldı, Gounaris hükümetinde genelkurmay başkan yardımcılığı yaptı. 1922'de Ulaştırma Bakanı oldu. Altılar Davası sonunda ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı, daha sonra af yasasından yararlanarak kurtuldu ve İsviçre'ye yerleşti.

NIKOLAOS STRATOS (1877-1922). Avukatlık yaptı. 1902'de bağımsız milletvekili seçildi. Venizelos'un politika dünyasında görünmesiyle onun saflarında yer aldı. 1911'de meclis Başkanlığı, ardından Deniz Bakanlığı yaptı. 1913 Kasımında Venizelos'la anlaşmazlığa düşüp istifa etti. 1916'da Ulusal Muhafazakar Parti adıyla kendi partisini kurdu. 1922'de koalisyon hükümetinin İçişleri Bakanlığı'na getirildi. Altılar Davası sonucunda ölüm cezasına çarptırılıp kurşuna dizildi. Hırslı, akıllı, ılımlı bir politikacıydı. Ama Venizelos'a beslediği kin muhalefet saflarında sönüp gitmesine yol açtı.

GEORGIOS STREIT (1868-1948). Hukukçu, üniversite profesörü. 1910-1913 yılları arasında Viyana Büyükelçisi. 1914 yılında Dışişleri Bakanı olan Streit, Venizelos'a anlaşılamayıp kısa sürede istifa etti. Kral Konstantin'in yakın dostu ve danışmanıydı.

GEORGIOS THEOTOKIS (1844-1916). Seçkin Korfulu politikacı, Ch. Trikoupis'in izleyicisi. Trikoupis'in ölümüyle partisinin başına geçti. Yüzyılın ilk on yılında birkaç kere başkanlık yaptı, Theotokisci Parti'nin lideriydi.

NIKOLAOS THEOTOKIS (1878-1922). G. Theotokis'in oğlu. Korfulu diplomat ve politikacı. Savaş patladığında Berlin Büyükelçisi olan N. Theotokis, ülkesiyle Almanya arasında durum gerginleştikten sonra İsviçre'ye sığındı. 1920 Kasımında Korfu milletvekili seçildi. 1921-1922 yıllarında Savunma Bakanlığı yaptı. Altılar Davası'nda suçlu bulunup ölüm cezasına çarptırıldı ve kurşuna dizildi.

ELEUTHERIOS VENIZELOS K. (1864-1936). Milliyetçi bir burjuva ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1889'da Girit'te politikaya atıldı. Adanın Yunanistan'la birleşmesi için başlatılan hareketin lideriydi. Girit Yüksek Komiseri Prens George'un muhalefetine karşın bunu başardı ve ulusal kahraman oldu. Atina'ya geldiği 1910 yılından sürgünde olduğu 1936 yılına dek Yunanistan'ın politika hayatına egemen oldu. Çağdaş merkez partilerinin kaynağı olan Liberal

Parti'yi kurdu. Lloyd George'un yakın dostu, İngiliz parlamenter sisteminin hayranıydı. Sevimli ve büyük konuşma yeteneğine sahip bir kişi olan Venizelos, sinirli, kolay öfkelenen bir yapıya sahipti. Özel hayatıyla ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. Çağdaş bir biyografisi yoktur. Bu ünlü politikacıyla ilgili en iyi yapıt Doros Alastos'un *Venizelos* (Lund Humphries, 1942) adlı kitabıdır.

KAYNAKÇA

Yunanca kitapların başlıkları, İngilizceye çevrilerek ve yanlarında bir-
nak içerisinde Yunancasıyla birlikte gösterilmiştir.

Kaynakça bakımından daha fazla malzeme isteyenler bunu, Trianta-
phyllou'nun, Kitsikis'in, Toynbee'nin, Dnault'un, Pentzopoulos ve Pson-
lades'in kitaplarından bulabilirler. Bu kitapların hepsi, aşağıdaki 'kitaplar
ve makaleler' bölümünde ve benim 'Bodleian Library, Oxford' tarafından
yayınlanmış ve altına kaynaklar konusunda kısa notlar koyduğum "The
Greek Occupation of Western Asia Minor 1919-1922 and the National
Schism" başlıklı doktora tezimde gösterilmiştir. Yıldız işaretli kitaplar,
daha önemli olanlardır.

Kısaltmalar:

D.B.F.P., Documents-Relating to British Foreign Policy (İngiliz Dış Po-
litikasıyla İlgili Belgeler).

D.D.I., Documenti Diplomatici Italiani (İtalyan Diplomatik Belgeleri).

F.R.U.S., 1919-Papers Relating to the Foreign Relations of the United
States, The Paris Peace Conference 1919. (Amerika Birleşik Devletleri'nin
Dışişleriyle İlgili Belgeler, Paris Barış Konferansı, 1919).

Yayınlanmamış Belgeler ve Elyazmalarına Ait Kaynaklar:

Atina

Eleftherios Venizelos'a ait belgeler (Venizelos Belgeleri) olarak gösterilmiştir. Bu belgeler, Atina'daki Benaki Müzesi'nde Venizelos Odası'nda
bulunmaktadır.

İzmir'deki Yunan Yüksek Komisyonu'nun Belgeleri (H.C. Belgeleri)
olarak gösterilmiştir. Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları üzerine getirilmiş
olan bu belgeler, Atina Akademisi'ndeki Ulusal Arşiv'de toplanmıştır. Bu
belgeler noksan oldukları etkisini bıraktığı gibi, Stergiadis tarafından yazıl-
mış çok az belge vardır.

Argyropoulos'un Anıları. Bayan Marie Argyropoulos'un elinde bu-
lunan makineyle yazılmış Pericles Argyropoulos'un Anıları.

Londra

Sir John Stavridi'ye ait Belgeler (Stavridi Belgeleri) olarak gösterilmiş-
tir. Bu belgeler, Sir John Stavridi'nin oğlu V. J. G. Stavridi tarafından Ox-
ford, St. Anthony's College'ine verilmiştir. Bu belgeler arasında, 10 Kasım
1912'den 6 Kasım 1915 tarihine kadar olan dönemi kapsayan değerli anılar
vardır. Bu belgeler asıl 1912-1923 dönemi için önemlidir.

Beaverbrook Kitaplığı'ndaki Lloyd George Belgeleri. (L.G. Belgeleri)
olarak gösterilmiştir.

İngiliz Dışişleri Arşivleri'ndeki kamu belgelerine ait bölüm (F.O.) [İn-
giliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri olarak gösterilmiştir.

1. Gizli olarak yayınlanan belgeler, Yunanistan'a ait malzeme, 1919-
1922, S.E. Europe, Seri 421, cilt 297-303'teki yazışmalar (F.O. 421/297/303)
Türkiye, 1922, F.O. 424/254, 255. Doğu İşleri F.O. 406/41-50

2. Yunan Elçilik ve Konsolosluk Arşivleri, Seri 286, cilt 750-836, 1921-
22, özellikle I.F.C.'ye ve Yunan toprak genişlemesine ait olanlar, F.O. 286/
750, 756-8, 790.

Yayınlanmış Resmi Belgeler

Greece Before the Peace Congress (Barış Kongresi'nde Yunanistan).
Yayın tarihi ve yeri yoktur. Barış Konferansı'na verilmek üzere 1918 tarihini-
de Venizelos tarafından yazılmış Yunan istekleri hakkındaki Venizelos'un
resmi bildirisi.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939 (1919-1939 dönemi
hakkında İngiliz Dışişleri Politikası'na ait Belgeler. Birinci seri, Londra,
1947 f. Metindeki bütün aktarmadan seri numarası olmadan gösterilen
D.B.F.P.'nin Birinci Seri'sinden alınmıştır.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris
Peace Conference 1919 (Amerika Birleşik Devletleri'nin Dışişleriyle ilgili
Belgeler, Paris Barış Konferansı 1919), Cilt 13, Washington 1942-1947,
F.R.U.S. 1919 olarak gösterilmiştir.

I Documenti Diplomatici Italiani (İtalyan Diplomasisiyle İlgili Belge-
ler), Altıncı Seri, 1918-1922, Roma 1977, D.D.I. olarak gösterilmiştir.

A.F. Frangulis'in, La Grèce, son Statut International, son histoire dip-
lomatique (Yunanistan, Uluslararasıdaki Yeri, Diplomasi Tarihi) adlı yapı-
tın ikinci baskısı, 2. Cilt, tarih atılmadan Paris'te basılmıştır.

Paul Mantoux'nun Les Delibérations du Conseil des Quatre (Dörtlü
Konseyin Müzakereleri) adlı yapıtı, 2. cilt, Paris, 1955.

Kitaplar ve Makaleler

(Yıldız işaretli yapıtlar, daha önemli olanlardır.)

Doros Alatos, *Venizelos*, Londra, 1942.

A. Alexandris, *Political Memoirs* (Politika Anamniseis/Siyasal Anılar), Patras, 1947.

A. Andréadès ve başkaları, *Les Effets économiques et sociaux de la Guerre en Grèce* (Savaşın Yunanistan'daki Ekonomik ve Sosyal Etkileri), Paris, 1928.

Prens Andrew, *Towards Disaster* (Felakete Doğru), Londra, 1930.

Ch. E. Angelomatis, *Chronicle of a Great Tragedy* (Chronikon Megalis Tragodias/Büyük Bir Felaketin Tarihi), Atina, tarih yoktur.

K. Athanatos, *The National Movement of Chios and Mitylene* (To Ethnikon Kinima Chiou kai Mitylinis/Sakız ve Midilli Adalarındaki Ulusal Hareket), Atina, 1923.

Lord Beaverbrook, *The Decline and Fall of Lloyd George* (Lloyd George'un Çöküşü ve Yıkılışı), Londra, 1963.

General Sir C.E. Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson: His life and diaries* (Mareşal Sir Henry Wilson: Yaşamı ve Anıları), 2. cilt, Londra, 1927.

* N. Calogeropoulos ve N. Stratos, *Notes on the Greek Question addressed to the President Woodrow Wilson* (Yunan Sorunu Hakkında Başkan Woodrow Wilson'a Gönderilen Notlar), Cenevre, 1920.

John Campbell ve Philip Sherrard, *Modern Greek* (Modern Yunanistan), Londra, 1968.

* W.S. Churchill, *The World Crisis: the Aftermath* (Dünya Krizi: Sonra), Londra, 1929.

Richards Clogg, *The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British Foreign Bible Society before 1850* (İngiliz ve Yabancı İncil Derneği tarafından 1850'den önce yayınlanan ve dağıtılan Karamanli Metinleri), *The Journal of Ecclesiastical History*, xix, no. 1 ve 2, 1968.

Kral Konstantin, *A King's Private Letters* (Bir Kralın Özel Mektupları), Nash ve Grayson, tarih yoktur.

Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913* (Makedonya'da Yunan Mücadelesi, 1897-1913), Selanik, 1966.

* P.G. Danglis, *Memoirs, Documents, Correspondance* (Anamniseis, Engrapha, Allilographia/Anılar, Belgeler, Yazışmalar), X. Lefkoporidis Yayınları, 2. cilt, Atina, 1965.

G. Daphnis, *The Greek Political Parties 1821-1961* (Ta Ellinika Politika Kommata 1821-1961/Yunan Siyasal Partileri 1821-1961), Atina, Galaxia Yayınları.

R.M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor* (Anadolu'da Yunanistan), Cambridge, 1916.

Karl Dietrich, *Hellenism in Asia Minor* (Anadolu'da Helenizm), New

York, 1918, Dietrich'e ait yapıtın Almanca çevirisi, 1915 tarihinde Amerikan-Yunan Derneği tarafından yayınlanmıştır.

A.N. Diomedis, *The Greek Economy before and after 1 November 1920* (Tha Ikonomika tis Ellados pro kai meta tis 1 Noemvriou 1920/1 Kasım 1920'den Önce ve Sonra Yunan Ekonomisi), Atina, 1922.

V. Dousmanis, *Nemoirs* (Apomnimonevmata/Anılar), Atina, tarih yoktur.

* V. Dousmanis, *The Internal Aspect of the Asia Minor Entanglement* (İ Esoteriki Opsis tis Mikrasiatikis Emplokis/Anadolu Çıkılmazının Görünüşü), Atina, 1919.

* İon Dragoumis, *Memoire sur les affaires de la Grèce adresse à la Conférence de la Paix à Paris* (Paris Barış Konferansı'na sunulan Yunan İşleri Konusunda Muhtıra), Ajaccio, 1919.

* İon Dragoumis, *Second Memorandum on the Greek Question addressed to the Paris Peace Conference* (Paris Barış Konferansı'na Sunulan Yunan Sorunu Hakkındaki İkinci Muhtıra), P. Dragoumis Yayınları. Community Nation and State 1907-1919 (Koinotis Ethnos kai Kratos 1907-1919/Toplum, Ulus ve Devlet 1907-1919), Atina, 1923.

İ İon Dragoumis, *My Hellenism and the Hellenes* (O Ellinismos mou kai: İ Ellines/Benim Helenizmim ve Helenler ve Greek Civilisation (Ellinikos Politismos/Yunan Uygarlığı), P. Dragoumis Yayınları, Atina, 1927.

E. Driault ve M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours* (1821'den Günümüze Kadar Yunan Diplomasi Tarihi), 5. cilt, 1908-1923, Paris, 1926.

Halide Edip, *The Turkish Ordeal* (Türkün Ateşle İmtihanı), Londra, 1928.

* Ethnikos Kiryx, *The Speeches of the Greek Parliament 1909-1956* (Ai Agorefseis tou Ellinikou Koinovouliou 1909-1956/Yunan Parlamentosu'nda 1909-1956 Arasında Söylenen Nutuklar), 2. dönem, cilt vi, Atina, 1958.

L. Evans, *U.S. Policy and the Partition of Turkey 1914-1924* (Amerika Birleşik Devletler Politikası ve Türkiye'nin Bölünmesi 1914-1924), Baltimore, 1965.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Tarih Dairesi, *Anatolia* (Barış El Kitabı, cilt x, no. 59), Londra, 1920.

* A. F. Frangoulis, *La Grèce son statut international, son histoire diplomatique* (Yunanistan, Uluslararası Yeri, Diplomasi Tarihi), 2. baskı, 2. cilt, Paris, tarih yoktur. Frangoulis'in *La Grèce et la Crise mondiale* (Yunanistan ve Dünya Krizi) adlı yapıtının yeni baskısı, Paris, 1926.

S. Gonatas, *Memoirs* (Opamnimonevmata/Anılar), Atina, 1958.

* Yunan Genelkurmayı, *The Asia Minor Expedition 1919-1922* (İ Ekstrateia eiss tin Mikran Asian 1919-1922/Anadolu Seferi 1919-1922), 7. cilt, Atina, 1957 f.

Lord Hankey, *The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919* (Paris Barış Konferansı'nda Büyük Denetim, 1919), Londra, 1963.

General Sir Charles Harrington, *Tim Harrington Looks Back* (Tim Harrington Geriye Bakıyor), Londra, 1940.

George Horton, *The Blight of Asia* (Asya'nın Hastalığı), Indianapolis, 1926.

George Horton, *Recollections Grave and Gay* (Fahi ve Acı Anılar), Indianapolis, 1927.

H.N. Howard, *The Partition of Turkey 1913-1923* (Türkiye'nin Bölünmesi, 1913-1923), New York 1966, (1931 baskısının yeni baskısı)

A. Kampanis, *Dimitrios Gounaris and the Greek Crisis of 1918-1922* (O Dimitrios Gounaris kai i Elliniki Krisis ton Eton 1918-1922/Dimitrios Gounaris ve 1918-1922 Yunan Krizi), Atina, 1946.

G.P. Kapsis, *Lost Homelands* (Chamenes Patrides/Yitirilen Vatan Toprakları), 2. baskı, Atina, tarih yoktur.

Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia, 1917-1927* (1917-1923 Sovyet Rusya'sı ve Asya), Cenevre, Institute of Graduate Studies, 1966.

Lord Kinross, *Atatürk: Rebirth of a Nation* (Atatürk: Bir Ulusun Yeniden Doğuşu), Londra, 1964.

D. Kitsikis, *Propagande et Pressions en politique Internationale: La Grèce et sa réintégration à la Conférence de la Paix* (Uluslararası Politikada Propaganda ve Baskılar: Yunanistan ve Barış Konferansı'nda İleri Sürdüğü İstekler), Paris, 1963.

* G.K. Kordatos, *History of Modern Greece* (İstoria tis Neoteris Ellados/Modern Yunanistan Tarihi), cilt V, 1900-1924, Atina, 1958.

H. Kosis, *Die Politischen Parteien Griechenlands*, (Yunan Siyasal Partileri), Nuremberg, 1966.

* David Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties* (Barış Antlaşmaları hakkındaki gerçek), cilt ii, Londra, 1938.

Léon Maccas, *L'Hellénisme de l'Asie Mineure* (Anadolu'da Helenizm), Paris, 1919.

E.I. Malainos, *History of Foreign Interventions* (İstoria ton Xenikon Empevraseon/Yabancı Müdahaleler Tarihi), cilt 6, Atina, 1955-1963.

M.I. Malainos, *The Asia Minor Disaster* (İ Misrasiatiki Katastrophi/Anadolu Felaketi), Atina, 1962.

I. Mallasis, *Political History of Dimitrios P. Gounaris* (İ Politiki İstoria tou Dimitriou P. Gounari/Dimitrios P. Gounaris'in Siyasal Tarihi), Atina, 1926.

* Paul Mantoux, *Les Deliberations du Conseil des Quatre* (Dörtler Konseyi'nin Müzakereleri), cilt 2, Paris, 1955.

* V. Markizinis, *Political History of Modern Greece* (Politiki İstoria tis Neoteris Ellados/Modern Yunanistan Siyasal Tarihi), 4. cilt, Atina, 1966-1968.

Ainian Mazarakis, *General Alexandros, Memoirs* (Apomimonevmata, Anıları), Atina, 1952, 1964.

* Dışişleri Bakanlığı, *Greece in Asia Minor* (İ Ellas eis tin Mikran Asian/Anadolu'da Yunanistan), 2. bölüm, Atina, 1921, 1922.

V.D. Mostras, *The Asia Minor Venture* (İ Mikrasiatiki Epicheirisis/Anadolu Serüveni), 2. cilt, Atina, 1966. Albılar Duruşması sırasında Gounaris'in yaptığı açıklanmalı savunma vardır.

Harold Nicolson, *Curzon: the Last Phase* (Curzon: Son Dönem), Londra, 1934.

Harold Nicolson, *Peacemaking 1919* (Barış Yapmak, 1919), Londra 1934.

L. Oeconomos, *The Tragedy of the Christian Near East* (Yakın Doğu Hristiyanlarının Felaketi), İngiliz-İtalen Derneği Dergisi, no. 50, Londra, 1923.

A.A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture-and After* (Yunanistan'ın Anadolu Serüveni ve Sonrası), Londra 1937.

A.A. Pallis, *Greeks Abroad* (Xenitemenoi Ellines/Dışardaki Yunanlılar), Atina, 1954.

A.A. Pallis, *Racial migrations in the Balkans during the years 1912-1924* (Balkanlarda 1912-1924 Yıllarındaki İrksal Göçler), Geographical Journal, lxxvi, no. 4, Ekim 1925.

* A. Papanastasiou, *Studies, Speeches, Articles* (Meletes, Logoi, Arthra/İncelemeler, Nutuklar, Makaleler), Atina, 1957.

G. Papandreou, *Political Topics* (Politika Themata/Politik Görüşler), cilt i, Atina 1941.

L.I. Paraskevopoulos, *Memoirs* (Anamniseis/Anılar), Atina, 1933.

* I.D. Passas, *The Agony of a Nation* (İ Agonia enos Ethnous/Bir Ulusun Can Çekişmesi), Atina, 1925 (Papoulas'ın Savunması).

Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece* (Balkanlarda Azınlıkların Mübadelesi ve Bunun Yunanistan Üzerindeki Etkisi), Paris, 1926..

G. Th. Phessopoulos, *The Disputes of our officers and the Dissolution of our Army in Asia Minor* (İi Dichoniai ton Axiomatikon mas kai i Dialysis tou Straton mas en M. Asia/ Subaylarımızın Kaygıları ve Anadolu'daki Ordumuzun Dağılımı), Atina, 1934.

Raymonds Poincaré, *Histoire Politique: Chroniques de quinzaine* (Politika Tarihleri), cilt, Paris 1920-22 (Poincaré'nin 15 Mart 1920 tarihinden 15 Ocak 1922 tarihine kadar Revue des Deux Mondes dergisindeki makaleleri).

Polybus, *Greece before the conference* (Konferanstan önce Yunanistan), Londra tarih yok.

* Malar Duruşması (İ Diki ton Ex-ta Istenographimena Protika), Proia Yavna, Atina, 1931.

N. Psounkis, *The Asia Minor Disaster* (İ Misrasiatiki Katastrophi/Anadolu Felaketi), Atina, 1964 (Bir Marksist Görüş).

H. J. Psomiades, *The Eastern Question: the Last Phase* (Doğu Sorunu: Son Dönem), Selanik, 1968.

A. Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918-1922* (Yakın Doğu'da 1918-1922 Serüvenleri), Londra, 1923.

K. Th. Rentis, *Greek Foreign Policy after 1 November* (I Exoteriki Politiki tes Ellados metatin 1 Noemvriou/1 Kasımdan sonraki Yunan Dış Politikası), Atina, 1922.

Lord Riddell, *Intimate Diary of the Peace Conference and After 1918-1923* (Barış Konferansı'nın ve Sonrasının Gizli Günlüğü, 1918-1923) Londra, 1933.

* Michael Rodas, *Greece in Asia Minor* (I Ellada sti Mikran Asia/ Anadolu'da Yunanistan), Atina, 1950.

Stephen Roskill, *Hankey, Man of Secrets* (Hankey Sırların Adamı), Londra, 1972.

K. M. Sakellaropoulos, *The Shadow of the West* (I Skia tis Dyseos/Batının Gölgesi), 2. baskı, Atina, 1960.

Stephanos G. Saraphis, *Memoirs* (Istorikes Anamniseis), cilt i, Atina, 1952.

Christopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925* (Liberalizmden Faşizme İtalya 1870-1925), Londra, 1957.

Charles Seymour, *Letters from the Paris Peace Conference* (Paris Barış Konferansı'ndan mektuplar), Yale, 1965.

G. Skliros, *the Contemporary Problems of Hellenism* (Ta Synchrone Provlimata tous Ellenismou/Helenizmin Günümüzdeki Sorunları) İskenderiye, 1919.

G. Spyridonos, *War and Freedom* (Polemos kal Eleftherial/Savaş ve Özgürlük), Atina, 1957.

E. A. Stavridis, *Behind the Scenes of the K.K.E.* (Ta Paraskinia tou K.K.E./K.K.E.'nin Perde Arkası), Atina, 1953.

Francis Stevenson, *Lloyd George, a Diary* (Lloyd George, Günlük) A.J.P. Taylor Yayını, Londra, 1971.

* X. Stratigos, *Greece in Asia Minor* (I Ellas en Mikra Asia/ Anadolu'da Yunanistan), Atina, 1925.

Georgios Streit, *Diary-Archive* (Imerologion-Archeion/ Anı-Arşiv), Atina, 1964-6 (Bugüne kadar yayınlanan ciltler sadece 1914-1915'i içermektedir).

H.W.V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris* (Paris Barış Konferansı'nın Bir Tarihi), Londra, 1924.

* A. J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey* (Türkiye ve Yunanistan'da Batı Sorunu), Londra, 1922.

Altılar Duruşması, Duruşma zabıtlarına bkz.

K. N. Triantaphyllou, *Asia Minor Disaster* (Mikrasiyatiki Katastrophi/ Anadolu Felaketi), Patras, 1962 - N. Trikoupi, *The Command of Large Units in War 1918-1922* (Diikisis Megalon Monadon en Palemo 1918-1922/Savaşta

Büyük Birliklere Komuta Etmek 1918-1922), Atina, 1935.

D. Vakas, *Venizelos as War Leader* (O Venizelos Polemikos İğetis/Savaş Lideri Olarak Venizelos), Atina, 1949.

Charles Vellay, *L'Irrédentisme hellénique* (Helen Milliyetçiliği), Paris, 1913.

* E. K. Venizelos, *Greece Before Peace Congress* (Barış Kongresi'nden Önce Yunanistan), yayın yeri ve tarihi yoktur.

* E. K. Venizelos, *Diary* (Günlük) Tachydromos'un 16 Mayıs'tan 6 Haziran 1969'a kadarki 788-791 sayılarında yayınlanmıştır. Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapımlarına (Mayıs 1919) ait küçük bir anıyı içermektedir. Tachydromos, D. Lambrakis'in arşivinden alarak Venizelos'un Repoulis'e yazdığı (1918-1920; G. Roussos Yayını) ilgi çekici mektupları da 13 Haziran-18 Temmuz tarihli ve 792-797 sayılı nüshalarında yayınlanmıştır.

G. Ventris, *Greece 1910-1920* (I Ellas tou 1910-1920/1910-1920 Döneminde Yunanistan), 2. cilt, Atina, 1931.

G. Vlachos, *Political Articles* (Politika Arthra/Siyasal Makaleler), Atina (Glaxia Yayını).

Gh. Vozikis, *The Defence of the Victims in Trial of the Six* (Ai Apologiai ton Thymaton tis Dikis ton Ex/Aktılar Duruşmasında Mahkum Olanların Savunması), Atina.

David Walder, *The Chanak Affair* (Çanakkale Olayı), Londra, 1969.

D.A. Zakythinos, *Political History of Modern Greece* (I Politiki Istoria tis Neoteris Ellados/Modern Yunanistan'ın Siyasal Tarihi), 2. baskı, Atina, 1965.

Chr. Zalokostas, *Alexander* (Alexandros), 2. baskı, Atina, 1952.

K.G. Zavitsianos, *Recollections of the Historia Dispute of King Constantine and Eleftherios Venizelos* (Ai Anamniseis tou ek tis Istorikis Diaphonias.../Kral Konstantin'le Eleftherios Venizelos Arasındaki Tarihsel Kavga'nın Anıları), 2. cilt, 1946, 1947.

INDEX

- Adana, 105, 106, 157
Adapazarı, 273
Adriyatik Denizi, 86, 111, 114, 203
Afyonkarahisar, 180, 185, 191, 273, 278, 284, 285, 289, 318, 322, 392, 406, 407, 413, 414
Ağa Han, 293
Akdeniz, 77, 99, 106, 156, 246
Alaşehir, 184, 188, 392, 417, 421, 422, 424
Alexandr, Yunanistan Kralı, 89, 200, 203, 204, 214, 225, 227
Ali Naipzade, 137
Almanya, 65, 161
Altılıların Yargılanması, 456, 457
Amerika Birleşik Devletleri, 354, 368, 482
Amyna, Ethniki (Venizeloscu Devrim Hareketi), 252, 311, 342, 343, 355, 356, 360, 362, 364, 366, 370, 371, 373
Anadolu, 104, 106, 107, 110, 113, 116, 120, 122, 123, 130, 137, 140, 148, 155, 156, 159, 161, 167, 169, 171, 176, 180, 186
Andrew, Yunanistan Prensi, 260, 335, 341, 350, 351, 352, 452, 461, 462, 484
Ankara, 46, 47, 77, 186, 188, 190, 191, 192, 272, 277, 282, 315, 317, 321, 331, 344, 348, 378
Argyropoulos, Pericles, 139, 311, 342, 343, 355, 373, 375
Arnavutluk, 61, 106
Arta, 15, 219
Atina, 13, 17, 20, 25, 26, 28, 33, 59, 71, 87, 88, 91, 96, 104, 130, 136, 139, 144, 146, 186, 201, 205, 210, 213, 216, 234, 235, 239, 242, 245, 253, 255, 263, 267, 311, 314, 316, 325, 344, 352, 367, 370, 384, 400, 440, 461
Avusturya, 31, 86
Aydın, 45, 54, 105, 109, 122, 135, 136, 142, 160, 166, 211, 298, 299, 432
Ayvalık, 44, 55, 111, 122, 135, 166, 167
Balfour, A.J., 96, 100, 107, 114, 120, 121, 122, 175, 320, 397, 401, 446
Balıkesir, 55
Balkan Savaşı, 38, 51, 73, 297, 472
Baltazis, G., 90, 332, 341, 343, 346, 357, 364, 373, 381, 396, 402, 452, 458, 471
Bandırma, 78, 160, 183, 184, 186, 423, 445
Bekir Sami Bey, 276, 280, 281
Bergama, 45, 55, 424
Berlin, 20, 66, 344
Bismark, Prince O. von, 23, 66, 103
Bitlis, 104
Bizans İmparatorluğu, 18, 43, 107, 175, 428
Bodrum, 40
Boğaziçi, 46, 104
Bulgaristan, 28, 38, 51, 59, 63, 65, 69, 72, 73, 81, 86, 108, 114, 171, 269, 472
Bursa, 78, 175, 184, 185, 211, 265, 285, 287, 289, 304, 311, 318, 423
Büyük Savaş, 265
Calthorpe, Amiral Sir Somerset, 131
Sakız Adası, 45
Churchill Winston, 31-35, 61, 72, 123, 124, 177, 181, 236, 308, 312, 316, 344, 397, 416
Clemenceau, Georges, 101, 103, 113, 117, 119, 213
Constantinopoulos, General, 263, 462
Crowe, Sir Eyre, 114, 124, 168, 191, 205, 238, 237, 273

- Curzon, Lord, 99-101, 156, 160, 174, 180
Çanakkale, 211, 364, 397, 446
Çeşme, 423, 426, 429, 430, 438
Çeteler, 52, 143, 164, 180, 189, 292, 298, 301, 353, 422
Damad Ferit Paşa, 155
Danglis, Geneneral P., 66, 208, 209, 219, 330, 331, 383, 472
Digenis, Geneneral, 407, 412
Dimaras, Albay, 314, 414, 416
Diomedis, Alexandros, 143, 145, 472
Dousmanis, Victor, 67, 69, 71, 76, 297, 317, 323, 390, 455, 473
Dragoumis, İon, 22, 24, 51, 210, 211, 213, 248, 262, 472, 473
Dragoumis, Stephanos, 71, 90
Drama, 79, 82, 139, 219
Edremis, 40, 81
Efes, 40
Ege Adaları, 16, 30, 32, 36, 53, 88, 108, 110, 162, 216
Ege Denizi, 15, 21, 72, 78, 125, 307, 406, 441, 468
Epir, 16, 21, 28, 38, 54, 61, 106
Ereğli, 77, 121, 187, 306
Ermenistan, 99, 102, 122, 170, 172, 176, 177, 186, 190, 236
Erzurum, 104, 157, 158, 278
Erzurum Kongresi, 159
Eskişehir, 42, 46, 78, 185, 188, 191, 265, 278, 301, 318, 323, 326, 328, 407, 425
Fevzi Paşa, 409
Filistin, 107, 308, 309
Frangou, General, 414-421, 423
Frangulis, A.F., 93n, 125n, 127n, 193n, 196n, 459
Fransa, 23, 34, 36, 50, 55, 62, 66, 87, 101-102, 104, 112, 157, 163, 171, 176, 187, 201, 213, 225, 235, 239, 243, 266, 272, 274, 331, 358, 387, 431, 445, 464
Gardikas, Albay, 418
Gediz, 77, 418, 424
Gelibolu, 83, 97, 155, 192, 211, 316, 363
Gemlik, 79, 300, 303-305, 406, 425
George I, Yunanistan Kralı, 15, 17, 19, 29, 35, 234
George, Prens, 19, 26, 27, 89, 204, 227, 239
Girit, 16, 19, 20, 22, 25, 26, 27, 38, 88, 130, 219, 354, 388, 468
Gonatas, Albay, S., 356, 443, 444, 452, 455, 462, 465
Goudas, M., 443, 458
Gounarakis, P., 13, 388
Gounaris, Dimitrios P., 23, 70, 71, 85, 90, 209, 213-216, 222, 261, 263, 270, 275, 281, 295, 313, 317, 323, 332, 342
Göçmenler, 51, 54, 105, 273, 300, 418, 424-427, 431, 434, 436, 448-451, 462-469
Granville, Lord, 200-203, 218, 245-256
Grey, Sir Edward, 32-34, 59, 71-73, 105
Grigoriadis, Albay, 459
Gürcistan, 158, 190, 236, 237
Haakon, Norveç Kralı, 16
Hacıanesti, 389, 390, 391, 393, 395, 407, 408, 424, 426, 434, 453, 456, 458
Hacımichalis, General, 252
Harington, General Tim, 307, 310, 345, 395, 445
Hellenizm, 16, 17, 42, 43, 49, 74, 75, 111, 164, 267, 270, 428
Hemigway, Ernest, 450
Hexadakylos, General, 90
Hindistan, 42, 25, 174, 237, 246
Holy Synod, 377n
Horton, George, 427, 431, 435
Ioannou, General, 253, 311, 342
Isparta, 48
İnebolu, 314
İngiltere, 19, 30, 31, 34, 37, 49, 50, 55, 60, 63, 66, 69, 83, 87, 104, 112, 172, 174, 181, 201, 225, 235, 237, 246, 269, 275, 279
İnönü, 265
İran İmparatorluğu, 42
İsmet Paşa (İnönü), 265, 286, 318, 407, 409, 447, 467
İstanbul, 16, 18, 22, 28, 30, 38, 43-44, 48, 51, 60, 71, 86, 99, 101, 104, 108, 113, 116, 119, 125, 156, 160, 170, 174-178, 184, 191, 211, 236, 250, 271, 295, 307, 309, 311, 316, 331, 342, 355, 360, 385, 396, 445
İsviçre, 89, 204, 213
İtalya, 31, 61, 63, 102, 104, 105, 112, 115, 162, 163, 181, 186, 187, 213, 358, 362, 468
İyonya, 19, 40, 61, 361, 371, 375, 399, 430, 469
İzmir, 33, 44, 45, 48, 49, 50, 55, 59, 61, 77, 82, 84, 105, 106, 109, 110, 113, 115, 117, 119, 120, 123, 125, 129, 135, 137, 139, 142, 143, 146, 160, 166, 168, 169, 172, 173, 177, 180, 184, 186, 237, 250, 267, 276, 281, 292, 302, 312, 316, 318, 343, 347, 350, 372, 412, 417, 423, 469
İzzet Bey, 131
Japon Grubu, 23, 24, 473, 478
Kafkaslar, 116
Kallinski, General, 429
Kalogeropoulos, N., 25, 210, 211, 253, 264, 270, 273, 275, 277, 279, 280-282, 383
Karadeniz, 16, 40, 42, 78, 99, 111, 156, 180, 301, 468
Kazım Karabekir Paşa, 158, 159
Kemal, Mustafa, 155, 156, 158, 159, 161, 168, 174, 188, 236, 265, 272, 275, 277, 280, 292, 299, 306, 308, 318, 321, 409, 410, 445, 446
Kemalizm/Kemalist Hareket, 160, 176, 238, 324
Kerr, Philip (Lord Lothian), 265, 266, 267, 270, 272, 277, 306
Kıbrıs, 16, 32, 34, 61, 102, 108, 125, 162, 187, 211
Kilikya, 42, 157, 172, 176, 187, 192, 275, 279, 293, 345, 346, 408
Kipling, Rudyard, 97
Kondylis, Albay G., 186, 217, 218, 223, 249, 251, 252, 254, 256, 311, 342, 343, 373, 385, 474
Kontoulis, General Alexandros, 22, 314, 351
Konstantin, Yunanistan Kralı, 16, 17, 20, 26, 29, 89, 105, 200, 204, 211, 215, 223, 225, 234, 238, 242, 244, 246, 261, 266, 267, 272, 297, 306, 310, 315, 317, 326, 330, 343, 362, 371, 375, 385, 387, 440, 454, 467
Konya, 46, 47, 105, 111, 162, 175, 188
Korfu, 19, 86, 125, 214
Koundouriotis, Amiral P., 201, 203, 234, 263, 311, 475
Koundouros, Joseph, 228
Kralıcar, Yunanistan, 201, 223, 475
Krokidas, S., 444, 457
Küçük Asya, 71-72, 244, 247, 250, 252, 253, 255, 262, 264, 266, 267, 277, 294, 297, 309, 349
Kütahya, 78, 318, 322, 326, 330
Lindley, Sir Francis, 356, 359, 364, 373, 382, 399, 443, 451, 453
Lloyd George, David, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 61, 72, 97, 99, 105, 107, 111, 115, 116-125, 157, 168-171, 182, 221, 236, 238, 266, 293, 309, 315, 330, 342, 348, 354, 365, 374, 386, 446
Londra, 29, 33, 75, 96, 107, 159, 177, 246, 341
Londra Antlaşması, 104, 105, 106, 113, 117
Londra Konferansı, 261, 265, 270, 272, 276, 308, 312, 342, 345
Lozan, 445, 457
Lozan Antlaşması, 467
Makedonya, 16, 19, 22, 28, 51, 60, 88, 210, 301, 450
Manastır, 22, 28
Manisa, 46, 166, 184, 192, 442
Marmara Denizi, 46, 78, 183, 303, 406, 423, 425
Marmaris, 116
Mazarakis, General K., 207, 253
Mazarakis-Ainian, General A., 253
Megalo Idea (Büyük Amaç), 15
Menemen, 166, 422
Mersin, 105, 107
Metaxakis, Meletios, 91, 248, 475
Metaxas, Ioannis, 66, 67, 68, 69, 76, 138, 212, 222, 264, 390, 441, 475

- Mezopotamya, 105, 107, 308, 309, 360
 Mısır, 42, 237, 263, 362
 Milne, General George, 100, 146, 164, 180
 Montagu, Edwin, 174, 308
 Mudanya, 304, 423, 445, 447
 Musul, 309, 348
 Nazilli, 45, 166
 Nurettin Paşa, 409, 434, 435
 Oniki Ada, 211
 Ortodoks Kilisesi, 43, 91, 385, 432
 Osmanlı İmparatorluğu, 15, 18, 19, 20, 27, 30, 44, 62, 83, 101, 163, 173, 186, 301
 Othonaios, General, 252, 253, 254, 455, 458
 Ödemiş, 166
 Pallis, A.A., 14, 138, 217, 263
 Pallis, Albay, 314, 323
 Pangalos, General T., 66, 143, 207, 223, 249, 253, 452, 453, 456, 462
 Papanastasiou, A., 208, 342, 476
 Papandreou, G., 342, 476
 Papoulas, Anastasios, 251, 255, 265, 275, 286, 290, 293, 314, 317, 322
 Parakevopoulos, General L., 66
 Paris Barış Konferansı, 96, 103, 161, 276, 482
 Plastiras, N., 223, 249, 253, 256, 413, 417, 422, 441, 444, 452, 457, 462
 Polatlı, 322, 329
 Politis, N., 143, 206, 235, 366, 452, 453, 457, 477
 Pontus, 16, 47, 109, 170, 181, 184, 187, 191, 211, 268, 278, 301
 Protopapadakis, Petros, 23, 290, 294, 296, 382, 443, 453, 455, 460, 478
 Rallis, Dimitrios, 65, 71, 90, 210, 234, 261, 455, 478
 Rallis, G., 455
 Rauf Bey, 160
 Rentis, K. Th., 456, 457, 462
 Repoulis, Emmanuel, 63, 111, 143, 145, 224, 228, 366, 478
 Rum Milleti, 48
 Rusya, 17, 60, 102, 103, 155, 169, 190, 236, 254, 301, 313
 Sakallapoulos, Albay L., 253
 Sakarya Nehri, 192, 321, 329
 Salihli, 251, 422
 Samsun, 156, 160, 314
 San Remo Konferansı, 177
 Saraphis, Maj. S., 142, 150, 253, 260, 355
 Saraybosna, 86
 Sardunya, 213, 222
 Sariyannis, Albay S., 275, 278, 286, 314, 323, 362, 371, 391, 461
 Selanik, 17, 28, 32, 35, 86, 87, 92, 139, 155, 217, 239, 271, 342, 428, 448, 469
 Sevastopoulos, Pantoleon, 44
 Sevr Antlaşması, 17, 28, 32, 35, 86, 87, 92, 139, 155, 217, 239, 271, 342, 428, 448, 469
 Sırbistan, 28, 51, 53, 60, 71, 81, 86
 Sinop, 40, 77, 314
 Siotis, Dr., 356, 360, 362, 371
 Sivas, 189, 278
 Sivrihisar, 326
 Skoulas, B., 464
 Skouloudis, S., 90
 Skylakakis, Maj. S., 455
 Solomos, D., 97
 Soma, 46
 Sonnino, Baron, 104, 105, 106, 117, 120, 121
 Spyridonos, Albay G., 207, 314, 323, 324, 408, 455
 Stavridi, Sir John, 14
 Stavridis, E.A., 266, 394, 421
 Stephanides, Dr. Theodore, 136, 137, 139, 479
 Stergiadis, A., 14
 Stratigos, Xenophon, 66, 479
 Stratos, Andreas, 210
 Stratos, N., 63, 90, 480
 Streit, George, 62, 66, 70, 85, 90, 480
 Sultan, 156, 157, 160, 174, 186, 307, 368, 399, 400
 Suriye, 42, 99, 101, 105, 107, 116, 155, 157, 275, 309, 387
 Sykes, Sir Mark, 104
 Şevki Paşa, 409
 Talbot, Commander Gerald, 270, 457, 462
 Theotokis, Albay N., 317
 Theotokis, G., 71
 Theotokis, N., 227
 Thesiger, Amiral Sir B., 14
 Toynbee, A.J., 13, 45, 49, 52, 77-79, 113, 140, 148, 286, 298, 300, 305, 348
 Trabzon, 17, 40
 Trakya, 16, 21, 28, 38, 51, 60
 Trikoupi, Charilaos, 23
 Trikoupi, General N., 252, 314, 407
 Trilivas, General, 456
 Tsakdaris, P., 314
 Tseroulis, General, 253
 Türkiye, 13, 20, 21, 28, 35, 36, 50, 55, 64, 76, 83, 102, 104, 111, 117, 123, 155, 158, 161, 167, 171
 Uşak, 46, 184, 251, 285, 289, 310, 352, 413, 417, 420
 Venizeloscu, 63, 65, 87, 200-218, 219
 Viyana, 70, 444
 Wilson, Başkan Woodrow, 114, 115, 116, 117, 119
 Yalova, 299, 304, 306
 Yunan Bağımsızlık Savaşı, 18
 Zavitsianos, K., 150n, 221, 227, 456
 Zographos, G. Christakis, 227
 Zymbrakakis, General Emmanuel, 253, 342
 Zymbrakakis, General Epaminondas, 87, 253, 342